

१ गोकुलजी पारख.

मिर्जा करीम बेग.

२

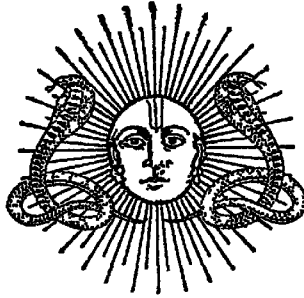
श्री दौलतराव शिंदे.

[१८१७]

श्री
शिंदेशाही इतिहासार्ची साधनें.

भाग ४ था.

वाकणकरसंग्रह.

बाळाजी लक्ष्मण वाकणकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८६४ ते १८७६ विकमी.

संपादक

अनंत वामन वाकणकर, धार.

प्रकाशक

आनंदराव भाऊ फाळके

मुद्रक

य ता माणगांवकर, आलीजाह दरबार प्रेस,

लष्कर ग्वाल्हेर

१९३५

प्रकाशकाने सर्वाधिकार स्वाधीन ठेवले आहेत

सूचीपत्र.

विषयसूची.

१ श्रीमंत दौलतराव शिंदे व गोकुळजी पारख	मुखपृष्ठ.
२ संमति ग्रंथसूची	
३ भालेराई	१-२
४ मालेच्या ग्रंथांची सूची	१-२
५ प्रस्तावना	१-३२
६ श्रीमंत दौलतराव शिंदे यांचा पत्रव्यवहार	१-१२
७ श्रीमंत यशवंतराव होळकर " "	१३-१४
८ श्रीमंत गहिनाबाई गायकवाड " "	१५-२२
९ श्रीमंत रामचंद्रराव पवार धारकर " "	२३-३२
१० श्रीमंत मैनाबाई पवार धारकर " "	३३-७४
११ सीताराम रावजी फणसे " "	७५-१७८
१२ बापुजी रघुनाथ दिघे " "	१७९-२२८
१३ धारकर मुत्सद्दी " "	२२९-२७४
१४ यादी कैफियती वगैरे	२७५-३१८
१५ व्यक्तिसूची	१
१६ स्थळसूची	१

चिन्हसूची

- * असल पत्राची तारीख.
- * पैवस्ती तारीख.
- ↑ ↑ पत्र व पैवस्तीखेरीज अन्य तारीख.
- † हस्ताक्षर कनिष्ठ अधिकारी.
- †† हस्ताक्षर वरिष्ठ अधिकारी.
- ‡ राजमुद्रा.

श्री
संमति ग्रंथसूची.

प्रकाशित.

१ पारसनीस. दत्तात्रय बलवंत.	वाईजाबाई शिंदे यांचे चरित्र.
२ फाळके. आनदराव भाऊ.	शिंदेशाही इतिहासाचीं साधनें भाग १, २.
३ भागवत. अ. र.	सयाजीराव गायकवाड यांचें चरित्र.
४ लेले. काशिनाथ कृष्ण, ओक शिवराम. धार संस्थानचा इतिहास भाग १, २.	
५ लोकहितवादी.	गुजराथचा इतिहास.
६ सरदेसाई. गोविंद सखाराम.	मराठी रियासत भाग १, २, ४.
-

अप्रकाशित.

- ७ फनसे दफ्तर.
८ वाकणकर दफ्तर.
९ शिकेनवीस दफ्तर.
-

10 Dighe D A	Life of Bapu Raghunath Dighe
11	Gazetteer Dhar State
12	Holker State
13 Malcolno Sir John	Report on the Settlement of
Malwa
14	H O E R
15	Rulers of Baroda.
-

भालेराई.

शिंदेसाही इतिहासाचीं साधनें या मालेचा चौथा भाग 'वाकणकरसंग्रह' या नावाने उल्लेखिला आहे याचे कारण असे की, तो आमचा साठा नसून धारकर पवार याचे कारभारी याचा तो संग्रह होय अर्थात् मूळ न सोडिता ज्या कर्तबगार कामगाराची ही कृती होय ती मूळ स्वरूपातच देणे इष्ट आहे.

वाळाजी लक्ष्मण वाकणकर हे बडोदेकर सीताराम रावजी फणसे याच्या वतीने धारचा कारभार पाहता असत 'मराठेसाहीत सर्वत्र मादवी माजली असून तिजमुळे हरीमक्ताचा शेरुर उतरला होता परकीयाचा प्रसर होऊन प्राबल्य वाढत चाललें होतें विधिविषेध काही उरला नव्हता उपयोग परस्परे कोणाचा कोणाची नव्हता प्रत्येकाचे देव्हारे डळमळत होते.' राहते की जाते हीच विवचना सर्वास अहोरात्र होती संक्षेपात सागावयाचे म्हणजे तो काळ 'राज्यक्रांतीचा' होता प्रतिकूल परिस्थितीची तडत असता वाकणकरानी जे श्रम, साहस व सेवा केली, ती खरोखरीच प्रशंसनीय व सस्मरणीय राहिल यात गका नाही त्याच्याच वंशजास म्हणजे अनंत वामन वाकणकर यास आपल्या पूर्वजांची कीर्ति जगासमोर आणण्याचे श्रेय तर आहेच पण त्याबरोबर या 'भालेस' आश्रय देऊन गतकालीन 'सोवतीची' साक्ष दिली त्याजविषयी त्याचे आभारी आहोत आमचा व श्रीयुत वाकणकर याचा परिचय नवा व आकस्मिक आहे. प्रथम भेटीतच सर्व संग्रह त्यानी आमच्या स्वाधीन करून तो प्रसिद्ध करण्याची समती दिली त्याप्रमाणे हा भाग हातावेगळा होत आहे हे पाहून हर्ष होतो विणेशत या भागामुळेच आमच्या ग्रंथांची जुळणी करण्यास सघी सापडली या सुमारासच 'पैलावे दपतराचे' प्रसिद्धीकरण होऊ लागले त्यामुळंही आमचे कार्य थोडे लावणीवर टाकणे सोयीचे वाटले; अर्थात् मालेचे कार्य बाहेर पडू शकले नाही आणि कित्येकांस तर ही माला बंद पडल्यासारखाच भास झाला असल्यास नवल नाही कार्याची आखणी करून मालेची सूची या ग्रंथासोबत दिली आहे ती अवलोकनात येऊन दिरंगाईवद्दल वाचक क्षमा करतील अशी आशा आहे यापुढे काम सुरळीत चालून वेळशीर निघत जाईल असा यत्न चालविला आहे, शेवटास लावणार परमेश्वर समर्थ आहे

या साधनसंग्रहाच्या परामर्षाचा हेतु असाही आहे की, ज्या मराठ्यांनी उत्तरेस येऊन भयवा झेडा रोविला आणि इतिहासात कीर्ति अजरामर करून ठेविली त्या सर्वांची जितकी साधने उपलब्ध होतील ती साग्र छापली जाऊन ते साहित्य समोर यावे आणि खऱ्या इतिहासाचा प्रकाश व्हावा जोपावेतो ही साधने साग्र समोर येत नाहीत तोपर्यंत खऱ्या इतिहासाची पूर्तता होणार नाही. त्या अभावी काहीना काही व्यंग हे राहणारच ते राहू नये हा प्रपचच साधला त्यात परमार्थासारखे काहीच नाही की ज्याचे कीर्तुक करून वाकणकरानी धन्यवाद द्यावेत.

‘पेशवे दप्तर’ प्रकाशित झाल्यानंतर आता इतर काही उरलेच नाही असा कित्येकांचा समज आहे तो उचित असावा असे वाटत नाही शिंदेसाहीसंबंधीच विपुल असे साहित्य सध्या आमच्या हाती आहे आणखीही त्यात भर पडावयाचीच आहे होळकरासाठीसंबंधी ‘चंद्रचूडसंग्रह’ अद्याप अप्रकाशितच आहे पवारामंबंधी हा एवढाच भाग पुढे येत आहे. गायकवाड, करवीरकर, नागपूरकर व सावत-वाडीकर भोसले यांच्यासंबंधी साधने प्रगट व्हावयाचीच आहेत अर्थात् अशा परिस्थितीत जे काही लिहिले जाईल तो सारा इतिहास नसून खर्चाच होईल खर्चा मात्र कोणी खरदूच नये असा आमचा भावार्थ नाही खरे राजवाडे पारसनीस व पुरंदरे यांच्या साधनान्वये खर्च तयार झाले आहेत त्याचे सफलनही रियासतकारानी केले आहे पण ते सर्व एकपक्षीय साहित्य होय एवढेच ते खऱ्या इतिहासाची मान्यता पावत नाही

या भागाचे संपादक श्रीयुत अनंत वामन वाकणकर यांनी प्रस्तावना वेगळी दिलीच आहे त्याविषयी निराळे लिहाचयास नलगे त्यांनी जी विधाने केली आहेत ती त्यांना अवगत असलेल्या साधनावरून केली असावीत असे वाटते व त्याबद्दल त्यांचीच संपूर्ण जबाबदारी आहे शिंदेसाहीची साधने संपूर्ण वाचावयाची मधी सापटून त्यांना उपयोग झाला असता तर विंगेप आनंद वाटता. अस्तु श्रीयुत वाकणकरांचा व आमचा जो संघ घटून आला आहे तो या भागापुरताच न राहता उत्तरेकडील साधनसंचयार्थ अग्रद गहील अशी अपेक्षा असून ती सफल होईल अशी आम्हास पूर्ण आशा आहे.

‘गवालियरनामा’ या नावाचे एक ऐतिहासिक हिंदी काव्य सापडले असून त्याची पहिली व शेवटची काही पाने गहाळ आहेत अर्थात् कर्त्याचे नावगाव कळत नाही पण ‘धर्ग’ कविच्या आधाराने ‘गोपाचल’ म्हणजे गवालियर कित्याचे वर्णन त्यात आरंभापासून आलिजाह महादजी शिंद्याच्या शेवटपर्यंत दिले आहे या ‘धर्ग’ कविच्या कुलाचा शोध लागला असून सुप्रसिद्ध ‘सुजान’ व ‘भूषण’ हे कवि याच घराण्यात निपजले असे समजते अस्तु ग्रंथाची नकल झाली असून ती ‘खाडेराम रासो’ बरोबर प्रकाशित होणार आहे

‘मुघोलकर घोरपडे घराण्याचा इतिहास’ या ग्रंथाच्या प्रति श्रीमंत सर मालोजीराव घोरपडे राजेसाहेब मुघोल यांनी भेटी दाखल पाठविल्या त्याबद्दल राजेसाहेबांचे अत्यंत आभारी आहोत या ग्रंथातील पत्रसत्या अती अल्प आहे पण ती अत्यंत महत्त्वाची असून त्यामुळे इतिहासातील एक कोडे उलगडले आहे मराठे हे राजपूत नसून दक्षिणेतील असल मराठे होत असे जे कित्येक प्रतिपादन करीत आले ते वस्तुतः विसंगत आहे असे स्पष्ट होते तसेच ‘मराठ्यांच्या उत्तरेतील मोहिमा’ भाग १ ला हा ग्रंथ श्रीयुत विश्वनाथ गोविंद दिघे यांनी आम्हाकडे पाठविला त्याविषयी त्याचेही आभारी आहोत पेशवे दप्तरातील तारखासंबंधी ज्या शका वाचकास उद्भवतात त्याचे निरसन करण्याचा यत्न लेखकाने केला तो स्तुत्य होय.

श्री

शिंदेशाही इतिहासाची साधने.

मालेच्या ग्रंथांची सूची.

प्रकाशित झाले.

१ शिंदे राजघराण्याचा पत्रव्यवहार	१७३०-१७६८
२ होळकर राजघराण्याचा ,,	१७४०-१८१५
३ शिंदेशाही मुत्सद्यांचा ,,	१७०७-१७७०
४ वाकणकर संग्रह	१८०७-१८४७

मुद्रित होत आहेत.

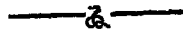
५ बाळाजी जनार्दन जांवगांवकर पत्रव्यवहार	१७७०-१८००
६ शिंदेशाही चिटणीस घराणे ,,	१७६८-१८६०
७ बालाराम गोविंद गलगलेकर ,,	१७६२-१७८२

मुद्रणासाठी तयार आहेत.

८ शिंदेशाहीतील शेणवी मंडळी पत्रव्यवहार	१७७०-१८६०
९ आपाजीराम दामोलकर ,,	१७६८-१८१६
१० जगन्नाथ विश्वनाथ जुन्नरकर ,,	१७८१-१७९४
११ हिंदी पत्रव्यवहार	१७३६-१८६०
१२ श्री. महादजी शिंदे पत्रव्यवहार	१७६२-१७७३
१३ ,, महादजी शिंदे ,,	१७७४-१७८२
१४ ,, महादजी शिंदे ,,	१७८३-१७९४
१५ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर पत्रव्यवहार	१७९४-१७९५
१६ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१७९६-१७९७
१७ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१७९८-१७९९

१८ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर पत्रव्यवहार	१८००-१८०१
१९ सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१८०२-१८०३
२० सदाशिव जगन्नाथ जुन्नरकर ,,	१८०४-१८०५
२१ नागोराव देवजी आणि महिपतराव आपाजी	१७८५-१८१५
२२ फारसी पत्रव्यवहार	
२३ अंबाजी इंगळे पत्रव्यवहार	१७६३-१८१०
२४ श्री. दौलतराव शिंदे ,,	१७९४-१८०३
२५ श्री. दौलतराव शिंदे ,,	१८०४-१८२०
२६ किरकोळ मंडळी ,,	१७७०-१८६०
२७ खांदेराय रासो आणि गवालियरनामा	१७४९-

पुढें चालू.

श्री

प्रस्तावना.

म्वाल्हेर येथे ' शिंदेशाही इतिहासाची साधने ' या माळेत धारशी संबंध ठेवणारा ' बाकणकर संग्रह ' चौथा भाग म्हणून प्रसिद्ध व्हावा हा एक सुयोग्य म्हणावयाचा कारण शिंदे होळकर व पवार ह्या तिन्ही शाखा अस्तित्वांत आल्यानंतर दोनशें वर्षांनी त्या तिन्ही घराण्यांचा इतिहास आणि तोही एकाच प्रेमसूत्राने बद्ध झालेल्या स्वरूपांत दिसावा हा केवळ पूर्वेच्छणानुबंधाचा सात्विक परिणाम होय. प्रस्तुच्या भागांत उदाजीच्या उदयाचे तेज नसून अस्तावलास जाऊ पहाणाऱ्या त्याच्या बाजीची रंगबेरंगी किरणे दिसतील. सव्वाशें वर्षांपूर्वी मराठ्यांच्या दौलती कोणत्या स्थितीत प्रहकलहामुळे सापडल्या होत्या याचे यथार्थ स्वरूप येथे दिसेल. पवारावर कोसळलेल्या संकट-परंपरेचा हा जणू कळसच होय. पूर्वी संकटकाळीं सोबत्यांनी परस्पर सहाय्य केले तरीच अपेक्षा या समयी होती व ती अशतः सफळही झाली. तत्कालीन भाषेत बोलावयाचे म्हणजे ती ' राजकाती ' होती, अशा विकट प्रसंगी पारडें सर्वत्रच फिरलेलें असतें. तेव्हां सक्रिय सहाय्यापेक्षा स्नेहाचीच प्रचीति स्मरणीय ठरते. या दृष्टीने ज्या शास्त्रीचा उपयोग प्रत्यक्ष राजकारणांत घडला त्याच घटनेची ऐतिहासिक साधनें तद्द्वारे प्रसिद्ध होऊन परामर्ष व्हावा ही गोष्ट मननीय आहे. त्याविषयी धन्यवाद थावे तेवढे थोडेच. मराठा ' शिंदेदाराची ' दौड भारी. पण तो शनैःपंथाः आक्रमण करणाऱ्या आपल्या सोबत्यास न विसरतां बरोबर नेत आहे याचे विशेष कौतुक करावेंसे वाटतें.

बाकणकरसंग्रहाचा परिचय.

ह्या संग्रहांत इसवी सन १८०७ ते १८२२ पावेतोंच्या काळाचा आणि विशेषतः त्या वेळच्या एका हुत्सही पण असहाय अशा राणीचा इतिहास सांपडतो. ती राणी म्हणजे धार संस्थानच्या दुसऱ्या आनंदराव पवाराची पत्नी मैनाबाई होय. या बाईचा बडोदकर गायकवाडांशी निकटचा संबंध असे. अर्थात् त्यांचा ओढा बाईकडे असणे स्वाभाविकच होतें. १८०३ नंतरचा काळ अत्यंत घामझुमीचा असल्यामुळे या बाईचे व तिच्या मुलासह सर्व राज्याचे संरक्षण व्हावें म्हणून गायकवाडांनी सिताराम रावजी फणसे याची योजना केली परंतु त्याचे घारेस येणें अशक्य असल्यामुळे त्याने आपला धाकटा बंधु व आपल्या विश्वासांतील माणसाची निवड करून त्यांस इकडे पाठविलें. त्यांत वाळाजी लक्ष्मण बाकणकर हा मुख्य असून तोच बाईचा मुख्य कारभारी होता.

हा पुढें म्वाल्हेरीस दौलतराव शिंद्याकडे जून १८१६ च्या सुमारे गेला असून जवळजवळ तीन वर्षे शिंद्याच्या दरबारीच होता. या अवधीत त्याच्याशी झालेला पत्रव्यवहार ह्या भागांत समाविष्ट होतो. सदरहू संग्रहांत अस्सल पत्रे, याथा, मसूदे, कलमबंधा वगैरे मिळून ठेवांक ३५० वर आहेत. पत्रव्यवहार खूब दौलतराव शिंदे, मल्हारराव होळकर, बडोद्याचा दिवाण सीताराम रावजी व रघुनाथ महिपत फणसे, बापू रघुनाथ दिवे इत्यादिकांचा असून त्या वेळच्या परिस्थितीचे आविष्करण करून दाखविणारा आहे. तसेच श्रीमंत दुसरे बाजीराव पेशवे यांच्या राजत्यागाचा प्रसंग,

शिंदे, होळकर व पवार यांची परस्परावद्दल सहाय्यभूती, उदयोन्मुख इंग्रजांचें घोरण वगैरे प्रसंग ऐतिहासिक महत्वाचें अथल वाङ्मय, दंडनीति, सामाजिक परिस्थिति वगैरे विषयांवर पूर्ण प्रकाश पाडणारा असा आहे. प्रस्तुतच्या पत्रव्यवहारापैकी चार पत्रे^१ पूर्वी प्रसिद्ध झाली आहेत.

बायजाबाई शिंदे, लाडाबाई व तुळसाबाई होळकर यांनी आपत्तीत पवार घराण्याच्या राजस्त्रियांस धीर देऊन बाहेरच्या राजकारणाला इष्ट वळण लावण्याची तयारी दाखविल्याचें पाहून चन्वता वाढते. [लेखांक १४, ३२].

लेखांक ९३ त राणी मैनाबाई पवार ही गायकवाडांच्या मदतीची अपेक्षा करीत असतां संस्थानची व व्यक्तिचा तिची स्थिति किती असहाय झाली होती हें समजतें.

लेखांक १०३, १०४ यात दुसरे बाजीराव याची लावेळची मन स्थिति दिसतें. पत्रें सांकेतिक असून त्या वेळच्या राजकारणातील अनेक उल्लाहली दाबविणारी आहेत.

लेखांक १७३ त इंग्रजांच्या घोरणावद्दल मराठ्यांचें मत काय होतें हें दिसतें.

लेखांक १७५, १७८ त आलेली दुसऱ्या बाजीरावाच्या राज्यत्यागाच्या दिवसांची हकीगत इतिहासकारांस अगदी नवीन वाटेळ.

तसेंच महादजी शिंद्यांची एक अप्रसिद्ध वखर ह्या पत्रव्यवहारांत सांपडेल. [लेखांक २१८] हिची असल प्रत लेखकानें भारत इतिहाससंशोधकमंडळास सन १९२६ साली नजर केली आहे.

तसेंच मालकमसाहेबाचे रिपोर्टांतील हकीकत असल बरहुकूम ह्या पत्रव्यवहारांत सांपडते.

एवंच ह्या पत्रव्यवहार पेशवाईची इतिश्री, पवारांची असहाय स्थिति, दौलतराव शिंद्याची सहाय्यभूती, गायकवाडांचा जिऱ्हाळा व होळकरांच्या राजस्त्रियाची कळकळ वगैरे प्रसंग अगदी नवीन स्वरूपांत दाखवितो. पेशवाईच्या अखेरच्या वेळेस परस्परांची गृहस्थिति कशी काय होती याचें शद्धचित्र या संग्रहांत पूर्णपणें रेखाडल्याचें आढळतें.

माळव्याचें महत्त्व.

भौगोलिक दृष्ट्या माळवा भारतवर्षाचे केंद्रस्थानी असल्यामुळें त्याचा संबंध केव्हाहि आसपासच्या इतर भागाशी येणें अगदी साहजिक आहे. यामुळेच या प्रांताला प्राचीन काळापासून एक प्रकारचें महत्त्व आलेलें आहे. शिवाय ह्या प्रदेश अत्यंत सुपीक व समशीतोष्ण असून प्राचीनकाळीं परमारवंशीय प्रसिद्ध मुंजभोज प्रभृति राजांनी आपल्या पराक्रमानें या देशास वैभवाने शिखरास नेऊन पोंचविलें होतें. त्यांनी आपल्या आवडत्या कुलराजघानीर्भावती मोठा खंदक खणून कोट बांधून तिला अधिक बळकटी आणली व तिचें वैभव फार वाढविलें. तेव्हा साहजिकच माळव्याचे आसपासच्या राजांस या स्थळासंबंधानें हेवा उत्पन्न होऊन त्यांनी या स्थळावर अनेक स्वाऱ्या केल्या. परंतु त्या वेळीं परमार राजाची सत्ता प्रबळ असल्यामुळें सुमारे पाचवीं वर्षे या स्थळावर परमारवंशीय राजांचेच आधिपत्य

(१) भा. इ सं मंडळ त्रैमासिक अंक ७ पहा, लेखांक ९५, ९६. विद्यासेवक वर्ष ९

अंक ६ पहा, लेखांक १०३, १०४.

राहिलें. या परमारवंशाचे राजवटीच्या अखेरच्या काळांत ज्ञानेश्वरासारख्या संतमहारांम्य़ांच्या पादरजांनं हें स्थान पुनित झालें आहे परमार राजांचा या स्थळाशीं अति निकट व ब्रेमाचा संबंध ईसवी सनाचे चौदावें शतकाचे आरंभापावेतो राहिला. परमारवंशीय राजसत्तेच्या पडत्या काळांत या स्थळावर परकीय व परधर्मीय मुसलमानी आक्रमणास सुरवात झाली. अखेरीस परमारांची सत्ता नष्ट होऊन माळव्यांत मुसलमानांचा अमल प्रस्थापित झाला. मुसलमानांचे अमलाखाली माळवा सुमारे ४०० वर्षे राहिला. या काळांत अलाउद्दीन, मलिकंबर, दिलावरखान, अकबर, दारुलकोहसारखे अनेक ऐतिहासिक पुरुष धारची हवा खाऊन गेले, यानंतर छत्रपती शिवाजी महाराज व त्यांचे गुरु समर्थ रामदास यांचे तालमीत तयार झालेल्या पुढील पिढ्यांनी अटकेपार महाराष्ट्रधर्माची ध्वजा फडकावली, तेव्हां त्यांचा पोरणी अनेक वेळां संबंध आला विशेषतः छत्रपती शाहू व त्यांचे मुख्य प्रधान पडिले बाजीराव पेचवे यांच्या कारकीर्दीत उदाजीराव पवार, मल्हारजी होळकर, राणोजी शिंदे या प्रमुख योद्ध्यांनी वरचेवर माळव्यावर स्वाऱ्या करून प्रांत मराठ्यांचे भगव्या झेव्याखालीं आणिला व पुढें माळव्याचे रक्षणाची जबाबदारी आपले शिरावर घेऊन या त्रिवर्णांनी माळव्यांत आपल्या सत्तेची केंद्रस्थानें स्थापन केलीं. तेव्हांपासून मराठ्यांचा भगवा झेंडा फडकत आहे आणि या वेळेपासूनच पवाराचे अर्थात प्राचीन परमारवंशी-यांच्या राजसत्तेचें मुख्य ठिकाण पुन. धार हें झालें.

१. मराठ्यांच्या आगमनापूर्वीची माळव्याची स्थिति.

महमदशाहा बादशाहाचे कारकीर्दीपासूनच माळव्याची स्थिति उत्तरोत्तर बिघडत चालली होती. लोकांवर धर्मासंबंधानें व वसुलीचे बाबतींत फार जुलूम होत असल्यानें माळव्यांतील रयत, ठाकुर, जमींदारसुद्धा फार त्रस्त असत, नादारी व शिकस्त अहवालीमुळे कित्येक वतनदार लोक वतनें विकून टाकून परांगदा होऊं पहात होते.^१ बादशाहा व त्याचे दरबारी लोक ख्यालीखुशालींत निमग्न राहूं लागल्यामुळे दिल्लीचे दरबारीदखील रयतेची दाद लागेना. म्हणूनच प्रथमतः १७२९ पासून मराठे सरदारांनीं विशेषतः पवारांनीं माळव्यावर वरचेवर स्वाऱ्या करून तेथें आपला जम वसवून बादशाही अधिकार्यापासून मराठवाहीचे हक्क वसूल करण्याचा उपक्रम सुरू केला. वस्तुतः या कार्याची सुरुर्तमेद १७०९ त उदाजी पवाराने मांडवगढ काबीज करून रोविली होती.^२ याशिवाय जी इतर कारणे आहेत तीं खालीं दिलीं आहेत.

मराठ्यांच्या उत्तरेकडील स्वाऱ्यांची कारणे.

माळवा हा प्रांत केंद्रवर्ती असला तरी या प्रांताकडे मराठ्यांची दृष्टी का वळली हा महत्त्वाचा प्रश्न आहे. त्याचे उत्तर खालील क्रमांत देवां येईल.—

१. आश्विन शुद्ध १० शके १६०० रोजी शिव छत्रपतींनीं सनद देतांना श्रीसमर्थ्यांच्या आज्ञेचा उल्लेख केला आहे. तीत मराठ्यांच्या पुढील कामगिरीचें रहस्य सापडतें. तें समर्थ्यांच्याच शब्दांत सांगायचें म्हणजे ‘ आज्ञा केली कीं तुमचा मुख्य धर्म राज्यसाधन करून धर्म-

(२) मांडवगढ खरेदीपत्र १७२९.

(३) मालकम.

स्थापना देवब्राह्मणाची सेवा, प्रजेची पीडा दूर करून, पाळण, रक्षण करावे' व हेच ध्येय गांठ्याकरिता ते बाहेर पडले.

२. तदनंतरचे राजकारण पाहिले तर दुसरें कारण सांपडतें. संभाजी महाराजांचा विपरीत काल झाल्यामुळे अर्थात् छत्रपति राजाराम त्याच्या वेळचे मुत्सद्दी व सेनापती यांचे बरेच 'स्वराज्यसाधनाचे' विकट कार्य पार पाडण्याचे नशीबीं आलें, पण त्यांनीं अक्षतः तरी पार पाडलेच.

छत्रपती शाहू पुढून आल्यावर त्यांनीं १७०७ पासून १७१४ पर्यंत आपली गृहास्थिति सावरून नंतर बाळाजी विष्नाथ यास स्वराज्यसाधन करण्याकरितां मतलबाची याद करून दिली. तीत 'सदा सुमे खेरीज गुजराथ, माळवा साधेल तेथघर स्नाधणें कलम,' असा स्पष्ट उल्लेख आहे. अर्थात् त्याप्रमाणें बाळाजी विष्नाथ १७१८ त हुसेनअल्लीबरोबर दिल्लीस गेले व यादींतील स्वराज्य मतलबाच्या सनदा सय्यद बंधूकडून करूनहि घेतल्या. त्याच्या सत्यमुळे अपुरें राहिलेलें कार्य छत्रपति शाहूनीं त्याचा मुलगा बाजीराव यांस पेशवाईचीं वलें देतांना सोपविलें.^४

३. स्वराज्यातील अतःस्थिति पाहता पेशवाईपद मिळाल्यापासून आठ वर्षेपावेतो बाजीरावास खंडेराव दामाडे, कान्होजी भोसले, प्रतिनिधी बगैरेनीं आपले जमत नाहीं दिसले. म्हणून पिलाजी जाधवाच्या सल्लेवरून बाजीरावानां उत्तराभिमुख दृष्टि घळविली. सुदैवानें १७०९ त मालव राजधानी जी मांडव तीवर मराठ्यांचा विजयी झेंडा उदागीरवानें प्रथम फडकविला असल्याचें दिसले.

४. तिसरें कारण शाहू महाराजांची त्या वेळची असमाधानकारक आर्थिक स्थिति हें होय. निजामाच्या षाटापदीत असोनात कर्ज झालें. तेव्हां शेवटीं १७२८ चे पावसाळ्यांत पुष्कळ वाटाघाट करून ठरविलें कीं, उत्तरेस काहीं मिळाल्यास पहावें. त्याप्रमाणें दसत्याच्या शुभ मुहूर्तावर बाजीराव व चिमाजी अप्पा सिंगोलेचनास निघाले. त्याबरोबर कामाची पण वांटणी केली. ती अशी कीं, बाजीरावानें माथें राहून फौज जमा करावी आणि चिमाजी अप्पाचा पाठपुरावा करावा.^५

५. माळव्याचा वादशाही सुमेदार राजा गिरधर बहादर व त्याचा नातलग दगाबहादर यांचा अमल झुलमी असून ते पुढें गेलेल्या मराठे सरदारास दाद देत नव्हते. ही परिस्थिति पाहून सवाई जयसिंग यांनीं बाजीरावांस मुद्दाम माळव्यात उतरून धामधूम उडविण्यास छत्रविलें.^६ याच्या बुद्धाचीं त्याची स्वतःची महत्वाकांक्षाहि होती.^७ यावरून मराठे उत्तरेकडे छुटीकरितां गेले नसून खऱ्या स्वराज्यसाधनाकरितां गेले होते असें स्पष्ट दिसतें.

पेशवे आणि तिथे सरदार.

३ डिसेंबर १७२२ त श्रीमंत बाजीरावाकडून पवारांस मिळालेल्या सनदेंत खालील उल्लेख आहे.
'प्रांत गुजराथ व प्रांत माळवा निमे मोक्षासा झुजूरून अग्नांकडे आहे त्यापैकीं निमे

(४) राजवाडे खंड १ प्रस्तावना पान ३५.

(५) पेदभा.

(६) पेदभा. १३ के १०.

(७) काव्येतिहाससंग्रह.

तुम्हांस मोकासा सरंजाम दिव्हा आहे. आमची इमारत सर्व तुम्हांवरच आहे. येविषयी आपलें समाधान असो देणें. ' ही सनद खुद्द बाजीराव पेशवे यांचे हातची असल्यामुळे बाजीरावांचा उदाजीरावावर केवढा भरंवसा होता हें दिसतें, तसेंच माळवा व गुजराथ या प्रांतांत आरंभी मराठ्यांचा जम बसविणारा मुख्य इसम उदाजी पवारच होता याबद्दल बरील सनदेवरून संशय राहात नाही.

१७२३ डिसेंबरच्या माळव्याच्या स्वारींत मराठे सरदारांची हिंदुस्थानावर स्वारी झाली तींत पवारांनीं ' माळव्यांत साधेल तो अंमल साधावा असें ठरलें होतें. ' १

१७२४-२५ या सालांत उदाजी पवारांनीं गुजराथ व माळवा या ठिकाणीं स्वारी करून आपलीं ठाणी कायम केलीं. या कामीं त्यांचा बंधु आनंदराव याचें पण पूर्ण सहाय्य होतें त्यामुळे उभयतांची सरदारी एकच मोजली जात असे. अर्थात् या एकंदर उद्योगांत लागणारा खर्च उभयतां बंधूंनीं पुढें निमानिम कर्जापायीं वाटून घेण्याचें ठरविलें होतें.

पुढें सारीख २६ एप्रिल १७२६ रोजीं आबाजी जिबक पुरंदरे यांनें सरबुलंदखां याशीं तह केला. त्याबरोबर या सालीं गुजराथ व माळवा या दोन्ही प्रांतांतील अमलासंबंधानें छत्रपतीचे आज्ञेवरून झालेल्या तहाचा मजकूर अत्यंत महत्त्वाचा आहे तो असा:— (१) ' प्रांत मजकुराची चौथाई व सरदेशमुखीचा येखतियार सर्व तुम्हावर [उदाजीराव] दिव्हा असे. हुजूरून राजेश्री मिर्झराव तुम्हासमागमे दिले आहेत. सिकारोखा कूचपुकाम त्यांचा परंतु जे करणें तें तुमच्याच येखत्यारे करावे. मुलकी तहरह त्यांनीं तुम्ही करावी तुम्हाखेरीज त्यांस हरएक विचार करावयाखा प्रयोजन नाही. येखत्यार तुम्हावर '.

(२) जी जमा येईल तींत सरदेशमुखी व बाबती चौथाई दस्तुरप्रमाणें काढावी. उरला ऐवज दामाचाही गणीप्रमाणें घ्यावा. सिबंदी तोपखान्याला लागणारा खर्च निराळा चौथाई सरदेश, दिवाणचा, ऐवज काढावा. त्यांत राजश्रीचें देणें वारून बाकी येवजापैकीं येक तकसीम तुम्हास सरदारीस दिली घेणें दोन तकसीमा आमचे सरदारीस देणें. ' २

त्याबरोबर बादशाही अविकान्यास कांही पत्रेहि लिहून देण्यांत आली. उपलब्ध फक्त चार पत्रेंच आहेत. पहिलें पत्र गुजराथचा सुमेदार सरबुलंद यांस लिहिलें आहे. त्यांत ' हली सुमे गुजराथची चौथाई व सरदेशमुखी वसुली करण्याचें कामावर " शाहमतपनाह उदाजीराव पवार यांची नेमणूक केली आहे. ' दुसरें पत्र माळव्याचा त्या जैलचा सुमेदार गिरिबर बहादर यांस लिहिलें आहे. ' हली सुमे माळव्याचे चौथाई व सरदेशमुखीचे कामावर शाहमतदस्तगाह उदाजीराव पवार यांची नेमणूक झाली आहे. ' ३ तिसरें पत्र माळवे सुभ्यांतीन सरकार मांडू

(८) धारकर पवार पान १०-११.

(९) धारकर पवार पान १२.

(१०) धारकर पवार पान १३-१५.

(११) धारकर पवार पान १७-१८.

येथील फौजदार महमदउमरखां यांस लिहिलें आहे. त्यांत, 'उदाजीराव पवार याची नेमणूक चौथ व सरदेशमुखीचे अधिकारवर केली आहे. त्यास सर्व तऱ्हेची मदत आपणाकडून देण्यांत यावी'.

इ० स० १७२६ मॅपावेतो हा सर्व अधिकार उदाजीरावाकडे सोपविण्यांत आला होता. गुजराथ प्रांताचा निमा मोकासा सेनापती दामाडे याजकडे व निमे पेशव्याकडे पूर्वीपासून चालत असून त्या प्रांतात गायकवाड व बांदे हे सरदार काम करीत होते. व पेशव्याच्या वतीने उदाजीराव व आनंदराव हे काम करीत होते.^{११}

पण ही व्यवस्था दामाव्यांस रुचली नाही. त्यामुळे शाहू महाराजांनी उदाजीरावास त्यांचा बंदोबस्त करण्यास भाग पडेल. अर्थात् पुढील घटक्यांचे पर्यवसान समईच्या लढाईत झाले हे सांगणें नको.

या सर्व सरदारांत परस्पर तीव्र मतभेद राहून नये असें समजून कंठाजी कदम बांदे, पिलाजी गायकवाड, उदाजी पवार या तिघा सरदारांस मनसुब्याकरितां हुजूर बोलाविले व निमणाजी वल्लाळ याजकडे दिलेला अर्था मोकासा काढून तो पूर्वीप्रमाणें सेनापति दामाव्याकडे सोपविला.^{१२}

या व्यवस्थेमुळे उदाजीरावास इतरत्र म्हणजे खानदेश, गुजराथ, माळवा, व मध्य आत याशिवाय पुढील दुसऱ्या प्रांतातहि अमल प्रस्थापित करून मराठ्यांचे हक्क वसूल करण्याकरिता योजना करण्यांत आली.^{१३}

१७२८-२९ त सर जॉन मालकम यानें म्हटल्याप्रमाणें मारवाड, बुंदेलखंड, काठियावाड, कच्छ, सोरठ इत्यादि प्रांतांत जाण्याकरितां दिलेली सर्व ताकीदपत्रें उपलब्ध आहेत.^{१४}

याप्रमाणें गुजराथ व माळव्या शिवाय उत्तरेकडील दुसऱ्या प्रांताचा अंमल उदाजीरावाकडे सोपविला गेल्यामुळे उदाजीराव व आनंदराव पवार यांच्या कार्याचें क्षेत्र उत्तरोत्तर विस्तृत होत गेलें. तेव्हां त्यांस साहजिक अधिक पाठिंबा देणें बाजीराव पेशव्यास इष्ट वाटून त्यांनीं इच्छा माळव्यांतील राजकारणात मल्हारराव होळकराचा रिषाव करून दिला. तसें मल्हारराव तर प्रथम चळनाणीकराकडे चाकरीस असून कांहीं दिवस बांध्यांच्या लष्करांत आपले मामा वारगळ याचे वतीनें काम करीत होते. त्याचे पराक्रम पाहून बाजीराव पेशव्यांनीं मल्हाररावास मागून घेतले.^{१५} (होळकराची कैफियत) नंतर पांचवें स्वाराची मनसब करून आपल्या तर्फे माळव्यातील कामगिरीवर पाठविलें.^{१६}

पुढे माळव्यांतील रतलाव व बांसवाडा येथील मोकासा उदाजीराव व मल्हारराव होळकर या उभयतांत निमे निमवांटून देण्यांत आला.^{१७}

(१२) शारो. ले. १०५, २३५.

(१३) शारो. ले. १५६ २ जुलै १७२६.

(१४) ताकीदपत्रें २३-२४.

(१५) धारकर पवार २५-२६.

(१६) होळकराची कैफियत.

(१७) ताकीदपत्रें. २६ मे १७२८, पान २७.

(१८) ताकीदपत्रें, धारकर पवार २९.

अशा रीतीने उदाजीराव व महारराव होळकर या उभयतां शिपाईगळ्यांत स्नेह व घरोवा वाढत गेला.^{१९} या खेरीज ४६ परगण्यांची मोकासबाव उदाजीरावाकडे होती.^{२०}

सरबुलंदखां यांनी आलेल्या करारानंतर पेशवे व पवार या मध्ये विरोध उत्पन्न झाला. परंतु त्यांत विशेष कारण मोकासाच्या हिस्साबद्दल वाद उत्पन्न होऊन चिमणाजी अप्पाहीं बिचबळें, तरी बाजीरावाने त्यांत खालीलप्रमाणें तत्त्वज्ञ बुचविली 'सुरत प्रांतांत जो ऐवज वसूल घेतील त्यापैकी दरसह ३५ रुपये आम्हास यावे. गुजराथेंत सवा लक्ष रुपये आम्हास यावे. माळव्याचा त्यांचा वांटा आहे. त्यास होळकरांवरोबर पांचशें राउत देऊन वाटा घ्यावा.'^{२१}

पुढे माळव्यांतील मुख्य मराठ्यांच्या अंमलाखाली आल्याची नोंद महारराजी होळकर व राणोजी शिंदे यांचे विद्यमाने पेशवे दरमारांत झाली. सलासीन छ. १० सफर [२२ जुलै १७६२] रोजी झाली.^{२२}

त्याच दिवशी शाहूमहाराजांचे आज्ञेप्रमाणें पेशवे बाजीराव यांनी तो मुख्य आपल्या अर्थांत भरवशाचे व पराक्रमी सरदार पवार, होळकर व शिंदे यांस त्यांची कामगिरी पाहून सनदा देऊन वाढून दिला. या शुलखाचे वाटणींतच आनंदराव पवार यांस धार, तुकोजी व जिवाजी पवार यांस देवास, महारराजी होळकर यांस इंदूर व राणोजी शिंदे यांस उज्जैन ही माळव्यांतील महत्वाची ठिकाणे आणि त्यांचे आसपासचा मुख्य मिळाला, व तेव्हापासून तो त्याजकडेस व पुढे आज तागावत त्यांचे वंशजाकडेस चालत चाला आहे.

पुढील धोरण काय असावे याचेहि प्रत्यंतर त्या वेळीं आनंदराव पवारास मिळालेल्या सनदेंत सापडतें तें असें:—

'रा. महारराजी होळकर व राणोजी शिंदे व तुकोजी पवार व जिवाजी पवार यांस व तुम्हांस [आनंदराव पवार] प्रांत माळवा येथील महालांची वाटणी करून दिली आहे. त्याच्या सनदा सादर आहेत. त्याखेरीजचा मुख्य सुभा अजमेर, सुभा प्रयाग व बोडसे व दतीया वगैरे मुख्य येथील आकार होईल त्यापैकी दिवाणची बाबती व सरदेशमुखीचा येवज काढून बाकी राहिलेला येवज त्यास दर सडे रुपये १६ प्रमाणें तुम्ही आपली तक्षीम घेत जाणें. छ. १७ सफर'.^{२३}

यावरून माळव्यांतील मराठ्यांच्या राज्याची स्थापना या दृष्टीने तारीख २२ जुलै सन १७६२ ही ठरते हा दिवस माळव्याचे पवार, होळकर आणि शिंदे या राजघराण्यांचे किंबहुना सर्व भरत-खंडाचे अर्वाचीन इतिहासांत महत्वाचा मानिला पाहिजे.^{२४}

(१९) ताकीदपत्र पान ३०.

(२०) धारकर पवार पान ३६-३८.

(२१) पेदमा. १३ छे. ५४.

(२२) इतिहाससंग्रह पु. ७ अंक १-२-३ आगष्ट सेप्टेंबर आक्टोबर १९१५ इ० आणि चिह्ना. १ पान ३.

(२३) धारकर पवार १५९ चिह्ना. भाग १ पान १९-२०.

(२४) धारकर पवार १६०.

शाहूमहाराजांचे आज्ञेने माळव्यातील मुलखांची ही जी वांटणी झाली, तीत मुलखांचे पाच विभाग केले होते, असें दिसते, धारकर व देवासकर या दोघा पवारांचे दोन, होळकरांचा एक व शिंद्यांचा एक या प्रमाणे चार विभागाची वांटणी होऊन पाचवा विभाग पेशव्याकडे ठेविला गेला असावा. पेशव्याकडील विभागाची व्यवस्था व बंदोबस्त मात्र कधी समाईक या सरदारकडे तर कधी खालशांत ठेविला जात असे.

१७४३ त माळवा प्रांताची सनद पेशव्यास मिळाली त्यामुळे तर माळव्यातील पवार, होळकर व शिंदे या सरदारांचे आपापल्या मुलखावर पूर्ण स्वासित्व झाले होते असें म्हणण्यास जागा आहे.^{२५}

आनंदराव पवारास त्याचे अमलाखाली दिलेल्या मुलखांविषय इतर मुलखांत शेकडा १६ हिस्सा मिळत होता. तसाच राणोजी शिंदे व महारजी होळकर यासहि या वेळीं शेकडा १६ प्रमाणेच मिळत होता.^{२६}

खंडणीचे बाबतीतही उत्तरेकडील जो मुलूख सामईक अमलाखाली आला असेल व येईल त्या वरील खंडणीचे आकारावर सारखा अर्थात् प्रत्येक शेकडा १६ प्रमाणे हिस्सा मिळण्याचा ठराव करून देऊन तिघांचाहि सारखा दर्जा ठेवण्यात आला होता. पुढे परिस्थितीप्रमाणे त्यात वेळोवेळी फेरफार झाले.^{२७}

शिंदे, होळकर व पवार यांच्या स्नेहाची मिमांसा.

वर प्रांगितल्याप्रमाणे पवाराचा बुदेलखंडाशी संबंध होता हे लक्षांत आलेच असेल. परंतु पवारांचा प्रत्यक्ष शिंदे आणि होळकर यांच्याशी निकट संबंध कसा घडून आला ही हकीगत मोठी मनोरंजक आहे. तीत प्रसंग अनेक आहेत, पैकीं काहीं सारांश रूपानें यावेसे वाटतात.

बुदेलखंडातील स्वारीनंतर पेशवे बाजीराव याचा गुजराथेंत सोनगड येथें सुकाम असता तेथून खानी बाजी भिवराव, पिलाजी जावव, महारजी होळकर, राणोजी शिंदे व आनंदराव पवार या सरदारांस बुदेलखंड व माळवे प्रांतात जाऊन आपापल्या ताळक्यातून पैसेटके वसूल करण्यास पाठविले होते.^{२८} या प्रमुख सरदारांस माळवा, गुजराथ, बुदेलखंड इत्यादि प्रांतात एकत्र काम करावे लागत असल्यामुळे त्यांचा स्नेहसंबंध झुळझा आणि ते आपापले सरकारी देणें देत असतां एकमेकांबद्दल जागीन रहात असत असे त्यांच्या त्यावेळच्या हिशेबावरून दिसते.^{२९}

बभईच्या युद्धानंतरसुद्धा बाजीरावानें पवारासंबंधीचा जिव्हाळा उदाजीरावास लागलीच पांचसात दिवसांनी हत्ती व वर्षे देऊन सन्मानानें सोडून देऊन दर्शविला. पवार फुटल्यामुळे अर्थात् माळव्याचें काम महाररावाकडे सोपविले. परंतु पूर्वाच्या कामगिऱ्यात पवार बंधू बरोबरीने जात असल्यामुळे

(२५) धारकर पवार १६१.

(२६) चिह्ना भाग १ पान १९-२०.

(२७) काव्येतिहाससंग्रह पृष्ठ ५३५ यासम्यें वरील फेरफार पहावयास सांपडेल.

(२८) धारकर पवार १२२.

(२९) पैदमा, १० ले. ३६.

मल्हाररावाम बरें वाटेना म्हणून त्यांनीं पेशव्याकडे रद्दबदलीचा घाट घातला. या वेळीं राणोजी शिंदे हे पेशव्यांच्या मजीतले होते मलठणास एकदा मल्हारराव उदाजीरावाकडे मेदीस गेले असता पेशव्या-तर्फे निरोप घेऊन राणोजी शिंदेहि तेथें आले, परस्पर तिबांच्या मेदी होऊन राणोजींनी निघते समयी मल्हाररावासहि बरोबर चलय्यास सांगितले हे दोघे जाणार व आपण मागे राहणार हें पाहून तेथे असलेल्या आनंदरावास मनस्वी वाईट वाटलें, परंतु मल्हाररावाच्या लक्षांत ही गोष्ट येऊन त्यानें राणोजीस जा म्हणून सांगितले आनंदरावासहि आपला अन्हेर झालासे वाढून त्यांनी राणोजीस द्रोमणा दिला. ही गोष्ट राणोजीच्या मनास लागून पुढे पेशव्याजवळ रद्दबदलीहि केली अर्थात आनंदरावाबद्दल दिलसफाई झाली हें सांगणें नको.^{३०}

दामाडे प्रकरणानंतर वर सांगितल्याप्रमाणें दिलसफाई झाली, तसेंच महमदखान बंगप व निजाम या उभयतांचा डावहि फसला. महमदखानास राणोजींनी व मल्हारजी यांनी त्याला जेर करून १७३१ चे पावसाळाअखेर सिरोंजेवरच मुकाम करावयास लाविलें पण या घामघुमीत माळव्यातील प्रजा त्रस्त झाल्यामुळे बाजीरावाकडे निरोपावर निरोप येऊन त्यांना इंदूरकर मंडळीहें तेजकर्ण आणि छत्रकर्ण यांच्या विनंत्यास मानच बावा लागला, त्याबरोबर राणोजी व मल्हारजी यांच्या जोडीला आणखी आनंदराव पवाराची माळव्यात योजना झाली, त्यामुळे वंगणाचा समाचार घेणें सोपें झालें. एवंच या त्रयीच्या मिलाफानें पुढील परस्पराचा स्नेहसंदेह वाढण्यास मदत झाली एवंच १७३१ चे पावसाळ्यानंतर मराठ्यांची मोहीम कशी यशस्वी झाली हें सांगणें नलगे.

या स्वारीमुळे मराठ्यांचीं ठाणीं कायम होऊन सदरहू मंडळीहें याच्या अनुमतीनें अंमल बसविला गेला. मुलखांतील कामाकाजाचा बंदोबस्त आनंदराव, मल्हारराव व राणोजी या तिबांकडेच सोपविला गेला, तत्संबंधी बाजीरावाचें या तिबांस धाडलेलें पत्र विचारांत घेण्यासारखे आहे.^{३१}

यशवंतराव पवार.

आनंदराव पवार १७६६ त एकाएकी सर्पदंशामुळे उज्वीस मृत्यु पावला. अर्थात् त्याचा मुलगा यशवंतराव यास सरदारी मिळाली. बालपणापासूनच बडिलांच्या तालमेंत वाढल्यामुळे त्याला आपल्या सौर्य व पराक्रमादि गुणाचे चीज करून दाखविता आलें व त्याचबरोबर मराठ्यांच्या साम्राज्या करिता धारातीर्थी देह ठेवून सुयचा मिळविता आलें.

१७३२ तील वाटणीनंतर माळवा प्रांताची सर्व व्यवस्था लावण्याचें काम शिंदे, होळकर व पवार यांकडे होतें. परंतु शांतता राखण्याकरिता वादशहा व मराठे यांना आपापल्यापरी अनेक अडचणी होत्या. म्हणून वादशहातर्फे सवाई जयसिंग व नागीराव यांची १७३६ जुलैत धोलपुरास मेदहि झाली. पण तबजोड कुकट गेली.

अखेरीस १७३८ च्या एप्रिललांत झीलची लढाई झालीच, तीत यशवंतराव पवाराचे पराक्रमाबद्दल फार तारीफ झाली. पुढे १७३८ चे आरंभी भोपाळच्या लढाईतहि यशवंतरावानें पराक्रम केला असल्याचा उल्लेख सापडतो. तदनंतर वसईची मोहीम व नादिरशहावर स्वारी करण्याच्या तयारींत यशवंतरावाचें नांव प्रमुख्यानें उल्लेखिलें गेलें.

(३०) धारकर पवार पा. १३७. पेद १४ के. ४८.

(३१) धारकर पवार पा. १५५.

१७१९ जुलैत छत्रसालाच्या मुलाशी झालेल्या कगरांत बाजीरावाने यशवंतराव पवारास मध्यस्थ नेमले होते. पुढे आवडीवर मदिन्यांत शिंदे, होळकर यांचे महाल हुजूरकडे सोंपविले गेले त्यामुळे तो पेशव्यांच्या रूपेसहि पात्र झाला.

१७४१ त यशवंतरावाचे तडजोडीने सवाई जयसिंग व अभयसिंग यांचा सल्लख झाला. यावरून त्या वेळच्या त्याच्या राजकारणातील त्याच्या वजनाची पण साक्ष पडते.^{२२}

१७४१ जानेवारीत गायकवाडांच्या अव्यवस्थित वागणुकीमुळे यशवंतरावाला चार शुकाची लागली पण नानासाहेब पेशव्यांनी धार १७४२ त परत दिली.^{२३}

२१ एप्रिल १७४६ त राणोजी, महारजी व पिलाजी जाधवांबरोबर यशवंतराव हादि बाळाजी बाजीरावास मिळालेल्या नायब सुभेदारीच्या करारावर जामिनदार होता.^{२४}

१७४६-४७ च्या बहादुरशेज्याचे स्वारीत पेशव्याशी यशवंतरावाचे चाकळें आलें. ही त्यामुळे महालसुद्धि जप्तहि झाले होते, परंतु पुढे ते परतहि मिळाले. १७४९ त पुन्हा कर्ज व अव्यवस्थेमुळे यशवंतराव गैरमनीत उतरला. त्यावेळीं तर त्यानें निजामाकडे जाऊन मिळण्याचें ठरविलें होतें निजामानें तर " पंचहजारी साहेबनौबद " ही किताब देऊं केली होता पण शेवटीं मुत्सयांच्या खटपटीमुळे तें प्रकरण मिटलें.

१७६० त उदगीरच्या लढाईत पराक्रमाबद्दल यशवंतरावास राजराजेश्वराची मूर्ती व चौघडा पेशव्याकडून मिळाला. ते अथाप संस्थानात समारंभानें पूजले जातात तसेंच याचवेळीं जरी-पटका वगैरेही सन्मान मिळाले.

यशवंतराव शूर असल्यामुळे त्याला त्याच्या नवेल वृत्तीबद्दल दोनतीन वेळा प्रायश्चितहि भोगावें लागलें.^{२५} पण त्याबरोबर पेशव्याला त्याच्या गुणाकडे पाहून आपलेसें करून घ्यावेसें वाटे.

सरते शेवटीं पानपताचे मोहिमेवर जातीनें हजर राहून मराठी साम्राज्याकरिता आपला देह युद्धभूमीवर ठेवला व शेवटनें सुयश मिळविलें. मार्गे लं चा मुलगा खंडेराव हा अल्पवयी होता, पण सरदारी त्यासच मिळाली. येथून पुढे पवारशाहीस गृहकलहादि अनेक आपत्तींनीं ग्रस्त केल्यामुळे ही शाही मार्गे पडत चालली.

यशवंतराव पवार हा नावांप्रमाणें खरोखरच नेहमी यशवंत होता, त्याच्या सौर्यपराक्रमादि गुणावर लुब्ध होऊन त्या वेळेचे मोगल साम्राज्यातील प्रधान मुत्सद्दी जयपुरकर राजे सवाई जयसिंग यांनीं त्यास ' सवाई ' ही सन्माननीय पदवी अर्पण केली होती.^{२६}

महाराष्ट्रधर्माची व साम्राज्याची पताका अटकेपर राघोबादादानें नेऊन रोविली होती. तिचे रक्षणार्थ पुढें सदाशिवराव भाऊस जातीनें जावें लागलें, तेव्हां त्याचेबरोबर शिंदे, होळकर व पवार हे जीवास जीव

(२२) धारकर पवार का.

(२३) मरि. १ पा. ४१.

(२४) मरि. २ पा. २४१.

(२५) पुरंदरे.

(२६) के. २८.

देणारे सरदार होतेच. त्यांनी अनेक आपत्ती कोसळल्या तरी व डगमगतां अंगिकारलेली कामगिरी कशी पार पाडली हें सर्वश्रुत आहेच. तिजविषयी येथें निराळें सांगण्याची गरज नाही. १७६१ त मराठ्यांचा पविपत येथें पराजय झाला तरी या तिघांनी आरंभापासून आपलें कर्तव्य किती धैर्याने, शौर्याने व शिताफीनें बजाविलें याची साक्ष इतिहास देत आहे.

मराठ्यांतील स्वराज्यस्थापना व तिचें रहस्य.

आनंदराव व यशवंतराव पवार, महारजी होळकर, राणोजी व जयापा शिंदे, यांच्या संचारामुळें मराठ्यांत मोगलांचा जोर हटला. इतकेंच नव्हें तर दिल्लीचें बादशाही तख्ताहि डळमळूं लागलें होतें. पण अशा स्थितीतहि या सरदारांनीं बादशाही तख्तास धोका होऊं दिला नाही, ही गोष्ट त्यांच्या विधायक कामगिरीचीच द्योतक म्हण्टली पाहिजे. दिल्लीच्या तख्ताविषयी मराठ्यांचें राजकीय धोरण उदात्तपणाचेंच होतें त्यांनीं बादशाहास देशोषडीस लावण्याचें धोरण स्वीकारलें नाही, अथवा त्यांस मांडलीकहि बनविलें नाही. मराठे पुणेदार हे नामधारी बादशाहासमोरदेखील मोठ्या अदबीनें वागत व आपला सन्मानपूर्वक गौरव करून घेत. मराठ्यांनीं मोगलासारखी पाशवीवृत्ति धारण केली अश्टी तर प्रत्यक्ष जीं बादशाहीचिन्हें म्हणजे ताजमहाल, सिकंदरा, कुतुबमिनार, दिल्ली व आग्याचे किल्लांतील बादशाही प्रासाद व जागजागीं असलेल्या अनेक जुमामशीदीहि आपणांस हल्लीं खिंडाराच्या रूपानें दिसल्या असल्या आणि असें झालें असतें तर मराठ्यांना त्यामुळें लागणारा कलंक कधीहि धुकून काढतां आला नसता त्यांनीं आग्रा, दिल्ली, फतेपुरसिक्री, लाहोर वगैरे बादशाही शहरांना हातदेखील लाविला नाही, त्याकडे त्यांचें झुठी लक्षच नव्हतें. आपल्या महाराष्ट्रधर्माची [हिंदुधर्माची] मुख्य स्थळें, तीर्थक्षेत्रें, इत्यादि जीं परधर्मीयांचे ताब्यात गेलीं होतीं तेवढीं सोडविण्याचें व त्यास उपद्रव न लागावा अशी व्यवस्था करण्याचेंच त्यांचें मुख्य ध्येय होतें. बादशाही सत्ता समूळ उच्चाटण करावी असें त्यांचें धोरण केव्हांहि नव्हतें व यासुळेंच मोगल बादशाहाला तख्तावरून ओढून न देतां उलट त्याचें रक्षण करण्याचें काम त्यांनीं जातीनें पत्करिलें हें महादजी शिबांच्या कामगिरीवरून दिसतें.

पवारांच्या राज्यविस्तार.

शिंदे, होळकर व पवार यांची, शौर्यांत, हुशारी व दर्जांत जशी बरोबरी होती तशी राज्य विस्तारांतसुद्धां आरंभी आनंदराव व तदनंतर यशवंतरावांचे श्रुत्युपावेतीं होती. हें त्या वेळच्या पवारांच्या ताब्यात असलेल्या मुलखाच्या यादीवरून दिसून येईल.

[१] मराठ्यांत धार, बदनावर, नालछा, छायेन, ताल, मंढावल, पिपलोद, आगर, सुनेल, डग, गंगराव, बाकाणी, हैराबाद, किरवाड, शहरपूर, तसेंच सुंदरशी, कुशी, धरमपुरी, बलखेड, हुंगला, मुलतानाबाद, ठिकरी, बेरसा वगैरे महाल.^{३०}

[२] दक्षिणेकडील जहानीर.^{३८}

[३] खंडणी खालील ठिकाणाहून:—

वांस्वावा, अळी, डोंगरपूर, सोपूर, ईंद्रगढ, कातोळी, सोत.^{३९}

(३७) के. २०६-२१३.

(३८) के. १२१.

(३९) के. १, २०३, २०६, २११, आणि २१३, सिंहासा. १, पान ११-१०, भाग २ पान ६३-६४.

[४] दक्षिणेकडील काही गांवचा मोकासा [विश्वासराई] क. ११, १२, १३.

आनंदराव पवाराला सुखाचे जे दिवस लाभले ते पुढे त्याचा पराक्रमी मुलगा यशवंतराव याचे ते अखेरचेच म्हणावयाचे, यशवंतरावाला साम्राज्याकरिता पानपतावर देह अर्पण करण्याचा जो अग्रंड यशाचा दाटा मिळाला तोहि जेवढ्याच तशात यशवंतरावाने आपला धाकटा बंधु रायाजी पवार यास डग व गंगगड हे महाल तोडून दिव्यामुळे तर धार संस्थानचा राज्यविस्तार कमीच झाला एवंच पवारवाहीच्या विस्ताराने व कामगिरीचे कार्य तर थांबलेच, पण उलट यशवंतरावाचा मुलगा खंडेराव पवार याचे कारकीर्दीपासून तर ओहोदीच लागली.

खंडेराव पवारांची कारकीर्द [१७६१-८२].

बालपणी खंडेराव पवारांस त्याची सापस माता सन्वारबाई व माधवराव ओढेकर यांची पूर्ण मदत राहिली, परंतु ओढेकरांमुळे पवारांचे राजकीय धोरणात त्यांच्या व्यक्तिगत मतानुरूप व पेशवाईतील एकाच पक्षाला म्हणजे कारभारी पक्षाला चिकटून राहण्याच्या दृष्टीमुळे फार फरक होई याचे उदाहरण म्हणजे १७६८ च्या उत्तरेकडील स्वारीत खंडेरावास त्याच्या मातुधीने धाडले नाही, उलट त्याचे ऐकजी यशवंतरावाचा दासीपुत्र महिपतराव यास पाठविले. यामुळे खंडेरावाचे लक्ष माधवराव पेशव्याकडे न राहता रघुनाथरावाकडे लागले पुढे नारायणरावाच्या वधानंतर १७७४ चे सुमारास दादा मालव्याकडे पळाले त्या वेळेपासून खंडेरावाने त्याचा पक्ष उचळपणे स्वीकारिला परंतु ओढेकर व सक्वारबाई यांनी बारभाईचाच पक्ष पत्करला, १७७५ चे ८ जानेवारीस दादांनी पवाराकडून धारचे ठाणे मागून घेऊन तेथे बंदोबस्त करून धारचे किल्यात आनंदीबाईस ठेविले व येथेच दुसऱ्या बाजीरावाचा १० जानेवारी १७७५ रोजी जन्म झाला यानंतर आनंदीबाई एकदा झुरतेस गेली होती, पण [Upton] अष्टनेने बुद्ध थांबविल्यानंतर ती पुनश्च धारस आली. बाई कर्तृत्ववान असल्यामुळे तिने फौज जमा करून मेलसा वगैरे ठिकाणी दंगे केले, तेव्हा कारभारी पक्षातर्फे खंडेराव त्रिंबक ओढेकर याने आजून मोडले.

तद्नंतर बाईस पकडण्याकरिता ओढेकरास आज्ञा झाली व त्याप्रमाणे त्याने किल्यास वेढा दिला. शेवटी २६ नोव्हेंबराचे सुमारास दादाने महादजी शिंद्यास कळविले की मी धारचा किल्ला खंडेराव पवार यास परत करतो, बाईस शेवटी स्वाधीन व्हावे लागले.

पण या सर्वांचा परिणाम असा झाला की, खंडेरावास असा आश्रय दिल्यामुळे काही दिवस महालसुद्धास सुकावे लागले. शेवटी पुरंदरच्या तद्नंतर खंडेराव बारभाईच्या पक्षास येऊन मिळाला, परंतु एकंदरीत खंडेराव पवारांचे घरी ओढेकर दिवाणाचे प्रस्थ फारच वाढले, त्याचा परिणाम पुढे त्याचा मुलगा आनंदराव पवार यास फार भोगावा लागला.

१७७९ चे सुमारास तर खंडेराव पवार व महादजी शिंदे यांची येट होऊन परस्परांवद्दल पूर्वापार संबंधांचे दृढीकरण करण्याची योजना झाली होती, पुढे १७८१ त कर्नल कॅमॅकचे पारिपत्य करण्याचे कामी महादजीस खंडेरावाने आतीने आपल्या पथकासह सामील होऊन मदत केली होती. १७८२ च्या फेब्रुवारी महिन्यात खंडेराव पवार स्वर्गवासी झाला, त्या वेळी त्याची बायको नर्मदाबाई ही गरोदर होती, तीस नोव्हेंबर १७८२ त पुत्र झाला तोच दुसरा आनंदराव पवार होय.

पवार व गायकवाड यांचा संबंध.

बडोद्याचे गोविंदराव गायकवाड यांची कन्या नर्मदाबाई ही खंडेराव पवारास दिली असून पुढे खंडेरावाचा मुलगा आनंदराव पवार [द्वितीय] यांस गोविंदरावाच्या मेव्हणीची [गहिनाबाई गायकवाड हिच्या बहिणीची] मुलगी दुर्गाबाई (उर्फ मैनाबाई पवार) दिली होती. असे हे दुहेरी नाते होते. या नात्यामुळेच पुढे गहिनाबाई गायकवाडाने आनंदराव पवाराच्या मृत्युनंतर मैनाबाईच्या अख्यंत असहाय स्थितीतल्या हाकेला पैसाटका फौजामाणसे वगैरे देऊन सक्रीय मदत केली. ह्याच माणसापैकी प्रमुख असे सखाराम चिमणाजी, बालाजी लक्ष्मण व बापु रघुनाथ हे होत.^{४१}

आनंदराव पवार दुसरा [१७८२-१८०७].

आपल्या आईकडून आनंदराव हा गोविंदराव गायकवाडाचा नातू तर मैनाबाईच्या नात्याने गोविंदरावांचा जावई झाला, लग्नसमारंभ बडोद्यास झाला. त्यावेळी धारेडून दिवाण ओडेकर हा तेथे आला होता, ओडेकर हा पवारांचा जुना कारभारी असूनही मालकाचे भर्जीप्रमाणे वागत नव्हता. त्याचा प्रयत्न आपली छाप राजा व प्रजा या उभयतावर राहवी अशा असे ह्या अशा मनोरचनेत फरक घडून आणवा म्हणून खुद्द गोविंदराव गायकवाडांनी दिवाण ओडेकर व मालक आनंदराव याचा समेट घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला परंतु तो फुकट गेला.

अशा स्थितीत आनंदराव हा आपल्या मातुग्रीसह कधी कवठ्यास तर कधी बडोद्यास असे परंतु दैववशात मातुग्री लवकरच वारली त्यामुळे आनंदरावास बडोद्यास राहणे बरे वाटेना. तशात ओडेकराच्या वर्तनाची नीड येऊन आता आपले राज्य हस्तगत करून घ्यावे असे मनांत येऊन १७९६-९७ त त्याने धारेस जाण्यास गोविंदराव गायकवाडाजवळ निरोप मागितला. आनंदरावांचे वय लहान पाहून गायकवाडाने अनमान केले परंतु आनंदरावाचा निग्रह पाहून गहिनाबाईंनी चार विन्वासू माणसे व थोडा पैसा देऊन रवाना केले. त्या वेळी आनंदरावांचे वय १५ वर्षांचे होते. ही सर्व संबळी धार परगण्यांत येऊन पोहोचल्यावर आनंदरावाने ओडेकर यांस पत्रे धाडली. परंतु त्याकडे त्याने दुर्लक्ष्य केले अशा प्रकारचा सहामपणा पाहून आनंदरावाने शाबक्यास जाऊन तेथील राण्याच्या मदतीने हजरवाराचे माणसांचा सरंजाम घेऊन धारेवर चाल करून आला या पूर्वांच बदनावर प्रगण्यातील ठाकुर लोकास त्याने अनुकूल करून घेतले होते ओडेकरास अर्थात् फार वेळ प्रजेच्या इच्छेविरुद्ध राहता येईना म्हणून त्याने नकळत उज्जनीचा आश्रय गांठला उज्जनीस आल्यावर त्याने अफगाण लोक जमवून धारेवर वरचेवर हल्ले करण्यास सुरवात केली याच वेळी उत्तर हिंदुस्थानांत गेलेली पवारांची पथके रोजमुरा थकल्यामुळे उठून आली. ह्याला कारण रंगरावच होता. या सर्व कारणांमुळे आनंदरावच्या खजिन्यात पैसा उरला नव्हता. एवंच आनंदरावाची स्थिति फारच विकट झाली होती. तशांत दुसऱ्या अनेक राजकारणाकडेही त्याला लक्ष द्यावे लागले.

होळकर व पवार यांचा संबंध.

तुकोजी होळकराचे मृत्यूनंतर होळकरांचे दौलतीत गादी संभरी फारच गडबड उडाली. त्यामुळे मधवंतराव होळकर आश्रयार्थ भटकत फिरत होता, तो बडवाणीस आला व तेथून १८००चे एप्रिल मेचे

धुमारास पवाराचे इलाख्यात धरमपुरी येथे आला. त्यास आनंदराव पवाराने सन्मानाने धारस आणून आपले आश्रयास ठेवले. तो दोनतीन महिने तेथे होता. या अवधीत ओढेकर यांनी उजनीहून पेंढारी जमा करून आनंदरावावर चाल केली. त्या वेळी यशवंतरावांचे आनंदरावास चागलेच सहाय झाले. या हत्यात ओढेकराचा टिकाव लागला नाही उलट होळकराचे सहायाने आनंदरावांचे त्याचा पराभव केला तेव्हा ओढेकरांनी दौलतरावाकडे जाऊन त्याकडे तंबीचा निरोप पाठविला. त्यामुळे यशवंतरावास धार सोडणे प्राप्त झाले. इतके झाल्यावर ओढेकरांनी आनंदरावाकडे पुन्हा संधान मागले पण उपयोग झाला नाही.

तदनंतर ओढेकरांनी पुनश्च यशवंतरावास धारचे ईशान्येस [केसुरास] आणिले व वाटाघाट सुरू केली, पण तीत काही निष्पन्न झाले नाही. उलट होळकराचे लोकानी परगणा मात्र बरबाद केला. यामुळे आनंदराव अविक अडचणीत येत गेला.

सारास रंगराव ओढेकर हे धारकराच्या दौलतीत खूबच होते. पैश्याकडे त्यांचे संधान असल्यामुळे त्याला आनंदरावास संभाळून ठेवावे लागले. परंतु तो प्रबळ झाल्यामुळे आनंदरावास तर फारच त्राम भोगावा लागला. कधी होळकराकडे तर कधी तो शिंद्याकडे या प्रमाणे संधान बांधी. बोघटी तो शिंद्याकडे गेला व त्याला दौलतरावांचे आश्रय देऊन त्याला पवाराचा आगर हा महाळ लावून दिला. रंगरावाला शिंद्याकडे आश्रय मिळण्याचे कारण तो यादव मास्कराचा नातलग होता. यादव मास्कर हा दौलतरावाचा कारभारी असल्यामुळे असे होणे सहाजिक होते. रंगरावांचे पुढे तर पवाराची दक्षिणेंतील उत्पत्ती जप्त करविली. रंगराव शिंद्याच्या तडजोडीमुळे फारतर एक वर्षे आनंदरावाजवळ होता. एवंच पवाराची दौलत फारच खचघाईस आली.^{५२}

पवार व शिंदे

१८०० चे अखेरीस दौलतराव पुणे सोडून निघाला त्या वेळी त्याची मोठी हलाखीची स्थिती होती. घरात बायांचे खूळ मोडावयाचे, बाहेर फौजेची तलब चढलेली, आणि बाजीरावाजवळून तर पैसा मिळण्याची सोय नव्हती. अशा स्थितीत उत्तरेकडे जाऊनच पैसा मिळवावा तशांत बाजीरावा-तर्फे पैशाची वसूली, खंडण्या वगैरे कामगिरी पत्करून निघाला, तो बाया यशवंतराव होळकराशी संगनमत करीत होत्या. यशवंतरावाची स्थिती म्हणाल तर घरात गृहकलह व त्यासोबत बाजीरावाची नाकडे आलेले, मग काय विचारता ? त्याने एकच मार्ग रवीकारला तो असा की. कसेबसे करून बाजीराव व दौलतराव यांस हर प्रयुक्तीने त्रस्त करावयाचे व बाजीरावांचे आपला बंधू विठ्ठली होळकर याचा अमानुषपणे केलेल्या खूनचा शूद्र उगवावयाचा एवंच दौलतरावाशी सामना करून त्याला व बाजीरावाला खाली पडायला लावावयाचे असा यशवंतरावाचा हेतू होता.

१८०१ जून ते आगष्ट या महिन्यात या दोघांची झुंज लागली. नर्मदेपासून इंदूर, उजैनपावे-तोंच्या प्रदेशांत एक धुमाकूळ माजला होता. त्यात यशवंतरावांचे आपल्या गनीनी काव्याने सात केली व बाजीरावास सह देव्याकरिता तयारी करून लागला. या वेळी आनंदराव पवाराला आपली गृहस्थिती सुचरावयाची होती. कारण ओढेकराच्या आगळिकीमुळे पैशाची नजबब, पुण्यास पथक तलब चढल्या-मुळे लढून गेलेले अशा अनेक मानगणी होत्या. त्यामुळे त्याला त्राहि भगवत् झाले होते. तरी त्यांतले-

त्यांत संस्थानांतील ठाकर भुमिचे यांस अनुकूल करून ठेवले होते. इतकेंच नव्हे तर योजारच्या भाववा जोबट वगैरे रजपूत राजांशी स्नेहसंबंध जोडला होता. पैकीं जोबटचा राणा आनंदसिंग याच्या कन्येशीं तर विवाहसुद्धां केला. तिला 'खांडा गणी' म्हणत. परंतु मनाम स्वस्थता मात्र नव्हती. पैशाच्याचें देणें थकले होते व त्याची निकड भारीच होती.

दौलतराव शिंदे १८०१च्या अखेर नर्मदा उतरून यशवंतरावाच्या पारिपत्याला गुंतला होता. शिंदे बायांना वठणीवर आणणें व फौजेची चढलेली तलब निवारण्याकरितां म्हणून बाजीरावाच्या नांवावर थकलेल्या बाकीवसुलीचें काम शिरावर घेऊन तो माळवा व राज-पुतान्यांतील राजे लोकांस वठणीवर आणण्याचे निमित्तानें पुढें निघालाच वाटेंत धारकर पवारांना पैशाच्याकडील बाकी देणें होतीच, ह्याणून दौलतराव जातीनें घारेस १८०२ चे ९ जानेवारीस आला. देण्याचेण्यासंबंधी बोलणें चालू झालें, आनंदरावाजवळ तर पैसा नव्हता, त्यावर दौलतरावानें एक शकल काढली ती अशी की, धारकर पवारांना कोटेकराकडून सामायिक वाटणीपैकी थकलेली पुष्कळ रकम येणें होती. तीवर परभारे चार लखाची बरात देण्यांत आली.^{४३} पण ही शिंदेपवारांची सेट विशेष महत्वाची होय. या वेळी परस्पराकडून बरोबरीच्या नाध्यानें भेजवान्या, आदर, बहुमान झाले. इतकेंच नव्हे तर पवारांचा सरंजाम दौलतरावाबरोबरहि वसुलीकरितां प्रथम डोंगरपुराकडे व मग कोठ्याकडे निघाला^{४४} ह्या मेदीनंतर कांहीं दिवसांनीं तर आनंदराव जातीनें दौलतरावाबरोबर राहू लागला इतकेंच नव्हे तर १८०३ सेप्टेबरच्या असईच्या युद्धांत तो स्वतः हजर होता.^{४५}

या घामधुमीत रंगरावानें दौलतरावाचें मन वळवून त्याचेकडे आपल्या खर्चाकरितां ह्याणून आगर व सुनेल हे पवारांचे महाल (खेतत्र) मागून घेतले हे महाल त्याचेकडे बरींच वर्षे होते. पण शेवटी बिंशांच्या बापुखानानें आगर शिंदेशाहीच्या अधिकारांत घेतला. त्याबरोबर होळकरांच्या कामगारांनीं सुनेल ह्या महाल बळकाविला.

असईच्या लढाईचे परिणाम दौलतरावास जाणवले तर यशवंतराव होळकरानें केलेली लाडगे-तोड ईश्रबास फारच मानहानिकारक झाली. पण अवघड फौजा बाळगून त्यांची तरतूद करणें तर या उभयतां सरदारास अगदी नकोसे झालें होतें. मग त्याकरितां असें अनेक प्रसंग येत की, त्यांच्या बेलगामी बागणाऱ्या कामगाराच्या वाटेला त्या दुष्कृत्याकडे कानाडोळाच करावा लागे अशा स्थितीत आनंदराव पवारासारख्या परिस्थितीमुळे गांजलेल्या तरुण युवकास शिंदेहोळकरांच्या सुभ्यासमोर निमुटपणें मागतील तें देऊन टाकावें लागे. याची अनेक उदाहरणें आहेत.^{४६}

होळकरांच्या कामगारांची हीच दशा ! आनंदराव पवार पैशाच्या अत्यंत अडचणींत असता त्यानें आपले ताल व मंडाबल हे महाल ४० हजार रुपयाला गंगाराम कोठ्याकडे काहीं वर्षां करिता लावून दिले होते. दोन वर्षांनंतर गंगाराम मृत्यु पावताच सदरहू महाल होळकरांसाठी जमा झाले !

(४३) ले. २०९.

(४४) शिंदेसा. अग्रकाशित भाग

(४५) धार गॅझेट व मालकम.

(४६) ले. १०९.

१८०३ पासून पुढे तर आनंदरावाला फारच हलखीचे दिवस काळाचे लागले. बडोद्यास बाजोळी जाऊन आपली सावत्र आजी गहिनाबाई गायकवाड हिची मदत मागे तिनेहि आपल्या विश्वासातल्या मावकाराना सांगून तर कधी सिताराम रावजी फणसे दिवाण यास खानगी रीतीन शक्य ती मदत पोहोचविण्याचा उपक्रम चालू ठेविला.^{४०} धारकर पवारांत बडोद्याच्या सावकारा कडून पुष्कळ रकम उसनवार दिली गेली होती.^{४१} पैकीं गोकुल पारख हा तर प्रत्यक्ष धारेस काही दिवस येऊन राहिला होता पुढे तो दौलतराव शिंद्याबरोबर ग्वाल्हेरीस गेला व तेथे त्याचा फडनीसहि झाला. याचा व आनंदराव पवाराचा फार जिह्वाळ्याचा संबंध असल्यामुळे पुढे आनंदराव पवाराच्या मृत्यूनंतर त्याची पत्नी मैनाबाई पवार हीस आपले वजन स्वर्ण करून अत्यंत कळकळीने मदत केली.

अशा स्थितीचा आनंदराव पवाराचे मनावर व शरीरावर फार भयंकर परिणाम होऊन त्यातच १८०७ जून ९ तारखेस त्याचा अंत झाला. त्या वेळीं मैनाबाई गरोदर होती परंतु मृत्यु पूर्वी आनंदरावानें दौलतराव शिंद्याकडे आपला गोविंद गोपाळ नावाचा बकील ग्वाल्हेरीस घाडला होता. दौलतरावाची तडजोडीचें भाषण चालू होतेंच इतक्यात आनंदराव पवाराच्या मृत्यूची दुःखद वार्ता ग्वाल्हेरीत येऊन थडकली. दौलतरावानां पण त्या वेळीं मार्गेपुढें न पाहता पूर्वीच्या सद्दारीला धोमेला अशी सक्रिय सहायभूति दालविली.^{४२}

मैनाबाई पवारांची कारकीर्द व गृहस्थिति.

मराठी साम्राज्याच्या उत्तरत्या काळी उत्तरहिन्दुस्थानात तीन प्रमुख कर्तबगार व प्रसंगावधानी स्त्रियांची विशेष ख्याति होती. त्या मैनाबाई पवार, बायजाबाई शिंदे व भीमाबाई हुळे छा होत. पैकीं मैनाबाईवर अनेक आपत्ति कोसलल्या पण वेळोवेळीं मिळत गेलेल्या मदतीचें चीज करीत तिनें आपलें नष्टचर्य संपविलें. तिच्या संकटपरपरेस आरंभ झाला तो येणेंप्रमाणें —आनंदराव पवार याचा मृत्यु ९ जून १८०७ त झाला. व त्याचें कारण विषप्रयोग झणतात^{४३} काहीहि असो. त्या मृत्यूचें स्वरूप मेसूर असल्यानें त्याच्या तरुण पत्नीस परमावध चें दुःख झालें यात शंका नाही. बरें सापत्तिक स्थिति नीट असेल तर संस्थानचे महालमुखक वगैरेची शिंदे होळेंकराच्या झुंजीमुळें व विशेषत ओदेंकराच्या हरामखोरीमुळें विव्हेवाट लागली होती इतकेच नव्हे तर आपल्या पतीची त्याच्या ह्यातीतच असहाय स्थिति झाली होती. त्यात तिला काहीदिवस गेले असता पतिनिघन झाले ॥ या सर्व निराशेंत असताना आनंदरावानें मृत्युपूर्वी आपल्या मातुलघराण्याच्या लोकांच्या सहायाची याचना केली होती.^{४४} त्यामुळे समूळ आधार तुटला नव्हता. गायकवाडानीहि आपल्या जिह्वाळ्याच्या नातलग्याच्या हाकेस उत्तर देऊन आपलीच घाव घेतली.

गायकवाडांच्या सहायाची मिमांसा

गायकवाडानी मदत करण्याचें प्रमुख कारण झणजे वर सांगितल्याप्रमाणें आनंदराव हा गोविंदराव गायकवाडाच्या मुलीचा मुलगा व दुसरें आनंदरावाची स्त्री मैनाबाई ही गोविंदरावाच्या पहिल्या

(४७) फ द

(४८) ले. ९१४.

) (४९) ले १.

(५०) H. O. E R:

बायकोची झणजे गहिनाबाई हिची जी वडील बहीण होती तिची ही मुलगी असल्याने दुहेरी जिन्हाळ्याचें नातें होय. त्यामुळें गायकवाडास स्वस्थ राहतां येणें शक्य नव्हतें. हें कारण जमेस धरलें तरी प्रत्यक्ष गायकवाडाच्या घरीहि अनेक राजकारणी मानगडी होत्या. मेजर बॉकर गायकवाडी राज्यात आल्या पासून दुफळीला जोर आला होता. गोविंदरावाचें वेळीं एक पक्ष पेशव्याकडे कलता असे, तरी इंग्रजाचा दुसरा पक्ष व तोहि पद्धतशीर व विशेष जोरदार. इंग्रजांनीं गायकवाडाचे घर रावजी आप्पाजींच्या सहाय्यानें सुधारलें यात संशय नाहीं. पण त्यांना जाच होत असल्याचा प्रत्यय येऊं लागला होता. रावजी आप्पाजीनें बडोदेकरांची दिवाणगिरी इंग्रजांचें तंत्रानें कां होईना पण चांगली केली, परंतु १८०३ त तो निवर्तल्यानंतर त्याचा दत्तक मुलगा सीताराम रावजी व त्याबरोबर रावजीचा चुलत भाऊ रघुनाथ महिपत उर्फ काकाजी हे गायकवाडाचे खरे हितैषी झालून काम करूं लागताच सीताराम रावजी हा गंगाधर शास्त्री व इंग्रज यांच्या रोषास पात्र झाला. व पुढे गंगाधर शास्त्र्याच्या छुनानंतर तर सीताराम रावजीस एका छुल्लक कारणावरून अधिकारच्युत केलें व काही सवबीबर मुंबईस धाडण्याचें कारण शोधून काढलें व वाढेंतच नवसरीस जांबवून ठेविलें. इतकेंच नव्हें तर सीताराम रावजी, रघुनाथ महिपत, व सखाराम चिमणाजी [सीताराम रावजीचा सख्खाभाऊ] यांच्या प्रत्येक हालचालीवर करची नजर होती. त्यांत दुखांत सुख एवढेंच होतें कीं, गहिनाबाई गायकवाड, फतेसिंग बगैरे राजवराण्यातील पुरुषांचा त्यावर पूर्ण लोभ होता. त्यामुळें राजकारणांतील प्रत्येक उलाढालींत सीताराम रावजीचा सल्ला व शक्य ती मदत प्रत्यक्षपणें किंवा अप्रत्यक्षपणें उपयोगात येत असे. तशांत ही प्रभुमंडळी मुत्सद्दी व तरवारबहादर म्हणून प्रभिद्ध अमृत आनंदरावानें आपल्या आज्ञेकडे म्हणजे गहिनाबाई कडे मदतीची याचना केली असता तिनें सीताराम रावजीस दोलाबुल त्राचेच मार्फत माणसें व पैशाटक्याझुळां वेळोवेळीं मदत पोहचविली. रामचंद्र बाबुराव नांवाचा आपल्या तफेंचा एक कारभारी घारेस ठेविला होता. पण तोहि करणार काय ! कारण एक तर घरच्या सौलीला रंगगव सारख्यानीं पोखरून टाकलें होतें व दुसरें शिंदेहोळकर याचे सरदार व पेंदारी हे संस्थानीं मुल्लांतून वेदाकार फिरत, पैसे बमूल करीत व वाढेल ती तंबी देत ! पण सीताराम रावजीनें व रघुनाथ महिपतानें शक्य होतें तें केलेच. पवारानींमुळां पुढें १८०९ मे ११ ला सखाराम चिमणाजीस दिवाणगिरी ची सनद देऊन आपली कृतज्ञता व्यक्त केली.^{५४} इकडे १८०७ नंतर मैनाबाईची तर फारच असहाय स्थिति झाली होती. बरें बडोबास पहावें तर सीताराम रावजी, रघुनाथ महिपत बगैरेची उध्पन्न इंग्रजांनी कमी केली इतकेंच नव्हें तर त्याचे जवळचा फौजफाटा काढून घेतला व त्या समयतास आपल्या जानयावरून परवानगीशिवाय हालण्याची बंदी होती^{५५}

राजकारणांत नेहमी बदल झालाच पाहिजे या सिद्धांताप्रमाणें इंग्रजाचे सीताराम प्रभुति वल्लेचे मत बरें होऊं लागतें व त्याप्रमाणें जें जें काम तें हातीं घेत त्यांत थोडीबहुत सहाय्यभूतीहि

(५१) फद.

(५२) मरि, उत्तरविभाग ३ पान ३८९ वरचें विधान खूब आहे. पहा लेखांक ९३.

(५३) ले. ७७.

(५४) फद.

(५५) फद.

दाखवीत. धारकरांच्या प्रकणीं तर दिसून येईल कीं, भेजर वॉकर व तदनंतर कार्लेक यांनीं फारशी आडकाठी घेतली नाहीं, उलट सहासुभूतिच दाखविली.^{५६}

पुत्रजन्म.

तारीख १ जून १८०७ रोजीं आनंदराव पवार मृत्यू पावला सुमारे सहा महिन्यांनंतर माडवगडास मैनाबाई प्रसूत होऊन मुलगा झाला त्याचें नांव रामचंद्रराव ठेविले.^{५७} आनंदराव श्रीगमास आपले इष्टदेवत मानी^{५८} त्यावरूनच हें नामाभिधान कायम केलें गेलें असें दिसतें. सुखाचे दिवस आपणास पुढें येतील अशी गाठ बांधून पुढील विचार मैनाबाईचे चालू असतील नसतील तोंच पवार घराण्यातील लेकवळा मुरारराव पवार म्हणून एक पुरुष त्या चेळीं धार राजकारणात उचापती करीत असे त्याचें मनांत धारच्या गादीची असिलाषा उत्पन्न झाली. त्याबद्दल मैनाबाईस पूर्वीच गुणगुण लागली असावी म्हणूनच तिचें धारपेक्षा माळवचा किंवा सुरक्षित समजून बाळंतपणाकरितां योजिला असावा गगोदर स्थितीत व पतिनिधनाच्या दुःखात असल्यानें मैनाबाईस राजकारणाकडे लक्ष देणें शक्य नव्हतें. ही संधि साधून मुराररावानें संस्थानची अधिकार सूत्रे हस्तगत केली. आता राहिलेलें महत्त्वाचें काम म्हणजे त्या समयात मायलेकास जगावून नाहीसें करणें. ह्या कामाची मुराररावानें तयारी चालविली. तूर्त तर मुराररावच्या बंडाची आपत्ति मैनाबाईच्या दैन्यात कशी आणखी भर घालीत होती, हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे.

अनर्थ परंपरा

मुराररावाच्या कपट नाटकाचें चित्र भेजर वॉकरच्या ४ जून १८०८ च्या पत्रावरून समोर उभें राहतें मुराररावानें परभारें एक पत्र छ २९ रीत्या तारखेस धावून आपल्या राजविष्टेबद्दल खात्री असावी असें भासविण्याचा प्रयत्न केला. पण वॉकरनें त्याचा कावा ओळखून 'पेशजी कैलासवासी आनंदराव बापु धनी मालक होते. तसें आता आनंदराव बापुची स्त्री मैनाबाई पवार धनी. तिचे उदरी पुत्र ईश्वरें दिल्ला आहे त्यास खावंदाचे जागीं योजून ताबेदारीनें त्याचे संतोषा-प्रमाणें वर्तणूक केल्यात सुख आहे ' असें न केल्यास अमर्यादाणें चालल्यास त्याचा परिणाम वाईट होईल, असें बजावून सांगितलें'.^{५९}

मैनाबाई बालराजासह धारेंस आल्यानंतर मुराररावानें आपल्या कपट नाटकाचा पहिला प्रवेश दाखविला. तो असा कीं मैनाबाईस दोन गोड गोष्टी सांगून धारेंस शहरातील वाळ्यात राहाण्याची निकड लाविली व त्याप्रमाणें त्या तेथें जाऊन राहिल्याहि. संधी साधून मुराररावानें एके दिवशीं उघड सरकारवाळ्यास आग लाविली व आंतील मैनाबाई व बालराजा सर्व माणसांसुद्धा मत्ससात व्हावें अशी तजवीज केली होती.^{६०}

(५६) जे. १११.

(५७) भरि उत्तरविभाग ३ पान ३८६ मधील 'आनंदरावचा मुलगा मुरारराव' हे विधान चूक आहे पहा लेखाक १३.

(५८) फद

(५९) जे. ६८ भाइसं. त्रै. वर्ष ९ अं ३.

(६०) जे. १३.

इमानी सेवकांच्या सहाय्याने मैनाबाई व बालराजा रामचंद्रराव मुखरूप बाहेर पडले. व निवाऱ्याच्या जागेस गेले तात्काळ ही कष्टे कष्टाणी तिने गहिनाबाई गायकवाडाचे कानी सत्वर पडेल अशी व्यवस्था केली ही दारुण बात्रा ऐकून गहिनाबाईच्या हृदयाचे पाणी झाले व क्षणात सीताराम रावजीना मैनाबाईचे रक्षण हर प्रयत्नाने करण्याचे सांगितले. आता या वेळी मात्र सीताराम रावजी व रघुनाथ महिपत यांना घारेस उघड मदत पाठविण्याखेरीज गत्यंतर नव्हते म्हणून त्यांनीही मेजर वोंकरची समति मिळवून वारकरास माणसे व पैसाटका वगैरेनी सहाय्य करण्याची तयारी जाहीर पणें चालविली ^{६१} ही सची या बडोदेकर मडळीस त्या वेळी अप्रत्यक्षपणें फायद्याचीच होती. कारण दौलतराव शिंद्याला त्या वेळी हुशार दिवाण पाहिजे होता, त्यांत सीताराम रावजी रिकामाच होता व गोकुळ पारखाचीही त्याचेवद्दल शिफारस होतीच त्यामुळे अनायासे कार्यमाग साधण्यासारखा होता परंतु इंग्रज त्यास भोक्ळा सोडीनात तशीच स्थिती रघुनाथ महिपतावद्दलही होती. म्हणून शेवटी सखाराम चिमणाजीची किमानपक्षी योजना करण्यात आली बाहेरून घारच्या बंदोबस्ताचे कारण, तर त्याचबरोबर आतून परभारे पुढें ग्वाल्हेरचा मार्ग आक्रमण करणे असा बुहेरी पेंच सुंदर साधण्यासारखा होता व त्याप्रमाणे सखाराम चिमणाजीची घारेस जाण्याची तयारी झाली ^{६२}

मैनाबाईच्या हाकेला उत्तर अगदी सत्वर म्हणजे तरी १८०९ त दिले गेले.

बडोदेकर मडळीचें घारेस आगमन व संकटांची परमावधी.

गहिनाबाईकडून सक्रीय आश्ववासन मिळाले. सखाराम चिमणाजीसारख्या शिपाईब्रह्मादरास घाडणे फार अवश्य होते कारण मुराररावाचे कणीक तिबण्याचे काम लहानसहान कामगाराचे हातून पार पडण्यासारखे नव्हते त्यात माळव्याला शिंदेहोळकराच्या वामघुमीमुळे विशेष महत्त्व आले होते. बरे नुसता शिपाईगडी म्हणावा तर तो ह्या दोघापैकी एकाच्या तावडीत सापडता तर त्याला चांगलीच थप्पड बसती याकरिता सखाराम चिमणाजीसारख्या तापट शिपाईगड्यास नीट सल्ला-मसलत देऊन शिंदेहोळकराच्या मुत्सद्देगिरीचे अनेक डाव ओळखणारी माणसे बडोद्यास एकत्र करावयाची होती व ती मिळताच १८०९ त सखाराम चिमणाजी, बाळाजी लक्ष्मण (वाकणकर), बापू रघुनाथ (दिघे), यशवंतराव खानविलकर, सदाशिवभट पुराणिक इत्यादि मुत्सद्दी, हुशार व शूर अशा प्रमुख मडळी समवेत, बडोद्याहून घारच्या मदतीस निघाले. बरोबर अर्थात् त्यांचा फौजफाटा होताच, पण जवळ पैसा मात्र नव्हता !

१८०९ त घार संस्थानची फारच शोचनीय स्थिति झाली होती. शिंदेहोळकराचे सुमे व रामदीना सारखे सरदार यांची परगण्यातून धामधूम चालू होती त्यात पेढाऱ्याची गर्दी तर औरच होती. या सर्व गोष्टींना तोड देऊन मोडकळीस आलेले संस्थान समाळण्याचे काम किती विकट होते हे सहजच दिसतें. तशात लेकवळा मुरारराव म्हणजे जळती अगार छातीवर होती बरे पैशाची तरदूद म्हणावी तर आनंद-रावापासून खजीना सपशेल रिकामा इतकेच नव्हे तर उलट सावकाराचे दाराशी रोजचें घरणें. त्या वेळी घरात पैसा आणावयाचा म्हणजे फौज बाळगून जरब दाखवून होईल त्याजवळून मोजून घेणे, नाही तर स्वस्थ राहून उपासमार होऊ द्यावी ! बरे फौज बाळगावी तर शिपायास रोजमुरा नगदी दिलाच

(६१) ले. १११.

(६२) ले. ११३.

ळथाचा व त्याचे तर्फे धारचा सर्व कारभार पाहणारा बाळाजी लक्ष्मण ह्या जबाबदार माण-
सावर एकदम येऊन कोसळल्या फौजेतील शिपायांनी एकच गिल्ला केला व आपली चढलेली
तलव दिल्याशिवाय आपण प्रेत घरावाहेर जाऊ देणार नाही अशी धमकी दिली परंतु एका
बाळाजी लक्ष्मणाच्या वचनावर विश्वास ठेऊन प्रेतसंस्कार मात्र होऊ दिला

दहून करून मडळी परत येते तो बाळाजीपतास एकदम अटक करण्यात आली. पैसे द्या
व आपली सुटका करून घ्या हाच शिपायाचा सवाल ! आता त्या वेळी बाळाजीपत पैसे कोठून
आणणार ? मैनावाईजवळ तर जाणूनबुजून दातावर मारायला पैसा नव्हता. जिकडून पैशाचा
थोडासा आधार म्हणजे वदनावर महाल, पण तोहि शिंद्याचे ताब्यात ! झाले, नावाने सस्थान
उरले अशा स्थितीत त्या अवलेस काय वाटले असेल ? पण त्या वाईने पैस्ये न सोडतां एके दिवशी
मोठ्या शिताफीने बाळाजीपतास फौजेच्या पहाऱ्यातून उचलून किल्ल्यात आणले व तोफा सोडून
आनवही व्यक्त केला. (वाकणकर घराण्याची कैफियत) पण अशा सुटकेस बाळाजीपत मानेना.
तो सत्यवचनी पुरुष झुल्या छातीने फौजवाल्याकडे परत गेला व आपलुशीने स्वाधीन झाला.
त्या स्थितीत हे सत्यनिष्ठ आचरण पाहून हवालदिल झालेल्या शिपायास आश्चर्य वाटले व
त्याचा परिणाम असा झाला की नुसता थोडासा पगार देण्याच्या हमीवर शिपायांनी विश्वास
ठेवून दगा वद केला पुढे थोडेसे पैसे दिल्यावर ते अरव मालेगावाकडे निघून गेले

अशा पवारांच्या हलाखीच्या स्थितीत मुरारराव पुन्हा घारेस आला व बापु दिव्याच्या
प्रतिकारास न जुमानता वार ताब्यात घेतली पण बापूने मोठ्या शिताफीने रात्री छाप घालून
त्यास पळावयास लाविलें. इतक्यात होळकराचा रामदीन चालून आला प्रथम रामदीनास
हार खावी लागली पण बरशाचे जगलात झालेल्या लढाईत मुरारराव पकडला गेला व त्याला
हिंगलसगडास अटकेत ठेविले पुढें तो होळकराचे कैदेत राहून करीमखान पेंढ्याचे मदतीने
निसटला शेवटी उज्जनीजवळ बापु दिव्याने मुराररावाचा पूर्ण पराभव केला व पुढे
तो २० जुलै १८१६ रोजी मेला ^{६६} एवच हे मुराररावाचे खूळ आपोआप मोडले.

मैनावाईचा औरस पुत्र रामचंद्रराव ह्याच्या मृत्यूनंतर गादीचा वारसा कोणाकडे जाईल
असा महत्त्वाचा प्रश्न पुढें उभा राहिला होता परंतु विठ्ठलराव पवार यास स्वतःच महाल
मुलुखाची सोय असल्याने व त्याची मुले अम्मळ ब्रूड असल्याने त्याने मुद्दाम आपला हुक्क
सांगितला नाही म्हणून तर मैनावाईनी आपल्या धाकट्या ठकावाई शिंदे नामक बहिणीचा
मुलगा माडीवर घेण्याचा बेत केला, त्याला आपली पूर्ण सहानुभूति दाखविली. मायवशात
दौलतराव शिंदे, महारराव होळकर यांनीही आपली समती मोठ्या गौरवाने दिली. ^{६७} दुखाचा
कडेकोट झाल्यानंतर शिंदेहोळकर यांच्या घोरणात एकदम फरक पडल्यासारखा दिसतो दौलतराव
शिंद्यानी तर पवाराचा वकील गोविंद गोपाळ याच्याशी १८०७ च्या जुलैत केलेला करार
पाळून ^{६८} पवाराच्या दौलतीस हातभार लावावा असे सदरहू आपत्तीनंतर योजिले.

(६६) फद. २५.

(६७) ले. १३, १४.

(६८) ले. १.

रीलतराव स्वतः जातीने पवाराच्या बाबतीत हात घालीत नसे. त्याचे वेजवावदार सुभे उदाहरणार्थ बापु शिंदे याच्यासारखे त्याला नकळत मधूनमधून धास देत होळकर घराण्यातील राजस्थिया लाडाबाई, तुळसाबाई ह्याही धीर देत^{६९}

संस्थानच्या माहाल, मुलूस व रांडणीची वासलात

मैनाबाईंच्या कारकिर्दीच्या आरंभी सरयानची खाली लिहिल्याप्रमाणे दशा होती. डग, अगराड वगैरे यशवंतराव पवाराने आपला धाकटा वधू राणोजी यास दिलेले माहाल त्याचे मुलूस म्हणजे विठ्ठलराव पवारास पचले नाहीत कारण सदरहू माहाल परभारे होळकरानी जप्त केले व बदनावर गिद्यानी जप्त केला बेरजा माहाल पेढान्यानी गिद्याकडे सधान वाचून घशात उतरविला. अगर व सुनेल अनुक्रमे शिंदे होळकराचे घरात जमा झाले होते वकाणी, खैराबाद, छायेन, किरयाड, पिंपळोद, शेहरपूर कोटेवाल्याकडे व शिद्याकडे जमा झाले होते सुदरशी हा माहाल होळकराच्या पेंढारी कादरवक्षाने दावला कृषी माहाल करोम रोहुरा व मकराण्याचा जमीदार मुशाफर या उभयतांचे कचाट्यात होता या वेळी तर ह्या मकराण्याचे अमक्षार, कुक्षी, चिखलदा, अली, वारिया येथे फारच प्राबल्य होते

खडणीवद्दल म्हणावे तर ती डोगरपूर वासवाड्याकडून १८०२-३ पावेतो बरोबर आली, व पुढे बापु रघुनाथला १८१२ व १८१५ त खुद्द धाडून मागवावी लागली अलीची खडणी मुशाफराने परभारे वळविली धुंगड, खाताली, सोपार येथील खडणी शिंदे, होळकर व पवार यांची सामयिक होती तीही वद पैकी सोपार जॉन वत्सीसने घेतल्यामुळे येणे वद कोट्याचीही खडणी बराता देण्यापुरती वसूल, बाकी सर्व थकलेली जोयट हे वस्तुत आनदराव पवाराच्या सासऱ्याकडून (म्हणजे आनदसिंह राजपूत राणा याकडून) मिळालेले, पण ते भीमाबाई वुळीने वळकाविले. तीच दशा देवासकराच्या लोहारीची

संस्थानातील प्रमुख इमानदार माणसे.

वर सांगितल्याप्रमाणे मैनाबाई पवाराची त्या वेळी अत्यंत शोचनीय स्थिति होती पण १८११ ते १८२३ पावेतो तिच्या पदरी खालील विश्वासू माणसे होती, ती येणेंप्रमाणे— बाळाजी लक्ष्मण बाकणकर (कारभारी), बापूजी रघुनाथ दिवे (सेनापती सरजामाकडे), प्रभाकर रामचंद्र (मुजुमदार), रामराव काशी (शिवकेनवीस), सदाशिव आपाजी (फडणीस), लक्ष्मण खडेराव (वक्षी), बजाजी रघुनाथ (वक्षी), जिवाजी बहिरव (वकील), बलवंतराव गोपाळ (वकील शिद्याकडे), बलवंतराव महिपत (वकील होळकराकडे), गोविंद गोपाळ (वकील), अमृतराव विठ्ठल (कमाविसदार)

अश्वित मढळीमध्ये सदाशिवभट (पुराणिक), अनंतभट कवटेकर, गोपाळभट पुराणिक, बापुभट आठले, बाळकृष्ण वैद्य, बापुभट देव, घोडभट निस्वत गुरुबाबा (टकले)

बाळाजी लक्ष्मणाचे कार्यक्षेत्र.

सखाराम चिमणाजी १८११ चे आरंभी बारल्यावद, (अर्थात् गहिनाबाई गायकवाड व सीताराम रावजीचे समतीने) बाळाजी लक्ष्मण यास मैनाबाईने, संस्थानचा कारभारी नेमले.

त्या वेळी विकट परिस्थिति पाहता हे पद म्हणजे सुळावरची पोळीच होती. आरभी बारेस आल्यावर सखाराम चिमणाजीच्या हयातीतच बाळाजीपत जातीने फौज वेळून मुराररावाचा पाठलाग, करीत फिरत होता. एका लढाईत तर तो जखमी झाला होता. अमझन्याचे जवळच्या लढाईत त्याने मुराररावाचा पराभवहि केला,^{७०} पण कारभारी झाल्यावर कामाची वांटणी होऊन फौज बाळगून खडप्या वसूल करणे, मुराररावाचे पारिपत्य करणे वगैरे जबाबदारीची कामे बापु रघुनाथकडे गेली व ती त्याने अत्यंत योग्य रीतीने पार पाडली

कारभार पाहू लागताच बाळाजीपताने खालील कामे आपल्याकडे घेतली — (१) गेलेला मुलूख परत मिळविणे, (२) शिंदेहोळकराची सहानुभूति मिळविणे, (३) आणि जे मिळेल त्याला चिरस्थायी करणे.^{७१}

१८११-१४ पावेतो बालराजा रामचद्रराव पवार, व मैनाबाई यांच्या राज्याची काय स्थिती होती हे रघुनाथ महिपत व सीताराम रावजी यांच्या ७ मे १८१४ च्या पत्रात दिसून येते 'सर्वच सरदारीत असाच वुमुक्षितपणा होऊन ते पोट भरावयाकरिता फिरतात तरी जागा मिळून एक माळवा त्यात धार सस्थान म्हणजे मोडकी काठी त्या पक्षी त्यानी तरी कशास मागेपुढे पाहावे अस्तु तुम्हीं (बाळाजी लक्ष्मण) आपले तफेनी जितके राखवेल तितके राखीत आहात'^{७२}

त्या वेळी रामदीन, यशवतराव शिवाजी यांच्या फौजा सस्थानचे महाल वरवाद करीत होत्या तेव्हा बाळाजीपताने त्यास घासदाण्याऐवजी थोडे वहुत देऊन रवाना केले तोच पेढाऱ्याची टोळघाड आली! एवच स्थिति अत्यंत शोचनीय होती. यावर उपाय म्हणून गोकुळ पारखामार्फत दौलतरावाच्या कानावर ही हकीगत घातली तसेच वडोद्याहून त्या वेळी श्रीपतराव व पिराजी हुजरे पुण्यास गेले होते त्याचेहि मार्फत श्रीमताचे कानावर ही गोष्ट घालविली यापासून शिंदेहोळकरांवर परभारे काहीतरी प्रभाव पडावा असे धोरण होते.^{७३}

१८१४ चे सुमारास तर बाळाजीपतास नकोसे झाले होते कारण त्या वेळी सर्वत्र पैशा-टक्याची अडचण, देणेदाराचे घरणे, पेढाऱ्याची गर्दी, व शेवटी तर त्याच्यावद्दल मैनाबाईचें मन गैरमर्जी होण्यापावेतो पाळी आली. अखेरीस गहिनाबाई गायकवाडानी ही स्थिति पाहून मैनाबाईस एक चागले कडक पत्र घातले त्यामुळे मैनाबाईचे मनावर मात्र इष्ट परिणाम झाला व त्यानी आपले धोरण बदलले.^{७४}

अशी स्थिति कोठवर चालावी हा प्रश्न नित्य समोर असे शेवटी बाळाजीपताने जातीने ग्वाल्हेरीस जाऊन दौलतराव शिंद्यास भेटून त्याचेकडून त्याच्या पूर्वापार सवधाच्या सहानुभूतीने सर्व गुते सोडवावे असे ठरले, व त्याप्रमाणे बाळाजीपत १८१६ च्या मे महिन्यात

(७०) R. H. O. P.

(७१) ले १८, १९.

(७२) ले ६९

(७३) ले ७०

(७४) ले ७०.

ग्वाल्हेरकडे रवाना झाला.^{५१} मागे आपला सर्व कारभार बापु रघुनाथ याजवर सोपविला. त्या वेळीं बापु इतका कोणी कर्तव्यगार हुंगार, धोरणी, असा नव्हताच. बापु जातीने गूर लढवण्या होता. त्यामुळे वदोवस्ताचे काम त्याचेच हाती असे तो पूर्वी खडण्या वसूल कर प्याच्या कामगिरीवर गेलाही होता

दौलतराव शिंद्यांचे वैयक्तिक महत्त्व.

शिंदेहोळकराचे कंपनी सरकारशी पूर्वी तह झाले खरे परंतु पेढ्याच्या पारिपत्या-शिवाय कंपनी सरकारला वातता लाभणें शक्य नव्हते कारण हे पेढारी म्हणजे शिंदेहोळकर यांच्या लष्करी शक्तीचे एक घटक असत. त्यामुळे जोपावेतो त्या अगाची छाटाछाट झाली नव्हती तोपावेतो त्याच्या धोरणाला स्थैर्य आले नव्हते पेढारी सरदारापैकी काही शिंद्यांचे तर काही होळकराच्या कृपाछात्रांवाली वाढलेले असल्यामुळे त्यांना आपल्या मालकाच्या महत्त्वाकांक्षेवद्दल महत्त्व वाटे व त्याप्रमाणे शक्य तोवर ते प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष त्यांना मदत देण्यास तयार असत.

वर सांगितल्याप्रमाणे दौलतरावाचा वचक इंग्रजांसुद्धा होता. त्याकरिता त्याच्यागी पुनश्च कायमचा तह करून मग पेढ्याच्या नायनाट करणें फार सोपे होते अशा तऱ्हेची शिंदे व इंग्रज यांच्या दरम्यान तहाची वाटाघाट चालू असता वाळाजी लक्ष्मण तेवें असल्यामुळे पवारांचा तहसुद्धा त्याच वेळी आपल्यावरोवर घडवून आणावा असे दौलतरावांच्या मनात आलें व त्याप्रमाणे गोकुळ पारखाने गोष्ट काढताच दौलतरावाने त्यास आपली अनुकूलताहि दर्शविली वस्तुतः अशा तऱ्हेचे सहानुभूतिपूर्ण उद्गार दौलतरावांनी वाळाजी लक्ष्मणाची पहिली भेट झाली त्याच वेळी काढले होते.^{५२} वाळाजीपताने वरील अनुकूल परिस्थिति पाहून घारेस मैनावार्ई व वडोद्यास गहिनावार्ई व सीताराम रावजी यांची पत्रद्वारे समती मिळविली.^{५३} लागलीच त्या वेळचा ग्वाल्हेरचा रेसिडेंट स्टुअर्ट याची गाठ घेऊन त्याचे मार्फत एक कलमबंदीची याद गव्हरनरजनरलकडे पाठविली^{५४} तसेच या प्रकरणाला आणखी बळकटी यावी म्हणून वडोद्याचा रेसिडेंट कारनॅक याचकडूनहि फर्तिसंग गायकवाड याचे मार्फत एक परभारे स्टुअर्टकडे पत्र पाठविले^{५५} याशिवाय ज्ञाशीकर शिवराम भाऊ व त्याचे कारभारी गोपाळराव हे उभयता खुद्द वाळाजीपताचे नातलग असल्यामुळे त्याचे मध्यस्थीनेसुद्धा गव्हरनरजनरलकडे आणखी सधान दाखले ज्ञाशीकर आणि इंग्रज यांचे शिवरामभाऊपासून फारच सख्य, त्यामुळे या तहाच्या प्रकरणाला फार विशेष मदत होती^{५६} पण या सर्व परभारे चाललेल्या वाटाघाटी, त्या वेळी दक्षिणेंत व माळव्यांत वदो-बस्त करीत फिरत असलेल्या मालकमसाहेबास ते रुचले नाही व त्याने ते सर्व हाणून पाडले.^{५७}

(७५) ले. ४२

(७६) ले. ५२, ५३.

(७७) ले. १०७

(७८) ले. १९, ४६, ५२, ५८, १५१.

(७९) ले. ११४.

(८०) ले. ९१

(८१) ले. १४९.

हे असे मालकमने का हाणून पाडले याला काही कारणे होती. ती स्पष्टपणे मालकमन्या २२ सितबर १८१८ च्या रिपोर्टांत दिसतात These possessions whilst under the authority of Scindhia separated as they are from his other territories and granted in gajur must I fear, remain a serious obstacle to the complete establishment of a safe and easy communication with Gujrath (an object both in a commercial and military point of view of much importance) while the transfer of these places to Dhar would consolidate its territories, and make it more efficient to all the duties of a dependent ally and afford the fairest prospect not only of this communication being rendered safe but the general improvement of these countries, of our authority being requisite for the subjugation of the Bheels and other plunderers with whom the whole of this tract is infested.

या सर्व भानगडी लष्करास चालू असता दौलतरावाकडून महाल सोडण्यांत दिरगाई पण झाली तरी त्याने बदनावरची सोडचिठ्ठी बाळाजी लक्ष्मणास २३ आगस्त १८१७ ला दिली आणि तेव्हाच बेरसा महालाचीहि सोडचिठ्ठी दिली^{८१} बदनावरची दखल देण्यात अबाजी सखारामाने उशीर केला तेव्हा दौलतरावाने त्याची चांगलीच कानउघाडणी केली^{८२} आणि शेवटी १२ जिल्हेज रोजी बदनावरची दखल झाली^{८३}

याशिवाय शिवेहोळकर याचा खानगी तह झाला होता त्यातसुद्धा पवाराचे महाल होळकरानी सोडून द्यावे असे ठरले होते^{८४} हा तह घडवून आणण्याकरिता होळकराचा वकील तात्या अळेकर हा ग्वाल्हेरीस आला असता त्यास समक्ष सांगितले होते.^{८५} इतकेच नव्हे तर विठ्ठलराव पवार याचेही महाल सोडावे अशी कबूली घेतली होती. याच अनुरोधाने दौलतरावानी मल्हारराव होळकरास एक स्वदस्तूरचे पत्रही पाठविले^{८६} पण शिंद्यानी नव्या तहाची वाटाघाट चालू असल्यामुळे धारकराचे महाल सोडण्यात दिरगाई होत गेली तरी पण बदनावर तर शिंद्यानी सोडलाच^{८७} आणि बेरसा खाली करून देण्याबद्दल करीमखान पेढान्यासही कळविले

(८२) ले. ४, ५, ७, ९

(८३) ले. ८

(८४) ले. ५२, १३९ मजकूर

(८५) अप्रकाशित शिंद्यास

(८६) ले. ६६.

(८७) ले. ९

(८८) ले. १०.

पुढें दीलतरावानी आपल्यातर्फें बापू रघुनाथास बंदोबस्ताची कामेंसुद्धा सांगितली. हे सर्व चालू असतां श्रीमंत बाजीराव पेशवे याचा राज्यत्यागाचा प्रसंग, फर्तेसिंग गायकवाडाचा मृत्यु, सीताराम रावजीची नवसारीस अटक वगैरे अनेक मानगडी उपस्थित झाल्या.^{८९}

शेवटी तर मालकमने स्वतंत्र तहामुळे पवाराचा शिंद्याशी राजकारणविषयक सवध तुटला तरी पण पूर्वापार जिह्वाळ्याचा सवध तसाच टिकावा म्हणून आपली नात म्हणजे बायजाबाईच्या मुलीची मुलगी (सेनापती यशवतराव दामाड्याची कन्या) थारच्या रामचंद्रराव पवार यास देऊन लग्नसमारंभ मोठ्या थाटाने पार पाडला हा योग बाळाजी-पंताने जुळविला होता.^{९०} तसेच सरदार फाळके याचे पूर्वज हे सदरहू समारंभाचे मुख्य चालक असल्याचे वाचून फार आनंद वाटतो.^{९१} एवच शिंदे व पवार यांचा राणोजी शिंदे व उदाजी व आनदराव पवार यांचेपासून चालत आलेला जिह्वाळ्याचा सवध वरील विवाहसवध रूपाने कायमचा निगडित झाला व त्याचा प्रत्यक्ष पुरावा या पिढीपावेतो प्रत्यक्ष रूपाने पाहण्याचे भाग्य उभयतां शाहीचे प्रजेस प्राप्त झाले आहे व होईल

पवार व कंपनी बहादुर.

धारकर पवार व इंग्रज यांचा प्रत्यक्ष सवध १८१७ पावेतो आलाच नाही याचे कारण एक असे दिसते की, यशवतराव पवारानंतर मराठी राज्यात महादजी, यशवतराव होळकर किंवा दीलतराव यांच्यासारखा वडाळीचा सामना देणारा त्याच्यात त्या वेळी नव्हता दुसरे कारण असे दिसते की, पवाराची दीलत अल्पवयी राजे, शिरजोर ओढेकरासारखे दिवाण यांच्या मुळें दिवसेंदिवस कमी होत होती अर्थात् मोठी फौज वाळगून सतत मुलुखगिरीवर राहणें शक्य नव्हते तशांत खडेराव व आनदराव (दुसरा) हे तर अल्पवयीच वारले त्यामुळे इंग्रजांशी सभक्ष टक्कर देण्याचा प्रसंग आला नाही.^{९२} उलट आनदरावाच्या मृत्यूनंतर मुराररावाच्या वडाळीला आळा घालावा म्हणून सीताराम रावजीच्या मध्यस्थीवरून वॉकरने मुराररावास एक तबीचे पत्रहि १८०८ मध्यें घाडले.^{९३} शिंद्याचा आणि इंग्रजांचा तह होत असताना पवाराचा कारभारी बाळाजी लक्ष्मण हा त्या वेळी ग्वाल्हेरीसच हजर होता त्याने गव्हरनरजनरलकडे रेसिडेंट स्टुअर्टचेमार्फत तहाचे कागदोपत्री बोलणें लाविले.^{९४} त्याच प्रमाणें इंग्रज व झाशीवाले याचे सवध पाहून झाशीवाल्यामार्फत इंग्रजाकडे सभानहि वाघले.^{९५} श्रीमंत पेशवे यांच्या बंदोबस्ताचे प्रकरण चालू असताना स्टुअर्टच्या सांगण्यावरून पवाराचा वकील जिवाजी बहिरव नाडकर याला मालकमकडे रवाना करण्यात आले योगायोग असा की एकाच वेळी एकाच डेन्यात मालकमसमोर पेशव्यांच्या वकीलांशी जरवेची भाषा बोलतो

(८९) ले. १४५, १४७.

(९०) ले. १९३, १९७.

(९१) टीप १.

(९२) ले. २०८

(९३) ले. २११

(९४) ले. १५१

(९५) ले. ९४, १९६.

तर त्या चलट पवाराच्या वकिलाला तुमचा बदोबस्त करून देतो असे आश्वासन मिळते.^{१६} इंग्रजांना गुजराथ व शिंदेहोळकर यांच्या माळव्यातील मुलुखाच्या मध्यावरचे सस्थान या तिघापासून अलिप्त ठेवावयाचे होते म्हणूनच त्यांनी पवाराशी शिंद्यामार्फत तह होऊ देण्याचे टाळले व याचमुळे बाळाजीपताने इंग्रजाकडे लावलेल्या सधानाला यश मिळाले नाही आणि म्हणूनच पवाराशी मालकमने बापू रघुनाथाशी स्वतंत्र तह केला.^{१७} ज्या वेळी बापू रघुनाथाशी तहाची वाटाघाट चालू होती त्यात शिंदे, गायकवाड अथवा होळकर यांच्याशी कोणत्याही प्रकारचा सवध ठेवू नये अशी एक पवाराना न रुचणारी अट घातली. तसेच धारकराच्या कारभाराने म्हणजे बाळाजी लक्ष्मणाने शिंद्याचे दरबारी इत पर थावू नये असे स्पष्टपणे कळविले.^{१८}

सखाराम चिमणाजी व सीताराम रावजी यांना धारकर पवारानी दिवाणगिरीच्या सनदा दिल्या होत्या. पण सखाराम मेल्यावर सीताराम रावजी याचे नावे दिवाणगिरीची सनद होती. ती सीताराम रावजी इंग्रजांच्या रोषास पात्र होताच दिवाणगिरी काढून घेण्यापावेतो पाळी आली. बाळाजीपत तर जाणूनबुजून सीताराम रावजीच्या मर्जीतला व त्याच्या तर्फेचा कारभारी तेव्हा अर्थात् त्याच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष करून त्याला दूर करावयाचे ही गोष्ट इंग्रजांनी परभारे बापूशी आपण करून त्याला आपलासा केला वस्तुतः ज्या अधिकाराने बाळाजीपताने स्टुअर्ट यास शिष्टाचार पद्धतीला अनुसरून मेजवानी वगैरे देऊन त्याचे मार्फत गव्हरनर-जनरलाकडे पवाराच्या तहाचे बोलणे लावले होते, त्याचेकडे गव्हरनरजनरलने लक्ष असो द्यावयास नको होते काय ? पण आतील भानगडी वर सांगितलेल्या होत्या.^{१९}

मालकमने पवाराशी केलेला तह सहानुभूतिपूर्ण होता हे खास. प्रथम मालकमने लेफ्टनंट मॅकडोनाल्ड यास घारेस घाडले व सर्व चौकशी केली तदनंतर आपण स्वतः घारेस गेला आणि तहाची शिफारस गव्हरनरजनरलकडे केली.^{२०} या तहामुळे पवाराचा गेलेला मुलख परत आला नाही खरा, पण त्या वेळची असलेली दुःस्थिती दूर मात्र झाली.^{२१}

पवार व पेशवे.

‘पेशवाई बुडाली येथें करून सर्व बुडाले’ छत्रपती राजाराम महाराजापासून विश्वास-राईचा सरजाम व किताब मिळविणारे पवारबधू व तदनंतर त्याचे पुत्रप्रपौत्र सरदारीचा मान मिळवून छत्रपतीचा अभिमान वाळवून पुढे पुढे बाजीरावासारख्या पराक्रमी पुष्पाबरोबर जाऊन आपल्या कर्तृत्वशक्तीला वाव मिळेलसे पाहून उदाजीराव पवार त्याच्या लष्करात सामील झाला माळव्यातील मुलुखगिरीत तर त्याने पेशव्याकडून वाहवा मिळविली परंतु डभईच्या युद्धात दामाड्याच्या पक्षाला मिळाल्यामुळे व पुढे बुद्ध

(१६) ले. १७७

(१७) ले. १४५.

(१८) ले. १४५.

(१९) ले. २१६.

(१००) ले. १५०.

(१०१) ले. ६२.

शाहू छत्रपतीच्या अवकृपेमुळे त्याला आपण मिळविलेल्या यशाचा उपभोग घेता आला नाही. परंतु राणीजी शिंदे व मल्हारजी होळकर यांच्याप्रमाणे पेशव्यांच्या हाताखाली वागून आपला उत्कर्ष करून घेण्याचे श्रेय त्याचा धाकटा बंधू आनदराव पवार हा विसरला नाही. उदाजीराव राजकारणातून निवृत्त झाल्यावर तो मलठण येथेच राहिला पूर्वीची त्याचे वेळची वतने कायम असून आजही त्याचे मलठण सस्थान म्हणून आज धारेस विद्यमान आहे एवढेच नव्हे तर उदाजीराव व आनदराव (१ला) यांच्या बंधुभावाचा पुरावा प्रस्तुतच्या धार सस्थान-च्या गादीवरील विद्यमान अधिपतीत दिसतो आनदरावानंतर त्याचा मुलगा यशवंतराव हा पानिपतचे युद्धात धारातीर्थी आपला देह ठेवून चिर यश मिळवून गेला. मागे त्याचा अल्पवयी मुलगा खडेरराव यानेयुद्धा आगामी पेशव्याचे म्हणजे दुसऱ्या बाजीरावाचे जन्म-स्थान धारच्या किल्ल्यात जणू काय आगाऊ तयार करून ठेविले होते^{१०३}

खडेरवानंतर त्याचा अल्पवयी मुलगा आनदराव (२रा) पवार याने दीलतराव शिंद्या मार्फत आपले जुने मानभरातच राखण्याची सटपट केली^{१०३} १८१४त बालराजा रामचंद्रराव पवार याची करूण कऱ्हाणी सीताराम रावजीनी श्रीमताचे कानावर पोहोचविली पण श्रीमत १८१४ ते १८१८ पावेतो आपल्याच राजकारणात निमग्न होते तो धूळकोटाजवळचा राज्य-त्यागाचा दिवस उगवला। ज्या डेऱ्यात श्रीमताच्या वकीलावर मालकम तोडसुख घेतो, त्याच डेऱ्यात पवाराचा वकील जिवाजी नाडकर यास आदराने बसावयास 'चीकी' देतो व पवाराचा बंदोबस्त करून देण्याचे अभिवचन देतो।^{१०४} विचित्र योगायोग। त्या वेळी पवाराचे वकीलाचे तोडून उद्गार निघाले पेशवाई बुडाली येणे करून सर्व बुडाले।^{१०५}

पेशवाई बुडाली तरी पण तिच्या अवशेषाची झळ पवाराना लागण्याचा प्रसंग आला असताच कारण अप्पासाहेब भोसले व त्रिवक्त्री डेगळे हे धारेस येऊन जाणार असल्याच्या गुप्त वार्ता कारभारी मडळीच्या कानावर आल्या होत्या पण हे प्रसंग टळले।

बाळाजीपत वाकणकराची कामगिरी,

बाळाजी लक्ष्मणाची कामगिरी कोणती हे सांगण्यापूर्वी त्याच्या बालपणासंबंधी थोडक हुकीगत सांगावीशी वाटते कारण ती थोडी मनोरंजक आहे बाळाजी लक्ष्मणाची जन्मतिथि त्याच्या ४६ व्या वर्षफलाच्या कागदावरून सुमारे १७७३ काढता येते पण जन्मस्थान कोणते हे नक्की सांगता येत नाही त्याचे वडील बालपणीच बारल्यानंतर तो आपल्या आई व बहिणीसह आपले मामा घाटे याचेकडे आला घाटे हे बहिरोपत मेहेदळ्याचे घर कारभारी असत. बहिरोपत मेहेदळ्याचे त्या वेळी राजकारणात बरेच महत्त्व असल्यामुळे बाळाजी-पताचे आपल्या मामाबरोबर नेहमी त्याचेकडे जाणेयेणे असे एकदा असा प्रसंग आला की बाळाजीपत मेहेदळ्याकडे हजर होता. तो प्रसंग म्हणजे बडोद्याचा दिवाण सीताराम रावजी

(१०२) ले. २०८.

(१०३) ले. १.

(१०४) ले. १७७

(१०५) ले. १७५.

हा पेशव्याकडून गायकवाडाच्या दिवाणगिरीची वस्त्रे मिळविण्याकरिता आला असता त्या वेळच्या खटपटीत बाळाजीची मदत झाली तीत त्याचा तरतरीतपणा व बुद्धि सहज नजरेत आली. व लागलीच बहिरोपताचे अनुज्ञेने त्यास आपलेबरोबर बडोद्यासहि नेले आणि आपला खानगी चिटणीस नेमले पुणे सोडण्यापूर्वीच बाळाजीपंताचे लग्न झाले होते सीताराम रावजी बाळाजीपंताची योग्यता पाहून त्याच्यावर खूष असत त्यामुळे त्याचे अत्यंत प्रेम असे; इतकेच नव्हे तर तो अगदी आपल्यापैकीच एका नव्हे आपला धाकटा भाऊच आहे असे समजत. याचे उदाहरण म्हणजे बाळाजीच्या मुलीची लग्ने सीताराम रावजीनी स्वतः पुढे होऊन करून दिली दोन वेळा तर त्याला राजकारणातल्या नाजूक प्रकरणात झगजाकडे मुवईसही धाडले होते.

घारेस सखाराम चिमणाजीस धाडण्याचे ठरले त्या वेळी दिवाणजीचा तापट स्वभाव पाहून त्याला सल्लामसलत देणे, कारभाराचे काम पाहणे, प्रसंगी तरवार बांधून लढाईवर जाणे वगैरे कामास अत्यंत आवश्यक असे समजून बाळाजीस मुद्दाम बरोबर दिले. १८०९ त घारेस आल्यावर तर मुराररावाच्या पाठलागाचे व फौजेच्या बंदोवस्ताचे काम त्याचेचकडे असे. अमक्षव्याचे लढाईत त्याने मुराररावाचा पाठलाग करून पराभव केला. एका लढाईत तर बाळाजीपंत जखमी झाला होता फौजेतील बडखोर अरबी मकराणी शिपायावर त्याचे फार वजन असे.^{१०६} (अप्रकाशित पत्रे) त्या वेळी बापू रघुनाथ हा बाळाजीचे हाताखाली होता

१८११ त सखाराम चिमणाजीच्या मृत्यूप्रसंगी बाळाजीच्या गुणाची परीक्षा झाली. तो प्रसंग मार्गे सांगितलाच आहे हे सर्व पाहून मैनाबाईने बाळाजीपंतास सस्थानचा कारभारी नेमले. त्यामुळे त्याजकडील फौजेचे सर्व काम बापू रघुनाथकडे सोपविले गेले. कारण बाळाजीपंतास कारभाराची कामे फार करावी लागत

बाळाजीपंतावर १८११-१२ त खालील महत्वाची कामे सोपविली गेली होती —

१. शिंदेहोळकराकडून पवाराचे बदनावर, वेरसा, ताल, मडावल, डग, गगराड, सुनेल, आगर, हे जप्त असलेले महाल सोडविणे व त्याची सहानुभूति मिळविणे.
२. शिंदेहोळकरा बरोबरच्या सामयिक इब्रगड, खातोली, सोपार, सोत, येथील खडण्या वसूल करणे
३. श्रीमावाई दुळी, पेढारी, शिंदे, होळकराचे सुभे वगैरेच्या धुमाकुळीचा बदोबस्त करणे
४. सस्थानचा कारभार पाहणे.

वरील कामे एकापेक्षा एक अवघड होती शिंदेहोळकराकडे अनुक्रमे बळवतराव गोपाळ व बळवतराव महिपत यास वकील म्हणून धाडले होते. परंतु १८१६ पावेतो काही जम बसेना असे पाहून खुद्द जातीनेच जाण्याचे बाळाजीपंताने ठरविले. व प्रथम तो मे १८१६ त दीलतराव शिंद्याकडेच गेला. दीलतराव शिंद्यानेहि त्याचे म्हणणे सहानुभूतिपूर्वक ऐकून १८१७ त बदनावर

व बेरसा महालाच्या सोडचिठ्या दिल्या^{१०७} डग व गगराड हे महाल विठ्ठलराव पवारराचे होते. अर्थात् त्याचे वतीनेहि बाळाजीपताने खटपट केली पण तीत यश आले नाही

१८१८ चे साल उजाडले त्यावेळी इंग्रजांची सरशी होऊन बाजीराव पेशवे राज्यत्याग करून ब्रम्हावर्तास हरीहरी करीत बसले, दौलतरावाच्या तहामुळे जोर हटला, होळकराशी स्वतंत्र तह झालाच होता बरील दौलतरावाचा तह चालू असता बाळाजीपताने पवाराचाहि इंग्रजाशी तह घडवून आणण्याकरिता रेसिडेंट स्टुअर्टमार्फत हेस्टिंग्जकडे कलमबंदी घाडली पण त्या वेळच्या राजकारणपट्टे मालकमने बाळाजीपताचे शिंद्यामार्फतचे बोलणें हाणून पाडले

इंग्रजाना त्या वेळी मराठमंडळाची म्हणजे शिंदे, होळकर, गायकवाड, व पवार यांची पुन एकजूट होईल अशी भीति होती व ती अग्रस्तुत नव्हती तशात बाळाजी लक्ष्मण हा मूळचा गायकवाड पक्षातला, पुढें धारचा चाकर आणि गेला शिंद्याची सहानुभूति मिळवायला । हे सर्व लक्षात आणून मालकमने पुढील सर्व आपत्ति टाळण्याकरिता धारस असलेला त्याचा दुय्यम बापू दिघे याचेच पवारातर्फेच भाषण ऐकून घेण्याचे ठरविले व त्याच्याशीच तहाची वाटाघाट करून बाळाजीपताच्या गैरहाजरीत बदोबस्त केला^{१०८} त्याबरोबर बाळाजीपताच्या स्टुअर्टमार्फत चालविलेल्या वाटाघाटीला यश आले नाही त्यामुळे बाळाजीपताला आपल्या कामगिरीच्या पूर्ण यशाला मुकावेच लागले

परंतु धारस परत येण्यापूर्वी दौलतराव शिंद्याची नात सव्याराजा (म्हणजे बायजाबाईच्या मुलीची मुलगी) ही धारच्या रामचंद्रराव पवाराला योग्य वधू म्हणून निवडून शिंदेपवाराचा सबंध जुळविलाच^{१०९}

वर सांगितलेल्या सर्व कामगिरीबद्दल बाळाजीपतास पवार सरकारकडून योग्य पारितोषक मिळाले^{११०} हे पारितोषक म्हणजे रामपुरा, भिडोला ही वनपरंपरा जहागीर गावे, एक वाग व सालिना रु २,९०० नेमणूक व इतर वतने दिली त्यापैकी अल्पभाग बाळाजीपताचा निपणतु, म्हणजे प्रस्तुत लेखक, यास मिळत आहे व त्याचा उल्लेख करताना विशेष अभिमानही वाटतो

सारास १८०७ ते १८१८ हा पवारशाहीचाहि पडता काळ होता त्या शाहीची पूर्वस्मृति राखून शिंद्यानी सक्रिय सहानुभूति दाखविली, नव्हे शरीरसंबंधी जोडला गायकवाडांनी प्रसंगी येऊन पैसाटका खर्च करून चार माणसे मवतीस देऊन आपण पवाराचे मातुल असा खरा जिन्हाळा दाखविला होळकराच्या खुद्द घरी अनेक भानगडी होत्या त्यामुळे त्यांना पवाराकडे लक्ष पुरविणें शक्य नव्हते, तरी त्यांनी सात्वत केलेच

इंग्रजांनी स्वयं प्रेरणेने जें एकदा मदत करण्याचे ठरविले, ते धोरण आजतागाईत चालू आहे

(१०७) ले ४, ५, ६, ७

(१०८) ले २२४

(१०९) ले १९३, १९८

(११०) ले २९, ३०, ३१.

मैनाबाई पवारांची पुढील कारकीर्द.

इश्रजबाबी तह करून त्याच्याच दामनगिरीने राज्यशकट चालविण्याचें व चार हुशार भाणसे पदरी ठेवून आपल्या पतीच्या निधनानंतर सस्थानाला चिरस्थैर्य आणण्याचे सर्व श्रेय मैनाबाई पवारांच्या कर्तबगारीसच आहे तिने बाळाजी लक्ष्मणास ग्वाल्हेरीस माहालमुलुक सोडविण्यास घाडले तर बापू रघुनाथासारख्या भूर सेनापतीस प्रोत्साहन देऊन १८०७ ते १८१८ पावेतोच्या मोठ्या बळवणीच्या काळात आपली दौलत कायम राखली इतकेच नव्हे तर एकाच वेळी गायकवाड, शिंदे, होळकर व इश्रज अशा चार परस्पर भिन्न मनोरचनेच्या प्रबल राजकार्यधुरंधरास एका साधनसूत्राने बद्ध केले ही हतोटी अहिल्याबाई होळकराखेरीज इतर मराठे साहीतील राजस्त्रियाचे अशी क्वचितच दिसते दौलतराव व बायजाबाई या उभयतांस आपलेसे करून घेऊन मैनाबाईने दौलतरावाची नात सत्याराजा हिला आपली सून केली.

१८२३ चे सुमारास रामचंद्रराव पवाराचे लग्न हा तिच्या पतिनिधनानंतरचा एक मंगल दिन होता या शुभ प्रसंगी मैनाबाईने आपली सर्व इमानदार भाणसे म्हणजे बाळाजी लक्ष्मण, बापू रघुनाथ व आप्त स्वकीय म्हणजे विठ्ठलराव पवाराची मडळी (विद्यमान सरदार आमदा-वाडकराचे पूर्वज), सरदार साठे, सदाशिवभट पुराणिक (विद्यमान रगनाथराव पुराणिकाचे पूर्वज), फडनिस, शिक्केनवीस, चौधरी, कानुगो वगैरे बरोबर नेली होती लग्न सोहळा मोठ्या थाटाने पार पडला.

बाळाजी लक्ष्मण ग्वाल्हेरीस गेल्यावर त्याच्या मार्गे धारचा कारभार बापूकडे गेला तो तसाच इश्रजानी त्याचेकडेच सोपविला रामचंद्रराव पवार वयात आल्यावर राज्य करू लागताच मैनाबाई साहेब निवृत्त होऊन ईश्वरारावनेत दिवस घालू लागल्या. आपल्या पतीच्या स्मरणार्थ आनंदेश्वर म्हणून एक विस्तीर्ण देवालय बांधून त्यातच त्या राहू लागल्या एवच दौलतराव शिंद्यानी जे प्रशसापर उगदार काढले ते खरे ठरले. मराठेशाहीत अशा राजस्त्रिया निर्माण झाल्या म्हणून उत्तर मराठेशाहीचा इतिहास इतका नजरेत भरतो.

आमचे चुलत आजोबा रामचंद्र लक्ष्मण यांनी हा सग्रह सगतवार लावून प्रथमतः कैफियत लिहिली तदनंतर आमचे चुलते गोविंद रामचंद्र यांनी तो आमचे स्वाधीन केला या साधनसंशोधनाच्या कामी निरोपेक्ष बुद्धीने शुभवर्त्य काशिनाथ कृष्ण लेले व कै शि का ओक यांनी दिशा दाखवून उत्तेजित केले त्याबद्दल लेखक त्याचा सदैव ऋणी राहील तसेच नकल करणे, टिप्पणे लिहिणे, सूची तयार करणे इत्यादि कामात आमचे पुतणे चिरजीव बापू वाकणकर, वसंतराव दुर्गे बी ए, रघुनाथ शास्त्री, व रा० देशपांडे यांच्या श्रमाचे कौतुक केल्याबानून राहावत नाही ज्या पवार सरकारची सेवा करण्याचा आम्हास अभिमान वाटतो व ज्या मालकाच्या कृपाछात्राखाली राहून हा व्यवसाय करता आला त्या उदार कै श्रीमंत उदाजीराव पवार बहादुरांच्या चरणी ही वाढमय सेवा अर्पण करता आली नाही याबद्दल अत्यंत विपाद वाटतो समाधानाची व हर्षाची गोष्ट एवढी खरी की, राजघराण्यातील व्यक्तींनी व अधिकारी वर्गांनी या कृतीचे कौतुक केले याजबद्दल लेखक त्या सर्वांना धन्यवाद देत आहे.

प्रस्तावना संपली पण ती हातावेगळी होण्यापूर्वी दोन शब्द सांगावेसेच वाटतात श्रीमंत फाळकेसाहेब यांनी आपल्या सग्रही असलेला वराच अस्सल पत्रव्यवहार प्रस्तुत लेखकाला

दाखवून एकदर साधनसामुग्रीचा इतिहास सगति लावताना कसा उपयोग केला पाहिजे हे मोठ्या प्रेमाने व मोकळ्या मनाने समजावून सांगितले सरदारसाहेबांचा इतिहासाचा व्यासरा फार वाड्या आहे या विधानाची सत्यता यापुढे प्रसिद्ध होणाऱ्या भागावरून दिसून येईल एकूण त्यास धन्यवाद द्यावे तितके थोडे

सवत्सरप्रभात होऊन वराच दिवस वर आला म्हणून लेखक आपल्या निपणजोबाचे (बाळाजी लक्ष्मण) पुण्यस्मरण करून ब्रम्हार्पणबुद्धीने ही वाङ्मयरूप अजलि समर्पण करीत आहे.

घानमडी, किले धार.
चैत्र शुद्ध १ सवत् १९९२ विक्रमी }

अनंत वामन धाकणकर.

शिंदेशाही इतिहासाची साधने.

भाग ४ था.

श्रीमंत दौलतराव शिंदे

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८६४ ते १८७६ विक्रमी.

लेखांक [१]

श्रीनाथप्रा

* संमत् १८६४ ज्येष्ठ वद्य १२

[२ जुलै १८०७]

नकल

यादी^१ कलमबंदी निा धारवाले पवार याजकडील जाबसालसमंधी ठरावाची निा राजश्री गोविंद^२ गोपाळ दिा मारानिले. सुा त समान मयातेन व आलफ. येणेप्रमाणे कलमे

(१) वाकणकर दसरांत धारप्रकरणीं दौलतराव शिंदे यांची केवळ १२ पत्रेच उपलब्ध आहेत. शा यादीव्यतिरिक्त १८१४ पर्यंत शिंयांकडे धारकर पवारांचा जो वकील राहात असे त्याचा किंवा इतर मुत्सद्दी यांचा पत्रव्यवहारही सांपडत नाही यामुळे यादीतील कलमांचे गुंते पूर्णपणे उमजत नाहीत.

(२) सन १८०७ चे आरंभापासून आनंदराव पवारांची प्रकृति बासळत असल्यामुळे त्यांनी धारचे गुंते उपविण्यासाठी शिंयांकडे आपला हा वकील पाठविला होता. पवारांच्या तत्कालीन राजकीय परिस्थितीची ही यादी बरीच चोतक आहे.

प्रो बदनावर^३ व ताल^४ मंडावल^५ व बेरसे^६ व सुंदरसी^७ सदरहू पांच महालच्या सोडचिठ्या देवउन माहाली अंमल दखल करून देवावा. व पुढे हरयेकविषई उपद्रव माहालास लागू नये व मामलेदाराची खात्री सरकारातोन करून धावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. ऐसियास सदरहू पांच महाल पो प्रो मंडावल होळकर याजकडे आहे. बाकी प्यार महालच्या सोडचिठ्या सरकारातोन आलाहिदा करून दिल्या आहे [त] त्या प्रो माहाली आमल दखलगिरी करून दिली जाईल व मामलेदाराची खात्री सरकारातोन करून माहालास हरयेकविशी उपद्रव लागणार नाही. कलम १

हली सरकारांत माहालचे मोकळीके नाबद वगैरे येवज सरकारांत देणे ठर-

आनदराव^८ पवार विद्यमान असतां दत्तपुत्र ध्यावयाचा निश्चय ठरला आहे त्या प्रो दत्तपुत्र घेउन सरदारीचा क्रम चालव. हरयेक येविषई पुस्तपना सरकारातोन राखावा. ही दौलत व ते दौलत येक मोजून वर्तनूक होत असावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी दत्तपुत्र ध्यावयाचा निश्चय ठरला आहे त्या प्रो दत्तपुत्र घेउन पुढे सरदारीचा क्रम सुरळीतपण चालवावा. दौलतसंमची हरयेकविशई उपराळा सरकारातोन राखला जाईल. कलम १

गुण्याकडील श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान स्वामी याजकडोन बहुमान व वळे व दौलतीचा बंदोबस्त अगत्यवादे करून देवावा. हेविशई पत्रे श्रीमंतास व आनंदराव

(१) बदनावर. हा कसबा धारच्या उत्तरेस १५ कोसावर अमून धारकर पवाराच्या तहसीलचे मुख्य ठिकाण आहे.

(४) ताल. शिंदेशाही खाचरोवच्या उत्तरेस ११ कोसावर हा कसबा आहे. हा महाल होळकरांकडून गफूरखाँ पेंढारी [नवाब जावरा] यास दिला होता. तो मंदोसरच्या तहान्वये त्याचे वंशजाकडे आयाप चालत आहे. [Aitchison vol iv page 172, 337]

(५) मंडावल. हा टप्पा तालच्या दक्षिणेस ४ कोसावर असून तो हल्ली नवाब जावऱ्याकडे आहे.

(६) हे धारकर खंडेराव पवार यांचे पुत्र. यास संतान नव्हते. अक्षा स्थितीत प्रकृति नीट राहिली, शरीर क्षीण होत चालले तेव्हा पुढे दत्तक घेऊन दौलत चालविण्याच्या निश्चय ठरला होता पण अंतकाळी त्यांची जेष्ठ स्त्री मैनाबाई गरोदर असल्याने कळत्यामुळे अर्थातच तो बेत रहित झाला. [लेखांक १] पुढे आनंदरावांचे मुख्यंतर मैनाबाईचे मोटी पुत्र झाला त्याचे नाव रामचंद्रराव ठेविले तो अगदी अल्पवयांतच इसवी सन १८१० साली वारला तेव्हा मात्र दुसरा मुलगा दत्तक घ्यावा लागला. [लेखांक १३, १४] या दत्तक मुलाचे नावहि रामचंद्ररावच ठेविले.

(७) भोपाळ जवळील बेरसा महाल. विशेष माहिती ५व्या भाग १ लेखांक १०० टीप ११७.

(८) यास टप्पा सुंदरसी असे म्हणतात. तो शाजापुरच्या अग्नेयी दिशेस ८ कोसावर असून पूर्वापार 'समाईक' होता. जुकताच पवार व होळकर यास मोबदला घेऊन शिंद्यानी सर्वस्वी आपले स्वाधीन करून घेतला आहे.

विला आहे येक लक्ष १,००,००० रुो येकूण लक्ष रुो पो निमे येवज बशर्त ठाणी दोन महिन्याचे मुदतीनी निशा करून देउ. बाकी निमे येवजाच्या वराता सरकारातोन व्हाव्या त्या सही करून येवजाची तोड पाडून देउ म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास सदरद्व येवज येक लक्ष रुो सरकारांत घेणें ठरले आहे तो बशर्त ठाणीं दोन महिन्याचे मुदतीनें सरकारांत येवज द्यावा. कलम १

दौलतसमंधी देणेदाराचा पेच आहे व हल्ली ईकडील भरण्यास सावकाराचा येवज घ्यावा लागेल व पुण्यास दोन रुा खर्च वेच पडल तो जीवनमाफक वकीलास लिहून ठरवावा तोही सावकाराचा घेउन दिल्या पाहिजे. त्यास येविसी सावकाराची खात्री सरकारातोन होउन निभावणी खात्री आन्वये घडावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी पुण्याकडील खर्च[वे]चा चा ठराव वकीलास लिहून जीवनमाफक करून देविला जाईल व सावकाराची खात्री निभावणी सरकारातोन केली जाईल.

कलम १

खातरजमेची पत्रे बायास^{३०} व

जाधव^३ वकील यास देउन बंदोबस्त करून द्यावा म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास श्रीमंतास व वकील यास पत्रे सरकारातोन लिहून देउन येविषईचा बंदोबस्त करून देविला जाईल. कलम १

होळकर याजकडे प्रो मंडावल व इंद्रगड खातोली व सोपुर वगैर आहेत त्यास सरकारातोन पत्रे लिहून देउन माहल सोडून देवावे व त्याजकडील फौजेचा वगैर उपद्रव न लागावा. येविसी पत्रें त्यास देउन बंदोबस्त करून देवावा. त्याजकडील उपद्रव लागल्यास इकडून उपराळा होउन निरउपद्रव व्हावा म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी होळकर यासी पत्रें लिहून देउन सदरद्व माहाल त्याजकडे आहे ते सोडउन देविले जातील व त्याजकडील उपद्रव लागल्यास सरकारातोन पत्रे दिली जातील. कलम १

बहुमान, हाती, घोडा व सिरपेंच, कठी वळे खासे व दिवाण, वकील वगैर यास सिरस्ते प्रो द्यावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी बहुमान व वळे पेशजीच्या शिरस्त्या प्रो दिली जातील. कलम १

संस्थान कोटे व बासवाडा^{३१} व डोंगर-

(९) आनंदराव जाधव हा शिवांकडून पुणेंदरबारी पेशव्याकडे वकीलीचे कामावर होता.

(१०) यशवंतराव व आनंदराव पवार यांच्या लिखा. [लेखांक २, २४, ३२]

(११) बासवाडा. रतलामच्या वायव्य दिशेस २४ कोसांवर हें लहानसें संस्थान अमून या वेळीं तें मराठ्यांचें अंकित होतें. तें विशेषतः धारकरास खंडणी देत असें.

क्रॉरमारी यास थावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास येविषई खातरजमेची पत्रे सरकारातोन दिल्ली जातीळ. कलम १

इकडीळ पथकाचा सरंजाम सामळातीत आसावा हा वेत त्यास संस्थानी जीव पाहून राहीळ. येथून पुढें श्रीमंताकडीळ व आपले कडीळ व होळकर याजकडीळ उपद्रव दौलतीस हरयेकविशयी न लागता सर्वोपरी आगत्यवाद आपण ठेउन निभावणी होत आसावी म्हणोन तुम्हीही विनंती केली. एसियास पथकाची चाकरी माहाळच्या व्यवस्थे प्रगो करीत जावी. सरकारातोन सर्वोपरी तुमचा पुस्तपन्हा राखोन निभावणी केली जाईळ. कलम १

पूर^{३३} व स्रोत^{३३} येथें खंडणीचा येवज येणें त्याचा उपराळा इकडोन होउन येवज येत असावा व बेरसे व साा समंभी राजेरजवाडे यास पत्रे लागत्यासारखी देतआसावी म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियास संस्थानचे खंडण्याचे येवजाविषई उपराळा सरकारातोन होत जाईळ व पत्रे लागतील तसी देविली जातीळ. - कलम १

रंगराव घोडेकर याची दिवाण-गिरी सरदारीची पहिलेपासून होती परंतु आळीकडे त्याचे व आनंदराव बाबा [पवार] याचे वाकडे पडले. त्यास हल्ली सरदारीची वेवस्था पाहून [घोडेकर] येखादा विचार करतील याजकरिता सरकारातोन येविशीचा बंदोबस्त करून देउन उपराळा राखावा म्हणोन तुम्ही विनंती केली. एसियासी येविषई सरकारातोन उपराळा बाजबीचे रुईने राखिला जाईळ. - कलम १

तेरीज कलमे सुमारी ११ आकरा.

येकूण येणेंप्रगो कलमे सुमारी आकरा ठराउन दिल्ली आहेत त्याप्रगो वर्तनूक होत असावी. सदरहू आन्वये सरकारातून निभावणी केली जाईळ. जाणिजे छ * २५ माहे राखर. मोर्तब सुद. मोर्तब

(१२) बांसवाळ्याच्या नैर्ऋत्य दिशेस २४ कोसावर हें संस्थान असून या वेळीं तें मराठ्यास खंडणी देत असे. ही उदेपूरची एक शाखा होय. [पहा भाग २ लेखांक ३७ टीप ३३]

(१३) बांसवाडा व डोंगरपूर या शेजारीच गुंठ या नावाचें एक लहानसें राज्य गुजराथेंत लोणावळ्याजवळ आहे खरें. पण तें धारचें मांडलीक नसून शिंबाचें अंकित होतें. [Aitchison vol. vi page 333] मग तें शिंबानीं दाबलें असें म्हणावयाचें किंवा हें निराळें मानावयाचें ?

लेखांक [२]

श्रीनाथप्रा * संवत् १८६४ आषाढ वद्य ७

[२७ जुलै १८०७]

नकल

गंगाजलनिर्मळ गहनावाई^{१४} पवार यांसी.

स्नेहपूर्वक दौलतराव शिंदे विनंती उपरी. येथील कुशल [जाणून खकीय] लिहीत जावे विशेष. आनंदराव पवार याचा काळ^{१५} जाल्यावर त्यास दत्तक देउन सरदारीचा बंदोबस्त चालवावा ऐसे ठरविले होते. अलीकडे आनंदराव [पवार] याची स्त्री^{१६} [मैनावाई] गरुदर आहे म्हणोन तुमचे पत्र आले. त्यास उत्तम आहे. त्याची स्त्री प्रसूत होय तोपरियेंत तुम्ही व कारभारी याजकडोन सरदारीचा बंदोबस्त करून चालत आहे तसे चालवावे. इकडोनही उपराळा होत जाईल. प्रसूत होउन पुत्र जाल्यास ठीकच जाले नाही तर दत्तपुत्र घ्यावयाचे ठरले आहे त्याप्रमाणे मुलाची योजना करून दत्तविधान करवावे. रा. छ * २१ माहे जावळ. सुा समान मयातेन व अलफ. वहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [३]

श्री * संवत् १८७१ भाद्रपद शुद्ध १०

[२४ सितंबर १८१४]

नकल

रफावत शुज्या[अ]त दस्तगाह

हीरे खान^{१७} जाादार शिाज्जा ता

आजी तरफ दौलतराव सिंदे सलाम. सुा खमस आशर मयातेन व अलफ. राजश्री रंगराव आपा ओढेकर घारेस, आनंदराव पवार बडोद्यास असतानी, कारभार पवार याचे दौलतीचा करोन होते. त्या कारकीर्दीत रामराय चेनराम व आभृतराय साबकार धारकर याचे दुकानी दरकदार मंडळीनी ऐवज ठेवीस ठेविल. त्या पैा बाकी राहिली.

(१४) ही यशवंतराव पवारांची स्त्री, खंडेरावांची मातोश्री व आनंदराव (द्वितीय) घांची आजी होय.

(१५) आनंदराव पवार हे ९ जून १८०७ रोजी वारले.

(१६) हीच चतुर व राजकारणी मैनावाई या भागाचा मुख्य विषय आहे.

(१७) हीरे खां जमादार या वेळीं शिंधांकडून उजैनीस कमाविसदार होता. त्याचा वंश हल्ली ग्वाल्हेरीस असून ताळके गणेशदेवा जिल्हा नरवर हा महाल त्याजकडे जागीर आहे. [ताजा. भाग १ पान ३४४]

ते आनंदराव पवार धारेस आल्यावर रंगराव आपाचा व पवार यांचा विवाह होउन रंगराव आपा परागंधा जाले. त्यासमागमे दरकदार मंडळीही गेली. उपरांत आनंदराव पवार याणी दरकदार मंडळीचा ऐवज कोणकोणाचे दुकानी जमा [आहे] याचा ठिकाण लाउन रामराय चैनराम सावकार यासी किसाला करून दरकदार याचा ऐवज खाते बरडूकूम जबरीने फडशा करून घेउन सिवाय सावकार याचे घरची चीजबस्त गलावपळा झाडून छटून नेला. हे सर्व धारचे लोकास माहित असतानी रामराय चैनराय सावकार परागंदा होउन नवलईस^{१८} येउन राहिला. तेथें उजनीत दरकदार लाळजी रामचंद्र वगैरे आहेत. ते उपद्रव सावकार मजकूरास ठेवीचे ऐवजाचे बाकीचा तगादा करितात म्हणोन समजले. त्यास ऐवज पवार मारानिले यांनी घेतला. हा घरांत तो घेतला नाही. सर्वास माहितदारी याची असता सावकार मजकूर यासी तगादा करावयाचे कारण काय ? पवार याणी घेतला नसल्यास तगादा करावयास जागा. तो अर्थ [ही] राहिला नाही. त्यावरून हें पत्र तुम्हास लािा असे. तरी तुम्ही उजनीस लाळजी रामचंद्र वगैरे दरकदार आहेत, त्यास निक्षून ताकीद करून सावकार नवलईस चत्रमुज आंबाराम याचे दुकानीं घर वगैरे आहेत त्यास तगादा लागू न देणे. रुजूवात [किरतां] पवार याणी ऐवज घेतला नाहीं ऐसे ठरल्यास सोईचे पोटी फडशा करून देईल. सध्या तगादा केला असता निक्षून ताकीद करणे. जाणजे, छ * ९ माहे शवाल. जादा काय लिहिणे. मोर्तब सुद.

लेखांक [४]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ आश्विन शुद्ध ११

[२३ अगस्त १८१७]

नकल

राजश्री आंबाजी सखाराम^{१९} [कंपूवाले] गोसावी यांस.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो

दौलतराव त्रिंदे दंडवत. सुभा

(१८) नवलई हें बदनगरचें दुसरें नांव असल तो महाल पूर्वापार शिंथाकडे आहे.

(१९) याचें उपनाम हंदापुरकर. मात्र तें क्वचितच कागदोपजीं आढळतें. महादजी शिंथानी कवायती सैन्याची स्वतंत्र उभारणी केली त्या वेळीं [कवायती] कंपूच्या हिशोबाचें काम याजकडे सांगितलें होतें. तेव्हापासून उपनावाचा लोप होउन 'कंपूवाले' हेंच आढनांव प्राप्त झालें. तें आजवर चालूं आहे. याचे वंशज साप्रत ग्वाल्हेरीस आहेत. अस्तु. याच कंपूवाल्याकडे धारकराचा बदनावर हा महाल या वेळीं होता तो त्यानें 'सोडचिठी' सरशी सोडला नाहीं. शिंथाच्या स्वदस्तारचें दुसरें पत्र गेल्यानंतर धारकरास २३ अक्टुबर १८१७ रोजीं हवाली केला. [लेखांक ८, १८]

समान आशेर मयातेन व अलफ. पो वदनावर हा महाल राजश्री रामचंद्रराव पवार^{२०} यांज कडील [होता] तेथील जप्ती सरकारात करून तुम्हाकडे लाउन दिल्या होता तो दूर करून साल मारापासून मारानिले पवार यांचा याजकडे लाउन दिल्या आसे. तरी पो मारी मारानिले याजकडील कामदार अमल वहिवाट करतील. तुम्ही तेथील दखलागिरी न करितां ठाणे यांचे खाचीन करून कबज घेणे, जाणिजे छ * ९ सवाल. न८ बहुत काय लिहिणे हे विनंती. मोर्तेब.

बार

लेखांक [५]

श्रीरामजीनाथसा * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ११

[२३ अगस्ट १८१७]

सिका

नकल

आज सूबा राजश्री सुमेदार श्री दौलतरावजी सिंदे आलीजाहा बहादुर के सीरकार ते परगणे बदनावर के जमीदार चौधरी काजुगो बागैरे को मालूम होवे. आगु परगणे मजकूर यो माहाल आंबाजी सखाराम [कंपूवाले] इन के त्रफ से दूरी करी के साल मजकूर सन समान आसेर मयातेन समत १८७४ के साल सो राजेश्री रामचंद्रराव पवार ईन के त्रफ लगाय दिया है. सो तुम ईन सो रुजु होए के परगणे मजकूर का बसूल ईन के तरफ सुरळीत देणा. मीती सावन सुदी ११ संमत १८७४. जाणिजे. छ * ९ सवाल. सुा समान आशेर मयातेन व अलफ. मोर्तेब सुद. मोर्तेब.

बार

लेखांक [६]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ११

[२३ अगस्ट १८१७]

सिका

नकल

आज सूबा राजश्री दौलतराव सिंदे ता नामदार खान पेंढारी. सुमा समान आशेर मयातेन व अलफ. पो बरेशे हा माहाल राजश्री रामचंद्रराव पवार याजकडील

(२०) मैनाबाईचा औरस मुलगा रामचंद्रराव १८१० सालीं मरण पावल्यावर त्यांनीं आपली बहीण ठकाबाई जी बडोद्याच्या महीपतराव शिंद्यास दिली होती तिचा मुलगा माळीवर घेऊन त्याचें नांव रामचंद्रराव (द्वितीय) असें ठेविलें. त्याच रामचंद्रराव पवारचि नाचें शिंद्यांनीं बदनावर व बरेशे या महालाच्या सोडचिठ्या दिल्या आहेत. [लेखांक ४, ६]

[होता] तेथील जप्ती सरकारांत करून तुम्हाकडे लाउन दिल्या होता. तो दूर करून साल मारापासून मारानिले पवार याचा याजकडे लाउन दिल्हा आसे. तरी पो मार मारानिले याजकडील कामदार अमल बहिवाट करतील. तुम्ही तेथील दखलगिरी न करितां ठाणे याचे खाधीन करून कवज घेणे. जाणिजे छ * ९ सवाल. मोर्तव सुद. मोर्तव.

लेखांक [७]

श्रीरामजीनाथसा * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ११

[२३ अगस्ट १८१७]

सिका

नकल

आज रूवा राजश्री सूवेदार श्री दौलतरावजी दिंटे आलीजाहा वाहादुर के सीरकार [ति] परगणे बेरसा के जमीदार चौधरी कासुगो वागैरे को मालूम होवे आंगु. परगणे मजकूर यो माहाल नामदार ग्वां पेंदारी इन के त्रफ से दूरी करी के साल मजकूर सन समान आसेर मयातेन संमत १८७४ के साल सो राजश्री रामचंद्रराव पवार इनके त्रफ लगावे दिया है सो तुम मुसारतुले सो रुजू होए के परगणे मजकूर का वसूल इन के त्रफ सुरलीत देणा. मिति सावन सुदी ११ ममत १८७४. जाणिजे. छ * ९ सवाल. सुा आशर समान मयातेन व अलफ. मोर्तव सुद. मोर्तव.

वार.

[१२ अगस्ट १८१८]

लेखांक [८]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ भाद्रपद वद्य १३

[८ अक्टुबर १८१७]

नकल

राजश्री आंबाजी सखाराम [कपूवाले] गोसावी यांसि

दंडवत, मुमा समान आशेर मयातेन व अलफ. पो बदनाबर हा माहाल सरकारात होता तो पवाराचा पवार याजकडे साल मारापासून धावयाचा ठरून सोडचिठी पेशजी लेहून देविल्ली आसता तुम्ही पो मारचे ठाणे न देतां मनास येईल तसे पत्रोतर पवार याजकडे पाठविले. त्यांतील मजकूर त्याजकडून सरकारांत समजला. त्यास पवार यांचा व सरकाराचा घोरोबा [पूर्वापार आहे] त्यापेक्षा त्यांचा माहाल त्याजकडे धावा हेच सरकारांत ठरून सोडचिठी दिल्ली आहे. त्यास तुम्ही या उपरी दिकत कोणेविसी न करितां पो मारचे ठाणे पवार याजकडील कारकूनाचे हावाली करून देउन पावती घेउन हुजूर पाठउन देणें. येविसी तुम्हास घराउ पत्रांतही लिहिले आहे. त्यास या उपरी

येकरूप दिकत न करिता ठाणें हावाली, करून पावती जरूर पाठउन देणे. ज्ञाणिजे.
छ * २६ जिल्काद. दिकत न करिता ठाणे देउन पावती पाठउन देणे. हे विनंती. मोर्तब.

लेखांक [९]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ४

[२ नवंबर १८१७]

नकाळ

राजश्री महाराव होळकर गोसावी यांस

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा दौलतराव^१ सिंदे
रामराम विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन खकीये कुशल लिहित असिले पाहिजे
विशेष. धारकर पवार याजकडील पो बदनावर व बेरसा हे दोन माहाळ इकडे होते.
त्याची सोडचिठी देउन माहाळ सोडून दिले. आपल्याकडेही ताल, मंडावळ हे दोन
माहाळ आहेत. त्याची सोडचिठी आपले येथून होउन माहाळ पवार यांचे स्वाधीन ज्हावे
याजकरिता हे पत्र आपणास लािा असे. तरी सदरहू दोनी माहाळची सोडचिठी म् आपण
देउन माहाळ पवार यांचे स्वाधीन करून देवाने. रा छ * २ मोहरम. बहुत काय
लिहिणे छोम कीजे हे विनंती. मोर्तब.

(२१) हें पत्र अत्यंत महत्त्वाचें असून सक्रीय सहानुभूतीचें तें एक सुंदर उदाहरण होय. कारण
ह्या पत्रावरून धारकरांना मनःपूर्वक मदत करावी असें दौलतराव शिंयांला वाटत असल्याचें स्पष्ट
दिसतें. रंगराव ओढेकर याच्या कारकीर्दीत धारकरांचे जे महाळ गेले त्यांपैकी, मंडावळ
होळकरांकडे असून बाकीचे शिंयांकडे अडकले होते. सन १८०७ च्या यादीप्रमाणें ते सर्वच या चेळीं
धारकरांकडे असावयास पाहिजेत. पण यादीचीं कलमें सर्वस्वी पारपडल्याचें दिसत नाहीं. चारपैकी
शुंदरसी व ताल हे दोन महाळ केवळ शिंयांनीं सोडले. कराराप्रमाणें त्यांनीं होळकरांकडे मंडावळसंबंधीं
मध्यस्ती केली किंवा नाहीं हें कळत नाहीं. तथापि होळकरांनीं मंडावळ तर सोडलें नाहींच पण शिंयां-
कडून घटलेल्या महाळपैकीं ताल हा महाळसुद्धां बळकावला असें स्पष्ट होतें. [लेखांक १, ४, ६] मात्र
तो शिंयांकडून परस्पर किंवा पवारांकडून लाटला हें निश्चित नाहीं. बहुधा मोकळीकेनंतरच दाबला
असावा असें वाटतें. अस्तु. बदनावर व बेरसे या बाकीच्या महाळांची 'सोडचिठी' देतांना शिंयांनीं जी
ही मध्यस्ती केली तिचा सुटींच उपयोग झाला नाहीं. कारण हे दोन्ही महाळ होळकरांच्या वतीनें
गुरू खान पेंढारी याजकडे होते ते मंदोसरच्या तहान्वयें त्याजकडेच गुंतले गेले. अर्थात् धारकर
त्यास कायमचेच सुकले.

लेखांक [१०]

श्रीनाथसा * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ६

[१४ नवंबर १८१७]

राजश्री रामचंद्रराव पवार गोसावी यांस

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य श्रो दौलतराव सिंदे रामराम विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन खकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. 'माळव्यांत होळकराकडील बंडवाले'^{२२} याणी मनस्वी उपद्रव करून माहालच्या पायमल्या केल्या. हळी खाचरोद माहाली जाउन दवाव देउन लाखोचे रूपये खडणी मागतात व इकडील पलटणे राा आंबाजी सखाराम [कपूवाले] याजबरोबर आहेत ती सांप्रत वेकावू होउन पो नवलाई येथे मनस्वी अविचार करून खडणी घेउन त हळी खाचरोदेकडे जाउन खंडणी लाख रुपये मागतात' म्हणोन बोभाटाची पत्रे आली. त्यावरून हे पत्र आपणास लिहिले असे. तरी आपलेकडील रा बापूजी^{२३} रघुनाथ[दीधे] याजबरोबर संरंजाम आहे त्यासुद्धा मारानिलेस माळव्यांत पाठउन रो गंगाधर विठल मंदोसरवाले^{२४} याचे विचार्ये बंडवाले यास जरब देउन कोणेविसी खालसे माहाली उपद्रव न लागे ते करावे व पुढेही बंडवाले याचा उपद्रव माळव्यात खालसे [किंवा] हरयेक माहाली न होय ते करावे. येविसी

(२२) हा होळकराह्यांतील पलटणवाला रामदीन दिसतो.

(२३) याचें आठनांव दिधे. हा या वेळीं घारकरांचा सेनापती होता. घारचा मुख्य कारभारी ग्वाल्हेरीस शिंयांकडे गेला असता त्याचें कामही तात्पुरतें हाव पहात असे. [लेखांक ३६, ४०]

(२४) कच्चे रहिमतपुर ताळुके कोरेगांव जिल्हा सातारा येथील हें घरणें मुळचें रहिवासी असून त्याचें अडनांव बोकील कुढेकर असें आहे. याचा पणजा गंगाधर हरी हा राणोजी शिंयापाशी होता असें म्हणतात, यास लेखाधार नाही. तथापि 'परगने मंदोसरची फडणीसी पूर्वीपासून गिरमाजी देवराव याजकडे होती व ती त्यानें महायात्रेस जाते समयी आपला भाचा बाळाजी लक्ष्मण बोकील याच्या नांवें जयाजी आपा शिंयास सांगून देवविली ' असें निश्चित समजतें. [७ अगस्ट १७५०] तेन्हांपासून कोढेकर शुलगुल्याप्रमाणेंच हे 'मंदोसरवाले' नांवाजले गेले. बाळाजी व विठलपंत हे सद्दोदर बंधु असून 'कर्तृत्वपणामुळें पुढें फार प्रसिद्धीस आले. महादजी शिंयाच्या वेळीं 'हुजर सरकार खासगीकडून जनानखान्याचें कामावर बाळाजी होता ' व त्याच्या वतीनें 'मंदोसरची फडणीसी विठलपंत करीत असे.' सामलती करून उभयता धनाढ्य सावकार बनले आणि अनेक अडचणींच्या प्रसंगीं त्यांनीं द्रव्यद्वारे शिंदेबाहीची सेवा केली असें समजतें. अस्तु. या घराण्याची एक शाखा मंदोसरास व दुसरी ग्वाल्हेरीस विद्यमान आहे.

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण^{२५} [वाकणकर] यासी [येथें] बोलण्यांत आले आहे [ते] आपल्यास लिहितील त्याजरून कळो येईल. ' रा छ * ४ मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे. ॐ हे विनंती.

मोर्तब
छुद

लेखांक [११]

श्रीनाथसा * संवत् १८७६ वैशाख शुद्ध १०
[४ मे १८९९]

जी
जोति स्वरूप च
रणी तत्पर माहाद
जी सुत दवलतरा
व शिंदे निरत
र

रफावत शुज्या[अ]त दस्तगाह बापू खां^{२६} हिफजुलताला

अजी तरफ दौलतराव सिंदे सलाम. सुमा तिसा आशेर मयातेन व अलफ. गंगाजळनिर्मळ गहनावाई^{२७} गायकवाड बडोद्याइन महायात्रेस जात आहेत. बराबर यात्रे-करी मंडळी व रथ, घोडी, पाळक्या, उंटे वगैरे आढळता आहे. त्यास तुम्हापासी आगरास^{२८} मुक्तामास येतील. तेथें चौकी पाहाण्याचा वगैरे बंदोबस्त ठेउन तुम्हीही स्वारप्यादे देउन [झालरा] पाटण्यापर्यंत पोहोचाउन देणे जाणिजे. छ * ९ रजब. ' ज्यादा काय लिहिणे हे किताबत.

मोर्तब
छुद

(२५) यानें उपनाम वाकणकर असें असून ते प्रस्तुत साधन ग्रंथाच्या संपादकाचे निपणजे होत. बडोदेकर सीताराम रावजी यांच्या वतीनें ते धारचा कारभार सन १८११ पासून करीत होते. पवारांचे दाबळेले महाल सोबविणें, फौजांचा धुमाकूळ बंद करविणें व इंग्रजांशीं तह घडवून आणणें इत्यादि महत्वाचीं कामें शिवाकडून संपादण्यासाठीं ते ग्वाल्हेरीस मे १८१६ त गेले होते. [लेखांक १५, २१, ३२]

(२६) या वेळीं या नांवाचे दोन पुरुष शिंदेबाहीत होतें. एक बाबळे व दुसरा दंडी. त्यापैकीं हा अमुकच असावा असें निश्चित सांगतां येत नाही. तथापि लष्करांत दंडीचा गोठ ज्याच्यामुळें प्रख्यात झाला तोच बहुधा हा बापू खां दंडी असावा. याचे वंशज शिंदेबाहीत ग्वाल्हेरीस शिकेदारीत विद्यमान आहेत. अस्तु. याचें पथक या वेळीं आगरास होतें.

(२७) गोविंदराव गायकवाड बडोदेकर यांची ही द्वितीय पत्नी असून तिची माहायात्रेस जाण्याची इच्छा सन १८१६ पासून होती. पण ती अनेक कारणांमुळें लांबणीवर पडत जाऊन शेवटीं या वेळीं पूर्ण झाली. [लेखांक १५ ते २०]

(२८) हा महाल उजेनच्या उत्तरेस २१ कोसांवर असून ओढेकर दिवाण याजकडे धारकरांनीं लावून दिलेला होता. पुढें तो शिवांकडील बापू खान यानें जो बळकाविला तो हल्लीं शिवांकडेस आहे [Malcolm's Memoirs vol. i page 86]

पर्याय सर्वांचे मननी वागावेसेच आहेत. त्यात त्या दौलतीचा व ईकडील ऋणानुबंध पूर्वीपासून द्वैतभाव परस्परां नाहीच नाही. तसेच पुढेही दिवसो दिवस वृद्धिंगत असावे आसाच मनोधर्म आहे. सर्वार्थे राा वळवंतराव^{३१} महिपत यासी बोळण्यांत आले आहेत. [ते] आपणास लिहितील. राा छ * २९ जमाखर. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती. मोर्तब.

पो. छ ११ रजव. इहिदे आशर मयातेन

श्रावण मास [शुभा १२]

[१२ अगस्ट १८१०]

लेखांक [१४]

ग्रीष्माळसाकांत * संवत् १८६७ श्रावण शुद्ध १

[१ अगस्ट १८१०]

नकल

गंगाजलनिर्मल मैनाबाई पवार यासी

प्रीतिपूर्वक सौ लाडाबाई व तुळसाबाई होळकर क्षेमालिंगन विनंति उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लािा जावे विशेष. आपण पत्र पो ते पावोन अर्थ मनन केला. रामचंद्रराव पवार यांचे विपरीत लेख श्रावण करून चितास फार वाईट वाटले व आपणासही अशा दिवसात वहुत दुःख जाले. अस्तु. भृत्येलोकाची वस्ती. यास विवेकच प्राधान्य. दुसरा उपाय नाही. आपण धैर्यवान. पुढे दौलतीचा क्रम चालला पाहिजे. तोही विधि संपादून यथाक्रमे व्यवहार चालण्याची पैवी केली. उत्तम आहे. ताल मंडावळचा मार लािा. त्यास राजश्री बालाराम आगरवाले उदेपुरास गेले आहेत. ते आल्या नंतर येविसीचा मार ध्यानास आणोन उचित तेच घडेल. बरकड दौलत प्रकर्णी परस्परे रूणा-नुबंधाचे पर्याय दर्शविले, त्यास इकडोन अशा प्रसंगी कोण्हेही ठिकाणी व्यंग दिसोन आल्यास पूर्ण करावे, हाच क्रम परंपरागत आहे. त्यात म्या दौलतीचा व ईकडील रूणा-नुबंधाच्या [गोष्टी] परस्परां लिहून समजाव्या असे नाही. सर्वदा पत्र पाठऊन संतोषावासी घडत जावी. कितेक मार राा वळवंतराव महिपत लिहितील. राा छ * २९ जाखर. बहुत काय लािा लोभ करावा हे विनंती. मोर्तब.

पौ. छ ११ रजव. इहिदे आशर मयातेन

श्रावण मास

[१२ अगस्ट १८१०]

(११) होळकराच्या दरबारी पवाराचा या चेळी हा बकील होता.

श्रीमंत यशवंतराव होळकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

संवत् १८६७ विक्रमी.

—४४—

लेखांक [१३]

श्रीमहाळसाकांत * संवत् १८६७ भावण शुद्ध १
[१ अगस्ट १८१०]

नकल

गंगाजलनिर्मल मातुश्री गहनाबाई पवार यांसी

स्नो यशवंतराव होळकर दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लीा जावे. विशेष. आपण पत्र पो ते पावोन अर्थ मनन केला. रामचंद्राव^{१९} पवार याचे विपरीत वृत्त श्रवण होताच चितास परम खेद जाला. आपल्यास वृद्धापकाळी दुःखाचे पर्वत जाले. यका दुःखाने झा पासून मननी वागून शांतवन घडत नाही. परंतु आपण वडील आपल्यास लिहून काय-समजावयाचे आहे. १ मृत्युलोकाची वस्ती. अशा गोष्टीस विवेकच प्रशस्त. दुसरा उपायच नाही. आपण धैर्यवान. [म्हणून] अशाच मनसुब्याचे ग्रहण करून पुढे दौलतीचा क्रम चालण्याचा इरादा ठेउन तोही विधि^{२०} संपादिला [ते] उचित आहे. वरकड परंपरागत रूणानुबंधाचे पर्याय दर्शविले. त्यास या दौलतीपासून आपसांत अथवा बाहेर राजेरजवाड्यात अशा प्रसंगी उचित तेच घडत आली आहेत. यातील

(२९) हा मैनाबाई पवार याचा औरस पुत्र हा वारला तेव्हा मैनाबाईनें आपले वहीणीचा मुलगा ज्येष्ठ शुद्ध १५ शके १७३२ [१७ जून १८१० ई] या दिवशीं दत्तक घेऊन त्याचें ही नाम रामचंद्ररावच ठेविले. या वेळेस मुरारराव पवारानें धारचे दौलतीत वखेढे माजविले होते. तेव्हां होळकर व शिंदे या शेजारच्या व पेशवाईतील प्रमुख सरदारांनीं मुराररावास या नवीन दत्तकाविरुद्ध साहाय्य करूं नये यासाठीं उमयतां सरदारांची मैनाबाईस सहाय्यभूती अथवा संमति मिळविणें अवश्य वाटलें.

(३०) धारकराच्या दत्तविधानाविषयीं शिंदेहोळकर याच्या संमतीपत्रांचा जो निर्देश John Malcolm यानें केला आहे त्यापैकी होळकरांचें पत्र तें हेंच होय. [Memoirs vol i page 90] मात्र लेखांक १ व २ खेरीज शिंदांचें निराळें पत्र या प्रसंगाविषयीं उपलब्ध नाहीं.

महाराणी गहिनाबाई गायकवाड

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७३ ते १८७५ विक्रमी.

—१४४—

लेखांक [१५]

श्री

* संवत् १८७३ भाद्रपद वद्य २

[८ सितंबर १८९६]

राजश्री वालाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो गहिनाबाई^{३२} गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही श्रावण शुभा १ १३ ची पत्रे घारेस पाठविली. त्यातोन राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] यांचे नांवाचे पत्र येथे घारेहून आले. त्यांतील सविस्तर अक्षरशा समजोन वहुंत आनंद जाला. ऐशियास तेथे मुख्यास^{३३} व राजश्री गोकुल^{३४} पारख यास संस्थान [घार]चे वगैरे हरद्र तुम्ही वरचेवर

† ५ अगस्ट १८९६

(३२) पहा लेखांक ११ टीप २७. धारकर मैनाबाई पवारांच्या ह्या मावशी असून त्यांचे धारकर पवारांस फार साधे होतें.

(३३) ' मुख्य, खासा, सरदार, आलिजाद, बावासाहेब ' इत्यादि अनेक नांवांनं दौलतराव शिंयांस या पत्रात संबोधण्यात आले आहे. [लेखांक १६, २१, २५, २७, ३५]

(३४) हा मूळचा वडोदें येथील सावकार [दुसरे] वडोद्यास आजोळीं असतां तेथेंच याशीं आनंदराव पवार देवघेवीचा व्यवहार संवत १८५० पासून सुरू झाला होता. आनंदराव पवार यास भावाप्रमाणें मानीत असून [लेखांक ३५] याचेंहि आनंदरावांशी तसेंच उदारपणानें वर्तन होतें. वडोद्याहून आनंदराव धारेस आपले दौलतीवर संवत १८५४ चे सालीं आले तेव्हां हा बहुधा त्यांज वरोवरच आला. दिवाण रंगराव ओढेकर यासी बेबनाव असल्यामुळें लढाई करून आनंदरावानें दौलत आपले ताब्यांत घेतली. तेव्हां ओढेकरांनीं शिंयांकडे गैरचाका समजावून शिंयांकडून धारचे दौलतीवर तंभी आणविली. हसने मयातेन व अल्पचे सालीं दौलतराव शिंदे धारेवर स्वतः चालून आले व त्यांनीं आनंदरावाजवळ जबर खंडणी मागितली. खंडणीची पुरेशी रकम देण्यास नसल्यामुळें त्या ऐवजासाठीं हा सावकार आनंदरावातर्फें शिंयांकडे ओलीस राहिला. तो तेथें गेल्यावर आपल्या कर्तुत्वानें चांगलाच

असतील. त्यातील अमिप्राय तुमचेही समजण्यात काही आला असेल. त्याजी उत्तरे येथे आलीया उपरी येथोन आमची रवानगी चिरंजीव [फतेसिंगराव] करणार आहेत. त्यास तेथे कोण्ही कल्पना घेतील की ही यात्रेस इकडे आल्याने इतराचा सरंजाम समागमे येईल त्यामुळे पत्राची उत्तरे बावयास संशय घेतील. तरी तो संशय तेथे कोणासही वाटू देऊ नये. जो सरंजाम आम्हावरोवर यावयाचा तो आमचाच गार्हकवाडी सरंजाम येईल. दुसऱ्याचा यावयाचा नाही व तशी योजनाही नाही. फक्त आम्हास श्रीचे यात्रेसच यावयाचे आहे. आम्ही व चिरंजीव अन्नपूर्णाबाई [?] गायकवाड ऐसे उभयताची रवानगी चिरंजीव करणार. समागमे सामान जे बावयाचे ते धरगूतीच देणार आहेत. बरकड संशय कोण्ही घेतील तरी तसा कांही बेत नाही. आमच्या सामाना निसीच आम्ही उभयेता त्या प्रांती येऊ. यात्रा सागपणे व्हावी हाच निश्चय आहे. तुम्ही ये विसीचे तेथील ध्यानास आणोन पत्राचे उत्तर लौकर पाठवावे. धारेकडीलही [महाल मोकळीकीच्या] कामाचे सत्वर घडेल ते करावे. राा छ * २१ माहे जिल्हेज. वहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ ७ सफर. उा पौष शुभा ८

[२७ दिसेंबर १८१६]

लेखांक [१७]

श्री * संवत् १८७३ फाल्गुन वद्य १०

[१२ मार्च १८१७]

राजश्री वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा गृहीतानाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही माघ वद्य १ चे पत्र पाठविले ते पावले. गोकुल पारख यांचेकडे कामकाजाचे पूर्ववत् प्रो जालिया-चा मजकूर लिहा तो वगैरे समजोन संतोष जाला. ऐशियास तुम्ही लिा की पाठणकर^{११}

† १४ फरवरी १८१६.

(४०) शिंद्यांकडे खुशालचंद अंबादास यांचे कर्ज निघत होतें. त्याच्या फेरीसंबंधी या वेळी पारखजीने पेढीतर्फे निकड लावली होती अर्थात्च शिंद्याचा ग्रह प्रतिकूल होऊन त्याला कामा वरून दूर करून त्याचे बरेच पैसेही परत केले असें समजतें [२३ सितंबर १८१७] या व्यतिरिक्त काहीं अन्य कारण असेल तर तें तूर्त कळत नाही अस्तु. या वेळीं समेट झाला असावा. [लेखांक ४४]

(४१) हा बहुधा मानसिंगराव पाटणकर असावा. याचा मुलगा आपा साहेब यास दौलतराव शिंद्यांची मुलगी ठरली होती. तो या वेळीं ग्वाल्हेरीस लमास आला होता.

लेखांक [१६]

श्री

* संवत् १८७३ कार्तिक वद्य ७
[१२ नवंबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाक्कणकर] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्तोत्र गहिनाबाई गायकवाड दंडवत
विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुमची पत्रे
आम्हीन झुगा । ४ ची राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] यास धारेस आली. ती स्वाही येथे आम्हास
पाहावयाकरितां पाठविली. ती पाहोन सविस्तर अवगत जाले. ऐशियास राजश्री गोकुल
पारख यांही तुम्हास ठेउन घेतले आहे व तुमची रवानगी त्याचे भवंसियावर जाली.
त्यास त्याजळा श्रीरणछोडरायजी^{३०} प्रसन्न आहेत. त्याचेच हातोन तुम्हांसही श्री प्रसन्न होईल.
सत्वर कामकाज होउन येईल ते करावे. नवसारी^{३१} काडील जे [वर्तमान] आहे तेंच आहे.
अधिक ल्याहावे ऐसे नाही. श्रीकासी यात्रेस आम्हास जावयाचा उद्योग आहे. हे बहुत
वर्ष जाण्याचा प्रयत्न करीत आहो. त्यास येथून चिरंजीव राजश्री फतेसिंग गायकवाड
याही उभयेता सरदार [शिंदे होळकर] यांचे लष्करात पत्रे आमचे रवानगीचे उद्देशे
मार्गाचे बंदोबस्ताकरिता आगोवर पाठविली आहेत. त्यास तेथे लष्करांत मुख्यास व
राजश्री बाळाबाई^{३२} पारख व गोकुल पारख यासही पत्रे गेलीच आहेत. ती त्यास पावलीच

† २५ सितंबर १८१६

(३७) गुजराथच्या या प्रसिद्ध देवस्थानाविषयी गोकुलजी पारख यास अति निष्ठा होती.
ग्वाल्हेरीसही त्यानें या हृष्टदेवतेप्रीत्यर्थ एक देवालय बांधलें असून तें अद्याप त्याचे नांवानें विख्यात
आहे. हा जाल्या कवि ही होता, ' पद चौत्याक्षी ' या नांवाचें काव्य श्रीमंत फाळके साहेब यांच्या
संग्रहीं आहे. त्यांत ग्वाल्हेरीस बांधलेल्या देवालयाना सज्जे असून वर्ष दिलें आहे.

राग रामकली ताल आढौ चौतालौ वघाई आज अजुपम बाजी ।
कोटि काम लावन्य कृपा की मूरत आन बिराजी ।
संवत अठारै वोहोतर छुम दिन कृष्णाष्टमी छुम साजी ।
शुक्रवार आसाढ मास सुधी गगन हुंदुमी बाजी ।
वदत वेद पंडित कवि कीरति समाज समाजी ।
जै जै श्री रिणछोड जगतपति यह धुनि लपज अबाजी ।
धीनो दरस द्वारिका नायक रीक्षि दास क्रियो राजी ।
पूरण पुन्य उदै पारष कौ भक्ति छाप जगत्राजी ।

(३८) नवसारी हा महाल गायकवाडांचे राज्यांत असून तेथें सिताराम रावजी नजरकैद होता.

(३९) पहा लेखांक १५ टीप ३५.

लेखांक [१८]

श्री * संवत् १८७४ आश्विन वद्य १२
[६ नवंबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [धाकणकर] गोसावी यासी

स्नो गहिनाबाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही भाद्रपद शुद्धा १८ चे पत्र पो ते पावोन त्याचे उत्तर तुम्हास आगोघर लीओ आहे त्यावरून कळेल. हाली येथे धारेदून पत्रे येउन घटना-वरची दखल जालियाचे समजोन संतोष जाला. तुम्ही प्रयत्न करून [शिष्टांची] हातचिठी घेउन पाठविल्यामुळे हे कार्य जाले. येविसीचे चिरंजीव दुर्गाबाई^{४३} याही आम्हास लिहिले ते आवगत जाले. बाळाजीपंत, तुम्ही लष्करात जाउन तेथेच राजश्री पारखजी यांचे संधानानी जमून राहिला आणि दरबारचे साधन केले. साहास करण्याविसी आळस केला नाही म्हणोन हे कार्य जाले. ईश्वरे तुम्हास यश दिले. असेच आणिकरी तेथेच च्यार दिवस राहोन बेरसे व ताल मंडावळ वगैरे महालच्या सुटका करून घ्याव्या. येविसी आता तुम्हास त्या दरबारी विशेष प्रयत्न करावा लागेल असे नाही. कारण की तुम्ही फार दिवस राहून तेथील सर्व दरबारी कामाचे वगैरे तुम्हास माहित जाले व पारखजीचा लोभ व दरबारी वळण हे तुम्ही चांगले साधन केले. यास्तव तूर्त येण्याची उतावळी सहसा करू नये. व आम्हासही तिकाडे यावयाचेच आहे. हे तुम्ही जाणतच आहा. त्यास आम्ही तिकाडे येउन तोपर्यंत तुम्ही तेथेच असावे. वरचेवर पत्रे सविस्तर लेहून पाठवीत जावी. वरकड सर्व मजकूर तुम्हास येथोन चिरंजीव राजश्री काकाजी^{४४} याही लिहिला आहे त्यावरून कळेल. रा छ * २६ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ १८ मोहरम

उा कार्तिक मास वद्य ५ शुक्रवार

[२८ नवंबर १८१७]

† १८ सितंबर १८१७.

(४३) मैनाबाई पवारांचे माहेरचे नांव दुर्गाबाई होतें.

(४४) याचें संपूर्ण नांव रघुनाथ महीपत फणसे. हा राजजी, आपाजीचा चुलत भाऊ असून धारसंबंधी गहनाबाई तर्फे पुष्कळसे कामकाज करीत असे. [लेखांक, १९, २०, ४४]

लगास पुण्याहून उजनीकडोन येणार, त्याचे समागमे आपण यात्रे करिता यावे. त्यास ते तरी निघोन गेले. आम्हास येथे याही बाहेर प्रस्तानी काढिले आहे. उभयेता सरदाराकडील पत्रे याही आपविली तीही आली आहेत. यात्रेस जात आहो ही आवई चडूकडे प्रगटल्या मुळे यात्रा येथे येउन जमा जाली. दोन दोनशे कोसावरून यात्रा येउन जमली आहे. आता हे अंदेशा घेतात आणि पुढील वर्षी जावे म्हणतात. त्यास अंदेशे व्यावयाचे ते अगोघरच याही विचार पाहिला नाही. आतां अंदेशे घेवोन लोकाची खराबी होती. येथे यांची फजीती तरी कशानी होईल ! परंतु माझी जन्मपर्यंत होईल. जन्मपर्यंत कोणी तोंड काढू देणार नाही. त्यास यात्रा गोळा जाली त्याअर्थी आम्हास राहणे ठीक पडत नाही. याकरिता धारेकडोन असीच निघोन येईन. धारेचा सरंजाम उजनीपर्यंत येईल. पुढे तेथून वंदोवस्त करावा. येविसी तुम्ही तेथे राजश्री गोकुल पारख यासी बोलोन बंदोवस्त करावा. येथील यांचे मानस असेच आगोघर कळले असते तरी हरिभक्तिकडील व प्रेमानंद आगोघर इकडून तिकडे गेले त्याबरोबर यात्रा गेली असती. येथून प्रेमानंद गेले तेव्हा आम्ही त्याजला सांगितले आहे [किं] च्यार रुपें लागले तरी आमचे गावावर व्यावे. त्याणीही रूकार देउन सांगितले जे तुम्ही तिकडे यावे म्हणजे होईल. ऐवज तेथूनच देउ असे बोलण्यात खचित करून गेले. येथे तरी असी अवस्था जाली. विचार करणारे सर्वच ग्राह आहेत ! त्यास च्यार रुपे गोकुल पारख यास सांगोन गावावर यावे त्या बाा येथे आम्ही त्याचे हुकानी गावाकडून मरणा करवीत जाउ. दुसरे धारेकडील कामकाज पारखजी पार पाडतील हा भरवसा पूर्ण आहे. त्या ऐवजी कांही दिले तरी यात्रा पार पडे. यातीलही त्यासी बोलावे. येथून चिरंजीव याही त्याजला व तुम्हास सविस्तर लिा आहे व प्रेमानंद यासीही बोलणे केलेच आहे. अशा वेवस्थेनी येणे तीकडे प्रशस्त नाही व येथे यात्रा येउन जमा जाली, त्याअर्थी राहणेही चांगले नव्हे. चडूकडून फजितीचा पार राहिला नाही. यातोन काय ईश्वर पार पाडील ते खरे. येथून निघाले म्हणजे तुम्हास आणिक पत्र पाठव. येथील विचार तर तुमचा तुम्हास ठाडकच आहे. हे पत्र पारखजी यास वेगळे वाटेनी कोण्हास न समजता समजवावे. या पत्राचे उत्तर पाठवाळ तरी इकडे न पाठवावे. धारेसच पाठउन द्यावे. रा छ * २३ माहे राखर. बहुत काय लिहिणे हे निनंती.

(४९) गायकवाडांनी यात्रेस पाठविण्याचें लांबणीवर टाकल्यामुळे लोकांत आपला दुर्लौकिक होईल म्हणून गहिनावाईने खासगी रीतीने खर्चाची सोय करून यात्रेस आपल्याचा विचार केला होता,

लेखांक [२०]

श्री

* संवत् १८७५ श्रावण शुद्ध १४

[१५ अगस्ट १८९८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीबालंकृत राजमान्य स्नो - गहिनाबाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जाणे विशेष. तुम्ही आशाढ बा १४ चे पत्र पाठविले ते श्रावण शुद्ध १११९ पावले. वो राजश्री माउ वैष^{५६} यांची पत्रे आली ती पाठविली आहेत म्हणोन व भ्रमसाहस करण्यात कमी करीत नाही म्हणोन वगैरे लीला ते समजले. एशियास पत्रे बेदमूर्तीची तुम्ही पाठविल्या प्रो धारेकडोन येथे येउन पावली व पहिली रवानगी अगोघर पावली. येथून स्वाजळा ह्याली पत्रे लेहून पाठविली आहेत. तरी तुम्ही स्वाजकडे क्षेत्री पावती करावी. तिकडून यात्रा होउन ग्वाल्हेरीस रा केळियाचे भाउन आमच्या पत्नी लीला आहे. त्यास तुमच्याकडे ते येउन तुम्ही इकडे रवानगी ला यात्रकरीयाची सोबत लाउन देउन करावी. तेथे राहून तुम्ही भ्रमसाहस करीत आहा व साधन चांगले ठेविले [ते] आजच तुम्ही लेहून समजले असे नाही. पहिल्यापासोनच ध्यानांत आहे. तुमची पत्रे चिरंजीव राजश्री काकाजीस येउन समजण्यांत येते व धारेहूनही लीला येते. सांप्रत धारेकडील प्रसंगाची पत्रे तुम्हास जाउन समजलेच असेल. दिवसमान वद्धत दुर्घट आले. ईश्वरच संरक्ष[ण] करील ते खरे. तुम्ही तिकडोन साधन चांगले ठेउन संस्थानचे संपूर्ण माहाळ, मुलुक, खंडण्या प्राचीन प्रो चाख होउन येथ्यास्थित बंदोबस्त होईल असे करून घेण्याचा प्रयत्न करीत आहा व असावा. चिरंजीव फतेसिंगराव [गायकवाड] गेलियामुळे^{५७} [इकडील] पक्ष केवळच कमी पडला. आम्ही दुःख प्रवाही पडिलो. दिवस तर असे येउन प्राप्त जाले. धार संस्थानास आधार व आश्रय [आता] कोणहाचाच न राहिला. सर्व ईश्वरावर हवाला आहे. तोच साध्य करून सांभाळील ते खरे. रा छ * १२ माहे शवाल. वद्धत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ २५ माहे जिल्हकाद

ला भाद्रपद मास बा १२ रवीवार

[२७ सितंबर १८९८]

॥

११ जुलै १८९८

१२ अगस्ट १८९८

(५६) हा बडोद्याहून यात्रेस गेला होता. परत येतांना तो बाळाजीपंत वाकणकरास ग्वाल्हेरीस भेटला.

(५७) फतेसिंग गायकवाड हे २३ जून १८९८ रोजी वारले.

लेखांख [१९]

श्री

* संवत् १८७४ पौष वद्य ३

[२५ जनवरी १८९८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो गहिनाबाई गायकवाड दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही पेशजी पत्री लिहिले की इकडे दंगा आहे याउपरी येण्याची मर्जी म्हणोन व सांप्र[त] तुमचे पत्र चिरंजीव राजश्री काकाजीस मार्गशीर्ष शुभा १ ५ चे आले जे उभयता सुरदाराचे कंपनीकडे तहनामे^{५५} होत आहेत येविसीचे विस्तारे लिहिले ते समजण्यात आले. एशियास आमचा मनोदय बहुतच तिकडे यात्रेस जावयाचा परंतु मार्गच्या वगैरे अनेक प्रकारे बीड[?] त्यामुळे अद्यापि योग घडला नाही. चित्तास या गोष्टीनी खिन्नता फारच वाटती की सर्व प्रकारे जाण्याची तयारी होउन जाणे न जाले. सोंगा प्रो विसोन आले. यास्तव श्रीनी कृपाच करून दर्शन द्यावे हा हेतु विशेष. त्यास उभयता सुरदार याजकडील सुरळीत जाले आणि मार्गतील उपद्रव ना[म]ना जाले म्हणजे तुम्ही आम्हास अगत्य करून घ्यावावे. जसा येण्याचा योग तिकडे होईल तसा करून येउ. ईश्वरे बैदे मार्गतील निवारण करावे म्हणजे तिकडे येण्यास होईल. प्रयत्न तसा करू. तुम्ही लियो प्रो द्याच्या पेठ्यांत करण्याचे तेही करून घ्यावे. उत्तम आहे. बाळाजीपंत, तुम्ही तेथे राहून मेहनत साहसे करोन माहाळ सोडविला व त्यांचा लोभ संपादन करून धार संस्थानचा बोज वर्धमान केला हे करणे उत्कृष्ट केले. चित्तास परम संतोष वाटतो. आता दुसरे माहाळ सोडवणे तेही सोडवण्याच्या प्रयत्नात आहां. तसे लौकरच सोडउन घ्यावे. विशेष साहास तुम्हास करावा लागणार नाही. कारण की त्या दरबारी तुम्ही आपलेसे करून सर्वत्राच्या मर्जी प्रमाणे आहां. यावरून मनांत वाटते की माहाळ लौकरच सोडवाय. हे जालियाने संस्थान मारची ददात दूर होईल. हे येश तुम्हासच. असेच आमच्याही तिकडे येण्याचे तुम्ही तेथे असताच घडवावे हे लक्ष्य अत्यंत लागले आहे. रा ल * १७ माहे रावल. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो ल ९ माहे राखर.

उा. माव शुभा १०

[१५ फरवरी १८९८]

† १३ दिसंबर १८१७

(५५) इंग्रजांनी प्रथम शिवाशी ५ नवंबर १८१७ रोजी व नंतर होळकरांशी ६ जनवरी १८१८ रोजी तह केला. [Aitchison vol iv page 61, 170]

इकडोनही आपणाविशीं दुसरा विचार नाही. वरकड बाळाजीपंत बोलतां कळो येइल. रा छ * १ जाखर. बहुत काय लिहिणे ।' हे विनंती.

मोर्तब
सुद

लेखांक [२२]

श्री । शंकर * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २
[२९ अप्रेल १८१६]

० श्री ५
श्री भवानी शक
र चरणी तत्पर ख
देराव सुत अन
देराव पवार निर
तर सवे. १७०५

राजश्री रामचंद्रपंत आणा [१] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. आपणाकडून पत्र येऊन संतोषवृत्त कळत नाही. तरी ऐसे न होता सदैव पत्र पाठउन सविस्तर लिहीत असावे. यानंतर येथोन राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाक्कणकर] याची रवानगी लष्करात केली आहे. [ते] येउन सविस्तर बोलतील आजवरून समजेळ. [ही] दौलत दिवसे दिवस खराब होउन हाली कांही अर्थ राहिला नाही. बंडबळेड्याचा वगैरे उपसर्ग अद्यापि जो आहे तोच आहे. माहाली मुलुकी वगैरे व्यवस्था आपण जाणतच न आहा. त्यास मारनीले बोलतील त्या प्रो कामकाजाचा उपयोग घडउन उपर राखीत आसावा. येविसी इकडील कार्यास आपण कमी करणार नाही. प्रसंगी उपराळा ठेवाळ ही खातरजमा आहे. स्नेह लोभ ठेवित आहा त्याप्रमाणे पुढे ठेउन बरचेवर कागदपत्र पाठवीत जावे. रा छ * १ जाखर. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे ।' हे विनंती.

मोर्तब
सुद

लेखांक [२३]

श्री * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २
[२९ अप्रेल १८१६]

० श्री ५
श्री भवानी शक
र चरणी तत्पर ख
देराव सुत अन
देराव पवार निर
तर सवे. १७०५

राजश्री गणेश उमाजी [१] गोसावी यास

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा : रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती

श्रीमंत रामचंद्रराव पवार धारकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७३ ते १८७९ विक्रमी.

लेखांक [२१]

श्रीशंकर

* संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २

[२९ अप्रेल १८९६]

० श्री ✓
 श्री भवानी शंकर
 र चरणी तत्पर ख
 डेराव द्रुत अन
 दराव पवार निर
 तर सके १७०५

राजश्री आत्माराम बाबा^{११} [बाकडे] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती
 संपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. आलीकडे पत्र येउन
 सविस्तर कळत नाही. तरी बरचेवर पत्र पाठउन संतोषवीत जावे. यानंतर येथोन राजश्री
 बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] याची रवानगी लष्करांत केली आहे. सविस्तर मारनीले
 सांगता सर्व कळो येईल. सर्व प्रकारे येथे आश्रय राजश्री आलिङ्ग्या[ह] बाहादर यांचा आहे.
 प्रसंगी आपण आहां [तरी] कामकाजाचा उपर राखून उपयोग करणे आपणाकडे आहे.
 तुम्ही येथील कामास कमी करणार नाही. स्नेह ॥ घरोब्याचे ठाई जे विहित तेच घेऊल.

(४८) या काळच्या अनेक पत्रांवर आनंदराव पवाराचाच सिका लाविलेला आढळतो. बंडखोर
 मुरारराव पवार सिके ताब्यांत घेण्याचे खटपटींत होता. तेव्हां त्याने या वेळी रामचंद्रराव पवाराचा
 नवा सिका पळविला असावा व यामुळेच जुना आनंदरावाचाच सिका वापरला जात असावा असे
 दिसते. [लेखांक ३१]

(४९) याचे पूर्ण नांव आत्माराम शिवराम नामदे. तो प्रथमतः बाकडे सावकार यांच्या वतीने
 शिंद्याकडे गुमास्ता होता पुढे त्याने अनेक महत्वाची कामे केली. या वेळी तो शिंद्याचा मुख्य मंत्री
 झाला होता. दिवाणगिरी त्याकडे बरीच टिकली म्हणून 'बाकडे दिवाण' या नावाने तो शिंद्याहोतीत
 प्रसिद्धी पावला. [ताजा १ पृष्ठ ५०४]

कडोन कोणही पाठवोन समजुती पाडोन घरी आणावे या भावी सर्वोस वडील तीता मातुश्री आज्ञाबाई^{५४} साहेब त्याचेच पत्र व त्याचे हुजरे दोन पाठविले परंतु चितास न येता सरासरी उत्तर दिले. मागुती बापू [दीघे] तीता राजश्री विठ्ठलराव बाबा^{५५} [पवार] याजकडे जावोन त्याचे पत्र व त्याचे खिजमतगार पाा परंतु पूर्वपाठच. तेव्हा बापूजी कूच करून सादल पुरास^{५६} गेले. आपला तोफखाना व सरंजाम मागेच होता. स्वाराची गाठ पडली. लढाईही थोडकी जाली. त्याणी गच्छ आरंभन सजनीचा आश्रय केला. राठलाग करावा तरी संस्थानची जागा. उगाच वदनामीचा ठपका येणार याजकरिता गौतमपुन्या^{५७} पुढे बापू न गेले. उज्यनीस राहोन सरंजाम जमा करोन पहिले इकडेस आले. आताही तेथच मागुती आश्रयास गेले. याचा पर्याय पारखणीसी बोळावे की आलिया[ह] बहादर याचा सर्वोपरी भरवसा बाळगीत असता असा पर्याय....आमचा....हाण्यास आश्रय नाही....करावा तरी हे सुदर्शन^{५८} पाठीसी. तेव्हा याचा बंदोबस्त तुम्ही कराळ तरीच होईल. वरकड पर्याय तुम्हासी बोलण्यात आलेच आहेत. त्या प्रो बोळोन बंदोबस्त सत्वर होईल ते करावे. बडोद्याकडोन आलिकडेस पत्र कांहीं आले नाही. आल्यावर लिहिण्यात येईल. कळावे. रा छ * ७ माहे रजव. १ वहुत काय लिहिणे लोम करावा ही विनंती.

मोठेव
सुद

लेखांक [२५]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध २
[२१ सितंबर १८९६]

० श्री ७
श्री भवानी शंकर
रचणी तत्पर स
डोराव सुतभन
दराव पवार निर
तर सके १७०५

राजश्री दौलतराव बाबा सिंदे

आलियाह बहादर गोसावी यासी

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो रामचंद्रराव पवार

(५४) गहिनाबाई पवार.

(५५) धारकर यशवंतराव पवार याचे कविष्ठ बंधु रायाजी याचा हा विठ्ठलराव पुत्र असून तो मैनाबाईचा नात्याने जुलत सासरा होता.

(५६) सादलपुर हा गाव केंद्राच्या दक्षिणेस एक कोसावर आहे.

(५७) गौतमपुरा. बलनगरच्या पूर्वेस ५ कोसावर पंचल नदीच्या काठी होळकरांही परगने देपालपुरात हा गाव आहे. थोरले मल्हारजी होळकर यांची पत्नी गौतमाबाई हिच्या नावाची तर या गावाचा संबंध नसेल !

(५८) सुरारराव पवार. दुर्वास कवीमागे सुदर्शन लागले होते त्याप्रमाणे मैनाबाई पवाराच्या

उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. यानंतर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] याची रवानगी लष्करात केली आहे. सविस्तर मशारनिलेचे सांगण्या-वरून कळो येईल. तुम्ही प्रसंगी तेथें आहां [तरी] कामकाजाचा उपयोग घडउन हरयेकविसी जपत जावे. इकडे राजश्री गणपराव रघुनाथ [१] वगैरे मंडळी स्नेह ठेवितात त्या प्रो तुमचे ही लक्ष असावे. वरकड मारनीलेसी ^{१५} बोलण्यात आले आहे. तेथे कामकाजाविसी पुरवणी करून योग घडवणे. येविसी मरोसा तुमचा आहे. येथील सर्व अडचणी एकीकडे ठेउन निरोपायास्तव राणी मारनीलेची केली आहे त्याप्रमाणे लौकर तेथोन उलगडा होउन येणे जाले पाहिजे. सविस्तर वडनगरचे पत्रावरूनही कळेल. रा छ * १ जाखर. सुा सित आशर मयातेन व अलफ. बहुत काय लिहीणे हे विनंती.

मोर्तव
सुद

लेखांक [२४]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध ९

[४ जून १८९६]

० श्री ५
श्री भवानी शंकर
रक्षणी तत्पर ख
बेराव सुत अनं
बराव पवार निर
तर सके १७०५

राजश्री बाळाजीपंत [वाकणकर] गोसावी यांस

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही उज्यनी [पो] जला ही वीस बेवीस रोज होत....वोन पोहोचला. चिरंजीव^{१०} कुक्षी^{११} कडोन झाबव्याकडे^{१२} गेले होते. राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] नेमाडच्या माहालच्या बंदोबस्ताकरिता गेले. ही संधी पाहोन झाबव्याकडून निघोन धार प्रगण्यात केसुरास^{१३} मुकामास आले, तेव्हां बापूस बोलावण प्राप्त [जाले.] तिकडच काम तसेच टाकोन बापू धारेस आल्यानंतर सर्वांनुमते आपल्या

(५०) मुरारराव पवार. हा धारकर पवारांचा लेकावळा असून द्वितीय आनंदरावांच्या मृत्यूनंतर धारच्या गावीविषयीं अमिलाषा करून लागला व त्यानें बंडही माजविलें होतें. [लेखांक ३३]

(५१) कुक्षी हा कसबा धारच्या नैर्ऋत्य दिशेस ३२ कोसांवर असून तो धारकरांच्या तहसीलचें मुख्य ठिकाण आहे.

(५२) झाबवा हें लहानसें संस्थान धारच्या पश्चिमेस २४ कोसांवर असून तें होळकरांचें अंकित आहे. [Aitchison vol iv page 433]

(५३) केसुर हा गांव धारच्या ईशान्य-दिशेस ७ कोसांवर आहे.

य जखमेचे कांही संबंधही नाही. तेथे गैरसमजूत कोणही लिहीले असल त्यावरून तुम्ही न लिहीलेत. त्यास गुलाब खान याचे घरचे पत्रावरून कळले. गुलाब खान यासी आज पावेतो दुसरा विचार जालाच नाही आणि पुढेही होणार नाही. त्याम तुम्ही जमातदार याची खातरी करावी. बापूही फौजमुद्दा घाटाखाली^{६३} गेले आहेत. कळावे. † रा छ * १६ माहे जिल्हेज, बहुत काय लिहीणे छेम करावा हे विनंती.

मोर्ग
मुद्द

पो छ ८ मोहरम

आ मार्गशीर्ष मास शुद्ध ९ गुरुवार

[२८ नवंबर १८१६]

लेखांक [२७]

श्री † शंकर * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष शुद्ध ७

[१६ नवंबर १८१६]

० श्री ✓
श्री गवानी शक
र चरणी तल्लर रं
देराव सुत अनं
दराव पवार निर
तर सके १७०५

राजश्री दौलतराव बाबा [शिंदे] गोसावी यांसी

सकलगुणाळंकरण अखंडितलक्ष्मीआळंकृत राजमान्य स्तोत्र रामचंद्रराव पवार रामराम विनंती. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल छेखन करीत असिले पाहीजे विशेष. आपण कृपा करून प्रगणे बदनावर व प्रो घेरसे येथील सोडचिठ्या देविल्या त्याप्रमाणे राजश्री आंवाजी सखाराम [कंपूवाले] याणी बदनावर येथील दखल दिल्ली. घेरसे येथे पेंढारी याचा दंगा विशेष [म्हणून] तेथील दखल जाहली नाही. यास्तव तेथोन निक्षूण ताकीद होउन ठाण्याची दखल व्हावी. येविसी राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] आपणास श्रुत करीतच आहेत. तसेच राजश्री हौळकर साहेब याजकडील माहाल सोडवण्याविशींचे मी लिहून सुचवावे असे नाही. या संस्थानचा अमिमान आपणासच न आहे. आलीकडे कंपनी बाहादर याचा [व] आपला तहनामा ठरत आहे म्हणोन ऐकण्यांत आले. त्यास बाबासाहेब, ह्या संस्थानचा आगत्यवाद कैलासवासी वडीलपासून धरीत आला त्याप्रमाणे येथील बंदोबस्त तहनाम्यात^{६२} करून

(६१) बापूजी दिघे नेमाळात गेलेला मुरारबासाडीं मार्गे परतला होता तो या वेळीं (नालछा) घाटाखाली पुन्हा उतरला असें घाटते. [लेखांक ३७]

(६२) इंग्रजाशी आपल्याप्रमाणेंच धारकर पवारांचा स्वतंत्र किंवा आपल्या 'पैक्यात तह' घडवून

विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. बहूत दिवस जाहले पत्र येउन परामृष होत नाही तेणेकरून चित सापेक्षित आसे. त्यास ऐसे न होता निरंतर पत्र प्रेषणी संतोषवीत असावे. यानंतर सविस्तर मजकूर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] याणी श्रुत केलेच असेल. मदारानिलेस कामकाजाचे बंदोबस्ताविषई बहूत खातरजमा करून लोमपूर्वक सांगितले ते कळो आले. ऐशियास बाबा, येथे सर्वोपरीत आम्हा आपला ठेउन आहो. आपण पूर्वीपासून लोम करीत आहा त्याआन्वये पुढेही आमिमान आमचा असावा. वडीलमार्गे संमाळ करणे हा वडीलपणा आपणाकडेसच आहे. ग्रहदशा बलोत्तर व काळमाहात्माचे योगे x x सिष्ट राहिले आहे यतहीषई आमचा उपाय काय तो आपण हे जाणोन त्यास पाठविले आहेत. त्यास कामकाजाचा बंदोबस्त सत्वर करउन दिव्हा पाहिजे. वरकड बाळाजीपंत निवेदन करतील. १ रा छ * ? माहे जिल्हाद. बहूत काय लिहीणे लोम करावा हे विनंती.

मोर्न
मुद

लेखांक [२६]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ कार्तिक वद्य २
[७ नवंबर १८९६]

० श्री ✓
श्री भवानी शक
र चरणी तत्पर ख
डेराव झुत अनं
दराव पवार निरं
तर सके १७०५

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा रामचंद्रराव पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही राजश्री बापू [दिघे] याचे नावे आम्हिन श्या १५चे पत्र पाठविले ते कार्तिक वद्य २ पावले. लिहीला मजकूर कळो आला. गुलाब खान याचा मजकूर सविस्तर समजले. ऐशियास माणसामाणसी गैरमाहितीनी आषाढ मासी मुंज्या तलाव याची पाळ बांधावयाचे वेळेस वेगारी करिता तंडा सिपाईयाचा जाळा. नंतर सरकारांत समजताच [उभयतांची] समजूत तेव्हाच केली. चवकीचे

पाठीस लागून त्याचें नावा प्रकारें त्यांचा छळ करण्यास कमी केलें नाहीं.

(५९) धारकरांकडील सेवाती दळाचा हा गुलाब खान जमादार असून तो बाळाजीपंत वाकणकराबरोबर म्हाळेंरीस गेला होता.

(६०) हा तलाव धार बाहेराचे उत्तरेस असून परमारवंशीय राजा भोजदेव याचा मुलता मुंजराज याच्या नांवानें तो प्रसिद्ध आहे.

लेखांक [२९]

श्रीगंकर संवत् १८७५ आश्विन वद्य २
[१६ अक्टूबर १८१८]

० श्री ~
श्री भवानी शक
रचरणी तत्पर रं
देराव सुप्र अनं
दराव पवार निरं
तर सके १७०५

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] गोसावी यास

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो रामचंद्रराव पवार दंडवत विनंती
उपरी. तुम्ही हुजुर विनंती केली की सरकारांतोन नेमणूक करून दिली आहे त्यावर
खर्च पार पडत नाही, तर कोठे माहाली आसामी करून दिली पाहीजे. त्यावरून तुम्ही
सरकार कामकाजाचे उपयोगी, तुमचा खर्च चालला पाहीजे हे जाणून प्रो घदनावर^१ येथ
आसामी फडणीसीचे दरकाची नेमून देउन सालिना वेतन शागिर्दपेशासुद्धा ऐवज
माहाल चळणी सिका रुपये

७०० जातीस

९६ खिजमतगार आा २

३०० शागिर्दपेशा

६० आल्फागिन्या आा १

६० मोतादार आा १

४८ मशालची आा १

३६ पाणक्या आा १

१,०००

३००

म्हणजे सदरहू जातीस व शागिर्दपेशासुद्धा रुपये एक हजार नेमून देउन आलाहिदा वर्त-
मानभावी पत्र कमाविसदार याचे नावे करून ही सनद तुम्हास भोगवटियास दिली आहे.
तर साल मजकूरापासून सालदरसाल वेतनाचा ऐवज घेउन फडणीसीचे दरकाचे काम
इमाने इतबारे करीत जावे शा छ * १५ माहे जिल्हेज. सुा तिसा आसेर मयातेन व
अळफ. बहुत काय लिहीणे हे विनंती.

मोर्तव
सुद

बार.

(६३) बाळाजीपंतास कारभारीपणाबद्दल प्रथमतः वार्षिक २००० रुपयांची नेमणूक असावी.
पुढे खात भर पडली पण तीही पुरेसी नसल्यामुळे जो बदनावर महाल खाने परत मिळविला तेथील
फडणीसी वेळून हे १००० रुपये आणखी वाढविण्यांत आले. ते खाच्या सेवेचें फल होय.
[लेखांक ३०]

घेणार आपण बडील आहेत. येविसी विस्तारे ल्याहावे येस नाही. बाळाजीपंत विनंती करतील ते लक्षांत येउन बंदोबस्त व्हावा. ॥ रा छ * ६ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे कृपा लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

लेखांक [२८]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वष ५

[२९ नवंबर १८९७]

० श्री ✓
मी भवानी मंग
र करणी तत्पर ख
डराव सुत अन
दराव पवार नीर
तर सके १७०५

राजश्री दौलतराव बान्ना [शिंदे] गोसावी यांसी

सकलगुणालंकरण अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नोा रामचंद्रराव पवार रामराम विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लेखन करित असिले पाहीजे विशेष. आपण कृपा करून पत्र पाठविले तें पावलें. पत्री मजकूर ' खाचरोद, मंडुसर, नवलाई बगैर खालसे महाली बंडवाले उपद्रव करितात त्यास आपल्याकडील राजश्री बापू रघुनाथ [दिवे] याबरोबर सरंजाम आहे त्यासुद्धा मारनिलेस मालव्यांत पाठउन राजश्री गंगाधर विठल मंडुसरवाले याचे विचारे बंडवाले यास जरब देवउन कोणहेविसी माहाली उपद्रव न होये ते करावे ' म्हणोन लिहीले. ऐसियास पत्राअन्वये बापू रघुनाथ [दिवे] यास ताकीद केली आहे. मंडुसरवाले याचे पत्र ॥ आल्यास त्या रोखास सरंजामसुधा जातील. बंडवाले याचा उपद्रव इकडे विशेष हे मी ल्याहावे ऐस नाही. तशात होळकरशाईतील सूमे याचे करण्याची व चालीची वेवस्था माहालकरी परमारा [आपणास] लिहितच आहेत. अस्तु. महालवाल्याकडील पत्रें येतील तसी इकडून पुरवणी करण्याविसी सरंजामास निष्कूण ताकीद केली आहे. सर्व प्रकारे या संस्थानी मरवसा आपला आहे. येविसी राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] विनंती करितच आहेत. रा ॥ छ * १९ माहे मोहरम. बहुत काये लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

आणावा असे किंवांचे धोरण होतें. त्यास स्वयम् मालक, मंत्री, मैनावाई व त्यांच्या माहेरचे लोक यांची पूर्ण अज्ञमती होती. [लेखांक १९, ५९] मात्र शिंदे किंवा गायकवाड यांच्या मध्यस्तीने तह व्हावा अशी इंग्रजांची मुळीच इच्छा नव्हती असे दिसून येईल. [लेखांक १९]

लेखांक [३१]

श्रीशंकर : सवत् १८७९ चैत्र शुद्ध १
[२४ मार्च १८९२]

० श्री ८
श्री गवानी शंकर
चरणौ तत्पर अम
दराज सुत रागन
द्राव पवार निर
तर शने १७२९

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांस

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य स्तोत्रा रामचंद्रराव पवार रामराम विनंती
उपरी. तुम्ही सरकारचाकरी निष्ठेनी करीत आला व पुढेही उपयोग जाणोन तुम्हास
वेतन ऐवजी जागीर गाव मौजे रामपूर^{६६} प्रो धार देह यो येक गांव नेमून दिल्ला असे.
त्याचे जमावंदीचा ठराव ऐन बावतीसुद्धा रुपये

११०१ संमत १८७९

१२२६ संमत १८८०

१३५१ संमत १८८१

१४७६ संमत १८८२

१६०१ संमत १८८३

६७५५

सदरद्व प्रो सालाचे सालात तुमचे वेतनात शासुार खर्च लेहून पाचवे साला
पासून पुढे सालदरसाल इस्तमुरार सोळासे येक १८ रुपया लिहिले जातील. खेरीज जे
जमीदार याची दामी दस्तुरी व धर्मादाय तेथे प्राचीन असतील ते देउन मौजे मारची
वहिवाट पुत्रपौत्रादिवौशपरंपरा करून सरकारचाकरी इमाने इतबारे करीत जावी. रा
छ * २९ माहे जाखर. सुा इसने आशरीन मयातेन व आळफ. वहुत काय लिहिणे
हे विनंति.

मोर्तब
सुख

(६४) रामपुन्याप्रमाणेच मिळोता म्हणून दुसरा गाव वंशपरंपरेनें मिळाला होता असा दुसऱ्या
कागदावून चलेख आढळतो.

लेखांक [३०]

श्रीशंकर * संवत् १८७८ फाल्गुन वद्य १२
[२० मार्च १८९२]

यादी राजश्री धालाजी लक्ष्मण [वाकणकर] यांचे नेमणुकीचा ठराव. सुमा इसने
असरीन मयातेन व अलफ. हाली सिका रूपये

२,००० जातीस

२५२ शागिर्दपेशा

१२ खिजमतगार आ ३ दर ४

५ आत्फागिन्या आ १

४ मशालची आ १ यो

२१

आ ५

यो बारमाही आकार

रूपये

६०० मोई मेण्याचे आ ८ यो

८ नाईक आ १

४२ मोई आ ७ रु ६

५०

येकूण बारमाही

रूपये

४८ मोतातदार आ १ यो

२,९००

येकूण यकोणतीसे रूपये हली सिका मारनीले याची नेमणूक सरसाला जातीस व
शागीर्द पेशा मोईसुद्धा करार केल आस तरी सरकारचाकरी इमाने इतबारे करीत आला ह्या
प्रमाणे करीत जावी. सदरी लिहिल्या आन्वये वेतन सन इसने आशरीनचे आवळ साला
पासून पावत जाईल. येणे प्रा करार.

तारीख * २५ माहे जाखर

फाल्गुण सन मार. सुा धार

[२० मार्च १८९२]

व हाली येथोन राजश्री वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] याची रवानगी केली आहे. [ते] येउन सर्व वृत्त समजावितील. ते ध्यानात आणोन कामकाजाचा बंदोबस्त होई ते जाले पाहिजे. आजपर्यंत दिवस निघाले तसे काढिले परंतु हाली समय बहुत विलक्षण [आला] कांहीं अर्थ येथे राहिला नाही. निर्वाण जाणोन मारानिलेस पाठवणे प्राप्त आले. या वेळेस येथील पूर्ण अभिमाने आपण पुरतपन्हा ठेवाळ तरच स्थिती ठीक राहील. पहिलेपासून संस्थान रक्षिणे हे नाव सर्व आपले [झाले] आहे आणि पुढे कमी पडल्यास तोही [बद]लौकिक आपलाच होईल. यास्तव दोन्ही सरकार एक मोजून चालत आले, तसेच पुढे चालउन उपराळा ठेवावा. बाई, आम्हास आपले सिवाय दुसरा आश्रय नाही. त्या अन्वये आपण येथे लक्ष ठेउन सांभाळीत असावे. पारका विचार मोजू नये. सदैव पत्र पाठउन संतोपवीत जावे. रवाना छ * १ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणे ठोम करावा ! हे विनंती.

मोतीव
छुद

लेखांक [३३]

श्री ! कालकाप्रसन * संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध २
[२९ एप्रेल १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहित जावे विशेष. आलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तरी वरचेवर पत्र पाठउन संतोपवीत जावे. यानंतर येथील सविस्तर पत्र दर पत्र लिहिण्यांत येतच आहे. आजपर्यंत येथील दिवस निघाले तसे काढले, परंतु हाली समय बहुत अडचणीचा [आला.] याचा इतिहास लेहून कळवावे, नंतर ध्यानास यावे असा अर्थ नाही. झा तागाईत जाला व्यवहार माहीतच आहे. पारखजी, नउ दाहा वर्षे^{१०} कसाला गुजरात आला, कोठपर्यंत पुरी पडावे ? एक तुम्ही तेथे आहा व बडोदेकर [साह्यास] आले म्हणोन दिवस [तरी] निघाले. येरवी आजपावेनो निभाव होता हे समजतच आहे. तेही या व्यवहारामुळे आम्हा बाा सर्वोपरी पेचात आले असोन पुढे चालण्यास काही नजर पुरत नाही. हल्ली [येथील] व्यवहार केवळ थकल्यात आला. तेथोन यखादा यतद्वीपयीचा विचार जाल्यासिवाय परिणा [म] नाही.

(६७) मैनाबाईचे पती आनंदराव पवार १८०७ या सालत मृत्यु पावले. त्यानंतर धारच्या झालतीवर जें संकट कोसळलें त्याचा हा संक्षिप्त इतिहास आहे.

राणी मैनाबाई पवार धारकर

यांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७३ ते १८७८ विक्रमी.

लेखांक [३२]

श्री १ कालकाप्रसन^{६५} * संवत् १८७३ जेष्ठ शुद्ध २
[२९ अप्रेल १८९६]

सौभाग्यादिसंपन्न वज्रचुडेमंडित वाईजाबाई सिंदे यांसी.

प्रति मैनाबाई पवार क्षेम आळिगन विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. बड्डत दिवस आपणाकडून पत्रे येउन संतोषवृत्त कळत नाही तेणे करून चित्त उद्विग्न असे. तरी ऐसे न करितां निरंतर पत्र पाठउन परामृप करीत असावे. यानंतर येथोन हामेशा^{६६} पत्रे लिहिण्यात येतात परंतु उतर-सुधा आपणाकडून न यावे असा रुणानुबंध नाही. येथे सर्वोपरी भरोसा आम्हांस आपला. [तरी] राजश्री [दौलतराव शिंदे] आलिज्या बाहादर लोभ करितात त्याप्रमाणे आपलेही लक्ष असोन अगत्यवाद ठेवीत जावे. येथे बंडबखेडे होउन संस्थानची खराबी जाली कौरे विचार सर्व आपले ऐकण्यांत असेलच. हालीही मुरारराव पवार याणी बंड केले आहे. येथे मनश्री अडचणीचा प्रकार. माहाल मुलक खराब [झाले] कांही गुंतले गेले. उपद्रव तर घरचे बाहेरचे रात्रंदिवस चाछ. येणे करून सांप्रत दौलतीत कांही ताकत राहिली नाही. आम्हांस सर्व प्रकारे आधार आपला. येविशी राजश्री गोकुल पारख तेथे बोलत आहेतच

(६५) मैनाबाईला लिहितां वाचता येत असून ' कालकाप्रसन ' ही त्यांच्या स्वदस्तूरची अक्षरें बहुधा सर्व पत्रांवर आहेत.

(६६) सन १८९० पाचेतो बहुधा गहनाबाई पवारांचाच शिंदेहोळकरांशी पत्रव्यवहार चालत असे. [लेखांक २, १३, १४] पुढे ५ अगस्ट १८९६ पर्यंत त्या निवृत्त होत्या तथापि त्यांच्या सप्तशतेंतच मैनाबाईचा स्वतंत्र पत्रव्यवहार चालू झाला होता असे स्पष्ट होतें.

तुमचा यास आहे. कामाकाजाचा उलगाडा सत्वर करून देउन मशारनिलेची रवानगी करावी. अडचण येथे निरोपाय जाला आहे. सा यांनाच पा आहेत. त्यास लिहिल्या आन्वय घडावे. रा छ * १ जमादिलाखर. बहुत लिहिणे लोभ करावा ॥ हे विनंती.

मोर्तब
सुद

लेखाक [३४]

श्री १ कालकाप्रा * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध ५
[२ मे १८७६]

राजश्री [गोकुल] पारखजी गोसावी यासी.

प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. अलाहिदा पत्री साकत्यार्थ लिहिला आहे. त्यावरून ध्यानास येईल. सारांग रो शाळाजीपताचे रवानगीचे कारण मिळोन सर्वोपरी लाच्यारी. सर्वांचे माध्यान्हील यथा योग्यतेप्रमाणे चालण्याचा अभाव. या परती संकट दगेची बाकी दुसरी कोणती ? या संकटातोन पारंगत होण्यास कैलासवासी माहाराज^{००} यांची निष्ठा धरोन आज ता हरयेक प्रकारे दौलतीची बरदास्त करीत आला. त्या पेक्षा आपणच आधार हे खचित समजोन यास पा आहेत. या समागमे तेथे खाशास कांहीं टामटुम अथवा वत्तादिक पा [तरी] त्याचा सर्वोपरी अभाव. या पेक्षा अधिक लाच्यारी ते कोणती ? तथापि तुमच्या भरवसियावर फक्त पा आहेत. यांची अधिक बरदास्त व बोज वाढवोन कार्य करोन देवोन मार्गस्त करण आपल्याकडेस आहे. कैलासवासी कैलासी प्रसन्न होत व लौकिकांतही कीर्ति राहील ते करावे. विशेष लिहावे तरी उपरोध दिसतो. येथोन फक्त मार्गाची खर्चाची मात्र सरवरा करोन तुम्हापर्यंत पोहचते केले आहेत. पुढे तुम्हाजवळ येवोन पोहचल्यावर कळेळ तसी बरदास्त करावी. ही लाच्यारी आपल्यास लिहिण्यास संकोच नाही जाणोन लिहिले परंतु बाहेर माझा उपहास न होय ते करावे. पारखजी, खाशाही^{००} बंधु म्हणविले हे प्रसिद्ध त्याची शरम असोन माझी शरम सर्वोपरी तुम्हास आहे. कळावे. रा छ * ४ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणे लोभ असावा ॥ हे विनंती.

मोर्तब
सुद

त्याचा चुलता रघुनाथराव महिपत फणसे यास घरी बसवून इंग्रजांनी गायकवाडाची फौज देखील कमी केली. अर्थात् बडोद्याकडील स्थिति सर्व प्रकारें या वेळीं फार खालावली होती.

(७०) मैनाबाईचे अतार आनंदराव पवार.

यास्तव राजश्री वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] यास तेथे पो आहेत. हे येउन सर्व वृत्त समजावितील त्यावरून कळेळ. त्यास या वेळेस अविमानपूर्वक तेथोन बंदोबस्त होउन पुस्तपन्हा जाल्यास जाग्यावर आमची कायमी आहे. नाही तर आमची या उपर पराकाष्ठा आहे हे निश्चय समजावे. पारखजी, लिहिण्यावोळण्यास यक जागा तुम्ही म्हणोन तुम्हासी कोणताही संकोच न ठेविता आहे विचार तो लिहिण्यात येतो. त्यास येविसी जसा विचार करणे तसा करून बंदोबस्त होई ते करावे. मुरारराव [पवार] जमेत करून आले आहेत. यास्तव फौज बोलाउन घेतली. आजला येउन दोन.

मोर्तव
सुद

लेखांक [३३अ]

श्री १ कालकाप्रसन * संवत् १८७३ वैशाख शुद्ध २
[२९ अप्रेल १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यांसी

पुरवणी विनंती उपरी. तीन महिने जाले. इकडे निर्वाहा करण्यास जागा नाही. सिबंदीनी मनस्वी गवगवा केला आहे. येकेक दिवस कसा संकटाचा जात आहे हे येक श्री जाणे. पत्नी पर्याय कोठवर ल्याहावा. निरोपाय जाणोन सारनिलेसच पाठविले आहेत. हे पावल्यावर अविलंबेच कामाकाजाचा बंदोबस्त घडउन द्यावा. माहालाविसी वारंवार सूचना लिहीत आहो व आपलेही ध्यानांत आहे. त्यास हाली माहालची मोकळीक झोण्यास दिवस लागू नयेत. या समयास माहाल सुटल्यास मोठेच वस्तास उपयोग होईल. तेथे इतक्यानी कमी जाजती नाही. येथे मात्र वेळेस सांभा[ळ]ले असे होईल. तसेच दुसरी कडे माहाल आहेत त्याचीही मोकळीक करून देवावी. इतके हे काम जाल्यानी दुसऱ्यास आपला उपद्रव लागणार नाही व व्यवहारही चालून सवड पडेल. येथे सर्व राखणे तुम्हास आहे. त्यापेक्षा विस्तारे काय ल्याहावे ? जे आमचे न्युन्य तेच तुमचे असे समजोन करीत आला [तसे] पुढेही कराल. वरकड वाळाजीपंत [वाकणकर] बोलतील. लक्ष अहर्निशी तुम्हाकडे ठेउन मार्गप्रतीक्षा करीत आहो. येथे विचार या तऱ्हेचा. बडोद्यास स्याज^१वर परांग. दोहीकडील आगळ्य तुम्हासच आहे. सारांश तेथे सर्व अर्थे भरोसा

(६८) होळकर व त्यांच्या पेठ्यांतील पेंढारी आजकडे धारकरांचे महाल गुंतले होते [लेखांक १, ९, १४]

(६९) धारविषयी कळकळ वाळगणारा बडोद्याचा दिवाण सीताराम रावजी फणसे हा इंग्रजां-विरुद्ध पेशव्याकडे खटपटी करितो असे मानविल्यामुळे त्याची जाहागीर काढवून त्यास नवसारी येथे नजर कैद ठेवण्यांत आले. इतकेंच नव्हे तर इंग्रजांच्या संमतीसिवाय कोणतीही गोष्ट त्याला करता येत नव्हती.

श्वरातून दोन्ही दौलती येक मोजीत असावे. वरकड मारनिले बोलता कळेल. कामे लवकर करून देउन रागी करावी. ' रा छ * १० माहे रजन. बहुत काय लिहिणे लोभ करावे हे विनंति.

मोर्तव
सुद

लेखांक [३६]

श्री ' कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ आषाढ शुद्ध ९

[३ जुलै १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल-जाणोन स्वकीय ल्हा जावे विशेष. सांप्रत पत्र येत नाही. तरी ऐसे न करिता सदैव पत्री संतोषवीत जावे. यानंतर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [बाकणकर] याची रागी तुम्हाकडे केली. त्याप्रो ते पोहोचून पत्रे आली. तुमचे आगत्यवादाचा व लोभाचा मार मशारनीलेनी ल्हा तो श्रवण होउन बहुत संतोष जाला. त्यास पारखजी, तेथे सर्व मरवसा तुमचाच त्याजला आहे. येविसी उपरोधिक लेहून कळवावे असा अर्थ नाही. वरकड येथील वृत्त मारनिलेनी साधंत समजाविले असेल. आजपावेतो जसे दिवस निघाले तसे काढिले, परंतु आता व्यवहार केवळ थकला. पुढे कांहीं नजर न पोहोचे असे होउन मारनीले तुमचे स्मरण करीत आले आहेत. याहून पराकाष्ठेत बाकी राहिली नाही. निदान समय ध्यानांत येउन बंदोबस्त कराळ तरच स्थिती आहे. नाही तर भगवत सता असेल ती खरी. आमचा उपाय या वेळेस येक तुम्ही आहा. याहून दुसरा राहिल नाही. पारखजी, बंदोबस्त करणे यास म्हणजे मोठा आयास तेथे आहे आसे नाही. निक्षूण ताकिदी जाल्या असता वंडवखेळ्याचा उपद्रव मना होईल. माहाल दोन्ही ठिकाणी गुंतले आहेत, ते तुम्हाकडोन सुटले असता दुसरी कडूनही सुटतील. तुम्हास बोलावयासही जाले की आम्ही माहाल सोडून दिले, तुम्ही सोडावे म्हणजे तेही सोडून देतील. आमचा अगत्यवाद तुम्हास. तुम्हाकडोनच असे प्रकार तेव्हा दुसऱ्यास काय गरज पडली आहे ! तुम्हा

(७१) धारकरांनी शिवाकडेच घाव कां घेतली याचें कारण स्पष्ट होतें, शिवांसारख्या बलिष्ठ भागीदारांनें उदार बुद्धीनें महाल मोडले तर होळकगसही तसें करणें प्राप्त होतें अर्थात् दौलतराव शिवांच्याच वजनदारीची अपेक्षा पवारास फार होती आणि त्या अजुरो वानेंच बाळाजीपंताच्या शिष्टाईचा हा घाट असून तो यशस्वी न झाला तर शेवटीं इंग्रजांची कास धरण्याचें धोरण ठरविण्यांत आलें होतें.

[लेखांक ४३]

लेखांक [३५]

श्री १ कालकाप्रा * संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध १३
[७ जून १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहित जावे विशेष. आलीकडे पत्र येउन संतोषवृत्त कळत नाही. तर वरचेवरी लिहित असावे. यानंतर येथोन राजश्री वाळाजी लक्ष्मण याची रवानगी पेशजी तुम्हाकडे केली आहे ते येउन [तेथे] पावल्यावर सर्व सविस्तर समजेल. नउ दाहा वर्षे जाली, बंडबखेडे यानी दौलत वरबाद जाली. माहाल मुलुक जिकडे तिकडे गुंतले गेले. राहिले ते उज्याड. हे हर हमेश तुम्हास लेहून पाठवीतच आहों. आजच लेहून सांगोन कळवावे असे नाही परंतु आजपर्यंत पराकाष्टेनी दिवस काढिले. इतःपर येथे काहीं अर्थ राहिला नाही. व्यवहार अगदी थकल्यात आला. पुढे काहीं विचाराची नजर पुरत नाही. हे निदान जाणोन मारानिलेस पो आहेत. त्यास अर्थ ध्यानांत आणोन बंदोबस्त कराळ तर उत्तम आहे. आमची स्थिति व तुम्ही आजपावेतो केल्या कर्माचे सार्थक. नाही तर भगवंत इच्छा असेल ती खरी. दुसरा [आता] आमचा प्रेत्न मानुषी कर्तव्याचा या विरहित राहिला नाही. हा असाच प्रसंग आम्हावर [प्रस्तुत] आहे. भरोसा येक श्रीचा. तो तुमचे हृदयस्ततेने लाज रक्षील ती खरी. पारखजी, नूतन काहीं आमचे बोलणे नाहीच. माहाल दोहीकडील सुटले म्हणजे सावकार सिबंदीचे पेच दूर होउन व्यवहार चालेल. जागाच राहिली नाही तेव्हां कशावर चालते. तसीच फौज बंडामुळें बाळगणे प्राप्त त्याचा बंदोबस्त जाल्यावर ठेवण्याचे काय कारण ? त्यासही दोन्ही कामे करून घावी. हाली [मुरारराव] पवार मारानी दंगा केला. त्यावर फौज पाठीवर गेली होती तो जाउन उजनीचे आश्रयास बसला. आशानी हे खूळ कसे मोडते ? याजकरिता तेथे लिहितो. तेथोन केल्या सहजात आहे. वडनगरचा जमीदार गैररुजू होउन कादारास बद्धत विचार. जागा मजबूद हाती यावयासारखी नाही आणि त्याणी बहुत पैल आरंभून मनास येईल तसी वर्तणूक करीत होता. त्यावरून कादारानी सांगोन पा. त्यास राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] यास सरंजाम घ्या राा करून जमीदाराचे पारपत्य केले. तीन चार दिवस गढी लढली. सेवटी हला करून गढी खाली केली. आमलदाराचे ठाणे बसउन दिले. [तो] मार त्याचे पत्रावरून कळेल. सारांश येथील व्यवहार तो राजश्री आलिज्या[इ] बाहादर यांचाच. त्या प्रो तेथील

लेहून पाठवावे. नेमाड^{७७}चे शोमाटाविसी लोो. त्यास यतद्वीषईचे सविस्तराची पत्रे पेशजी तुम्हाकडे पाा आहेत. त्याजवरून कळो येईल. व हालीही राजश्री बापूजी रघुनाथ [दीवे] याणी लिहिले आहे, बाकानेरवाल्यानी व्यर्थ खिशास कारण केले. प्रसंग दुसऱ्यानी घातल्यावर मग हे त्याचाच मार खाउन जातील असे तर घडनच नाही. वरकड खिसा जाला कोण्हाकडून हे बंडनगरकर व आनंदराव मिमाजी याजलाही माहित जाले आहे. आपण काय आधार तो तेथील ठेवितो. त्या अर्थे त्याच ठिकाणी अन्य विचार घडेल असे होणार नाही व दुसरेही कोण्हास आपला उपद्रव लागावा याचे काय कारण ? परंतु बंडामुळे सामान सरंजाम जवळ राहाते याजकरिता लाचार. आपले माहाल मुळुकाची ही दशा तेव्हा सहजच निर्वाह करीत फिरतात. बंड नसते तर सरंजामाचे काय प्रयोजन व आपल्यास यात नफा कोणता ? परंतु दिवसमानानुरूप व्यवहार घडतात. न करावे तर बंडवाले कांरे सारेच येउन ग्रासू पाहातात. करावे तर आपल्या जागा आहेत, त्याची वाताहात जिकडे तिकडे जाली. अर्थातच दुसऱ्यास उपद्रव लागतो हे कोण्ही पाहात नाही. दोषाचे अधिकारी मात्र केले आहे. अस्तु. याच विचारे आपण गेला आहां. ध्यानास येउन बंदोबस्त जाल्यास ठीकच आहे. सदरहू विचार आहेत याचे दूरीकर्ण होउन बंदोबस्त राहावा हे करणे तेथेच आहे. वरकड बापूच्या लोो वरून कळेल. राा छ * ७ माहे शावान. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनति.

मोर्गेव
मुद

लेखांक [३८]

श्री १^१ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ अधिन शुद्ध २

[२३ सितंबर १८९६]

सौभाग्यादिसंपन्न वज्रचुडेमंडित बायजाबाई सिंदे यासी.

प्रति मैनाबाई पवार क्षेम आर्लिगन विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन खत्रीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. आपणाकडोन पत्र येउन संतोषवृत्त कळत नाही. तेणे करून चित उद्दिग्ध असे. तरी ऐसे न करिता सदैव पत्रद्वारे मेटीचा लाम देत असावे. यानंतर इकडील मजकूर राजश्री बाळाजी लक्ष्मण याणी समजाविलाच असेल. कामकाजाचा बंदोबस्त करून देउन मारानीलेची रवानगी सत्वर व्हावी

(७४) धारकराकडील बापूजी रघुनाथ दिवे यांने नेमाडांतील शिवांच्या मुलखांतून जवरीने पैसे वसूल केले असा या वेळीं बोमाड झाला होता.

कहून सुटणे नाहीत तोपर्यंत त्यांना तर सनदच आहे. यास्तव हाली लिहिल्या प्रो जाले पो. आजपर्यंत राहात आले तसे [चालवावे] आता मागे टाकू नये. येव्हाड्यानी तेथे अधिक अथवा कमी होते असे नाही. किंवा तुम्हाजवळ आमचा नवा जाबसाल आहे असेही नाही. वडिलानी जागा मेळविल्या त्याच आपल्या आपलेकडे राहून बंदोबस्त राहिला म्हणजे जाले. तेविसी पुस्तपन्हा ठेउन सांभाळावे. ही दवलत कमकुवत जाली आहे. पूर्वीपासून स्नेह घरोबा त्याचे सार्थक हेच की विशम^{१०} काळी सांभाळावे. तो सांभाळ असा होतो. यांत लौकिकांतही जनविरुद्ध दिसते व येथेही दिवस अडचणीचे. त्यास माहालची मोकळीक करून द्यावी. सर्व अर्थ आपले ध्यानात आहेत. आजपर्यंत तुम्ही मेहनत करण्यांत कमी न केले पुढेही करणार नाही. खातरजमा आहे. पत्राचे उत्तर पाठवीत जावे. † रा छ * ७ माहे साबान. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंति.

सोतव
छद

लेखांक [३७]

श्री † कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुद्ध ९
[३ जुलै १८९६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. जेष्ठ शुभा १५ † चे पत्र ग्वाल्हेरचे म्हाहून पो ते वद्य † चतुर्दशीस प्रविष्ट होउन ला मजकूर श्रवण जाला. ऐशियास मुकाम मजकूरी सुरक्षित जाउन पोहोचला. राजश्री गोकुल पारख यांची मेटी जाली. जागा^{११} राहावयास सानिध्य दिल्ली आहे म्हणोन वगैरे कळोन संतोष जाला. तेथे सर्व प्रकारे भरोसा आपल्यास मारलीलेचा. त्यांचे मिस्तीवरच तुम्हास पो आहे. त्यापेक्षा तुमचा बोज राखणे सह कामकाजे आदि करून न्युन्याधिक पाहणें करणे त्यानाच आहे. तुम्ही आपले ह्दगत सर्व समजाविलेच असेल. मुल्याची मेट जाल्याचे वगैरे वृत्त

† १२ अगस्ट १८९८

(७२) स्नेहाची खरी परीक्षा आपस्फालीच होतें या नीतितत्त्वाची आठवण योग्य वेळीं दिली यावरून मैनाबाईंच्या अंगी समयज्ञता व व्यवहारचातुर्यादि गुण होते याची चांगलीच ओळख पटते.

(७३) बाळाजीपंत लष्कर येथें ' महिपतराव निंबाळकर यांचे गोठांत ' राहून होते.

लौकिक, अलिङ्ग्या[ह] बहादुर यांचा व यश तुम्हास आहे. † कळवे रा छ * † माहे
जिल्ह्याद. बहुते काय लो हे विनंति.

मोर्तब
छद

लेखांक [४०]

श्रीशंकर

* संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध २

[२३ सितंबर १८९९]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन खकीय लिहीत जावे विशेष. आवण शुभा त्रयोदसीची पत्रे
हालकारे जोडी समागमे पाा ती पावोन सविस्तर कळले. त्या आलीकडे वर्तमान समजत
नाहीं. तरी घरचेवरी लेहून पाठवीत जावे. यानंतर सदरहू पत्राची उत्तरे लेहून जोडी
समागमे राा केली होती. त्यास जोडी मार्गात छुटली गेली. पंधरावीस रोजानी हालकारे
माघारा आले. त्याजवरून हाली त्या पत्राचा जाव राजश्री दौलतराव बाबा [शिंदे]
याची स्वारी लष्करात आल्यावर तुमची मेटी राजश्री पारखजीनी करविली, नंतर एक
दोन बैठकी होउन बोलणे जाले. तेविसी तुम्हास खातरजमेनी आश्वासन
पूर्वक सांगितले व बडोबाकडील प्रकर्ण पुसोन घेतले इत्यादि मार अगत्यवादाचा वगैरे
श्रवण होउन बहुते संतोप जाला. ऐशियास आपले ठिकाणी लोभ पहिलेपासून तेथील
असाच आहे. दरम्यान फौजफाटे यउन वगैरे जे जाले विचार ते मवे वागणाराचे^१ प्रकार
भिन्न पडोन घडत आले. एक आपले विपई हाडी जोखीम असे पारखजीच्या. त्याणी
सांभाळता कमी केले नाही. तसे आपलेकडून समजावयाचे [तो] कागदीपत्रीच
व्यवहार पडला. बड्यामुळे कोण्डी पाठवण्याकरण्याचा योग जाला नाही. हाली आपण
गेल्यानी सर्व हारद दोडीकडेही पुर्तेपणे ध्यानांत आले. अस्तु. येथील अभिमान त्याना आहे.
ते संरक्षण करीत आले. [तसे] पुढेही करतील. वंडानी सर्वोपरी संस्थान खराब केले.

(७८) गवाल्हेर समीपच कोठे तरी शिंदे होते पण मुकाम निश्चित कळत नाही.

(७९) व्यक्तिश दौलतराव शिंद्यांचे घोरण धारवहल वाईट नव्हते. दोप असेल तर तो त्यांच्या
सेवकांच्या वागणूकीचा होय. त्यासंबंधी कागदी व्यवहारापलीकडे नेटाची अशी दाद कोणास पाठवून
लावून घेण्यात आली नाही म्हणूनच या वेळी वाकणकरासारख्या मुख्य कारभार्याने प्रत्यक्ष गळ
घालण्याचा घाट घातला असता त्यास शिंद्याकडून सक्रिय साध मिळाले.

येविशी आपण पुरवणी^१ राखोन घडविले पाहिजे. राजश्री [दौलतराव] बाबा [शिंदे] आगत्यवाद ठेवितात तोच आपणास आहे व असावा. येथील विचार आपले सिवाय नाही. अमयपक्षी येकच भोजून सांभाळ करीत जावा. वरकड सविस्तर बाळाजीपंत निवेदन करतील. रा छ * १ माहे जिल्ह्याद. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ॥ हे विनंति.

मोर्तव
सुद

लेखांक [३९]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध २

[२३ सितंबर १८९६]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहित असावे विशेष. आपणाकडून आलीकडे पत्रच येत नाही. तरी यैसे न होता सदैव कुशळोत्तर लिहित जावे. यानंतर येथोन दोन तीन पत्रे पाठविली ती पावलीच असतील. राजश्री बाळाजी लक्ष्मण यांची पत्रे आली. त्यात मुख्याची मेटी होउन बोलणे जाले तो मार पाडून बहुत संतोष जाला. ऐशियास राजश्री [दौलतराव] बाबानी वर्तमान ऐकून द्रव्ययुक्त भाषणें कामकाजाचे बंदोबस्ताविषई मारनिलेस खातरजमेनी सांगोन आम्हाशिले. त्यास पारखजी, तुम्ही तेथे आहा, त्याअर्थे आमचे कोणहेविशी न्युन्य पड्ड देणार नाही. तुमच्या लोमाचा पर्याय मारनिलेचे लिहिणे बारांवार पाडून समाधान होत आहे. हा ईश्वरी नेम. आमचे या दिवसाकरिता तुमचा समागम आणी करून ठेविला आहे. तदनुसार आम्हातुम्हास वियोग नाही व फैलासवासीचा भाउपणा त्यांचे मागे रक्षणे प्राप्त आहे. सविस्तर बाळाजीपंतास लियो आहे त्याजवरून कळेळ. कामकाजाचे बंदोबस्ताची पैरवी आपण केलीच आहे. त्या अन्ये नमुदात आणोन राा लौकर करावी. सिबंदीचा मोठा गर्गशा पडून दिवस बहुत कडाकुटीचे जातात. त्यास या समई हे काम अविलंबे जाले पो. शत्रुची शांती^२ तर जाली, हे तुम्हास कळलेच आहे परंतु दौलत वडूत नादारीस^३ आली. ही सुदरोन पूर्वस्थितीवर आ[ण]णे तुम्हाकडे. हा

(७५) या वेळी राजकारणांत प्रामुख्यानें राजस्त्रियां भाग घेत असून परस्परांस वेळोवेळी साहाय्य करण्यास कारणीभूत होत असत. कित्येक वेळां त्यांच्या स्नेहभावार्थे पर्यवसान सोहरेसंबंधांतही होत असे आणि तसाच योग पुढें शिंदेपवारसंबंधी घडून आला आहे.

(७६) मुरारराव पवार २० जुलै १८९६ रोजी मृत्यु पावला.

(७७) उत्पन्नाचा असा एकही महाल या वेळी धारकरांजवळ राहिला नव्हता. मुख्य भिस्त बदनावर व बेरसे या दोन महालांवर होती ते तर शिंद्यांकडे फसले होते.

मुख्य उभयता^{२२} यास पत्रे पाा आहेत. तुम्ही व पारखजीनी पाहून विचारास आल्यास प्रा करावी. तू रा छ * १ माहे जिल्काद. बहुत काये लिहिणे हे विनंति.

मोतेव
सुद

पो छ २० जिल्काद

डा आश्विन वद्य ५

[१२ अक्टोबर १८१६]

लेखांक [४१]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ आश्विन शुद्ध १३

[४ अक्टोबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. भाद्रपद वद्य ७ चे पत्र पो ते पावले. लिहिला अमिप्राय अवगत जाला. पत्रे तुमची आली त्याचे उत्तरे पाा ती पावली नाहीत. त्याजवर पुन्हा रागी केली आहे. ती पावोन सविस्तर कळेल. मधे अडचणीचे दिवसामुळे बोलण्यास अवसर पडला नाही. अलीकडे योग घडउन निश्चयात आणिलेच असेल, त्या प्रो उलगडा करून घेउन लौकर यावे....टले म्हणजे होळकर याजला ...तील पत्रे लेहून उत्तरे आणविली^{२३} म्हणोन लो[तरी] उत्तम आहे. येथील सर्वोपरी पाहाणे सांभाळणे तेथेच आहे. काम होण्यास दिनावधी मात्र आता होउ नये. प्रसंग बहुत अडचणीचा, यतद्विषई आपणा गैरवाकफ नाही. सविस्तर वरचेवर लिहिण्यात येतच आहे. तुम्हाकडील मार्गप्रतीक्षेवर वरत काढीत आहो. हाली बहुतच सरंजामात घोळ पडून येथेही वखवख जाली आहे. अशा वेळेस सांभाळतील तर बहुत उपयोग होउन स्थिती राहील. नाहीतर लोकाचे मान स्वाधीन राहाणार नाही व येथही इतःपर दिवस निघणे अवघड आहे. सर्व आपली चिंता राजश्री पारखजीस त्याणी आजपर्यंत सांभाळून हावीही नमुदात जावसाल आणिला त्या प्रो परिणाम त्याचा तेच x [लावितील] राजश्री बापूचे पत्रावरून कळेल. विजयादशमीचे मुहूर्ते मारनिले बाहेर निघोन मुा केला आहे. आपलेकडील सविस्तर वरचेवर लिहित जावे. दरबारखर्चाविशी वगैरे लो त्यास दादा,^{२४}

(८२) दौलतराव शिंदे व त्याची पत्नी बायजाबाई शिंदे.

(८३) होळकरांस शिंद्यांनी लिहिलेल्या या पत्राची नकल उपलब्ध नाही. पण त्या वेळचे राजकारण पहाता दौलतरावांनी हे विशेषच केले असे म्हणावयास हरकत नाही.

(८४) बाळाजीपंत वाकणकर यास मैनाबाई 'दादा' म्हणत असत. [लेखांक ५४]

कोणताही अर्थ राहिला नाही. त्यास प्रसंगी संभाळावे हाच मार्ग आहे. बंदोबस्ता पो मुख्य दौलतीस आजार होता तो तर श्रीनी निवारण केला. हे मोठेच विघ्न होते. फौज सरजाम याकरिता बाळगावा. तेणे करून आपला उपसर्ग दुसऱ्यास, दुसरे याचा आपल्यास. त्याचे कारण तर गेले परंतु आतां माहाल दोहीकडील सुटोन उपद्रव कोण्हाचा न लागला म्हणजे सर्व निर्वेध चालेल. हे करणे तेथे आहे. तिकडोन सोडचिठ्या जाल्यावर सोबत्या^१ कडोनही देवाव्या. विना तेथील नेटाखेरीज होणार नाही. तेथील बोलणे बोलण्यात आल्या अन्ये पत्राचे मानानी पाहाता आजपर्यंत नमुदात आलेच असेल. सोडचिठ्या घेउन लौकर पाठवाव्या. सिबंदीचे देणे लाखो रुपये चढले. तसेच सावकारी पेच मनस्वी आहेत. राजश्री बापूजी रघुनाथ [दीघे] याची चार महिने येथे छावणी जाली व मारनीलेसही दुसरे हात x x बैठक पडून लोकांचा बहुत गवगवा जाला आहे. अशात चिठ्या येउन पोहचल्या असता ठीक पडेल. बाळाजीपंत, या कामास बहुत दिवस जाले तसे आता लांबणीवर जाल नये. तुम्हाकडील मार्गप्रतीक्षा होउन दिवस निघत आहेत. सिबंदी हातात न राहिल्यास आणखी बोभाटाचीच कारणे होतील [तरी] असे न व्हावे. खर्चाविसी लियो त्यास तेथे परस्थली राहाणे, येथील विचारही लेहून सुचवावा असे नाही परंतु होईल तेथवर केले पो. त्यास कांहीं तजवीज बापूनी केली आहे ती त्याचे पत्रावरून कळेल. पहीले राा बराबरच चिठी पाा होती ती गेली. हाली पुन्हा करून पाा आहे. बिजोरी सामान झाडे बैठकीची दोन व फानसे दोन उजनीस पावती केली. तेथून ते पाठवितील. दुकानचे पत्र आले ते पो होते. परंतु तेही गेले. तीमा मातोश्री आजीबाई त्रयासो यास महीना पाउण महीना समाधान नडते. औषध उपाय करावयाचा तो केला परंतु गुणास न येता श्रावण शुभा १३स १ देवआज्ञा जाली. ईश्वरे बहुत वाईट केले. वडीलाचा मोठा आश्रा x x [असून आम्हावर] छत्र होते परंतु योगास कोण्हाचा उपाय । श्रीचे इलेस आले ते खरे. बडोबाकडील वृत्त अद्यापी यथापूर्वच आहे. तुमची पत्रे आली ती व येथोन लेहून जी राा केली ती बडोबास जाउन नवसरी पाा आहेत. उत्तरे आली नाहीत. आल्यावर तुम्हाकडे येतील. वरकड मार बापूच्या लाा वरून कळेल.

(८०) मुरारराव पवार.

(८१) होळकराकडून.

करणे प्राप्त. कालमाहात्मानरूप सर्वांचे बुद्धिमान होवो लागल्यास निरोपाये. तुम्हास आठ^१ मास जाले, फौजेचा गरगशा किती, राा वापूजी रघुनाथ याणी तरी कसे दिवस लोटावे ! सर्वांचीच पराकाष्ठा जाली. पत्र पाहताच मुख्याचा व पारखजीचा निरोप घेउन येण्याचे करावे. ॥ राा छ * २७ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनती. मोर्तब
सुद

लेखांक [४३]

श्री ॥ कालकाप्रसन * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वद्य १४
[१७ दिसंबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही हलकारे जोडी मार्गशीर्ष शुभा ५ पत्रे देवोन रवाना केलीत ती वद्य १३ येथ पावली. पत्नी मजकूर लिहिल्या अन्वये अवगत जाला. व्याप्रमाणे मुख्यास व पारखजीस व तुमचे नावचे पत्र लेहून पाठविले आहे. इकडील वर्तमान होळकर याजकडील फौजेनी^२ प्रगण्यांची बहुत खराबी केली. ती पत्नी कोठवर ल्याहावे ! आज दोन तीन महिने बदनानवर व बडनगर व धार ह्या तिही माहालात उपद्रव देण्यास कांहीं कमती केली नाही आणि अद्यापही मुकाम करोन आहेत. तुम्हास काळावे म्हणोन लिहिले आहे. राजश्री वापूजी रघुनाथ [दिचे] फौज सुद्धा लोणीवाड्या^३ कडे गेले आहेत. पुढे वासवाड्याकडे जाण्याचा विचार आहे. बडोद्याचे लखोटे पाठविले ते व वापूची पत्रे व माझे नावचे पत्राची नकल करोन ऐसी पत्रे वापूकडे लष्करात रवाना केली. तुमची मुले माणसे बडनगरी खुशाल^४ आहेत. आपण त्याजविसी काळजी तिलग्राये न करावी. बडोद्याकडील अलीकडेस कागदपत्र येत नाहीत.

(८५) मे १८१६ त बाळाजी लक्ष्मण धारेहून ग्वाल्हेरीस गेले होते.

(८६) होळकराकडील लाबहाते याच्या फौजेनें या वेळीं बडनगर, सागोर, दिगठाण, अमभेरा, धार व बदनानवर ह्यादि शिंदे व पवार यांच्या माहालात उपद्रव दिल्यामुळें पेरणी देखील होऊ शकली नाहीं.

(८७) हा लोणावडा गोध्याच्या उत्तरेस आहे.

(८८) ग्वाल्हेरीस जाते वेळीं बडनगरास आपले ब्याही रघुनाथ बाबूराव याजकडे बाळाजी पंतानें आपली मातुश्री, स्त्री, पुत्र व दोन मुली ह्या सर्वांस ठेविलें होतें. त्यांच्या बरोबर नारो जिवाची आठल्ये या नांवाचा कारकूनही होता.

येथील व्यवहार आपल्यासह तेथे कोण्यास अजाणा आहे असे नाही. जे करून पो तेच मोठ्या प्रयासे जाले. पुढे होण्यास सावकार यास कांहीं आधार वाटल्यासिवाय....व्यवहारा असे घडतच नाही. त्यास वदनावरची [सोड]विठी आली म्हणजे पाच रुपयेचे काम होईल. वरकड पांच रुपये दरबारखर्च पडेल खरा परंतु बिना माहाळ मोकळा जाल्यासिवाय कोण्ही देणार नाही. विठी आल्यावर लो गो घडेल. तोपर्यंत तुम्हास तेथे राहावेच लागेल. सोडविठ्या येउन निर्वेधपणे आपले आपल्याकडे जाले पो यास्तव मागे राहाणे प्राप्त व तेथीलही गाव गुंते उरकोन मग यावे. † बहुत काय लिहिणे रा छ * १२ माहे जिल्हकाद हे विनंती.

मोर्तव
छ

पो छ २९ जिल्हकाद
कार्तिक शुभा १ सोमवार
[२१ अक्टोबर १८१६]

लेखांक [४२]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वद्य १४
[१७ दिसंबर १८१६]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यासी.

दंडवत विनंति विशेष. तुम्ही गेल्यास आठ मास होत आले. येथील पर्याय सविस्तर राजश्री अलिज्याह बहादर यास श्रुत करोन पेशजी तुम्ही उत्तरे लिहिली की माझी बहुत प्रकारे खात्री करोन आम्हासन दिल्ले, व्यापेक्षा बंदोबस्त करोन देवोन सत्वरच रवानगी करून देणार, ऐसियास पूर्वापार घोबे याप्रमाणेच चालत आले. त्या चालीस वेध नसावा जाणोनच तुम्हास रवाना केले. त्याप्रो तुमचा गौरव ठेवोन बंदोबस्त करोन या दौलतीची उत्तवारी करावी हे [दौलतराव]वाबाचे वडीलपणास उचितार्थ, लौकिकातही दिसोन आपल्यासही संतोष परंतु तुमचे लिहिणे आशाढ मासी आले त्यास षण्मास होत आले. तेव्हा आसीर्वादात्मकच दिसण्यात येते. येथील व्यवस्था त्यास लोपली तरी नाहीच. आज आठ वर्ष कसाले काढले, लाखो लाख सावकाराचे देण्याचे पेच व सावकार जबरदस्ताचे पेच्यातील, परंतु ममतेचा पदार्थ म्हणोन दिवसगतीवर टाकोन अन्य व्यवहार हा कालपर्यंत होवो पावला नाही. आलिज्या[ह]वाहादर याही वडीलपणे बंदोबस्त केल्यास ठीकच आहे. उगाच काळाचे मुखदाक्षिण्य असल्यास मर्जी. तुमचे रवानगीविषई हल्ली पत्रे मुख्यास व पारखजीस लिहिली आहेत. [ती] प्रविष्ट करोन निरोप घेउन निघोन यावे. आपला प्रयत्न तितका केला. इतकियावर संस्थानचे प्रालब्धी असल तो व्यवहार घडल व आपल्यासही [तो]

पेचात येवोन येथील रक्षण करण्यात कमी पडो दिले नाही. या समई कांही सरवरा त्यांची त्यासच न्हावी ही ईच्छा आमची पूर्ण करणे तुम्हाकडे. कॅलासवासी माहाराज यांचे आपण बंधु त्यापेक्षा मातोश्री साहेबांची यात्रा सांग करणे आपल्याकडेस. वरकड साकल्या बाळाजीपंतास लिहिले आहे. त्याबरोन कलेल. ॥ रा छ * ७ माहे जमादिवाळ. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोनेव
नुद

लेखांक [४५]

श्री ॥ कालकाप्रसन्न + संवत् १८७४ चैत्र शुद्ध ८
[२६ मार्च १८१०]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पधार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहित जावे विशेष. अलीकडे तुम्हाकडोन पत्र येवोन वर्तमान कळत नवते ते[णे] करोन बहुत चिंता बागत असता उज्यनीस सावकारी लेख आले, त्यांत पारखजीस [फाल्गुण] वद्य ५ वसे जाली त्याबरोन चित अती संतोपास पावले. त्यास आता दिवसगती न छाविता कार्यांचा बंदोबस्त करोन घेवोन यावे. येथील व्यवस्था तुमचे लक्षातच आहे. यानंतर तीता मातोश्री वयासाहेब यात्रेस जाण्याकरिता प्रस्थानी निघाली परंतु तेथील पर्याय विपर्यस्त यामुळे केवळ चित उद्दिग्न होवोन तुम्हास पत्र लिहिले आहे व रो काकाजीही पारखजीस व तुम्हास पत्रे लिहिली, त्याबरोन सविस्तर ध्यानास आणोन पारखजीसी बोलणे ते बोलवे. सारांश धार संस्थानावदल वयासाहेब किती खराब होवोन आज ता याथील संरक्षण केले. त्याचे सार्थक या समई पारखजीसी बोलोन सरवरा होय तो अर्थ जाला पाहिजे. पारखजी कैलासवासी माहाराज यांचे बंधु. माहाराज आज असते तरी अर्थ प्राणासी सादर होवोन यात्रा यथाशक्ति सांग करण्यात कमीत न करिते. आता धार संस्थानचे सर्वोपरी बोक्षे पारखजीचे माया, त्यापेक्षा मातोश्री साहेबांची सरवरा करणे त्यास प्राप्त. आम्ही लिहून घुचवावे ऐसा अर्थ नाही. जितकी सरवरा तितकी या संस्थान पेठ्यांतच पार पाडोन घेणे पारखजीकडेसच. येणे करोन इहलोक परलोकी पारखजीची कीर्ती होवोन वयासाहेब किती संतोष मानतील. हेच पत्र पारखजीस दाखवोन उत्तर बोलण्यात येईल त्याप्रमाणे लिहून व वयासाहेबांचे पत्राचे उत्तर ऐसी डाकेत देवोन जल्द पावतील ऐसी रवाना करावी. रो बापू [दिचे] धर्मपुरीस^{११}

(११) धर्मपुरी. घारेच्या दक्षिणेस १५ कोसावर नर्मदेच्या काठी हा एक पवाराचा महाल आहे.

आल्यावर तीकडील वर्तमान लेहून पाा. वरकड सविस्तर मागाहून लेहून पाा. कळावे.
 † रा छ * २७ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती. मोर्तेव
खद

पो छ ११ माहे सफर
 उा पौष शुा १२
 [२१ दिसंबर १८१६]

लेखांक [४४]

श्री † कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ चैत्र शुद्ध ८
 [२६ मार्च १८१७]

राजश्री गोकुळ पारखजी गोसावी यासी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी.
 येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहित जावे विशेष. अलीकडे तुम्हाकडील वर्तमान
 समजत नवते. तेणे करून चित्त अति उद्धिग्न होते. उज्यनीस सावकाराचे दुकानी लेख
 आले कीं, पारखजीस बळे फाल्गुन † बहुल पंचमीस सरकारातोन होवोन यथापूर्व कार-
 भाराचा^१ क्रम चालू जाला. त्याबरोन बहुत संतोष जाला. तुमची निष्ठा सरकारकामावर
 शाबूद व श्रीद्वारकाधीश चरणी अहर्निशी लक्ष व्यापेक्षां तुमचे चालीस वेध अणुमात्र
 यावयाचा नाही. दरम्यान व्यर्थ खेलेल पडती, येगे करोन सरकारकामाचा नाश परंतु
 दिवसमाना [वाचो] न शद्ध कोणास बावा. रो बाळाजीपंतास आपण पूर्ण अभिमान
 धरोन ठेविले त्याप्रमाणे आता दिवसगति न लाविता कामाचा बंदोबस्त धारिल्यान्वये
 करोन देवोन रवानगी जलद करावी. पारखजी, आता आंत पाहो नये. येथील व्यवस्था
 तुम्हास काय लोपली आहे ? ही दौलत तुमचे आधारावर, हे जघन्यात प्रसिद्ध, याचे
 सार्थक करणे तुम्हाकडे. तीा मातोश्री वयासाहेब^२ गायकवाड श्रीमाहायात्रेस जाण्याचे
 उद्देशे निघोन लवकरच धारेस येवोन तुम्हाकडेस येतील. वयासाहेबाचे बोलण्याचे भाव
 सविस्तर रो प्रेमानंदभाई तुम्हाकडेस आले ते सांगता कळेळ. व हली वयासाहेब व
 रो रघुनाथराव काका [फणसे] यांचे लिहिल्यान्वये बाळाजीपंत श्रुत करतील. सारांश
 ह्युराराव [पवार] यांचे दंग्यापासोन या आपले संस्थानाविषई वयासाहेब लाखोच्या

† ८ मार्च १८१७

(८९) पहा टीप ४४.

(९०) गहिनाबाई गायकवाड यास मैनाबाई 'वयामाहेब' म्हणत असत. त्यांनीं धारकराकरितां
 लश्नानवि रुपये खर्च केले. पण ते परत देण्याचे तर्त साधन नसल्यानें गोकुळ पारखासच पैसाटका
 देऊन यात्रा करविण्याची मीड घालण्यापलीकडे मैनाबाईजवळ काहीं उरले नव्हते.

तसे राजश्री काकाजी यास कारनाईक^{१४} साहेब बडोदकर याणी सर्व हकीकत x x x त्यास सर्व सांगितले आहे. त्याणी उत्तर केले की आई येथे आल्यावर पुण्यास^{१५} लिहून बंदोबस्त करून देऊ. हे व श्रीमंत मातुधी वयासाहेब याची भेट होणे त्याअर्थां तेथे जाणे प्राप्त आहे. तोच मार तुम्ही लिहिला त्याप्रो द्वासीवाले याजकडून उद्योग धारीत्या प्रो करवावा. आता आपले कार्याचे सधान पारखजीसी बोलण कराव. चव्हुकडील समय बैचाचा^{१६} आहे. आयःपर दिवसगत लागो नये. तूर्त प्रदनावरची सोडविठी सत्वर घेउन पाठवावी. त्यासिवाय खर्चाची वगैरे वेढवूदी होत नाही. घरकड वर्तमान शापूच्या पत्रावर कळेल. कलमनंदीची यादी लिहून दिली ती ठीकच आहे. सिवाय येक कलम^{१७} राहिले ते अलहिदा लिहून पाठविले आहे. कळचे. १ रा छ* २५ माहे रमजान. बडूत काय लिहिणे हे विनंती.

मोर्तद
खुद

पो छ ४ माहे सवाल

आ श्रावण शुभा ६ सोमवार

[१८ अगस्ट १८१७]

लेखांक [४७]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ श्रावण वद्य ४

[३० अगस्ट १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. पेशजी तुम्हांकडोन पत्रे आली म्याची उत्तरे पाठविली ती पावलीच असतील. आलीकडे तिकडील वर्तमान काय आहे, कलमनंदीची यादी द्वासीस^{१८} पाठविली त्याचा जाव काये आला, बदनावर प्रकर्णी

(१४) कारनाईक (Carnac) हा या वेढी ईंग्रजाच्या वतीने गायकवाडांवरचे बडोद्यास बकीलीचे काम करीत होता.

(१५) पुण्यास म्हणजे प्रत्यक्ष पेशव्यास किंवा त्याच्या दरबारी ईंग्रजाचा जो बकील होता त्यास. बहुधा दुसरेच अनुमान विशेष संभवते.

(१६) या वेढी सर्वत्र गडबडी चालल्या होत्या.

(१७) या कलमनंदीची नकल कोठे सापडत नाही. अर्थात् जे स्वतंत्र कलम घालावयाचे होते ते कोणते हे सांगता येत नाही.

(१८) 'शासीकर शिवराम भाव [याचा स्नेह ईंग्रजाशी असून त्याचा] कारमारी गोपालराव याची मानप्रतिष्ठा कंपनीचे चरी कलकत्यास मुख्य ठिकाणी चागली आहे हे ध्यानांत आणोन संस्थानचे बचावाचे अर्था [विषयी] पेरवी करविली.'

आहेत. सरंजामात बहुत लवकर बंदोबस्त करोन आला तरीच स्थिती. याकरिता दिवसगती न लावितां जलद येण्याचे करावे. ॥ रा छ * ७ माहे जावळ. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तव
खर

लेखांक [४६]

श्री १ कालकाप्रसन्न *संवत् १८७५ अविक्कावण वद्य १२
[१ अगस्त १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] गोसावी यास.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती भैनाबाई पवार दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही श्रावण आविक वद्य चतुर्थीच्या मितीची पत्रे पाठविली ती वद्य येकादशीस पावली. माझे पत्रातील व राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिवे] याच्या पत्रातील मजकूर कलमबंदी^{१२} सुधा श्रवणात येउन सर्व अर्थ ध्यानांत आले. राजश्री बाळाभाई सेठ व मातुश्री भैनाबाई^{१३} साहेब [शिंदे] यांचा काल जाहाल्याचे वर्तमान लिहिले तेणे करून चितास खेद वाटला. बाळाभाई अल्पवय असतां दुकानचा व दरबारचा बोज ठेउन पारखजी यास विश्रांति बहुत होती. आता सर्व व्यावृत्ति येक पारखजीवर. ईश्वर सत्तेस उपाय नाही. वरकळ कलमबंदी तुम्ही लिहून दिरही व बापूस लिहिले की बडोद्याकडील व सरकारचे मर्जी काय कसी ते लिहून पाठवावे. त्या प्रो उद्योग निःशंभय करावा. आम्हाकडील व बडोद्याकडील शंभय काडी मात्र घेठ नये. आम्हीही बडोद्यास जाण्याचाही उद्योग यदनिमिले करून तुम्हाकडे आगाड पत्रे पाठविली आहेत त्या प्रो जाण्याचाही उद्योगात [आहो.] श्रावण सुध्यात जावे असा मानस पुर्तेपणे आहे परंतु येथील वेवस्था खर्चावेचावी हे तुम्हास ल्याहावी ऐसे नाही. तथापि आता हाच उद्योग केल्यासिवाय परिणाम नाही, असे समजून चुकले.

(१२) ही तहाची कलमबंदी होय. मात्र ती शिंदे किंवा झासीवाले यांपैकी कोणाशी ठरली हे निश्चित सांगवत नाही. तथापि या कलमबंदीनंतरच शिंद्यांच्या सोडविल्या सुटल्या आहेत त्याअर्थी ती १८०७ च्या यादीप्रमाणे शिंद्यांशीच झाली असावी. तहाचा उद्योग ईंग्रजांशी झासीकराच्या मध्यस्थीने व्हावयाचा होता असे मानले तर तिचा संबंध झासीवाल्यांशीही संभवेले परंतु पुढे तिचा उपयोग झाला नाही. कारण बाळाजीपंताच्या अपरोक्ष बापूजी दिवे याने सर जान मालकमाशी तह घडवून आणिला.

(१३) आनंदराव शिंदे याची ही स्त्री अन्न दौलतराव शिंदे यांची ही जवनी होय. २२ जुलै १८१७ रोजी सा मृत्यु पावल्या.

ध्यानात येईल. जाण्याचा वेत खचित परंतु तुमची पत्रे या प्रो आली. त्यावरून जाण्याचे रहित करून क्लृप्तीपर्यंत जावयाचे ठराविले. तेथे जाउन मुग्राफर^{११} याची तोड निघाल्यास करून माघारे येतो. आता सध्या वडोबास^{१२} जात नाही. पेशजीची कलमवंदी पत्रे तुम्ही झासीस पाठविली आहेत. परंतु कागदोपजी जावसाळ याजकरिता तुम्हीच जाउन समक्ष बोलून वंदोवस्त करून घेतला असता चांगले. वरकड मार राजश्री बापू रघुनाथ [दिघे] याचे पत्रावरून कळेल. इंद्रगड, खातोली व सोपार याचे बोलणें आपण कांहींच केले नाही. त्यास गोविंद गोपाळ याचे वेळेस मखलासीची याद ठरली आहे. त्याची नकल^{१३} तुम्हा बराबर आहे. त्याप्रो तेही जाल्याची चिठी करून घ्यावी. येक वेळ होईल ते होईल. मग वेध पडेल म्हणोन सुचविले आहे. कळावे. † रा छ * १७ सवाल. लोम करावा हे विनंती.

मोठे
छंद

पो छ २७ माहे सवाल
छा भ्रावण धा १४ बुधवार
[१० सितंबर १८१७]

लेखांक [४९]

श्रीकालकाप्रसंज * संवत् १८७४ भाद्रपद शुद्ध ११
[२१ सितंबर १८१७]

राजश्री गोकुल पारखजी गोसावी यांस.

अखडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. राजश्री दौलतराव धावा याणी कृपा करून प्रो वदनावर व प्रो वेरसे येथील सोडचिठ्या दिल्या. त्यास राजश्री चाळाजी लक्ष्मण याही प्रो वदनावर येथील सोडचिठी आम्हाकडे पाठविली त्यावरून येथून राजश्री अंबाजी सखाराम [कंपूवाले] याजकडे कारकून पाठवून सनद दाखविली. त्याणी पळटणवाले यास दाखवून उत्तर दिले की हा महाल पळटणाकडे x [लाउन दिल्हा] आहे. त्याची तीन वर्षांची तलव चढली. त्याचा निकाल जो करून देईल त्याणी ठाणे

(१०१) हा भकराणी मुसलमान [पेंढारी] जथ्याचा पुढारी असून त्यानें भारकराकडील करीम जोहरा नामक कमाविसदाराशी संगनमत करून पवाराचा कुडी महाल दाबला होता

(१०२) शिबांकडून सोडचिठीनुसार महाल पदरी पडण्यास विरंगाई होत गेली त्यामुळे मैनाबाईस बडोद्या मार्फत उद्योग करावासा बाढला यात नवल नाही.

(१०३) पहा लेखांक १ टीप १.

काये जाहाले, हे सविस्तर लिहून पाा. बडोद्याहून राजश्री रघुनाथराव काका [फणसे] यांची पत्रे आली ती पाठविली आहेत. त्यावरून मजकूर घ्यानांत येईल. आम्ही बडोद्यास जावयासी निघाले ते रिगणोदेस]^{११} मुकाम आहे. पुढे कुक्षीस येक दोन मुकाम होतील. तुमच्या पत्राची मार्गप्रतिक्षा करीत जागोजाग मुकाम करीत चाललो आहो. याजकरिता पत्र जल्द पाठवावे. † रा छ १६ माहे सवाल. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

मोर्तव
सुद

पो छ १ माहे जिल्हकाद

उा भा मास शुा ३ सनवार

[१३ सितंबर १८१७]

लेखांक [४८]

श्री † कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ आरण वद्य ५

[३१ आगस्ट १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही आरण शुा १ द्वादशीच्या मितीचें पत्र पाठविले ते वद्य † चतुर्थीस पावले. प्रो वदनावर व प्रा बेरसे या दोही माहालच्या सनदा तयार जाहल्या आहेत, दरबारखर्चास साहासात हजारपर्यंत [पाहिजे] त्याची निशा वडनगरास गणपतरावजी [१] यास द्यावी म्हणजे सनदा येथून त्याजकडे पाठवितो, हौळकराडील माहालचेही बोलणे केले. त्याचाही उलगडा होउन येईल म्हणोन वगैरे लिहिले ते कळले, असियास दरबारखर्चाची तजवीज केली पाहिजे याची चिंता नाही. तुम्ही लिहिल्या प्रो सनदा वडनगरास पाठवून द्याव्या. तुम्ही त्याहाल त्याप्रो ऐवजाची निशा त्याची करून सनदा घेत. तुमचे पत्र येताच निशाचे तजविजी करिता राजश्री अमृतराव^{१००} विठल [दीघे] यास वडनगरास पाठविले आहेत. तुम्ही सनदा वडनगरी पाठउन द्यावी. आम्ही बडोद्यास जावयासी निघोन रिगणोदेस मुकाम केला म्हणोन अलहिदा तुम्हास पत्रे पाठविली आहेत. ती पावल्यावर

(११) रिगणोद. हा गाव अमरावत्याच्या पश्चिम दिशेस ६ कोसावर असून तो या चेळीं अमरावेकर राजाकडे होता. तो बडोद्यास जाण्याचे मार्गात तो येत असे. [लेखांक ४८] सांप्रत जिनसीवाले याजकडे हा जागीर आहे. [ताजा १ पान ९७]

(१००) हा बापूजी रघुनाथ दिघे याचा पुतण्या होय.

किरकोळ खालसे वगैरे गाव येथील मकई^{१०६}च्या तोजीचा वसूल घेतला. बखतगढ,^{१०७} मुलठाण,^{१०८} व बडोदे येथील वसूल दिल्या नाही. त्याचा मुकाम येउन प्रगण्यात घूम मांडली. त्यावरून आम्ही बडोद्यास जाणेयाचे रहित करून दरकूच राजगडास^{१०९} मुकाम आला आहे. येथून कूच करोन बदनावर प्रगण्यात जाईल. परंतु आपला मुकाम तेथे गेल्यावर त्याणी समाधानानी ऐकिल्यास ठीकच आहे. नाही तरी खिसा होईल. याजकरिता तुम्हास लिहिले आहे. येविसी तुम्ही तेथे बोलोन त्याजकडील वकीलास निष्पण ताकीद करून त्याचे पत्र पाठउन द्यावे. पलटणवाले खिसा करणार हे तुम्ही राजश्री पारखजीस समजाउन कळेल तसा बंदोबस्त करून पत्रे पाठवावी व वकीलासही ताकीद करावी. तुम्हाकडून पत्रे आल्यावर धारेडून पत्रे पाठविली ती पावलीच असतील. त्यात आवाजीपंताचा मु ..आला म्हणोन लिहिले होते. त्यावरून तुम्ही बंदोबस्त केलाच असेल. पेशजी दरबारखर्चाविसी तुम्ही लिहिले होते त्यावरून तजवीज करून पाठविली होती. सोडचिठ्या घेउन ऐवज द्यावा असा करार परंतु चिठी परमारा आली. तेव्हा सावकार ऐवज देणार नाही याजकरिता तुम्हा कडोन पत्र आल्यानंतर ऐवज देण्याविसी पत्र सावकाराचे पाठवितो. राजश्री बापूजी रघुनाथ कनवाळ्यास^{११०} गेले आहेत. येक दोन दिवसी येतील. पत्राची ताकीद वकीलास करून उत्तर सत्वर पाठवावे. ॥ रा * छ ९ जिल्ह्याद. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

मोर्ग
मुद

पो छ २८ माहे जिल्ह्याद.

आ. भाद्रपद मास वा ३० शुक्रवार

[१० अक्टूबर १८१७]

(१०६) पूर्वी माळव्यांत वर्षाची चार पिढी निघत असत त्यापैकी मका हे पहिले पीक असून त्याचा जो सारा तो 'मकई तोजी' या नावाने वसूल केला जात असे.

(१०७) बखतगढ, मुलथान व काही बडोदे ही तिन्ही स्थळे बदनावर महालात असून तेथील रजपूत ठाकूर पवाराचे अंकित असून अद्याप चारकरास ठाका देतात [Aitchison vol iv pages 441, 442]

(१०८) अमरावत्याच्या उत्तरेस १ कोसावर राजगढ हा कस्बा असून या बेली तो अमरावरेकर राजाकडे होता. १८५५त तेथील राजाने बंडाली केल्यामुळे संबंध राज्य खालसा होऊन शिवाच्या स्वामित्वा-खाली गेले. [Aitchison vol iv page 127]

(१०९) कनवाळा हा गांव कुशी महालांत मोडतो.

व्यावे. तेन्हा यातील भाव खिसा करावयाचा दिसोन आला. प्रगण्यांत निकड करून वसूल घेत आहेत. याजकरितां तुम्हास लिहीले आहे. तरी माहालाविसी अमिमान धरून सोडचिठ्या घेउन दिल्या त्याप्रो अंबाजीपंत यास व पलटणवाले यास निष्कून ताकीद होउन ठाणे याची दखल देवावी. संस्थान येथील अमिमान पहिल्यापासून धरीत आला आहां त्याप्रो धरून ठाण्याची ताकीद निष्कून करून दखल देवावी. वरकड मार बाळाजीपंताचे सांगितल्या वरून कळेल. कळावे. रा छ ९ माहे जिल्काद. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

मोठेव
उद

लेखांक [५०]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संमत् १८७४ भाद्रपद शुद्ध ११

[२१ सितंबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहित जावे विशेष. तुम्ही प्रो व x पावली. त्या अलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. त्यास सविस्तर लिहून पाठवावे. यानंतर दनावरची पत्रे धारेडून आम्हाकडे लोन्हारी^{१०५}च्या मुकामी आली त्यावरून राजश्री रंगो माहादेव याजबराबर सनदेची नकल करून देउन राजश्री अंबाजी सखाराम [कंपूवाले] याज कडे पाठविले, नकल दाखविली. त्याणी उत्तर केले की, मा]हाल पलटणाकडे लाउन दिल्या आहे. तीन वर्षांची तलब त्याची देणे. त्यावरून कुमेदान^{१०६} वगैरे यास बोलाउन सनदेची नकल वाचून दाखविली. तेन्हा त्याणी उत्तर केले की आमचा तीन वर्षांचा हक जो देईल तो दनावर घेईल. आंबाजीपंत यांनी विचारिले की आमच्या वकीलाचे पत्र आहे की काय ? त्यास वकीलाचे पत्र आहे की काय त्यास वकीलाचे पत्र तेथून यावे ही गोष्ट खरी. सध्या....होते तेथून दरकूच प्रगणे मजकूर येथील वसुलाची निकड करून

(१०४) लोहरी. हा घारकर पवाराकडील गांव कुक्षी महालांत मोडतो, तो खास करून कुक्षीच्या पूर्व दिशेस ५ कोसांवर आहे.

(१०५) Commandant (कमोंदों) या फ्रेंच शब्दाचें 'कुमेदान' हें देशी रूपांतर होय. मराठ्यांच्या कबाड्दी सैन्यांत फ्रेंच लोकांचा जास्त बिरकाव असल्यामुळे त्यांचे कबाड्दी शब्द मराठींत बरेंच रूढ झाले होते.

दशमीचें पत्र बापूस आले. त्यात तुम्ही लिहिले की कंपनी ब्राह्मदर याचे व उभयता सरदार याचे [तहनामे होत] आहेत. त्यात पबाराकडील संस्थानचा बंदोबस्त करून घ्यावा ऐसे पारखजीसह मुख्याचे विचारे ठरून तुम्हास पारखजी याणी सुचविले, ते तुम्ही लिहून पाठविले. ते पत्र आम्ही पाहून त्याअन्वये मुख्यासह पारखजीस पत्र लिहिले आहे. ही पत्रे तुम्ही मनन करून मुख्यास देणे असें तुमच्या नजरेस आल्यास देउन आपला बंदोबस्त उभयेता सरदाराचे तहनाम्याबराबर करून घ्यावा. व येविसी संशयात्मक^{१११} बडोद्यास लिहून पत्रे आणवावी म्हणोन लिहिले आहे. त्यास बाळाजीपंत, असा दिवस आपल्यास कवी येणार ? उभयेता सरदाराचे तहनाम्यात आपला बंदोबस्त होतो असे असता पत्राचा संशये तुम्ही घेता हे काय ! आपणच सतंतर करू जाता या गोष्टीस कित्येक प्रयास पडतील. हे सर्व तुमच्या लक्षांतच असेलच. त्यापेक्षा असा दिवस वारंवार येणार नाही. तसे उभयेताचे तहनाम्यात आपण येउन मार्ग सुरक्षित चालतो. त्यापेक्षा बडोद्याकडील साधन करण्याचे कारण काय ? उभयतानी आपल्या संस्थानची पायमळी केली म्हणोनच आम्ही बडोद्यास जात होतो. ते मागती फिरले. आता त्याचा त्याणी लोभ ठेउन बरदास्त करितात असे जाहल्यास परभारा करावे ही इच्छा आज तागाईत नव्हती परंतु तुम्ही येथील नादारी केवळच जाणून तेथे गेल. पंधरा सोळा महिने राहून तेथील दरबारी कांहीच दाद लागली नाही, म्हणोन या उद्देशात प्रवर्तक होउन करणे प्राप्त जाहाले होते. हली तुम्ही लिहिल्यावरून बडोद्याकडील बोलणे सध्या मोघम असावे म्हणोन राजश्री सीताराम बापू व वां पुराणीक बाबास लिहिले आहे. पुढे तुमची पत्रे येतील त्या अन्वये करावयासी येईल. तेथे होत असल्यास ईकडील संघष घेऊ नये. ताल, मंडावल, बेरसे वगैरे माहाल याची सुटका होण्याचे लवकर करावे. तुम्ही पेशजी....या प्रसंगी येण्याचे करू नये. तेथे दरबारी सध्याचे प्रसंगी चहूकडील घोरणे,^{११२} तेव्हा येण्याचे लिहिता, अपूर्व आहे ! खर्चाच्या पुरवणीविसी बापूस बरचेवर सांगत आहे. तेही तजवीज करून येक दोन दिवसातच चिठी पाठउन देतील. बरकड

(१११) बडोदेकर व स्वयम् मैनाबाई यांच्या अनुमोदनाची या वेळीं बाळाजीपंतास आवश्यकता वाटणें साहजिक होतें. बडोद्यास येऊन कारन्याकची प्रत्यक्ष भेट घेऊन मैनाबाईंनीं तहाची वाटाघाट करावी असा सीताराम राजजीचा संकेत होता. यास कारन्याकचीही संमती होती, पण तसें पुढें बडोदे माहीं येवढें खरें.

(११२) या वेळीं मराठे मंडळांत सैन्याच्या मानानें केवळ चिदिच बलिष्ठ होते. अर्थात् त्याच्या दरबारी महत्वाची राजकारणें चालत असत.

लेखांक [५१]

श्री ! कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ आश्विन शुद्ध ५
[१५ अक्टूबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांस

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडोन बदनावर
प्रगण्याच्या सोडचिठ्या आल्या त्या आलीकडे पत्रे येत नाही. त्यास इकडोन पाच सात
रवानग्या जाल्या परंतु त्यातील येकाही पत्राचे उत्तर आले नाही. यास काय म्हणावे !
असो. बदनावरची सोडचिठी पाठविलीत त्याजबरोन राजश्री आबाजी सखाराम याज
कडे येथून सोडचिठी देउन कारकून पाठविला होता. त्यावरून कळलेच असल. पंतानी
ठाण्याची दखल देण्यास नवदीगर मांडली आहे तरी राजश्री आलीज्या बाहादर यास
कचे सविस्तर समजाउन ठाण्याची दखल देण्याविशी ताकीद निक्षुण करवावी. राजश्री
बापूजी रघुनाथ [दिघे] याचा मुकाम मौजा कराड्या^{११०} येथे आहे. बरकड सविस्तर बापू
लिहितात त्यावरून कळेल. रा छ * ४ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा
हे विनंती.

मोर्तव
शुद्ध

पो छ १९ माहे जिल्हेज
ठाा आश्विन वा ६ शुक्रवार
[११ अक्टूबर १८१७]

लेखांक [५२]

श्री ! कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ८
[१६ नवंबर १८१७]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील
कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. प्रगणे बदनावर येथील दखल जाहल्याचे
पेशजी राजश्री बापू रघुनाथ [दिघे] यानी लिहिले आहे. त्यावरून समजलेच असेल.
बाळाजीपंत, प्रगण्याची पायमली राजश्री आबाजीपंतानी बहुत केली. असो. लाभ काळाने
जाहाले त्यास उपाये काये ! तुम्ही पुरवणी करण्यांत कमी केली नाही परंतु पत्र येण्यास
दरम्यान अवकाश पडला यामुळे पांच रुपये त्याणी घेतले. अलीकडे आश्विन वद्य

नजीक आहे. त्यास मातोश्रीचा वृद्धापकाळ या समई त्याजला गंगास्नान व मथुरा हा योग घडण्यास चांगले आहे, तरी येविसी सविस्तर नारो जिवाजी आठले यास लिहिले आहे. ते साहेबास विनंति करितील ते साहेबी ध्यानात आणोन मातोश्री व कुटुंब व चिरंजीव यांची राा उजनीपर्यंत करावी. तेथून पुढे येण्यास येथोन माहालानिहाय पत्रे जाबत्याची पाठवितो व आपले माहाल बेरसे व ताल मंडावळ येथील ठाण्याची जलचर^{११३} याजकडून चकती घेउन पाठवितो व दुरंदेसीचे वर्तमाने चहूकडील लिहिले ते साकल्यार्थ अवगत जाहाले.

ऐसियास तुम्ही गंगास्नानास जाण्याचा मार लिहिला तो ठीकच आहे. तुमचे लिहिल्याप्रमाणे राा करावी, परंतु मार्गात पेंढारी वगैरे यांचा बहुत उपद्रव जाहाला आहे. परस्परे कडून तुमचे ऐकण्यात आले असेल. उजनीचे आलीकडेस बडनगरापर्यंतही माणसाचा निभाव होत नाही. होळकर यांची व जलचर यांची लढाई^{११४} होउन होळकर याजकडील सिकस्त जाहली. याजमुळे पेंढारी याचा उजनीच्या पलीकडेस बहुतच उपद्रव आहे. याजमुळे खानगी करण्याचा बेत रहित केला. तसे दादा, सुभतेचे दिवस ईश्वरानी दाखविल्यास श्रीगंगाजी व मथुरा सानिध्यच आहे. आगे मागे तुम्ही धारीले आहे त्या प्रमाणे ईश्वर मनोदये पूर्ण करील. सध्याच हा बेत करू नये.

बेरशा प्रकर्णी चकती आणविली होती त्याचे उत्तर येथील वकीलानी दिले की मालव्यात मालकण^{११५} साहेब आहेत, त्याजकडे कारकून पाठवावा म्हणजे बेरशाची दखल देवितील व होळकर साहेबाकडीलही माहाल सोडून देवितील म्हणोन लिहिलेत. त्यास तुमच्या लिहिल्या अन्वये कारकून पाठवण्याची योजना करून आठ पंधरा दिवसी येथून पत्रे देउन मालकण साहेब याजकडेस राा करून देउ. इतकियात राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] बागड^{११६} प्रांनी आल्याचे पत्रे आली होती. आठ दाहा दिवसीं लौकरच येतो म्हणोन लिहिले आहे. त्यास बापूही लौकरच येतील. आले म्हणजे कारकूनाची राा लौकरच

(११३) जलचर म्हणजे इंग्रज. 'कंपनी, अंगरेज' असेही संबोधिले आहे. [लेखांक २७, ५९]

(११४) होळकर व इंग्रज यांमध्ये महीदपुर/मुकामी ही लढाई २१ दिसंबर १८१७ रोजी झाली.

(११५) सर जॉन मालकम. [Sir John Malcolm] मालव्यांतील छठारा पेंढारी दलाचे वमन करून येथील बंदोबस्त करण्याचे काम इंग्रजांनी याजकडे सोपविले होते.

(११६) बागड नकाशात सापडत नाही.

वर्तमान बापूच्या पत्रावरून कळेल. १ रा छ * ६ मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तेव
शुद्ध

पो छ १८ मोहरम
डा कार्तिक मास वष ५ शुक्रवार
[२८ नवंबर १८१७]

लेखांक [५३]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ कार्तिक शुद्ध ६
[२३ नवंबर १८१७]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही संस्थानाचा व आमचे दिवसाचा अभिमान धरून बदनावर माहाल सोडउन देविळा. हे कृतोपकार काये ल्याहावे! सर्वोपरी आमचा अगत्यवाद धरिला त्याप्रमाणे सिद्धिस नेला. पुढेही भरवसा सर्व तुमचाच आहे. लिहून कळवावे येसे नाही. प्रगणे बेरसे येथील बंदोबस्त इकडोन सोडविठी अन्ये करावा तरी तेथे पेंढारी याचा दंगा. येविसी तेथून ताकीद होउन माहालची दखल होय ते करावे. हली कंपनी बाद्दादर याचा व उभयेता सरदाराचे तहनामे ठरून मार्ग सुरळीत चालवा ऐसे ठरत आहे, म्हणोन राजश्री बाळाजी लक्ष्मण याचे लिहिल्यात आले. त्यास येथील अगत्यवाद तरी सर्वोपरी तुम्हास आहे. यास्तव ह्या तहनाम्यात आम्हाकडील संस्थानाचा बंदोबस्त व्हावा येविसी बाळाजीपंत बोळतील. तसे होळकर याजकडील प्रगणे सुटविण्याविसी प्रेल तुम्ही करीतच आहा. सूचनार्थ लिहिले आहे. १ कळवे. रा छ * ६ माहे मोहरम. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तेव
शुद्ध

लेखांक [५४]

श्री १ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ माघ शुद्ध ५
[१० फरवरी १८१८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रती मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही पीष वष द्वितीयेची पत्रे पुरवणीसह पाठविली ती छ २९ रावली पावली. पत्री मजकूर येथोन श्रीगंगा मथुरा

लेखांक [५५]

श्री ११ कालकाप्रसन्न * संवत् १८७४ माघ शुद्धा १३
[१९ फरवरी १८९८]

रांजश्री चालाजी लक्ष्मण गोसावी यास.

अखंडितक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी.
येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही माघ शुद्धा २ पत्र पा
ती शुद्धा १२ प्रविष्ट होवोन पुरवणीसह साकल्य समजले.

ऐशियास मुख्यस्थलीची^{१२४} यकवार आली ती पाहोन संतोष वाटला. ईश्वर जसे
निदर्शनास आणील त्याप्रमाणे सिद्धीस गेले असता सर्वांची आवक आहे. दुसरी लढाई
होणार होती ती होवोन उत्तर जयकाराचे येताचे ईकडे रवाना करावे. या समई फरासीस
आणोन मसलत आरंभिली ही मोठीच मसलत आहे. यास ईश्वरही अनकूल व्हावा म्हणजे
सर्वांचेच कल्याणप्रद आहे.

होळकराकडेचा पर्याय सध्या केवळ विलग जाला. सरंजामही विखरला. दीक्षित
पुत्र^{१२५} मात्र पाच साहा हजार सरंजामानसी रेंवा उतरोन गेले. वकील पुण्याहून आला
होता. त्याणी येथील ही वेवस्था पाहोन देसी गेला. येथे आला होता. ते वर्तमान पेशजी
लिहिलाच आहे. खासा [मल्हारराव] होळकर राहिल्या सरंजामानसी रामपुत्र्या नजीक
आहेत. मालकण साहेब याचा मुकाम निंबहेडा^{१२६} नजीक जावढ^{१२७} येथे आहे. बदनावर
जवळ नागेश्वरापासी^{१२८} काही सरंजाम पलटणेचा व गायकवाडाकडील मीर कृमाळुदीन
सरंजामानसी आज यक मास जाला मुकाम करोन आहेत. माहालास कहीचा वगैरे
उपसर्ग बहूत. निरोपायच. तेव्हा दिवसास मान देणे प्राप्त.

मीमाबाई बुळी इने आज दीड वर्षपर्यंत सरंजाम पठाण वगैरे दोन हजार मिळउन
नर्मदापार घुतर तीरी बहूत उपद्रव दिल्या होता. आपला सरंजाम बासवाड्याकडे गेला,

(१२४) पुणे.

(१२५) दिक्षित पुत्र म्हणजे होळकरांहीतील रामदीन नामक फौजी अधिकारी होय.

(१२६) हा निंबहेडा जावढच्या पश्चिमेस ५ कोसावर असून तो या वेळी होळकरांच्या वतीने
अमीरखां पेंढारी याकडे होता. होळकरापासून अमीरखाणास फोडल्यावर इंग्रजांनी हा महाल
कायमचाच रथाकडे करार केला. [Aitchison vol iv page 171]

(१२७) जावढ हा मोठा कसबा असून येथे तेहलीलचे मुख्य ठिकाण आहे. हा पहिल्यापासून
बिंदेशाही जिल्ह्यांत मंदोसरमध्ये मोडतो. या वेळी हा जिवाजी बल्लाळ कैठकर याच्या वंशाकडे होता.

(१२८) बदनावरपासून हे स्थल दक्षिण दिशेस १ कोसावर आहे.

होईल. तुम्हीही तिकडोन प्रेलन करीत असावे. श्रीमाबाई^{११०} बुळी तांब्याचा^{११८} घाट चढून राजगडास येउन तेथील च्यार रुपये ठराव जाला. नंतर बदनावार प्रगण्यांत मौजे पीपल्या नजीक ब्रखतगड येथे आठ पंधरा दिवस मुकाम करून येक दोन गाव छुटले व थोडी बडूत हारीची^{११९} खराबी केली. नंतर कोठीवाले याणी च्यार रुपये ठराव करून माघ शुद्ध द्वितीया गुरुवारी कूच करून मौजे झकणावदा पो राजगड येथे गेली आहे. पुढे कोणहीकडे जाईल न कळे.

वेदमूर्ती राजश्री पुराणिक बाबा बडोद्याहून शुभा १स येथे आहे. ज्या कामाकाजाकरिता गेले होते त्याकामाचे चडूकडील आवया येकण्यात येतात त्यावरून तसेच बोलणे मोघम ठेउन सध्या निघोन आले. पुढे जसे धोरणास येईल त्याप्रो करण्यास येईल. तसे तुमचेही लिहिणे बडोद्यास परमारे गेले होते. त्या प्रो सध्या तसेच ठेउन हे निघोन आले.

प्रगणे दाउद^{१२०} व झालोद^{१२१} येथील च्यार रुपये फौजेनी घेतले म्हणोन आलिज्या बाहादर व आपले मुरबी^{१२२} याची मर्जी अप्रसन्न आहे. त्यास केवळ च्यार रुपये जबरदस्तीने तर घेतलेच नाही. फौज तिकडोन लोणीवाड्याकडे त्या मार्गांनी जाऊ लागली ते समई कमाविसदार याही दोन रुपये मेजवानी^{१२३} दाखल दिले. याजकरिता तुम्ही आलिज्या बाहादर व मुरबी यास समजोन सांगावे. आठ पंधरा दिवसी बापू आले म्हणजे तुमचे खर्चाची सोई करोन मागाहून पा. १ रा छ * ४ साहे राखर. बडूत काय लिहिणे छेम करावा हे विनंती.

मोर्न
बुद

पो छ १२ साहे राखर
आ माघ शुभा १३ बुधवार
[१८ फरवरी १८९८]

(११०) ही श्रीमाबाई यद्यवंतराव होळकर यांची कन्या असून ती बुळे घराण्यांत दिली होती,

(११८) कुशीहून अमरकन्यास येतांना घाटेंत जो घाट लागतो त्यास तांब्याचा घाट असें नांव आहे.

(११९) हारीची म्हणजे पिकाची.

(१२०) दाहूद (प्रस्तुतचें दोहद) हें स्थळ बडोद्याच्या ईशान्य दिशेस ३६ कोसांवर आहे. या वेळीं हा महाल विविशाहींत असून पावागड पंच माहालांत मोडत असे, पुढें तो तबादल्यांत ईम्रजाकडे गेला.

(१२१) झालोद हें गाव दाहूदच्या शेजारीच उत्तरेस १२ कोसांवर अमुन तें याच महालचें मुख्य ठिकाण होतें.

(१२२) मुरबी म्हणजे मित्र अर्थात् या ठिकाणीं गोकुलजी पारख.

(१२३) विदेशाही महालाकडून जे रुपये घेतले ते बापूजी दिव्याने जबरदस्ती किंवा मेजवानी दाखल घेतले असोत पण 'फौज जाता येता उपसर्ग लागतच आहे' या राणोजी शिंद्यांच्या उक्तीचें स्मरण शाह्यावांचून राहत नाहीं. [भाग १ लेखांक २६]

विषई जाले त्यास सनदा करून घ्याव्या. ठाणे हस्तगत करितो. आम्ही [२]कम देउन मार्गस्त केले. मागुतीही तुमची पत्रे त्याजकडोन आली. या समागमेही पत्र त्याणी या भावाचे लाि. यास तेथे उपयोग पडे असे असल्यास लेहून पाठवावे, त्या प्रो सनदा तुम्हाकडे पाठवोन देउ. अंताजीपंत कजाख शाहाणा बरा आहे. विसाजीपंताची माहिती तुम्हास [आहे] याकरिता पारखजीचे विचारे ठरल्यास उत्तर पाठवावे. त्यासारिखे करण्यात येईल.

वा राजश्री पुराणिकबाबा बडोबास पाठविले होते. तेथे तीा राजश्री बाबासाहेब^{३३३} याचे विषमाने बोलणे सुरु केले. नमोदात आणावे तो तुमचे पत्र आले की, येथे बोलणे लाविले. त्यापेक्षा दोन जागा ठीक नाहीं. हेच पत्र बाबाकडे पाा त्याबरोन तुमचे पत्रच पो आणि यथूनही लाि. त्यावरून तिकडील तितकेच आटपोन पानावर पान ठेवोन निरोप घेवोन माघ शुा १ धारेस आले. तेथील नवसरीसुद्धा मान यथापूर्वकच आहे. सध्या चहूकडे गर्दी मचली. आळिज्या बाहादर याजकडेही उमेद ही दिसती. त्यास ठीक आहे. सर्वत्राचा भरवसा आळिज्या बाहादरावर आहे. श्रीकृपेन घडेल ते खरे.

माहायात्रेस मातोश्रीची रवानगी करण्याविषई लाि, त्यास दादा, याचे उत्तर पेशजी लाि आहेच. सध्या दिवस रवानगीचा नाही, ईश्वरे सुदृष्टिगोचर आणिल असता अगाध नाही. आपण चिंता तिलप्राय न करावी. खर्चाविषयीं राा अमृतराव विठल यास लाि आहे. मागाहून लवकरच सरमरा होवोन येईल.

राा बापुजी रघुनाथ [दिधे] याचा मुकाम कुशलगडास^{३३४} आहे. इकडे हा संरजाम जलचराचा सबब यथोनच लाि की तर्त इकडे न यावे. उगाच खिसा. [उल्लेख.] हा संरजाम लांब गेला असता नजीक येतील. दिनकृत्य चालण्यास जागा अगदी राहिली नाहीं. आळिज्या बाहादराकडोन उद्योग तुम्ही आरंभिल तोही नमोदात न आल. त्यास आता तरी पारखजीसी बोलोन संरजाम गुजारा होई येसी काही शेकल काढावी, नाहीतरी संरजाम विखरतो. संरजाम विखरला असता या दिवसात आपली शोभा नाही. त्यास पारखजीसी सक्त बोलोन संरजामाचा कांही बंदोबस्त करून घ्यावा.

वरकळ मागाहून लिहिण्यात येईल. राजश्री विठलपंत जोग याजकडील पत्र कचेस्वर चंडी याणे तुमचे नावे पाठविले ते तुम्हाकडे पाठविले आहे. त्यावरून तिकडील वृत्त कळेल.

(१३३) फोतेसिंग गायकवाड.

(१३४) कुशलगड. लावणी महूच्या दक्षिणेस ४ कोमावर हें स्थल होळकरशाहींत आहे.

ही संधी पाहोन तांब्याचे घाटे बदनावरास आली. हांगाचा दिवस, हारी बिघडली, सरंजाम माहाली थोडा याकरीता राजश्री अमृतराव विठल [दिवे] याणी रांगड्याजवळोन दाहा आकरा हजार रुपये देवोन कूच करविले. तो मालकणसाहेब याची परवानगी बदनावरास जनरेल कीयर साहेब आहेत त्यास आली की, बुळीचे पारिपत्य करावे. त्याजवरून पळटण व सरंजाम मागे जावोन राजगड पळीकडे दतिगाराचे^{१२९} [१] सुमारे बुळीस हस्तगत सुमानरावसुद्धा करोन आपले सरंजामात बदनावरास आणिली. बुळीचा सरंजाम विखरला गेला. लढाईचा प्रसंग कांहीं न पडला. जनरल, कियर याचा मुकाम आज केसुरावर आहे. इंदुरास जाण्याचा इरादा दिसतो. पुढे दक्षणेकडे सरंजाम उतरावा असे मान दिसते. तुमच्या पुरवणीचा भाव पाहिला असता हे तिकडे जातीलसे दिसते. बदनावरास कांहीं सरंजाम आहे तो आहेच. पुढे वळेल तसे लेहून पाठळ.

पुरवणी बडोद्यास रवाना केली. कचेथर चंडी गंगराडास^{१३०} गेल्यावर मालकण साहेबाचे पत्र येथे चिरंजीवाचे नावे आले की, गंगराड माहाल कोटेवाल्याकडे दिल्या, तुमचा कारकून बोलाउन घ्यावा, दोस्तीत खिसा ठीक नाही. त्याचे उत्तरही दिले की, हे माहाल पवाराचे पूर्वापार पिढीजाद, दरम्यान होळकरानी अटकाव केला होता. आलीजाह बाहादर याणी बदनावर सोडोन या माहालाविषई पत्रे दिल्ली, तो होळकराचे घरांत खिसा जाला. सबब ताल, मंडावळ हस्तगत न जाले. गंगराडेस मात्र कारकून आहे. तुमची आमची दोस्ती त्यापक्षा उपरच असावा. त्याचे पत्राचे उत्तर मागुती आले नाही. मालकणसाहेबाकडे कारकून अद्याप पाठविला नाही. बेत पांचचार दिवसात पाठवावयाचा होता. हाली पुरवणीचा मजकूर पाहोन मासपक्ष दम खाणें प्राप्त.

बैरशासंमधी चत्तीस या गडबडीमुळे वेध त्यास मुत्तीस येवोन पारखजीचे विचारेच तंगी लागू होवोन हस्तगत करावी. आंताजी^{१३१} दामोदर याजकडोन दिगठाणची^{१३२} मामलत निघाली. सबब धारेस पाचपंचवीस स्वारानसी पाचसात मुकाम करोन होते. बैरशासंमधी बोलणे घातले की, लष्करात बाळाजीपंताचे व विसाजीपंताचे बोलणे, बैरशाचे मामलती

(१२९) राजगडच्या पळीकडे पश्चिमेस ४ कोसांवर आहे.

(१३०) गंगराड हा कसबा डगच्या पश्चिमेस ७ कोमांवर कालीसिंध नदीच्या किनाऱ्यावर आहे. हे दोन्ही महाल जालमसिंग झाला यांच्या वंशजाकडे म्हणजे झालरापाटण या राज्यांत आहेत.

(१३१) हा उज्जैन येथील एक सावकार होय.

(१३२) डिंग्यान, धारच्या पूर्वेस ६ कोसांवर हा कस्बा अगून तो बिंधांकडून सरदार महाडिक याजकडे जाहागीर आहे. [ताजा १ पान १४०].

व्यावरून राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिचे] येथे वध सप्तमी शुक्रवारी सडे शोपनास स्वारानसी येथे आल्यानंतर यातील विचार करून धध नवमी रविवारी राजश्री जिवाजी^{१३६} बहीरव याची रवानगी मालकणसाहेब याजकडेस केली. तुमच्या लिहिल्या अन्वये समागमे पळे व किनखाब व शाळजोडी व महमुषा दोन येसे देउन त्याची रवानगी केली आहे. इतकियांत सोमवारी संध्याकाळी बडोद्याहून पत्रे आली त्यांत पो ब्रसे वं ताल मंडाबल वगैरे याचे बोलणे तेथे तीर्थस्वरूप राजश्री बाबासाहेब याज पासी वारंवार होतच होते, त्यावरून बाबासाहेब याही अजम करुनाईकसाहेब याजला समजाउन सांगून त्याचे पत्र मालकणसाहेब यास घेउन येथे पाठविली ती पत्रे आम्ही येथून जिवाजी बहीरव याजकडे जल्दीने बदनावरचे मुकामी पाठउन दिली. तसे आम्ही येथून पत्रे चांगली गोडीची लेहून दिली आहेत. ॥ रा छ * २५ माहे राखर. बहुंत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

पो छ ८ माहे जमादिलावल

आ फाल्गुन शुभा १० मंगळवार.

[१७ मार्च १८१८]

लेखांक [५७]

श्री कालकाप्रसन्न

* संवत् १८७४ माघ वध ११

[३ मार्च १८१८]

दंडवत विनंती. येथील कुशल जाणोन खकीये लीला जावे विशेष. अलाहिदा पत्रा वरोन सविस्तर समजेल. ती मातोश्री ब्रयासाहेबाकडेन राजश्री ब्रज्याजी केशव तुम्हाकडे येथोन रवाना केला, त्यासमागमे ब्रयासाहेबाची व आमची पत्रेही आहेत. ते माघ शुभा १५ उजयनीहून सोबतीने आले ते पावताच त्याचे समागमे पत्रे आहेत. त्या अन्वये त्यांचे कार्य करोन देवोन पुढील सोबत लावोन देणे. सुरक्षित पोहेंचेत येसे करावे. ब्रज्याजी केशव तुम्हाजवळ पोहचतांच ईकडे डाकेत मुजरद पत्र त्याचे हातचे घेवोन पाठवावे व तुम्हीही साकल्य लिहावे. ब्रयासाहेबाचे कार्य तुम्ही चितावर वरोन जरूर करोन उत्तर जल्द पाठवावे. ॥ रा छ * २५ माहे राखर. बहुंत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तब
सुद

पो छ ८ माहे जावळ

आ फाल्गुन शुभा १० मंगळवार.

[१७ मार्च १८१८]

† रा छ * १३ गाहे राखर. बड्डत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

मोर्ब
सुद

पो छ २४ गाहे राखर
सा माघ वा १० सोमवार.
[२ मार्च १८१८]

लेखांक [५६]

श्री † कालकाप्रसन * संवत् १८७४ माघ वद्य ११
[३ मार्च १८१८]

राजश्री बालाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही माघ शुद्ध १ त्रयोदशीची पत्रे पाठविली ती वद्य १ दशमीस पावली. लिहिल मजकूर आवगत जाल.

येश्यास राजश्री अंताजी दामोदर याचे येथे बोलणे पेशजी पडले की, पो बेरसे येथील कामकाज सरकारानी सांगितल्यास आम्ही चाकरी करू म्हणोन कित्येक पर्याय करून बोलण्यात आले. त्यावरून आम्ही त्यास उत्तर दिले की, पो मजकूर येथील सोडचिठी आली आहे. परंतु दरम्यान जलचेर व होळकर याची लढाई होउन पेंढारी याजकडे माहालची जप्ती होती ते जेलचर याचे जरवेमुळे ठाणे सोडोन गेले. हाली जलचेर याणी तेथील बंदोबस्त^{१३५} केला आहे. त्यापेक्षा त्याजकडे प्रेतन करून चकती आणविली पाहिजे. ते आम्ही राजश्री बालाजी लक्ष्मण यास लिहिले आहे. तिकडोन चकती आल्यावर अथवा राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] येथे महिन्या पंधरा दिवसी येणार आहे. [ते] आल्यावर जसे सांगावयाचे तसे पुढे सांगावयास येईल परंतु केवळ खचित बोलणे जाले असे नाही. मारनिलेची चाल बद्द व बलेडखोर ही आम्ही येथे पुर्तेपणे जाणत आहो, तैसे काम त्यास सांगु असे घडणार नाही. जे होणे ते सर्वांच्याच विचारे करोन होईल. अस्तु.

तुम्ही पेशजी लिहिले होते की, माळण्या प्रांताची सोप अजम माळकणसाहेब याजकडे आहे. त्यापेक्षा कोणीही कारकून गेला असता माहालची मोकळीक करून देतील. तसे वडोबाकडीलही मानस [कि] कोण्ही. माळकणसाहेबाकडे पाठवावे

(१३५) यांत बेरसे इंग्रजाकडे जाण्याचे कारण दिले आहे. या वेळी हा महाल जो तिकडे गुंतला तो १८३० पावेतो धारकरांच्या पदरी पडला नाही आणि त्यानंतरही कांहीं कालाकरिता तो आला असला तरी पुढे धारकर त्यास कायमचेच सुकले,

लेखांक [५९]

श्री!कालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आषाढ शुभा १३
[१६ जुलै १८९८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी.

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनावई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल [जाणोन ख]कीय लिहीत जावे विशेष. [आ] पण पत्र पो ते
पावोन गुलाबखा जमातदार याजविसी लो ते श्रवण जाले. ऐशियास त्याचा उपयोग
हरवस्त आजपर्यंत पडत आला, पुढेही उदित आहेत. आपलेविसी त्याचे बहुत लक्ष हे
ध्यानांत वागन नाही असे नाही. परंतु वागून निर्फळ हे आपल आपल्यास वाटते. मग
दुसऱ्यास वाटेळ याचे आश्चर्य काय ? अस्तु. जाल्या व्यवहाराची वाक्फगारी त्यास काय
नाही, ते बोद्धन आथवा लेहून कळवाचे. !

सध्या यथे लष्करातून साहेब^{३३} लोग आले आहेत. तो मजकूर राजश्री बापूच्या
पत्रावरून कळेल. या वेधातून निघाल्यावर पुढे दुसरी सूचेकता के... त्याकरिता हे
लिहिण्या [त] आले असे. नाहीतर आपले उपयोगाचे तेव्हा आपल्यासच अगत्य आहे.
परंतु प्राप्त प्रसंगाचा विचार कसा उल्लगडेल. कोणते मानस जाईल हा धोर अहर्निशी आहे.
आपण आपलेकडोन साधनसूत्रे करावयाची ती करीतच आहो. श्रीसते घडेल ते खरे.
होईल मजकूर तसा मागाहून लिहिण्यात येईल.

जमातदारासी खातरजमेनी बोद्धन बहुत समाधात राखणे. त्याजविसी दुसरा अर्थ
किमपि नाही. १ रा छ * ११ माहे रमजान. xx [बहुत काय लिहिणे] लोम करावा हे
विनंती.

भोतन
सुद

 पो छ २७ माहे रमजान
उा आषाढमास वद्य १४सह ३० सनवार
[१ अगस्ट १८९८]

लेखांक [६०]

श्री!कालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आषाढ शुद्ध १३
[१६ जुलै १८९८]

विनंती उपरी. वरकड सविस्तर अलाहिदा पत्रे लिहिली आहेत त्यावरोन कलेळ.
तीर्थस्वरूप मातुश्री बयासाहेब याची पत्रे राजश्री भैमानंद भाई यास दिली आहेत. त्याची
उत्तरे त्याजकडोन घेउन पाठवावी. येकडोन वेळा पत्रे भाईस गेली परंतु त्याचे उत्तर
त्याजकडोन आले नाही. त्यास ह्या पत्राची उत्तरे तुम्ही घेउन पाठवावी. १ रा छ * ११
माहे रमजान. हे विनंती.

(१९९) Macdonald वगैरे गोरे धारेस मालकमच्या वतीने आले होते. आनीच धारेविषयी
सर्व कैफियत तयार केली.

लेखांक [६१]

श्रीकालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आषाढ वद्य १३
[३० जुलै १८१८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवंत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. तुम्ही आषाढ वा ४चे पत्र
पो ते प्रविष्ट होउन मजकूर श्रवण जाला. येसेच वरचेवरी पत्र पाठउन सविस्तर ली
जावे. यानंतर आजम मालकमसाहेब यास चगदी पा ती तेच वेळेस जिवाजी बहीरव
याजकडे लष्करात पाठउन पा केली.

आजम मगदम [Macdonald] साहेब यास येथे पाठवण्याचे ठरले होते. त्याप्रो
मारनिले येउन, जाला मार तो राजश्री नापु रघुनाथ [दिघे] याणी लेहून पाच
आहे व हलीही त्याचे लिहिल्यावरून इथंभूत कळो यईल. यथे आले आहेत याणी चौकसी
करणे तितकी करून सैनिक^{१४०} यास लो आहे. ते खारी^{१४१} पोहचून माघारी आल्यावर यथे
यणार असे आहे. मग घडेल ते खरे. बोलण्याचाळण्यात लक्ष बरे दिसते. मग निदर्शनास
काय येईल पाहवे ? तेथेही आजम इष्टुर^{१४२} साहेब तुमची खातरजमा करतात, त्यास आपला
सर्व विश्वास त्यावर. त्याच उचितास यईल [तैसे] करतील ते करोत. आपण साधन
ठेविलेच आहे. दिवसेदिवस लोभाची दृष्टी त्याची आपल्यावर असावी.

राजश्री भाउ वैद्य यांची पत्रे दोन्ही राग्या पा ती पावली. बडोद्याची पत्रे पुढे
रवाना केली. उत्तरे आल्यावर मागाहून तुम्हाकडे पाठउन देउ. यथोन मारुच्या पत्राचे
उत्तर पा आहे ते त्याजकडे रवाना करावे. बडोद्याकडील वर्तमान तेथील पत्रे तुम्हास
आली ती पा आहेत, त्याजवरून कळेल. १ रा छ * २५ माहे रमजान. बद्धत काय
लिहिण लोभ करावा हे विनंती.

पो छ १० माहे सवाल

आ श्रावण शुभा १२ गुरुवार

[१३ अगस्ट १८१८]

(१४०) सर जॉन मालकम.

(१४१) पेन्सवाई बुडात्यावर बाजीराव मठ याची स्वारी ब्रह्मावर्तास जात असता त्यांस वॉटेंट
थोडा अंतरावर मालकम सामोरा गेला होता.

(१४२) हा म्हात्वेरीस शिंद्याच्या दरबारी इंग्रजांकडून वकील होता.

लेखांक [६२]

श्री'कालकाप्रसन्न * संवत् १८७५ आश्विन वद्य ३
[१० आक्टूबर १८१८]

राजश्री बाळाजी लक्ष्मण गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य प्रति मैनाबाई पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. आश्विन शुभा २ व शुभा ८ची
पत्रे राजश्री बापूचे नावे पां त्याजवरून सविस्तर श्रवण जाले. अजम जनरेल मालकम
साहेब यासी आपले प्रकर्णी जावसाळ बोलण्यात आला तो मजकूर तेथील वकील यास
समजाविलात, त्याजवरून त्याणी अगस्तवादाची उतरे करून भारनिलेसी बोलण्याचे व
मर्जी रक्षण करण्याचे पर्याय सांगितले ते बगैरे विस्तारे लियो.

येशियास आपला आहावाल हाकीकत सर्व मालकमसाहेब यास वाकफ केली. नंतर
त्यांचे मर्जीचा रुख पाहून जसे त्यास कर्तव्य तसेच आपल्यास अनुसर होणे प्राप्त.
आपल्याकडोन कोणताही आग्रह त्यांचे मर्जी परता नाही. सर्व प्रकारे अजम कंपनी इंग्रज
बाहादुर याचे दामनगीर आहो. जसे त्यास चांगले दिसेल तसे करतील. शरण आल्याची
लाज त्यास आहे. बहुत दिवस त्यांचे आश्रयाची इच्छा करीत असता हाली ईश्वरे घडविले.
महद आश्रये बंदोबस्त यथास्थित होउन निर्वैधपणे चालवे त्या प्रो आपले बोलणे. नवीन
काही नाहीच. जे पूर्वापार आहे तेच आपले आपल्यास बावे. अस्तु. हाली करावयाचे ते
केले, राहिले ते ध्यानांत राहून मागेपुढे युक्तिप्रयुक्तीने परंतु जाल्यास उत्तम आहे. तुम्ही
दोन बोलणी त्याजवळ बोलला आहा तेविसी तेही बोलतात. त्या आन्वय घडावी देसीची
खेडी गेली आसता वतनदारी^{१४३} बुडती. तूर्त ते तरी तेव्हाडे काम जाले पाहिजे. परंतु त्यांचे
मर्जीस येउन घडेल ते खरे. सर्व मान त्यांचे मर्जीवरच ठेविले आहे. काय करतील ते करोत.
कृपा हे करतात तसेच तेही करतात आणि बडोदेकरही लोमात कमी करीत नाहीत.
तेथे तुम्हास देणे जाले आहे. त्याची तजवीज करिता हाली मेळ लागोन साडेचार
हाजाराची चिठी पाठविली आहे [ती] पावेळ. आपणास येण्याविशी पेशजी लोच आहे
त्याप्रो निघोन यावे. आता दिवसगत लाउ नये. मालकम साहेब याणी सांगितले तसेच
तेथीलही म्ह[ण]णे पडले. त्यापेक्षा राहून फल^{१४४} नाही व संशयही येणार यास्तव निरोप
घेउन येण्याचे करावे.

(१४३) दक्षिणेंतील पवाराचे 'विश्वासराई' च्या पूर्वार्चित वतनाधिपयी कळकळ फिती होती
हें स्पष्ट होतें.

(१४४) पेशवाई बुडल्यावर कोणत्याही मराठी सत्तेची आणि त्यात विशेषत शिवांची पवारांचे
मर्यादा राहू देणे ईमर्जांस इष्ट वाटत नव्हतें.

श्रीमथुरेस जावयाचे लोो, त्यास सध्याच हा विचार करण्याचे कारण नाही. निरांतपणाचे व्यवहार आहेत तसे अस्थतेचे दिवस श्रीनी दाखविल्यास अगाध काय आहे ? श्रीकृपे सर्व मनोरथ पूर्ण होतील, चिंता नाही. याच वेळेस तो विचार करू नये. लोो प्रो इकडे यावे.

राजश्री जयाजी बाजी मोहिते यास पत्र पाठवण्याचे लोो त्यास पत्रानी त्यांचा उपयोग पडत असल्यास पाठवावयास येईल. चिंता नाही. परंतु त्याणी आगमनाचा विचार केल्यास तशी माणसे येउन त्यांची वरदास्त आपले यथे होणे हे मान ध्यानातच आहे. त्यांत हाळी [तसळ] कोणताही विचार करण्यास मान आपले हाती काय आहे. सर्व बारीक मोठे व्यवहार मनास आणोन त्याची व्यवस्ता ते करणार, जर त्यांचे इतल्यासिवाय केले असता आदेशा येईल. असी अडचण आहे. याजकरिता पत्र पो नाही. तेथे त्यास सांगणे ते हेच सांगावे की डाकेंत पत्र पाठवण्यास संशय जोडीबरोबर येईल म्हणोन दम देउन सांगावे. इतक्यात आपल्यास यावयाचे आहेच. उगेच मोठे माणसास आणवोन त्याणी आपण संकटात पडावे हे नीट नाही. दिवसमान या प्रकारचे [ते] ध्यानांत आहेच. १ येथून लेहून कळवावे असे नाही. रा छ * १६ माहे जिल्हेज. बहुत काय लोो लोभ करावा हे विनंती.

मोर्तव
-सुद्ध

पो छ २७ माहे जिल्हेज

आ आश्विन मास वा १४ बुधवार

[२८ अक्टुबर १८१८]

लेखांक [६३]

श्री श्री कृष्ण * संवत् १८७२ कार्तिक शुद्ध ९

- [२९ अक्टुबर १८१६]

श्री पाहुरंग च
रणी तलर ११
याजी सुत वी
ठळ राव पवा
१ नीरतर

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य क्को विठलराव^{१६५} पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही गेला ते समई

(१४५) थोरले यशवंतराव पवार यांचे कनिष्ठ बंधु रायाजी याचा हा द्वितीय पुत्र होय. त्याजकडे दम व गंगराव असे दोन महाल होते. ते होळकरांनी बळकाविले होते. या संबंधांत ही पत्रे होत. ती कालानुक्रमे यावयास पाहिजे होती पण नजरचुकीने तसे होऊ शकले नाही.

मेटीचा योग न घडला तेणे करून कितीक बोलण्याचे अर्थ तसेच रहित जाहले. हली तुम्हाकडून राजश्री जिववा व कैसोपत आले. त्यानी सविस्तर वर्तमान सांगितल्याबरोन ध्यानास आले. प्रो^{३६} डग, गंगराड या दोही माहालचे बोलण्याचे पयें उभयेतास सांगितल्या प्रमाणे येथें श्रुत केले. त्याजबरोन तुम्हास लिहिले आहे. तरी आपण ज्यापेक्षा तेथे गेला आहात त्यास या दोही माहालसबंधी बोलण्याचे अर्थ सर्व करोन सरदार^{३७} याजकडून मोकळे होउन निखालसपणे सावकारी इराधांत लागून आपले जिमेस लागे तो विचार योजून तोड योजिली आहे. त्यास हा विचार बहुत योग्य आहे. ज्याप्रमाणें आपण धरले आहे त्याप्रो [स]दरडू माहालचा जीवसाल निखालसपणे आपले तर्फेनी राजश्री त्रिठल महादेव जोग^{३८} याजकडेस करोन सरदारतर्फेचा गुंता रतिमात्र न राहो तो विचार पन्ना करून त्याजकडेस माहाल लाउन द्यावे. त्याचा येवज फिटो तोपावेतो आणि सरारिखा विचार इकडून होणार नाही. येथील विचार तुम्हाखेरीज दुसरा न्हावयाचा नाही. जेणेकरून सरदाराकडेस दोन पैल्या [१] तीन होतील तितके आपण करतीलच. परंतु येविसी आपण तावडतोव सरदाराकडेस त्रिठल महादेव [जोग] आहेत, त्यास पत्र पा खचित बोलण्याचे भाव आणोन इकडेस जलद उत्तर पाठवावे. त्यासारिखे [व] ज्याप्रमाणे आपला लेख येईल त्याप्रो इकडूनही कागदपत्र मागवाल तसे रवाना करण्यांत येईल.

डग, गंगराड येथील ठाणीं क्रोटेवाले याजकडेस होती ती विजयादशमीस निघून सरदार याणी आपले तर्फेच्या पागा दो महाली ठेविल्या आहेत. त्यास तोही गुंता बहुतेक आपला उरकथ आहे. हे वर्तमान खचित दस्तावेजजी आले आहे. त्याजबरोन मुचविले आहे. तरी आना कोणताही आदेश न ठेविता हे काम जरूर जरूर करावें. येविसी त्याची खात्री आपण करतील तीच आम्हास कवूळ आहे. इकडून कोणताही आदेशा येउ नये. सर्व आपण जाणूनच आहां. त्यापेक्षा सर्वज्ञास विशेष लिहिणे न लागे. डग व गंगराड हे दोही माहालचे बोलणें आपण येक जागा करावे. कदाचित चिरंजीव तेथे आहेत त्याच्या विचारास न आले तरी आपण [स]दरडू माहालचे येक जागा ठरण्यात आणावे. सावकारी दाव्यात माहाल राहतील. जो येवज देईल तो माहाल घेईल. परंतु सरदाराकडून माहालचा

(१४६) डग हे मुख्य स्थल आगरच्या वायव्य दिशेस ९ कोसावर असून या नावाचा महाल आठ व काळीसिंध या दोन नद्यांमध्ये आहे.

(१४७) होळकर

गुंता उरकोन निखालस करोन ध्यावयांतील भाव आपल्यास समजावे म्हणोन लिला आहे.
 रा छ * ७ माहे जिल्हेज. ॥ बहुत काय लिहिणे ओम कराळ हे विनंती. मोर्तव
छ

लेखांक [६४]

श्री पाहुंग व
रणी तत्पर रा
याजी सुत बा
ठळ राव पवा
र नोरतर

श्री १ कृष्ण * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष शुद्ध १०
 [२९ नवंबर १८१६]

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्त्रो विठलराव पवार विनंती उपरी.
 येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहीत जावे विशेष. आपणाकडून राजश्री जिवबा व
 केसोपंत आले. त्याणी सविस्तर आपल्याकडील सांगितलेवरोन आपल्यास पत्रे ताबडतोब
 पा. त्यास मास सवा मास होत आला परंतु प्रतिउत्तर अद्याप आले नाही. तेणें करून
 चित संचित आहे. तरी पत्रा आर्थ मनन करोन उत्तर पा म्हणजे चितास समाधान
 होईल. आपण उभयेतासी बोलण्याआन्वये पैरवी सरदार याजकडेस केळीच असेल.
 त्यातील आभिप्राय समजण्यांत येत नाही म्हणोन हल्ली पत्र लिहिले आहे. तरी राजश्री
 विठल महादेव जोग यांजकडील पत्रे पाठउन त्यांतील बोलण्याचे भाव सविस्तर ल्याहावे.
 डग, गंगराड हे हरदु महालांत ठाणी ५ कोटेवाल्याकडून निघून जोगाकडील ठाणी
 आहेत. त्यास आनयासे करोन मारनिव्हेकडेस माहालची सोप जाहली आहे. त्यास
 आपलेही बोलणे लागले असतां श्री येश आपल्यास देउन सरकारचीहि अडचण मिटेल
 असें श्रीनें योजिले आहे. याजकरितां आपण धारल्या प्रो यांत चित घाडून येविसीचा
 विचार यकेपणे करोन उतर सत्वर पा. आपल्या पत्राचीं उत्तरें येत तोंपावेतों सर्व लक्ष
 तिकडेस लागून राहिले आहे. वरकड मार पूर्वीचें पत्रें सर्व लिहिलाच आहे.
 रा छ * ९ माहे मोहरम. ॥ बहुत काय लिहिणे ओम करावा हे विनंती. मोर्तव
छ

पो छ २३ मोहरम
 डा मार्गशीर्ष वा ९ शुक्रवार
 मुगा लष्कर
 [१३ दिसंबर १८१६]

लेखांक [६५]

श्री पांडुरंग च
रणी तत्पर रा
याजी सुत वी
ठल राव पवा
र नीरतर

श्री श्री कृष्ण * संवत् १८७४ अधिक श्रावण वद्य १

[४ अगस्त १८१७]

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्त्रो विठलराव पवार रामराम विनंत
उपरी. येथील क्षेम ताा अधिक बाा ७ पोा मुा धार जाणोन स्वकीये कुशल लाा गेले
पाहिजे विशेष. आपणाकडून फार दिवस पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तर येसैं न
करावे. निरंतर पत्र पाा आनंदवीत गेले पाा. यानंतर आपल्यास दोन पत्रे डाकित पोा
तैं पावलेच असतील. आम्ही आपले पत्राची मार्गप्रतीक्षा करितो. उत्तर काहीं आले नाही.
तेणे करून चित उद्दि ५ म आहे. तर पत्राचे उत्तर पाा द्यावे. आपले येण्याचें आवध-
तेही सविस्तरें लाा पोा. विस्तरें करून ल्याहावें तर आपण सर्वाप्रकारें लिहिलेंच आहे,
सर्वदा पत्रीं संतोषवीत जावे. आपल्यास दुजनकर सावकाराविशी पत्र पोा होते त्याचे उत्तर
काहींच आलें नाही. त्यास येक पत्र सरकारचें व येक पत्र राजश्री पारखजीचे येसे दोन
पत्रे दुजनचे अधिकारी यासी पाा द्यावे. म्हणजे काहीं दिवस चालेल. खर्चाची अडचण
फार आहे. ल्याहावें येसे नाही सर्व आपल्यास माहितच आहे. बडुत काय लिहिणे
लोम कीजे ॥ हे विनंती.

मोतब
सुब

पोा छ ४ माहे सवाल

ठाा श्रावण शुा ६ सोमवार

[१८ अगस्त १८१७]

लेखांक [६६]

श्री पांडुरंग च
रणी तत्पर रा
याजी सुत वी
ठल राव पवा
र निरंतर

श्री श्री कृष्ण * संवत् १८७४ माद्रपद शुद्ध १२

[२२ सितंबर १८१७]

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्त्रो विठलराव पवार रामराम विनंती
उपरी. येथील कुशल ताा छ १० जिल्कादपावेतो येयास्थित असे विशेष. आमचे माहाल
होळकर याजकडे जत आहेत त्याविशी राा तात्या, अळेकर ^{२४} लष्करांत आले होते, ते

(१४८) हा होळकरांचा वकील ग्वाल्हेरीस दौलतराव शिंद्यांकडे गेला होता.

समई कारभारी मुत्सदी मिळोन सरकारातोन माहाल सोडण्याविशी ताकीद होउन कळम-
बंदीत लिहोन दिव्हा आहे. त्यावर राा अळेकर होळकर याचें लष्करांत आले. त्याजकडे
येथोन पत्र पाा. त्यानी उत्तर केले कीं आई^{१४१} साहेबांच्या कानावर घालोन उत्तर होईल तेसे
आपणास लिहू. त्यास आनमानसा दृष्टीस येत आहे. त्यास तेथोन फौजा इकडे येत
आहेत. त्यास आपण सेटजीस बोळोन येक पत्र फौजवाल्यास ५ सरकारचे घेउन पाठवावे
कीं याच माहालीं ठाणे बसउन थावें. व येक पत्र अळेकर यासीही पाा कीं याचे
माहाल सोडोन थावे. आमचे कामाविषी आपणास लिहिण न लगे. हे काम व आपले
दुसर नाही. येविषी राा वापुजीही आपणास लिहिल आहेच. आपण कामावर गेला
आहां त्यास हें काम व तें काम दुसर नाही. चित्त पुरउन बोलणें बोळोन माहाल सुटेल
येस करावे. आपण जाण[ते] आहांत विशेष लिहिण न लगे. १ बडुत काय लिहिणे लोम
करावा हे विनंती.

मोर्तब
सु२

लेखांक [६७]

श्री १ कृष्ण * संवत् १८७५ आषाढ वद्य ९
[२३ जुलै १८७८]

श्री पंडितराज व
१णी तत्पर रा
याजी सुत बी
ठळ राव पवा
२ नीरकर

राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नाो दिठलराव पवार दंडवत विनंती
उपरी. येथील कुशल ताा छ २१ माहे रमजान पो मुकाम घार जाणोन स्वकीये कुशल
लिहीत गेले पो विशेष. आपणाकडून पत्र येउन वर्तमान कळत नाही तर येसे न करावे.
निरंतर पत्र पाा संतोषवीत गेले पो. यानंतर पेशजी आपले पत्र राजश्री केसोरावजी
कडून आले त्या ताा पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. पंत मारानिलेनी लिला होते की,
दादाणी मा ५ नॉर्वे पत्र लिला त्यांत मार की काम नमुदात आल्यावर लिला पाा. त्यास
पुढील विचार कैसा काये आहे तो सविस्तर लिला पाठविला पो, येथील आमचा विचार
सर्व लोमच करीत आहेत. परस्पर पत्र येतच आहेत. आपल्या समजण्यात येतच असेल.
दादा, आपण सूझ आहां. अस्तु. आमचे पक्षीचे कामाचे सविस्तर लिो. आपणास
विस्तार करून ल्याहावें येसें नाही. बडुत काये लिहिणे लोम कीजे १ हे विनंती.

मोर्तब
सु२

पो छ ६ माहे सवाल
जा श्रावणमास शुभा ८ रविवार
[९ अगस्ट १८७८]

(१४१) ही बहुतेक दुळसाबाई होळकर असावी.

लेखांक [६८]

श्री श्री कृष्ण

.राजश्री बाळाजीपंत दादा गोसावी यांस

दंडवत विनति उपरी. पेशजी सरदार याजकडे माहालसंबंधी बोलणे राजश्री बालाराम सेठ [आगरवाले] यासी लाविले होते. त्यास सेठ मारनिले याचें म्ह[ण]णें कीं, सरकारांत कांहीं येवजाचा भरणा करावा म्हणजे पुढें बोलण्यास चांगले पडेल. याजकरिता पारवाण [?] चे मुा दोन हजार रूो कारकुनांनी सेठ याजकडेस भरले. पुढें त्याच्याच कामाची बंडाळी जाहली, याजकरितां तसेच राहिले. त्यास हली बोलण्यांत दोन हजार रूो वसुली मुजरा आपलेकडील घ्यावे. तेथील बोलण्याचे पर्याय समजावें म्हणून आपल्यास सुचना लिला आहे. तरी जसा प्रसंगानरूप आपले घाटास येईल तसें करतील परंतु माहाल छुटे तों अर्थ करावे. भरवसा जाणून लिला आहे. पत्राची उत्तरे जलद पाा म्हणजे बरचेवर पत्राचा सिलसिला आपलेकडेस राहत जाईल. राा ९ छ जिल्हेज. श्री बहुत काय लिहिण लोम करावा हे विनंती.

सीताराम रावजी फणसे, बडोदेकर

इत्यादिकांचा असल पत्रव्यवहार.

१८७१ ते १८७५ विक्रमी.

—१४४—

लेखांक [६९]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७१ वैशाख वद्य ३

[७ मे १८७४]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत [वाकणकर] स्वामीचे सेवेशीं

पो रघुनाथ^{१५०} महिपतराव व सीताराम रावजी [फणसे] साा दंडवत निनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ १६ माहे जमादिखावलपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही छ २४ राखरची पत्रे पाठविली तीं पावोन पुरवण्यासह मजकूर सविस्तर कळो आला. पत्री येथे हमेशा बडोदे रामदीन व येशवंतराव सिवाजी^{१५१} याच्या फौजा माहाल बरबाद करीत आल्या, तेव्हा धारेबा घासदाण्यायेवजी थोडे बहुत देउन समाधान केले. तो पुन्हा तीं बंडे येत आहेत म्हणोन व धारेची मामलत नथू मिकाजीकडे सांगण्याचे कारण व हल्ली त्याजकडोन काडोन मुकुंदराव याजकडे सांगितली. परंतु सर्वांस प्रशस्त वाटत नाही. मुकुंदराव कामांत येउन ऐवज भरला असतां अदावती, त्यामुळे बहुत उदास. सबब मारनिलेस पत्रे पाठवावी म्हणोन व [यशवंतराव] खानविलकरांचे^{१५२} हजरीचे व बागल्या^{१५३} विसीचे व पेंढारी याजकडील दोळ्याचे वगैरे विस्तारे लिहिले ते कळले.

(१५०) बडोद्याचे माजी दिवाण रावजी आपाजी [फणसे] याचा हा जुलत बंधु असून सीताराम रावजीचा नात्याने जुलता लागत असे.

(१५१) यशवंतराव खिवाजी यांचे उपनांव बागळे असे आहे. या नांवाचे या नेळीं दोन पुरुष होते पैकी एक सिदेशाहीत व दुसरा होळकरशाहीत होता. पहिल्याचे नांव केरकर असे असून दुसऱ्याचे बागळे असे आढळते व तोच बहुधा हा असावा. [खिवा पृष्ठ २७७]

(१५२) यांचे पूर्ण नांव यशवंतराव खानविलकर हा धारचा किलेदार असून बकीही होता.

(१५३) हा गांव फौजेकरितां प्रथम सीताराम रावजीस पवारांनीं दिला होता तो मैनाबाईनी त्याजकडून काढून घेतला.

ऐशियास बाळाजीपंत, तुम्ही लिहिले पर्याय तितकेही वास्तविकच आहेत. परंतु कागदपत्र वरचेवरी येत असावा म्हणजे जेव्हाचे तेव्हांच यखादें उत्तर ल्याहावयास येतें. श्रीमंत मातुश्री [मैना]बाई सोो सुा पत्रे वरचेवरी येतात आणि तीनच्यार महिण्यांत तुमचे पत्र नाही. तेव्हां काय समजावे ? वरकड तुम्ही दोन रवानग्या केल्या; परंतु पत्रें दरम्यान गेली. त्यांस सर्वांचीं पत्रें रानगी प्रो पावतात आणि तुमचेच पत्रास दगा कां होतो. त्यास असें करूं नये. वरचेवरी पत्रें येत असावी. हाली तुमचे पत्राची उत्तरे ययभूत ल्याहावे परंतु आम्हीच लेहून फल काय ? व आमचे लिहिणें त्यास प्रशस्त वाटावयाचें नाही. श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब येखादी गोष्ट लिहितील तेव्हां बंद बसणार. त्यास सध्या मातुश्री साहेब श्री रेवास्तानास गेली आहेत. लौकरच येणार. ती आल्यावरी पत्रे दाखउन त्याचे आज्ञेनरूप उत्तरें लिहिणें तसी लिहितो.

बंडे धार परगण्यांत नेहमी येतात, त्यास येविसीचा बंदोबस्त अमुक ठिकाणीडून करावा असें तर राहिलेच नाही. सर्वांचे सरदारीत असाच सुसुक्षितपणा होउन हे पोट भरावयाकरितां फिरतात. तसी जागा मिळोन येक माळ्या. त्यांत धार संस्थान म्हणजे मोडकी काठी. या जाग्याचा वाली, वारस अथवा फौजफाटाही नाही त्यापक्षां त्याणी तरी कशास मागे पुढें पहावें ! अस्तु. तुम्ही आपले तर्फेनीं जितके राखवेल तितकें राखीतच आहां. संस्थानची भोगतुल्य दशा प्राधान्य.

धारची मामलत नथू मिकाजीकडे सांगितली. त्याचा अनुभव तुम्हास पुर्तेपणे येउन हाली राजश्री मुकुंदराव कृष्ण याजकडे सांगितल्याचे पेशजीच समजले. उत्तम केले. कोणतेही कामकाज निर्वेधपणे चालून ज्या उपयोगाकरिता [केले तो] उपयोग घडावा हे तुमचे करणे तसें सरकारानीही हाच अर्थ घ्यानी आणोन आपले उपयोगीं त्याची बरदास्त सवाहापणे होत असावी. यांत मनुष्याची उमेद वृद्धिगत होउन विशेष उपयोग होतें हे पाहणे. धण्याची वरकड ज्याचा तो आपआपले परीस समजावितो व कोण्ही कामदार आहे तो माझी चाल वाईट अथवा मी लबाड, अप्रमाणिक, चहाडखोर असा समजत नाही. मी करितो यांत धण्याचें हित [असे] म्हणोन करितों परंतु त्यांतील विचार काफरपणाचे अथवा सालसाईचें हें ज्याचें त्याणीं पहावें. ते नसतां येकाचा अगिकार येकाचा त्याग, तेव्हां माणसाचा जीव लागणें समजतच आहे. अस्तु. आम्ही आपले तर्फेनें तुमचें लिहिल्या प्रो पत्रे पाठविली आहेत. ग्रहस्त तुमच्याबद्दल खातर व धण्याचे नांवावर येउन गुतला तसे त्याचे पालि-
म्हण x x x पुढें हरवस्त उपयोगास येई असे करावें.

[यशवंतराव] खानविलकर यांचें हजरीविसी सरकारमर्जी व त्याचें मानस हजरी घेउन फडशाच व्हावा. त्यास यद्यपी हजरी घ्यावयास गेल, त्यास तेही चाकरी करितात, तेव्हां हजरी देतील. यदाकदाचित् बाह्याली बरतर्फीमुळे दाहापांच माणुस कमजास्त जाले असेल. दीडसे दोनसे माणसांचा वेहडा, त्यांत पांचपन्नास तर कमी नसतील. परंतु हजरीस भरतील तितक्या[चा] तरी फडशा करावयास जागा आहे की काय याचा विचार पहावा. केवळ तटी लावोन आपले आपल्यास प्रतिबंधक करून घ्यावे यांत चांगले नाही. दुसरी माणसे कितीही ममतेची जाली तथापि याची व त्याची बरोवरी व्हावयाची नाही. हे पोटाकरितां काय जे करतील ते करोत परंतु प्राणही गेल तरी याचे वस्तु अन्य विचार होणार नाही. त्यास दोन्हीही अर्थ तुम्ही राखावे. त्याची माणसे हजार पांचसे आहेत व ती ठाण्याठाण्यातून अथवा कामगिरीस असैं नाही, सेदोनसे माणसे किष्ठ्यावरच आहेत. त्यास अडून गुप्त रूपे माणसांची चौकसी किती कोणकोणत्या चौकीवर कसी ते युक्तीने पाहून कमजास्त होतील त्याचा विचार जमादारासी बोलून त्याजवर रोजी ठरवणे ती ठरवावी. आज निकडीनें हाजरी घेउं जातां लोकसुगा आळ्यांत राहणार नाहीत असे दिसतें. मग सरकार-मर्जी प्राधान्य.

वागड्याचा मजकूर लीग त्यास त्या गांवामुळें दहापांच हजार अथवा उत्पन्न मोठे असेही नाही. उगेच कांहीं जागा असावी म्हणोन सरकारांनींच कृपा करून दिले. हली तेच मागतात, उत्तम ! ना म्हणण्याचे कारण नाही. बरकड पागा बरबाद जाल्या ह्या कशामुळें हेही त्याचे ध्यानांत असेल. तसेंच सुलतानाबाद^{१५४} वगैरे जागा हली लावून दिल्या. यांतील काय उत्पन्न तेही ध्यानांतच. मर्जीतच असल्यास माहाळ तरी आम्हांस काय करावयाचे ? आम्हांस पवार सरकारचें कल्याण जिकडून होईल तसें करावयाची आज्ञा द्यासाहेबाची त्याप्रो करित आले व पुढेही आज्ञेप्रो होईल. बरकड आशेचा अर्थ ईश्वरगनीं परिपूर्ण केला. अस्तु. मर्जी असेल तसे करावें. तुम्ही ना हो म्हणोन परिणाम काय ?

घर संस्थानास आधार आश्रय नाही. धंडांनीं त्राही केले. त्यास हली पेंढारी याजकडील संधान आले आहे. त्यास काय ती आज्ञा म्हणोन दर्शविले, त्यास संस्थानास कोण्टाचाही आसरा नाही. संस्थान जीर्ण होउन कोणताही कस राहिला नाही. स्थापकी ही दौलत आपले बरोवरील समजूल उभयेतांनीं बरदास्त राखावी, ते येकीकडे राहून तेच प्रासावयास लागले तेव्हां निरुपाय जाणोन जीवाचा दबाव

(१५४) यास ठिकरी सुलतानाबाद असेही म्हणतात, हा महाल नर्मदेच्या दक्षिणेस आहे.

व्हावयाकरितां जो आश्रय होईल तो करावा या वितिरिक्त अन्य उपाय नाही. परंतु आजचा येविसीचा उद्योग करून त्यास आणिलें असतां पुणें, उभयेता सरदार, आणिली येथील^{१५१} आदिकरून सर्वास संशय उत्पन्न होउन उधांचे मरण आज आणोन घ्यावें हें चांगले दिसन नाही. याजकरितां तूर्त हा उद्योग आणण्याचा न करिता संधान आले असेंच राखावें. पुढे तसाच दिवस प्राप्त येईल ते समई सूचना करावयास येईल. तेही मोठे कृतीवान अथवा भरणेवाईक असे नाही. बंडाई करोन मारकूट करावी हेंच करणे. त्यास तें नकोत. तथापि संधान तोडूं नये. पुढे दृष्टीस येईल तसें करितां येईल. सविस्तर [मैना] वाई साहेबांस लिहिले आहे. वरकड पत्राची उत्तरे मागाहून लिहूं.

तुमचे खर्चाविसीचे [सदाशिवमठ] पुराणिक बाबास लिहिले आहे. [ते] शकल काढतील. तुम्ही हवालदिल न होता वरचेवरी लिहित जावे. हजार रुपये द्यावयाकरितां बाबास लियो आहे. तसे तुम्हीही वाईसाहेबाचे आज्ञे प्रो माहालाकडून तजवीज करून परभारे घरी पाठवावें. माहालासिवाय दुसरी जागा आहे नाही हे घ्यानातच आहे. तसें बैदेवखेडे निवारण होउन सुक्तेच्या पोटी होईल. असे दिवस ईश्वर आणील तेव्हा येतील. वरकड तसे दिवस येणें जरूर. त्याअर्थी यातीलचे यांत तजवीज पाहोन घरखर्चाची बेहाबुदी राखावी.

पिराजी^{१५२} हुजरे येथोन पुण्यास गेलेंच आहेत. अलीकडे बंडाचे उपद्रव जाले व होतात हेही वरचेवरी श्रीपतराव^{१५३} व पिराजी यास लिहीत जावे. म्हणजे समय विशेषें ते बोलतील. तसें लष्करांतही गोकुल पारख यास पाठाप्रो लिहित जावे. असा प्रसंग याजवर गुदरला व गुदरतो इतके त्यास श्रुत होईल. नंतर निदानचे प्रसंगास येखादी गोष्ट अनुकूलतेची जाली असतां त्यासी बोलण्यास जागा होईल कीं, तुमचे सुमे नेहमी उपद्रव देउन संस्थान वरबाद केले. येविसीचा बदोबस्त राखावा म्हणोन दोन्ही सरकारांत लिहिले असतां कोण्हाचे वस्तु बरदास्त न जाहाली तेव्हा प्राणसंरक्षार्थ हे करणे प्राप्त जाहाले, असें बोलण्यास जागा राहील. याजकरितां तिकडे सरदाराचे लष्करांत^{१५४} व पुण्यास वरचेवरी जाले वृत्त लिहीत जावे. कांगदपत्र पाठवण्यास आळस करूं नये.

(१५५) गायकवाड व त्याचे स्नेही ईंग्रज,

(१५६) हा गायकवाडांच्या वतीनें पुणें दरबारी राहत असे

(१५७) गायकवाडांकडून पुण्यास राहणारा हा वकील दिनतो,

(१५८) लष्कर म्हणजे ग्वाल्हेर,

च्यार महिने तुमचे पत्र येउन कांहींच कळत नहुते तेणे आश्चर्य भासे कीं, सर्वांची पत्रे वगैरे आले गेले निरोप कांहीं तरी येते आणि तुमचा तर लेख नाही, तस्मात रोष म्हणावा किंवा काय असे अनेक प्रकारच्या कल्पना घेताना यकलो. तेव्हां हाली ही पत्रे पुरवण्यासुद्धा आली ती येथभूत श्रवण होउन संतोष जाहला. तुम्ही पत्रे न आली याच कारणे लिहिली ही वास्तविक असतील. परंतु खबरदारीस शब्द कोण्ही ठेविल. जसे असेल तसे लिहिण्यास प्रत्यवाय काय ? तुम्ही पुरवण्यापत्रीं मजकूर लिहिले, याची समर्थक उत्तरे काय ल्याहावी ? कालगती विलक्षण जाहली 'मेहनत बरबाद गुन्हा लाजिम' असं दैवास आले. आस्तु. आपण सर्वोपरी लाचार, आपले जवळ कागदपत्र दस्तावेजसुद्धा कांही येक नाही. तेव्हां आतां कालानुरूप त्यास बुद्ध होउन बरे वाईट जसें म्हणतील तसे पडोन त्याच्या लाथा खाणे प्राप्त आहे. परंतु सत्याचा वाली श्राम्भवान आहे. आम्ही यांच्या हिताच्या बुद्धीनें सर्वथे भरीस पडले असले तरी याचा बदला तोच आज अथवा कालेकरून देईल आणि लोभाविष्ट होउन पवाराची दौलत विनचारिस जाहली ती सर्वस्वे आपण खाउन जाउन आपला निर्वाह करून असे समजोन केले असल्यास ईश्वर पाहून घेईल. दौलतीचा अर्थ हजार कोसावरून दिसतच होता आणि या पापांत पडो नये हा कृतसंकल्प असोन दैववशांत हे दिवस प्राप्त जाहाले. ते भोगणे प्राप्त. त्याचे पोटी मुख्याचे^{१११} विविनिषेध काय म्हणावयाचे आहेत. त्यास बोखदा बाचून ही खरूज जाईल तर बरेच आहे असे मनोदय आम्हास येथोनही दिसतात. परंतु उपाय नाही. चार दिवस जसे निवतील तसे काढणे प्राप्त आहे. बाद बरसात ईश्वर कसें दिवस दाखवितो तें पाहून याचा विचार पोक्तपणे करावयाचा तसा करू. तसे मातुश्री घयासाहेबास विनंती करून येविसीची बरचेवरी पुरवणी ठेऊ. चिंता न करावी. तुम्ही आपले तर्फेनी समेटीत असावे. श्रीमंत सरकारमजीचे^{११०} ध्यान काय आहे हेही समजण्यांत अद्याप आले नाही. आल्यावर पेंढाऱ्यांच्या विचारासुद्धा खुलास्यानेंच विचार करू. विनाकारण कदापि करू नये. श्रीमंतास व इंग्रेजास^{११२} याचे अति वैशम्य आहे, ते काय ल्याहावे. याणी ही जागा धरली^{११३} असे पकेपण समजल्यास गुजराथचे लगत्यामुळे

(१५९) मैनाबाई पवार.

(१६०) फतेसिंगराव गायकवाड.

(१६१) बडोद्यांतील ईंग्रजांचे वकील कारनाईक यास.

(१६२) भारेत पेंढाऱ्यांचा शिरकाव झाल्याचे ईंग्रजांस खपलें नसतें परंतु पेंढाऱ्यांस शिडकावून देखील घकणार नाही कारण त्यांची टोळधाड न जाणो गुजराथेकडेसुद्धा वळेल अशीदेखील त्यांस मीति होती.

जाग्यासुद्धा अपाय करतील यांत संशय नाही. कारणस्तव आले गेले तरी चिंता नाही. परंतु नेहमीच सर्वथैव करूं नये. ' लोभ करावा हेविनंती.

पो छ ३ माहे जाखर
ज्येष्ठ शुभा ४ सोमवार सायंकाळ.
सन अर्बा असेर. मुा धार
[२३ मे १८१४]

लेखांक [७०]

श्री ' शंकर

पुा राजश्री बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेशी

विनंती उपरी. तुम्ही छ २४ राखरची पत्रे पाा ती पुरवण्यासुद्धा मनन केली. त्याची उत्तरें लेहून कासीद रवाना करावा तो दुसरे तुम्हाकडील पत्र मुजरद आले ते पावोन सविस्तर मार कळला. येथील व्यक्ता राजश्री केशोपंत आल्यानी पाहिली. ते समक्ष निवेदन करतील व साळ्याचे व सोनाराचे तंत्र्यावरून तुमचे करण्यास सरकारानी अपमानिल्या^{१६३} वरून बहुत उदास होउन लिहिले. ऐशास येविसी तुम्हीं आलास पत्र लिहिणे होते ते त्यास मार्गानी पावोन त्याणीं तेच पत्र इकडे पाठविले. मागाहून मारनिलेही आले. त्याणीही थोडे थोडे भाव दर्शविले. सारांश तेथील चालीचा अर्थ आजच लक्षांत यावा असें नाही. परंतु आपल्यास श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाची आज्ञा शिरसावंद. त्यांचे चरणासी दुसरा विचार नाही. याजकरितां वयासाहेबाचे आज्ञे प्रो दिवस माहात्मानरूप चालविण्यांत कमी केले नाही व पुढेही आज्ञेस उजूर नाही. परंतु तेथील मुख्य्याची मर्जी अप्रशस्त. त्यास इकडोन नीट वागण्या- विसी वयासाहेबीं लिहिण्यात कोणती कमी न केली. वयासाहेबाचे पूर्ण मानस कीं, संस्थानची सेवा आमचे^{१६४} हाटून घ्यावी. म्हणोन जसें लिहिणे त्या प्रो लिहीत गेली. दौलत वोढगस्त, सर्वोपरी बखेडा, याजकरितां सर्वांनी येकविचारे निखालसपणें चालोन, आले विघ्नाचे निवारण करावें. सरकारानीही सूक्त असूक्त आज्ञा करणें ती तुम्हास करावी. येद्यपि येखादे करणे तुम्हाकडोन गैर समजोन जाले आणि ते वास्तविक त्याजला समजल्यास त्याणी तुम्हास बोलावोन, त्याची चौकसी ज्या प्रो कर्तव्यता असल ती तुम्हास आज्ञा करून तुमचे हातोन बंदोबस्त करावा, यांत तुमचा कारभार्याचा दाब राहून कोणते कामास व्यय पडत नाही. ते न होता हलकी माणसें हातीं धरून तुमचे करणें

(१६३) या वेळीं बाळाजीपंताच्या कारभाराविषयीं मैनाबाई फारशी सहायुभूति दाखवीत नसल्याचे दिसते.

(१६४) सिताराम रावजी प्रभुति नवोदेंकर मंडळी.

अप्रशस्त वाटते. त्यास सरकारांस मनःपूर्वक आपला त्रासच असल्यास येथोन मातुश्री बयासाहेबीं कोठवर ल्याहावें ? तसे तुम्हीही या दोन्ही खानग्या शेवटच्या बहुतच लाचार होउन लिहिल्या. त्याजरून आम्ही यासाहेबांस आपले आगत्य व लोम आहे असें नाही त्यास आमचा सांभाळ करण तो करीतच आहेत व पुढेही प्रतिपाळ करण्यास तीच समर्थ आहेत. घारेतील नफा आजपावेतो काय जाळा व पुढेही होणें समजतच आहे. परंतु बयासाहेबाची आज्ञा प्राधान्य. त्यास हल्लीं मातुश्री [मैना]बाईसाहेबांस बयासाहेबीं सेवटचे पत्र ज्याप्रो लिहिण तसें लिहिले जे मी येथोन याजला पाठविलें, मिळोन संस्थानचे व तुमचे कल्याण व्हावे; त्या अन्वये माझी आज्ञा अमान्य न करितां वित्यविषयांनी व जीवानी खराब जाले. तथापी तेथील अमिमान न सोडितां पुढें संस्थानचा बंदोबस्त येथास्थित व्हावा हा उद्योग करितात. परंतु तुमची मर्जी प्रशस्त नाही आणि दुसरीकडोन तुमचे दौलतीचा बंदोबस्त होत असल्यास आम्हीच करू म्हणोन याचा व आमचा आग्रह नाही. कोण्हीकडोन तुमची दौलत नीट व्हावी यांत आमचा संतोष. त्यापेक्षां हे नसावे ही मर्जी असल्यास कारकून बोलावून घेतील व हे माझे मजपासी आहेत. मजला हे सुटतात असें नाही. तुम्ही मात्र आपले दौलतीचा बंदोबस्त जिकडोन होत असेल तिकडोन करून घ्यावा म्हणोन बहुत प्रकारें बयासाहेबीं लिहिले आणि याचे उत्तर येई तो कोणती उतावळी करू नये म्हणोन आज्ञा जाली. त्यास बाळाजीपंत, तुम्ही कोण्हेविसी उदास होऊ नये, सरकारची मर्जी नसल्यास आमचाही आग्रह नाही. त्यास उदास न होता चार दिवस आपले तिलमात्र वाकडे न दाखवितां असावे. या पत्रावरून सरकारचे लक्षांत पुर्तेपणे येउन निखालसपणे तुमची खातरजमा करून तुम्हासी प्रतर्णा न ठेवितां कामकाज तुमचे हातून घेतल्यास उत्तम आहे व इकडे बयासाहेबाचे पत्राची उत्तरे काय लिहितात हेही समजेल. त्या प्रो तुम्हास मागाहून लेहून पाठऊं, त्या प्रो करावे. इतके श्रम साहस करून खराब जाला हे सरकारचे लक्षांत नाही, त्यास उपाय काय ? परंतु सध्यां सहसा उतावळी करू नये. आम्हीही तुमची उपेक्षा करून लोटून दिले असें नाही. दिवस सर्वोपरी प्रतिकूल याजमुळें जें जें करावें ते नीट न होता संकटच पडत गेले. सर्व तुमचे ध्यानांत आहे. त्यापेक्षां इतके दिवस काढिले तसें पुढें धैर्य धरावे. तिकडोन उत्तर येईल त्याप्रो मागाहून लेहून पाठवितो. चित्तांत कोणता आदेश करू नये. सविस्तर आलाहिदा पत्रावरून कळेल. महाराजांनी शेवटचे पत्र लिा आहे. याचे उत्तर येई तोपर्यंत बाळाजीपंतांनी उतावळी करू नये म्हणून आज्ञा त्यावरून तुम्हास लिा आहे. तरी जाव

येउन पुन्हा तुम्हास लिहू तोपर्यंत दिवस लोटवो. तुम्ही म्हणाल जे येथे कामातून निघालो; आता आम्हास येथे सेर पीठ कोण तोळतो ? हेही खरे आहे. तत्रापि उतावीळ करूं नये. खर्च पडला म्हणोन चिंता करता. त्यास ज्याजवळ मेळमीळ त्याचे आज्ञेनी खर्च पडला. त्याची सलामती आहे, तर आपले गेले नाही. तेथील मर्जीचे कोणाचा दरकार बाळगीत नाही. तेथील विटविटीमुळ येथील मर्जी खपा न व्हावी. वडीलांनी ह्या चरणाची जोड करून दिल्ली ती धारमुळें जाईल. याजवरून विनंति कर [णे] ती केली आहे. माहाराज दीनदयाळ कृपासमुद्र आहेत. याची सलामती आहे तर आशा धारा बडूत होतील. आपले हातून शेवा घेतील. आपली मात्र निष्ठा शाबूत असावी. शेवा करणियास फार दिवस लागतील. कृपा करतील तेव्हां क्षण लागणार नाही. तुम्ही उतावळी तिलमात्र करूं नये. तसे [यशवंतराव] खानविल्लकर यासही समजून सांगवो. त्यांनीही उतावळी करूं नये. तलव येईल. परंतु आम्हास व त्यासहसा न लागते करावे. आला येऊन पावले. मूर्खतामुळे रामतलावा^{१६} वरच मुा आहे. द्वितीयेस येतील. नंतर समजून घेऊन माहाराजास विनंती करू. बडूत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

पो छ ३ माहे जमादियाखर
जेष्ठ शुभा ४ सोमवार सायंकाळ
सन अर्बी आसेर. मुकाम धार
[२३ मे १८१४]

लेखांक [७१]

श्री ! शंकर * संवत् १८७१ आषाढ वद्य ६
[८ जुलै १८१४]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

धाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव व सीताराम रावजी साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशळ ता छ २६ माहे रजव जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. गोकुळ मंगळजी पारख याचे रदकर्जाचे येवजी घ्यार गाव धार प्रगण्यातील कैलासवासी चिरंजीव दिवाणजी असता छउन दिल्ले होते, त्या प्रो गावची वहिवाट पारख याजकडे चालत आली. येविसी तुम्ही गैरमाहीत आहा असे नाही व गोकुळ पारख याचा येवज संस्थाना कडोन किती यावयाचा हेही तुम्ही जाणतच असता कोणही गैरवाका सांगितल्यावरून

(१६५) रामतलाव नकाशांत सांपडत नाही. पण बडोदा शहरावरुनच असावा.

सरकारातोन गावची जफती केली. यावरून पारख मारनिले याचे गुमास्त्यानी येथे लिहिले, तेव्हा गोकुळ पारख याणी येवजाकरिता श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबास व आम्हास बहुत निकड केली की, मजला गावासी कारण नाही. माझे येवजाचा फडशा करून घावा. म्हणोन फारच जिकिरीस आला. तेव्हा त्यास मोठे पराकाष्टेनी समजून सांगितले जे आम्ही घारेस पत्रे लेहून गाव तुजकडे चालते करवितो. याप्रो खातरजमा करून पेशजी तुम्हास सरकारात पत्रे लिहिली. परंतु पारखाचे गुमास्त्यास दखल दिव्ही नाही. त्याणी दोन चार महिने वाट पाहून पुन्हा येथे लिहिले. याजकरिता हाली तरी फारच निकडीस आला. याचे सविस्तर कोठवर ल्याहावे ? पाहता अर्थी त्याचा तरी अपराध काय आहे ? संस्थानचे बंदोबस्तास प्रथम राजश्री केशवराव बाजी पाठविले तेव्हापासोन ता पावेतो याचा येवज येथोन हुंड्या करून वरचेवर किती पाठविले व तेथे पारख असता येवज काय घेतला हे तुमचे ध्यानातच असल. तेथे तुमचे सर्वांचे विचारे याणी सिलेदारीचे हिशेबासुधा येवज रदकर्जात धरिला, त्यास सिलेदारीचे कलमासिवाय कर्जाउच येवज किती आहे तो तुम्ही जाणत नाही की काय ? असे असता त्याजकडील गाव काढण्याचे कारण काय ? जे फिटेले ते सरकारासच हालके होईल, हे लक्षात न आणिता थोड्याकरिता मनुषास खटे करावे हे चांगले नाही. या करण्यानी येथे काय करितात. त्यास याची तजवीज येथे कशानी होती हे तुमचे लक्षात आसोन येथील लिहिणे येकीकडे ठेउन आपलेच करणे करिता. असो. हाली गोकुळ पारख यास बहुत प्रकारे सांगोन हे पत्र तुम्हास लिहिले व श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबास याणी श्रीमंत मातुश्री [मैना] बाईसाहेबासही पत्र लिहिले आहे. तरी तुम्ही सरकारात विनंती करून याचे गुमास्त्यास गावची दखल देउन गुमास्त्याचे पत्र घेउन येथे पाठवावे. येविसी दिनावधीवर न टाकिता पारखाकडे गाव चालत आल्या प्रो सांगावे. गुमास्त्याचे पत्र आले म्हणजे मातुश्री वयासाहेबास व आम्हास पारखाची निकड होती ती दूर होईल हे समजोन पत्र घेउन पाठवावे. येविसी पुन्हा लिहिण न पड ते करावे. गोकुळ पारखाचे लग्न व्हाययाचे तेव्हा वयासाहेबास गोकुळजी अडवील, तेव्हा तीराईत पारखाचा दोन हजारचा हवाला वयासाहेबानी घेतला. गावचा वसूल देईल तो गुमास्त्यानी वयासाहेब सांगतील तेथे भरावा. या प्रो ठरल आहे, त्यास गाव पत्र पावताच याच गुमास्त्यास दखल घावी. तुम्ही आपले तर्फेनी किंचित खलेल करो नये. तुम्हीच खलेल करता म्हणोन लेख येतात याजकरिता लिहितो. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [७२]

श्री १ शंकर * संवत् १८७१ श्रावण शुद्धा १२

[२९ जुलै १८१४]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपत व सिताराम रावजी साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ * ११ माहे साबान जाणोन स्वकिये लिहित जावे विशेष. तुम्ही आषाढमासी मुजरद माणसासमागमे पत्रे पाठविली ती पावली. त्याची उत्तरे तपसीलवार दोन च्यार रोजी देउन त्याची रवानगी करितो. अलीकडे तुम्हाकडील वर्तमान कळत नाही. त्याजवरून चिंता लागली आहे. तरी वरचेवर सविस्तर लेहून पाठवीत जावे.

पेशजी गोकुल मंगलजी पारख याचे गावची जप्ती उठवोन पहिल्या प्रो गांव मारनिलेकडे सांगावे म्हणोन तुम्हास व श्रीमंत मातुश्री [मैना] बाईसाहेब यांस श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब यांचीसुधा पत्रे पाठविली ती पावली असतील. परंतु गांवची जप्ती उठवोन गांव पारखाकडे सांगितले किंवा नाही हें समजत नाही. त्यास जप्ती उठविली असल्यास उत्तमच आहे. नसल्यास तुम्ही आपलेकडोन येक दोन वेळ विनंती करून पाहावी. ' त्याप्रो जप्ती मोकळी होती न होती [ति] लेहून पाठवावे. तुम्हाकडील सविस्तर वरचेवर लिहित जावे. इथपर तुम्हाकडील माणसास दिवसगत न लवितां लवकर रवाना करितो. त्याजवरून सविस्तर कळेळ.

१ बाळाजीपंत, दिपवाळीपर्यंत कसंही दिवस तुम्हां आम्हांस काढण प्राप्त. पुढे ईश्वरानीं उपेक्षा केल्यास हे दिवस निषत नाही तस श्री आपली उपेक्षाच करील हेही होणार नाही. सविस्तर तीरा राजश्री 'रामरावबाबा' लिहितील त्याजवरून कळेळ. बहुत काय लिहिणे लोभ किजे हे विनंती.

पो छ १७ माहे साबान

सन खमस. सुकाम घार

(१६६) 'ती' म्हणजे आहे यावरून हा फणशाचा आलेख असावा. तो सिताराम रावजीच्या तर्फे धारेस होता पण पुढे बडोबासच परत गेला. याचें एक पत्र पुढें येणार आहे.

लेखांक [७३]

श्रीशंकर * संवत् १८७३ चैत्र वद्य १०

[२२ अप्रेल १८९६]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यासी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो सीताराम रावजी [फणसे] जै गोपाळ विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्हांकडेन बडूत दिवस पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तरी येसे न करतां सदैव पत्र पाठवून संतोषवीत जावे. यानंतर संस्थान धार येथील दशा प्रस्तुत काली कशी, महाल मुखकाची वेवस्ता काय हे अर्थ सारे धारेच्या व येथील लिहिण्यावरून सविस्तर तुम्हांस श्रुत आहेतच. दिवसें दिवस संस्थान केवळच गलित होत चालले. यास कारण मिळोन दौळतीवर पेंच पडून संस्थान मोडकळीस येत गेले. सरंजाम सुटत चालला. महाल मुख्य ज्याचा जोर पडला त्याणी तिकडे दाबले. घरचा बखेडा मुरारारव [पवार] आदीकरून नेहमी आहेतच. सिवाय बाहेरील फौजेचे उपसर्ग याजमुळे मुख्य दरोबस्त उद्वस्त होउन आधार नाहीसा जाला. हे संस्तान उभय सरदाराचे चिमव्यांत. आजपर्यंत ते हरयेकविसी बरदास्त राखीत होते, म्हणोन आवातवा राहिला होता. सांप्रत काळी अगत्यवाद कमी, याजमुळे त्याचेच सरंजाम जेरवार करतात. मुरारी, पवार[१]चे घरचा, त्याचा दौळतीवर वारसा नसतां तो बंडे करून संस्था[नी दंगा] करतो. त्यास आश्रा××[न देता] पारिपत्य व्हावे ते येकीकडे राहून त्यास अशरा, बरदास्त त्याची होती. तेव्हां परिणाम कसा लागतो. तस्मात कालमहात्मच असें आले कीं, बरोबरीच्या दौळती असोन कोणही कोण्हाची समय विशेषें बरदास्त न करतां अपसाअपसांत बखेडा होउन व्हास व्हावा. त्यांत आजपावेतो तुम्ही आमचे दौळतीचे अगत्यवादी तिकडे आहां. त्यापक्षीं कसाही प्रसंग प्राप्त जाला तत्रापि त्याचे निवारण होउन दौळतीचे कल्याण तेच व्हावे, तसी बरदास्तही होत आली. परंतु अलीकडे तुम्ही दौळतीचे ग्रहदशेस अनुकूल जाला असा भाव होतो. कारण मिळोन धारेडून जसा प्रसंग तसे वरचेवरी लिहितच आहे. तस आम्हीही बदनावर प्रकर्णीं वगैरे दोनचार वेळ लिहिलें. परंतु उत्तराचाच अभाव जेथें जाला तेव्हां चित्तास कसें न वाटे ? त्यास पारखजी, तुम्ही आपलेकडून अनास्था केली. परंतु आम्हास संस्थानास तुम्हा-सिवाय आश्रय दुसरा नाही. राग छेप करून तुम्हांसच लिहू. तसें जाणपण्यानी दृष्टी विसी अमिमान धरून बंदोबस्त तुम्हीच कराळ हा पुरता भरंवसा आहे. हाळी मुरारारव [पवार] वगैरे बखेडेखोर जमाव करून दंगा करीत आहेत व आपलेकडीलही सरंजामाच्या घरसा [१] वगैरे माहाळसंवेधी बंदोबस्त होणे म्हणोन धारेडून श्रीमंत मातोश्री मैनाबाईसाहेब

याणी राजेश्री बाळाजी लक्ष्मण बाकणकर याची खानगी तुम्हाकडे लष्करांत केली आहे त्याप्रो मारानिले येउन दाखल होतील. संस्थानचे वगैरे सविस्तर सांगनील, त्याप्रो ध्यानात आणोन संस्थानी बखेडा उपस्थित जाला आहे तो निवारण होउन पुढें यथास्थितपणे बंदोबस्त राहून महाल मुलुक गुंतले आहेत त्याची मोकळीक होउन दौलतीचे कल्याण होय तें केले पाहिजे. आपले तर्फेचा बंदोबस्त तुम्ही कराळच. तसे श्रीमंत होळकरसोबतकील बंदोबस्त होणे. त्याजकडील वकील प्रस्तुत तेथें आहेत, त्यास समक्ष सरदारसोबतकील संस्था[नचे] बरदास्तीविशी ताकीद [आगत्य] बादांनीं जाली असतां त्याचेही समजण्यांत पकेंपणें येईल कीं संस्थानचा अभिमान सरदार साहेबांनीं धरला, त्या पक्षीं आपलेकडून उपसर्ग न लागावा असें ध्यानांत येउन सहजात बंदोबस्त होउन येईल. पारखजी, या गोष्टीस विशेष साहज पडतो किंवा बाबें व्यावें लागतें असें नाहीं. अंतःकर्णापासून लोभ ठेवून पवाराची दौलत आपली असा भाव ठेवून आपलेकडील सुमे वगैरे सर्वास ताकीदी येकदोन वेळां जाल्या असतां बंदोबस्त होउन येईल. कोण्ही संस्थानाकडे पाहाणार [दिखील] नाहीं. महालीं मुलकी निष्पण ताकीद जाली असतां घुरारी वगैरे यासही आश्रा देणार नाहींत. परंतु इतका अगत्यवाद धरिला [मात्र] पाहिजे. तो विना तुमच्या लोमाखेरीज व्हावयाचा नाहीं. उभय सरदाराकडे माहाल दाबले गेले. त्या माहालामुळे सरदारसाहेबाचे दौलतीस बहुतसा उपयोग आहे असें नाहीं. मधीच्यामधी बहिवाट होती. नावे मात्र सरदारसाहेबांची. त्याची मोकळीक जाली असता या दौलतीचा निर्वाह चालून जीर्णोधार होईल. तसा बदनावरसंबंधी बंदोबस्त जाला असता साहुकाराचे गळे मोकळे होउन संस्थानास उपयोग पडेल. हे पर्याय आजच नवीन लेहून कळवावे असें नाहीं. तुमचे ध्यानात आहेतच. परंतु आज पावेतो कागदीपत्री लिहीत होतो प्रस्तुत पत मारानिले [या] कामाकरितांच मुदाम तुम्हाकडे पाठविले आहेत. या समई उपयोग करून दाखवाल तितका थोडा आहे. तेथें तुम्हासिवाय दुसरा अगत्यवाद [१] कोण्ही नाहीं. बरकडही श्रेही परंतु त्याच्या चाली मित्र, तसा तुमचा आमचा रिणानबंध नाहीं व तुमची चालही अन्य नाहीं. तुमचा अलोभ व दुसऱ्याचा लोभ समान व्हावयाचा नाहीं, त्यापक्षीं या समयी निसीमपणें अगत्यवाद आहे तोच वलोचर करून संस्थानचे बखेडे दूर होउन बंदोबस्त माहालसंबंधी वगैरे करून दिवसेदिवस संस्थानचें कल्याण होय असें केले पाहिजे.

बरकड इकडील सविस्तर परस्परें तुमच्या ऐकण्यांत येतच असेल, त्यापक्षीं विस्तारें काय, व्याहवें ! बाळाजीपत [बाकणकर] व बलजतरावजी [वकील] सविस्तर

बोळतील त्यावरून कळेल. निरंतर पत्र पाठवून संतोषवीत जावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ही विनंती. मिती चैत्र वद्य * १०. हे विनंती.

लेखांक [७४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद शुभा १
[२४ अगस्ट १८९६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत [वाकणकर] खामीचे शेवेसी.

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ *२९ माहे रमजानपावेतो यथास्थित जाणोन खकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही धारेतून पलीकडे गेल्या ताा पत्र येउन सविस्तर वर्तमान समजण्यांत न येई याजवरून चिंता लागली होती. त्यांत तुम्ही शैन्यात ^{१६७} दाखल जाल्याचे सरासरी धारेस पत्र आले होते. त्याजप्रो तेथोन लिहिले आल्यावरून तुम्ही गेल्याप्रमाणे मार्गांनी सुरक्षित जाउन पावळ याजवरून मात्र चितास स्थिरता वाटली. त्यास हली जेष्ठ वद्य १० चे पत्र ग्वाल्हेरीचे मुकामाहून आले ते छ १९ मीनडूस पावोन परम आनंद जाला. पत्रातील मार अक्षरशा अवगत जाला. पारखजीनी बहुत आदरसत्कार करून धार संस्थानचे बंदोबस्त करून देण्याविसी अभिमानपूर्वक खातरजमा करून समीप ठेविले. सरकारची मेट होणे तीही करितील व आपले आगमन येथे व्हावे हे पारखजीचे लक्ष बहुत आहे व आपले मंडळाचे ठिकाणी बहुत लोभ करितात व आपला मनोदय अद्यापही असल्यास हे आगत्य धरून बढवितील. याजकरिता येविसीचे काय ते उत्तर यावे हणोन विस्तारपूर्वक लिहिले.

यैशास बाळाजीपंत, तुम्ही पारखजीपासी जाउन पोहोंचल्यावर बहुत प्रकारे तुमचा आदरसत्कार करून खातरजमेनी ठेविले येविसीचे आपूर्व काय मोजावे ! धार संस्थानचा सर्वोपरी आगत्यवाद पारखजीस म्हणोन त्याचेच सकृप आधारावर तेथील निःकांचिन व्यवहार होउन खराबीत कोणती तथा राडिली असे नाही. माहाल मुलुकाचा कोणता आधार आश्रय राहिला नाही असे असोन दिवस निघतात परंतु तेथील खातरखा बंदोबस्त करून माहाल मुलुक सोडवोन संस्थान सकांचेनयुक्त रूपास आणावयाविसी त्याजला अगाध काय होते ? परंतु संस्थानचे गृहदरमेलें [तसे] घडोन न आले. हली त्या दौलतीचे नष्टचैर्य शेष न राहिले, याजमुळे प्रसंगोपात तुमचे जाणे पारखजीपासी जाले व मागे

(१६७) शैन्यात म्हणजे लष्करात असे अनेकदां आले आहे [लेखांक ७५, ७७] अर्थात् लष्कर अद्याप राजधानी बनलें नव्हतें असेच समजलें पाहिजे.

शुरारराव पवार याचा महद्गोग दौळतीस होता तो मारनिले शांत जाल्यामुळे निवारण जाला. व्यर्थ दुर्बुद्धीस प्रवर्तक होउन बहुत प्रकार मुखरूप येउन रुतव्यानी राहण्याविशीं सांगितले असता च्यार सोध्याचे बुद्धीनें त्याजला रुचीस न पडता त्यात दौळतीचा खराबा करून आपण शांत जाले, असो. दौळतीचा कांच तुटला परंतु आता माहालचे सुटकेचा वगैरे बंदोबस्त करणे पारखजीस आहे. त्याजविना संस्थानची स्थिती राहणार नाही. याजकरिता बदनावरचा येवज इतके दिवसाचा सुंदर मेहत्याचे कर्जात वाटून पुढें माहाल निर्वेधपणे पवार सरकाराकडे चालावा. हिशोबाचे रुईनी मेहताजीचे येवजाची बाकी निघाल्यास त्याजपो कांही येवज लाउन दावयास ठीक पडेल व कांही संस्थानचे खर्चाचा उपयोग होईल. त्यास मेहत्याचेही अगत्य पारखजीस आहेच. संस्थानचे तरी पूर्ण [ते] आगत्यवादीच आहेत. त्यापेक्षा दोन्हीचा सांभाळ करणे त्यासच आहे. तसेच बेरसे व ताल मंडावळ वगैरे माहालचे सुटकेचा बंदोबस्त करून घ्यावा. कोठ्याचे खंडणीचाही बंदोबस्त करून देणार ते उत्तमच आहे. हा विचार मोठाच मोठा परंतु तूर्त आची माहालचे सुटकेचा विचार करून पुढे पाठवावा मग मोठे प्रकर्णां विशीं मागे तुम्हास चार दिवस लागल्यास चिंता नाही. इकडे माहालचा वगैरे बंदोबस्त राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिचे] वगैरे करतील.

दुसरे आमचे आगमन तेथ व्हावे येविशी पारखजीचे मानस अंतःकर्णापासोन लोभपूर्वक आहे याजकरिता काय ते उत्तर पाठवावे म्हणोन लिहिले. त्यास दालाजीपंत, कैलासवासी दिवाणजीची ^{१६} रवानगी घारेस केली ती तेथील जाग्यावर आपला निर्वाह व्हावा अथवा तेथ निर्वाह होईल न होईल संस्थानचा अर्थ काय तो येथोन दिसतच होता. परंतु संस्थानास शुरारानी बहुतच उपद्रव केल्यामुळे श्रीमंत मातुश्री मैनाबाई साहेब पवार फार त्रस्त जाल्यावरून येथे श्रीमंत मातुश्री गहिनाबाई बयासाहेब गायकवाड याणी बहुत प्रकारे कायपरणें आज्ञा केली. याजवरून पाहाता संस्थानचे आगत्यवाद पारखजीस निशीमपणें आहे व आपलेविशीं तरी केवळ अद्वैतच प्रकार. शरीर मात्र मित्र. याजकरिता कैलासवासी चिरंजीवास पारखजी पासी ठेवावे असे घराट कितेक प्रकारचे विचारे घारेचे फुटके तारू गळ्यात घेउन त्याची रवानगी केली. त्याप्रो पारखजीनी संस्थानचा व कैलासवासी चिरंजीवाचा

(१६८) सखाराम चिमणाजी फणसे यास 'दिवाणजी' असे संबोधित असत. गायकवाड याच्या आज्ञेनें या पूर्वीच फणशांनीं त्याची रवानगी केली होती. त्यास धारकराची दिवाणगिरीही मिळाली होती. पण तो अकस्मात् धारला त्याचा हा निर्देश आहे.

अभिमान धरून कैलासवासी चिरंजीवास आपले समीप नेहण्याचे योजून सिद्धता केली. तो दरम्यान निष्कलित प्रकार होउन पारखजीचे मनांतील विचार मनातच राहिले. नंतर तेव्हाच आमचा विचार जाल्यास करावा म्हणोन राजश्री बलवंतरावजीची सूचना आली. परंतु येथे चिरंजीव राजश्री बाबासाहेबाची वृत्ती उदास जाली म्हणोन च्यार महिने विचार करण्यास प्रशस्त्य न पडले. उपरांत येथील प्रकार दिवसदिवस विपरयास होत चालला. तेव्हा पूर्व पारखजीचे मर्जीचा रोख कायम आहे तरी खुलासा काढावा म्हणोन बलवंतरावजीस सविस्तर पाचव्यार वेळा लिहिले तसे पारखजीसही सूचना लिहिली, जे आपले सबाह्य आंतःकर्णपूर्वक आपलेपासी न्याहावयाचे आहे तरी खर्चाची सरभरा ठेउन रुतव्यानी घेउन जावे. परंतु [बलवंत] रावजीसुधां उतरे न आली. त्याजवर येथही प्रतिबंधादिक आडचणी प्राप्त जाल्या, तेव्हा पत्र जाण्यायेण्याचा अर्थ समजून चुकला. तथापी संकटाचे समई आपला पूर्ण स्नेही की आपले संकटाचा आंतःकर्णापासोन ज्यास कळवळा येई त्यासच सुक्त किंवा असूक्त समजवावे म्हणोन अडचणीतोन भगीरथ प्रल्हाचे युक्तीने रावजीस व पारखजीस येथील हवाल यक दोन वेळा लिहून दर्शविला. त्याचेही उत्तर न आले. त्यास आमचीच प्रतिकूल गृहदशा बळोत्तर म्हणोन ज्या द्वारानी पयश्राव व्हावा तिकडोन अग्निवर्षाव जाला, तेव्हा कोणतेही आनकूल पडणार नाही हे समजून दिवस काढिले. हलीचे प्रसंगी तुम्ही तेथ गेल्यामुळे पारखजीचे चिताचा खुलासा होउन आपलेविसी सबाह्यांतर लोमश्रावाचे अंकूर द्विष्टीस येउन जेथ आपले म्हणविले त्याचे अभिमानाची द्रुढता या पुरुषाविना दुसरी नजरेस येत नाही म्हणोन बहुतेक प्रकारे खातरजमेचे अर्थ लिहिल्यावरून बहुत संतोष जाला. त्यास पारखजीने मनांवर घेउन धारिल्यास व्यंग काय पडणार आहे ? यैशास सर्व यवस्तेस बाळाजीपंत, तुम्ही गैरवाकव आहां असे नाही. त्याअर्थी पारखजीचे लोमाचा सक्षुप बोध अभिमानपूर्वक तोच आहे तरी आम्हाकडोन ना नाही. श्रीमंत राजश्री आलीज्या बाबादरसाहेब व येथील सरकार हे आम्हांस कांहीं दोन नाहीत. वडिलो-पार्जित ^{१६९} लोम ठेवीतच आले. त्यापेक्षा ते घणी व पारखजीसारखे पुरस्कर्ते तेथही

(१६९) धारकर पवार व तत्पत्नीय फणसे इत्यादि मंडळींनी महादजी शिंद्याविषयी जे आदरशुक्त उद्गार काढले आहेत ते मननीय होत. विशेषतः फणसांच्या उत्कर्षाचा संबंध शिंद्यांची पोंचतो हे प्रथमच कळते. “ बोरले महाराज वडिलांचे ठिकाणी लोम ठेउन सांभाळ करित होते, वृक्ष कोणी उभा केला त्यास गैरमाहित काय आहा ’ हे शब्द मननीय आहेत. सन १७७५ पासून १७८० पर्यंत ज्या दोन स्वाभ्या शिंद्यांच्या गुजरायेंत झाल्या त्या वेळीं गायकवाडांत भाऊबंदकी माजली होती. या सुमारे फणसास हातीं धरून तेथें प्रस्थापित केले असतें असें अंजुमान केल्यास वाचणे होणार नाहीं,

चाकरी करून दाखवावी म्हणोन चिताची वद्धत उत्कंठा आहे. परंतु बालाजीपंत, सांप्रत येथील व्यवस्था तुमचे लक्षांतच आहे. दिनचर्येची आंत त्यांत चिरंजीवाचे स्थळांतर. यास्तव येक येक दिवस महत्संकटाचा जातो. तेहां आमचे वस्तू लठावणी होउन विचार घडणे इतके मात्र अवघड. हे केवळ लेहून शोभवितो असे नाही. सर्व हरद पारखजीस कैलासवासी चिरंजीव धारेस गेल्यापासोन माहीतच आहे. त्यात अलीकड तरी कसाले कसे कसे गुदरले हेही परस्परे जाणतच आहे. त्यापेक्षा अद्यापही आम्हांकडोन अनमान नाही. दरम्यान पारखजीचा खुलासा न समजे याजवरून चित संचित होतें, तसें आम्ही इकडोन वारंवार उद्योग करावा तरी आम्ही येथील प्रसंगाचे माहार्णवाचे प्रवाही याजमुलें तसेंच राहिले. हल्लीं तुम्ही त्याचे मर्जीचे व लोभाचे मान लिहिले, त्यास त्याचे मर्जी विरहित आमचा विचार नाहीच नाही. आम्हीं हेच व्याहतो कीं पारखजीनें मनःपूर्वक हा विचार घडवावा आणि आम्हीही त्या दरबारी सेवा चाकरी येयासामर्थे करून दाखवावी व पारखजीचेही अभिमानास येप येवोन त्याचेही मनोवांछित हेतु पूर्ण व्हावे हे आपले चितांत दृढ धरून पारखजींच अभयोत्तराची मार्गप्रतीक्षा करीत आहो. येविसी आंतःकर्णपूर्वक खुलासा काय तो समजावा. मुख्य द्रव्याचे सरभरे विरहित कसे घडते ? हे सर्व तुमचे ध्यानांतच आहे त्यापेक्षा विस्तारे करून काय ल्याहावे.

बालाजीपंत, या उपरी तुम्ही पत्राविसी आलस सहसा न करितां सविस्तर धरचेवर लिहित जावे. तुम्ही गेल्यापासून धारेससुद्धां येक पत्र आले. त्यास पत्राचा आलस होतो हे ठीक नाही. याजकरिता वरचेवर इकडे तिकडे पत्रे येत जावी. हल्ली चिरंजीवांनीं नवसरीहून तुम्हास व पारखजीस व [बलवंत] रावजीस पत्रे लेहून पाठविली ती येथील पत्रासह छ १८ रोजी रवाना केली आहेत, ती पावतील. तुमची रवानगी लौकर करावी म्हणोन चिरंजीवांनीं पारखजीस लिहिलें आहे, त्याजवरून कळेल.

चिरंजीवाची रवानगी सरकारातोन मुंबईस जाण्याचे इराधानी केली. त्यास नवसरीस मुा गेल्यावर प्रकृत विघडली याजकरिता मुा आले, तो परज्यन्यही लागला. यास्तव चातुर्मास्य तेथेंच राहावें असे ठरले. आलीकडे मुंबईहून गतविग्र आले. त्याचे ठिकाणीं धाकजी दादाजी म्हणोन पातेणा ग्रहस्त आला. तो चांगला शाह्याणा माणूस. माणुसकीस भला आहे. त्याणीं आपले हरद येकोन बिनाअपरावी याजवर गहजब केला व पुढे होत आहे हे पुतें समजून आपले ठिकाणीं काहीं द्रव येउन डोळा

ठेवतात. त्यापेक्षा श्रीकृपेकरून काय घडल ते पाहावे. सध्या मारनिलेचे शरीरी श्वस्त नाही व त्याचे चिरंजिवाचाही काल जाला याजमुळे सर्व स्तब्ध आहे. याज उपर यास आराम होउन दरबारास जावयास लागतील तेव्हां काय होईल तें पाहावे. तुम्ही इकडील कालजी करूं नये. सर्व चिंता श्रीयवतेश्वरमहाराजास आहे. जसे नजरेस येईल त्याप्रो मांगाहून लेहून पाठउ.

बलवंतरावजीचे पत्रच येत नाही तेव्हां तेथोन कोठे सरकारी कामगिरीस गेले किंवा कोठे आहेत हे ल्याहावे. धारेकडोन पत्रे वरचेवर येतच असतील ? व वरचेवर लिहिण्याविसी ही लिहीत आव्हो. दोन खानग्या तुम्हांकडे पा आहेत. पावल्या असतील. त्यांतही तुम्ही लिहिलं तेच भाव लिहिल आहेत. सारांश पारखजीच आंतःकर्ण निर्मळ होईल तेव्हां आपली करुणा येईल. त्याही आजपर्यंत आलोभ केली यामुलं धार व आपला खराबा किती जाला. असो. त्यास आता करुणा यावी. ईश्वराचे ठाई आंतः-कर्ण लावून भजन, कीर्तन, पुराणश्रवण, इत्यादि होत हेही चांगल. ऐहिलोक परलोक साधावा. जसी ही किर्ती साधतात तसा ज्ञातिविशेष याची मागणी जाली ती फोक देत नाही. त्याअर्थी लग्न कराव. मागंही महान संतसाधू जाले तेही गृहस्त आसोन दोन्ही साधनं केली. ही मोठी ज्ञातीत बंदवकी आहे, याजकारिता मी लिहिल हे वाचून दाखवून रायेजीवर मर्जी प्रो होई ते करावे. आणि मुलीस नेउन लग्न करावं हे तुम्ही सस्त बोलून घडवावे. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

पो छ २० जिल्हाद.

डाा अमीन वा ६

[१२ आक्टोबर १८१६]

लेखांक [७५]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ आश्विन शुभा ५

[२६ सितंबर १८१६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत खामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साधांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ *४ माहे जिल्हाद जाणोन खकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही धारेहून निघाल्याप्रो शैल्यांत दाखल होउन राजश्री पारखजीची भेट जाली याचे सविस्तर लेहून जेष्ठ शुभा दसमीची पत्रे पाठविली ती पावोन मार अवगत जाला. नंतर मुख्याची भेट

पारखजीनीं करून वोळणें जाल्याचे सविस्तर तुम्ही धारेस बापूजी रघुनाथ याजला लिहिले ती पत्रे मुजरद येथ आली. तीं आम्ही अवलोकन करून दोन्ही रवानग्या अतुकमें आल्या त्या पुढें चिरंजीवाकडे नवसरीस रवानाकरून तुमचे पत्राची उत्तरें पारखजीसह पत्र लेहून धारेकडोन पाठविली ती बापूनीं पुढे तुम्हाकडे पाठविलीच असतील. हली नवसरीहून चिरंजीवानी तुम्हांस व पारखजीस पत्रें लेहून पाठविली तीं आलाहिदा आहेत त्याजवरून कळों येईल. बालाजीपंत, घुल्याची भेट जाल्याचें बापू रघुनाथ [दिधे] याजला लिहिले ती पत्रे श्रावण शुद्ध त्रयोदसीची होती त्या अलीकडे पत्रे येउन वर्तमान कळत नाहीं त्याजवरून चित सापेक्षीत आहे. तरी बालाजीपंत, पत्राविशीं हेगई न करितां निराळस्यपणें सविस्तर पैदरपै लिहीत जावें. तुम्ही ईकडील आगमनाची आपेक्षा करून लिहिले होतें तद्विशींचा परियाय चिरंजीवाचें पत्रावरून लक्षांत आणोन विचार मनन करावा. वरकड आम्ही ती इच्छा रात्रंदिवस करीतच आहों. जे यथामती शेवाचाकरी करून दाखवावी परंतु येथील प्रकार नीट होउन श्रीकृपेनीं मार्गास लागिला पाहिजे. तूर्त अधिकोत्तर ल्याहावें असें नाही. नवीन आले ते लोम ठेउन खातरजमा करितात. परंतु दरम्यान दोन तीन महिने त्याजला शरीरी समाधान नव्हतें. ते हली कांही आराम होउन बाहेर फिरतात. परंतु दरबारीं अद्यापावतर जाणं येणं होत नाहीं. ते विजिया दशमीस जातील. अस्तु. आपल्यास प्रतीय येईल तेव्हां काय ते समजल. तसे तुम्हास लेहून पाठवूं. तुम्ही तिकडील सविस्तर लिहिण्यास अळस करूं नयें. आलीकडे धार प्रकर्णीं बंदोबस्त कसा काय ठरण्यांत आला व तुम्हास पारखजी आणीक कितीक दिवस ठेउन घेणार ते लेहून पाठवावें. † सविस्तर विजयादशमी जालियावर लिहितों. बहुत काय लिहिणें लोम कीजे हे विनंती.

लेखांक [७६]

श्री † शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद शुभा १५

[६ सितंबर १८९६]

पुरवणी राजश्री बालाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

विनंति उपरी येथील कुशेल ता छ * १३ माहे सवाल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडील पत्रें जेष्ठमासची आली. त्या तागाईत पत्र येउन वर्तमान न कळे. यावरून चिंता लागली होती, तो श्रावण शुभा ६ ची पत्रें तुम्ही राजश्री बापुजी रघुनाथ याजला धारेस पाठविली. तीच पत्रें भारनिलेनी येथें रवाना केली. ती अक्षरशा अवलोकन करून पारखजीनीं आंतःकरणपूर्वक अमिमान धरून

लोभ करण्यांत बाकी न ठेविली व सरकारची भेट करवोन च्यार घटका तुम्हास लोभ पुरस्कार घेउन बसोन संस्थानचे वगैरे हरद्विचारून संस्थानचा बंदोबस्त करून देतो. तुम्ही चिंता करूं नये म्हणोन खातरजमा केली इत्यादि अर्थ पाहून संतोषोत्कर्ष जाला. येरवी बाळाजीपंत, त्या सरकारनीं व पारखजीनीं इतका आगत्यवाद व लोभ ठेविल्याचें अपूर्व नाहीं ! कारण ते सरकार थोरले ^{१००} माहाराजापासोन बडिलेपार्जित लोभ ठेउन सहाय कृपा करीत आले. त्या आधारावरच येथही निर्वाह जाला व पारखजीचा तरी पूर्वजन्मी येकोदरपणाच होता. हें सांप्रतच्या ऋणानुबंधावरून दृष्टीस येउन परस्परे आद्वैतपणाचा विचार व इकडली व संस्थानचे हे पूर्ण अभिमानी हा प्रकार गौप्य आहे असें नाहीं. चौहूकडे प्रकाशमान होउन कितेक मुरारीचा [पवार] पक्षपात बोजून संस्थानची पायमली करण्यास उदीक्त होते ते या पर्यानीं आपले ठिकाणी पुतें समजोन प्रसिद्ध भाव न दाखवितां गौप्यपणें मात्र त्यास पुष्टीकर्ण करणें तें करीत होते. परंतु पारखजीचे कूर्मदृष्टीमुळे त्याचे विचार निर्फळ झाले. येशास पूर्वापार ऋणानुबंधास हली तुम्हावर लोभ ठेउन आगत्यवाद धरिल्याचें अपूर्व नाहीं. तथापि आलीकडे आमचे प्रतिकूल दिवसाचें मानावरून पाहाता इतका योगायोग बनोन अभयोत्तरी सनाथ केले. त्यापेक्षां आमची व संस्थानची नष्ट ग्रहदशा फिरली असे नजरेस आलें, हें समजोन संतोषाच्या कोटी जाल्या. येशास पारखजीनीं मनःपूर्वक काळजी धरून धारिल्यास संस्थानचे बंदोबस्तास वेळ काय आहे. मनावर घेतील तेव्हां करितील, त्यांत घरार संस्थान त्याचे अभिमानांतील म्हणविते. तेव्हां तेथील असी व्यवस्था पाहून जे पुतें जाणतात ते आश्चर्य करितात. त्यास ग्रहदशेमुळेच पायमली होत गेली. आस्तु. हली तुमचे पत्रावरून चिंतास स्थिरता वाटली. परंतु अनुभवास येईल तेव्हां खरें. त्यास आलीकडे बदनावरचे वगैरे महालचे सुटकेचे काय जाले व माहालच्या सोडचिठ्या दिल्या न दिल्या हे सविस्तर ल्याहावे व पत्रे वरचेवर पाठवीत जावी.

जेष्ठ मासचें तुमचें पत्राचें उत्तर या पत्रापूर्वीच लेहून ठेविलें होते. त्यावरून कळेल. हली तुमची पत्रे वापुनी येथें पाठविली होती तीं पुढे नवसरीस रवाना केली आहेत. तेथोन मुख्यासह पारखजीस पत्रे येतील त्याप्रो मागाहून रवाना करितों. श्रावण-मासीं तुम्हास व पारखजीस पत्रें नवसरीचे मुकामाची पाा तीं पावली असतील. तूर्त मी पारखजीस पत्र लिहिले आहे तें पाहून ध्यावे. मुख्य मिळोन संपूर्ण त्यास आगत्यवाद

आहेच. त्यांत प्रसंगीं तुम्हीच जातीनें गेला आणि सारे अर्थास तुम्ही माहीत, त्यापेक्षां विस्तारे काय व्याहर्ष. येथील आमचा विचार पारखजीचे मर्जी विरहित काय आहे ? माहाराज ^{१३१} आंतःकरणपूर्वक लोभ ठेउन....च्याहातात तसें आम्हाकडोनहि त्यांचें चरणासी अनेकासारखे लक्ष नाही. त्याणीं कृपा करून आंगीकार करावा आणि आम्ही चाकरी करून येयासामर्थें दाखवावी, हाच निजध्यास आहे. प्रसन्नमर्जीनीं मस्तकीं नरदहस्त मात्र ठेउन सांभाळिलें पाहिजे. याचा प्रतीय तूर्त धार संस्थानचे माहाळ सोडून बंदोबस्त करून दिव्हा असतां आम्ही चरणासंनिद्धच आहों. † याजमुळें खराबा खस्त जालो हे त्यांनी लक्षांत आणिले तर आहेत आणीत नाहीत याजमुळें हे दिवस पाहिल. चिरंजिव[व] तुम्ही घारेस गेला त्या दिवसास व आजच्या दिवसास किती फेर आहे ! हेच तुम्हींच पाह्यावे. तेव्हां घरची च्यार तटें होती तींही नाहीत. सर्वोपरी पंगू आहों. आभिमान धरल्यास आगाध नाही. तुम्ही विनंती करावी. आम्ही उमेदवार आहो. आम्हासारखे शतंभीस्म आहेत. त्यांत गणू नये तरच आमचा प्रतिपाळ होईल. बहुत काय लिहीणें लोभ कीजे हे विनंती.

पो छ २० जिल्ह्याद.

सा आश्विन वा ६

[१२ आक्टोबर १८१६]

लेखांक [७७]

श्री † शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद वा ७

[१४ सितंबर १८१६]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत खामीचे सेवेसी

पो सीताराम रावजी सा दंडवत विनंती उपरी येथील कुशल ता छ * २१

(१७१) दौलतराव शिंदे आलीजाह बहादर. बडोद्याचा दिवाण सीताराम रावजी फणसे याचें इंप्रजाधी विनसल्यामुळें त्यास नवसारीस व तदुत्तर मुंबईस अज्ञातवासात दिवस कंठावे लागले. शिंद्याच्या दिवाणगिरी करितां तो 'उमेदवार' असून त्या दरबारीं 'यथा सामर्थ्ये सेवाचाकरी करून दाखवावी' अशी त्याला फार 'उत्कंठा' होती. या 'उद्योगास' पारखजीचा पाठिंबा पण होता व हा हेतु तबीस नेण्याकरितांच घारच्या बंदोबस्ताचें निमित्त काढून सखाराम विमणाजीस त्यानें घारेस पाठविलें, पण तो घारेंसच अकस्मात् वारल्यामुळें सीताराम रावजीची इच्छा सफल झाली नाही. 'निदान' रघुनाथ फणसे यानें तरी याचें असा पारखजी व घारकरांचे वकील इत्यादिकांचा मानस होता पण फणशापेकी कोणासही या संधीचा लाभ मिळवा अशी तेथील परिस्थिती मात्र अनुकूल नव्हती. [लेखांक ७८]

माहे सवालपावेतो म्या नवसरी येथें यथास्थित जाणोन खकीय कुशल ल्हीत जावें विशेष. तुम्ही वैशाखमासी धारेडून लष्करांत जाण्याचें उद्देशें निघोन गेल्याप्रमाणें मार्गांनी सुरक्षित जाउन लष्करांत दाखल जाण्याचें वृत्त परभारे धारेच्या पत्रावरून समजण्यांत आलें. परंतु तुमचें पत्र न आले त्यावरून चिंता लागली होती तों हली जेष्ठ वद्य दशमीचीं पत्रें लष्करांत पोहचल्याची ती राजश्री काकासाहेबास आली. तीच बजिनस पत्रें येथें आलीं त्यावरून सविस्तर कळों आलें. पत्रां 'आम्ही येथें आलों राजश्री पारखजीची मेट जाहाली. जागा उतरावयास सान्निधच दिली. अगतत्वागत सहकार चांगला केला. नंतर च्यार घटिकां निवळ बसून आपलेकडील व धारेकडील वृत्त ऐकोन घेतले. भुंबईस जाणे झाल्यामुळे बहुत खिन्ना जाहाली. परंतु मी त्यांतील कारण वास्तविकपणें समजाविल्यावरून कांहीं समाधान वाटलें. नंतर आपलें मनोमार्ग कैलासवासी दिवाणजीच्या येण्याकरितां साहास केल्याचें व त्याजवर आपलें येणें न्हावें म्हणोन केळ. त्याचें कारण वगैरे सारे अर्थ बोलिले व दोन्हीदल एकही येणें न जाल्यामुळे उदास होउन सर्व सोडून दिले म्हणोन व धारेविशी तुम्ही काळजी करूं नये. दोन महिने राहावे. महालचा व फोट्याचे खंडणीचा उलगाडा करून देवितो. याप्रो आमच दिल्याचे वगैरे व प्रस्तुत त्यांची वृत्ती, सपथचरणण, भजन, पुजन, धर्म-वासना' इत्यादि विस्तारपूर्वक लिहिले तें कळोन बहुत बहुत संतोष जाहला.

एरियांस बाळजीपंत, तुम्ही धारेडून गेल्याप्रो मार्गांनी सुरक्षितपणे जाउन लष्करांत दाखल जाळा. राजश्री पारखजीची तुमची मेट होउन सानिध्य उतरावयास स्थल दिल्लें हें बहुत चांगले जाले. चार घटिका पारखजीजवळ बसून दोहीकडील वृत्त सविस्तर श्रवण करून आपलेही मनोवर्म दर्शविले, त्यांस हें योग्यच. पारखजी प्रौढ त्याची स्थिती, रीती, स्वभाव, समता, भेग, सौजन्य जसें असावें तसे आढे. त्यांत आपले बराबिरी तर अत्यंतच प्रेमा. उगीच मुखदाक्षिण भाव नाहीत. अंतःकरणपूर्वक हेतू हे निःसिम्पणें ज्यालांत अनुभवांत आल्यामुळेंच धारेचे उपस्थित करून चिरंजीबांनीं तिकडे जाण्या-विशीचा साहास केला. हे पर्याय सर्व तुम्हांस वाकफ आहेतच. परंतु ईश्वर इच्छेस न आलें. दोहीकडूनही अपूर्ण हेतू जाला. अस्तु. या गोष्टीचे आतां पिछपेशण करून फलदेश नाही. आमचाच लाभकाल नाही. यांस त्याणी काय करावें? वरकड पारखजींनीं आपलेकडेन उद्योगाविशी व प्रेलांत कसती केली नाही. जसे बोलण्यांतील भाव त्याजपेक्षाही विशेष लक्ष खरें. ती राजश्री काकासाहेबांचे येणें न्हावे हेंही अर्थ त्याच बरेणावर त्याणीं योजिले असतां आपलेकडून उद्योग न जाळा मिळोन येथील

बलेडा जाला याची येखादी घडी वसोन नंतर जाण्यास प्रशस्त तो योग हा काळ तसाच. गगनंत-इच्छा प्रमाण. परंतु पारखजीसारखा पुराय दर्दी, विचारशील, अभिमानी, खंवीराचा या काळांत थोडा. शाळाजीवंत, असीद्दी माणसे बहुत दुर्मिळ आहेत, केवळ यांची स्तुति, तारीफ तोंडावर करावी असें नाही. ईश्वर याची सलामती ठेवावी हेच इच्छा आहे. इकडील वर्तमान श्रवण होउन बहुत खिन्न आहेत. त्यास खिन्नत्वाचें आश्चर्य नाही. त्याचा भाव आपले घराविसी भिन्न नाही. येकरूप मोजितात, तेव्हां सुखदुःखाचे विभागी अर्थात आहेतच. अस्तु. ईश्वर आजपावेतों महत्संकटापासून रक्षण केले तसें पुढेही आमचे सन्धिकेयनरूप योग घडवोन त्याची मनोल्हासता करील असें आहे. काळाची गती अनुमानें काय वर्णन करावी ! ईश्वर परिणाम लावील तोच खरा. धार प्रकर्णीं तुमचे हृद्द पक्कित माहीत असतां तुमचें मुखे साधांत श्रवण करून दोन मास राहवें. महालचे व कोट्याकडील खंडणीचा बंदोबस्त करून देईन म्हणोन अभयोत्तर दिल्याचें हर्षभरीत होउन जिहीले. त्यास जी अक्षरे त्यांच्या मुखांतून निघालीं त्याप्रमाणें घडोन यावयाची यांत तथा नाही व या गोष्टीचा मोठासा विचार त्यास पडावयाचा असें नाही. पवाराचे महाल पवारास घावयाचे यांत दुसऱ्याचा इतला नाहीच. येक कोट्याकडील खंडणीचा विचार, तर ते सरदारसाहेबाचे डुकुमास गैरमान्य करितील हें घडावयाचें नाही. तेव्हा दोन्ही गोष्टी घडतील या गोष्टीचा विचार आपल्या सारिख्यास, त्याजला आगाध नाही. त्यास पारखजी तेथील व इकडील मुरवी, त्यास सर्वोपरीचा संस्थानचा आपला आगत्यवाद ते सार्थ लाभ करूं लागल्यास विरल लागवयाचा नाहीच नाही. आजपावेतों संस्थानचे नष्टचर्यामुलें कोणतेंही गोष्टीचा पार लागला नाही. आतां नष्टचर्याचे दिवस निखालसपणें सरले, ह्याचा अनुभव इकडे मुरारी पवार हे घरचे खूळ मोठेंच होते. तें ईश्वरानीं मोडिलें. या संस्थानची दशा इतकी होण्यास कारण हेच होते. ते अनायासे दूर जाले. तिकडे तुमचें जाणें होउन हे अभय जाहाले त्यापक्षीं संस्थानची गृहदशा सरली, हाच निश्चय जाणावा. त्यास तुम्ही मासपक्ष पारखजीचे मर्जीप्रमाणें राहून महालचा व खंडणीचा वगैरे बंदोबस्त करून देतील तसा घेउन यावें. कोट्याकडील खंडणीचा येवज येणें राहिला त्याचा जावसाळ ठरेल तो येवज तुमचे वस्तु वसूल होणें कळतच आहे. परंतु तेच त्याचा निर्वध करून तुम्हास कडाकूट न पडतां येउन पोहोचें असें करून देतील. घटनावर वगैरे महालची सोडणूक तुम्हाकडे करून पुन्हा त्याजला उपसर्ग उभय सरदारसाहेबाकडून न लागे असा करून देतील. येविसी मात्र बरेचवर सूचना होउन पकेपणें बंदोबस्त करून घेउन तुम्ही लोकार यावें. तुमची

मेढ होणार होती त्याप्रॉ जालीच असेल. सर्वोपरी तुमची बरदास्त करणें, बोज ठेवणें त्याजला प्राप्त. त्याप्रॉ करितील. येविसी विस्तारें काय ल्याहावे. संस्थानचे आगत्य सर्वोपरी त्यास आहेच आहे. बरकड तुम्ही पारखजीची वृत्ती अलीकडे बहुत चांगली जाली, ईश्वराचे ठायीं निष्ठा व भजनपूजन दानधर्म इत्यादि भाव लिहिले ते अवलोकने समाधान जाले. योग्य आहे. प्रपंच साधून परमार्थ साधणें ह्या गोष्टी सामान्यास होणें कठिण. तसाच पुण्यवान ज्याचे पदरीं पुर्वीर्चि[र्जी]त सुकृत, सत्पचाचरण, कोणाचा घातपात या दुष्ट बुद्धीचा संपर्क ज्याचें अंतःकारणास नाहीं त्याचीच बुद्धी कायम राहून प्रपंच परमार्थ साधतील, त्या योग्यतेचे हे आहेत म्हणोन सद्बुद्धी, सदासना याची व्यापक्षी ईश्वर इहपर सुखच दाखवील.

बरकड इकडील विशेष काय ल्याहावे. परस्परे तुमचे ऐकण्यांत येतच आहे. हालीं पारखजीस पत्र लिहिलें आहे [तें] पावते करावें आणि त्याचे मर्जीप्रॉ कामकाजाचा बंदोबस्त करून घेउन लौकर तुम्ही घारेस यावे. † बरकड मजकूर आलाहिदा पुरवणी लिहिली आहे त्यावरून कळेल. आम्ही येथोन तेथील बंदोबस्ताचे पर्याय अनेक प्रकारें लेहून फल काय ? ईश्वरसत्तेनीं त्याचे तुमचे विचारे जे घडोन नमूदात येतील तें खरें बडूंत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [७८]

श्री † शंकर * संवत् १८७३ भाद्रपद वद्य ७
[१४ सितंबर १८१६]

* पुरवणी राजश्री बाळाजीपंत खात्रीचे सेवेसी

विनंती उपरी. तुम्ही सैन्यांत जाउन पारखजीची मेढ होउन परस्परे आगत स्वागत जेहपूर्वक घरोब्यांतील बोलणीं जाली. दोचडू दिवसी मुख्याचीही मेढ करवितील म्हणोन जेष्ठ बा १०ची पत्रे पाठविलीं ती पुरवणीसह प्रविष्ट जाली. नंतर मुख्याची मेढ आषाढ बा ९ गुरवारी † होउन दुसरें दिवशीं मुख्यासह त्रिवर्ग येकांती बसोन तुम्हास बोलाउन घारेकडील व इकडील वर्तमान सविस्तर ऐकोन नवसरीस मुकाम आहे, माघारे येण्याचाही विचार घडेल म्हणोन तुमचे सांगण्यावरून मर्जी बहुत प्रसन्न होउन पेशजी चिरंजीव कैलासवासी याचें हातें सेवा घ्यावी असा संपूर्ण मानस असतां ईश्वरी

क्षीमानें ते गोष्ट राखिली. पुढें तीर्थस्वरूप राजश्री काकासाहेबांनीं यावें ह्याणोन उंचोम केअ असतां तेंही घडले नाहीं. त्यास अद्यापी विचार जाळा असतां उच्चम म्हणोन बहुत प्रकारे बोलणें होउन घार प्रकर्णीं तुम्ही सविस्तर समजाविलें. त्यास चिंता नाहीं. बंदोबस्त करून देवितों म्हणोन समक्ष खातरजमा केली आहे, त्याप्रो घडेल. परंतु येथील मर्जी काकासाहेबीं यावें, त्यांचें गळा सर्व वेव्हार घाळून बंदोबस्त करावा असी आहे. यास्तव मुजरद बडोबास लेहून उत्तरे आणवावी. ईश्वर मजळा येश देईल म्हणोन राजश्री आपूजी रघुनाथ [दिघे] यांस श्रावण शुभा त्रयोदशीचीं पत्रें पाठविली ती त्याणी पुरवणीसह आम्हाकडे रवाना केली. ते पाहून बहुत बहुत संतोष जाहळा. येसाचे आपले सारखे त्या दरबारी बहुत आहेत. परंतु इतका लोमआदर तुमचे ठायीं ठेवितात. त्यापक्षीं आम्हांवर सकृदपणें वाळ्यता खेरी व योग्य आहे. त्यांची उपमा त्यांसच. येविसीचें वर्णन करून काय ल्याहवें. परंतु धन्य पारखजीची कीं मोठे व्यवसायांत असतां मागील खेह धरोबा पूर्वापार ध्यानांत आणून वारंवार आम्हांविसी दरबारी अंतःकर्णपूर्वक सर्वोपरी खातरजमा करितात म्हणोनच मुख्यांचा लोम व राजश्री वळवंतराव गोपाळ [वकील] याणींही मेहनत करून पारखजीची मर्जी संपादन करून सरकारची कृपा वाढविली. त्याचा अनुभव घार संस्थानचे बरदास्तीवरून निवशा आहेच व हाही तुम्हा समक्ष आझा जाल्याचें सविस्तर वृत्त लेखनीं पाहून यांतील विचार घडावा, घडवावा असा बहुत उल्लास होतो. परंतु वाळ्याजीपंत, येविसीचा विचार तुम्हीही करावा, जे आम्ही कोणते प्रसंगांमुळें व्यसनीं पडून आहों. यांतील परिणाम ईश्वर कसा लावील. वस्तुता पाहतां इतके आग्रहनिग्रहासारखे आम्हांकडून काय जालें आहे ? तथापी येकच स्वामीसेवेवर दृष्टी ठेवून आले प्रसंगाम सादर राहिल्यामुळें तन्ही इतकी मजळ आले. जर करितां अन्योन्य व्यवसाय केळें असते तरी आमची गती काय ? ज्ञाता कोण हा अंदेशा आम्हीच करावा असें नाहीं. सर्वत्र प्राबल्य प्रसिद्ध होउन जागजागां सर्वास विचार पडलें आहेत. याचा अनुभव तुम्हांसही तेथील राष्ट्रादि प्रकरणावरून येतच आहे. अनावर वेव्हार जाळा तत्रापी युक्त्या आयवा इतर आशा सोडून येक पंथ धरावा असे कदाचित तुमचे विचारे असल्यास अर्थ पाहतां मुख्य तरी श्रीमंत धणी सर्वोपरी योग्य. परंतु प्रस्तुत अमाल्य मंडळीत येक शेटजी. त्याचे प्रपंचाची व्यवस्था व औदासीनता तदनुसृत दानधर्म देवाचन कीर्तन ध्यान करणें इत्यादि विरक्तीचें भाव तुम्ही दर्शविलें, ते त्यांचे सार्थकास युक्त परंतु दौळतीचे व्यवस्थेस येणें करून काय उपयोग ? ज्यास आपलें प्रपंचाची शाश्वतता नाहीं त्यास दौळतीचा आवर अगिलाष अथवा हर कोण्हाचा

सांमाल करवण्याचें प्रयोजन ! मिळोन सरासरी निभावले तितके तत्रापी जो कोणही भार घेईल तो आपले सामर्थ्यानीं म्हणार्हे तरी मुख्य धर्णी अमात्यादी सर्वांची येकवृत्ती असल्याविना परिणाम नाही. असो, या लिहिण्याचें प्रयोजन नाही. परंतु मुख्यत्वे आम्हांस विनाकारण हे प्रसंग आले आहेत. याचाच निर्वाह जाला नाही. तों दूसरें अवलंबन करूं जातां काय उत्तम होईल व येविसी त्राताही कोण ? परस्परें मोठे मोठे ठिकाणीं चित्तशुद्धी नाही हेही भाव दिसण्यांत ऐकण्यांत येतात, असें कितेक अंतेवे प्राप्त होउन सर्व मनोधर्म राहिले आहेत. ईश्वरीच्छेनें सुगम दिवस येउन या संकटातोन मुक्त जालियावर हरयेक प्रकार सेवा संपादन करावी असा भाव आहे. घडेल तो सुदिन. सर्वत्र व्याप्ती तिकडे इकडे सारिलेंच. कोण्हासही कांहीं सवड नाही. याचा विचार तेथेही नजरेस येतच असेल. येविसीचे परिणामाचा उद्योग कसा आहे नाही इत्यादि सर्व मनन करून लिहीत जावे व समयविशेषे हेही मनोधर्म रुचिभोग श्रवण करउन याचा निर्वाह कसा हें घ्यानांत यावयाजोगें बोलणें बोलून तार्तम्य पाडून लिहीत जावें. वरकड या प्रसंगीं कोणतेही करण्यास अवघडच आहे. सर्वा ठिकाणी परस्परें कांहीं दिवस ईश्वर समाधान ठेवील तरी त्याचेंच पुण्यप्रतापें सेवाही यथाशक्त्या घडेल असे आम्हांस वाटते. ' तुम्हांस तेथील विचार समक्ष पाडून कसें बुद्धीस येत असेल ते असो. वरचेवरी सविस्तर आपले प्रकर्णीं म्हणजे धार वगैरेचे लिहीत जावें. बहुत काय लिहिणे छेम करावा ही विनंती.

छेर्खाक [७९]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ पौष वद्य १२
[१४ जनवरी १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत व बळवंतराव [वकील]

स्वामीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता. ७ * २५ माहे सफरपावेतो जाणोन स्वकीये कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्हांकडील पत्रें कार्तिक वद्य त्रयोदसीची श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाकडील कासिदासमागमे पाठविलें ते मार्गशीर्ष वद्य १३स पावली व मार्गशीर्ष शुद्ध ५ची पत्रें पा. ती धारेकडोन पौष वद्य ६स पावली. येकूण दोन्ही खानग्या पत्रें धारेचे व चिरंजीवाचें पत्रासह

पावोन सविस्तर मजकूर आक्षरशा आवगत जाला. सरकारचा व पारखजीचा पूर्ण लोभ आहे, धार प्रकरणी बंदोबस्त करून देउन लौकर रवानगी करितों म्हणोन सरकार अंतःकरणपूर्वक $\times\times\times$ खातरजमा करितात आपण चिंता करूं नये $\times\times$ देशास तुमची पत्रे पाहून ची $\times\times\times$ व राजश्री पारखजीनी बहुतां दिवसीं स्मरणपूर्वक पत्रोत्तर [खातरज] माकारून लिहिलें. त्याजवरून अति आनंदावाप्ती जाली. तीं पत्रे व तुमचे पत्रासह पुढे नवसरीस रवाना केली आहेत. उच्चर येतील ती मागाहून पाठवितों.

वाळाजीपंत, पारखजीनीं अंतःकरणपूर्वक आपले ठिकाणीं लोभ ठेउन मुरवीपणाची शर्तच केली. येविसी बहुतां विस्तारे करून लिहिलें त्यांस सरकारनीं व पारखजीनीं संपूर्ण लोभ केल्याचें अपूर्व मोजावें असें नाहीं. कैलासवासी श्रीमंत थोरले माहाराज [महादजी शिंदे] कैलासवासी वडिलाचे ठिकाणीं लोभ ठेवून कसा सांभाळ करित होते व वृक्ष कोण्डी उभा केला, त्यास तुम्ही गैरमाहित काय आहां ? त्यास वडिलो-पार्जीत आपले म्हणवोन सांभाळत आले, त्यापेक्षा पुढे उपेक्षां केल्यास अभिमानी श्रीदास दुषण येईल. याची काळजी ज्याची त्यास आहेच. त्यापेक्षां लोभाचें व आगळ्या वादाचें अपूर्व आहे येसें नाहीं. त्यांत पारखजीचा विचार तरी अद्वितीयच. तेव्हां मुरवीपण्यास विहित $\times\times\times\times$ ते करतील. त्याजर्थीं तुमचे तेथ व्यंग अव्यंग पडल्याची काळजी त्यासच आहे. परंतु वाळाजीपंत, आम्हावर व धार संस्थानावर मुल्याचा व पारखजीचा अत्यंत लोभ हे आपल्यासच वाटतें असें नाहीं. सर्व जघन्य आहे. परंतु आपले नष्टप्रहाचा प्रादुर्भाव दुर्घट याजमुळे संस्थानचा बंदोबस्त होउन येत नाहीं. त्याचे लोभामुळेच कैलासवासी दिवाणजीची रवानगी केली. तेथ प्रकार तसा जाला, तथापी आम्ही पारखजीचे जातीवर नजर देउन आज बंदोबस्त करून देतील, उद्या बंदोबस्त करून देतील म्हणोन मार्ग पाहतां पराकाष्ठा जाहली. सेवटीं आलोठ मर्यादा होउन राहिली तेव्हां तुमची रवानगी केली. त्यास सात आठ महिने होत आले. परंतु कामाचा दिवस पाहतां प्रथमच आहे. येरवी नेट धरून करूं लागल्यास सरकारांस आश्चर्य नाहींच नाहीं व पारखजी येक दिवसांत करून घेते. परंतु त्यास कित्येक दिवस जाले व काय व्यवस्था असल हे त्याचे लक्षांत काय नाहीं. असें खातरजमेनी दिवस कोठवर निघतील ? हली तरी प्राणांत होउन राहिला. येक येक दिवस निर्वाह होण्याचे काय संकट पडले. आम्ही येथील संकटप्रवाही, त्यांत धारेकडील धोर, सावकारा चैन पडू दंत नाहींत. येविसी गायकवाड सरकारची दरम्यानगिरी, त्याजलाही सावकार निकड करितात. त्याजवरून तेही याचा विचार करून

सावकाराचे उलगड्याचा उद्योग करितात व मार्गेच व्हावा, परंतु आपलें माथा दोष येईल म्हणोन तिकडोन बंदोबस्त व्हावा हे चांगलें. याजकरितां तेथ लक्ष ठेवून असाव ××× वर संकट भोगून दिवस काढिले. तथापी आमचेसी××[क] रुणा येत नाही. तेव्हां सर्वोपरी ×××हा उपाय राहिला. त्याअर्थी संस्थानचे दैवी असल तसें×××[सर]कारची आज्ञा मुरबी याचा निरोप घेउन यावें. आपलें निष्ठेची शर्त जाहली. आतां येथवर आपल्यास दुषण येणार नाही. माहाल मुलुकाची ती दशा जाली. तेव्हां सरंजामास उभें राहण्यास कोठें जागा राहिली कीं काय ? तथापी सरदाराचें माहाली उपसर्ग लागू नये येविसी ताकीदीत व जपण्यांत कमी आहे असे नाही. परंतु निर्वाह कसा होतो हें लक्षांत येत नाही. परंतुःखाची दर्दच न आणिल्यास उपाय नाही. त्यास तुम्ही निरोप घेउन निघोन यावे. तिकडोन अमृतश्राव व्हावयाचा तिकडोन अग्निज्वाळाच येउं लागल्यास उपाय नाही. आतां व्यर्थ तुम्ही तेथ दिवस काढीत राहू नये । कारण याही आज आठ वर्ष आश्वासनांवर लालचविलें. त्या लालचिनीं आपण लालुचलों. आतांही तद्वतच, त्यास तुम्ही विनंती करानी. श्रीमंत कैलासवासी पाटीलबाबा [यांचा] पवार सरकारांवर व गायकवाड सरकारांवर व रावजी आपाजीवर लोम किती होता, तद्वत स्वामीही कृपा करीत आहेत. परंतु धार संवस्थानाची दशा काय ? सरकारांत चाकरीस सरंजाम नाही तेव्हां तेथील वि ×××× [अपूर्ण]

लेखांक [८०]

श्री * संवत् १८७३ पौष वद्य १३
[१५ जनवरी १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो सीताराम रावजी सां दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता
छ * २६ मो सफरपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही कार्तिक वा त्रयोदशीचे पत्र पाठविलें तें पावले. लीा मजकूर सविस्तर कळला. पर्जी दोन तीन महिने पारखजीचे कामांत बसलेडा जाला याजमुळे कामकाजास वेध आहे परंतु चिंता नाही. मुख्याची मर्जी पारखजीचें ठिकाणीं चांगली. लौकरच आठ पंधरा दिवसांत पूर्ववत् प्रो बंदोबस्त होईल. नंतर संस्थानचा बंदोबस्त घडोन येईल म्हणोन श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबी महायात्रेस जाण्याचा निश्चय करून इकडे पत्रे पा त्याप्रो

साहेबांनी बंदोबस्त माहाळानिहाय केला आहे. यात्रा आली असतां सुरक्षित पोहोचती होईल, म्हणोन वगैरे विस्तारे लािा तें कळेलें. येथियास तुमचे जाणें तेथें जाल्यावर पारखजीनीं तुमचा अभिमान धरून बरदास्त राहून संस्थानचे बंदोबस्ताविसी सरकारांत वगैरे बोलणें चालूं केले होते. हें पेशजी तुमचें लिहिण्यावरून कळून आलें. त्याप्रो बंदोबस्त होउन याबा तों दरम्यान त्याचे कामांत बखेडा जाल्याचें लिहिल्यावरून वहुत चिंता [स] खिन्नता वाटली. पेशजीही येथोन वाळाभाई गेल्यावर असें प्रकर्ण जाले होतें. परंतु लौकरच त्या गोष्टीचा समारोप जाहळा. हालीही त्याप्रोच जाले. वरकड कोण्ट्याच्या द्यातून परिणाम लागेल हें ध्यानांतच आहे. सेवटीं याचे याचेच गळीं पडेल परंतु वारंवार असी गोष्ट होती, यात बोज राहत नाहीं. असो. आपल्यास याजवाचोन दरकार काय ? परंतु पारखजीचा ×××× घरोबा. त्यांत आपण त्याचें चांगले असावे ही इच्छा ठेवितों. तेथें येखादा असा प्रकार जाला असतां चेन पडत नाहीं. बाळाजीपंत पारखजीसारखा पुरुष दर्दी व अगत्यवादी, निर्लोमी, तसा या सर्व गोष्टीनें दक्ष, सत्यवादी असा दुर्मिळ आहे. ईश्वरे याची सलामती ठेवावी व असा हितकारू त्यासही मिळणें कठिण, तसा मुख्याचा लोमही त्याचे ठाई पूर्ण परंतु ग्रहचारामुळें असे विचार घडतात. अस्तु. ईश्वर कृपा करील येविसी खातरजमा त्याचे निष्ठेवरून आहे. श्री उपेक्षा करणार नाहीं. तुम्हास च्यार दिवस ठेउन घेतले उत्तम आहे. तुम्ही तूर्त उतावळी न करतां त्याचे अनुसंगें राहून कामकाज चालूं होताच धारसंबंधी सविस्तर बोद्धन बंदोबस्त करून घ्यावा व तेही [करून] देतील. अभ्र आले आहे इतके मात्र श्रीनीं लौकर निवारण करावे.

वरकड सविस्तर धारेहून लिहिले जातच आहे. श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाचे येण्याविसीचा बंदोबस्त माहाळानिहाय सरदारसाहेबांनीं करविला, उत्तम आहे. माघमासी यात्रा ×× ण्याचा निश्चय आहे. मग पाहावे. हाली तुम्हा ××× संक्रमणाचे तिळ शर्करा-युक्त पाा आहेत. स्वीकार करावा. १* बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ही विनंती.

लेखांक [८१]

श्री १* शंकर * सवत् १८७३ पौष वद्य १३
[१५ जनवरी १८७३]

* पुरवणी विनंती विशेष. सस्थान धार प्रकर्णीं बोळण्यास तुम्हांस जाउन वर्ष सवा वर्ष जाले. जे समयीं जसें बोळण्यांत आले तसें लिहीतही गेला. दरम्यान तुम्ही इशारा लिहिल्याप्रो येथोन पेशजी पत्रेही रवाना केली. परंतु कोणतेही हर्द ध्यानांत

येउन बंदोबस्त न होतां तुम्हांस भरंवशानेच आजवर ठेउन घेतले. वरकड पारखजी मुख्यत्वे वगैरे सर्वांचा लोभ, संस्थानाविशीं अगत्यवाद, खातरजमेची बोलणी सर्व खरी, परंतु परिणाम आजवर येकही नाहीं. उत्तरोत्तर दिवस लाच्यारीचे प्राप्त होउन संस्थानीतून येविशीचा उद्योग बडोयास मुख्य बाईने येउन करण्यापर्यंत मजल प्राप्त जाली आहे. तथापीही पुन्हा तुम्हांस कचे वृत्त लेहून तेथही अडचणीचा प्रकार श्रुत करावा. कृपा-कारून बंदोबस्त यथापूर्व करून देउन अभिमानपुरःसर शेवटास नेतील तरी अगाध नाहीं. उपेक्षाच करणें असल्यास आमची लिहिणी व तुमची बोलणी अलक्ष सहजच आहेत. परंतु इतःपर कोण्हास तरी शरण जाल्याविना प्राप्त नाहीं. जाणोन वास्तविक माव जे जे जाले ते अलाहिदा लिहिले आहेत. त्या प्रो मुख्यास व पारखजीत श्रुत करून बंदोबस्त नच होय तरी तुम्ही तेथें राहूनही फळ काय ? संस्थानी निघोन यावे. येविशीं बडोबाहून तुम्हांस सविस्तर लिहिले गेलेच आहे व हे वर्तमान ऐकोन हलीही ला आहे. तरी इतःपर कालक्षेप नसावा. परिणाम लागत नाहीं, त्यापक्षीं वनेल तसा उद्योग करतील. आम्ही आतूर आहों, असें करणारही इशान्याची वाट पहात आहेत. त्यास अवश्यमेव हे कर्तृत्व आहे. वारंवार या गोष्टीची जिकर होत असते जाणोन जे करणे तें करावे, म्हणोन विनंती करावी. ' सारांश बाईसो त्रासून संस्थानी श्रीमंत मुलास ठेवून आपण सडी येथें येउन राहणार ज्यापेक्षां कोण्हे प्रकारें सौख्य [१] फुरसुदच नाहीं, त्यापेक्षा येथे येउन पडावे. मग याचें पाठीं जे होणें ते हो, असा विचार धारून आहेत. मग तुमच्या तेथें राहण्याचेही कारण दिसत नाहीं. हे विनंती.

लेखांक [८२]

श्री ' शंकर * संवत् १८७३ माघ शुद्धा १

[२८ जनवरी १८९७]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत व वलवंतरावजी स्वामीचे सेवेसी

पो १ धुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ * १० माहे रोवळपावेतो जाणोन स्वकीय लिहीत जावे. विशेष. तुम्हाकडील पत्रें कार्तिक मार्गशीर्ष मासची आली ती पावोन त्याची उत्तरे येथोनच सरासरी लेहून छ २५ सफरी राजश्री बापुजी धुनाथ याजकडोन रवाना केलीं. तीं पावलीच असतील. हली नवसरीहून चिरंजीव राजमान्य राजश्री बाबासाहेब याजकडोन तुमचे व पारखजीचे

पत्राचे उत्तरासह श्रीमंत राजश्री आलिङ्ग्या बाबादुर साहेबसुद्धा तीळशर्करेची पत्रे व धैल्या आल्या त्या पाठविल्या आहेत. ऐशास सारी पत्रे [मनन] करून येथे अवकाशे पारखजीस श्रुत कर $\times \times$ मुख्यास पत्रे दाखवणे अथवा बोलणे करावयाचे असल्यास तसे करावे. सर्वे सविस्तर चिरंजिवाचें पत्रावरून ध्यानास येईल. मग प्रथम प्रथम लिहिण्याचें कारण नाही. याजवर बहुत दिवस न लाविता सरकारांत विनती करून संस्थान धार येथील बंदोबस्त करून घेऊन लीकर निघोन यावे. बालाजीपंत, आपलेकडोन निष्ठेची पराकाष्ठा केली. इतकियावर सरदारसाहेबास करूणा न आल्यास आमचे संघस्थानचे प्रारब्ध म्हणावे. मग उपायच नाही. परंतु ते सर्वजाण आहेत, त्यापेक्षां बहुधा उपेक्षा करणार नाहीत असे वाटते. सविस्तर वरचेवर लिहीत जावे. सर्व लक्ष तुम्हाकडे लागले आहे.

वरकड इकडील अधिकोत्तर ल्याहावे असे नाही. नवसरीस व येथे सर्व सुखरूप आहेत. इकडोन तुम्हाकरितां मकरसक्रमणाचे तिल शरकरायुक्त पाठविले आहेत. सर्वांस प्रविष्ट करून तुम्ही स्वीकार केल्याचे उत्तर पाठवावे.

! श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब महायात्रेस निघावयाचा वेत करून तुम्हास लिहिले होते तसा वेतही खरा. परंतु खर्चाचा बंदोबस्त होणे दुरापास्त आहे. तो जाला असतां निघणे होईल. तसें तुम्हांस आगावं सूचना लिहितो. आपले येथील खर्चाची नेमणूक करून देतो, हें बोलणें आज वारमास पडलें आहे. काय घडल ते पाहावे ? प्रयत्न नित्य दोस्ता^{१०२}कडे करीत आहो. सर्वोपरी त्याचा भरवसा धरीत असतां त्यानींच गुलंका दिला. ईश्वर त्याचे कल्याण करो. पोटास देऊनही सुखी राहू देत नाहीत. तुम्ही तेथील साधन बरंच जालं आहे. त्याप्रमाणें आपले उलगडे करून घ्याव. बालाजीपंत, येथे आपली दशा या प्रो. देशी कुटुंब, तिकडे पैसा जात नाही. पेंढारी यांनीं तर दंगा मनस्वी मांडला आहे. आपला वाडा मोठा, याजमुलें भ्रम मोठा. आसमतात देऊर^{१०३} गांव [?] जिल्हा पुसंसावली^{१०४} लुटली. कऱ्हाड, कोकण प्रांत, मिरज प्रांत तमाम लुटतात. मोठ्या मोठ्या $\times \times \times$ च्या आवरू पाडिल्या. आपले खेड्यांचा $\times \times \times$ काय आहे. कर्नाटक इकडेही उतरले म्हणतात. वरची माणस येतात काय कराव ? नवसरीत खर्चाची

(१०२) दोस्त म्हणजे घडोद्यातील इंग्रजांचा वकील.

(१०३) हें देऊर नागपुरकर भोसले यांचें मूळगांव होय. साप्रतही पण ते 'देऊरचे राजे' या नावानेंच संबोधिले जातात.

(१०४) हें स्थळ सातारच्या पूर्वेस खटाव तालुक्यांत आहे.

मोठी कडाकूट; विश्वास देउन गळ्या कापिला आहे. याचा वाली श्रीसांबजी आहे. मुख्ये तुम्ही तेथील साधन चांगलं ठेउन आपली कामेकाजे उरकून घेउन निघोन यावे. वरकाड सविस्तर धारवून व वापू लिहितां कळेल. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [८३]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ माघ वद्य १२
[१३ फरवरी १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री
बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो सतीताराम राजजी साा दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ *
२६ माहे रविलावलपावेतो यथास्थित जाणोन खकीय कुशल लिहीत जावे. विषेश. तुम्ही मार्गसीर्ष शुभा ५ची पत्रे पाठविली ती माघ शुभा चतुर्थीस नवसरीचें मुकामी प्रविष्ट होउन लेखनार्थ अवगत जाला. संस्थान धार येथील बंदोबस्ताविशींचे बोलण्यास आह्मेप्रो येउन संस्थानचे वृत्त सविस्तर श्रीमंत राजश्री अलिज्या बाहादुर साहेबाचे सेवेशीं निवेदन केले. तें सर्व साहेबीं अर्ती[र्थ]पुरसर अक्षरशा मनन करून बंदोबस्त करून देण्याविशींचें अश्वासन खातरजमापूर्वक दिल्ले आहे. लौकरच माहालच्या वगैरे सोडणुकी करून पुन्हा हर कोण्हाचाही उपसर्ग न लागे असा बंदोबस्त होईल. यास संस्थानाविशीं किमपीही परकीपणा ×××× ले माझी बरदास्त वरचेवरी कसी होत आहे ते कोठवर ल्याहावें म्हणोन तपसीलें लिहीलें.

ऐशियास पूर्वीपासूनही कित्येक प्रसंगी सरदार साहेबाकडून परस्परे ऐक्यतेनें या संस्थानची बरदास्तच होत गेली व न्हावी हेच उचित असतां अलीकडे दरबारी वरचेवरी आपलेकडील बोलण्यास नेहमी कोण्ही नाहीं. उभयतां सरदार साहेबाकडे माहाल दावले गेले व पायमळीमुळें फोटे वगैरे ठिकाणचे खडणीस दिकत पडून संस्थानची खराबी जाली, येविसी पारखजीचे विामाने विनंती करीत आलों, परंतु संस्थानचे हरद ध्यानास येउन बंदोबस्त न जाल्यामुळे सावकारी लाखोच रूपयाचा पेंच. ग्रथमतां श्रीमंत सरकार आह्मेनें कामकाज आमचे गळीं घातलें, परंतु येथील बखेड्यामुळे कोण्ही साह्नुकार उमे न राहत, तेन्हां सर्वोपरी गायकवाड सरकारास या संस्थानचे व आमचे आगत्य जाणून आपली जिमा करून देउन सावकार

उमै करून सोपणूक केळी. संस्थानीं बखेडे बहुत म्हणून चिरंजीव कैलासवासी दिवाणजीची रा केळी. परंतु निर्वेधपणे बंदोबस्त न जाला. तीस पस्तीस लाख रूपयाचा पेच आजमासे कमपेश आजपावेंतों होउन सर्वोपरी खराबी जाली. सावकारास रदकर्ज पैसा न जाला, याजकरतां सावकारानीं येथें ××× समजाविलें. कोण्हीकडोन पुरवणी नाहीं, त्याअर्थी कर्जाचा फडशा होउन संस्थानची बरदास्त राहण्यास विना कोण्हाचा आश्रय जाल्याविना पेंच उळगडत नाहीं, जाणून त्याणीं परभारे पवार पो मालवे प्रांतीचा येक माहाल सरंजमास नेमून द्यावा असें बोलण्यांत आणून माहाल दाबले गेले आहेत, ते सोडउन देउन व खंडणीचा येवजसुा रदकर्जास नेमून द्यावा. श्रीमंत सरकारातोनही बंदोबस्त सरदारीचा करून घेण्याचा जिमा आमचा असें ठराउन येविसींचे करारमदाराकरितां नित्य कडसणी कसी आहे, ती काय वारंवार ल्याहावी ! आम्ही आज उद्यां आलिज्या वाहादर साहेबाकडून बंदोबस्त होउन येईल, नच आल्यास आपणास कर्तव्य तसें करावें म्हणोन आज वर्ष दीड वर्ष काढिले. साल मजकुरी फारच सावकाराची निकड, येथील कित्येक सरकारकामास वेध, त्यापक्षीं जरूर करणें प्राप्त. असा समय जाणून तुम्हास जल्द लिहिलें कीं इतःपर आमच्या राखल्यानी राहील असे नाहीं तथापी तुम्ही समक्ष जाउन साकल्य श्रवण करवावे. असे करण्यास आपला येकाकी हात चालत नाहीं म्हणोन या मजलीस आले. तथापी आपला सेवाधर्म मागे-पुढे कोण्ही दोष न द्यावा याकरितां निकडीनें लाप्रमाणें तुम्ही जाउन विनंती केळी अद्यासनही जाले, परंतु बंदोबस्त होउन माहालची सुटका न जाली. येथें अम्हावर प्रसंग कसा गुदरतो. त्यांत धार प्रकर्णी अद्यापी दस्तावेजी गुंतत नाहीं हेही वैषम्य, यामुलें आम्हास कोणतीही तड लागत नाहीं हें परस्परे सरदारसाहेबास श्रुत असोन काळक्षेपच होतो. तस्मात् हें संस्थान आपले नव्हे असे लक्षांत येउन उपेक्षा होत असल्यास मग त्राता कोण ! परस्परे हरयेक कसाळा पडला असतां सांभाळीत होते म्हणोन आजवर कायमी राहिली. हाली पायमली होते. येविसी तुम्ही समक्ष विनंती करून बंदोबस्त करून घेउन जल्द ल्याहावें म्हणजे हेच माहाल सावकारास नेमून देउन येथील संदर्भ स्वच्छपणें तोडावयास येईल. इतःपर तुम्हास दिवसगत लागली असतां तुमचे उत्तराचेही अत्र ठेवण्याचें स्वाधीन नाहीं. याजकरितां विनंती करून मानमार्ग पाडून निरोप घेउन द्यावे. मग संस्थानचे कामकाळानुरूप घडणें असेल तसें सुखे घडो. आपण आपले तर्फेनीं ज्याचें त्यांस सांगतां चुको नये, म्हणोन स्पष्ट विनंती करावी. संस्थान त्याचे, आपला चाकरीचा पेशा आपाक्षीं येविसी विनंती करावयास

चिंता नाही. विषाची प्रचीत काय पाहावी ? आम्ही ×××× करून अद्यापी कोठे द[स्तये]वजी गुंतलों नाही. त्याचे सार्थक करणे सरदारसाहेबाकडे आहे. हा मजकूर येक सरदारसाहेबासिवाय कोठेही प्रगट न व्हावा. वरकड सरंजाम वगैरे धारचे बंदोबस्ताकरितां सिद्ध कसा आहे हे परस्परे तुमच्या ऐकण्यांत येतच असेल. त्यास कांहीं अगाध नाही. केवळ अणीबाणीची गोष्ट. अज्ञांत बंदोबस्त होउन आवर जाल्यास उत्तम. नाही तरी खाचीन नाही. ' जसे असेल तसे सत्वर ल्याहावे. अथवा उपेक्षाच असल्यास तुमचें राहण्याचें तरी काय कारण ? पारखजीसच विचारून यावे. मग संस्थानचे प्रारब्धी असेल तसे घडो. बहुतेक काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [८४]

श्री ! शंकर * संवत् १८७३ फाल्गुन वा ८
[१० मार्च १८९०]

राजश्री गोकुलदास पारख गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीअलंकृत राजमान्य स्नेहा रघुनाथ महिपतराव जै गोपाल विनंती उपरी. येथील कुशेल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. पेशजी आपल्याकडील पत्रे आलीं. त्याची उत्तरे व मकर संक्रमणाचे पर्वाप्रितेर्थे तिल शरकरायुक्त इकडोन धारेचे मार्गांनीं रवाना केले ते प्रविष्ट जाहलेच असतील, त्याजवरून सविस्तर कलेल. सांप्रत पत्रें येउन वर्तमान कळत नाहीं, त्याजवरून चित्त सापेक्षित आहे. तरी वरचेवर पत्रद्वारे संतोषवीत जावे. हल्ली माघ वा प्रतिपदेची पत्रें राजश्री बाळाजी-पंत याची आली. त्यांत सरकारनीं कृपाकरून पारखजीची समजूत करून कामाचा बोध पूर्ववत लौकरच चालेल व आपण कोणेंविसी चिंता करूं नये, म्हणोन खातरजमा करून लिहीलें त्याजवरून चित्तास बहुत आनंद जाला. तो पत्रां कोठवर ल्याहावा. सरकारनीं कृपाकरून काम चालविल्याचें अपूर्व काय मोजावे ? पारखजी, आपले सारिखी मनुष्य याचा तोटा बहुत आहे. त्यापेक्षां सरकार सर्वज्ञ. त्याचे लक्षांत काय नाही ? त्यापेक्षां योग्य तेच करण्यांत येईल आणि तुमची चाल व निष्ठा, निर्लोमी व अभिमानीपणा या साम्यतेचा पुरुष कोण आहे ? ही स्तुती तुम्ही ममतेतील म्हणोन करितों असे नाही. सर्वलोकी ××[ज]वन्य आहे. त्यास अशा चाळीस श्री उपेक्षा करणार ××× नाही. याचे पोटी आमचे व धार संस्थानचेही नष्टग्रह सरले असे वाटतें. अस्तु. बाळाजीपंतचे कामाविसी वारंवार सूचना ल्याहावी असें नाही.

श्रीमंत मातुश्री गहिनाबाई बयासाहेब महायात्रेस जाण्याकरितां शुभा ४ बाहेर प्रस्थानी येउन मुा केला. चैत्र शुद्धांत दरमजल चालू होतील. त्यास बयासाहेब यात्रेस येतात मिळोन पारखजी, फक्त तुमचे जातीचे भरवसियावर. येविसीचे सविस्तर राजश्री त्रेमानंद माई यांसी बोलण्यांत आले. ते नाथद्वाराची यात्रा करून पुढे तुमचे भेटीस येतील. ते यथंभूत सांगतील. त्यास बयासाहेब तेथपावेतों आल्यावर पुढे यात्रा घडवणें तुम्हांकडे आहे. येथील रवानगीचा विचार माई बोलतील व बालाजीपंत यांजलाही किंचित दर्शविले, ते कळवितील, त्याजवरून सारांश घ्यानास आणोन हे श्रय तुम्ही घ्यावे. यांत पुण्य पुरुषार्थ चाडूकडे प्रसिद्ध होईल. तुमचे भववंशावर निघोन येतात याचा अभिमान असावा. १ राो छ * २१ माहे रोखर. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [८५]

श्री १ शंकर * संवत् १८७३ फाल्गुन वा १०
[१२ मार्च १८७०]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत व बळवंतराव खामीचे शेवेसी.

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता * छ २३ माहे राखरपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही माघ वद्य प्रतिपदेचे पत्र पाठविलें ते छ १० मीनहूस श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबाचे पत्रासह पावोन सविस्तर मार अवगत जाला. कारभाराचे मान पूर्व[व]त्प्रमाणे आपलें मुरबी याजकडे चालू जाहले आहे. अद्याप दरबारास जाणे येणे होत नाही. तेही लौकर चालू होउन आपले कडील कार्यसिध्दी घडून येईल. चिंता करू नये व श्रीमंत मातुश्री साहेबाची त्वारी माहायात्रेस येणार त्या x x x श्रीमंत राजश्री आलिज्या बहादर साहेब यांचे ज्यामात येणार त्याचे सोबतीनें योग घडल्यास फार चांगले आहे म्हणोन वगैरे लिहिले तें कळलें.

ऐशास कारभाराचे मान येथापूर्व जाला जाहल्याचे लिहील्यावरून बहुत संतोष जाला. हल्ली पारखजी दरबारी जात येत जाहलें असतील त्यापेक्षां तुम्हांकडील कामकाजाचा बंदोबस्त करून देउन रवाना सत्वर करून देतील. पारखजीचा थोरपणा व निर्लेभ अभिमान सदय-हृदयत्व परोपकारी व सरकार चरणी अर्द्धित निष्ठा त्यापेक्षां या वृक्षास फळे रूक्ष येतील असे, घडणार नाही व दरम्यान कितेक बरेडे उत्पन्न जाले असतां

सरकारचे लोभंत तिलमात्र अंतराय न पडतां पूर्ववत् प्रो कामाचा घाट घडण्यांत आला. त्यापेक्षां आपले संस्थानचे प्रतिकूल गृहही सरले, असे वाटते. अस्तु. तुम्ही मात्र आपले कडील कामाचा बंदोबस्त पका करून घेउन वदनावर वगैरे माहालाचा गुंता कांहीं येक न ठेवितां निरोप घेउन लौकर यावे.

श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब याणी आलिया साहेब याचे जामाताचे सोबतीनें येण्याचे करावे म्हणोन लिहीले, त्यास प्रथम यात्रा निघण्याचा निश्चय होउन वडुतेक तयारी केली. नंतर साल मजकुरी जाउन XXXX येजमानसाहेब व कारमारी याचे म्हणणे पळ्यावरून वेत रहित याजवर आठव्यार दिवसांनी पुन्हा जावें म्हणोन निरोप आला. याजकरितां मातुश्री वयासाहेब फाल्गुन शुभा पंचमीस मुहूर्त करून चवदा घटका रात्रो बाहर निघोन शाधारशाचे तकीया पुढें गुा जाला, यात्राही जमली आहे. ' चैत्र सुचे द्वितेया अथवा चतुर्थीस निघोन दरमजळ धारवरून उग्येनीस येउन पुढे दरमजळ येतील, तुम्ही मात्र आपली काम उरकून घेउन तेथेंच असावे.

राजश्री बापू भाई परमुदास व प्रेमानंद व मथुरादास माघ शुभा येथून नाथद्वारास गेले. तेथून पुढे तुम्हाकडे पारखजीस पत्र पा पा पुढें येणार. मातुश्री साहेब तेथ पोहच तो पर्यंत पारखजी जवळ राहणार. वयासाहेब आलियावर पुढें समागमे यात्रेस जाणार. पारखजीसी बोलण्याचे पर्याये प्रेमानंद भाईसी बोलीले आढो मुख्यार्थ पारखजी XXX आहेत. त्यांनी यात्रा सांग करवावी. करवतील हेंच समजून येत आहेत. तेथील विचार आनमवी घ्यावे तसं घेत आढो. आर्त किती वायांचे ठाई हे तुम्हांस आनुभव आहेतच. असो. येमिती सविस्तर स्वारीबरोबर लिहितो. वडुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [८६]

श्री ' शंकर * संवत् १८७४ ज्येष्ठ शुभा १४
[२९ मे १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत वाकणकर स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साा दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा
ल * १२ माहे रजेवपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष.
अलीकडे तुमचे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही तरी वरचेवरी सविस्तर लिहीत जावे.
धारेस फाल्गुण मासी तुमची पत्रे आली. त्यांत पारखजीचे काम पारखजीकडे पूर्ववत्

जाहाले. याउपरी मास पक्षात लौकरच बंदोबस्त होउन येईल म्हणोन लिहिले त्याप्रमाणे मार्गप्रतीक्षा करीत आहो. पारखजीचे कामकाजात बखेडा पडला होता याजवरून मोठेच चिंतेत होतो. कारण आपल्यास काय आधार तो पारखजीचा. त्याचा असा प्रकार तेव्हां कसे होईल. परंतु ईश्वर त्याचा साहकारी व त्याची निष्ठा येजमानाचे चरणी निःसीम याजमुळे सारे बखेडेखोर पादाक्रांत होउन त्याचे याजकडे जाहाले. हे फार चांगले जाले. त्यास याउपरी बंदोबस्ताविसी वरचेवरी सूचना करून संस्थानचा बंदोबस्त निर्वेधपणे माहालच्या मोकळीकी व कोठ्याचा येवज वसूलात येउन संस्थानास हरकोण्हाचा उपसर्ग न लागे असे करून घ्यावे. येविसी विस्तारे ल्याहावेसे नाही. सर्व अर्थ तुमचे ध्यानांत आहेत. तसे हाली राजश्री केशवदास बापु व प्रेमानंद दास लष्करात येत आहेत. त्यासीही बोलण्यात आणिले आहेत. तेही पारखजीसी बोलतील. सारांष या समई बंदोबस्त करून घेणे तसा घ्यावा. वारंवार तुमचे जाणे येणे व्हावयाचे नाही याजकरिता दोन रोज आवकाषही लागल्यास राहून निर्वेधपणे बंदोबस्त होउन येई असे करावे. हाली पारखजीसही थोडे थोडे भाव लिहिले आहेत.

वरकड ईकडील मजकूर अधिकोत्तर ल्याहावा असे नाही. ग्रहदशेचा फेरा आहे तो सुटत नाही. त्यात येक येक घात नवीन होतात. चिरंजीव सौवती अनाबाईस^{१५५} जलोदराचा रोग तीन प्यार वर्षे जाहला होता. त्याजवर दैवी औषधी उपचार बहुत जाले परंतु गुणास न येता वैशाख मासी काल जाहाला. ईश्वरे मोठा घात केला. उपाय काय. आस्तु. ईश्वर ठेवील तसे राहणे प्राप्त. चिरंजीव नवसरीस आहेत. याजवर होईल ते मागाहून लिहीन.

बापु भाई व प्रेमानंद दास १ कोठ्याहून पुढ गेलियाची पत्र आम्हास आली. तेथ येउन पावल असतील. ईकडील सविस्तर बोलले असतील. तरी आता तुम्ही प्रेमानंदास घेउन बोलून आपले कामाचे उलगडे करून सत्वर यावे. वरकड मागाहून लिहितो हुकानी हमेशा पत्र येतात. तुम्ही पत्रच साहसात महिने लिहीत नाही, हे काय आहे. वरचेवर पत्र पाा जावे. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

पो छ २३ माहे सावान

आ आशाढ मास वा १० बुधवार

मुगा लष्कर नजीक ग्वाल्हेर.

[९ जुलै १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बालाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो सीताराम रावजी साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता. छ * १० माहे रमजानपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. आलीकडे तुम्हाकडोन पत्रे येउन वर्तमान कळत नाही. तरी वरचेवर सविस्तर लिहीत जावे. संस्थान धार येथील बंदोबस्ताविसी सरदारसाहेबांस विनंती करून बदनावर वगैरे माहालाची मोकळीक व सुदामत प्रो कोटे वगैरे ठिकाणच्या खंडण्या येणे त्यास अलीकडे पुस्त पन्हा नाही, याजमुळे आमलांत येत नाही व उमेता सरदाराकडील फौजेचा उपद्रव प्रतिवर्षी होउन संस्थानची खराबी बहुतच जाली आहे इत्यादि वास्तविक अर्थ जे जे प्राप्त आहेत ते जाहीर होउन बंदोबस्त व्हावा म्हणोन वारंवार लिहीत असतां अन्नासनावरच कितेक दिवस लोटिले. सेवटीं तुम्ही जाउन वर्ष सवा वर्ष जाले. तुम्ही विनंती करून खातरजमेने रुबरू आन्नासन जाहल्याचे व राजश्री गोकुल पारखजी यांचे निसीमपणे ममतापूर्वक बंदोबस्त करून देण्याचें भाव लिहीत गेला. परंतु दरम्यान पारखजीचे जाणे दरबारी नव्हते त्याजमुळे दिवसगत लागली. त्याचाही बंदोबस्त यथापूर्व होउन इथपर दिवसगत न लागतां लौकरच कामकाज उरकोन देउन तुमची रो संस्थानी करणार हेही बोलण्यातील भाव वरचेवर लिहीत गेला. त्याची प्रतिक्षा करितां हली सरकारांत लग्नसमारंभाची ^{१०६} योजना जाण्यामुळे आवसर न आला म्हणोन लिहितां परंतु यथपी हे सर्व वास्तविक तथापी संस्थानचे प्रसंगास तरी काळहरणच जाले. सर्वोपरी निरोपाय, प्राणासी संबंध, कोठेही दाद नाही. तेंव्हां प्राप्त प्रसंगास जिकडोन उपयोग होईल तिकडोन करून घेणे प्राप्त. येविसिचा उद्योग पेशजीपासून चालूच आहे. गुदस्ताही त्याणी होउन उपश्रुती केली होती. परंतु टाळाटाळ करून चातकन्याये तुम्हाकडील मार्ग लक्षीत आजवर दिवस काढिले. आम्ही या प्रसंगी आमच्यानें कोणतेही व्हावयाजोगा समये नाही. तेंव्हां संस्थानचा आर्थीतरी तुम्हास माहीत व सरदार साहेबांस तुमचे सांगण्यावरून व परस्परे शोधाने अनावगत असा नाही. केवळ लज्या

ठेउन परमारे गायकवाड सरकारांत संस्थानीहून पत्रे की आमचा इशःपर प्रांत नाही. अलिजा बहादुर साहेब याजकडे हरद्व निवेदन करण्याची सीमा जाली, आजवर भरवशा-नीच दिवस काढिले परंतु इशःपर आमचा प्रांत नाही, तुम्हाकडोन काहीं उपयोग व्हावा म्हणून आली. याजवरून ती राजश्री काकासाहेबांस सरकारची आज्ञा जाली की, पुढें या संस्थानचा परिणाम काय ? येथोन पुरवणी करणें करवणे मिळोन जिकडोन करावी तो प्रसंग सर्वास जाहीरच आहे. त्यास इशःपर स्वच्छपणें तेंचें बोलणे बोलून बंदोबस्त करून घ्यावा. कोठवर अंत पहाणे ! त्यांचे घरी सर्व वेव्हार जाले आहेत व जेथील व्यंग नजरेस येईल तेंचें दायीं उपायी उद्योग करावा हे चाल, त्यांत या संस्थानाविशीं तरी पहिलेपासोन दृष्टी ठेउन वारंवार बोलण्यांतही येत असते व हल्लीही येक दोन वेळ गोष्ट काढिली होती, त्याप्रमाणे याचाही समय केवळ लाचार, त्यापक्षी यांचा परिणाम पहावा येविसी तेथ सख्त बोलणे बोलोन बंदोबस्त लाकर करून घ्यावा. नाही तरी संस्थान रहाणे अवघड. दवाराचें दौलतीची इतकी पायमळी होय तोपर्यंत उपेक्षा करावी असा रुणानुबंध वडिलोपार्जित नाही व उचितही नव्हे जाणोन व त्यास अगत्यच आहे त्यापक्षीं करितील. तुम्ही विदित करण्यांत [मात्र] हे सर्व माव खुलासे करून सांगावे. घ्यानांत आणोन मार्गास अवित्यास उत्तम नाही तरी त्यांचे प्रारब्धी असेल तसे घडेल. ' श्रीमंत सरदारसाहेब तर थोरच थोर, गर्भश्रीमंत तेथे त्यांस संस्थानाची व आम्ही लिहितो काय यासुद्धा आमची गणना काय असावयाची ? ते आपली आपल्यास माहीत नाही असें नाही. तेव्हां तेंचें कोण्हे प्रकारे रुसावे, बजीद व्हावे असा अर्थच नाही. ते थोरच आहेत त्याअर्थी करतील तसे करोत मग आपले प्रारब्धानुरूप कोण्हास सुख अथवा दुःख जालियाचे त्याचा अनुभव त्यास काय ? परंतु पारखजी सर्वजाण. आपलेही वास्तविक हरद्वारास व कालदेशास असोन त्याचा बंदोबस्तही जालियांस घणमास गुदरले असतील. तथापी काय अनमवास आले आणि पुढें ठेवणारांनीं अ[र]ितां कोणत्या गोष्टीची ठेवावी. पराकाष्टा होण्यात बाकी राहिली नाही. स्वर्गी उपयोग परस्पर कोण्ही कोण्हाचा नाही. हे गरजू मतलवी म्हणोन आपले मतलबाकरितां लिहितात, हे वास्तविकच तथापी अनिवारपण यामुळे तसी गोष्ट प्राप्त झाली असतां ब्रम्हदेवही अन्यथा करू सकणार नाही. ' बुंदानी विषाड ' होईल तो हौदाने नहरानेही सुधरणार नाही. याजकरितां आपली लगत जेथपावेतो तेथपावेतो तुम्ही आपली या आन्वये कस्त करून पहावी. पारखजीस शपथपुरस्कार सांगावे तुम्ही आमची मुरवीगिरीपण्याची पराकाष्टा केळी व क्काल हा भरवसां खरा परंतु आमचे प्रारब्ध तसें असल्यास तुम्ही काय कराळ ? इतःपर

स्पष्ट घराड अथवा सरकार जसे तुमच्या विचारास येईल तसें करून जाहालियांस कार्य करून घ्यावे न जालियांस मला निरोप द्यावा. मग त्याचे प्रारब्बी असेल तसें घडेल, निघोन यावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ही विनंती.

लेखांक [८८]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ श्रावण शुद्ध ९
[२१ अगस्ट १८९७]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री
बालजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव कृतानेक साा दंडबत विनंती उपरी. येथील कुशल ता ७ * ७ शवालपावेतो येथ्यास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. तुमचे पत्र बहुत दिवस येत नाही याजकरितां तुमचे पत्राकडे लक्ष लागले होते. त्यास राजश्री चापुजी रघुनाथ [दिवे] यासी तुमचे पत्र आधिक श्रावण वा चतुर्थीचे आले ते पुरवण्यासुद्धा येथ त्याणी पाठविले ते पाहून तिकडील मजकूर व कामाकाजाचे अर्थाचा विचार वगैर सर्व समजले.

त्यास तुम्ही जाउन फार दिवस जाले, कांही उलगडा पडत नाही म्हणोन याच भावे दोनतीन पत्रे तुम्हाकडे पाठविली आहेत. पावली असतील. हालीच्याही पत्री तुम्ही सारांशच लिहिला आहे की पारखजीनी खचित प्रेमानंद भाई समक्ष सत्वर उलगडण्याविसी कबूल केले आहे. त्यास आम्ही हेंच मागतो की सरदारानी उलगडून दौलतीचे आगत्य घरावे. त्यास ते होत नाही म्हणोन तुम्ही आजवर खराब होउन सेवट हा कालवर प्रथम दिवस आहे. तेव्हां उपाय काय ? सालांची सालें गेली. दौलतीची खराबी, तेव्हां दुसरियाचे घर पाहाणे प्राप्त जाणोन मातुश्री बाईसाहेबाचे मानस आहे ते तुम्हास लिहीत गेले. हाली घडून येणार. फार उत्तम आहे. तुम्ही सनदापत्रा देतील त्या घेउन जसा वंदोवस्त करून देतील तसे वागण्यानें वागावे. पारखजीनी बहुत ! खातरजमा करतात उत्तम आहे. तुम्ही दुकानचे जोडीबरोबर जसी धारेस पत्र पाा तसी ईकड पाा ती कालच पावली. लिहिला मार कळला. पारखजीचे व प्रेमानंद भाईची पत्र पावली. त्यानी बहुत खातरजमानी लािा आहे व श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाचे रवानगीचे पर्याय लिहिल ते वास्तविक. परंतु गावास बाह्यंतरी कुंपणी सरकारची द्यावयाची हा कार मात्र

श्रीमंताकडून लिहून देणार प्रकार आहे. तेथ जाउन हे बोलतात थोर आहेत. तिकाडील बाहादरीचे अंग धरू नये. तस भाईदास मुनीस केळ आहेत ते भाईच आल्यावर याचे पाय भुईस लाउ देतात न देतात हेच आदेशे आहेत. भाईचे लिहिणे मानील आस मला भासत नाही. असो. निघण्यास दोन मास पाहिजेत तोपर्यंत मार्गाची वगैरे सुबता कशी होती हेही दृष्टीस येईल, तस लिहून पा. मातुश्रीसाहेबाचे तर मान तुम्हावर आहे. पारखजीविना यात्रा मला करवणार कोणही नाही हेच लक्ष [त्यांचे] आहे.

बालाभाई वारल्याचे वर्तमान येथ समजले, तेव्हाच कंबर बसली. पारखजीचे तर शेठच परंतु आपली बाजू होती ती खचली. पारखजी आघिच विदेही आहेत, त्यांत हे खरच परंतु विन्येकी आहेत. यानी विन्येकच करीत असावे. जर हे आंगा व्येगले टाकितात तर पेढी धुळीस मिळतील. हा विचार करून चालवावा. येविसी तुम्हीही बोलत आसाळ व आमचे xx बोलावे. बड्डत काये लिहिणे हे विनंती.

पो छ १ माहे जिल्काद

आ मा मास शुभा ३ सनवार

[१३ सितंबर १८१७]

लेखांक [८९]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ आदपद शुभा १

[१२ सितंबर १८१७]

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य आो सीताराम रावजी जैगोपाल विनंती उपरी. येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. बड्डत दिवस तुम्हांकडोन पत्र येत नव्हते त्यावरून चित्त सापेक्षित होते, तो हाही तुमचे पत्र अधिक श्रावण वध प्रतिपदेचे तीगा राजश्री काकासाहेबास आले ते पाउन सविस्तर मजकूर कळो आला.

बालाभाई सेठ यास अशाढ मासी देवआज्ञा जाहल्याची अक्षरे पाहून चित्तास परम क्लेश वाटले. लहानपणापासून त्याचें शरीर निरोगी असता येकायेकींच असी अवस्था प्राप्त जाहली ! फार वाईट जाहले. बालाभाईचे वय लहान असतां गुणानी बड्डतच चागला होता परंतु ईश्वरास मानले नाही. तुमचे तर सेठच गेले यामुळे तुमचे श्रमास पार नाही. तुम्हास सर्वोपरी विसावा होता. अस्तु. ईश्वर इच्छेस आले तें खरे. या गोष्टीस कोण्हाचा उपाय नाही, त्यापक्षी श्रम न करितां विवेक करावा,

वरकड ईकडील मजकूर विस्तारे काय ल्याहावे. सर्व तुम्हास परस्परे समजतच आहे. संस्थान धार येथील आहवाल सांगत कसा आहे व त्याची दशा काय हे नवीन काय ल्याहावी. त्यांत हाली राजश्री बाळाजीपंत तेथील हरद्व श्रुत करून संस्थानचा बंदोबस्त तुमचे हातून करून घ्यावा म्हणोन तुम्हाजवळ येउन बसले आहेत. त्यापक्षीं वारंवार काय ल्याहावे ? तुम्ही संस्थानचे पूर्ण अभिमानीच आहां. पाहिजे तसा बंदोबस्त करून देउन बरदास्त राखणे तुम्हाकडे.

पेशजी चिरंजीव कैलासवासी सखाराम दिवाणजी संस्थानी होते ते समई सुंदरमाईदास मेहता याजकडोन संस्थानचे खर्चास कर्जाउ येवज कैलासवासी परमुदास सेठजी याणीच खातरजमेनी सांगोन देविला हे सविस्तर तुम्हास माहीत आहेच. येवज दिल्या तसा परत होण्यास संस्थानचे बोढीमुळें अवसर न जाहला. मेहत्याकडील नरोत्तम पारख धारेस जाउन बसला. पुढें चिरंजीवाची अवस्था तसी जाहाली. मेहत्यानी लोकाचे उचके करून भरणे केला. त्याचे परतेचा विचार न दिसे. सबब तेथोन धारेस ल्हून प्रो घदनार माहाल त्याचे रदकर्जास लाउन सनदपत्र त्याचें नांवी पवार सरकारातून करून देउन पारखास माहाली पाठविले. माहालचा बंदोबस्त पारखाच्यानीही राखवत नाही व पवार सरकारातून राखवावा तर घरांतील बाहेरचे बखेडे चैन पडूं देहनात. ते माहाल कसा राखूं देतील. त्यापक्षी माहालचा बंदोबस्त तुम्हासिवाय राहणार नाही म्हणोन हें पर्याय सविस्तर तुम्हास लेहून पाठविले. तसा तुम्ही बंदोबस्तही राखविला. परंतु येवज पारखास लाउन दिल्याप्रमाणे तुम्हाकडोन न पोहचला. येविसी मेहत्याकडील गुमास्ता तुम्हाजवळ बसलाच आहे. हा येथें नित्यशा जिकर करीत आहे. त्यावरून घदनारचा येवज पारखास पावता न्हावा म्हणोन वरचेवरी तुम्ही लिहीत असता येवज न पावला. मेहत्याचा येवज धारखात्याकडें राहिल्यामुळें येथें बाजारी लोके त्याच्या कडाकुटी देण्या मागण्याचा भोगीतच आला. हाली अधिक मासी सर्व मागणेंकरांनीं निकड करून केवळ वेष्टाबच केला. या समई प्रेमानंद वगैरे कोण्डीच नाही याजमुळें संधी पावली. सेवटी सरकारचें जासूद जाउन तूर्त मागणेंकराची थोपाथोप केली. परंतु निकडी आहेतच. त्यास इतके होण्यास कारण मिळोन संमध धारेचा. आमचे भेह्यामुळें व सेठजीचे आज्ञेवरून येवज संस्थानी घातला तसा येवज परतेचाही विचार आम्हीं केला असता येवज यास न पावता दरम्यान कोठे राहिला हेंही समजत नाही. त्यास सांगत मेहत्याचा फजिता

असा होउन अग्रमाद सर्वोपरी आमचे माथा आला आहे. याजकरितां विस्तारें लिहिलें आहे. तरी पारखजी, या समई आम्हावर मेहरबानगी करून त्या गरिबाची आवक जतन करावी. माहाळ लाउन दिल्यास पांचव्या वर्षी होत आली. त्यापक्षां त्याचा येवज रदकर्ज होउन च्यार रूा संस्थानचेच निघतील, त्यास साग्रत हरतन्हेनी मेहत्याची पुरवणी करून आवकचा बचाव करावा. येवजास मालवज [१] आहे म्हणोन लिहितो त्याप्रो याचा उलगडा झाला असता सरकारचेही माथाचा पेच दूर होउन या गरिबाचा बचाव होउन आमचे माथा हा अग्रमाद आला आहे हा जाईल. येविसी विस्तारे काय ल्याहावे ? या समई यास येवज पावता जाला म्हणजे आम्हावर मोठे येहसान केलेसे होईल. याजकरितां मेहरबानी करून येवज मेहत्यास पोहोचें असेंच करावे. तुम्ही कृपा करून आंतःकरणपूर्वक कराळ तर सर्व होईल. सविस्तर बाळाजीपंत बोलतील.

पारखजी, बाळामाईनीं मोठा दगा दिल्या. लहान वय होत्सातां तुमच्या तालीमेने बहुत हुंशार होता. काळास मानले नाही. मृत्युलोकाची वस्ती. ईश्वर ठेवील तसें राहावें. आतां दोही घरांत सर्वास सरवसा तुमचे जातीचा आहे. बहुत काय ल्याहावें. काहीं सुचत नाही. ' राणा छ * २९ शबाल. बहुत काय लिहिणें लोम करावा ही विनंती.

लेखांक [९०]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ अधिक श्रावण वा
[२९ जुलै १८९७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ * १६ माहे जिल्कादपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुमची पत्रे श्रावण अधिक वष प्रतिपदेची पत्रें पाठविली ती पावोन त्याची उत्तरें कौरे दोन तीन रवानग्या पत्रें इकडोन पाठविल्या त्या पावल्या असतील. अलीकडेस तुमचे पत्र येत नाही त्याजरून चिंता लागली आहे. तरी बरेचवर सविस्तर लिहीत जावे. यानंतर तुमची पत्रें नवसरीस पाठविली होती ती चिरंजिवांनीं मनन करून त्याची उत्तरें राजश्री पारखजी व प्रेमनंद भाईसह आली ती पाठविली आहेत. त्याजरून सविस्तर कळेल.

बाळाजीपंत, झासीबाल्याचे विद्यमाने धार संस्थान प्रकर्णीं यादी दिली. त्यांत आपले कलम काहींच न लिहिले. येविसी विस्मृती कसी पढली किंवा समजून न लिहिले. यातील

कांहीं समज पडत नाही परंतु आपले कलम असावे हें चांगले. तेथ प्रथम जो लेख लागला तो ब्रह्मलेख होणार. त्यास ईकड नकल पाठविली ती यादी तेव्हांच ठिकाण्यास लागू केली किंवा दरम्यान आहे न कळे. अस्तु. आपलेविसी कलम लिहिण्याचा मसुदा नवसरीहून लेहून पाठविला तो पाठविला आहे. तरी तुम्ही मनन करून यादीत लागू करणे तसा करावा. या कलमासहित यादी ठिकाण्यास गेली असतां फार चांगले आहे. जर करितां हे कलम काहींच न लिहितां पडिली यादी गेली असल्यास दरम्यानवाल्याचे विचारे हें कलम तेथपर्यंत दाखल करणे तसे करावे. हा विचार वनून आल्यास उभय पक्षां ठरावाचे तहनाम्यांत आपले कलम चांगले उगवोन घ्यावे.

तुम्ही जेथ गेला तेथोन कांहीं येक न होता खातरजमेखाली दिवसगत लागत गेली जाणोन याजला शरण गेल्याविना परिणामच नाही. त्यापेक्षां श्रीसंत मातुश्री भैरवाबाईसाहेब येथ मेटीस येणार तेव्हां या बोलण्याचा उद्योग येथ करावा म्हणोन योजीत होतो व बाई निघोन कुक्षीपावेतो आली परंतु दरम्यान मुशाफर याणी इकड येण्यास दिकत केली म्हणोन मुग करोन राहिली. हली तुम्हाकडील पत्रें आल्यावर तुम्ही तिकडोन पारखजीचे विचारे बोलणे लाविल्याचे कळले. व्यापेक्षा दोन ठिकाणी बोलणें प्रशस्त नाही आणि बाई येथ आल्यावर बोलल्यासिवाय जावे हेही ठीक नाही. त्यास मुशाफरानी अटकाव केला त्या अर्थी बाईसाहेब मागे घांरेस जातील. सविस्तर चिरंजीबांनीं उगवोन लिहिले आहे तें मनन करून बोलण्याचा क्रम सिद्ध करावा. प्रस्तुत तेथील मान विचार कसा आहे हें सविस्तर वरचेवर लिहीत जावे.

वदनावर वगैरे महालच्या सोडचिठ्या देण्याची परवानगी जाली म्हणोन ऐकतो. त्यास चिठ्या हाती आल्या न आल्या हें ल्याहावे व वदनावरचा येवज मेहत्याकडे लाउन सनद दिल्ली होती तेव्हांपासोन पाच च्यार वर्षांचा येवज राहिला तो पारखजी देवतीलच. तुम्ही बोलोन येवज देवबोन नरोत्तमाची रवानगी करावी, म्हणजे या प्रसंगी सुंदर मेहत्याचा मोठा उपयोग होईल. त्याची व्यवस्ता पेशजी लिहिली आहे व परमारेही समजलीच असल त्यापेक्षां पारखजीनी कृपाकरून ऐवज देउन गुमास्त्याची रवानगी करावी.

बालाजीपंत पत्रास बहुत दिवस लागतात. त्यास असे नसावे. वरचेवर पत्र आले म्हणजे समज पडत जाईल. तुम्हाकडील उमेदीच्या बार्ता मोठ्या श्रवणांतच येतात परंतु तुमचें लक्षांत काहींच भाव नाही त्याजवरून अप्रमाण तरी वाटते. तथापी सविस्तर लिहित जावे.

श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईसाहेब पवार येथ श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब आदिकरून सर्वांचे मेटीकरितां येत होती परंतु दरम्यान बापुजी रघुनाथ [दिचे] याजविसी घुशाफर यांचे मनांत भीती आहेच. अलीकड बापुजी कुशी प्रगण्यांतील त्याचे गावास काहीं उपसर्ग केल्यावरून किंतु [विशेष] आला. हळी खारी समागमे बापुसुद्धा पांच सातसे सरंजामानसी येणार याजकरितां सिखानघास ^{१००} संभय येउन पुढें येण्यास दिकत केली. तसे कुशीतही जाठ न दिले. तेथीं कासीकर [?] त्याचेच चिरंजीव. आस्तु. बाईनीही र्त्त पडते टाकोन खारी मागे धारेस गेली. वो सदाशिव भटजी पुराणिक व बापु आठले व आवजी नारायेण याची रवानगी बाईनीं केली. ते परवा जेष्ठ वा प्रतीपदेस येथ येउन दाखल जाहले. श्रीमंत मातुश्री बयासाहेब यांची स्वारी श्रुा त्रयोदशीस श्रीडाकुर-नाथाचे दर्शनास गेली. मासपक्ष स्वारी तेथ राहिल्लें वाटतें तुम्ही कस्त करून बदनावर व भेरेसे येथील सोडचिठ्या घेउन पाठविल्या ह्या बाईची स्वारी कुशीनजीक असतां तेथ पावल्या त्याजवरून बदनावरेची सनद राजश्री अंबाजीपंत [कंपुवाले] याजकडे पाठविली आहे. त्यास तेथील निष्पण ताकीद असेल त्याप्रो मारनिलेही दखल देण्यास दिकत करणार नाहीत.

परंतु वेरशास पेंढारी याचें लफडें आहे व जमीदारही काफर म्हणोन ऐकतो. त्यास पेंढाऱ्याकडील दिकत न जाहल्या जमीदाराची चिंता नाही. बापू [दिचे] सरंजाम पाठवून बंदोबस्त करतील. त्यास पेंढाऱ्याचा अटकाव असल्यास हें तुम्हास समजले नसऊ अस नाही. त्याअर्थी तोही बंदोबस्त तेथच तुम्ही ज्या द्वारे जसा करणें तसा केला असेल.

तसेच ताल भंडावल येथीलसुद्धा कोठ्याचे खंडणीसहित तुम्ही प्रथम बोल्लें घातले तेव्हां तेही सोडवोन देवितो म्हणोन तुमची खातरजमा सरकारांनीं व मुरवी याणी केली होती. त्याअर्थी त्या माहाळचे सोडचिठीविसी कसें ठरले न कळे. बोलण्यास तुम्ही मुळाल असे घडणार नाही. परंतु येकातयेक नेटानीं होईल ते चांगले. हें समजोन तोही विचार तेथील प्रसंगोपात नजरेस येईल तसा करून माहाळ सुटत तें कावें व दरम्यान बदनावरची सनद सुंदर मेहत्याचें नांव दिल्ली तेव्हांपासोन तो ऐवज त्याजला पावला नाही हें तुम्हास संपूर्ण माहित. हळी सोडचिठ्या दिल्या परंतु पारखजीसाहेब याणी पांच च्यार वर्षाची व्यवस्था कसी करवोन जरोत्तमाचे रवानगीचे काय योजिले,

मेहताजीचा हळी विचार कसा जाला हें समजलेंच असल. त्यास या प्रसंगी कृपा करून तो ऐवज पारखजीनें देविल्यास मोठा कृतोपकार होईल. येविसी मजींचे मान पाहून तुम्ही बोलवें आणि सविस्तर लेखून पाठवावे. माहालचे दखलेची व्यवस्था परमारे धारेडून लिहितील त्याजरून कळत जाईल. त्याप्रो पुस्तपन्हा राखणें तसा राखीत जावा.

येथ बोलणें व तुम्हाकडे दोन ठिकाणीं ठीक नाही. येक ठिकाणीं असाव हें बर. त्यांतही तेथील दरबारचा रुकार आसला तर बर आणि सरदारसाहेब आगेजिणी करतील तरी मोठ्या घोरांत पडावयाचे कारण नाही. जर सरदार उपेक्षा करतील तर करावे हें बर.

वाळाजीपंत, येथील जेव[नवे]जेवीतच आहो. वरांतसुद्धा पडून राहूं देत नाही. असे असतां आणखीही कुठ्यांत पडाव हे सर्वोपरी चागलें नाही. तुम्ही आपले हुकमात आहा. ते मात्र नाहीस होईल याचाच विचार पाहवा आणि विचार करीत नाही. पुढें भोगणेही पडतें, हावमरी होउं नये. सरदाराकडे होत. करुणा येउन सोडलं. आतां प्रयत्न करणार. त्यास करुणा येईल कीं काय हें पाहावें. चिरंजीवाचें तर मानस तूर्त दिपवाळी होई तोंपर्यंत उद्योग करूं नये हे बरें आहे. हाव मरी होउं नये. तस आज तुम्हास कोण्हाचा उपद्रव आहे हेंही नाही. माहाल दाबल हें सुटतात. न सुटल तर तुमचे कामदार मोबदलाही करतात. हे केल असतां शेरपीठही मिळावयाची आंत आहे. चाई तूर्त मुशाफरानी येउं दिल्ली नाहीत म्हणोन माघारी गेली. तसें येथ आली असती तरी समजूनच बोलवयाच होत. ते तुम्हासी करारनामा करतील तेव्हां आपला पाय मधी घालतील हें पाहावें. झासीकर यांस तूर्त उपद्रव आहे किंवा स्तब्ध आहे हाही शोध करावा. या प्रांतीचें मात्र माहाल गेल. बाकी आहे तस आहे. पुढें होईल तसं आपल्यासही करावयास येईल. विचार करावा. आपण 'त्याचे वसांत न येतां, त्याची दौलतीत पाय न सिरतां होईल तर बर आहे.' [या कामीं] पारखजीचाही सल्ला घ्यावा.

बहुत दिवस पत्र येत नाही. आजपर्यंत माहालचा वसूल गेला हा पारखजीनीं देविण असतां मेहत्याची आबरू तर गेलीच आहे परंतु आपले माथाची काळी टिळी टळल. प्रेल करावा. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

पौ २० मोहरम

कार्तिक वा ७ रविवार

[३० नवंबर १८१७]

लेखांक [९१]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ भाद्रपद शुभा १
[१९ सितंबर १८१७]

विनंति उपरी येथील कुशल ता छ * २९ माहे शवाळपावेतों यथास्थित जाणोन सक्तीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्ही अधिक भावण वध प्रतिपदेची पत्रे पाठविली ती पावोन लिहिला मजकूर सविस्तर कळो आला. तुम्ही धार संस्थानचे बंदोबस्ताकरितां श्रीमंत अलिज्या बहादुर साहेब याजकडे जाउन सात आठ महिने जाहले. प्रेन करीत होता तसा संस्थानचे ठिकाणीं सरदारसाहेबाचा व राजश्री पारखजीचा अत्यंत लोभ, बंदोबस्तही लौकर करून देतो असे अभय पूर्णपणे आहे. त्यापक्षी बंदोबस्त होउन येईल म्हणोन वारंवार तुम्ही लिहीत होता. सावरून निःसीमपणें बंदोबस्त होउन येईल असा भरवसा वाटत होता. हाली पारखजीचे बोलण्यांत तुम्ही कंपनी बहादुर याचा पुस्तपन्हा केल्यासिवाय प्रांत नाही हें सांगितल्यावरून झासीकराचे हातून झळकत्यास बोलणें करावें असें योजून यादी करून पाठविली आहे. त्यास येविसींची आज्ञा येईल तसे खचित ग्यानी करीन म्हणोन विस्तारपूर्वक लेहून यादीची नकळ पाठविण्यान्वये पावोन लिहिला मजकूर अक्षरगा कळो आला. ऐशियास हे संस्थान निराश्रित जाणोन कोण्ही चैन पडो देईना. नेहमी उभय सरदाराकडील फौजेचे उपसर्ग लागून बरवाद जाहले. जिकडून संस्थानची बरदास्त न्हावी तीकडूनच उपद्रव लागतो. त्यापेक्षी याचा परिणाम बिना कंपनीचे आभयाखेरीज लागणार नाही, हें पूर्वीच लक्षांत आणोन येविसींचा उद्योग करायसी बोलवे असे योजिले होत्साता ते समई उद्योग न करितां आजपर्यंत मार्ग प्रतीक्षा केली. 'मिळोन याचा पाय येक वेळ सिरला असता पुन्हा निघणें कठिण' त्यांत धार संस्थान उभय सरदाराचे उत्त्यासी तेव्हां समयविशेष कितेक अडचणी पडतील सरदारसाहेबास प्रशस्त वाटणार नाही इत्यादि दुरंदेशा घ्यानांत आणोन हा उपक्रम न करितां आल्या प्रसंगास सादर होउन दिवस निघाले तसे लाच्यारीनेच खराबखस्ता खाउन काढिले. अलीकडे केवळच अवस्था होउन राहिली तयापी या उद्योगाविसी टाळा खाउन तुम्हास सरदारसाहेबाकडेच पाठविले कीं काहीं तरी कृपा येउन बंदोबस्त करून देतील. दुसऱ्याचें घर पाहू देणार नाहीत. परंतु संस्थानचे दुदैवच म्हणोन आशेची निराश करून कंपनीकडील संधान करावे असे पारखजीच सांगतात त्यापक्षी इतःपर मर्यादेचा अर्थ राहिला नाही. हें सांगणें पूर्वीच सांगितलेअसते तर इतके दिवस भरवसा धरून खराब जाहले नस्तो त्यांतही या संस्थानचें बरदास्तीस पै किंवा दहापांच हजार सरंजाम तैनातीस द्यावा लागत होता असे नाही. सहजात

त्याचे पन्हाद्यानी बंदोबस्त राहता. परंतु हे न करितां त्याच्या घरच्या साधनासिवाय परिणाम नाही म्हणतात. तेव्हां सर्व अर्थ याचे व त्याचे येजमानसुद्धां इतवीर्य असे समजून आले. त्यापक्षी याउपरी निरार्थक राहणें काय ? आपले बऱ्यावाचा विचार जिकडून होईल तिकडून करणें प्राप्त. सर्वांच्याच बुद्धी, पराक्रम कालवश जाहल्या. आपण तरी सर्वोपरी याच्या वसांत वागतच आहों, त्यापक्षीं या करण्याची शंका कोठवर करावी. येक तेथील ख[१]तरेमुळें ही आग नेउन त्याचे उस्त्यासी घालावी हें आपल्यास प्रशस्त नाही म्हणोन अंदेशा करित होतो. हाली तेथोनच परवानगी जाहाली त्यापक्षीं करणेंच प्राप्त आहे. प्रस्तुत तुम्ही योजिले हें ठीक आहे. इकडूनही बंदोबस्त करण्यास हे हमराहा आहेत. आजपर्यंत यांस गरज नव्हती परंतु हाली तेंच होउन बोलतात. त्यापक्षीं याजकडून गुंता नाही. त्यास इकडून करवावे त्यापेक्षां तिकडील करण्यानी सोहळत पडोन बंदोबस्त खातरखां होतो असे खचितपणें तुमची खातरजमा असल्यास तिकडूनच ध[१]रिल्याप्रो उद्योग करावा.

कैलासवासी सिवराव माउ ^{१७८} झासीकर हे तुमचे आत, तसे आमचे वडीलाचा त्याचा परिचय, घरोबा आत्यंत. ते वर्तमान असते तर आम्ही या कार्मांत हें समजून [कीं] खातरखा बंदोबस्त करून आणिते व आम्हासही त्याचे करणें मंजूर. कारण ते आम्हास वडीलाचे ठिकाणी होते. हाली त्याचे चिरंजीव व कारभारी आहेत. त्याचा आमचा परिचय नाही. तेव्हां याचे करण्याचा काट कसा, याचा बोज कळकल्यास कसा याची माहितगारी आम्हास नाही. सांप्रत आपल्यास पाहण्याचे कारण मिळोन हे दौलतीचे वेव्हार सामान्य मोजावयाचे नाहीत. त्यांत येक वेळ याचें घरीं दस्तावेवज आपला गेला असतां ते ब्रम्हलिखित होणार. तेव्हां जें करणें तें विचारें चांगलें मजबुदीनें संस्थानचा उपयोग घडोन यथास्थितपणें चालें तन्हीच इतकें केल्याचे सार्थक. नाही तर आपले मतलबाकरितां आपण येखासी गोष्ट करावी, ती उपयोग राहून आपल्यासच प्रतिबद्धक न्हावी असें [मात्र] होउ नये. जसें लिह्यापल्यांत यावें तसें चालवें. बरकड हे जबरदस्त. यास सर्व अपकर्ष करावयाचा. तेव्हां लिह्यापल्याप्रो काय चालणार. लिहिणीपुसणी झक मारीत राहून करावयाचें तें करित आहेत व करितील. याचा अनुभव आहेच. तथापी आपण आपल्याकडून पाया शुद्ध करावें. त्यांत फरक येउ लागल्यास दरम्यानवाले याणी उभयतासही सांगावे आणि

कराराप्रो चालवावे. त्यास इकडून तर चालेलच. त्यास येखादी गोष्ट वाजवी सांगणार आजच्या काळीं कोण्हीच नाही. तत्रापी प्रसंगोपात वाजवी बोलण्यास तरी लाजकडून कमती होउं नये. वाजवीचे जाबसाळ अथवा ते विचारतील बोलतील त्याचे जाबसाळ यथास्थित व्हावें इतके. दरम्यानवाल्याकडून तरी घडावे. त्यास यांतील मानमार्ग तुमचे लक्षांत आलेच असतील. इतक्या गोष्टीविशींची खातरजमा असल्यास त्याचे हातून बोलणें करवावें. त्यासच शरण जावयाचे सर्वांनुमते ठरले, आपक्षी विलंब कां करावा ? ध[?]रिल्याप्रमाणें नमोदात आणावे. या योगे तरी च्यार दिवस स्वस्ततेनी निघतील. पुढें भविष्य असेल तसें घडेल. ज्या काळीं जो नियम ईश्वरानी निर्मिल असेल तसें घडेल. या गोष्टीस आपण काय करावयाचे आहे ! हे संधान आग्नेसिवाय केले [असे वाढेल] मिळोन यासिवाय आतां तोडच नाही, याजकरितां रोष न यावा म्हणोन लो. त्यास आतां या गोष्टीचा विचार करून फलादेश काय ? सर्वत्र व्यासता होउन जें न करावयाजोगें होतें तें करितात. त्यापक्षीं आपल्यास तरी शंका किमर्थ असावी व अंकेचे कारण नाही. तसे इकडून न होता तिकडून न [?] जाले म्हणोनही चिंता नाही. येविसी तुम्ही चिंतांत कल्पना घेउं नये. तुम्ही हे न करितां. तथापी आम्हास करणें प्राप्त होते. कारण कोठें दादच नाही. 'अज्यापुत्र बलिदद्यात' असा प्रकार होउं लागला. तेव्हां असें न करितां परिणाम काय ? या करण्याचा अंदेशा पाहणें हा आपला विषय नव्हे. ज्याणी विचार करावे यातील साध[क]बाध[क] पाहावे तें पाहात नाहीत. ईश्वरीसत्ता प्रमाण. अस्तु. येविसीचा संशय घेउं नये. करितां हें ठीकच आहे.

तुम्ही कलमवंदीची उत्तरें लिहिली ही वास्तविकच आहेत. परंतु त्या यादींत आपले नांव गांव संमंघ कांहींच लाविला नाही. याचे कारण काय ? प्रस्तुत आपले तर्फेंनें बोलणें करारमदार व्हावयाचे व सर्व या संस्थानकरितां अर्थ प्राण खर्ची पडले. आणि यादींत अगदी उल्लेखच नाही. त्याचे घरीं लेख पहिला साधारण देउन नंतर लेहू बोळूं गेले असतां नवे बनवितात असें म्हणतील. त्यापक्षीं आपला संमंघ असावा. त्यास यातील कारण कत्यामुळें न लिहिलें हें सविस्तर ल्याहावे. हाली आम्ही येथोन कलमाचा मसुदा करून पाठविला आहे. हा तुमचे ध्यानास आल्यास यादींत दाखल करावा.

हाली पारखजी कपनीकडील संधान करून ईकडीलही नाद तोडूं नये म्हणोन सांगतात. त्यास दोन्ही माने कसी राहतील व पारखजी अता तरी दुराशेस कत्यास लावितात. सर्व अर्थ पूर्वीच समजून आले होते. तथापी आपल्यास वंघ म्हणोन आजपावेतो उद्योग आम्ही आपले तर्फेंनी निष्ठा ठेउन केला. त्याचे फल हें जाले !

मीक मागून पोट भरा मग तुम्ही मायबाप कश्यास पाहिजेत. आमचे प्रारब्धीच असल्यास मिक्षा मागणे प्राप्त. असो. आमचा काय विषय परंतु मोठ्या मोठ्यासही हेच दिवस प्राप्त समीप काले होतील असें दिसते. त्यापक्षीं तुम्ही खच्छ पारखजीस सांगावे. तिकडे संधान खचित करण्यांचें करून तुम्हाकडे नाद ठेवावा असें प्रारब्धास आले. अस्तु. प्राप्त प्रसंगाप्रो वर्तणूक करणे प्राप्त. करावी. इतःपर याचा विचिनिषध न मानिता यथास्थित संधान लागू करावे. पारखजीसी बोलवे याचा विचार तर तुम्ही कृपा करून घरातं आज सांगता हाच पूर्वी कां नाहीं सांगितला. ब्रह्मदेशेनुरूप बनले तसे करणे प्राप्त.

परंतु मागी प्रो बदनावरचा गुंता कसा उलगडतात. आम्ही दुकानच्या रदकर्जास माहाळ लाउन दिल्यास किती दिवस जाले. दुकानी जमाखर्च काय होतो हें आम्हास कस यावरून कळेळ. याजकरितां आजपावेतों वसूल माहाळपैकीं येउन रदकर्ज काय त्याचा दस्तयेवज पवार सरकारच्या दफ्तरी असावा किंवा नाहीं हें बोलणें तुम्ही घाडून काय उत्तर होते तें लेहून पाठवावे. पुढील विचार ईश्वरनिर्मित व्हावयाचा तसा होईल. मागील तरी कृपा करून उलगडा करावा.

श्रीमंत मातुश्री वयासाहेबाचे कामास कोठ्यासंमधी दिक्त घेतली ते खरी. या प्रसंगी वा पुढेही याजकडून कांहीं होत नाही. परंतु जे याजकडेच प्रत्यक्ष आहे त्याचा तर उलगडा करावा म्हणजे आमचा गळा कांहींसा खुलासा होईल. सावकारीत पत राहील. येविसी तुम्ही खच्छ बोद्धन उत्तरें होईल तसें कळवावे.

१ सांप्रत धारसंबंधी देण्यामागण्यामुळे वगैरे निकडी बहुत सबब सुंदर मेहत्याची फार नापत झाली. दुकानचा आब गेला तें सविस्तर काकासाहेब लिहितील. ज्या मयास्तव इतकी कळकळ करित होतों तो व्हा[वा]का आमच्या माथा आला. याजकडील व्यवहारामुळे मेहत्याचा आब गेला असें सर्वतोमुखी [कीर्ती] जाली. यामुळे केवळ मृत्युप्राय आम्हास जाले. आमचा तरी सर्वोपरी लाचारीचाच व्यवहार. आम्ही आपले तफेंनीं कारवाई करून बदनावर माहाळ लाउन दिल्या. त्याप्रो त्याजकडेच आसोन याच्या उपयोगी कपर्दिक न पडतां शेवटीं फजिता होणें तो तर जाला. अस्तु. आमचा कालच निष्कर्षण आहे. कल्याकरितां करावें तेंच वाईट होउन निस्तरता प्राण जातात. परंतु बाजारचें देणे मागणें मेहत्याकडे आहे ते कदापी सुटणार नाही. तस्या निकडीही मनस्वी लोकाच्या आहेत. येविसी उभयता पारखजीसही लिहिले आहे व तुम्ही सस्त बोद्धन

सुंदर महत्त्वाची पुरवणी जल्द करवावी आणि महालसंबंधी निवाळस उलगाडा करून घ्यावा व पुढे महाल सोडतात किंवा असाच दावून ठेवितात हे लेहून पाठवावे. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

पो छ २० माहे रमजान
आ कार्तिक वद्य ७ रविवार
[३० नवंबर १८१७]

लेखांक [९२]

श्री १ शंकर

पुरवणी राजश्री बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

विनंती उपरी. तुम्ही पुरवणीपत्रांत मजकूर लिहिला त्यास ते स्थळ दूर. आपला तेथे कोणही वसील नाही याजकरितां येथे उद्योग करावयाची योजना केली होती. ती तर सिध्यच आहे. परंतु तुम्ही मुख्य ठिकाणी राजश्री गोपालरावभाउकडे यादी पाठउन पुढील अर्थ ध्यानांत आणोन संस्थानचे बऱ्यावाचे अर्थ मनात आणून पैरवी करविली हे उत्तम केले. सर्वत्र तेच जाले त्या अर्थे आपणही त्यांचा आश्रय केलिया सिवाय परिणाम नाही. सबब माहितगारीचे अर्थे यादी लिहून पाठविली. तसे धारेडूनही पत्रे नेउन भाउकडे रवाना केले हे उत्तम केले. परंतु बाळाजीपंत, तुम्ही माहीत असता विस्तृतीखाली आपला सिळसिळ त्यांत कांहीच लिहिला नाही. तेथील संस्थानचे काम कैलासवासी गोविंदराव गायकवाड सेना खासखेल समशेर बाहादर याणी राजश्री सीताराम रावजी याचे गळां बलात्कारें घातले. हे करीत नव्हते परंतु गायकवाडाचा व पवाराचा शरीरसंमंघ याजमुळे दौळतीत वखेडे जालियासुळे सांगितले. तेथे मारलीलेचे बंधु सखाराम दिवाणजी याचा काळ जाला. आठ दहा लक्षाचे पेचांत आले. हाही सीताराम रावजी याजकडील कारमारी ^{१०९} संस्थानी आहेत. दौळतीची खराबी बहुत जाली. पवार सरकाराचे चाकरीत हाजिर आहेत. त्यास मारलीलेचे बंदोबस्ताच्या यादीबुदी आहेत त्याप्रो चालला पाहिजे. येविसीचा बंदोबस्त करून दिल्या पाहिजे म्हणोन यादीत कांहीच लिहिले नाही. याजकरितां हाली भाउकडे आपलेविसी कलम लिहून पाठवावे.

(१०९) सखाराम चिमणजी फणसे याच्या मृत्यूनंतर चार येथील कारमार बाळाजीपंत बाकणकर करून लागले असे स्पष्ट होतें. [लेखांक ९३]

मागाडून चिरंजिवाचें पत्र नवसरीडून आणउन तुम्हाकडे पाठवितो. तेथोन जसे होईल तसे पाहावे. नाही तर खराब होत किती दिवस बसावे. सर्व पेशजी लिहिलेच आहे. तुम्ही चडूकडील वृत लिहिले ते वास्तविकच आहे. यातपरी दुसरा मार्ग नाही. ईश्वरे धारिले ते प्राधान्य. उपाय काय ? यादी ठरतील त्यांत विद्यमान आपली लावावी.

बाळाजीपंत, येथे जाले पुण्या, मुंबई, कलकत्ते इकडे आपणा पाहू देत नाही. तिकडे पत्र पाह त्याची हरामखोरी आपले पदरी आणिली आहे. बरकड आपण कुंपणी सरकारची दोस्तीच केली आहे हे लक्षांत काय येवं देतो. विप्र ^{१०} जस सांगत गेले तशी आत्माची खराबी केली. हाली घरचेच विप्रास [?] बर म्हणवितात याप्रो येथील वर्तमान आहे. तुम्ही आज्ञा आज्ञा आस नाही. आज यास बूज येत आहे त्याअर्थी तिकडे ठरवावे हे बर आहे. तुम्ही नमुदात आणिलेच आहे. त्याअर्थी ईकडील आज्ञेचा उजर धरू नये. तुमची पत्रे व कलमबंदी चिरंजिवाकडे पाह. त्याची उत्तर येताच तुम्हाकडे पाह. तिकडे सिलसिला नव्हता म्हणोन बाईसाहेब इकडे येणार होती. तूर्त येउ नये म्हणोन लिला आहे. येणियाच करणार नाहीत. तुम्ही आता जितकी त्वरा तुमचे मध्यस्ताचे विचारे त्वरा होईल ती करून ठरवाव. ते ठरल्यावर येथील प्रकर्णी बलावयास येईल तस सुचउनही ठेवावे. बहुतेक काय लिहिणे लोम कोजे हे विनंती.

लेखांक [९३]

श्री * संवत् १८७४ माघपद वद्य १३

[८ अक्टूबर १८९७]

यादी. ^{१०} धारसंमंघी यादी तुम्ही लिहिली त्या यादींत व पुढें करारामदाराच्या यादी ठरतील त्यांतही हें कलम पृथक दाखल करावे. येणेंप्रो संस्थान धार येथील पायमली वडूत जाहली आहे, त्यास कंपनी बहादुर याणी दोस्तीचा हक वाढउन संस्थानची मदत ठेवन बंदोबस्त निवेंधपणें चाले असा करोन धावा म्हणोन सरकार पवाराचे तर्फेंन राजर्षी बाळाजी लक्ष्मण बाकाणकर निरुवत सिताराम रावजी दिवाण दिला सरकार गायकवाड अर्ज करतात त्याप्रो अमलांत यावें.

(१००) गंगाधर शास्त्री बडोदकरांचा पुणें येथील वकील.

(१०१) ही याची छद्म सीताराम रावजी फणसे याणें लिहिली असून तीच पुढे इंग्रजांकडे गेली. त्यांत पवारांचा गायकवाडांशी संबंध व भारची तत्कालीन स्थिति यांचें सुंदर चित्र रेखाटले आहे.

सांप्रत धार संस्थानचे कामकाजाची व्हिवाट सीताराम बापूचे [फणसे] विद्यमाने होत आहे. पूर्वी संस्थानचे कामकाज बोढेकर ब्रह्म दिवस करीत होते. कैलासवासी खंडेराव पवार वर्तमान होते तावत्काल बोढेकर आपले इराधानी होते. ते. कैलासवासी जाहलियावर आनंदराव बापू पवार बयेंकरून लहान संस्थानीही नव्हते. देशी होते. संस्थानी बोढेकर यांनी संस्थानचा बंदोबस्त ठेउन आनंदराव बापूचा इतल्य न ठेवितां आपणच दोलतीची व्हिवाट करीत होते.

नंतर श्रीमंत कैलासवासी गोविंदराव गायकवाड बोवासाहेब गुजरायेंत आले. ते समई आनंदराव बापू पवार कन्येचे पुत्र, सवय समागमे आणून धारेस बोढेकरास सांगून पाठविले कीं, बापू पवारास दोलतीवर घेउन जाउन याचे आज्ञेप्रमाणे व्हिवाट करावी. परंतु बोढेकरांनीं मानिलें नाहीं. नंतर आनंदराव बापू धारेस जाउन बोढेकरांचे पारिपत्य करून संस्थानचा बंदोबस्त केला. जातीनेंच व्हिवाट करीत होते. ते समई सीताराम बापूस तुम्हीं येउन येथील कामकाज करावे म्हणोन पत्रें पाठवीत होते. कारण पूर्वीचा घरोबा. याचा सिलसिला तसाच आहे. आमचे यजमान सीताराम बापू गायकवाड सरकार व पवार सरकार दोन मोजीत नाहींत. परंतु ते समई बडोद्यांतून आज्ञा न जाहली. त्याजवर काहीं दिवसांनीं आनंदराव बापू कैलासवासी जाहले.

श्रीमंत मातुश्री सैनाबाई साहेब पवार बापूची स्त्री, हळी संस्थानी मुख्य आहेत. ही गरोदर, धारेस खासा पुरुष कोणी कर्ता नाहीं. चहूंकडून बंडे उभी राहिली. पवाराचे घरचा लेकवळा मुरारी पवार याचीही नजर वांकडी पाहून बाई तेथून निघून मांडवा किळा पवाराचाच तेथें येउन राहिली. श्रीकृपे पुत्र जाहला. नंतर मुराराव याणी विचार केला कीं, विना बाई व मूल आपले वसांत असल्याशिवाय आपल्यास कोण्ही दोलत जिरू देणार नाहीं म्हणोन बाईशीं सल्यत्वाचा विचार केला. वेलभंडार शफतक्रिया करून मांडवावरी जाउन तुम्ही धणी मी चाकर, चाकरी करून दाखवीन धारेस चलावे, याप्रो मायावी बोलणें बोलून बाईस व मुलास धारेस घेउन गेला. धारेनजीक जातांच काफराची नजर फिरली. बाईस व मुलास किल्यांत न जाउं दिले. तेव्हां खालीं शहरांत हवेलींत राहिली व त्या बाड्या भोवती चौकी पहाण्याची मजबुदी ठेउन मुलास दगा करावा या विचारें बाड्यावर गर्दी केली. चार माणसें खुनीं पवाराचे पदरची नेकजाद होती. त्याणीं एकाएकीं मुरारीचा प्रवेश आंत न होउं देतां आतोन बंदोबस्त राखिला. बाहेरोन मुरारीनें बाड्यावर गर्दी करून आम्र लाविली. लढबाई माणसें मेल्याचे आश्चर्य नाहीं. परंतु ब्राम्हण, बायका, पोरे, गाई, गुरे इत्यादी गर्दींत मेली गेली.

असा अनर्थ पाहून कैलासवासी मातुश्री गहनाबाई पवार बापूची आजी मोठी पोक्त स्त्री वाईचा व मुलाचा कांहीं दिवस बचाव आपलेजवळ ठेउन केला. तथापी भरवसा काय ? त्या सुा अमर्यादा केलियास काय करावे ? मरावे ! असे प्राणांताचे समई दुसरा उपाय नाही जाणोन बडोबास श्रीमंत गायकवाड सरकार यांस व आमचे यजमानास पत्रे पाठविली कीं या वेळेस आमची उपेक्षा सर्वथैव न करितां रात्रीचा दिवस करून येउन आमचे प्राण वाचवावे. नाही तर आम्ही जीवनाशी जाउन हें संस्थानही बुडतें म्हणोन मैनाबाईचा व गहनाबाई पवार यांचीं पत्रे आली. त्यावरून गायकवाड सरकार याणी सीताराम बापूस आज्ञा केली कीं, अतां काय पहावयाचे आहे. या समई यद्यपी तुम्हीही लोचार तथापी हरप्रकारे त्यांचें प्राण वाचवोन तुम्हास कळेल तसें करोन त्याजला दुष्टांचे हांतोन सोडवून दौलतीचा बंदोबस्त करावा. तेव्हां एक तर संस्थानिक, दुसरे यजमानाचे आत ते यजमानाप्रमाणेंच व गायकवाड सरकार साहेबधणी त्याची आज्ञा प्रसंग प्राणापरता त्यापक्षी होईल तसें करून त्याचे जीव संरक्षण करावे हेंच निश्चयांत आणून सीताराम बापूनी बडोबातून आपलेकडील कारकून सरंजाम पोस्त बराबर देउन धारेस पाठवून गुरारीस जरब पोंचउन बाईस व मुलास सोडउन किल्यांत नेउन ठेविली.

गुरारी तेथून पागेचा वगैरे सरंजाम घेउन दौलतीची तसनस सारी करून निघोन बाहेर जाउन बंड जमविले. संस्थानचा बंदोबस्त कारकुनाच्यानीं न राखवे. नेहमी लढाईसी प्रसंग जाणोन [सीताराम] बापूनी आपले बंधू कैलासवासी सुखाराम चिमणाजी याज बराबर खाजगीकडील पांचसे घोडे व आणखी तीन चार हजार सरंजाम स्वार पायदळ लवाजम्यासुद्धा धारेस पा. समागमें आम्हांसही दिले. धारेस आल्यावर क्षीड दोन वर्षे बंदोबस्त चांगलाच राहिला. तीन चार हजार सरंजाम नेहमी बाळगिला. शिवाय घर पागा बडोबाची खाजगीकडील. तेव्हां थोडी बहूत आबादी जाहली. गुरारी यांचेही पारिपत्य दोन तीन वेळ केले. फौज ठेविली. याचा निर्वाह संस्थानातून काय होतो. संस्थान दरोबस्त खंडणीसुद्धा नउ लक्षाचें येन कमाळ बेरजेचे. त्यांत खंडणीचा ऐवज जबरी शिवाय यावयाचा नाहीच, तेव्हां चार माहाळ धारेनजीक तितकेयांत निर्वाह करावा, तर त्यांतूनही उभय सरदाराकडे माहाळ दाबले गेले. अवशिष्ट राहिले त्याजवर बंडाचे उपसर्ग. तेव्हां उत्तम कांहींच नाही आणि सरंजाम तरी राखणे प्राप्त जाहला. याजमुळें कर्जाचा पेच जाहला. त्याच्या निकडी व फौजेच्या निकडी प्राणापरत्या बसून सुखाराम दिवाणजीची प्रकृती बिघडून काल जाहला. लवाजिमा, घोडीपिडीसुा.

दरोबस्त चीजवस्तनिशी वरनाद जाहले, कर्जाचे उलटे पेच माथा राहिले. पुढें संस्थान सोडवे तरी साहूकाराची लफडी गळ्यांत जाणोन आजपर्यंत राहून जसा तसा निर्वाह केला. सारे माहाळ सुटोन खंडणीचा ऐवज येता तर कर्जवाम फिटोन ददात मिटती. तें नाहीं. याजमुळें दिवसें दिवस कर्जाचा पेच होउन ही अवस्था प्राप्त जाहली. त्यास हली साहेबी पुस्तपन्हा ठेउन संस्थानचे कल्याण होउन सीताराम रावजीचे मायाचे पेंच दूर होउन पुढें संस्थानची वहिवाट सीताराम रावजी मुखत्यारीनें करित आल्या प्रो निर्वेध याजकडे चालवावी.

लेखांक [९४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ आश्विन शुद्ध ११

[२० अक्टोबर १८९७]

विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ ९ माहे जिल्हेजपावेतो क्षेम असो विशेष. पुरवणीपत्रांतील भार कलम झासीवाल्याचें विद्यमानचा उद्योग तुम्ही झासीस जावोन सविस्तर समजोन करणार व आपले कलम लिहिण्याचें स्मरण राहिलें नव्हते हली लिहितो म्हणोन लिहिले ते कळले. ऐशास यादींत आपलें कलम लिहिण्याची विस्मृती पडली ही मोठीच गोष्ट चुकली होती. परंतु पहिल्या यादी ठिकाण्यास गेले नव्हत्या, हें फार वर झालें. असो. नवसरीहून आपले कलमाची यादी लेहून आली होती ती छ २६ रोजी माहे जिल्हकादी रवाना केली. ती चिरंजवाचे पत्रासह पावोन सविस्तर कळले असेल. कलमवंदींत तो तपसील लेहून हे कलम नीट लागू करावे.

दामाडे लोम करितात व लाटसाहेब येतात, त्यांचा मार्ग पाहात आहो म्हणोन लिहिलें व तेथीलही धोरण ठेवावें हाही भाव सुचविला. त्यास दोन्हीकडील बोलणें प्रशस्त नाहीं. आधीं कोणतेही ठिकाणीं या उद्योगाचा विचार केला असतां येकच. त्यांचा ते मतलब करितील. विषावी प्रचीत पाहावी असें नाहीं. तथापी लाच्यारी. मोठे मोठे बस्य होउन तदाभ्यन त्याद्वारे कांहीं बरे. या द्वाराचा अनुभव नवीन काय ध्यावयाचा आहे ? मग तिकडोनच बरे. तसें दोन्हीकडे नाद लावणें सहसा ठीक नाहीं. यास्तव येथील पडतेच टाकिले. तुम्ही उद्योग करितां तेच द्वार बरे. येविसी पेशजी चिरंजिबानीं सविस्तर लिहिलें आहे त्यावरून कळेल. तुम्ही जातीनें झासीस जाणार हें ठीक. परंतु बालजीपंत, मुख्य ठिकाणचे वगैरे चौकळील मान पुढें लक्षांत आणोन जाईन म्हणोन लिहिल हेंच उत्तम

पक्ष आहे. येविसी सूचना पेशजी तुम्हास लिहिलीच आहे. त्याअर्थी तूर्त कागदीपत्री नाद ठेउन दीपवाळीपावेतों काय मान नजरेस येते तें पाहावे.

दुसरे दाभाडे लोभ करितात म्हणोन तुम्ही त्या नादी आहां, त्यास तो नाद सर्वथैव ठेवूं नये. त्याचे हाती काय आहे. त्याचे द्वारे तुमचें कार्य कोणतें होणार ? तसें याची प्रशस्ता आपले ठिकाणीं कसी होती, ती पुण्यापासोन तुम्ही गैरमाहित काय आहां ? ते मतलबी तुम्हासी लोभ खुलासा ठेवितात तो प्रकार तशाच सारखा आणि ते मोठे कृतिवान आहेत असेंही नाही. असे परभारे धोरण ठेवितात हें तेथील मुख्यास समजले असतां याचें ठिकाणीं आर्तही राहणार नाही. यास्तव तुम्ही वायमरी होउं नये. येक वेळ झांसीवाल्याचे द्वारे होईल तें बरें. परंतु तूर्त तोही नाद कागदीपत्री ठेउन चोडूकडील मान लक्षांत आणावे. जर करितां चोडूकडील आभ मिथ्या होउन निस्तेज प्रकार जाहला तरी तुम्ही जातीनें जाउन यादीबुधी दाखवोन गाठून घ्यावें. मग [हे] केल्याविना परिणामच नाही. परंतु च्यार दिवस दम धरून पाहावें.

११ तुमचे येकंदरीतील वर्तमान येक येत. तेथूनच दुसरियांची पत्रे येतात. त्यांत श्रीकासी क्षेत्रापलीकडे येक घड्यानी धूम केली. पंधरा शेराची धारण, पूर्वे उज्याळ या प्रो क्षेत्रीचीही पत्रं तडका प्रयागची आली. दिपोछवी पुढें सारच दृष्टी पडेल. आपले मुखे ठिकाणीं सरंजाम येकत्र होत आहे. तुम्हाकडील वरचेवर लिहीत जावे. बहुते काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [९५]

श्री

विनंती उपरी. पुरवणी अळाहिदा लिहिली आहे. त्याचवरून सविस्तर कळेल. हे वृत्त बहुत बारीक आहे. यास्तव तुम्ही तेथ हर प्रकारे मुख्य ठिकाणी पोहोचतें करावें आणि मानस कसें आहे ते लेहून पाठवावे. तुमचे जातीनें समक्षता आली असतां फार चांगलें. इतर मुखें श्रवण करवाल ते बहुत विश्वासाचा ठिकाणा पाहून युक्तिनें श्रुत करावें. येथील विचार पाहतां केवळ हावालदिलीसारिखें दिसतें. कामकाज कारभार दौलत कोठें जीव लावीत नाहीत. रात्रंदिवस देशावरची तळमळ आहे आणि तुमचे प्रांताकडील सर्वांचा येका होउन गर्दी करतील हे क्षणक्षणा विचांत येउन उदास होतात. आणि तुम्ही तरी केवळ सीतकाल समय लिहितां. असो. आपलें सर्व

अर्थ सुचवावे याजवर श्रीसत्ता. जर तेथ येविशी रुची व अंतःकर्णी भाव आहे, तरी पुढे जसे समजल तसे लेखन करू व तुम्हीही हळीचे पत्र श्रुत करावे. नाही तरी कारण नाही. तुम्हास समजावे म्हणोन लिहिले आहे. तुमचेकडील कचे वृत्त सविस्तर लिहीत जावे.

प्रगणे वदनावर येथील दखल आंवाजीपंत [कंपुवाले] देत नाहीत. येविशी सविस्तर वापूंनी [दिचे] लिहिलेच आहे. तरी त्याचा वंदोवस्त पका करून लौकर पाठवावा. ' येथे येण तूर्त रहित केले आहे. कारण देशांतर बहुत विघडले आहे. कार्य निष्फळ न होईल ते पाहून करण तसं करा. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [९६]

श्री

विनंती ^{१८९} विशेष. तुम्ही वापुजी रघुनाथ [दिचे] यांस पुरवणी पाा हे तिची नकळ येथे त्यांनी पाहावयास पो होती. ईश्वरासच हें करणं. वरकड जमेत तुम्ही वीस बावीस लिहिले इतक काही नाही. पांच साहपर्यंत मुख्ये ठिकाणी भरणा, येथे प्यारपर्यंत सारा मिळोन भरणा करण्यानं आभाव ईश्वरगती तोल सिकंदर सर्वांनीच हायहाय केळी तेव्हां त्यास फावलं. तुम्हास सर्व हतवीर्ये जाला तेव्हां त्यांनी कमती कां करावी ? ईकडील प्रांत सारा त्याचे कोण्ही न येतांच टाकटाकून पळाले. आठ आठ दिवसी सुन पाहून नंतर जाणाराचें कामदार गेले. सर्वांचे नेत्र तिकडे होत आतां तुम्हाकडे लागल आहेत. तुम्ही आपला तर हवाल लीा जे दूरून पर्वत साजर तसं तुम्हांस आतां कोण्ही न्येन पडु देईल कीं काय हें तुम्हीच आपलं आंतरयामी पाहावे. येथील भार न गणिक तुमचा भार काय आहे. तुमचे मुरवी याचेही आंग तिकडच आहे. आसन्न वदंता आहे. सत्य मिध्ये श्रीनाथ [जाणे] पूर्वस येक आ गेली व आमचे गावाकडे येक आ गेली म्हणोन लीा परंतु आनुमवी येत नाही. इतकियावर पाहावे. मुकारग्रामी याप्राो बोलणे पडल आहे जे हिंदु मुसलमान सर्व येक व्हावे, दोन धर्म ते कोणते ? स्त्री पुरुष इतकच. वर्णशंकर व्हावयास आला आहे. ईश्वरइच्छा. दाह पांच भष्टही केले. हे चालू जाले. तुम्हासही कालभैरवाचें शेवेसी आणून वसविणार याप्राो उदगार खरे. चिठी विसर्जन करावी. अथःपर लिहिणे तर तुम्ही वतनावर लिहीत जावं. आम्हीही तसंच लिहू.

(१८९) हें पत्र पूर्वी भारतेतिहास मंडळ त्रैमासिक वर्ष ७ नं० ११४ पान ६२वर दिले आहे.

आम्ही ईकडील तुम्ही तिकडील आसा ग्रंथ जाला तेव्हां कोठें नजर पुरांना. तेव्हां आपल्य संवस्थानाचा बऱ्याच करावा म्हणोन बाईस येथं आणोन बंदोबस्त करून व्यावा हें मानस तुम्हात देवत असल्यास संस्थानचा बऱ्याच करून दिव्हियास आम्हास गरज नाहीं. याचा विचार तुम्ही न कराळ तर कोण करील. आम्हीं कचेबचेसुद्धा याचे बसांत. काय नजर ठेवावी. असो. उत्तर नीट धारकडूनच पाा म्हणजे ठीक पडेल. मी लीा आहे व तुम्हीही ल्याहानं. हुशार माणसाबरोबर येथं पत्र येत जावी. हे विनंती.

लेखांक [९७]

श्री १ शंकर

विनंती उपरी. पुरवणीपत्री देशावरचे वर्तमान लीा ते कळेल. लीाप्रो वास्तविकच आहे. येथही आवया येत आहेत. तस तुम्हास वास्तविकच समजत आहे. तुमचा लेख आळा म्हणजे कचे समजत. तस धारकडून लिहून पाा जावे.

येथील ^{१४} वर्तमान नवल विशेष काय ल्याहाव. कुंपणी सरकारचे दोस्तीमुळ स्वस्तता आहे. आजपर्यंत कोण्हाचाही उपद्रव लागला नाहीं. पुढेही कोण्हाचा उपद्रव लागू देणार नाहीं. हेही बोलणे [आहे कीं] आणखी दोन पळटण व येक रजमीट करून व्याव, त्यास जाहगीर नारातेरा लक्षाची लाउन द्यावी. गोड सामानाचे काम काय आहे याप्रो लिहिता व हच बोलणे आहे. पुढ तुम्ही खस्त आयाशआराम करून आसाचे. सारे आमचे आम्हीच बंदोबस्त राखणार आम्हो. याप्रो येथील आहे. तुम्हाकडील बरतर्फ सामान होईल. त्यास आम्ही ठेंउ. आम्हास पनास हजारपर्यंत खार ठेवणार त्यात हे ठेउ. तस पाच हजार सामान या प्रांती ठेवावयाचे त्याची हजार चाछ आहे. प्यालिस बरे [१] याचा शेरा आहे. शंभरास येक गोरा कांपात उतराव. चंदी वैरण कांपातील ईजारदारानी द्यावी. बाहेर घेउ नये. काळ पागोट काळी डगळी. x x x कुंपणीकडील याप्रो आहे. आज खेडाचा रोजगार जमला. सात विती घोड आणल म्हणजे हजरी होती. आबरूच्यास मात्र नाही. येजमान सरंजाम बरतर्फ करीत नाहींत. दिपवाळीपर्यंत राहू द्यावा. माही प्रकृत स्वस्त नाही. झुळाचा उपद्रव आहे, प्यार महिन्यात मेळो तर तुम्हीच आहा. नाही तर जस म्हणाल तस करीन. हे येथ आहे. वरकड कोणते नाही.

(१८१) हें व पुढील पत्रें सांकेतिक भावेंत आहेत. कारण उघड कीं ईंग्रजांच्या सरंजामी फौजेचें [Subsidiary Force] राजकारण आहे.

लेखांक [९९]

। श्री शंकर

। विनंती उपरी येथील कुशल ता छ पर्यंत क्षेमरूप आसो विशेष. च्यार सर्व साहेवास माहीत आहे. सरंजामी चाकरीस नाहीत त्याचे सरंजाम जप्त होणार, त्यात पवार सरकारचा सरंजाम चाकरीस नाही. तेव्हा हेही सहजच त्या पेठ्यात येतील, याजकरिता थेंक पत्र पुण्यास वकीलावर द्याव. चालाजीपंत, तुम्हीही प्रेरण करता तस आलिज्या बाहदर साहेब आंतःकर्णपूर्वक लोभ करतात. परंतु कार्य मात्र होत नाही. बर, त्यासच द्रव येईल, कृपा करतील परंतु नासल्यावर स्वामीसच भारी पडेल. याजकरिता आता कृपा करावी आणि दौलत आपली म्हणवोन बंदोबस्त करावा हे विहित आहे. श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब माहायानेस निघणार. निघ्ये होत आहे. देशावर वर्तमान मनश्ची याचा आवया वरून आ..... पाच च्यार दिवसात ठरल तस लिहितो. तिल-शर्करा पाा आहे. तुम्ही घेउन सर्वास पारखजीसुधा देउन शीकार करावा. बहूत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [१००]

। श्री शंकर

। विनंती उपरी. तुम्ही मथुरेस जमेतीचे लिहिले ते कळले. तसी येथही तयारीच आहे. तीन साडेतीचा भरणा आहे. सिवाय पाचसातशे तुरक स्वार याप्रो आहे. वेखलक फार तयारी आहे. मग कोठ जातात हे समजत नाही. जो रोख होईल तो समजल. तस तुम्ही कळवावे. हे विनंती.

लेखांक [१०१]

श्री । श्री शंकर

विनंती उपरी. तुम्ही पत्रे पाठविली ती अनुक्रमे पावली. त्यास घारेचे पत्राची उत्तरे परमारे घारेहून गेली असतील व पुन्हाही येतील. मुरबीयाचे सांगण्यावरून दरबारी मुख्यासी बोलण्याचा पाठ घातला उत्तम आहे. आपले लक्ष मिळोन मुरबीयाचें विचारावर, त्यास त्याचे नजरेस येईल तसे करतील. तुम्ही त्याचे मर्जाप्रो वागता उत्तम आहे. तुम्ही तूर्त पारखजीचें पत्राचें उत्तर पाठविले आहे. चिरंजीवाकडील पत्राची

उत्तरे आली म्हणजे मागाहून खाना करितों. बालाजीपंत, पत्रास बहुत दिवसगत लागती याजकरितां तेथील घोरणाप्रो वरचेवर सविस्तर लिहीत जावे.

फौजेतील व्यवस्था राजश्री बापूजी रघुनाथ [दिघे] लिहितील त्याजवरून कळेल. सारांष, तुम्ही आतां दिनावची लाउं नये. मालव्यांतील वगैरे सरंजामाचा मार लिहिला तो कळला. त्यास इकडेही परभारे समजण्यांत आलें, आपले संस्थानाचा विचार नगरकराकड जाला म्हणोन ऐकतों. त्याजवरून पत्रें जिकडे पाठविणें तिकडे पाठविली व घारेहून पत्रें येथील.....स आणविली आहेत. तीं आलीं म्हणजे यांसी बोळोन पुण्यांतील वकीलांस लिहिवितों. प्रेल्नास आळस करीत नाहीं. संकटांत येकयेक सं[कट] [उ]मे राहते. अस्तु. तुम्ही मात्र तिकडील बंदोबस्त करून घेउन लौकर यावें. अलाहिदा तुमचें पत्र पारखजीस व त्याचें विचारें कोठे दाखवण्याचें उपयोगी असल्यास दाखवावें. दुसरी पत्रें आली म्हणजे खाना करितों. तुम्हाकडील वृत्त वरचेवर लिहीत जावें.

देसी पेंढारी यांचा दंगा बहुत जाला. कोंकणांत उतरले. ते झाबडाझाबड करीत आसाविशीत चिखलीचे दोनच्यार गांव झाबडोन वासवाचे धाट्यांनीं पलीकडे गेले. अस्तु. चौहूकडे बखेडा आहे आणि आपले दिवस या प्रकारचें. तेव्हां परिणाम कसा लागेल ही काळजी रात्रदिवस आहे. मुख्य दिनचर्येचें संकट पडलें आहे. याचा विस्तार कोठवर ल्याहावा.

११ येथली कुंपणी बाहादराकडील सरंजाम तीन हजारपर्यंत पायेदल व तुरक स्वार पांचशे जमलं आहेत. तसी तयारीही खरी. कोठे जाणार हे समजत नाहीं. मातबर फार जमले आहे. परवां कवाईत जाली. येजमान स्वामीस कवाईत पाहावयास नेल होत. आम्हासही परभार सुचना आली व येजमान स्वामीनींही स्वारीबरोबर बोलविले होतें. तेव्हां सरंजाम दृष्टीस पडला. याचे सरंजामापाहावे, लेश सरंजाम. तस त्याची शेकही मोठी आहे.

दक्षिणेंत पेंढारी यांनीं बहुत उपद्रव मांडिला. आधीं रोजगार नाही. त्यांत हेंही सौख्य आहे. पुढं ईश्वर काय निर्मिल असल न कळे. वरचेवर तिकडील सविस्तर लिहीत जावे. बहुत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [१०२]

श्री १ शंकर

पुरवणी विनंती विशेष. सविस्तर आलाहिदा लािा आहे. धार संस्थानची खराबी होण्यांत बाकी राहिली नाही. अवसिष्ठ उगीच नांव मात्र राहिले. वरकड

कोणताही अर्थ नाही. याचा अनुभव तुम्ही घेतच आहां. इतकी दुर्दशा होण्यास कारण मिळोन हे संस्थान उभय सरदारांचे जमब्ध्यांत असून त्यांत अलीकडे सरदाराकडील फौजा लष्करातून निघाल्या. त्याणीं अगोवर धारेचा समाचार घेउन नंतर दुसरी मोहीम [केली.] अशा बैचामुळे तुटत तुटत आले. त्यांत उभयतांनीं कांहीं माहालही दाबले. याजमुळे फारच खराबी [झाली.] त्यास उभयताकडील माहाल सुटोन फौजबाल्याचा उपसर्ग लागूं नये. येविसी आपण संस्थानी पाय ठेविल्यापासून उद्योग करीतच आहों. परंतु हा काळ बंदोबस्त नच होउन आला. तसा याचेच सरदार वगैरे याचे कच्चांत आहेत हेंही नाही. तेव्हां आपला बंदोबस्त याचे हातून काय होतो ? त्यापक्षीं या संस्थानास विना प्रस्तुत ज्याचा उत्कर्ष आहे त्याचे आभियाखेरीज पार नाही. हे पूर्वीच भविष्य करून बडोबास आहेत. त्यासी बोलणें चालूच होते. परंतु यास ते समई गरज नव्हती म्हणोन टाळाटाळ करीत गेले.

आम्ही बोलत होतो अलीकडे तुम्ही लष्करांत गेल्यावर तेथील भाव गर्भ तुमच्या लिहिण्यावरून घ्यानांत येत गेले. त्यावरून श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईसाहेब याणी धारेहून तीता राजश्री काकासाहेबास लिहिले कीं, आतां येथील पुस्तपन्हासिवाय प्रांत नाही, त्यापक्षीं मीच तेथें येत आहे. आपण येविसी कुर्नेकसासी बोलवें म्हणून ला. त्यावरून काकासाहेबानी गोष्ट काढिली कीं, असे बाईनीं लिहिले आहे त्यापक्षीं साहेबास येविसीची पुरवणी केली पाहिजे. [मैना]बाईही येणार आहेत. त्याप्रो बोलणें जाले. बरें आहे म्हणोन उत्तर जालें.

नंतर येथेही काकासानांनीं ला कीं, बाईचें मानस येण्याचें त्यास तूर्त बोलवाचें कीं नाही. त्यावरून विचार पाहता तुम्हाकडील नाद तुटला नाही. वारंवार खातरजमा करितात. त्यापक्षीं दसरा दिपवाळी पावेतों मार्गप्रतीक्षा करावी. नंतर बाईस बोलवाचें म्हणोन लिहिलें. त्याप्रो काकासाहेबांनीं बाईस तूर्त येठ नये म्हणोन लिहून पाठविलें.

नंतरही तुमची पत्रे आलीं. त्यांत पारखजीनीं तुम्हास परिणामाची सल्ला सांगितल्याचा व तुम्ही झासीकरांकडील उद्योग केल्याचा वगैरे सविस्तर मजकूर कळला. ऐशियास येथीलचें बोलणें चालूं आहे. हें तुम्हांस माहीत असतां तिकडील नाद ठेवण्याचें प्रयोजन नव्हतें. तथापी येथीलच्या पेक्षां तीकडील करण्यांत तोहलत जाणोन तुम्ही उद्योग केला तसा येथे आम्हासही तीकडून जाले असतां बरें पडेल, असें वाटून संदर्भ ठाविला. हाच घाट सिद्ध करावा म्हणोन तुम्हास पत्रें लेहून रवाना करावी,

तों बडोद्याहून पत्रें आली कीं, [मैना] बाईस तर्त येउं नये म्हणोन लिहिले असतां तसीच उतावळी करून निघोन अमहान्यास आली, पुढेही कूच दरकूच येणार म्हणोन ला. त्याप्रोच हाली येउन दाखल जाहालीच असतील. त्यास येथीलध्या बोलण्याचें मान बाईचे येण्यावर होतें. तसें न यावें असें लिहिलें असतां निघोन आली. त्यापक्षीं अतां टाळा खातां नये. यथें यासी बोलणे प्राप्त. मग ज्या तऱ्हेनीं वडणें तसे वडेल. परंतु बोलल्याखेरीज प्रांत नाही. त्यास येथें हें बोलणे चालू ठेउन तुम्हाकडीलही नाद ठेवावा हेही चांगलें नाही. येका कार्यास दोन नाद दोहीकडील ठीक नाहीत असे विचारा येउन येविसीचे सविस्तर काकासास ला आह. १* तेथें काकासा व श्रीमंत मातुश्री बयासाहेव [गायकवाड] विचार करून तुम्हांस कर्तव्य न कर्तव्याचा विचार लिहितील. त्या प्रो तुम्ही करावे. बाई तेथ आली नसती तर तुम्ही लिहिले हे ठीकच होत व करणेही हेंच होते. हाली ती बडोद्यास आली, त्यापक्षी येथे न बोलतां तुम्हाकडून करवणे ठीक नाही. अस्तु: सविस्तर काकासा लिहितील त्याप्रमाणे करावे. छेम करावा हे विनंती.

लेखांक [१०३]

श्रीशंकर * संवत् १८७४ आश्विन शुद्ध १

[११ अक्टूबर १८१७]

विनंती^{१८६} उपरी. येथील कुशेल ता छ*३० माहे जिल्हादपावेतो क्षेम असे विशेष. तुम्ही पेशजी पुरवणी आम्हास सावकारीत व बापू [दिचे] यास पाठविल्या त्या पावल्या-वर दुसरी पुरवणी श्रावण वद्य शेष्टीची बापूस पाठविली तीही येथे आली. दोनही पत्रांतील भाव पाहतां केवळ विलग नजरेस आले. यांतील कारण समजत नाही. चोडू प्रांतात या उभयतांचा^{१८७} भरवसा बहुत. तसाच मुख्यासही^{१८८} खरा. असे जाणोन याणी [तर] बोध्य

(१८६) ही व पुढील लेखांक १०४ची पुरवणी अशीं दोनीं पत्रें पूर्वी विद्यासेवक वर्ष २ अंक ६ पान २६ ते ३०त प्रसिद्ध झालेलीं असून तीं अत्यंत महत्वाचीं आहेत. यांतील सारीच भाषा साकेतिक असल्यामुळे त्यातील कांहीं स्थल व व्यक्तीसंबंधी स्पष्ट बोध होत नाही. अनुमानानेंच केवळ निर्देश केला आहे. त्यांत चुक होणे संभवनीय आहे.

(१८७) बिंदोळकर. 'सरदार, सोवती, स्नेही, बंधू' अशा अनेक नांवानें दोघांस उल्लेखिलें आहे. [लेखांक ५३, १०५]

(१८८) दुसरे बाजीराव भट पेशवे.

अवतार धरिला. तत्मात सवीचे प्रारब्ध. परंतु या स्थली^{१८८} दोस्त मुखत्यार आहेत त्यांचे जातीचे विचाराचा शोध करितां त्याजपासी कार्यकरिते पूर्वी होते ते लयाते पावले. आली कडेस कोणही बोजदार जवळ नाही तेणे करून अंतकणतील खुलासा कोठें न निघे. तसे आपल्यास समजावे असें द्वारही निशीमतेचे नसतां कोणही येक पूर्वभेदी आपले ममतेचे आज पाचव्यार वर्षे तिकड लागून आहेत. तसे त्यास कामगारी दूर देसी योजून रवाना जाळे. त्याणी येथामतीने याचे मर्जाप्रमाणे कार्य संपादून दर्शनास येथें आल्यास दोन अडीच मास जाळे. यांची त्यांची बोलणी कितेक कामसंबंधी परस्पर होतां सर्व भाव थोडथोडे निघले. तें समई मोठी उमेद चोहू देशांतील शतकृत आपलें प्रारब्धेकरून प्राप्त जाळा. आतां दिगांतरी काये ते आपणच आहों, ऐसे होता पंधरावीस दिवस या उमेदीत जाता येके दिवसी बैठकीत केवळ उदासीनता नजरेस आली. ते समई याणी अर्ज केला कीं, आज मानस उद्विग्न कां आहे ? मी पदरचा खासगीकडील म्हणवितो तसा आपण लोभही ठेवितात. याजकरिता मजला चित्तांतील विचार समजावा. त्याजवरून उत्तर जाले कीं आम्हापासी कृतीवान भ्रिप्र^{१८९} होते ते गेले. मागे कोणही असा राहिला नाही. आहे ते केवळ गैरलायक, तुम्ही वृध आणि विप्राचे खतरजमेचे. त्याणीच खतरजमा करून आम्हास सांगितलें. तसें तुमची चालही प्रबुधपणाची म्हणोन तुहांसही बोलतो. कोठें प्रगट होत नये. आमचें घरची^{१९०} चाल बहुत वारीक आहे. त्याजवरून याणीही विनंती मर्जा खुष होई ऐसी केली. यावर बोलों लागले कीं मुख्यानी संतोषानी दुर्ग व कितेक स्थलें देउन आपण श्री चंद्रभागातिरी^{१९१} दर्शनास गेले. तीकडोन साळावादी सिलसिल्याप्रमाणे देकार^{१९२} समई खस्थानी यावे ते न येतां दक्षेण प्रयाग संगमी वास केला. वरद चतुर्थी^{१९३} समीप आली या संधीस तरी येणे घडावें तें न होता श्रेत्रीच राहिले. येणकरून कितेक कामे काजे विलग जाली. जाणोन आमचे खज्जाती^{१९४} शुभ संगमी मुखत्यार आहेत. त्याणी आपले दोन खासे व मो दिक्षित^{१९५} ऐसे मुख्याकडेस पाठविले. प्रथम दिक्षित पुढे गेले. हे वर्तमान

(१८९) बडोद्यास इंग्रजाकडून राहणारा वकील, Col. Carnac [लेखांक ९८]

(१९०) गंगाधर झाल्जी.

(१९१) बडोद्यांतील इंग्रजाची. पहा टीप १८९.

(१९२) चंद्रभागा नदी तटाकी वसत असलेलें प्रसिद्ध पंढरपुर क्षेत्र.

(१९३) भाद्रपद मासी.

(१९४) गणेश चतुर्थी.

(१९५) बहुधा: इंग्रजाचा वकील Mr. Elphinstone असावा.

(१९६) याचें पूर्ण नांव मोरोपंत दिक्षित. पेशवे व इंग्रज यांजमध्यें हा मध्यस्थ होता,

मुख्यास समजतांच दर्शन न घेतां अश्वारूढ उतरोन दर्शनास येताच मनाई जाली. तसेंच निग्राहानी अश्वारूढ केले. तुम्ही येथ राहून नये. आमचे मेटीच प्रयोजन नाही व भाषणेही करणार नाही. तीर्थास श्रानसुद्धा करूं न देतां काढोन दिल्ले.

नंतर च्यार घटकेनीं उभयेता शुभ्र^{१९०} आले. त्याणी परवानगी दर्शनाची मागविता त्यास उत्तर जाले की तुमचे आमचे दोस्तीचा प्रकार, तेव्हां दिक्षिताप्रमाणे तुमचा अनादर करावा हे चांगले नव्हे. जाणोन येक क्षण येउन आम्ही सांगू ते ऐकावे, येथ न रहावे तरीच दर्शन घडेल. या उभयतांनी मान्य करून दर्शनास गेले. ते समई अर्ज केला कीं मुख्य^{१९१} ठिकाणी चलावे. येथ राहून कांही काम होत नाहीं. चौडूकडील बेहदा मिटत नाहीं याजकरिता स्वस्थानी असावे हे बहुत योग्य. त्याचें उत्तर मुख्यानी केले जे मजकडेस काय आहे ? तुम्ही आम्हांस काय पुसतां. आषाढ^{१९२} मासी तुमचे मर्जीप्रो दुर्ग व स्थळे वगैरे सर्व दिल्ली. शेष कांही राहिले तें घ्यावें. असे असल्यास ये समई तयार आहे. यादी करून आणावी त्या अन्वये देतो. उभयेता सरदार उत्तरेकडील व त्या प्रांती संस्थानीक वगैरे व गोंडवणचे^{१९३} अधिकारी व रेवा उत्तरतीरचे अविध^{१९४} हे मजला कांही पुसो नयेत व बखेडेखोर वंडे ठिकठिकाणी जमाव करून रयतेवर प्रलय करितात हेही मी जाणत नाहीं व काराग्रही शुद्र [?] होते ते परागंदा जाले. तेही काय आहे हे आम्ही जाणत नाही. आम्हास कोणतेही माहीत नाही. तुम्ही पुसो नये. आम्ही मुखे ठिकाणी येत नाही व तुम्हीही येथ राहू नये. आपले ठिकाणास संगमास जाउन धारल्याप्रो सर्व तजवीज राखावी. असे उत्तर करून तांबूल देउन आपण उठोन क्षेत्री संगमसमीप श्रानास गेले. जवळ च्यार सेवक होते. त्यास आज्ञा जाली की या उभयेतास निक्षुणपणे सांगोन मार्गस्त करावे. त्याणी येउन निग्रह करून सांगितले तेव्हां हे उभयेता आलीकडेस दक्षण प्रयागीहून आठ दहा कोष येउन स्थिती करून संगमास त्याणी आपले मुखल्यारास पत्रें लिहिली.

त्याणी ती पत्रें पाहून तुंगमद्रा तीरचे^{१९५} मुखत्यार व अविधाचे^{१९६} जवळचे मुखत्यार दोस्त

(१९७) इंग्रज, पैकीं एके तर सर जान मालकम होता.

(१९८) पेशव्यांची राजधानी पुणे.

(१९९) ८ मे सन १८१७ रोजीं पेशवे व इंग्रज यांचा तह झाला.

(२००) गोंडवण देश या वेळीं नागपुरकर मोसले यांकडे होता. लांला 'गोंडवणदेशवाले' असेही म्हणले आहे.

(२०१) मोपारुचा नवाब.

(२०२) इंग्रजाचा सेनानी General Smith.

(२०३) मुसलमानास अविध म्हणत असत. अर्थात येथे निजामाच्या दरबारी राहणारा इंग्रजांचा वकील [Resident]

यास हे वृत्त लेखन केले. त्याजरूपून आविधाचें स्थलीहून मुखत्यारच प्रयाग संगमी येउन त्याणीही पुण्याई खर्च केली. तत्रापी मुख्य ठिकाणी जावयाचे मानस नाही आणि दक्षिण प्रयागी राहून नित्य दानधर्म, येषआराम खुशबल्ली दिल्लीरी तिलहर न दाखवितां आनंदमय आहेत. आमचे मात्र भाषणाचा तिरस्कार. वरकड जमेची तजवीज थोडी बहुत संपादून ध्यार सानिध्य आहेत त्यांची दिल्ली करून खस्य आहेत. आपले स्थळास येत नाहीत. येणेकरून गोंडवनदेशवाले व अविध यांचाही विचार आलीकडेस विपरीत दिसतो. तसें बंडे मनस्वी जमोन आहेत. देश खराब करितात. तीही अनावर व परागंदा झूड जाले तेही बंडाचे अनुमते वागतात.

.उतरेस उमयेता लौकिकाचे भरणेवाईक सरदार. त्यांत येक ^{२०४} तो दुर्त घरची कडाकूट भोगितात, परंतु त्याचे अविध ^{२०५} मजबुदीनें आहेत. दुसरे ^{२०६} आहेत ते जमाव राखून परस्पर मुळकांत निर्वाह करून आपण खस्त बसोन येशआरामात आहेत. कांही उघड दाखवीत नाहीत. परंतु जे समई ज्यागृत होतील ते समई सारे त्याचे येकमय होता विळंब लागणार नाही. तसे भकारस्थलवाले ^{२०७} याचा निग्रह आम्हांविशी पहिलाच असोन हळी सिकारनामक ^{२०८} याचा अह संपादन करून उमयेता येकरूप होउन अनिवारपणे वागू लागतील. तसे लूकारस्थलचे अविध ^{२०९} ही बेरुख दिसतात व दीर्घशरीरी प्रकार ^{२१०} मुळकाचेही सर्वास आनकूल होतील.

येथे या प्रांती आम्ही आहों. येथील सर्व प्रकारे हरण केले. गकारनामक ^{२११} अधिकारी अल्पवई खरे परंतु ज्ञानाचा प्रकाश विशेष. तसे याची मर्यादा तीन शेत कोशाची. यांतच समयपरत्वे आमचा साथी कोणही नाही. याजमुळे मोठा आदेशा आम्हास येउन पडला आहे की आषाढमासी नवीन कृत् केला यांत मुख्याचे संपाधान राहून आपले स्वस्थानी बसोन सर्व तजवीज आमचे त्याचे विचारे घडेल असें जाणत होतो. ते सारे

(२०४) होळकर.

(२०५) सुसलमान. अर्थात पर्यायें अमीरखा व करीमखा हैं [पंढारी] सरदार.

(२०६) सिंदे.

(२०७) भरतपुरकर जाठ.

(२०८) सिख कि सिंदे ? बहुधा सिखच असावेन. कारण ते जाठांचे खजातीयच होत.

(२०९) लखनौचा नवाब.

(२१०) पंजाबचा रणजीतसिंग, सिख शरीरानें जाडे म्हणून मराठे त्यास दीर्घ शरीरी म्हणत

आसत,

विस्कलित झोउन इक्षण प्रयागी वास केल। जाग्यावर येत नाहीत. मानस विप्रीत दिसो लागले जाणोन दुर्गे वगैर स्थलें मुक्त केली. दुर्ग वगैर स्थलें कांहीच न घेत तेव्हा उपाय काय. दुरवर उमयपक्षी मनुष्ये होती ती आम्ही आपली बोलावोन घेतली तेव्हा त्याणी दुर्ग सहजच सामालिले. वरकड स्थलें येथील सोडचिठ्या घेत असतां घेत नाहीत आणी कांही येक श्रवण करीत नाहीत. येणकरून मोठा पेच दिसतो. आम्ही आपले-कडोन दोन संवत्सराची तरतूद उदक काष्ट तृण सिवाय करून सर्व केली. दक्षण, उत्तर, पूर्व, पश्चिम चौद्व दिशेस आमचा जमाव उत्तम मध्यम, कनिष्ठ जेथ जसा आहे तसी तरतूद सर्व राखोन धारले बेतास पावावे, कोणहे समई दोन संवत्सरांत तिलमात्र कमती पडो नय असी तजवीज केली आहे. मिळोन बंदोबस्तास्तव परंतु मुख्यच आपले हाती नाही तेव्हां हे करून व्यर्थ. हलीचे मानावरून असें दिसते कीं सारे राष्ट्र अष्ट दिशेचे येक होंड पहातें. आम्ही सर्वांची अंतःकर्णे दोस्तीनीं व जरबेनी व वचेनानी व लेखनानीं दुखविली. आतां आमचा इतबार कोणही करील असें नाही. आम्ही बहुता प्रकारें निर्मळ जालों. तरी कोण्हास धैर्य पुरणार नाही. आणि सारे पगडबंद^{२११} येक जाले असता आकापास ठिगळ अमच्यानीं देवणार नाही. तत्रापी जाबता हर प्रकारें राखावा. तरी आम्ही पदाती, शकटवाले आणि ते अश्ववाले. आमची कस्त मोठी निग्राहाची तीन येजने निदान चार योजने केली असतां प्रातःकाली प्रयाण होणें कठिण. आणि ते तरी अश्ववाले, आठदहा योजने कस्त करून दुसरे दिवसी तदनरूपच चालू श्रेम करणार. तेव्हां आम्ही कोठपर्यंत पोहोचावे ? दोन संवत्सराचे साहित्य अष्ट दिशेस धारल्या बेता वर हे कसे पोहोचु देतात. हे आस्ववाले मारकूट आपपर न जाणता दग्ध करितील. तोडमोड लुकसान करितील. प्रांत लागणें कठिण. हें समजोन मुख्याचा समेट हरयेक प्रकारें करीत आहों. शाबास मुख्याची, कीं ज्याणीं आजपावेतों बहुत दोस्तीने निभावले तेणेंकरूनच आम्ही आबातबानीं दिवस काढिलें. याणींच निग्रह धरिला असतां तरी चौद्व देशांत आमचा प्रांत न लागता. हलीं किंचित वक्र नजर जाली. तेणेंकरून सर्वा ठिकाणीं आम्हास भयग्रद वाटों लागलें. याजकरिता जे म्हणतील ते मान्य करून त्यांचे मर्जीचे मान संतोष राखोन ठिकाण्यास आणोन नंतर युक्तीने साराच बंदोबस्त येथस्थित मुख्यासुद्धा चांगला करू. असे मनांत आहे. [पण] मुख्य ठिकाणीं येत नाहीत. तत्रापी आले

(२११) फतेसिंह गायकवाड या वेळीं अल्पवयी होते.

(२१२) European लोकास 'टोपीकर' तसेच भारतीय राजेमहाराजे यांस 'पगडीवाले' अर्थात 'पगडबंद' म्हणत.

तरी बद्धत प्रकारे घरवाट दाखवोन जावत्याचें काम पकें करून घेतों. या कामाची काळजी मोठी जाणोन कलिंगदेशातोन ^{२१३} आमचे मुख्य अधिकारी मोठे ^{२१४} क्षेत्रीहून ईद्रप्रस्ती ^{२१५} येणार. समागमे अज्ञात भगणा दाहा व देशी काळे पदाति वीस येकूण तिसाचा भरणा. पदातीचा लेव व आस्व आपले चालीचे दाहा तयार करून मोठे च्यालीस व उल्हट यंत्रे ^{२१६} वगैर तरतूद सिद्ध करून ईद्रप्रस्तास येतात. तेथ आल्यावर तेथील मुखे ^{२१७} यांचा रुकार हरयेक प्रकारे घेउन उभयेतां सरदार व संस्थानीक तिकडील बंदोबस्त याचा जाबता राखिता येईल. हा येत्न तो आम्ही निशीमपणे करीत आहों परंतु सारे येकमय जाले असतां आमचा येत्न खुंटेळ. देशकारास ^{२१८} पुरे पडणे परम दुरधट आहे. या कामापुढें आम्हास कांही सुचत नाही म्हणोन कितेक प्रकारचे बोलणे केवळ अवसानरहितपणाचे जाले.

त्याणी आम्हास कचें सांगितलें आणि तुमचें पत्रीं तरी यांतील काहींच नाही. आणि येथ पाहतां त्या सरदाराचे भय असे वाळगितात कीं 'हे निद्रिस्त आहेत, जे समई जागृत होतील ते समई दरोबस्त उतर दिशा येकरूप करून बाकी सप्त दिशेस चमत्कारांत वागवितील. तें समई आमचा पार लागणे दुरधर आहे' हें वृत्त येथील दोस्तमुखत्यार याचे तोंडचे समजणे कठीण, तत्रापी आपले इष्टत्वामुळें समजले. ईश्वर सर्वेचे अंतःकर्णी उभा राहून कांही करील तरी सहजांत आहे. कर्त्याते श्री भगवान विष्णू साहे. करितां तो कृपाच करील. उपेक्षा करणार नाही.

दुसरे बंडे याचा जमाव होउन त्यास गच्छे करणार. शूद्र ^{२१९} अनशूळ ते सा रे तुंगभद्र ^{२२०} देशांत व कलिंग देशांत जाउन पावले. तिकडे त्याणी बद्धत प्रलय केला म्हणोन येथे बोलतात. हें वृत्त तुम्हास समजतच असेल.

आणखी मुख्यानी आलीकडेस काळे ^{२२१} यास बहुमान देउन त्याचे युक्तीनें वागतात व पटवर्धन यास जरीनिशाण मुखत्यारीने देउन शैन्यधिकार दिल्ला. तसे जमेतही येकत्र

(२१३) ईप्रजाकनील Northern Sirkar याचे जुने नाव कलिंगदेश असें होतें.

(२१४) काटसाहेब कळकल्याहून.

(२१५) दिल्ली.

(२१६) तोफा.

(२१७) दिल्लीचे बादशाह.

(२१८) ईप्रजांस.

(२१९) मुसलमान पेंढारी.

(२२०) तुंगभद्र देश म्हणजे हल्लीचें धारवाड, बळारी हे जिले होत.

(२२१) गोविंद कृष्ण काळे. निजामाकडे वकीलीवर असणारा काळे तो हाच होय. [राजवाडे खंड ५]

कार्यकारण होन आहे. तेव्हा मुख्याची नजर धाकडी. आपण जातीने कांही येक डोईवर न घेतां मुतावळी नाचवावी, चौहूकडोन अग्निप्रवाह उभा करावा, आपण अलिस राहावे पुसिले असतां आम्हांस कांही समजत नाही, हा मूळमंत्र पाठ केला आहे. हेंही बोलत होते. तस्मात यांचे ^{१२२} देव्हारे डळमळ दिसते. सर्वांत मात्र तेज आले पाहिजे.

दक्षणी सरंजाम या प्रांती दाहापाच हजार ठेवावा. तसे दक्षण वगैरे ठिकाणी मिळोन पाचपन्नास हजारपावेतो ठेवण्याचा इरादा खरा. परंतु हा सरंजाम उपयोगी नाही. प्रसंगी येकत्र होउन वळण्याचें पाणी वळणास जाईल म्हणोन आदेशा घेउन येथ मनाई आली. तीनव्यारशेपावेतो ठेविला होता तो दक्षणेत रवाना केला. खातील छेक उठउठोन येतात. मग ठिकाण्यापावेतो कितीक जातील ते पाहावे. प्रथम नर मातबर ल्याहावे असा हुकुम आला. तो नर येकरूप मिळणे कठीण आणि त्वरा भरण्याची बहुत जाली. जाणोन सुचना आली कीं नर व मादवाना उत्तम, मध्यम, [असली तरी] ल्याहावी. [पण] भरणा सत्तर पंचाहत्तर सहश्रपर्यंत लौकर व्हावा. याची योजना चौहू दिशेस सर्व ठिकाणी करविली आहे. तुम्हीही करावी. त्याजवरून येथ तजवीज होउ लागली. तो पुन्हा लेख आला कीं हें सहसा करू नये. सारे येकरूप होउ पाहाते. तेव्हां हे आपले कामी कसे पडेल ? समयपरत्वे जिकडील बोध तिकडे गेला असतां याचा आवर होणार नाही. त्याजवरून हल्लीं आखाचा भरणा किरकोळ नराचा होतो. मोठी योजना रहित आहे. तिकडे कसें असेल न कले. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [१०४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ आश्विन शुक्ल ११

[२० अक्टोबर १८१७]

विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ * ९ माहे जिल्हेजपावेतो जाणोन स्वकीय कुशेल छिद्दीत जावे विशेष. प्रथम वर्तमान समजले ते छ ३० जिल्हकादचे पुरवणींत लेहून ठेविले होते. ती पुरवणी तसीच अलाहिदा आहे ती पाहावी. अलीकडे त्याच द्वारे समजण्यांत आले तें छिद्दिलें असें. मुख्य याणीं काळे यास मुखत्यारी देउन बहुमान दिल्ला. उभयेतांचें खुलासे दोनव्यार बैठकींत चांगलें जाहले. गजरे ^{१२३} वगैरे दोन तीन

(१२२) ईमज.

(१२३) पुण्यांतील धनाढ्य सावकार गिजरे तो हाच होय.

आसागी मुक्त करून त्यांचाही सन्मान जाहला. नंतर मुख्यानीं आपले येजमानास^{२२४} दुर्गावरून क्षेत्री आतवर्गासह आणविलें. त्यांची व यांची बैठक होउन काले याणीं कितेक कामकाजाची कळमवंदी लिहिती होती त्याजवर सही करार स्वामीचे व मुख्याचे होउन विश्वास रोपोन कनिष्ठास [?] ठिकाण्याहून जवळ नेले. स्वामीस^{२२५} कनिष्ठास रोपोन सारे येकरूप होउन समुच्चय सर्वांचा जाहला. नंतर स्वामीस मोठे आदरें दुर्गास पावते केले क्षेत्री दनिष्ट राहिले. त्याजवळ तजवीजविशीची करून पुढील नवीन लेखनास^{२२६} आज्ञा होउन आपण भाद्रपद वर्षांत विशीचे भरण्यात ठिकाण्यास आले, तेथही नवीन लेखनाची ज्यारी आहे.

ठिकाण्यास आल्यावर पुण्यगावी^{२२७} माहालय जाहला. पुन्हा स्वस्थानी आल्यावर दोस्तानी येकदोन वेळ समक्षता करविली. ते समई त्यास उत्तर आले जे तुमचे आमचे ऐक्यतेस किती संवत्सर जाले. मी अगम, निगम, भूत, भविष्य पाहून तुम्हासी एकता केली. ते समई करारमदार कितेक कामाच्या तजविजी करून रूपास आणावे. त्याची जिमा तुम्ही सर्व प्रकारें करिता [पण] आज तागाईत काय जाले ? याचे स्मरण करावे. असे वहुता प्रकारचे त्याचे करणे त्यांचेच पुढे ठेउन कुंठित करून बोलणे बंद जाहले. इतके तुम्ही करीत असतां तुमचे मानस मी कदापी तोडिले नाही. येणकरून ऐश्वर्य अथवा जो पदार्थ माझे अंगी होता तो तेजहीन जाहला. मी मूळमंत्रावेगळा तुमचे करण्यानी जाहलो. जो मी होतो तो आज नाही. तुम्ही कशास पुसतां ? तुमचे श्रेष्ठांत ही जोड मात्र केली कीं, जी कळ अंगी होती ती दबडोन बसलो. तेव्हा आम्ही आशा कृतीचे जाणोन आमचे येजमानानी कनिष्ठास नेउन त्यासच सर्व प्रकारे हमराह करून दरोबस्त समुच्चय चार वर्षांचा याचा आळा घालोन घर पाहात आहेत. आम्हीही येविशी निर्मळ चित्तें स्वामीचे चरण स्पर्शिले. आतां तुम्ही अष्ट दिशेंतील प्रकार मजला तिलप्राय पुसो नय. मजला माहीत नाही आणि मी या गावींच नाहीं. तुमची दोस्ती जाणोन सांगतो कीं तुमचा समुदाय या स्थली संगमी विशेष राहतो तो राहू नय. कदीम चाली-प्रमाणे राहावा. यांत चांगले. हे तुम्ही न केले तरी मजकडेस शेद नाही, म्हणोन तोडून कितेक प्रकारे सांगितले. स्थली जमोन नूतन तजवीज^{२२८} चालू राखोन आहेत. परंतु स्थितीचा भरवसा नाही. इठेनरूप प्रमाण करितील. जाग्यास आले यांत आमचा संबंध

(२२४) सातारचे छत्रपती हें पेशव्यांचे यजमान होत. म्हणूनच 'स्वामी' असेंही संबोधिले आहे.

(२२५) सैन्याची भरती [Recruitment]

(२२६) फुलगाव.

(२२७) नवीन सैन्याची भरती.

तिलप्राय ठेविल्लच नाही. मोठे कृत्रमी छेबी याचे करण्याचा पार लागणे कठीण. जाणोन आम्ही मोठे संकटांत.

याचे अशा करण्यामुळे अविष मोठे ^{११८} स्थलचे व गोंडवणकर याची नजर प्रकारांतर सर्व प्रकारें आहे. येथे संपूर्ण समयाचा मार्ग पाहतात. उत्तरेस उभयता बंधू त्यांत येकांनी घरांत कलह घातला, त्याचे अविष सांगतेने आहेत. त्याजला एका बंधूनीं हमराह आपलेसे केले आणि आपले खासगत सारे आनकूल करून नजर प्रकारांतर जाली. आमचे बोळणारास जवळ नेउन निष्पुण बोध केला कीं तुमचे आमचे करारमदार वगैरे परियाय याचा इतिहास भवतीनभवती करावी तरी सर्व मनोमन साक्ष देते. असो. आतां आम्हांस विचार करणे प्राप्त. या मागे तुमचेकडील समुदाय या देसी सर्व मुख्यातोन आमदरफती होती तसी आतां होउं नय व आम्ही होउ देणार नाही. हा प्रांत आमचे तालुक, तेव्हां सर्व आम्हांस पाहाणे [प्राप्त.] आजपर्यंत हैगई केळी त्याचा प्रतीय [य] संपूर्ण आला. ईश्वरसत्ता ऐसी. आयःपर तुम्ही आपले यजमानास ^{११९} ल्याहावे की याप्रो तजवीज राखावी. न राहिली असतां आम्हांस तो आम[द]रफती बंद करणे आहे. वरकळ मोठे कार्याचा प्रकार दक्षण प्रयागवाले जाणे व तुम्ही जाणे. आम्ही चाकर शूर आम्हांस समुद्रवलयंकिंत घोर कशास पाहिजे असें बोळणे जाहाले. आतोन पाहतां या पुरुषास मकारस्थल, सिकारनामक व लकारस्थल व दिर्घशरीरी मुलूकवाले वगैरे संस्थानीक सर्व आनकूल आतोन आहेत. याचे जागृतपणाचा मार्ग लक्षितात जे दिवसी हे निसंग होतील ते दिवसी सारेच यास सांविध आहेत. तसेच येथे क्षेत्री व ठिकाण्यासही च्यारी दिशा आनकूल आहेत. व्याथरीं आम्हांस याचा विचार पुर्तेपणे सर्वांचाच करावयाचा. यांत हे सर्व आहेत. आम्ही नाही व ते नाहीत. आम्ही आहों. प्रो वृष्ण कितेक परियाचें खमुखीचें माषेण जालें. तें समजून घेउन लिहिळें असें. तसें भयामीतीचा आर्थ अतिशय जाहाला आहे. येक क्षण चैन नाही. कोण्हाच दर्शन होत नाही. तुम्ही तरी हिंमत ज़तु लिहितां आणि या प्रांतीं कितेक ठिकाणी सारेच भयप्रद जाहले आहे, तेव्हां कसें आहे न कळे. ईश्वरकृपें करून सारा समुच्चय येकरूप जाला असतां कार्यसिधीस विळंब लागणार नाही. तुमचेकडील मोठी जत्रक, तसी दहशत बद्धत आहे. यास तेज ईश्वरें लौकर आणावें तरीच सर्व शोभा आहे. हे विनंती.

(१२८) निजाम.

(१२९) गव्हरनर जनरल,

राजश्री गोकुल पारख गोसावी यास

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो, रघुनाथ महिपतराव [फणसे] जै गोपाळ. विनंती उपरी येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल छिहीत जावे विशेष. अलीकडे बहुत दिवस जाले, तुम्हाकडून पत्र येउन संतोषवीत नाहीं. तरी सदैव पत्र पाठउन कुशलवृत्त भवण संतोषवीत जावे. यानंतर हाली राजश्री बाळाजीपंत [वाकणकर] याची पत्रे घारेस व येथें आली. त्यांत बदनावरचे दखलेस राजश्री आबाजीपंत [कंपूवाले] कडून खलेल होती त्यावरून हाली पारखजीनीं सरदारसाहेबाची हातचिठी घेउन दिली म्हणोन व पूर्णपणे अगत्यवाद ठेवून बरदास्त करीत आहेत म्हणोन वगैरे लिहिले ते कळोन बहुत संतोष जाहला. ऐशियास पारखजी, तुम्ही या समई संस्थानचे हर्द ध्यानांत आणून बदनावरची सुटका करून दखल देविली हे बहुत चांगले केले. आजपावेतो बाळाजीपंतास तुम्ही देउन घेउन भरवसा दिव्हा होता. त्याचे सार्थक जाले. बरकड संस्थानचे मुरबी पहिल्यापासून तुम्हीच व हा काळ मर्याद संस्थान असेही नांव तुमच्या बरदास्तीमुळे राहिले. तसें पुढेही राखणे तुम्हाकडेच आहे. बदनावरची तर दखल विनदिकत जाली. पवार सरकारचें ठाणें बसले. आतां बेरसे राहिले आहे. त्यास बेरसे पेंढाऱ्याकडे. तें केवळ असें सनदपत्रांनीं अथवा धारचे सरंजामानी दखल होणार नाहीं. बदनावरास हुकमी सरंजाम, हुकमी कारकून होते. तेथील दखल होण्यास इतका प्रयास पडला आणि बेरसे तर पेंढाऱ्याकडे. त्यास विना समक्ष सरदारसाहेबाची आज्ञा व तुम्हाकडून ताकीद होउन माहाळची दखल तुम्ही तेथोन कोण्डी पाठउन घ्याल तेव्हा धारचा सरंजाम जाऊन माहाळचा बंदोबस्त करितील, माहाळची दखल होईल. त्याखेरीज सगीच सोडचिठीनी माहाळ हस्तगत होणार नाहीं. याजकरितां जसें बदनावरची दखल बशर्त देविली अशीच बेरशाची पेंढाऱ्याकडून तुम्ही घेउन यास देवावी. तसे ताल, मंडावल हाही माहाळ होळकराकडून सुटावयाचा तो तुमच्या प्रेलासिबाय सुटणार नाहीं. याजकरिता या दोन्ही माहाळचे सुटकेचा प्रेल तुम्ही अंतःकर्णपूर्वक करून दोन्ही माहाळ सोडउन घ्यावे. पारखजी, तुमच्या सहज बोलण्यानीं कार्य होईल तें दुसऱ्याचे साहासानीं होणार नाहीं. त्यांत तुम्ही सर्वोपरी संस्थानचे मुरबी त्यापक्षीं बेरसे व ताल मंडावल या दोहीविशीं प्रेल करून माहाळ पवार सरकारास प्राप्त

होतील असें करावे. येविसी सविस्तर बाळाजीपंत बोलतील. 'तुम्ही आपले मुरबीयाची शर्तें केली. बेरशासही कादार पाठउन दखल घ्यावयाचे करावे. पवार सरकारचे दौलतीचें आगत्य तुम्हास आहे. ईश्वर तुमची सलामती राखो. बरकड सविस्तर बाळाजी-पंतास लिहिल आहे. [ते] श्रुत करतील. राा छ * २६ माहे जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे छेम कीजे हे विनंती.

लेखांक [१०६]

श्री ' शंकर * संवत् १८७४ आश्विन वी १२
[६ नवंबर १८१७]

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ * २६ जिल्हेजपावेतों जाणोन स्वकीय लिहीत जावे. विशेष. तुम्हाकडील पत्रे भाद्रपद शुद्ध [प्रतीपदा] १ व आष्टमीची आली ती पावोन त्याची उत्तरे छ १० रोजी दुकानीहून पाठविली आहेत व भाद्रपद वद्य त्रयोदशीची धारेकडोन आली ती पावोन त्याचें उत्तर त्याच मार्गांनी छ १८ रोजी पाठविलें आहे. बदनावरची दखल जाहली नाही, याजकरितां सरकारची हातचिठी घेउन पाठविली म्हणोन वद्य त्रयोदशीचें पत्रांत लिहिलें. परंतु तोंपावेतों चिठी आली नव्हती. त्यास हली चिठी पावोन छ १२ मंदवारी^{१३} महालची दखल जाली म्हणोन बापू[दिघे]ची पत्रे छ १७ रोजची येथ आली. त्यावरून संतोष जाहला. येविसी सविस्तर बापूनीं परमारे तुम्हास लिहिले असेल.

त्यास बाळाजीपंत, तुम्ही वर्ष दीड वर्ष तेथ जाउन प्रेल्न करीत बसला व प्रसंगी राजश्री प्रेमानंद भाईही तेथ दाखल जाहले तसे त्याणी नेट धरून तुमची कुमक केली व पारखजीनी सफ्त मुरबीपणाची शर्त करून माहालच्या सोडचिठ्या घेतल्या व सरदारसाहेब याणीही कृपा केली असतां अंबाजीपंत [कंपुवाले] याणी चिठी मान्य न केली, याजवरून चिंता लागली होती. परंतु तुम्ही दीर्घ प्रेल्न केला व सरदारसाहेबानी पूर्ण अगत्यवाद धरून कृपा करून हातचिठी दिली. याजमुळे [अंबाजी] पंत मारानिले ठाणे सोडून कूच करून गेले. नंतर पवार सरकारचा अंमल बसला. याजवरून बहुत संतोष जाहला. तुमचे मेहनतीस श्रीनी येष दिले. हातचिठीबदल च्यार रुपये अंतस्त पडले व तुम्हास हजारचे देणे जाहले याची शकल बापू काढून पाठविली.

(११०) २ नवंबर १८१७. पण बापूनींच 'दखल १२ जिल्हेजी [२३ अक्टोबर] जाहली' असें दिघे म्हणतो [१ नवंबर १८१७]

दुसरे तुमची घोडी मेली तेव्हां बसामयाची अडचण त्यापेक्षा घोडी जरूर घेतलीच पाहिजे. त्याचीही तजवीज करून चापू पाठवितील.

हली तेथे राहाण्याचे कारण नाही. माहालची दखल होतांच निघोन येतो म्हणोन लिहिले यांतील भाव कांहीं लक्षांत येत नाही. बदनावरची दखल जाहली म्हणोन सारे कामाचा उलगडा पडला असें नाही. तुम्ही जातीनें जाउन दीड वर्ष कस्त मेहनत करून श्रुत असतां हली दाद लागून दोन सोडचिठ्या आल्या त्यापो श्रीकृपेनीं येक दखल जाहली परंतु बेरशाची दखल व्हावयाची तसेंच ताल मंडावळ येथील सुटकेचा विचार होणें तो तेथोनच होईल. आणि त्या दरबारी आतासी टाकी लागू जाली. असें असतां आतांच निघोन यावें हें ठीक नाही. याजकरितां आंणखी चार महिने तेथ राहिले असतां बहुत उपयोगच आहे. बेरशाचा विचार तुम्ही तेथच पेंढान्याचे वकीलासी सरकारचे दाव जरबानीं व समतेनीं पारखणीचे विचार करून प्रथम तेथोनच कोणी पाठवोन ठाणे हातीं घ्यावे. नंतर घारेडून बंदोबस्तास ठीक पडेल. बदनावर हुकमी सरनामाकडे असतां इतका प्रयास पडला आणि हा महाल तरी पेंढारी याकडे तेव्हां तो हे तुमचे ध्यानांतच आहे त्यास हा विचार तुम्ही तेथच करून माहाल सुटे तें करावें. व ताल मंडावळचाही प्रेल तेथ सरदारसाहेबास विनंती करून ताकीदपत्रें पाठवून करावा. बालाजीपंत, बेरसे व हे दोनही माहाल सुटले असतां दीळतीची बोट राहणार नाही. याजकरितां प्रेल करीत असावा. श्रीकृपे करून तुम्हांस हेही येथ होईल. तूर्त च्यार महिने येण्याचा विचार सहसा करूं नये. तुम्ही तेथ असल्यानीं बहुत उपयोग आहे.

च्यार रुपये खर्च जाजती लागेल त्यास पर दरबारी राहणें तेथ लौकिकाप्रमाणें वागले पाहिजे तरीच बोज पडावे हे वास्तविक. तेसे आपले घर आपल्यास सहस्र कोशावरून दिसतच आहे तेव्हां खर्चाचें मान पाडूनच होत असेल येविसी तुम्हांस येथोन काय मुचवावे ? निर्वेध चालेल असा खर्चाचा अदमास राखावा. तेथ उचका होउनसंस्थानीहून बोढीमुळें पुरवणी लौकर न व्हावी हेही संकटच. तेथील व संस्थानच मान आपल्यास पाहणें प्राप्त. याजकरितां दरमाह खर्चाचा बंद प्रमाणीत ठेउन चालविले असतां ठीक आहे. तरी हे वरचेवर पुरवणी करतील. दरमाहाचे खर्चाचे प्रमाण ठेविले त्यावर जरूर जो खर्च करणें प्राप्त तो केल्याची चिंता नाही. हे लिहिले म्हणोन रोष मोडू नये. आपले घर आपल्यास दिसतच आहे. तेव्हां तुमचे लक्षांत काय नाही,

दुसरे बदनावरची दखल जाहलियावर चौडूकडील मान पाहून झांसीस जाण्याचे करीन, म्हणोन तुम्ही पेशजी भाद्रपद शुभा अष्टमीचे पत्री लिहिले होते ते ठीकच आहे. दखल जाहली स्वाअर्थी हली कोणती उतावळी कराळ [तरी] ती करूं नये. चौडूकडील घोरण मात्र पाहात जावें येक घोरणावर जाउं नये. झांसीचे द्वारे संधान ठेविले ते ठीक आहे. परंतु उतावळी न करितां नाद रक्षण सर्व मान लक्षांत आणीत जावे. येकायेकीं त्वरा कोणती करूं नये बाळाजीपंत, हे लिहितो हे समजोनच लिहितो हे थंडाईच मोजू नये. नवसरीचीं पत्रें व आपले कळमाची यादी वगैरे छ १७ जिल्कादी दुकानीहून पाठविली ती पावळीच असतील. स्वाजवर छ २६ व ३० व छ ७ रोजी ह्याराम आत्माराम याचे दुकानी व छ ७ मीनहूची पत्रें घारेकडोन पा नंतर छ १० रोजच दुकानीहून पाठविले आहे व छ १८ रोजचे घारेकडोन याप्रां पत्राच्या रवानग्या गेल्या. स्वास अमुक तेरीखचे पत्र अमुक तेरीखेस पावल्याचे सविस्तर तपसीलवार लिहीत जावें.

१ बाळाजीपंत, तुम्ही तेथं गेलां आहां येक बदनावर सुटलं म्हणोन धारचा बंदोबस्त जाला असं नाही. बदनावर साह वरी तेथं गुंतले. येक दुकानचे देणें वळले न वळले हेही कांहीं येक न जाले x x आनयास तेथ आहे. यात्रस गेले असले तत्रापी येईल. कांहीं तरी देणियात वळतात किंवा सारे आपले माथा घालितात यातील निवाडा जाला नाही. होळकराकडील माहालची सुटका जाली नाही. ती पारखजीशिवाय कसी होती हे लक्षांत आणाव. आणि येणियाची उतावळी न करितां सरदारसाहेबाचेच पाय घरावे. पारखजीसारखे मुरबी व सरदारसाहेबास तर दौळतीचा अभिमानच आहे त्याअर्थी तेथून येउं नये. तसं अन्यत्र ठिकाणीं लक्ष ठेउं नये व पत्र लिहू नये पुढें येकाचे राहियास [१] रहित करावे. बाळाजीपंत, हली तुम्ही बायमरी किनिमित्त जाला. आहां न कळे. नवीन वशिला करून त्याद्वारें मोठें स्थलचा आसरा करणार हे वास्तविक. याचे पर्यायें बापूस लिहिले आहेत. बापू [दिचे] तुम्हास लिहितील. त्यांतील मान मार्ग लक्षांत आणावें. आम्ही वे [व] कुबी करून येथील ग्रासविले तस तुम्ही तरी देउं नये. तस येथ मान मार्ग दृष्टीस येतही आहे. गाढून घेउनच गाढे तर तुम्हांस लिहू. तुम्ही जातीनें कस्त करावी तोपर्यंत व्यर्थ जीबाचा आटापिटा करूं नये. आजच सर्वांस सोडून तुम्हांसच कोणी ग्रासील असें होणार नाही. होडच लागल तेन्हां येथील गुजमान या पत्न्यास येउं देणार नाहीत. हेच बंदोबस्त करून

रेतील तसी आज्ञा जाली आहे. जे तूर्त उतावली करूं नये. जस दृष्टीस पडल
 स करूं. याप्रागे तुम्हाकडील व्यास [?] आले त्याजवळच बोलणें जाले आहे.
 तुम्ही तूर्त सार मनोदय रहित करून येक माहालचे सुटके जस कळेल तस
 तरून सुटका होत तें करावे. ताल मंडावळ व इंद्रगढ खातोळीही सुटत हें करावे.
 रिशास कमाविसदार पारखजीचे विा तेथच जाला असतां करावे. निशा मात्र घ्यावी.
 तें आपले तर्फेनीं पाहवयास येईल. बहिवाटीस घालावे. वाळाजीपंत, हावभरी होउं
 ये. धैर्य असो थाव. माहालचे संमंथासिवाय काय डोळ्या ठेउं नये. कारण आपण
 हुत पेचांत आहो. फुकून नसतां उठतांही भोगण पडत. याजकरितां सहस्र पत्रांचे
 ागा हें पत्र मानून साऱ्या मसळती रहित कराव्या. तुमचे खर्चाचा दरमाहाचा
 दोबस्त दरमाहचे दरमाहा राखण्याचा वापू[दिघे]स लिहिल आहे. साराश माहाल सुटत
 कराव. वारंवार जाण होत आस नाहीं. व भ्रैमानंद याचा ताकडा मिळायचा
 हीं. तसं पारखजी येउं देतात हेही दिसत नाहीं. तूर्त त्यानीही तेथ रहाव हेही वरं
 हे. याजवर त्याची त्याची मर्जी. पारखजीस पत्र लाि आहे. उत्तर घेउन पा.
 हुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

पो छ १८ मोहरम

सा कार्तिक वा ५ शुक्रवार

[२८ नवंबर १८१५]

बांक [१०७]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ कार्तिक वा ११

[४ दिसंबर १८१७]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत व वळवंतरावजी खात्रीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता
 * २४ माहे मोहरमपावेतो जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्हाकडोन
 हुत दिवस पत्र येउन सुखरूपतेच वृत्त कळत नाहीं त्याजवरून चिंता लागली आहे.
 ३ वरचेवर सविस्तर लिहीत जावे. तुम्ही कस्त करून माहालच्या सोडचिठ्या घेतल्या
 ाप्रा बदनावरची दखल, हातचिठीचा पुस्तपन्हा मागाहून केलात म्हणोन जाली. ये विसीच
 विस्तर परस्परें संस्थानी राजश्री वापुजी रघुनाथ [दिघे] याणी लिहिलेच असल व

इकडीलही पत्रें त्या मार्गांनी रवाना केली ती प्रविष्ट जाली असतील. एशास बेरसे व ताळ मंडावळ येथील सुटकेचा विचार काय केलांत हे समजत नाही. बेरशाची सोबचिठी आली. परंतु दखल होणे कठिण. येविसीचा उद्योग तेथोनच तुम्ही करणार होता व तेथच पारखजीचे विचारे करणे तें करावें म्हणोन पेशजी लिहिलेच आहे. त्यास तें काय जाहलें तें त्याहावें.

दुसरे तुमचे पत्र अश्विन वद्य सप्तमीचे वापुजी रघुनाथ याजला आले. त्यांत अजम गवरनरसाहेब कंपनी बहादुर याचा व श्रीमंत राजश्री सरदारसाहेब याचा तहनामा होतो. त्यांत धार संस्थानचा बंदोबस्त करून घेण्याचे पारखजीचे मानस आहे. व सरदारसाहेब याचीही मर्जी, त्यापेक्षा त्या पेठ्यांत कलम उगवोन घेतो म्हणोन लिहिले याजवरून संतोष जाला. बाळाजीपंत, हा विचार होईल असे प्रथम माहित नाही याज करितां त्या आने[न्य]त्रद्वारे [१] आपण उद्योग करण्याचे विचारांत घ्यावील वगैरे याचे हातोन संदर्भ लाविलात आणि आपल्यास कंपनी बहादुर यास शरण जाउन धार संस्थानचा बंदोबस्त निवेध करून घेणे प्राप्त. त्यास हालीं सरदारसाहेबाचा तह ठरतो या पेठ्यांत बंदोबस्त होउन माहालच्या सुटका जाहल्यास हें फार चांगले झालें. या परतें दुसरा उद्योग करणे ठीक नाही. त्यास पारखजीचे विचारे करणे ते करून माहाल हस्तगत होईल ते करावे.

पत्र फार दिवस येत नाही. हे मात्र नसावें. वरचेवर सुखरूपतेचा अर्थ समजला म्हणजे चित्तास चैन पडत जाईल. तुमचे धराकडील वृत्त परस्परे सर्व सुखरूपतेच कळतच असल.

ताजाकलम. तुम्ही अश्विन वद्य त्रयोदसीची पत्रें पा ती प्रविष्ट होउन सविस्तर मजकूर कळला. मुख्यार्थ आजम गवरनरसाहेब व सरदारसाहेब यांचा तहनामा ठरला त्या पेठ्यांत धार संस्थानचा बंदोबस्त करून देण्याविशी पारखजीची मर्जी म्हणोन लिहिले. त्याजवरून संतोष जाला. त्यास बाळाजीपंत, हा प्रकार प्रथम नव्हता म्हणोन आनेत्रद्वाराची उपार्जना करीत होता, त्यास हा तहनामा अनयासे आला. त्याअर्थी यांत धारचा बंदोबस्त पारखजीचे विचारे जरूर करून घ्यावा. परंतु उभयतां सरदाराकडील माहाल मात्र सुटून हस्तगत होईल तें करावें. पारखजीस व सरकारास पत्रें तुम्ही धारेद्वज आणविली त्याप्रो ती लौकर येतीलच.

११ इकडील चिरंजीवाची पत्रे मागाहून पाठवितो. चिंता नाही. असे बजेजे प्रौ व पांच हजार खार पेंढारी याचे पारपत्यास ध्याव याप्रो ठरून तह ठरला. त्याप्रो येथही ^{२४१} ठरला. तीन हजार खार व अहमदाबाजचा किल्ला बाव तो दिल्ला. स्वारांत सरदार खानसाहेब [मीर कमाळुद्दीन] याप्रो ठरला दोन पळटण व पाचशे तुळूक स्वार याप्रो पांचव्यार दिवसांत कूच होणार. जालियावर धारकडील सपुर्त करतो. गवर्नराचे विषयान ठरवितो. तुम्ही तेथ तूर्त बोलूनये म्हणोन लिहितां साजवकून बोलत नाही. वा राजेश्री पुराणिकबाबास ठेउन घेतले आहेत. तुमचे ठरल तस लिहून आले म्हणजे खानगी करतो. माहाळ सुटावयाचे त्याची याद करून पाा आहे. त्याप्रो पारखजीसी बोलून माहाळ सुटत ते कराव. बहुत काय लिहिण लोभ कीजे हे विनंती.

पो छ ३० माहे सफर,
मार्गसीर्ष मास [१] मिति पौष शु २ गुरुवार
[८ जनवरी १८१८]

लेखांक [१०८]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ कार्तिक वा ११

[४ दिसेंबर १८१७]

पुरवणी विनंती विशेष. सविस्तर अलाहिदा लाि आहे. मेहताजी तेथे कोठे करणार. त्यास त्या कोठ्यांत आपण कोठे दस्तावेवजी चिठीचपाटीस गुंत नये. धार खात्यास बहुतेक ऐवज दुकानचाच आहे म्हणोन प्रेमानंद भाईनी लिहिल्याचे भाव सुचविले. त्यास आम्ही हा काळ मर्याद कोठे दस्ताऐवजास गुंतलों नाही व गुंतावयाचेही नाही. आम्हास मुख्यत्वे मिळोन दुकान मेहत्याची लगत लाउन दिल्ली. हेही दुकानीहूनच जाले. त्यापक्षी ऐवज साराच दुकानचा आहे. हेंच आम्ही जाणत आहों व हाली तुम्ही ही हेच पर्याय दर्शवितां त्यापक्षी आम्ही दस्ताऐवजी गुंतणार नाही म्हणोन भाईस ल्याह्यावे. तसा बदनावरचा ऐवज रदकर्जास लाउन दिल्ला तो ऐवज दुकानीच जमा आहे किंवा काय न्यवस्था जाली हें आम्हास हा काळ समजलें नाही. येविसी तुम्ही पारखजीसी बोलून ऐवज अनामत आहे किंवा रदकर्जास पावला हें ल्याहावें, म्हणोन पेशजी दादा पांच वेळ लिहिलें. परंतु येविसीचें तुमचें उत्तरच नाही. सास हाली बदनावराचे ऐवजाचें कसें केलें आहे हें प्रेमानंद भाईसच लेहून खातील न्यवस्था सारी ल्याहावी. आम्ही तर दुकानचेच ऐवजाकरितां माहाळ लाउन दिल्ला, त्यापक्षी ऐवज रदकर्जास पावला असेल. परंतु येविसी बोलोन उत्तर पाठवावें.

दुसरे आजम कंपनी सरकारचा व सरदारसाहेबांचा तहनामा जाहिरायांत पारखजीचे विचार धार संस्थानचाही बंदोबस्त करून घेणार हें उत्तमच आहे. परंतु कुक्षी माहाल देणं जाहल्यास धाव्यास येईल म्हणोन लिहिलें. त्यास बाळाजीपंत, संस्थानची आमदनी ती किती ? त्यांत येक माहाल असा गेल्यावर बाकी काय राहिली ? यास्तव कुक्षी, बदनावर, धरमपुरी वगैरे धार लगत माहालचे बोलण्यांत सहसा आणों नये. माहाल देण्या[चे]च पारखजीचे विचारें ठरल्यास इंद्रगड, खातोली अशांत पाडून रूकार द्यावा. वेरसे, ताल मंडावलसुद्धा बोलण्यांत आणो नये. तुमचेच लक्षांतच आहे. त्याअर्थी तुम्ही समजोनच कराळ. परंतु सूचना लिहिली आहे. ' कुक्षी भुशाफराकडे गेली तत्रापी चिंता नाही. परंतु नाक व किला व आपले लगत जागा आहे. याजकरिता हे सर्वथैव लाड नये. तसं आजच जागा माहाल देण्याचे कारण तर संभवत नाही. याजवर तुमचे पारखजीचे विचार ठरल तसं करावे. बहुत काय लिहिणें छोम कीजे हे विनंती.

पो छ * ३० माहे सफर

मार्गशीर्ष मास मिति पौष शुभा २ गुरुवार

[८ जनवरी १८१८]

लेखांक [१०९]

श्री ' शंकर * संवत् १८७४ मार्गशीर्ष शुभा ५

[१३ दिसंबर १८१७]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत खासीचे सेवेशी

पो रघुनाथ महिपतराव [फणसे] साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ * ४ माहे सफरपावेतो यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष. तुम्ही कार्तिक शुभा द्वादसीची पत्रे पाठविली ती पावोन लिहिला मजकूर सविस्तर कळला. पत्री श्रीमंत सरदारसाहेबी कृपाकरून पो ताल मंडावल येथील भोक्लिकेविशी^{३३} श्रीमंत होळकर साहेब यांस पत्र दिल्ल्यावरून येथोन कारकुल पो आहे, म्हणोन व मालवे प्रांतीं खालसा माहालास उपग्रव फौजेचे लागतात आवरून मालवे प्रांतीचा बंदोबस्त तुम्ही

राखवावे म्हणोन आज्ञा जाहली, त्यावरून मी राजश्री बापूस लाि आहे व आपणही ल्याहावे म्हणोन वगैरे लाि तें कळले.

ऐशियास सरदारसाहेबांनी कृपा करून माहळचे मोकळीकेविशी होळकरासोस पत्र दिव्हे हें बहूत चांगले जाले. हाली संस्थानचा अभिमान पूर्णपणेच ठेविला आहे. त्यापक्षी बंदोबस्त होण्यास आशक्य नाही. हें संस्थान त्याचे खासगी दाखल. आजपर्यंत संस्थानची पायमली जाहाली मिळोन येक सरदारसाहेबी कृपादृष्टीने न पाहिले म्हणून. हालीं इतका लोम ठेवितांत त्यापक्षीं सर्व गोष्टी सुगम होनीच यांत संशय नाही. होळकराचे छफ्करांत सरदारसाहेबाचे पत्र देउन तुम्ही कारकुन पाठविला हें चांगले केले. या पत्रान्वये माहाळची मोकळीक जाल्यास उत्तम. यदाकदाचित कांहीं अत्र घरिल्यास पुन्हा विनंती करून माहाळची मोकळीक होय असे करवावे.

पो बेरसे येथील सोडचिठी पेशजीस सरदारसाहेबी देविली परंतु माहाळ पैढाण्याकडे याजमुळें सोडचिठीप्रो दखल होणे कठीण. याजकारितां समक्षच सरकार आज्ञा पैढाण्याकडील वकिलास होउन माहाळची मोकळीक होय असे करवावे. येविसी पेशजी तुऱ्हांस लिहिले आहे.

माहळे प्रांती फौजेचा वगैरे उपसर्ग होतो त्याचा बंदोबस्त राखण्याविशी तुम्हास आज्ञा जाहली. त्यास उत्तम आहे. सरकार आज्ञेप्रो चाकरी करण्यास यावत् शक्य अंतर पडावयाचे नाही व जी आज्ञा जाहली तीच सिरसा मान्य. परंतु माहळे प्रांतांत मोठ्यामोठ्याच जमेती मोठेमोठे झुमे फिरतात तेथे धारेचा सरंजाम किती व याचे वस्तु बंदोबस्त कसा राहतो. बिना पोस्त सरंजाम असल्यासिवाय परिणाम नाही. त्यांत खाण्याखर्चाचा कुठारा, निष्प उत्पन्न करावे तेन्हां दिनचर्या लोटावी, याप्रमाणे आजपर्यंत दिवस काढून आहेत. हाली प्रांताचा बंदोबस्त राखण्यास कनिष्ठ पक्ष पाचसात हजार सरंजाम सिवाय सिबंदी असल्याखेरीज प्रांत नाही. येविसीचा विचार होउन आज्ञा जाहल्यास चाकरी करून दाखवण्यास कमती पडणार नाही. सांप्रत सरकार आज्ञेवरून तुम्ही बापू [दिचे] स परमारे लिहिले हे ठीकच केले. तसे मीही इकडून लिहितो. तेही चाकरीस उजर करणार नाहीत. परंतु मुख्यत्वे सरंजामाची पोस्तगी व निर्वाहाचा अर्थ घडोन यावा. येविसी सरकारास व पारखजीस विनंती करणे तशी करावी.

भेदताजीचे देण्याचा अजमास लिहून सारा ऐवज दुकानचा आहे म्हणोन दर्शविले. त्यास आम्ही तर अमुक ऐवज महत्त्वाचा व अमुक दुकानचा हे न मोजितां सारा ऐवज

दुकानचाच जाणोन आहों. तसे मेहत्यांची आमची लगत दुकानाहून त्यापक्षी आम्हास मेहत्याचे अगल्य नाही. आम्हास मुख्यत्वे कारण दुकानचा ऐवज संस्थानी पडला तो हरतऱ्हेनी पार पाडावयाचा जाणोन माहाळ लाउन दिल्या. त्या माहाळचा ऐवज रदकर्जास लागला असतां मेहत्याचे बोलणे माझा ऐवज धारखाल्याकडे गुंतल्यामुळे माझी बद्दसाख होउन असा प्रकार घडला, हे बोलू लागला. याजमुळे माहाळचे येवजाची वेवस्ता कसी केली म्हणोन येकदोन वेळ लिहिले, त्यास हाळी प्रेमानंद भाईचे व पारखजीचे म्हणण्यांत दरोबस्त एवज थोरले दुकानीचा आहे त्यास ठीकच आहे. एवजही देणे दुकानचा व माहाळचाही एवज दुकानीच आहे. त्यापक्षी दुकानचे देण्याचें रदकर्ज जाले. मेहत्याचे देण्याचे कलम त्याच पेट्यांत जाले. त्याथर्पी आम्हाकडे त्याचा संबंध राहिला नाही. तसें आम्ही कोठे त्याजविसी गुंतलेही नाही. आतां तो तुमचेच दुकानचा, तुमचा गुमास्ता म्हणवितो. त्यापक्षी त्याची सरभरा करून बऱ्याच कारणे तसा करावा म्हणोन सांगावे.

बरकड देशावरचे बगेरे वर्तमान लीा ते कळले. येथेही याप्रमाणेच एकण्यात आहे. सांप्रत पेंढाराचें पारपत्याकरितां येथोन इंग्रजी सरंजाम दाउद गोदप्याचे मागे गेला. त्याजबद्दल आपलेही सरकारतून दोनतीन हजार सरंजाम अजम खानसाहेब याजबरोबर देउन पाठविले आहेत. कोण्हीकडे जातील पाहावे.

वाळाजीपंत, या समई संस्थानचे बरदास्तीविसी सरदारसाहेबांनी तर निसीमपणे कृपाच केली. परंतु पारखजीनी मुरबीपण्यांत कसर न केली. त्यापक्षी पुढेही सरकार लक्षावये वागण्याविसी तुम्हाकडोन किमपी अंतर होउ नये. तुम्ही अम साहास केल्याचे अर्थ दर्शविले. त्यास हे तुम्ही लेहून नंतर लक्षांत यावे असे नाही. तुमचे शेबाधर्माची शर्तच आहे. तुम्ही निष्ठेनीं वागता. असी श्रीकृपे फलेही प्राप्त होतील. तुम्ही मौजे रामपूर भिडोता येथील मखलासीविसी व चहू माहाळच्या फडणीसीच्या सनदेविसी लीा. त्यास मखलशा चिरंजीवाचे हातच्या माग जाल्या व पुढें व्हावयाच्या, त्यास फडणीसी व गांवच्या [मखलाशा] मागच करून पाा आहेत. मुबादला कारण त्याही [करून] देतील. तुम्हा परत काय आहे.

कोट्याचे वसुलाच कसं केल. माहाळचा एवज गेला तो गेलाच किंवा कांहींच लिहीत नाही. तर फौजेचा उपयोग व्हावा हे सरदारसाहेबाच लक्ष परंतु केवळ बायु भक्षण चाकरी करतील की काय? तसा आपला सरंजाम राजमंजूरीचा हे पाहाव. केवळ पत्र

दिह्ने हेंच मोक्षास नेत असं नाही. नेळ तप्रापी पोटास पाहिजे. ही विनंती जरूर करून सरभरा व्हावी.

श्रमंत राजश्री बापूसाहेब चिटणवीस [१] यांनी राजश्री केशवरावजीचे कामाविसी तुम्हास ल्याहावयास सांगितले. त्यास देवरी^{१३३} माहालचा बंदोबस्त करून घ्यावा. देसीहून तुमचे बंधुकहून वर्तमान आले. वाद फार देतां परंतु सध्या वाद सांगणार कोण्ही नाही. तुम्हावर सारखा वाक आहे. तुम्ही जे कराळ तें खर. वरचेवर पत्र पाा जाव. नरोत्तम येणार. आला म्हणजे काळेल.

तुम्ही व वृजलाल दुर्त येणियाची उतावळ करूं नय. इकहून सरंजाम मालवे प्रांती जाणार. दुर्त गोधर कंप [लांब] झरीवर सुा आहे. आपले माहालविसी आज खासाहेबासी बोललो आहे. कूंच होउन दाहोदेस गेल म्हणजे आजम कारनेकसाहेब यचि पत्रही घेउन पाा. वरचेवर वृजलाल पारखाजवळ पत्र धाव म्हणजे पावत जाईल. येक महिन्यामीं येतात याजकरितां लािा आहे. हे विनंती.

पौा ल * १ माहे रावळ

पौष शुा ३ शुक्रवार

[९ जनवरी १८१८]

लेखांक [११०]

श्री १ शंकर

[जनवरी १८१८]

पुरवणी राजश्री बालाजीपंत स्वामीस

विनंती उपरी. तुम्ही पुरवणीपत्री मार लिहिला तो कळला. ऐशोस येथही मनस्वी वार्ता श्रवणारूढ होतात. परंतु तुमचे पत्र आले म्हणजे सत्यमिथ्या निवडून भाव ध्यानांत येतो. तुम्हास चौहुकडील वृत वास्तविक तेथ श्रुत होत आहे याजकरितां सविस्तर वरचेवर लिहित जावे. तुमचे पत्राकडे लक्ष लागून राहते व चिरंजीवही [सीताराम रावजी] बार्दवार लिहितात यास्तव पत्राविसी दिनावची लावीत जाळ नये. इकडोन अधिकोत्तर ल्याहावे मिळोन आम्ही चिरंजीवासह सुखरूप सर्व आहों इतकाच अर्थ. परंतु तुम्ही तेथ दरबारी त्यापेक्षां माहालचे सुटकेच बगैर वरचेवर लिहीत जावे.

(११३) या नांवाचीं दोन स्थळें शिंदेबाहींत होती. त्यापैकीं बहुधा नर्मदेच्या दक्षिणेस असणारें हें, असावें.

बो राजश्री पुराणिकबाबाची रवानगी धारेस केली. ते कुक्षीपावेतो पोहोंचल्याचे पत्र आले होते. इली संस्थानी दाखल झालेच असतील. धारेकडोन पत्रे तुम्हाकडे वरचेवर जातात परंतु तुमचे पत्रच लौकर येत नाही म्हणोन तेथोन लिहितात. त्यास पत्राविसी दिवसगत लावीत जाऊ नये. दिवस प्रकारांतर याजकरिता वरचेवर परस्परें इत समजत जावे.

होलकरसाहेब व कंपनी सरकारचा तह जाल्यावरून संतोष वाटला कीं, तेथील वकिलजी^{२३४} तुम्ही चकती घेउन पाठविणार. त्यापेक्षां ती पत्रें आली असतां माहाळ तरी कंपनीकडील सरदार मालकणसाहेब आहेत ते सोडून देवितील. परंतु पुन्हा विषाडाचे कळले तसे धारेकडोनहीं तहच खचित [होतो असें] ऐकतो याजकरिता तुम्हीं सविस्तर ल्याहावे व चकती पाठवोन माहाळ सुटण्याचा उद्योग करावा.

अजम खानसाहेब [मीर कमाळुद्दीन] याजला दोन अडीच हजार सरंजामानसी नायकवाड सरकारातोन कंपनी बाहादुर याजकडील सरंजामासमागमें रवाना केले आहेत. त्यास उदेपुरा^{२३५} नजीक जाउन दोनही सरकांचे सरंजाम मागे फिरले. ते पुन्हां रतलामच^{२३६} सुा आले म्हणोन ऐकतो. आणखी कोण्हीकडे जाण्याचा इरादा आहे हे समजत नाही. कुक्षीवरून रेवा दक्षिण तिरी जाणार म्हणोन बंदता ऐकतो. मग पाहावे कोण्हीकडे जातील ते तं पाहावे.

१ वाळाजीपंत तुमचे त्रितियेचे पत्र उदास होउन आले ते पाहून बहुत खिन्नता वाटली. त्यास आपल्यास तर मोठा भरंवसा सरदारसाहेबाचा. त्याचे भरंवसियावर [किबळ] दिवस काढीत आण्हे. तेथ बापू [दिचे] चे चालीवरून विक्षेप दिसतो. यावरून चिंता मोठी लागली आहे. सुप्रसन्न मर्जी होउन तुम्हावर पूर्ववत लोम जालियाची पत्र येईत तोपर्यंत चयेन नाही. पारखजी जवळून निनंती करवाची. [दिचे] यासही मी शिक्षापूर्वक लिहिजे ते लिहिले आहे. [इत्तेतर] आसच करूं लागल्यास येथही आणवितो. येतील. परंतु तो दरबार^{२३७} आम्हांस तोडावयाचा नाही. पुढे त्या दरबाराचे हातूनच आपले कल्याण

(२३४) शिवांच्या दरबारीं राहणारा इंग्रजांचा वकील.

(२३५) हें बजोबाहून धारेच्या मार्गातील छोटाबदेपुर होय. [केळांक ११२]

(२३६) बदनावरच्या नैऋत्येस २४ कोसांवर हें स्थल असून तें अद्यापही शिवांचें मांडलिक आहे.

(२३७) पहा केळांक ७६ टीप १७१. फणशास शिवांची दिवाणगिरी करवायाची होती असें स्पष्टच आहे. अर्थात् ही मनोवृत्ति साहजिकच आहे.

करून प्यावे ही इच्छा व येक खांशांनी शेवत असावे ही इच्छा. दिवस चालले परंतु कोण्हे काळीही तेच कृपा करून बोलावितील.

तुमचे खर्चाची पुरवणी वरचेवर राखीत जावी म्हणोन वारंवार लिहित आहे व आजही ह्या जोडीबरोबर लिहिलं आहे व साडेतीन हजारचिही लिहितो. तुम्ही येणियाची उतावळी न करिता दरबारचे साधन चांगले राखावे. पारखजीसारखे आपले मुरबी आहेत, त्याअर्धी चिंता नाही. राजभ्री प्रेमानंदभाई व यात्रा भाषारी कधी येणार हे समजल तसं ल्याहावे. तिकडील पत्राकडे नेत्र लागले आहेत, सुम्याच काम व सरंजामास खर्चाचे हा बंदोबस्त करून जरूर प्यावा. केवळ बापूवरच मदार आहे असं नाही. येथही सारे रिकामेच आम्हों. केवळ बापूचे नांव करून देतात असं नाही. पांचव्यार आा खास[१] येथे आम्हों. त्यांतून येकजण लष्करांत राहूं, येक खाीसिकारीत चाकरी करून दाखव. हा उद्योग दाहा वर्षे चालू आहे. आतां तुम्ही त्यास जीव आणिला आहेत व प्रेमानंदासीही मी बहुत तऱ्हेनी सांगितल आहे. तरी यांचा उपेग जरूर करवा. बापूच्या [२] तसं हे आम्ही नजर न ठेविली म्हणोन, आसो तुम्ही चिंतात विकल्प आणू नये व सरकारचे चिंतांतीलही विकल्प काढावा; हे विनंती.

[१११]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७४ पौष मा २

[२४ जनवरी १८९८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजापंत व बळवंतराव स्वामीचे सेवेसी

पो शुनाथ महिपतराव साधर्ग दंडवत विनंती येथील कुशल ता ७ * १६ माहे रोवळपावेतो सुखरूप असे विशेष. तुम्हाकडोन दोन खानग्या पत्रे आश्विनमासची धारेकडोन आली ती पावली. ह्या आलीकडे पत्रे येउन सविस्तर कळत नाही, तरी असं नसावं. निरंतरि पत्री संतोषवीत जावं. यानंतर धारकडील बंदोबस्ताचें कचें सविस्तर आरंभापासोन आजपर्यंत तुमचे ध्यानांतच आहे. तेथें विस्तारें काय ल्याहावें. कोणेही प्रकारे दौलत चालवी, बखेडे मिटावे, म्हणोन सारेच दरबारी खुशापती करून हरद्व निवेदिता कमती न केली. परंतु सर्वोसर्वत्र बखेडा, काळानरूप राज्यक्रांत प्रकारांतर तेन्हां मोठमोठे दौलतदार सरंजामी यांचा विचार तेथे झाला अर्थ समजतच आहे. असो

सांप्रत अजम-कुपणी सरकार बाहादुर याणीं मेहरबानी करून बंदोबस्ताचें योजिल्लें, व्याप्रमाणें सिद्धीस नेले व नेतील. परंतु कारभारांत आमचें ^{१३८} नांव हे प्रशस्त पडणार नाहीं हा भाव भाषणाचा पडला त्यास आपचे नांव त्या दौलतींत पडते समई येथें-अजम भाई मद्दजर बाकरसाहेब होते त्याचे कानावर घातले. त्याणीं मुंबईस लिहून मोठे जनराल यांची परवानगी आणून नंतर आम्हास सांगितले. त्याअन्वये आम्ही हें बोधे उचलिल्लें. त्याजवर मेजरसाहेब इलायतेस जाते समई करनेलसाहेब यांस सोपणूक केली. तेही आजपर्यंत हरयकविसी वरदास्त ठेवीत आहेत व तुम्हीही तेथून याच सरकारांत अर्ज करीतच आहां. तसें त्याणींही कृपा करून नोलिल्याप्रगो तजवीज करीत आहेत. आमचे नांव नसावें ही विक्रती कित्येकांच्या लेखनावरून किंवा सांप्रत संवस्थानीं मुख्य व कार्यकर्ते ^{१३९} आहेत, त्याणीं आपले स्वार्थासाठीं गैरवाका समजाविला, त्याजवरून नांव तहनाम्यांत लिहीत नाहींत. आम्हास फलकत्याचा हुकुम नाहीं, हा बाहाना करोन नांव काढणार. वापुजी रघुनाथ [दिघे] याचे नांव लिहिण्यास मानस प्रशस्त आहे म्हणोन येथें पत्र दाहापांच वेळस आली. त्यांनीं उत्तरें मातुश्री [गहिनाबाई] साहेबांनीं व आम्ही जसी ल्याहावी तसी लिहीत गेलो व वरचेवर लिहीत आहों. त्याची उत्तरें साहेबाचें मर्जीचे मानावर टाकून लिहितात. येविसी येथें अजम.भाई बालटणसाहेब याचे कानावर घातलें. त्याणीं ही गोष्ट अप्रशस्त म्हणोन बहुत खिन जाले. आणि बोललें कीं, करनेलसाहेब मुंबईस गेले आहेत, तत्रापी लष्करांत साहेबास पत्र लिहून हें सविस्तर लिहितों. त्याजवरून या कार्याविसी बालेटनसाहेबांनीं लेहून आम्हाकडे चकदी[ती] पाठविली. ते आम्ही लष्करांत अजम भाई खानसाहेब याजकडे पाठविली. व खांसाहेब यासीहि पत्रें लिहिली आहेत. हीं पत्रें पावण्याचें संधीस खांसाहेब यांचा काळ जाला. मागे छोटेसाहेब व सर्फराज अली आहेत. पत्रें देउन बोलणें घालतील. मग काय खुलासा होईल न केले.

सांप्रत [मालकम] साहेबाचा मुकाम रतलामास होता. तेथून बदनावरांस जाणार. तेथें धारहून खासे आदि करून सारे गेले आहेत. तहनामे होणार ते समई कसा पर्याय घडेल तसें पाहावे. आम्ही आज दाहा. आकरा वर्षे या कामांत पडोन द्रव्य व सतपातु, साहित्य व जबाबदारी व कापड, घोडी, चंटे, बैल, तोफा, रथ, गाड्या व गाडे व फरासखाना वगैरे अनेक तरेची साहित्य, दौलत सरदारीसंगेचे

(१३८) हें पत्र फार महत्वाचें आहे. गायकबाईच्या घतीं सीताराम राजजी फणसे धारचा कारभार करीत होते. त्याचें नांव पवारांच्या तहांतून वगळण्यांत जबाबदारी कोणावर होता याचें सुंदर विवेचन केलें आहे. [लेखांक ११३]

(१३९) वापुजी रघुनाथ दिघे,

पदरची खर्च करोन सावकार सर्वप्रकारे मुडउन लाखोच रुपयाचे पेचांत आलों. ते पेच खासगीकडील सोसून सावकाराचे घोरांत दिवस लोटितों. तें तापत्रयें कोठवर ल्याहवें. असो. कुंपणी सरकार गंजीवक्ष न्यायनीति, सर्व त्याचे लक्षांत व त्या सरकारातोन कोणाचें वाकडें होउन उछेद जालाच नाही व पुढें व्हावयाचा नाही. आमचे पदरचे कारकुनाचें ^{२३} नांव लिहिण्यास प्रशस्त आणि आम्ही लाखो रुपयाखालीं येउन खराब जालों तें नांव नसावें । तसें आम्हास वडिलोपार्जित आधार कुंपणी सरकारचा असोन हालीं असें घडो नये. हे वृत्त तुम्हास धारेडून सूचक झाले असेल. ऐशास तेथे कुंपणी सरकारचे वकील आहेत. त्याजला व सरकार सरदारसाहेब व पारखजी यांचे कानावर बालोन तुम्हास कळेल त्या प्रकारेचा काढ करोन आपलें काम आपलेकडेस चालववें. कुंपणी सरकार कृपा करोन पवार सरकारचे बंदोबस्त करोन देउन तहनामे करितात. त्यांत आमचें दिवाणगिरीचें नांव असवें हें चांगळें. बापुजी रघुनाथ [दिचे] याचे नांव लिहिले असतां सर्व अर्थ लौकिक, व कितेक विचार तुम्हीच ध्यानांत आणावें. आजपर्यंत तेथील वृत्त दीडत मोडली, तुटली, खराब जाली. अनेक प्रकारचे बखेडे सांगता कमती करीत न गेलों. तसे येथील साधेनानीही कागदीपत्री व हरयेकविसी बरदास्त राखण्याविशी कसर केलीच नाही. असें असोन हालीं बंदोबस्त समई हा संशय कां आला ? यांतील अर्थ काय ? तसें आम्हापासोन तिलप्राय न्यून्यही पडलें [नाही.] ही गोष्ट बहुत अनुभूत एकेोन येक क्षण चैन पडत नाही, जाणोन तुम्हास लिहिलें आहे. ' श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईंनीं आम्हन निरोप येय पा. जे बापु [दिचे] माझें चालू देत नाही. आलिकड मुलांची दरदागिना वळपात्र निराळाच जामदारखाना करून ठेवतात. आस आरंभल तेव्हां मी येय कशास राहू ? निघोन येत. याप्रो बापुनीं बाईसीही आरंभील आहे तेव्हां बापुचे आचरण येथ आम्हासी व तेथ ज्याचे म्हणोन तय आपण त्यासी करतो तेव्हां हे आपल्यासही बरच आहे. असो. तुम्ही तेथील वकिलासी सफ्त सरदारसाहेबाची भीड घालून आपलें नांवाची कायमता होई आस पत्र घेउन आज[म] माई सदुरवीनसाहेब याजकडे पा. खां साहेब तर हाक जाल. त्याचे बंधु छोटेसाहेब सदुरुदीन हुसन हे आहेत. त्याजकडे पा. येथीलही पत्र घेउन त्याजकडूनच पा आहेत. तेच बोलणें आपले तर्फेंचें बोलत आहेत. आयबा आम्हाकडे पा. आगर त्याचें नावाचा लफ्फापा त्याचेंच डाकेंत पा असता पावल. तेही जाब लिहितील. तुम्ही पत्र ल्याहाल त्यांत म्हा सीताराम रावजी म्हणजे ते समजतील. त्त बापु [दिचे]स समजुं देउं नये. आलिकडे पत्र येत नाही, तरी बरचेवर पत्र पाओ जावे. बहुत काय लिहिणें लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [११२]

श्री १ शंकर

* संवत् १८७४ पौष वा ३
[२५ जनवरी १८९८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ताा छ * १७ रावळपावेतो यथास्थित जाणोन खकीय कुशल लिहीत जावे विशेष. तुम्हा-कडील पत्रें कार्तिकमासची आल्या ताा पत्र न आल्यावरून चिंता लागली होती. त्यास ह्याही मार्गशीर्ष शुभा पंचमीच पत्र पाा ते छ १२ रोजी पावोन सविस्तर मार कळला. दरमाह खर्चाचें आदमासीची यादी पाठविली ती पावली.

ताळ मंडावळ येथील सुटकेविसी श्रीमंत सरदारसाहेबाची पत्रें देउन मुजरद कारकुनाची रवानगी श्रीमंत होळकरसाहेबाचे लष्करांत पाठविले. त्याची उत्तरे आली नाहींत. परंतु बहुत करून माहालची सुटका होईल म्हणोन मुख्याचे व मुरबीयाचे लोभयुक्त अमयपूर्वक खातरजमेवरून लिहिल्या आन्वये अवगत होउन बहुत संतोष जाला. सरदारसाहेबी मनःपूर्वक लोभ संस्थानावर ठेउन तेथील हरद्व दूर करण्याचा अमिमान घरिला त्यापेक्षां दौलत सुधारण्यास आशक्य काय आहे. जोपावेतो त्याणी कृपादृष्टीनी न पाहिले म्हणोन त्या दौलतीची दशा या थरास आली. हली संस्थानची गृहदशा अनकूळ होउन सरदारसाहेबाचे सदयहृदय जाले व पारखजीसारखे मुरबी त्याचा दौलतीविसी अंतःकरणपूर्वक प्रेल् आहिरणिसी चाल् त्याअर्थी तुम्हास तुमचा मनोभाव पूर्ण करूनच रवाना करितील. व तुमचे श्रमसाहासास येवाधिकारी करितील. माहालविसी धारेडून होळकरसाहेबाचे शैन्यांत पत्रें गेली होती. त्याची उत्तरे तो भाव गाळूनच सरासरी आली. त्यास सरदार साहेबी पत्रें देउन कारकून रवाना केला, त्याअर्थी तिकडील नेढानी जाहल्यास होईल. येविसी पुन्हा पत्रें कारकुनाची येतील त्याप्रो तेथोन पुरवणी कराळच. ताळ मंडावळ व डग गंगराड या चारी माहालची सुटका होईल म्हणोन खातरजमापूर्वक लिहिले. उत्तम आहे. सरदारसाहेब कृपाकरून करितील त्यास विलंब लागणार नाहीं. तुम्ही नेहमी त्या प्रेलांतच आहां. तसें बेरस्याचे दखलीकरितां आजम कंपनी वाहादुर याचे वकीलकडोन चकती देविणार, त्यास तेथोनच कोण्ही पाठवोन माहालची दखल घ्यावी. सरदारसाहेबी व मुरबी याणी उभय सरकारचे तहनाम्यांत पवार सरकारचेही

कलम लैहून आपले पेठ्यांत घेतले हे फार चांगले जाहाले. त्या दौलतीचे अमिमानाच ते आहेत तेव्हां कल्याण तेंच करतील. अलीकड माहालचे सुटकेचे वगैरे काय जाहले ते समजत नाही, याजकरितां सविस्तर वरचेवर प्रथम पुरवण्यांनीं लिहीत जावे.

घराकडील घरांत मार वेगळा तपसीलवार लिहीत जावे. पत्राविशीं दिनावची लागती याजवरून लक्ष पत्राकडे लागान राहाते.

माळव्यांतील बंदोबस्ताविशीं धारेचे सरंजामाकडे सोपील त्यास नेहमी तेथ राहून सरंजामाचा निर्वाह कसा होतो व केवळ दोनचार हजारांनीं जावता कसा राहील [१] तर परदेशीन्याच्या टोळ्या किती कशा फिरतात हे तुमचे लक्षांत आहे. त्यापेक्षां पोस्त सरंजाम असल्याविना आवरू कशी राहती. येविशीं व निर्वाहाचा विचार आला म्हणजे चाकरीस उजर काय आहे. येविशीं प्रसंगोपात नजरेस येईल तशीं विनंती मुरवी याचे विचारे करावी.

दुर्त धांपू रघुनाथ [दिघे] लोणावड्याकडे फौजमुद्दा येउन सडे पंचवीस खारानसी येथ मेठावयास आले होते. परंतु येथील कारभारी यास प्रशस्त न वाटले. याजकरितां सरकारातोन लौकर जाण्याविशीं निरोप पाठविल्यावरून [पौष] शुद्ध पंचमीस पुन्हां लष्करांत कुटुंबासुद्धा राा केले. ते पुढे निर्वाहाकरितां डोंगरपूर, चासवाड्याकड जाणार म्हणोन पत्र आले होते.

वो राजश्री सदासिवभट पुराणिक याजलाही उदेपूर राजपूर या मार्गांनी धारेस रवाना केले. नवसरी[त] चिरंजीव मुखरूप आहेत. व येथे सर्व लहान योर सुखरूप आहो. चिंता करूं नये. दरमाहाचे खर्चाची यादी पाा ती पावली. एशास परके स्थली च्यार रुपये खर्च कमज्याजती लागती व आवरू प्रतिष्ठे विना दरबारी बोझही पडोन काम होत नाही. त्याअर्थी चौघांबरोबर एकीने राहिल्यानी संस्थानची व दौलतीचीच आवरू आहे, त्याप्रो करणे प्राप्त तसे सर्वा ठिकाणच न्यून्य अविकपण पाहाणे आल्यास व स्थळाची व्यवस्थाही माहित, आपले घर आपल्यास दिसतच आहे. यास्तव आपले आपण पाहून विचार करणे. त्याप्रो तुम्ही बागत आहा व वागणे प्राप्त. येविशीं तुम्हास लिहावे असे नाही. तुमची पत्रे व यादी नवसरीस रवाना केली आहेत. त्याची उत्तरे मागाहून पाठवितो. १ तुमचे पत्राकडे नेत्र लागतात. हरहमेशा कासिद येतात. तुमचे पत्र येत नाही. याजवरून मोठे चिंतापूर्ण पडतो. वार्ता अनेक तऱ्हेच्या येतात. असो. वरचेवर पत्र पाा जावे. वाळजीपंत, तुम्हास

दरपत्री लिहितो जे ब्रदनावरचा वसूल आजपर्यंत रदकर्जात लाउन दिल्या. पारखाकडे भरणा किती व सरकारांत किती हा तुम्ही छडा काढिला नाही. आंबाजीपंत[कंपुवाले]नीं लाख रुपये दर साल घेतले आहेत. त्यांत तेथे पारखजीस किती आंबाजीपंतानीं दाखविला आहे. बर जो सरकारांत गेला येविसी तुम्ही बोलतच आहां परंतु आंबाजीपंतानीं सरकारांत येक बेरीज दाखविली आणि आपण येक घेतली. याप्रो आहे. पासष्ट हजार जमा बाकी पंचवीस हजार व्यारा च्यार हजार, सुकडी दाहा हजार, सायर व दंड भरपाई वगैरे याप्रो दरसाल घेतल आहे. तेथे किती दाखवीत होत ही चौकसी करून हे तरी घ्यावे. आजपर्यंत माहालचे वसूलाचे अमुक केले हे तुम्ही कांहींच लिहीत नाही. माहाल सुटल तसं कर्ज तर फिटल नाही. ज्याचे देण त्याचे खतावर आपल्या उगवण्या आणि जबरदस्त मागील प्रो ऐवज लाउन बावा म्हणतात. मेहताजीचा येक भाग त्याचे तर दिवाळ निघाल. तीन भाग दुकानचे आहे. त्याचे धरण नेहमी आपले येथ गुमास्तेसुद्धा आहेत. हे पुराणिकबावांनींही पाहिल आहे. येविसी येक दोन दिवस मेहनत करून दाखले काढून आमुक रदकर्जात असं आपल्यासही बोलुवयास ठीक पडेल. इतका जरूर करून उत्तर ल्याहावं. हाली ब्रदनावरपैकीं रदकर्जास कांहीं लाउन बावा म्हणतात त्यावरून दरसाल पंचवीस हजार पुराणिकबावा बोलत आहेत. त्यास वृष्णा तर पनासाची आहे. पाहता त्याचाही अपराध नाही. मुदल तीनपर्यंत भरण आहे. आपण करावयास गेले येक [आणि] जाले येक. याप्रो आहे. परंतु निस्तरण तर आपल्यास आहे व आपल विद्यमानच तीनपर्यंत आहे हे कधी फिटल पहावे. बापु [दिचे] येथ आले होते. परंतु त्याचे बोलण्याचे भाव माझे विद्यमानचा मी केव्या ठेविला नाही. तस माहालीहून येक कपदीक मिळावयाचे नाही. बोलण्यांत आले असो त्याचे निराकर्ण कारण तस केळ आहे. तुम्ही खर्चाची याद पा ती नवसरीस पा आहे. तेथून उत्तर येतांच तुम्हाकडे पातील. शिमारा [?] तेथ घेउन पारखजीसुद्धा देउन तुम्ही श्रीकार करावा. वरचेवर पत्र पा जावे. सुभ्याचे काम करून घेतो व खर्चाचही ठरवितो म्हणोन लािा होत ते बर आहे. हे ठरल तरच निर्वाहही होईल. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

पो छ ९ माहे राखर

माघ शुभा १०

[१५ फरवरी १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत खांमीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता
छ * ३ माहे राखर इंदुवासरेपावेतो जाणोन खकीय लिहीत जावे विशेष. तुम्हा
कडील पत्रें मार्गसीर्ष शुद्ध पंचमीची आली ती पावोन त्याची उत्तर छ * १८ रावली
रवाना केली ती पावली असतील. अलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाहीं म्हणोन
चिंता लागली होती व चोहूकडील वार्ता अनेक प्रकारच्या येतात याजवरून लक्ष तुमचे
पत्राकडे लागोन राहते. यास्तव हली पत्राविसी हैगई न होता वरचेवर सविस्तर कळत
तसें लिहीत जावे. हली पौष शुद्ध. येकादसीचें पत्र पाठविलें ते छ * २९ मीनहुस
पावोन सविस्तर मार कळला. 'माहालचे सुटकेविसी प्रेक्षांत आहो. या कामाची काळजी
सुरवीसाहेवास बहुत आहे. त्यापेक्षां चिंता करूं नये. पेशजी सुभेदारसाहेबाचे शेन्यांत
पत्रें देउन कारकून पा होता. परंतु तेथील बखेड्यामुळें दिवसगत लागली. हली
येथील अजम कंपनी बाहादुर याचे वकीलाची चकती मालकणसाहेवास पाठवितो. तसे
वेरसे येथीलही कागद तयार जाले. माहाल लौकरच हस्तगत होईल व रदनावर येथील
ऐवज रदकर्जांत पडला नाहीं. येविसी प्रेमानंद भाई व पारखजी याचे बोलणे बहुत
जाले' म्हणोन विस्तारे करून लिहिले.

ऐशास प्राो वदनावर येथील ऐवज दुकानचे देण्यास धारेहून लाउन दिव्हा
त्यापेक्षां माहाली फौज येउन अनेक प्रकारचे उपद्रव करून माहालची खराबी
करितात, याजकरितां पारखजी याणी बाहेत्कारे जफती करवोन हा ऐवज आपलेकडे
दुकानचे रदकर्जातच घेत असतील. हा येक आम्ही संतोपच मोजुन संस्थानच
कर्ज तरी दूर होईल हा काट पारखजीसाहेब याणी चांगला केला म्हणोन स्वस्थ
होतो. हली श्रीमंत सरदारसाहेब याणी कृपा करून पारखजीचे आगलवादीपणास
व तुमचे मेहनतीस येष देउन माहालची सुकता केली याजकरितां दुकानी
माहालचे ऐवजाचा भरणा जसीवालयांनी किती कसा केला हे तुम्ही लिहिले नाहीं म्हणोन
तुम्हांस येकदोन वेळ रागे भरून लिहीले. कारण पारखजी धार संस्थानचे व आपले
सर्वोपरी आगलवादी, त्यांत ऐवजही त्यांचेच दुकानचा. तेव्हां हा ऐवज परीक्षि

दुकानाचीच जमा होईल. सरदारसाहेबास पारखीनी सांगितल्यावर दुसरे कोणही हजारो समजाविले तथापी मंजुर पडणार नाही. याजमुळे रदकर्जातच एवज पडला हे समजोन आहोत. हली तुम्ही प्रेमानंद भाईचे व पारखजीचे बोलणे या एवजाविसी बहुत जाले त्यांत पारखीनी लाब्यार होउन एवज परभारे सरकारांत गेला म्हणोन सांगितल्याचे लिहिले. याजवरून स्तब्ध जालो. पारखजीसारखे आगल्यवादी व प्रेन करणार कारस्तानी असे असतां एवज परभारे गेला, तेव्हां उपाय काय ? बरकड पुढे तरी माहाळची सुटका करून कोट्याचे खंडणीसुद्धां विचार करून दुकानचे एवजाची शकल काढणे त्याज कळेसच आढे. परंतु पांच सहा वर्षे एवज दरम्यान वेथें गेला. येविसी पारखजीनी केवळ प्रेन चालवून एवज जाळं देतील असेही धडणार नाही. परंतु संस्थानची गृहदशाच तसी. जिकडोन अमृतवृष्टी व्हावी त्याद्वारे अग्निष्वाळा येत गेल्या. याचा दोष कोण्हा-कडे नाही. संस्थानचेच दिवस प्रतिकूल तेथें उपाय काय ? परंतु बदनावर पो एवज सरकारांत तरी किती वर्षास येत होता न कळें. बासष्ट हजार सरकारांत भरून व्यारा वगैरे लाख रुपये माहाली जपतीवाले घेत होते म्हणोन एकतो. त्यास तुम्ही तेथे किती एवज जमा होत होता याची चौकशी करावी [व] सरकारांत जमा करून बाकी एवज दरम्यान गेला तो तरी पारखजीने चौकसी करून घ्यावा. वेथें मधींच एवज जातो हे ठीक नाही. यास्तव तुम्हीही शोध करून लिहून पाठवावे. माहाली एवज किती घेतला व सरकारांत किती दिल्या याची चौकसी जरूर करावी. येविसी हैगई करू नय. बरकड एवज सरकारांत गेला म्हणोन पारखजी सांगतात. उपाय काय ?

वेरयास ठाणे बसवितो म्हणोन लिहिले [तरी] उत्तम आहे. हा उद्योग तेथोनच होउन महाळ हस्तगत होईल तरीच बरे. दुसरेकडोन महाळ हाती सहसा येणार नाही. यास्तव त्वरेनी तेथेच प्रेन करून माहाळ निखाळस हाती घ्यावा.

दुसरे सुमेदार [होळकर] साहेब याजकडील माहाळ सुटण्याविसी कंपनी बाहादुर यांजकडील वकीलाची चकती पाठविणार [तरी] उत्तम आहे. जसे नजरेस येईल त्याद्वारे माहाळ हाती घ्यावे. याजकरितां तुम्हांस काय ल्याहावे. अहिरनिसी तुम्ही या कार्याचेच उद्योगांत आहात. परंतु प्रसंग वेळ पाहून त्वरा होईल ती चांगली.

उभये सरकाराचा तहनामा वर्त मोहगम राहिला, त्यास उपाय काय ? ठरण्यांत येईल ते समर्थ सरदारसाहेबास व मुरवी यांजला त्या सरदारीचे अगल्य आहे व प्रस्तुत कृपावृष्टी सबाह ठेवितात त्याअर्थी हेही कलम उगवितील, परंतु असे पडते कितीक दिवस राहणार हे लिहावे.

तुम्ही 'दुर्ल' येण्याचा वेत रहित करून तेथेच राहिला हे फार चांगले केले आणि इतक्यांत येण्यासारखी तुमची कामे तरी कोणती उलगडली. येक बदनावर मात्र सुटलं. त्यास बाकी माहाल तुम्ही तेथे राहिल्या विना सुटणार नाहीत व पारखजीसही सरकारांत विनंती करण्यास तुम्ही असल्याने बहुत उपयोग आहे. त्यापेक्षा राहिला हे उत्तम केले. तुमचे खर्चाचे पुरवणेविशी धारेस श्रीमंत मातुषी [मैना] आईसाहेबास लिहिले आहे व आणखीही लिहितो. तसेंच लष्करांत बापूस लिहितो.

चापू लोणावाड्याचें मुकामीहून येथे सडे येउन भेटून गेल्याचे पेशजी तुम्हास लिहिलेच आहे. लोणावाड्याहून डोंगरपुराकडे गथा कोटाचे गुा गेले म्हणोन परभारे एवतो. आलीकड पत्र आले नाही. मारनिले सरदारसाहेबाचे माहाली उपद्रव करितात याजमुळें तेथ तुम्हास शत्रू ठेवितात. येविशी फौजवाल्यास लिहिले असतां उलटे रागे भरून लिहितात म्हणोन लिहिले. त्यास हली बदनावर सुटल्यावर मुखखगिरीस निघाल्यावर सरदारसाहेबाकडील माहाली उपद्रव दिव्हा असे वाटत नाही. दाउद व झालेद येथ मेजवानी खर्चाबद्दल कांही घेतले असल्यास न केले. परंतु समजण्यांत आले नाही. मारनिले येथ आले तेव्हां येविशी समक्षही बहुत सांगितले आहे. जे हली सरदारसाहेब कृपादृष्टी ठेवून छेम करितात त्यापेक्षा हा विचार करूं नये म्हणोन बहुत प्रकारे सांगितले. व त्याचेही लक्षांत नाही असे नाही. तसे सरंजामाचे निर्वाहास जागा तरी कोणती आहे. सारे माहाल सुटले असतां सहजच तेथील तेथ निर्वाह करितील. तुमचे लिहिण्याचा राग मानून उलटे फजीत करून लिहितात. त्यास [दिवे] किंचित पराक्रमाची व जातीचे कर्तृवाची अहंता वागवितात. पहिली नजर कमी राहिली असे मानही दृष्टोत्पत्तीस आले. अस्तु. ज्याची निष्ठा त्यास तारख मारख आहे. येथोनही तिकडील माहाली उपद्रव करू नये म्हणोन मारनिलेस लिहितो तसेच तुमचे खर्चाविशीही लिहितो.

तुमची पत्रेंनवसरीस रो केली. तुम्हाकडील पत्रें लौकर येत जावी म्हणोन वरचेवर लिहिले येतच आहे. यास्तव पत्रें सत्वर पाठवीत जावी. वृजलाळ पारखाची रवानगी धारेस पत्रें देउन करणार उत्तम आहे. तुम्ही लिहिल्याप्रो पारख मारनिलेविशी मीही येथोन धारेस लिहितो. नरोत्तम येथे येउन दाखल जाला.

१ सरदारसाहेबाचे माहाली उपद्रव करू नये म्हणोन येथे स्वच्छ सांगितले आहे. तुम्ही गेल्यावर [दिवे] बहुत फिरले नाहीत. तस बदनावर सुटल्यावर तर नाही. आतां कमाविसदार उगाच गिला लिहितील तस तुम्ही स्वच्छ बोलाव, खरे करून घाव. तेथे

पूर्ण कृपा तुम्हांवर हे पाडून कोण्हास सहन होत नाही. इतक वास्तविक आहे. झोद वगैरे हें [महाल] तर भवासीच आहेत. गोदर पंचमहालांत बालाग्र उपद्रव केल्या नाही. तस राजश्री कृष्णाजी लग्न याच सख्यच आहे. अलीकड कमविसदार फिरला म्हणोन ऐकतो. धारकडून तुम्हास मालव्यातील वर्तमान समजत असल. मेहतांचे प्रेमानंदाच येथ आल्या वि[ति]रिक्त तुटत नाही. कारण प्रथम आपण पंचवीस वीसदा घेतल त्याचे हुंडणावळसुद्धा बासष्ट जाले आहे. ती रकम याजकडे मुजरा घेतात. त्यांत याजकडे संबंध नाही. आतील बीज हे आहे. मोठे दूकान तेव्हां दाद लागत नाही. इतक आहे. इकडील वृत्त तुम्हास व्या[ह]ा व तर तुम्हास सार तेथ दिनचर्येचे समजतच आहे. वहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [११४]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ फाल्गुन शुद्ध ८
[१५ मार्च १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत खासीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडबत विनंती उपरी. येथील कुशल ता ७ * ७ माहे जावळपावेतो जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. आपण माघ शुद्ध द्वितिया व त्रयोदसी व वद्य त्रितिया या मितीची पत्रे धारेकडोन पाठविली ती आजुकमे पावोन सविस्तर मार कळला.

बेरसाचे दखलीकरितां तेथोन कारकुन रो केला. उत्तम आहे. तसे साहेबाची चकती घेउन ताल मंडाबलाविसी पाठविणार त्याप्रो पाठवावी.

येथी ताल मंडाबल व बेरसे वगैरे पवाराचे माहाल उभय सरदाराकडे आहेत, तेथ पवाराकडील ठाणी बसवोन देवावी म्हणोन श्रीमंत राजश्री बाबासाो याणीं अजम भाई करनेलसाहेब यांस आज्ञा केल्यावरून त्याणी मालवे प्रांती मुखत्यार मालवज्जसाहेब आहेत त्याजल चकती दिली. ती धारेस रो केली. तेथोन त्याणी जिवाजी बहीरव [माडकर] याची रवानगी मालकमसाहेब याचे लष्करांत करून पत्र पाठविले आहे. मारनिले पावोन उत्तर काय जाहल्याचे समजले नाही. समजल तसे बाबासाहेबास श्रुत करावयास येईल.

धारेकडील सविस्तर परस्परं तेथील पत्रावरून कळतच असेल. येथे फॅरनेल साहेब याणी कनिष्ठचें हाताने बोलणे लाविलें, जें पवार सरकारचा व कंपनी सरकारचा तह असावा. त्याजवरून आम्हीही उत्तरें केली. विघाड पहिला कधी होता तें नवीन तह व्हावयाचा आहे. [मैना]बाईंनी मुळास घेउन जाउन मालकनसाहेबास मेटावें, त्यास मूळ [रामचंद्रराव पवार] अज्ञान, बाई नरी बायको माणुस, तेव्हां त्याणी तेथ जाउन काय बोलवयाचे आहे [?] त्या दौलतीचा आगत्यवाद पहिलेपासोन गायकवाड सरकारास आहे. ती दौलत यांच्या भाच्याची. त्यापेक्षां तह करणें व बोलणें तें बाबासाहेब बोलतील, याप्रो उत्तरे केली व बाबासाहेब याणीही माहलीं ठाणीं वसवोन बावी म्हणोन पत्र देविलें. ते समई त्या दौलतीचे आगत्य मजला आहे, याजकरितां तुम्हीही पत्रें देउन माहाळ हस्तगत करून घ्यावे म्हणोन पाच च्यार वेळ कारमारीसुद्धां याजला रागें भरून सांगितले. तेव्हां पत्र साहेबांनीं खातरजमा करून दिले. हल्लीं तहाचे बोलण्याचा उपक्रम निघाला. निकडी करितील तसे बाबासाहेबाकडोन बोलवितो.

सरदारसाहेब याचा लोभ आहे म्हणोन लिहिले, याजवरून संतोष वाटला. तुम्ही काळदेश पाहून कोणती उतावळी करीत नाही हें उत्तम आहे. माहाळचें सुटकेची जल्दी न करावी, त्यास सरदारसाहेबी वदनावर कृपा करून सोडील तसे वेरशास कारकुन पाठविला त्यापेक्षां तीही जागा हस्तगत बहुत करून जाली असल. होळकराचे दरबारीं बखेडा, ईम्रज बाहादुर याणीं सला करून ताळ मंडावळ वगैरे माहाळ सिखानद्याकडे ^{२४०} जाहागिरीस लावून दिल्याचे समजलें. त्याजवरून बाबासाहेबीं इकडोन पत्र देविलें. तुम्ही चकती पाठविणार ती हातीं आल्यास ठीकच जाले. कोण्डीकडोन माहाळ हस्तगत जाले पाहिजेत. वरकड सरदारसाहेबाचा विचारासिवाय दुसरा विचार इकडील नाहीच नाही.

तेथें पहिल्याप्रो बखेडा उत्पन्न होउन मुरबी ^{२४१} श्री मथुरेस जाणार. समागमे तुम्ही जाण्याचे योजिल तें ठीकच. परंतु मुरबी गेले असतां दरबारीं आपलें आगत्यवादी कोण्डीच नाही. मुख्याचा आंतःकरणपूर्वक लोभ खरा. परंतु समीप कोण्डी पाहिजे. याजकरितां च्यार दिवस तुम्ही जाण्याची उतावळी करूं नये. दिवस प्रकारांतर याजकरितां मुरबी याचे विचारे तुम्ही मागे रहावे. श्रीकृपेने मुरबीही लोकार येतील. त्याजविना

(२४०) होळकराकडील पेंढाऱ्याचा पुढारी गफूरखा [नवाब जावरा] पहा लेखाक १ दीप ४, ५.

(२४१) गोकुळजी पारख.

[तेथील कारभार] चालण्याचा अर्थ समजतच आहे. व्यर्थ बखेडा मात्र करितात. अस्तु. मर्जी प्रसन्न राखून कारण ते करावें.

तुमचे खर्चाची काळजी बापू [दिघे] याजलाही फार आहे. त्याणी तुर्न पाठविण्याची तजवीज करविली होती त्याप्रो पाठविलेंच असल अथवा लौकर पाठवितील. चिरंजीवाचें नांवानी कृपा करून मकर संक्रमणाचे पत्र पाा ते पावले. सर्व प्रकारे आधार भरवसा त्याचा राखोन दिवस काढीत आहों. इकडील अधिकोत्तर ल्याहावे असे नाही. जो क्रम आहे तोच आहे. गांवाकडील वृत्त तुम्ही लिहिले तसेच येथही समजण्यांत येते. परंतु तुम्हास संगीत वास्तविक समजते, याजकरितां वरचेवर लिहीत जावे.

तुम्ही मुरव्याबरोबर यात्रेस जाणार. परंतु आपले दिवस तस नाहीत. बेरसे ताळ मंडावळ येथील सुटका होणें [बाकी] तेव्हां मुरव्याजवळच राहव. [बलवंत]रावही राहतीलच. सुटका माहाळची जालियावर तूर्त तेथ राहण्याचे कारण नाही. सोबत पाहून यावे. वरचेवर पत्र पाा जावे. बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती,

पो छ २ माहे जाखर

ठाा चैत्र शुभा ४ गुरुवार

[९ अप्रेल १८१८]

लेखांक [११५]

१ श्रीशंकर * संवत् १८७४ फाल्गुन व्वा ९

[१० मार्च १८१८]

राजश्रियाविराजित, राजमान्य राजश्री

धाळाजीपंत स्वामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपत कृतानेक विनंती उपरी. येथीलकुशल ता छ * २२ माहे जावळपर्यंत क्षेमरूप असो विशेष. तुम्हाकडून माघ शुभा ३ पत्र आले. त्या अलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तरी एस नसावे. सदैव पत्र पाा तिकडील वृत्त लिहीत जावे. तुम्हास वारंवार लिहितों जे तेथच चड्ढकडील वृत्त येत [तस] आम्हास येथ कांहीं येक समजत नाही. परंतु तुमचे पत्र मासपक्ष दोन मास पत्रच येत नाही. येथून येक जोडी जी पेशजी तुम्हाकडे पाा होती, तीच पो आहे. तीही आली नाही. माघमासी येथून रवाना केली आहे. तिजलाही पावणे दोन महिने जाले. तीही आली नाही. त्यास ती जोडी तुम्हास पावली न पावली हे लिहून पाा.

माहालसंबंध कसं ठरलं. कुंपणी सरकारानीं कपूर [ग] खान व फोटेवाले वगैरेस माहाल छानन दिल्ले आहेत. त्यास तुम्हाकडील कारकून व जिवाजी बहीरव [नाडकर] घोरस पा आहेत उभयेता आजम मालकमसाहेबजबळ आहेत. परंतु उत्तर देत नाही. मा पाहावे कस होईल ते. परंतु देव दुर्दिन हाती आले ते घेउन दुसरियाची इच्छा करितात. याप्रो आहे. असो. तुमच चालळ तोपर्यंत प्रयेल करावा. आम्हीही येथ प्रयल करीत आम्हों. घडेल तसं मागाहून लिहितो.

वरकळ मागाहून लिहितो व चोभाजी मुखजवानी सांगता कळेल. चिरंजीवा [सीताराम रावजी] चे लग्नाचा प्रयल येथ करीत आम्हों. येथ येण होउन च्यार गोष्टी श्रीमंत [गायकवाड] व श्रीमंत मातुश्रीसाहेब व कारनेकसाहेब सांगतील तेव्हां खूबतर येईल. याप्रो आहे. वहुत काय लिहिणें छोम कीजे विनंती.

लेखांक [११६]

श्रीशंकर

पुरवणी विनंती निशेष. तुम्ही पत्रें पाठविळी तीं पावलीं. आपलेकडील दूत अलीकडे कसें हे समजण्यांत येत नाही. याजकरितां सविस्तर बरेचबरी त्याहावे असें उभयता पारखजीचें मानस म्हणोन ला. त्यास सांप्रत आम्ही कसया अडचणींत, कोणता प्रसंग प्राप्त हे ऐहून कळवावें असें नाही. येथील अहवाल सर्वास माहीतच आहेत. स्थापकीं अधिकोत्तर काय लिहावे ?

तुम्ही देशावरचें भाव लिहिले. त्यातोन कितेक मिथ्यापवाद. तिकडे बंडाची बातही नाही. ते उपद्रवाप कोण करितो ? मुख्य ठिकाणीच प्रसंग पडल्यामुळें कांहीं येक बंडाचे वगैरे कोणेही मोठे माणसाचे कृतीचे आशय नाही.

भागानगर प्रांतीचा भजकूर तुम्ही लिहिला त्यातील कांहीं येक अर्थ नाही. सांप्रत परस्परे अत्यंत दोस्ती होउन सर्व प्रकारे मुस्त्यारी सोपोन त्याणी दरमाह खर्चाची नेमणूक करून घावी. त्यांत सर्व परिवार लबाजिमा सामाळोन स्वस्थ असावे, असें ठरून बंदोबस्त खातरखां जाळ म्हणोन ऐकण्यांत येते. याचा दाखला तुम्हास तेथे यथातथ्य लेखपत्र यांनी असेल तो खरा. याप्रोच सर्वत्र ठिकाणी [इंग्रजांचा] उद्योग ज्यारी आहे आत्मकार्यार्थ अर्थें प्राण साहस करून सर्वाकर्षण करण्याचे निचारे उत्कंडित किती आहेत, हे सर्वास प्रसिद्ध दिसतच आहे. व हाळी बंगाल्याहून कोण्ही मातबर सरदारबराबर पंचवीस तीस हजार सरंजाम देउन रवाना जाले. ते नागपुराचे मार्गे लौकरच बराणपुराचे सुमारे येणार असे वर्तमान त्याजकडीलच लेखानिशी ऐकण्यांत आले आहे. सत्वरच दाखल

होतील. नंतर कोणतेही कृतीची शंका नाही. श्रीसत्त सर्वत्र असेंच जाल्लियास उपाय काय ? आम्हासारख्याचा तर परिणामच नाही. प्राप्त प्रसंगावर नजर ठेउन जातील तसे दिवस काढीत आहों. याजपेक्षा अधिकोत्तर ते काय ल्याहावे. भागानरचे वर्तमान ऐकीव लिहिले आहे. यद्यपी हली असे जाले नसलियास दोहोंचहू महिनियाचे अवकाशे सर्व होईल. याची आंती किमपी न ठेवावी.

बंगाल्याकडून लाट सरंजामसुद्धा पेंढान्याच्या पारपत्याच्या निमित्तानी पोख्त सरंजामी येत आहेत. ते नागपूरच्या अथवा कालपीकडून येतील असे चिन्ह दिसते. ताजे ऐकण्यांत आले की, मोसल्याकडून गढे मंडळ मागून घेउन तेथे आपले सरंजामाची मजबुदी करितात. तेव्हां श्री रेवाकाठा उभयतीर व भोपाल, राहतगड, सुरंज, मेळसे वगैरे बुंदलखंडाच्या लगत्यापासून सातपुड्या तहद बराणपूरपावेतो पेंढान्याच्या वस्त्या तितक्याही गढे मंडळेच्या बंदोबस्तानी अर्थात् उडोन जातील. मैदानांत पडलियावर चडूकडून सरंजाम जाउन पारपत्य करितील. नंतर खातरखां बंदोबस्त जेथील जसा करणे तसा करितील असे चिन्ह दिसते. कारण विना पोख्त सरंजाम छातीवर असल्यावाचोन दावानेच मतलब हसल होणार नाही. सत्यमिथ्य ईश्वर जाणे.

धारसंमंची त्यासी रुजू होणे [तर] हें यत्पूर्वी जाल्लियास फार चांगले पडेळ. काकासाहेब प्रेक्षांत आहेत. सविस्तर तुम्हास लिहितील. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

लेखांक [११७]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ फाल्गुन वा १४
[४ अप्रैल १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळजीपंत व बळवंतरावजी खामीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महीपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशल ता छ * २७ माहे जावळपावेतो जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडील पत्रें माघ वद्य त्रयोदसीची घारेकडोन आली. त्यांत ताल मंडावळ व वेरसे या माहालचे सुटकेचा विचार लौकरच होईल. आजम कंपनीसरकारचे साहेबाकडील चकती आणविली. ती आली म्हणजे कारकुनाची रो करितो म्हणोन लिहिले होतेत. त्या अलीकडे पत्रें येउन वर्तमान कळत नाही. लाजवरून चिंता लागली आहे.

इकडोन मुजरद जोडी माहालची सुटका लौकर करून घेण्याविशी व येथही माई अजम करनेलसाहेब रिसीदेंट बाहदुर याणी मेहरबानी करून माहली पवार सरकारची

ठाणी वसवोन धावी म्हणोन अजम मालकणसाहेब मालवे प्रांती आहेत, याजला पत्र दिले होते, ते धारेस रो केले. तेथोन पत्र देउन जिववा बक्षी [नाडकर] याजला [मालकण] साहेबापासी पाठविल्याचें लिहिले आहे. त्यास ती जोडी अद्याप परत आली नाही. याजवरून चिंता लागली आहे. धारेकडोन येक दोन पत्रें पाा ती पावली असतील. परंतु आलीकडे माहालचे सुटकेचा विचार कसा काय जाला हें समजत नाही. तुमचे पत्रास दिवसगत लागण्याचे कारण काय याचा विचार करीत आहों. दरम्यान श्रीक्षेत्र प्रथुरा येथही तुमच्या यात्रेस जाण्याचा वेत होता, मग तिकडे गेला किंवा काय हें समजत नाही. जर करितां बालाजीपंत, तुम्ही गेला असल्यास बलवंतरावजीचे तरी पत्र यावें की नाही ? परंतु उभयेताही गेला न कले. बहुत करून रावजी गेले नसतीलसे वाटते. अस्तु. जोडीची रवानगी करून माहालची व्यवस्था सविस्तर ल्याहावी.

जिववा बक्षी साहेबापासी गेल्यावर उत्तर काय जाले हे अद्याप समजले नाही. समजल्यानंतर पुन्हा भाई करनेलसाहेब याजला जाहीर करून पत्र धावयास येईल. परंतु काय [आलें] तें समजलें पाहिजे. तुम्ही तिकडोन प्रेल्न करीतच आहां त्यापेक्षा साहेबाची चकती आणोन राा केली असेल. नसल्यास लौकर करावी. आणि पत्रें जळद येत गेली म्हणजे सविस्तर समजोन बोलण्यास ठीक पडते.

वरकड येथील अधिकोत्तर ल्याहावेसे नाही. येथ व नवसरीस चिरंजीव आदि करून सर्व सुखरूप आहो. साल मा वैशाखमासी शुद्ध पक्षांत चिरंजीवाचे लग्नाचा विचार जाला पाहिजे, येविसी श्रीमत येजमानसाहेबास व भाई करनेलसाहेबास विनंती करीत आहो. लग्नाचा विचार येथ आल्या विन घडतच नाही. त्यास श्रीरूपे करून काय घडल ते मागावून लिहितो. लग्नाविसीचे आगळ येजमानास व पाहेबास बहुत आहे. त्याअर्घी केल्यास त्याचा लौकीक आहे. तुम्ही आपलेकडील सविस्तर लिहून पाा धारेहून पत्रें तेथील व्यवस्तेची वरचेवर येतच असतील. जुज्येयिनीची ढाक व येथील धारकडील जोड्या नेहमी चालू असतां पत्राचा अभाव. इकडील पत्राचे जाब देण्याचेसुद्धा मानसिक असते. कोणते कार्मांत निमग्न आहां हे लिहून पाठविणे. माहालचे कसे काय जाले हें लिहिणे. बहुत काय लिहिणे जेम कीजे हे विनंती.

पो छ १७ माहे जाखर
डाा चैत्र वद्य ४ शुक्रवार
[२४ अप्रेल १८१८]

लेखांक [११८]

श्री १ शंकर * संवत् १८७५ वैशाख शुद्धा ११
[१६ मे १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत व राजजी खांभीचे सेवेसी

पो रघुनाथ महिपतराव सां दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ता छ * १० माहे रजवपावेतो जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्हा कडील पत्रे चैत्र शुद्धा पोर्णिमा व वद्य येकादसी या दोनही रवानग्यापत्रे धरसे आली. ती अनुक्रमे येथ मुजरद पावली. पत्रांतील लेखनार्थ राजश्री वापूचे पत्रासह कळला. बेरशाविशी उद्योग करून दखल न्हावी तो दरम्यान जमीदार काफर याणी खंवाजी सखाराम [कंपुवाले] यासी मिळोन वखेडा केला. परंतु त्याचीही पुरवणी येथोन करविली आहे. आपेक्षां तेथील दखल लौकरच होईल म्हणोन लिहिले.

त्यास बाळाजीपंत, माहालचे सुटकेविशी तुम्ही भगीरथ प्रेत्न करण्यात कसर न ठेविली. दिवसमहात्म, प्रकारांतर याजमुळे वेध उत्पन्न होतात. ताल, मंडावल हे महाल नाहक हिसक्यांत पडले. कोण्हाचे महाल कोणास देतो ते फिरविले असता गैरवाजवी होईल म्हणोन [इंज] इनसाफ पाहातात. परंतु मुळी वाजवी इनसाफच कोणता केला, हे कोण पाहातो ? जरूरदस्त व्याहतील ते करितील. तसे तुम्ही प्रेल्तात आहांच परंतु हा विचार दीर्घ प्रेल्तावर गेला. त्या माहालची सुटका र्त होती असे नाही. बोधाखाली घडेल ते खरे, परंतु बेरशाची तरी दखल लौकर होउन निर्वेध चालल्यास बदनावर व बेरसे मिळोन र्त चालेल. रदकर्जाची शेकल थोडी बहुत निघोन संस्थानची दिनचेर्या चालेल यास्तव बहुत करून तुमचे लिहिण्याचे भावावरून पाहाता आजपावेतो दखल जाली असेलच. नसल्यास येविसीचा उद्योग त्वरेनी करून माहाल हस्तगत करून घ्यावा.

दुसरे कंपनी बाहादुर याजकडील वकीलाची वदली होउन अजम इष्टुरसाहेब आले. त्याची मेट होउन परस्पर बोलणे जाल्याचे व त्याणी आगल्लवाद दाखविल्याचे व करनेल साहेब याचे पत्र आले असता वेदोवस्त करून देउ म्हणोन भाव दाखिला. यास्तव पत्र घेउन लौकर पाठवावे म्हणोन विस्तारपूर्वक लिहिले. त्यास तुम्ही त्याचे मर्जीप्रो मेट घेउन संस्थानचा पूर्व अहवाल जाहिर केला त्यातच त्याणी इकडील वार्ता पुसल्यावरून तुम्ही जाहीर केली. हे ठीकच आहे. वरकड पाहातां त्या लोकाची चाल येक मतलबावर. सर्वांनी दृष्ट ठेउन आपआपले जातीचे कृत्याचा काढ करतावा त्याचे पोटी मिष्ट भाषण

अथवा रोप जेय जसा दाखविणे तसे समयविशेष दाखवोन मतलब साध्य करावा. जे करणे ते आपले स्वहित पाहून करितील. गोड बोलल्यामुळे आपण त्याचा भरवसा काय मोजावा. त्याचा सर्वांचा विचार व साधन येकच असते. तसे आपणही गरजवंत, लाच्यार तेन्हां त्याचे कस्यपी लागणे म्हणतील त्या नादानी वागणें प्राप्त आहे. त्यापेक्षा ते लोभ दाखवितात त्याप्रो तुम्ही तसाच खुळासा दाखवोन त्यासी वागत जावे. पत्रानिशी लिहिले त्यास येथील रिसीदेंट घोऱ्यास ^{२४२} गेले त्यास पंधरा वीस दिवस जाहले. अथाप आले नाहीत. परस्पर मुंबईसही गेले. तेथ सारे टोप[पी]कर येकत्र होउन कोसिल होत आहे म्हणोनही ऐकतो. त्यास करनेलसाहेब येथ आले म्हणजे कानावर घालोन पत्राचा प्रेलन करितो. हाती आले म्हणजे पाठवावयास विलंब करणार नाही. येविसी येजमानासही श्रुत केले आहे परंतु साहेब आल्याविना काय करावे ? याजकरिता धारेचा कासिद ब्यार दिवस ठेउन घेतला आहे.

राजश्री पारखजीस मधुरेस ^{२४३} जाण्याकरिता सरकार परवानगी होउन निरोप आला होता त्यापेक्षां ते गेलेच असतील. तेन्हां स मागमे तुम्ही जाणार होता. ते गेला किंवा तेथच आहां न केले. जर करिता गेलाही असला तरी पुन्हा मागती लौकर यावे.

करनेलसाहेब येथ येताच बहुत करून पत्र घेउन पाठवितो. नच दिल्यास उपाय नाही. तुम्ही चौद्वकडील धोरणे राखून वागत आहां हे बहुत योग्य आहे. सर्व गोष्टीनें पहिलेपासोन माहीत व सावधतेविशी दक्षच आहां त्यापेक्षा विस्तारेकरून काय लिहावे.

तुमची पत्रे येतात ती बरचेवर नवसरीस रवाना करीत असतो. तुम्हाकडील पत्रास दिवसगत लागली म्हणजे लौकर पत्रें यावी म्हणोन त्याचा लेख येत असतो. हली तुमचे घराकडील कांहीं समजत नाही. येकमुखीच वेव्हार जाला आहे. पुढे काय होईल ते पाहावे. तुम्ही आपले संतोषाचे वगैर सविस्तर लिहीत जावे. सारेच लक्ष तुमचे पत्राकड लागून राहत आहे.

चिरंजीव राजश्री [सिताराम] बाबासाहेबाचा पुनर्विवाह साल मजकुरी व्हावा त्याचे तरी मानस करण्याचे नाही. अगोघरच वृत्ति निरपुई, त्यांत सोवती अनानाईसारखे

(२४१) भावनगरचे दक्षिणेस असलेले बंदर.

(२४३) शिवांशी शेवटचे विद्रुष्ट पडल्यामुळे गोकुल पारख शिंदेबाही सोडून इंग्रजीत गेला त्या वेळीं त्यानें अलोट घंपती बरोबर नेली अशी अख्यायिका आहे ती संधी हीच होय किं काय हें सध्यां सांगत नाही.

रत्न गेले याजमुळें उदासीनता बहुत परंतु बाह्यात्कारे व्यंग तिलमात्र न दाखविता वागतात. परंतु लग्नाविशी मर्जी नाही. याजकरिता येथ आणोन येजमान व दोस्त वगैर याच्या भीडेनी लग्न करावे म्हणोन गुापासोन प्रेलन करितो. येविसी येजमानाचही मानस संपूर्ण. परंतु कारभारी वगैर याचे रुचीस न येई. तेव्हां येजमानानी तेथच लग्न करावे म्हणोन शेफतपूर्वक पत्रे देउनी मैराळ नारायेण व बंधुसाहेब चीटणीस याजला समजोन सांगण्याकरिता पो. तिथीचा नेम काल दसमीचा होता. पुढें अनाबाईचे वर्षश्राद्ध परवा चतुर्दसीस आले. त्यापूर्वी हा उद्योग व्हावा. वधूही देसीहून आणविली आहे. येथोन चिरंजीव माई व सौवती चिमाबाई व चिरंजीव जावई याप्रो रवानगी केली आहे. बहुत करून श्रीकृपे दसमीस कार्यसिद्धी जाली असल परंतु अद्याप पत्र आले नाही. पत्रें आल्यावर मागाहून लिहितो. येथ येण होईल म्हणून बहुत प्रेन केला परंतु तेथील अबोदक न सुटले. येजमानही बहुत कलकल करितात परंतु उपाय नाही.

दसमीचे लग्नामुळें मघले चिरंजिवाचा व्रतबंध शुभा पंचमीस उरकोन घेतला. येकाच दिवसाच निश्चय होउन जसा तसा दोरा गळ्यांत घालोन घेतला. मुंज झाल्याविना लग्न होउन ये व लग्नही वर्षश्राद्ध जाहल्यावर पुढे दोन वर्ष करिता नये. असी अडचण याजमुळें निकट करून प्रयोजन करून घेतले. वरकड येथील अधिकोत्तर ल्याहावेसे नाही. तिकडील सविस्तर वरचेवर लिहीत जावे. बेरशाची सुटका जाहल्याचे लेहून पा. ११ बहुत काय लिहिण लोम कीजे हे विनंती.

पो छ ९ माहे साबान

जा जेष्ठ शुभा ११ रवीवार

[१४ जून १८१८]

लेखांक [११९]

श्री ११ शंकर

[१८१८]

यादी माहाल याप्रमाणें धार संस्थान येथील सुा समान अशर मयातेन व अलफ.

१ प्रो वदनावर येथील दखल जाली.

१ प्रो बेरशे येथील दखल जाली नाही ती करून घ्यावी.

१ प्रो ताल मंडावल येथील सोडचिठी होळकरसाहेबाकडोन करून घेउन माहाल हस्तगत करून घ्यावे.

१ इंदगट, खातोली, वंगरे गाहाल यादी पेशजी धारेहून तुम्हाकडे आलीच आहे त्याप्रमाणे भोक्कळीक करून घ्यावी

१ प्राो आगर व तुनेळ हे दोन माहाल पेशजी पयार सरकारचे जहागिरीतील कैलासवासी थेशवंतराय यावासाहेब पवार याचे कारकिर्दीत बोडेकर यास गभर खाराचे तैनातीत काउन दिले. ते मारनीलेकडेसच बहिवाटीत चालले. हली श्रीमंत सरदार साहेबांचे जप्तीत आहेत. याची सोड होवोन पवार सरकारांत करून घ्यावे. येविसी पेशजी तुम्हास धारेहून श्रीमंत मातुश्री [मैना]वाईसाहेब याणीं लेहून रुचविलेच होते. त्यास हली येविसी आगखरूप उद्योग करून गाहाल हस्तगत करून घ्यावे. हा समय गेल्यावर पुढे होणें कठिण. याजकारितां हें जरूर स्मरणपूर्वक बोलोन कार्य करून घ्यावे.

लेखांक [१२०]

श्री १ शंकर * संवत् १८७६ वैशाख वा ३
[१२ मे १८९९]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळ्जापंत [वाकणकर] खासीचे सेवेसी

प्राो रघुनाथ महिपतराव साष्टांग दंडवत विनंती उपरी. येथील कुशेल ताा छ * १७ माहे रजवपावेतो जाणोन स्वकीय कुशेल लिहीत जावे विशेष. तुम्हाकडील पत्र प्यार पांच महिने येउन वर्तमान ^{२४४} कळत नव्हते त्याजवरून अपूर्व वाढोन चिता लागली होती. तो हाली तुम्ही ग्वाल्हरीहून निघोन झाहाबादचे ^{२४५} मुा येउन राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] याचे नावानी पत्र पाा तेच येथ आल्यावरून तुम्ही तेथोन निघाला असे समजले. त्यास हाली धारेस दाखल होउन श्रीमंत मातुश्री बयासाहेबही तेथ पावली. त्याच्या व श्रीमंत मातुश्री [मैना]वाईसाहेब व श्रीमंत राजश्री नानासाहेब आदिकरून सर्वांच्या मेटी येकावळे जाहल्याचे लिहिले त्याजवरून बहुत संतोष जाळा. प्यार दिवस मातुश्री [बया] साहेबाचा मुा तेथ न्हावा तो माहमारीच उपसर्गामुळे मनुष्य मात्र हवाकदिक जाले. याजकरिता कूच श्रीकरून पुढे आवांतिका क्षेत्री गेली. चिरंजीव भाई मावसीचे वाक्याकरिता मागे राहिली होती. तिचीही राो तुम्ही उजनीस मातुश्रीसाहेबापासी केलीच

(२४४) 'थार पांच महिने वर्तमान' परस्पर बंद होण्याचें कारण वळत नाही. तसेंच सापुर्वी सहा महिन्याचा फणशांचा पत्रव्यवहार देखील उपलब्ध नाही.

(२४५) पहा भाग १ लेखांक २६ टीप ४४.

असल. राजश्री आनंदराव काकाची मातुश्री व भावजई व तात्या नागोटणेकर व जीवाजी बहीरव [नाडकर] हे येकायेकी गेले. फार बाईट जाले. परंतु ईश्वरीसते पुढे उपाय काय. श्रीहरीनी मनुष्याचा क्षेयच करणे अवलंबिले तेथ मनुष्याचा प्रयत्न काय करील. चौद्वकडे हाच प्रलय ^{२४६} जाला आहे. ईकडेही उपद्रव अद्याप निखालस शेमला असे नाही. देसी कौकण्यात गावचेगाव उज्याड जाले. त्यास श्रीहरीसच कृपा येउन निवारणता करील तेव्हा होईल. बापुजी रघुनाथ [दिघे] उजनीस गेले किंवा तेथ आहेत न कळे. चिरंजीव मल्लास दाहा दिवसाचा गुंता आहे. तो मोकळा होताच त्याची व आत्याची रो ईकड करून घावी. तुम्ही तेथ आल्यावर सविस्तर माहीत जालेच असल. आपले सरदारास ^{२४७} सेनापतीकडील वधुची विचारणा आहे. याजकारिता तिकडील पाहण्यास कारकून हुजरे तुम्हाबरोबर आले. त्यास प्रसंगी बयासाहेबही तेथ गेलीच आहेत. त्याचे व मातुश्री [मैना] आईसाहेब व तुमचे सर्वचि विचार ठरण तसे ठरण्यात येईलच. तुम्ही आपलेकडील सविस्तर मागाहून लिहितो म्हणोन लिहिले उत्तम आहे. ' वरचेवरी पत्र पाठउन संतोषवीत जावे. बद्धत काय लिहिणे लोभ कीजे हे विनंती.

लेखांक [१२१]

श्री ' शंकर

[१८१८]

यावी राा बाळाजी लक्ष्मण निा सीताराम रावजी [फणसे] यासी खर्चाकरितां नेमणुकी व प्राो धार येथील गांव देह दोन लाउन देविले पाहिजेत. सुमा आशरीन मयानेन व अल्प.

१ मौज रामपुरा देह १.

१ मौज भिबोता [दिह] १.

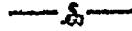
२

(१४६) माहामासीचा उपसर्ग त्या वेळी अतोनात पसरल्याचें इतरत्रही आढळतें.

(१४७) दौलतराव सिंदे यांचे जांवई सेनापती दामाडे यांची सुलगी धारकरांचे घरांत पडायी आणि पवारांचें शिंथारी नातें जुळवून घरोबा वाढवावा असा वाकणकराचा प्रयत्न चालू होता असें पत्रांत स्पष्ट आहे. तो योग पुढें सिद्धीस जाऊन रामचंद्रराव पवार यांचे लग्न ग्वाल्हेरीस झालें. लग्नाची सर्व व्यवस्था रामरावबाबा फाळके यांकडे होती. त्यानंतर रामचंद्रराव पवार ग्वाल्हेरीस गेले होते इत्यादि कागद या माहिजेत पुढें येणार आहेत.

राजश्री बाळाजी ^{१४} लक्ष्मण निसवत पवार घोरकर व राजश्री
 वल्लभंतगव गोपाळ खामीस श्रीमंत आलीजाह बाहादरसाहेब
 यांचे लष्करांत मदपतराव निंबालकर यांचे गोळांत प्रविष्ट कीजे.

BALAJEE LUCHMAN
 Gwalior

(२४८) बाळाजीपंत गान्धेरीग उगा ठिझणीं उतरले होते त्या घराचा हा संपूर्ण पत्ता असून त्यावरील इंग्रजी कार्टे त्या चेंबरीन आहेत. अर्थात हे पत्र इंग्रजी कार्टेनून गेले असावे. एरवीं मोरगसिंगाच्या कार्टेनून बहुधा पथे जात असून ती थारेदून ९ दिवसात व उशीरा १७ दिवसांत पोचत असत. [लेखांक ४१, ४३, ४६] तसेंय घडोघाळून तरित १५ व उशीरां २२ दिवसात जात असत. [लेखांक १५, १८, १९]

बापुजी रघुनाथ दिघे

याचा

असल पत्रव्यवहार

—१४४—

१८७३ ते १८७५ वि.

लेखांक [१२३]

श्री * संवत् १८७४ फाल्गुन व्हा १०
[२३ मार्च १८१६]

विनंती ता छ * २३ राखरपर्यंत ^{२४१} येथारितित असो विशेष. पत्र पाठविलें तें पावलें. मार समजला. त्यास तुम्ही तेथील बातमी पकी वरचेवर लिहून पाठवीत असावे. येविसी हैगय करूं नये. पुढें त्याचा विचार काय आहे. विरादा कोणीकडे जाण्याचा आहे. त्याची चौकसी करून लिहून पाठवावे. रोज तिकडील वर्तमान लिहीत असावें. सध्या मुकाम धार नजीक आहे. कुवर बडनगरास आले आहेत. आम्ही बखतगडास जाउन सलूखाची बोलणी होउन वेळा सोडून दिल्या आहेत. याजकरितां [बलवंत] रावजीकडून बोलणें जाल्यास पाहवें. लष्करांत सरदार कोण कोण आहेत, सामान किती काय हे तुम्ही लष्करांत जाउन पाहून अगर बातमी काढोन लिहून पाठवावे. आम्ही तुम्हाकडील बातमीवर खस्त आहोंत. बडनगरवाल्याकडून बातमी काढोन लिहून पाठवीत असावे. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

पो छ मार अस्तमान.

लेखांक [१२४]

श्री * संवत् १८७३ आषाढ शुभा ९
[३ जुलै १८१६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत दादा [वाकणकर] खासीचे सेवेसी

पोष्य बापुजी रघुनाथ [दिघे] कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * ७ सावानपावेतो शुभा धार यथास्थित जाणोन स्वकीय लिहीत असावे विशेष.

(२४९) घारेहून वाकणकर अप्रेल १८१६ च्या शेवटीं निघून मे महिन्यांत लष्करांत पोचला [२१, २२, ७३] तेव्हां हें पत्र एक मास अगोदरचें कसे म्हणून वांका येते. पण मुरारी पवार जिवंत असून त्याचा पाठलाग करीत असतां दिघ्यानें तें लिहिलें आहे असें माझ स्पष्ट होतें व त्या अनुरोधानें पत्राची शारीख लाविली आहे.

आपण छ १२ माहे गुाचें पत्र पा तें प्रविष्ट होउन लेखनामिप्राय अवगत जाला. पत्री जेष्ठ शुभा १३स ग्वाल्हेरीस येउन पोहचलो, राजश्री पारखजीची भेट जाली म्हणोन वगैर लिहिलें तें कळले. एशियास आपण मार्गेकरुन सुरक्षित शैल्यात जाउन पावला हे कळोन संतोष जाला. राजश्री पारखजीची भेटी जाली प्रहणाच्या संघीमुळे वोलणे जाले नहुते ते होउन सरकार [शिंदे] आदी करून सर्वांच्या भेटी जाल्याचे वगैरे सविस्तर लेहून पाठवावे.

नेमाडचा बोमाट गेल्याचे लािा. त्यास येविसीचा मार पेशजी पत्रें राा केली त्याजवरून कळलाच असेल. वाकानेरवाले याणी हाकनाहाक खिशास कारण केले. वरकड आम्ही त्या मार्गे गेलों त्याजवरून त्याजवळ घासदाणा मागावयाकरिता पो [येवढें] खरे. सर्वत्रांची चाल आहे. त्यांतही दुसऱ्याप्रो आपण इरादा ठेउन खामोखाय यकाचाचे गळांच पडतो असें नाही परंतु कादारांनी जावही नीट न देतां मनश्ची भाशणे करून येउन गोळ्या मारूं लागले, तेव्हां अर्थातच तंटा वाढला. अस्तु. त्यांणी आरंभ शूरपणा केला. परंतु जागा [पवार] सरकारची हे पाहणे आपल्यास [भाग] त्याप्रो तेथील बंदोबस्त ठेउन कोण्हेविसी तोसीस लागू दिलेनाहीं. दादा, दोन्ही सरकारें येक. येथें सर्वोपरी आधार, आश्रय श्रीमंत राजश्री आलिण्या बाहादरमाहेबाचा आपण संस्थानचे कामाकाजाकरितां तेथे गेले आहां, हे कांहींच [इकडे] लक्षांत नसेल ? परंतु बुया येखादा दोष येउन माथा पडतो. यास उपाय नाही. तसें त्या गृहस्थाच्या चालीची माहितगारी इकडे सर्वास बडनगरकर आदिकरून आहे. केवळ आम्हीच लिहितों असें नाही. आपला सेवकधर्म दोन्ही सरकारची चाकरी करावी हीच निष्ठा.

मोजे वालोदा प्रो बडनगर येथील रांगड्यांचे पारिपत्याविसी कादाराचे म्ह[ण]णे पडल्यावरून सरकारांन आज्ञा जाली त्याप्रो तेथे जाउन ग,दी घेउन दिल्ली. हे अगाउ लािा होते व कादाराचे पत्रावरून कळेलच असेल. जागा मजबूद, बेलाग, खर्चवेच मनस्वी पडून दीर्घ प्रयासे [काम] जाले. हा सर्व सरकारचाच पुण्यप्रताप आहे. त्यायोगे पारपल होउन नक्षा राहिला. पुढेही चाकरीचीच इच्छा ठेवितो. दुसरे लक्ष नाही. कोण्ही वाका गैरवाका लेहून व्यर्थ आमचे नांवाची बोमाट करितात. आपले गुणदोष पहात नाहीत. यास मात्र लाथार आहों. संरंजाम जवळ आहे यास तर घेउन फिरणे प्राप्त. निर्वाहास जागा कोठे राहिली नाही जिकडे तिकडे गुंतल्या गेल्या आहेत. तेथे लोक येउन खराबा करितात तेव्हां येथील व्यवहार कशावर चालवावा. त्यांत हें फौजेचे खटले बाळगावे, हा उपद्व्याप मिळोन

बंढाकरिता. हे खूळ मोडत नाही व फौजबंद येउन त्रास देतात हा सर्व विचार तेथे ध्यानांत येउन बंदोबस्त करून दिल्यास फौजेचे वगैरे कांहीं कारण नाही. बंड जिकडे तिकडे आश्रयास बसून उपद्रव करिते, त्याजला कोठें आश्रय नसावा, खापीन करून देविल्यास उत्तमच आहे. दौलतीतील बखेडाच मोडेल. ज्यापेक्षां येथील अमिमान आहे त्या अर्थे हाच विचार घडल्यास पूर्ण लौकीक आहे. हे नच जाल्यास त्याजला थारा तरी कोणही देऊ नये, ही निष्पत्ती ताकीद व्हावी. हे खूळ मोडले असतां सान्याचाच उपद्रव मिटेल. माहाल दोहीकडे आहेत त्याची मोकलीक व्हावी. येथे आतां कांही त्राण राहिले नाही. लिहिल्या अन्वय तेथोन बंदोबस्त होःन निःसीमपणे पुस्तपन्हा राखतील तरच स्थिती आहे, हे निदान जाणोनच आपण गेला आहां. विशेष लहून सुचवावे असे नाही. परंतु आजपर्यंत पारखजीनी उपराळा राखिला त्याचा सेवट हा आहे. 'दादासाहेब, बोलण्यांत मेहनतीत कांही कमी करूं नये. दोन दिवस अधिक उण लागल्यास चिंता नाही. इकडील कालजी करूं नये. [पण] काम करून येश येउन यावे.

आपले येजमान [सीताराम रावजी] साहे[व]कडील वर्तमान तरी पेसजी मुंबईस जाण्यास स्वारी निघाली ते अद्याप नवसरीसच मुकाम आहे. पुढें जाणे किंवा मागे वळोबास येणे हा कांही निश्चय नाही.

धाकजी पातेणा मुंबईहून [गंगाधर] शास्त्रीचे ठिकाणी कामावर आला आहे. ते दौलतीचे खर्चाचा बंदोबस्त करित आहे. आणखी नवीन होईल ते मागाहून लेहून पा. उत्तर लौकर येत असावे. बहुत काय लिा लोम करावा हे विनंती.

लेखांक [१२५]

श्री * संवत १८७३ आश्विन शुद्धा ६

[२७ सितंबर १८९६]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वालाजीपंत दादा स्वामीचे शेवेसी

पो बापुजी रघुनाथ [दिघे] कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता. छ * ५ माहे जिल्कादपर्यंत यथास्थित असो जाणुन खत्रीये कुशल लिहीत असावे विशेष. आपणाकडोन आलीकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. आवरून चित्त उद्विग्न असे. त्यास असे न करिता निरंतर पत्र पाठउन संतोषवीत जावे. यानंतर पेडाजी श्रावण शुद्ध त्रयोदशीच्या मितीची पत्रे पाठविली तीं पावली. राजश्री आल्लिज्या बाहादर यांची खात्री

आल्यावर पारखजीनीं भेट करून दिली. दोन चार बैठकाही जाहल्या. मंस्थानची कवी वेवस्था माहाल, मुलूक, किले, कोट, सरंजाम किती म्हणोन विचारिलें तें साक्षात् [सम] जाविलें व बडोद्याकडील येजमान [भीताराम रावजी] साहेबाचें वर्तमान सांगितलें. बाबासाहेबाचें ठिकाणीं आनंद लोभ दिसोन आला. कोणताही बंदोबस्त करून देणार तो [केवळ] बाबासाहेबाच्या आगत्यवादांमुळे करून देणार हे त्वचित समजून चुकले. कैलास-भासी [सुखाराम चिमणाजी] दिवाणजीसाहेब यास येथें सरंजामसुधा आणावयाचा योग्य[ग] केला होता, तो योग राहिला. परंतु काकासाहेब [रघुनाथरावजी] रिकामेच आहेत. त्यास काकासाहेब याचें येथें याचे घडल्याम चांगलें. त्यास बडोद्यास लिहून पाठउन तेथील पत्रे लक्ष्मणांत यावी [कीं] बाळाजी लक्ष्मण विनती करतील व लष्कराचा विचार [तरी] खर्चाची अडचण बहुत आहे. याजकरितां कसेही करून सध्या हजार रुपयाची सोई करून पाठवावी. विलोरी सामान पारखजीस पाहिजे त्यास आपल्या सिलकेस आहेत तीं झालें पाठउन द्यावी. सेठजी लोभ करितात. आपल्या कामाचा अभिमान धरून काम करून देतील असें वाटतें, म्हणोन वगैरे विस्तारें करून लिहिलें तें कळलें.

येसियास श्रीमंत राजश्री आलिया F. हादरसाहेब याणीं अभिमान धरून खातरजमा केली की, तुमच्या कामाचा बंदोबस्त करून देउन लवकरच विदा करणार व पारखजीनीही संपूर्ण संस्थानसमधीं अभिमान धरिला आहे. परंतु आपल्या कामाचा उलगडा करून देउन माहालची सोडविठी हातीं येईल तेव्हा अभिमान धरिल्याचा अनुभव येईल. उगीच खातरजमा केली आणि कामास ठिकाण नाही असें मात्र होउं नये. वरकड पारखजीनीं विचार धरिले असतां अगाध कांहीं नाही. आपल्या येजमानसाहेबाच्या ठिकाणीं लोभ बहुत ठेवितात.

सरंजामविली वगैरे बडोद्याचीं पत्रें यावी म्हणोन तुमचीं पत्र आली होती तीच बजिनस बडोद्यास रवाना केली. तीं पत्रें नवसरीम येजमानसाहेबाकडे गेली आहेत. तिकडोन पत्रें आल्यावर आपणाकडे रवाना करितों. श्रीमंत राजश्री काकासाहेबाचीं पत्र आली ती पाठविली आहेत त्यावरून ध्यानांत येईल. खर्चाची अडचण त्यास येथून वेगमी करून पाठवावी, तरी येथील वेवस्था तुम्हास माहीत आहे, त्यांत फौजेचा मुकाम चार महिने धारेस राहिल्यामुळे मोठा गवगवा जाहला आहे. कोठें आमदानीस ठिकाण नाही. मजला तीन महिने जाहाले समाधान नव्हते. वायुचा उपद्रवांनीं बहुत हैराण केले. यामुळे स्वारी सिकारी वगैरे कांहीं [न] जाहलें याजकरितां सरंजाम बसोन

दिल्यामुळे मोठा गळाठा जाहळा आहे. त्यांत तुम्हाकडून पत्र आले कीं दिगठाण वगैरे गाहालास उपद्रव देऊं नये. येथें कामास हिसका बसेल त्यावरून आजपर्यंत कोणास उपद्रव दिल्या नाही त्यास आपण कामाचा उलगडा करून सोडविठी होत असल्यास वेउन पाठवावी. उगीच खानरजमा करून दिवस येथ आमचें निघत नाहीत आतां विजयादसमी जाहल्यावर सरंजाम बाहेर निघावयाचा आहे. तेथून बंदोबस्त होत असल्यास मग कोणत्याही माहालीं उपद्रव देणार नाही उगीच लाळा असल्यास आपल्या गुजाऱ्यास जागा दुसरी नाही, तेव्हां अर्थातच उपद्रव होईल. याजकरितां पत्रांची उत्तरें सत्वर पाठवावी.

पेशजी तुम्हाकडोन पत्र येताच त्याचीं उत्तरें लिहून कोणा हलकारास रवाना केला होता. परंतु मार्गांत सुनेल्याच्या जंगलांत छट्टून घेतले. कागदपत्र सारे गेले. याजकरितां हालकारे फिरून माघारे आले. त्यावरून फिरून पत्रें लिहून पाठविली आहेत [तीं] मनन करून उत्तर पा. तुम्ही लिहिलें कीं, भाद्रपद आखर वंदोबस्त होउन येईल त्यास आश्विन आला. आधाप पत्रही आले नाही. त्यावरून यांतील अर्थ समजत नाही. असो. जसा विचार असल तो तपसीलवार लिहून पाठवावा.

बिलोरी सामान उजेणीस पारखजीच्या दुकानीं पावती करून त्याचे पत्र आणिले होतें तें मार्गांत गेले. त्यास सामान पावल्याचें पत्र पारखजीच्या दुकानीहून गेले असेल. 'दादा-साहेब, आपणावर ममता पारखजी संपूर्ण ठेवितात याचा अनुभव आपण घेतला. परंतु येथ आम्हास आधाप [तसा] काहीं येत नाही. इकडील वेव्हारांत काहीं बाकी राहिली नाही. आम्ही दिवस काढितो ते आपणास काये ल्याहावे ? अपो. ईश्वरसत्ता.

बडोद्याकडील वर्तमान जेलचराकडील सरंजाम बहुत तयार होत आहे. कोणीकडे जाणार न कळे. येजमानसाहेब अद्याप नवसरीसच आहेत. लौकर मागती येतील, कळावे. धाकजी [पातेणा] येथ कारभार करित आहेत.

कोट्याकडील ऐवज येणे, त्याची याद पा आहे. सोई पाहून चार अणीं आपले हातीं येई तें करावें. यावर मजीं आपली. मी [केवळ] सुचविलें आहे. सरंजामाचा गुजारा ते [शिंदे] करित असल्यास तेही करावें. चा करून दाखऊं.

होळकराकडील फौज बडनगर, स्वाचरोद, रतलाम, येथील खंडणी घेऊन बदनार प्रा आहेत. कळावे.

इकडील वृत्त वारंवार काय ल्याहावें. सर्व माहितच आहे. वडनगरास सर्व मंडळी खुशाल आहेत. कांहीं चिंता न करावी. पत्रे वरचेवर पाा जावे. बहुत विलंब लागतो. कळवें बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

पो छ २० जिल्ह्याद
[१२ अक्टोबर १८१६]

लेखांक [१२६]

श्री

[नवंबर १८१६]

विनंति विशेष. खर्चाची अडचण म्हणोन पत्री लिहिले. त्यावरून अगरचंद याजकडून पाचसे रुपयाची हुंडी करून कोणा हलकारा याजवरावर पाठविली होती. परंतु मार्गांत छटले. कागदपत्र हुंडीसुद्धा गेली. त्यावरून हलकारे माघारे आले. याजकरिता ज्या सावकाराकडेन उजणीहून हुंडी पाठविली होती त्याजकडून फिरून पेठ घेउन पाठविली आहे. सावकारास देउन पाचसे रुपये घ्यावे. सोबचिठी भाद्रपद अखेर येईल म्हणोन आपण लिहिले होतें. त्यास अद्याप ठिकाण नाही. याजकरिता सोबचिठी हाती येतें असें खचित ध्यानास येत असल्यास तसेंच लिहून पाठवावे. नाहीतरी साफ ल्याहावे म्हणजे येथें ठाणें खाली करून घेतों. यात गुंता नाही. तुम्ही तेथें पारखजी जवळ ध्यानांत आल्यास बोलवें.

दिगठाणची मामलत माहाडिकांनीं कोणास दिली आहे. त्यास तुम्ही बोलोन पाहावें. आपल्याकडे सांगतील तरी करून घ्यावी. त्याची रसद पांच हजार आहे म्हणोन ऐकतों. त्यास पांचसाहापर्यंत सेवटीं सातपर्यंत जाहाल्यास करून घ्यावे. येविसी हैगई करू नये.

१ दादा, आपणास जाउन फार दिवस जाले येक दोन रवानग्या पत्राच्या आल्या. त्या आलीकडे कांहीं पत्र येत नाही. साल मजकूरी तीन महिने शरीरीं स्वस्थ नव्हत. त्याजमुळं सरंजामाचा गवगवा बहुत जाल. तशांत पाणी बहुत जाल. माहाळची पीक गेली. आपण खर्चाविसी लिहितां परंतु येथून जाउन फार दिवस जाले नाही. तेथील वेवस्ता विसरला असें जालेसें दिसतें. त्यांत साल मजकूरी माहाळीं आपण बराता किती केल्या. हे कांहीं ध्यानांत राहिले नाही. असो. आतां कार्यसिध करून लौकर यावें. होत नसल्यास तसेंच लेहून पो. त्याप्रो येथें काहीं उद्योग करूं. दादा, वतन जात आहे, तेव्हां स्वस्थ राहून फळ नाही. तेव्हां दादा, तुम्हास तेथील सर्वत्रांनीं अमय आज- तागाईत दिले. परंतु परिणामी त्यांतील कांहीं दिसत नाही. तेव्हां तुम्ही तेथें राहून

कर्जभरी होउन हाच दिवस येणार यास्तव तेथील विचार पुर्तेपणें ध्यानांत आणोन येण्याचें अथवा राहण्याचें करणें तें करावें. आपलें घर जातें तेव्हां साम धर्मांनीं वेव्हार होतो असा नाही. येदपी आपलेकडोन दरबार जाउन हावाळ हक्कीकत त्यास श्रवण करितां कमी केली नाही. त्याणीं हाडीच घाव घातला, तेव्हां आपण बुडतां, पडोसी अर्थातच या वेळीस येतील. यास आपण काय करावें ?

वरकड आपल्याकडील सरंजामाचा बंदोबस्त करून देतात म्हणोन तुम्ही पेशजी लिहिले. त्यांतील कांहीं दिसण्यांत येत नाही. येथें तों येक येक दिवस जात आहे. हें तुम्हांसकोठवर ल्याहावें. माहीत असोन अजाणेच जाहाला. दिवसमहात्म उपाये काय ?

वाघ ब्राकानेर येथील बंदोबस्ताची यादी मागविली होती, ती पेशजी रवाना केली आहे. त्याप्रो बंदोबस्त जाहल्यास करून घ्यावा म्हणोन आम्ही लिहिलें आहे. परंतु साल मजकुरी आबादीचे दिवस गेले. तशात कमाविसदार याणीं शुजबी बस्ती होती, ती दंडफुरई करून बरबाद केली. तेव्हां सालमजकुरची रसद देणें तरी जोखीम अंगावर आहे. याजकरितां पांचसाहापर्यंत सालमजकुरीचें ठरलें तरी करावें. जाजती जाहाले असतां पार पडणार नाही. तसें भीमाबाई बुले यांचे बंड या मुलकांत चालूच आहे. सूचनार्थ लिहिलें आहे. लग्नाचा समारंभ जाहालाच असेल. जें करणें ते पारखजी जवळ विनंती करून जलदीनीं करावें. सालमजकुरीच्या तोजी बाा बदनावर प्रगण्यांत धामधुम लागलीच आहे. पाचपंचवीस हजार रुपये बापु रामचंद्र याजवळोन आबाजीपंत [कंपुवाले] याणीं घेउन रांगडे याजकडे निकडीनीं वसूल करीत आहेत. इकडील वेवस्था याप्रो तुम्हास समजावी म्हणोन लिहिले आहे. कळावे बहुत काय लिहा हे विनंती.

लेखांक [१२७]

श्री

[जनवरी १८१७]

विनंति विशेष. वरकड मार अलाहिदा पत्री लिहिला आहे त्याजवरून ध्यानास येईल. घडनगर व आपले खर्चाविशी लिहिलें त्यास तूर्त येथून माझा हात चालला नाही. त्या लस्यास आले म्हणजे सर्व समाचार घेईन. तसे राजश्री नारोपंत [आठल्ये] घडनगरी आहेत. दोन रुपये मुबादलासुबादला करून चालवीत आहेत. इतकियात मजकडून घडेल त्यांत अंतर घडणार नाही. आपणही तेथे रावजी-बापुजी व आण[खी]ही मंडळी आहे, त्यांजकडून दोन रुपयाची गरज करून घ्यावी. पुरवणी मी करीन. परंतु काम बशर्त करून याल तरच आबरू लौकिक आहे. हे ध्यानांत पुर्तेपणें आणावें.

श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब व श्रीमंत अन्नपूर्णाबाईसाहेब व दरकदार वगैरे मंडळी श्रीमाहायात्रेस जाणार म्हणोन तेथें तुम्हाकडे आगाव लिहिलें आहे. परंतु आधाप खचित जाण्याचा नेत ठरला नाही. मुळकांत नैदा बहुत, येतदनिमिषें संशय आहे.

पेंडारी याचा दगा पुण्याकडून खाली कोंकणांत उतरले ते माहाड, कोरेगांव व नागोठणे. पेण, पनवेल, व कल्याण, भिवंडी येथ पर्यंत झावडाझावड करून चिंचणी, तारापुरचे मैदानांत उतरले म्हणोन बडोद्याचें लिहिलें आलें त्यावरून चहूकडील सरंजामाच्या फौजाच्या तयार्या होत आहेत. तुम्हास कळावे म्हणोन लिहिले आहे.

घार संस्थानीं सिवंदी वगैरे खर्चाची वकवक लिहितां पुर्वत नाही. तुम्हीं लिहिले कीं, घद[नावर] प्रगण्यांत दंगा करून आंबा[जीपंताच्या मुलकास उपद्रव] देऊ नये त्यास होळकरवाल्यानीं तो बराबरच केलें. आतां आम्ही तेथें जावें तरी आबाजी सखाराम [कपुवाले] पळटणेंसुद्धा आसपास दाखल जाले. तेव्हां आमचा गुजारा तेथें कसा होतो. आपण हुजूरच सख्त मेहनत करून येक वेळ सोडचिठी हातास येई तें करावें. श्रीमंत राजश्री शेजमानसाहेब नवसरीसच आहेत. तेथील नवं जुनं कांहींयेक नाही. ' कळावे बहुत काय लिहिणें लोभ करावे हे विज्ञापना.

लेखांक [१२८]

श्री

* संवत् १८७३ माघ शुद्ध २

[१९ जनवरी १८७३]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पोष्य बापूजी रघुनाथ [दिचे] सा दंडवत विज्ञापना. ता छ * १ माहे रोवळ-पावेतो वर्तमान येथास्थित जाणोन खकीये कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. आपणाकडोन मार्गसीर्ष शुद्धा ५चे मितीची जोडीबराबर पत्रें आली ती छ १६ सफर लोणी-बाढ्याचें नजीक पावली. लिहिला मजकूर सर्व कळला. त्याप्रो बडोद्याची पत्रें व धारेस मसुदे पाठउन तेथून सरकारचे नावे पत्र आपणाकडेस पाठवावी म्हणोन लिहिले आहे व बडोद्याची पत्रें आली ती पाठविली आहेत. ती पाहून मजकूर सर्व ध्यानास येईल. दादा, तुम्हास जाउन फार दिवस जाले. कामाचा उलगडा अद्याप कांहीं दिसण्यांत आला नाही. तेव्हां पुढें तेथील नैदा मिटोन कार्य होईल ऐसे दिसण्यात येत नाही. परंतु पारखजीनें आस्ता लाउन ठेविले आहे. स्वापेक्षा च्यार दिवस त्यांचे मर्जीप्रमाणें राहणें प्राप्त आहे.

वरकड ईकडील संस्थानसंमंधी वृत्त वरवर तुम्हांस ल्याहावें तरी तुम्ही अजाण नाहीं. साल मारी आश्विनमास तावत्काल मार्गसीर्षपौषपावेतों होलकरसाहेबाकडील सुमे लांबहाते व वावा सुमे ऐसे वदनावर, धार, अमझरे, दिगठाण या लत्यास राहून कोणत्याही प्रगण्याची आवादी पेरणी होउ दिल्ली नाहीं तशांत धार प्रगणा जुजबी वस्ती, तेथें तों काहींच राहिलें नाहीं. ऐसी वेवस्ता जाली. आम्ही प्यार पांच महिने तीन प्यार हजार सरंजाम जवळ घेउन धारेस मुकाम करून राहिलों. तशांत दुखणें होउन दवड खारी जाली नाहीं. गल्हाटा वडूत पडला. निरउपाय जाणून काहींसा आराम होताच बाहेर निघोन राजगडाकडोन झ्राववे प्रगण्यांतून सुत प्रगण्यांत आलों. लोणीवाड्याकडे यावे तों पुन्हां शरीरप्रकृत फारच बिघडली. इतकियात गोदरेकर कमाविसदार कृष्णाजी लगड यांनीं सिव्दी दोन अडीच हजार धरून चडूकडील रस्ते बंद करविले व रांगडेच चडूकडील उठविलें काहींसा आराम जालियानंतर दुसरे मार्गे लोणीवाड्या प्रगण्यांतून जनोंडचे आऱ्या^{११}वर उतरून वीरपुरा^{१२}कडे बागडेत जावें, तों कृष्णाजी लगड याचा सरंजाम आडवा येउन आऱ्यावर लढाई केली. तेन्हां आम्हास उमे राहणे प्राप्त जालें. मग पवार सरकारचा सरंजाम याची रीतभात व मजबुदी आपणास माहीतच आहे. बरें रीतीनें सांगोन मकाणापर्यंत पाहोंचतें केलें. त्यास सांगितलें कीं तुम्ही आमची नुकसानी जी केली याचे कारण काय ? ते माझी मरून घावी. xxनंतर तो मार्ग सोडून वारिया^{१३}कडेस आलो. लगड यांनीं निरर्थक कजिया करून आतां मनस्वी नाळिस्त्या तेथें हुंजर लिहितील परंतु यांतील मतलब मारनिलेचे पाहतां फौजेचे निमित्त करून प्रगण्यांत प्यालीस हजाराचा फाळा करून वसूल घेत आहेत. ऐशा कमाविसदार यांच्या चाली पडल्या. आम्हास तों संस्थानीं रेरपीठाची जागा नाहीं म्हणोन कोठे भवासी रांगडे वगैरे घुंडोन दिवस काढावें, तर कमाविसदार या रीतीनें गळा पडून मनस्वी बोमाटा हुंजर लिहून तुम्हास काहिल करतील म्हणोन तपसीलवार लिहिले आहे. तरी दादा, आपले प्रगणे सुटले असतां बाहेर फिनावयाचें कारण काय ? यास्तव सर्व मुख्दी मानकरी याचे कानावर इकडील व्यवस्था घालोन प्रगणा सुटून थोड्याबहुतानसी संस्थानची आवक राहून सरकारचाकरीही करून. यांतील काहीं न घडे

(२५०) जनौड, लोणीवाड्याच्या उत्तरेस आहे.

(२५१) वीरपुर. हें गांव डोंगरपुर बांसवाड्याच्या (बागड) लत्यास आहे.

(२५२) हें ल्हानसे राज्य गोदरा पंचमहालांत असून ते शिवांचें अंकित होतें. [Aitchison vol VI page 328]

तेव्हा तुमचे बोलण्याची व मेहनतीची शर्त जाली. धार संस्थानी पायकबाद सरकारचे सावकार बुडाले त्याची व आपली दाद येथे कंपनी बाहादर याचें दरबारी लागेल. चिंता नाही [आप]ण आपलेकडून सर्वांस जाहिर करिता चुकलों नाही. त्यापेक्षा आपला वाक काय ? आलिश्या बाहादरसाहेब यांहीं आपली संस्थानसंमंचे दाद लावावी म्हणोन तुम्ही आज वर्षभर तेथें जाउन बसला. अद्याप त्यांतील कांहीं येक नाही. असो. आपल्यास तों तेही घणीच आहे. बरकड मार राजश्री पारखजी यास लिहिळा आहे त्यावरून कळेल. ' पत्राचीं उत्तरें लौकर येत जावी. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विज्ञापना.

लेखांक [१२९]

श्री १ शंकर * संवत् १८७४ माघ शुद्ध ४
[९ फरवरी १८९८]

राजश्रियाविराजित राजभान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो बापु रघुनाथ साध्यांग दडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २७ जाखर पर्यंत मुकाम कराडा प्रो धार येथें यथास्थित असो. जाणून खकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आपण छ २० मितिचें पत्र पाठविले तें छ २६ रोजी पावले. राधोगडवाले याचे पारिपत्य करावें म्हणोन राजश्री पारखजी याहीं सांगितलें. त्यास रातबिरात पिळ कजागी करून पारिपत्य करावे, आपणास बहुत उपयोग आहे व कामास वेध पडणार नाही म्हणोन बगैरे विस्तारे करून लिहिलें तें कळलें. ऐसियास आम्ही खुरगुण ^{२१३} प्रांतीं होतो. त्या वेळेस राधोगडवाले याणीं दगा करून खुडव्यास येउन पळटण मारून तोफा व घोडी घेउन च्यार रूपये खंडणी घेतली. पुढें खुरगुणाकडे येणार म्हणोन राजश्री बापू सरमंडळ निा भुसकुटे व बालाजी बापुजी याणीं आम्हास बोलाविलें. त्यावरून कूच करून नरमदा उतरून गेलो. हें वर्तमान त्यास कळतांच खुडव्याडून कूच करून माघारे वोंकार मांचाल्याकडे गेले. आम्ही कूच करून नेमाड प्रांतीं आलों. लोव्हारी कडोन तांड्याच्या घाटांनीं वर राजगडच्या मैदानांत आलों. इतकियांत राजश्री गणपतराव याचे पत्र आले ते आपणाकडे पाठविलेच आहे. दरकूच नागवापर्यंत

(१५३) लखण. हा महाल होकरवाहीत असून तो नर्मदेच्या दक्षिणेस आहे.

आला तो जेसिंग खेची याणी फौजेची आवई ऐकताच दिगठाणानजीक होते ते कूच करून सोनकळच्या लत्यास गेले. तेन्हां आम्ही पाठलागं कशावरून करावा ? तिकडे उमयेता सरदाराच्या माहाली तोसीस लागेल हे दुरनिमित्त उलटें आम्हावर येणार म्हणोन पाठलाग केला नाहीं. वरकड दादा, सरकारची मर्जी असी, हें आम्हास माहित काय ? आगाऊ समजण्यांत येते तरी पाठलाग करून हजरत बंदीसोडदातासाहेब याचे कुपेनीं व पवार सरकारच्या प्रतापे करून खातरखां त्याचे पारिपत्यच करितो. सध्या आपल्याजवळ सिबंदी, खार, आरब, सिद्दी जोंड चांगला होता, या गोष्टीची चिंता काढीमात्र नव्हती. तिकडे राजश्री आनंदराव मिमाजी व देवासकर यांची व जेसिंग गिरासी यांची लढाई चांगली जाहाली. आनंदराव मिमाजी यांसी सिकस्त केले म्हणोन ऐकिले. देवासवाले याणीं कुमक चांगली केली. माणसे दोनतीन चांगली कामास आली, म्हणोन ऐकितो. गिराशाकडील सरसीची वदंता सर्वतोमुखी आहे. तेथें आपणासही समजले असेल.

येथें बदनावर प्रगण्यांत च्यार रुपये खासदाण्याचे ठराविले. साा राजश्री अंबाजी सखाराम [कंपुवाले] येउन कडोदेनजीक मुकाम केला आहे. तसें आम्ही सडे सामानसी प्रो कराडा येथे आहों. वेळी पाठीमागे मागितल्या त्या देतो म्हणून कबूल केले. परंतु कूच करीत नाहीं. कडोद ^{१५५} सीलोदा ^{१५५} वगैरे तीनचार गांवची जाळपोळ केली. पुढें स्वर्णा वाढवितील असा रंग दिसत आहे. ऐशा इकडील सुभ्याच्या रीती. तेन्हां सरकारचाकरी करावी ते एकीकडे राहून आम्हास आधार नाहीं म्हणोन आमचे गळा पडणार हेंच याचें सामर्थ्य आहे. रिंगणोद प्रो अमशरे ही जागा श्रीमंत सौवती मातुप्री बयासो याजकडील तेथील पांच रुपये घेतले म्हणोन तेथें बोभाट येथून गेला. परंतु रिंगणोदचे आम्ही कांहीं घेतले नाहीं. तांब्याबद्दल [मात्र] घेतले. त्याचा तपशील पेशजी आपणास लिहिला आहे. त्यावरून ध्यानांत येईल.

हली गंगामागिरथी भीमाबाई वुले यांनी सरंजामघेउन वाकानेर व वाघ रिंगणोद छुटले जाळून बरबाद केली. आणि कामदार धरूनही नेले. अंबाजी सखाराम दहा कोशावर जवळ असतां त्यांच्यानीं कांहीं पुस्तपना जाहला नाहीं. असा इकडील वेव्हार आहे. आम्ही तेथील मान पाहून मिउन चालतो. ते आमचेच पाठीं लागणार, दुसऱ्याचे

(१५५) कडोद हे धारकरांचें गांव केसूरच्या पश्चिमेस ८ कोसांवर आहे.

(१५५) सिलोदा, केसूरच्या इष्टान्येस ४ कोसांवर आहे.

काही होत नाही. सरकारांनी कृपा करून आपले माहाळ सोडोन दिले असता सरकार-चाकरी करून दाखवें. किरकोळ बंडाचा भार नाही. आपल्या सामानाची दहशत गिरा-सियासी बद्धत आहे. येथून हे सोडोन गेले म्हणजे नडनगराकडे यावे हे पुरतेपणे आमच्या समजण्यांत आले आहे. 'खर्चाची' चिठी आज पांच दिवशी आगावें पाठविली आहे. पावल. दादा, फार दिवस जाले कार्य ह् उन यावे हे उत्तम आहे. छेप करावा हे विनंती.

पो छ १० शुभा १२सह ११ माहे रजव
उर्फ जेष्ठ मास मंगलवार
[२७ मे १८१७]

लेखांक [१३०]

श्री * संवत् १८७४ वैशाख वा १४
[१५ मे १८१७]

विनंति विशेष. वरकड मजकूर आलाहिदा पत्रावरून कळेल. राधोगडवाले याचे पारिपत्य करावे म्हणोन राजश्री पारखजी यांणी आपणांस सांगितले. त्यास राधोगड किंवा दुसरे कोणी किरकोळ आसपास जाहल्यास पारिपत्य सरकारमज्जींगो होईल. परंतु पारिपत्य करू जातां उभयतां सरदारांच्या माहाळीं खिसा जाहल्यास आम्हास तेथील पत्र असल्यानीं कोणी दरम्यान खिसा करनार नाही. याजकरिता तुम्ही पारखजीचे कानावर घालोन येविसी श्रीमंत राजश्री आलिजा बहादरसाहेब यांचे पत्र घेउन पाठवावे म्हणजे आम्हास ठीक पडेळ. 'दादा, सरकारचा दस्तएवज असल्यानीं बरे पडेळ. नाही तरी हे सुमे उलटे आमचे गळा पडता[त] म्हणोन आपणास सूचनार्थ लिहिल आहे. मग आपले ध्यानांत येईल तें खरें.

वरकड मजकूर आलाहिदा पत्री लिहिला आहे. बडोद्याकडील वर्तमान तरी सौवती मातुश्री आनाबाई घयासाहेब यांस जलोदराचा रोग होउन कैलासवास केला. श्रीमंत येजमान [सीताराम] बाबासाहेबास बद्धत दुःख जाले. घरांत छेत्र होते [ते] ईश्वरास सहन जाले नाही. यसी चहुंकडोन ईश्वरी क्षोभ जाला [त्यास] उपाय काय ? कळावे हे विनंती.

पो छ १० माहे रजव
उर्फ जेष्ठ मास शुभा १२ मंगलवार
[२७ मे १८१७]

लेखांक [१३१]

श्री * संवत् १८७४ आषाढ शुद्ध ६
[२० जून १८१५]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत दादा खासीचे सेवेशी

पो बापु रघुनाथ [दिघे] साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशळ तागाईत छ * ४ साबानपर्यंत मुकाम मनावर येथें यथास्थित जाणोन स्वकीय कुशळ लिहीत जावे विशेष. मौजेचा मुकाम धारेस आल्यावर मालव्यांत कांहीं उत्पन्न जालें नाहीं. सिबंदीचा गवगवा बहुत जाला. याजमुळे सडे सामान घेउन नेमाडांत आलों. परंतु इकडेही भीमाबाई बुळें याचे कुमांड जबरें आहे. मुळक वैराण करून दिल्या आहे. पुढें काय उपजेळ ते खरें. सर्व नेत्र तुम्हांकडे लागले आहेत. कार्याची पैरवी खबर व्हावी.

वरकड वर्तमान पेशजी तुम्हाकडील पत्राची उत्तरें लिहिली आहेत त्यावरून ध्यानांत आलेच असेल. राा आंबाजी सखाराम [कपुवाले] यांचा आमचा सल्लुक जाहला. बदनावर प्राण्याच्या बोली आम्हाजवळ होत्या त्या मारनिलेच्या हवाली करून दिल्या व सरकारचे पत्र होतें तेही दिले. त्यावरून राजश्री बापु रामचंद्र याचे बोलणें पडले कीं, तुमचें कांहीं काम असल्यास आम्ही दादास सांगोन करून देऊं त्यावरून आम्ही बोलणे लाविले कीं, कुडी मुशाफर याणीं वळकावून वसला आहे, आम्ही त्याच्या तळवेची तोडजोड करून निकास करून देत असतां ऐकत नाहीं. त्यापेक्षां इतके काम तुम्ही करोन द्यावे. त्याणीं उभयतांनीं मान्ये करून जखमी, फोती, दारुगोळाबा दाहारा हाजार रुपये ठरावांत आणिले. त्याची निशा वशर्त ठाणें हवाली करून द्यावे. आणि निशा राा गणपतराव ब्रह्मनगरकर याची परस्परें व्हावी, असें ठराव होउन निशा घेउन त्याचे बराबर जावे असें जाहलें. या कामास चार दिवस लागणार इतकियांत भीमाबाई बुळे याणीं रिंगणोद छोटोन खंडेराव बळाल याचे कारकून धरून नेउन पांच चार हजार रुपये खंड ठरविला. नंतर राजगडास मुकाम आला. तेथीलही चार रुपये ठरविले. इतकियांत आमचे त्याचा ठराव होउन ते कूच करून राजगडाकडे गेले. रिंगनोदवाले राजश्री वाळाजीपंत लष्करांत येउन आंबाजीपंत दादा यास बुळ्याचे पारिपत्य करण्याविशीं त्याचे मागे सुसारीपर्यंत आले. आम्ही संकेताप्रो निशा सिद्ध करण्याविशीं राा अमृतरावभाऊ यास ब्रह्मनगरास पाठवून रावजीची हरतन्हे खातरी करून निशा तयार करून त्याचे लष्करांत त्याजकडील कारकून बरोबर देउन पाठविले. मागाहून आम्ही कूच करून जावे,

इतक्यांत भाउची पत्रे आली की, बुल्याचें पारिपत्य याच्यान कांहीं जाहले नाहीं व बोली रिंगणोदच्या व वाघ बाकांनर येथील सुटल्या नाहीं. उलटे याचा सरंजाम आला म्हणोन बोलीवाल्यापासून प्यार रुपये व्याजती घेतले. दादानां सामानाचा जोड पाहून कुक्षीवाले व बुले येकत्र होतील तेव्हां ही मसलत साध्य होणार नाहीं, ऐसा विचार दादा व बापु याणी करून प्रजन्म सभाप आला ऐसा वाहाणा करून ठाला दिव्हा. प्यार महिने दम खाउन बरसाती बाद तुमच्या बोलण्यांत आले, त्याप्रो काम करून देउं असें उत्तर जाहलें. त्यांतील धोरण पाहतां याच्यानीं कांहीं व्हावयाचे नाहीं, असें भाळचें पत्र आले. मग आम्ही तिकडे जाण्याचे रहित केले. त्याणीही तेथोन कूच करून धाववे प्राण्याकडे छावणीस गेले. बुल्याचे कांहीं याच्यान जाहलें नाहीं. नेमांवात येउन फौजेचा आव मात्र कमती जाहला. असो. ते थोर आहेत.

वाघ बाकांनर याची मामलत मस्त्या तुम्ही करावा म्हणोन पाटणकर आपल्यासी बोलत आहेत म्हणोन आपण लिहिले. त्यावरून इकडे मुकाम आल्यावर [स]दरडू माहालाची जमा वहिवाटीची चौकसी करितां कची वहिवाटीची यादी आलाहिदा येथील आमचे स्नेही व जमींदार याजवळ सोध करून लिहून पाठविली आहे. कचे उत्पन्न आहे यांत खर्च सिबंदी वगैरे पाहतां मनस्वी आहे. परंतु आपल्यास घरचे माहाल संनिध तेथेही सिबंदी ठेउन आबाद करणें प्राप्त. तेव्हां इकडील [इ]कडे व इकडील तिकडे असें होईल. आणि हे व ते माहाल आबाद होतील. यास्तव पंच सालाची यादी लिहून पाा आहे. त्याप्रो ठरावांत आणून हे काम पंच साला मस्त्या जरूर करून घ्यावा त्याप्रो साल मजकूरची निशाचिठी पाठवून देउं. साल मजकूरी तों आबादी कांहींच नाहीं. परंतु फौजेच्या जोरे करून बुले याचे खूळ मोडिले असतां आबादी होईल. चिंता नाहीं. तसे सिबंदीचे जोखीम एका ठिकाणीं लागणार नाहीं. दादा, हे काम जाहले असतां दोन प्यार कारकुनाचा गुजारा होउन येखादी पागा तेथें राहील. या दिसी ठाणें रदबदली पडल्यास हरसाल हजार पांचसे रुपये जाजती जाल्यास करावे. परंतु धोरण हेंच आहे.

सरंजामाचा बंदोबस्त होणार म्हणोन आपण पेशजी लिहिले होते. त्यास मालवे प्रांती नित्यशः बंडे परंतु आंवाजीपंत यांच्यानी येकही बंडाचे पारिपत्य जाहले नाहीं हें आम्ही लिहून कळवावे तरी आपलीच वदाई दिसती. हें सर्व आपल्यास माहितच आहे. यांतील भाव सरासरी रा पारखजीसाहेब यांच्या कानावर घाडून आपल्या

सरंजामाचा बंदोबस्त होई असें करावें. दादा, त्या दरबारचें काम लहान मोठे हाती लागेल असें करावे म्हणोन आपण गेला ते समई बहुता प्रकारें सुचविलें आहे. लिहून कळवावें असें नाहीं.

‘ कौट्याचे खंडणीची यादी पेशजी मागविली होती ते कसें जाले ते कळले नाहीं. कांहीं तरी लाभ जाह्यास ठीकच आहे. कळावें बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

सेवेसी अमृतराव विठल [दिघे] कृतानेक सां दंडवत विनंती. लिहिले परिसोन पत्र पाठउन सांभाळ करित गेले पाहिजे, इकडील मार रा बापुसाहेब [दिघे] याणी लिहिले आहे त्यावरून ध्यानांत येईल. कार्यसिधी करून लवकर पाठवावी लोम करावा हे विनंती.

राजश्री जावई येथेच होते. आतां बदनगरास गेले आहेत. फिरून येतील. विज्ञापना. सडीखारी करितां जावई यास बराबर घेतलें नाहीं. कळावे हे विज्ञापना.

पो छ २१ सावान

डा आषाढ वा ९ सोमवार

[७ जुलै १८१०]

लेखांक [१३२]

श्री * संवत् १८७४ अधिक श्रावण शुद्धा ११

[२४ जुलै १८१०]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो बापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * ९ रमजानपर्यंत मुा किले मांडव येथें यथास्थित जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे. विशेष. आपणाकडोन अलिकडे पत्र येउन वर्तमान कळत नाहीं, तरी असें न करितां पत्र पाठवून सविस्तर कळवीत जावे. यानंतर इकडील वर्तमान अधिकोत्तर ल्याहावें असे नाहीं. तुम्हाकडील पत्रें येत गेली त्यांत तेथील बोलण्याच्या मानाप्रमाणें आपण येथें लिहीत गेला.

अलिकडे पुण्याकडील मान वीथर होउन जलचरानीं प्यालीस पन्नास लक्षाचा मुलुख राजधानी याजकडोन लाउन घेतला. त्यांत कोकण प्रांत, वसई वगैरे

करनाटक, धारवाड, गुजराप, जंबुसर इबई असे माहाळ व च्यार किले दिल्ले व इकडे आमदाबाद, पेटळ[व]द हे माहाळ गायकवाड याचें नावें करून दिल्ले. पुण्यास आ[ळ]पिछानीं ल्हानमोठे सरंजामी त्याचे म्हाळ मोकळे करून देउन त्याच्या भेटी घेउन त्याचे बंदोबस्त करून दिल्ले म्हणोन बडोबाहून लिहिलें आलें. त्यावरून तुम्हास लिहिले आहे. आपलेकडीलही कारकून कोणी तेथें असतां तरी तेथील आळपिछीनसाहेब याचे कानावर घालोन बोलणें जावळें असतें. तो समय तरी गेळा. परंतु आतां श्रीमंत मातुश्री [मैनाबाई] बयासाहेब याही उद्योग बडोबास जावयाचा केळा आहे, व तेथील संस्थानीं व कारभारी यांची पत्रें बयासाहेबास आली कीं, तुम्ही येथें यावे. बंदोबस्त करावयासी येईल. याप्रमाणें लिहिले आले. त्यावरून बाईसाहेब जाण्याचा उद्योग करीत आहेत. यास्तव आपणास श्रीमंत राजश्री काकासाहेब याही पत्र लिहिले आहे, यावरून ध्यानांत [येईल] उतरे लवकर येत असें करावें. त्याप्रमाणें बडोबास जाण्याचा वेत होईल.

वरकड घराकडील वर्तमान नारोपंत [आठले] लिहितील त्यावरून कळेल. १ बडूत काय लिहिणे छोम करावा हे विनंती.

शेवेसी अमृतराव विठळ कृतानेक साष्टांग दंडवत विज्ञापना ऐसीजे. निरंतर पत्र पाठउन सांभाळ केला पाहिजे. इकडील वर्तमान राजश्री बापुसाहेब याणी लिहिले आहे त्यावरून कळेल. हे विज्ञापना.

पो छ ५ सवाल

डा आश्वण सुा ७ मंगळवार

[१९ अगस्त १८१७]

लेखांक [१३३]

श्री * संवत् १८७४ अधिक आश्वण वा ११

[८ अगस्त १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा खासीचे सेवेसी

पो बापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता
छ * २४ रमज्यानपर्यंत सुा धार येथें यथास्थित जाणोन स्वकीय लिहीत जावे विशेष.
आपण अधिक आश्वण वष चतुर्थीच्या मितीचे पत्र पाठविलें तें वष एकादशीस पावले. पत्रां
मजकूर कीं, 'श्रीमंत मातुश्री मैनाबाईसाहेब [शिंदे] व बाळाभाई सेठ यांचा काल जाहल

म्हणोन तूर्त दरबार बंद आहे. दरबार चाळू होण्यास आणखी आठ दहा दिवस लागतील. असे अनेक प्रकारचे वेध येतात. याजमुळें आपल्या कामास दिवसगत लागती. प्रस्तुत राजश्री प्रेमानंदभाई याणीं सर्व वर्तमान पारखजीसाहेब यांस निवेदन केले. त्यावरून पारखजीनीं आठ पंधरा दिवसांत कार्य करून रवानगी करितों म्हणोन बहुत प्रकारें खातरजमा केली आहे. मुख्यांचा व पारखजीचा लोभ त्यापेक्षां कार्यसिधी होईल' म्हणोन वगैरे मजकूर विस्तारें करून लिहिला तो अक्षरशाहा मनन करून बहुत संतोष जाहला.

ऐसियास दादासाहेब, आपण गेल्या तागायत दरबारीं अनेक प्रकारचें विक्षेप पडत गेले. आपली दैवदशा व संस्थानिक यांचे ग्रह बलोत्तर तेव्हां आपला उपाय काय ? पेशजी आपलें पत्र आले. त्यांत मजकूर की, लग्नाचा समारंभ जाहला म्हणजे चिठी बदनावर प्रगण्याची घेउन पाठवितो, असी स्वच्छ अक्षरे होती. त्यावरून संतोष मानून आणखी जसे तसे दोन महिने काढिले. हाली पत्र आले त्यांत उभयतांनीं कैलसबास केला हे ऐकोन चिचास पश्चात्ताप वाटला कीं, आपलीच दैवदशा तेव्हां तेथे दरबारीं नाना प्रकारचे विक्षेप पडतात. उपाय काय ? ईश्वरसत्तेप्रो दिवस काढणें प्राप्त आहे. आतां दरबार चाळू जाहला असेल. तसे प्रेमानंदभाई व बापूभाई सेठजी यासीच बोळोन त्याचे हातोन लवकर कार्य होई तें करावे. साल मजकूरची तोजी मकईची याच्या बसुलास प्रगणे मजकुरी बहुत घामघूम होत आहे. रांगडे कायेर होउन आम्हास बजीदपणा वारंवार लिहून पाठवीत आहेत. याजकारितां आपण यशस्वी होउन इतकी तरी चिठी घेउन आंबाजीपंतसुद्धा पत्रें वसूल बंद करण्याविसीची पाठवावीत.

तसें गांगली, बाघवोर येथील मजकूर आपण लिहिला कीं, पेशजी यादी पाठविली होती. त्याचा मजकूर आजपावेतो त्याणीं काहीं जाब दिल्या नव्हता. हाली दोन तीन दिवस जाहाले. त्याजकडील बोलणें लागले आहे कीं इस्ताबा तरी होत नाही. कवी बहिवाट सांगतो. नेमणूक करून देतो. त्याप्रो ध्यावी. येथें खर्चाची बोट आहे. याजकारितां मोघम दहा हजार रुपये घावे. हे पार पाडोन तुमचा आमचा स्नेह असाच चालण्यास पुढें तुम्हाकडे बहिवाट राहिल. ऐवज पटल्यावर आथवा घालमेल पुढें मागे करण्यास जबरदस्त. तेव्हां ठाण्याची खातरजमा पाहिजे असी त्याची बोलणी पडली म्हणोन लिहिले. त्यास दादा, पंचसाला बहिवाट जाहल्यानिना सिबंदी सावकार फिटणार नाही. तूर्त काळी आबादी गांगली व वाकानेर येथें कांहींच नाही. तशांत साल मजकूरचे आबादीचें दिवस जाऊन

साल नेहमी आंगावर भरावे लागले. व सिबंदी [खर्च] आंगावर घ्यावा लागेल. त्याजकडील कारकुन येथे आहेत. त्याणी कसबा वगैरे दंडोन वरवाद केला. तसे त्याणी सिबंदीही फारसी ठेविली नाही. त्याजप्रमाणे आपण केले असता आबादी होणार नाही. यास्तव इस्ताबा जाहल असता त्यास [व] आपल्यास ठीक पडेल. उभयपक्षां हिशोबाचे वगैरे तंटे वखेडे होणार नाही. परस्पर सुरळीत चाखून सरकारी व सावकारी साख राहून सर्व पार पडेल. वरकड ठाण्याच्या खातरजमेविसी आत्माराम बाबा दिवाण याची [बोली] करून घेतली असता चिंता नाही. आपल्यास ठाणे वळकावण्याची आगरज असती तरी पेशजी दोन वेळा ठाणे घेतलेच होते. ते कर्तव्य आम्हास नाही. आपले येजमानाचे चालीत असे वंड वेव्हार नाही. आपणही त्याच मार्गे वागत आहो. टाहा हजाराची निगा देउं चिंता नाही परंतु आगेमागे सिबंदीच्या देण्याचे तंटे वखेडे चालतील याचा मात्र विचार आपण पुर्तेपणे करावा. ते दरवार घोर, आपली वहिवाट सावकारीत राहून दरवारांत साख राही ते करावे. ' पाटणकर आहेत. वहुत काय लिहिणे जोम करावा हे विनती.

पो छ ४ माहे सवाल

जा श्रावण शुभा ६ सोमवार

[१८ अगस्ट १८१७]

लेखांक [१३४]

श्री * संवत् १८७४ श्रावण शुभा ६

[१८ अगस्ट १८१७]

विनंती विशेष. पांच बंदातील मजकूर पाहून सविस्तर घ्यानांत आले इकडेही याप्रमाणेच वेव्हार समजण्यांत आहे. गुजराथ प्रांतीं ठाणीं दाखल जाहली. आपण कलमबंदीची यादी लिहून दिली. त्यांत आक्षेप घेतला की, येथे श्रीमंत मातुश्री वयासाहेब यांच्या कानावर घालोन व बडोद्यास लिहून जाव आणवावे, त्याप्रो झ.सीकर सिबंरावभाउ यांचे कारभारी गोपाळरावभाउ म्हणोन आहेत त्याची मानप्रतिष्ठा कंपनीचे घरी कलकत्त्यास चांगली आहे म्हणोन लिहिले. असियास दादा, तुम्ही थकेरी कारकून तरी नाही. जे कराल ते येथे उभयतां येजमानसाहेबाकडून रुकार न पडे असें होणार नाही. तसे बडोद्यासच सरासरी क्रनेलसाहेब यांचे कानावर जाउन मातुश्रीसाहेबाची स्वारी जाण्याचा उद्योग येतुनिमिल्ल होत आहे. हे वर्तमान अगाउ पेशजीचे पत्री आपणास लिहून कळविले आहे. तेव्हां तुम्ही उद्योग करितां तो मान तेथील रुकारावर येउन चुकला. आतां इकडील आक्षेपा आक्षेप न घेतां कार्याच्या पैरवीत लागावे. तसें मातुश्रीसाहेबांनीही

तुम्हांस पत्रीं लिहिले आहे. आतां रिकामे वार्ता ऐकून परिणाम नाही. सर्वांनीं आपआपले ठिकाणीचे बंदोबस्त करून घेतले. त्यापेक्षां आपण निर्वलपणें दुराग्रहांत पडोन परिणाम सुध नाही. बडोबास जोडी पाठउन पत्रें येण्यास भासपक्ष लागेल. याजकरितां कोण-त्याही उत्तराचा आक्षेप न घ्यावा. पत्रें मागाहून पाठउन देतों. बडनगरची मंडळी सर्व सुखरूप आहे.

! दादा, केशवराव माहाडीक याचे पत्र आले कीं, दिक्[ग]ठाण येथील मामलेदार आम्हांस काढावयाचा आहे. [तरी] तुम्ही साहाय्य करावे. पाच शो मदतखर्च तुम्हांस देऊं. हें कसें ते लेहून पा. वरकड मजुरी करावयास आम्हांस दोष नाही. परंतु तेथ पारखजीस ते गैरवाका लीग म्हणोन आपणास सुचविलं आहे. कळावे. जाल्यास करूं. वहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विज्ञापना. दादा, आपले लिहिल्यावरून आजपावेतों कोठे आवडाव केली नाहीं याचें कसें तें सुचवावें हे. विनंती.

पो छ * ४ माहे सवाल

उा श्रावण शुभा ६ सोमवार

[१८ अगस्ट १८१७]

लेखांक [१३५]

श्री * संवत् १८७४ श्रावण वा ७

[३ सितंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो वापुजी रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता श्रावण वा * ७ पावेतों वर्तमान यथास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत असिले पाहिजे. विशेष. आपण पेशजी दोन खिस्तीचीं पत्रे पाठविलीं ती पावली. त्याची उत्तरेंही येथून रा केली तीं पावलीच अ[स]तील. आपण लिहिले कीं, प्राो ब्रदनावर व बेरशा दोही माहालाच्या यादीवर मखलासी होउन सनदा तयार जाल्या आहेत. येथें दरबारखर्चाबा किरकोळ साहासात हजार रुपयेपावेतों ठरला. त्यास येथेच राजश्री गणपतरावजी बडनगरकर याचे वकीलाकडून काम करून घेउन सनदा त्यांचे स्वाधीन करून पो. आपण बडनगरी रावजीकडे ऐवज भरून सनदा घ्याव्या. आतां वेध राहिला नाही. त्याजवरून गणपतरावजी याची निशा घावी. त्यास विचार पाहतां ठीक नाहीं व आपले

सुतही पडले नाही. हें जाणोन राजश्री अमृतरावभाऊ यास बडनगरी पाठउन राा संतोकराम हरचंद यांचे दुकानी खातरी करून साहा हजाराची निशाचिठी लष्करांत रो दामोदर परशराम मारवाडी याचे दुकानी पाठविली आहे. त्यास पत्र पावतांच [स]दरडू माहालाच्या सनदा शेटजीच्या स्वाधीन करून लिहिल्याप्रो ऐवज घ्यावा. आतां अवकाश होउं नये. दादा, बदनावरची चिठी येण्यास येक घटकेचा अवकाश करू नये. आपणास दरवारखर्चाविसी अढचण जाणून प्यार रूपये खरादाद सोसून सावकारी निशा पाठविली आहे. आतां चिठ्या पाठवावयासी विळंब करूं नये. बदनावरच्यांत तोजींच्या वसुलाची निकड केली आहे. परंतु आपल्या पत्रावरून वसूल देण्याची मनाई केली. परंतु दिवसगत लागल्यास निकड फार करतील. आमचा मुकाम कुक्षीस राहील. आपणांकडून चिठ्या आल्यावर सरजामसुधा मुकाम प्रगण्यांत येईल. बरकड मार पेशजी लिहिला आहे त्यावरून कळेल. ' वहुत काय लिहिणे लोभ असावा हे विनंती.

पो छ २९ सवाल

उा भाद्रपद शुभा १ शुक्रवार

[१२ सितंबर १८१७]

लेखांक [१३६]

श्री * संवत् १८७४ भाद्रपद शुभा १

[१२ सितंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा खागीचे सेवेसी

पो वापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २९ शवालपर्यंत यथादित्त जाणून खकीये कुशल छिहीत जावे. विशेष. आपण आणव वा सष्टीची मितीची पत्रें व प्रगणे बदनावरची सोडचिठी पाठविल्याप्रमाणें वष त्रयोदशीस पावली. राजश्री आबाजीपंत दादा [कंपुवाले] याचे नावें पत्र [आले] आहे ते अबाप त्याजकडे पाठविले नाही. एकदोन दिवसी पत्रें त्याजकडे पाठवितो, परंतु मारानिलेचा मुकाम थांदल्यास होता तो सोडचिठी आली असें कळतांत कूच करून महीवर मुकाम आला आहे. आज उबा बदनावरास दाखल होतील. आमचा मुकाम सध्या लोव्हारीस आहे. आतां कूच करून इकडे येउन मग होईल तसा मजकूर लिहून पाठवूं. परंतु येका पत्रानीं दखल देतील असें दिसत नाही. याजकरितां निश्चून ताकीदपत्र पाठउन थावे. जमींदार याचे

नावें सनद होती त्याची नकल करून त्याजकडे पाठविली आहे. तोजी बंद आहे परंतु आतां त्याणीं निवृत्त वसुळाविशीं फार केली आहे. आम्हीं प्रगण्यांत मुकाम नेल्यावर होईल तसें ताबडतोब लिहून पाठवितों. परंतु तेथून ताकीद करण्याविशीं हैगई करूं नये.

कुक्षीची कांहीं तोडजोड करावी म्हणोन मातुश्रीसाहेबांची स्वारी नेली होती परंतु भुशाफर मात्रागमनी तो कांहीं तोडीवर येत नाही. जमीयत करून आहे. सध्या तें काम मागे टाकून पुढें होईल तसे लिहून पाठवूं. बरकड मार मुकाम वरती आल्यावर जसें होईल तसे लिहून पाठवितों. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

सेवेसी अमृतराव विठल साा दंडवत विज्ञापना ऐसीजे. राजश्री बापुचा मुकाम लोन्हारीस आहे. आपली पत्रें आली, आतां आज उद्यां वर ते येतील. बदनावर प्रगण्यांत मुकाम गेल्यावर होईल ते लिहून पाठवीन. आपण तेथून ताकीदपत्र पाठविण्याविशीं हैगई करूं नये. बापुचा मुकाम येतांच सविस्तर लिहून पाठवितो. श्रुत होय हे विनंती.

पो छ १८ माहे जिल्हकाद

ठा भाद्रपद वष ५ मंगळवार

[३० सितंबर १८१७]

लेखांक [१३७]

श्री * संवत् १८७४ भाद्रपद शुभा १४

[२४ सितंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो बापूजी रघुनाथ कृतानेक साा दंडवत विनंती. येथील कुशल ताा छ * १२ जिल्हकादपावेतों साा लष्कर नजीक उठावद दरोजा शहर धार यथास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लेखन करीत असावे विशेष. आपण भाद्रपद वष ७ चें पत्र पो तें पावोन लेखनार्थ कळो आला. दोनतीन खानग्यापत्रें पाा उत्तर आले नाहीं. येथें सध्यां श्रीचे उल्लाहाची गडबड होती व अपरपक्षाचे दिवस, याजमुळें बोलणें बंद आहे. नवरात्राचे संवीत कामाकाजाचे उलगडे करून घेतो म्हणोन वगैरे लिा.

ऐशियास आपलीं पत्रें आली त्याचीं उत्तरें तेच वेळेंस लेहून राा केली. परंतु मार्गांत वष पडला साा पत्रें पावली नाहींत. हे आगाव जोडी माधारा आल्यावर पुन्हां पत्रें पाा त्यांत

लियोच आहे. आपलेकडील लेखाचीच रात्रदिवस वाट पाहात आहो. दरम्यान गढबडीचे दिवसामुळे अवकाश न पडला. त्या अलीकडे बोलणी होउन नमुदांत आणिलेच असेल. श्रीमंत राजश्री आलीज्या बाहादरसाहेब व राजश्री पारखजी यांस संपूर्ण अगत्यवाद, या ठिकाणचा बंदोबस्त कर्तव्य आहे, त्याप्रो करतील. त्यांचेसिवाय दुसरा आश्रय आपल्यास कोणता आहे ? आजपर्यंत त्यांचे योगेच दिवस निघाले, पुढेही निघतील. परंतु येथील व्यवस्ता दिवसेदिवस आहे ती वारंवार काय ल्याहावी. सरंजामांत लोकांचा मनस्वी घोळ जाला आहे. आम्ही मात्र विजयादशमीस श्रीमंताची आज्ञा घेउन बाहेर येउन राहिलो आहो. घरसरंजाम, तोफखाना पागा जवळ आहेत. बरकड सिवंदीचे लोक कोणही निघत नाहीत. मोठ कुटारा पडला आहे. तसाच येथे संस्थानचा प्रकार आजपर्यंत जसे तसे दिवस निघाले. पुढे श्रीसत्तेवर आहे. कसा निर्वाह होईल ते होवो. परगण्याची आस्ता तर राहिलीच नाही. असा विचार आहे. काहीं नजर पुरत नाही [केवळ] आपलेकडील लक्ष ठेउन दिवस काढीत आहे. त्यास आता आपण दिवसगत लाउ नये. दसऱ्याचे संधीस लियो अन्येच जाले असल्यास उत्तम, नाहीतर दिपवाळीचे आंत तरी उलगडा करून घ्यावा. सिवंदी हातांत राहिली नाही. येखादे अधिकउणे जाल्यास दोषाधिकारी मात्र आपण होतो. परंतु आपला इलाज काय ? दौलतीची दशा ही जाली. माहाल मुलूक जिकडे तिकडे गुंतला गेला. तेव्हा येथील व्यवहार कशावर चालावा हे ध्यानांत आणोन दुसऱ्याचे दर्द न पाहिल्यास उपाय नाही. अस्तु. तुमची कामकाजे लौकर जाल्यास उत्तम. नाहीतर आजपावेतो देउ दिलाउ होत गेले तसे पुढे जाल्यास आमच्यानीं सांभाळेल तेथवर सांभाळू. पुढे लक्ष्यार. आपला उपाय आहे तो करीतच आहां. इतक्यावरही ध्यानांत न आल्यास मर्जी. अस्तु. येथील चालले पाहिजे याचे संकट त्यांनाच आहे. तिकडून माहाल सुटल्यावर दुसरीकडून सुटतील हें आम्ही लिहीतच आहो. यांच्या आगल्यावर दुसरा धरील, नाहीतर काय गरज त्यास ? आपले कडील सोडचिठ्या देउन त्याजकडोनही देवाव्या. तेथोन जाल्यासिवाय परभारा होणार नाही. त्याप्रो आपण करविलेच आहे. याची त्वरा मात्र असावी.

होळकर यांचे फौजेनीं पांच च्यार माहालास उपद्रव देउन पुढे षाट उतरोन गेले. कोट्याचे खंडणीची यादी पेशजीचे रागांत पा आहे. व आपले खर्चाची तजवीज जाली ती करून चिठी पा आहे. दादासाहेब, आपण लियो कीं दरबारखर्चास दोन हजार रूई पाहिजेत. ऐशियास कोणही सावकार येथे नाही व सरकारांतही काहीं मागावे तो अर्थ येथून ठेवून

कळवावें ऐसें नाहीं. त्यास बदनावरची सोडचिठी हाती येउन पुढें आपण पाा असतां दरबार खर्चाचे प्रांच रुपये देणें पडतील. त्याची चिंता नाहीं. सावकारास आधार होउन मेळ लागेल, तोपर्यंत आपणास तेथें राहणें प्राप्त आहे चिठी येथें आळी म्हणजे सर्व कांहीं घडेल. आगाउ दादा, कसें होते हे ध्यानांत यावे. ' आपणास अजाणा वेव्हार कांहीं नाहीं.

येजमानसाहेब नवसरीसच आहेत. जेलचेराकडील उमारणी बहुत आहे. ठिकाण नाहीं कां कोणी कळे जातात. दादा, सेठजीची प्रकृत बहुत मिष्टभासेणी आहे असे बहुवार्ता आहे. कारण नरोत्तम फार दिवस राहिल. परंतु कांहीं त्यास [फल शालें नाहीं.] येसे न व्हावे. आपण आम्हांस येथ गुंतविलें आहे. कार्य करून लौकर यावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [१३८]

श्री * संवत् १८७४ भाद्रपद शुद्धा १४

[२४ सितंबर १८९४]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

दादासाहेब खात्रीचे "

पो बापू रघुनाथ कृतानेक साा दंडवत. विज्ञापना. छ * १२ माहे जिल्ह्यादपावेतो वर्तमान यथास्थित असें विशेष. आपणाकडोन बडनगरचे डाकेबरावर भाद्रपद वा २ पत्र आले ते आताच पावले. पत्रां आज्ञा कां, मंडळोई यास ताकीद करून मकईची तोजी बंद करावी व पत्र वरचेवर पाा जावे. ऐसियास, दादा, आपण तोजी बंद करावी म्हणोन लािा आणि येथें बदनावरच्या सनदा राजश्री अंबाजीपंत याजकडे जाल्या हे वर्तमान आपणास माहीत आहे किंवा नाहीं हे न कळे. पारखजी खातरी करितात आणि येथें तो फौजावर फौजा सुटल्या ! तेव्हां आमची दाद कसी लागती ! याजकरितां आपण सूचना लािा आहे. कागद दरम्यान आपणाकडे पावले नाहीं. यांतील कारण मिळोन हळकारे रस्त्यांत लुटले गेले ते मावारी आले. ते पुन्हा रवाना केले आहेत. पावतील. दादा, आपले पत्र आले तरी आणखी संरंजाम धरून हे माहाल सोडत नाहीं. तेव्हां आपण तरी कांहीं उपाय करावे. मग समूली जावे किंवा आपले वतन हातास येवो असें मनांत आहे. परंतु सुरलीतानीं सोडतील ऐसे दिसत नाहीं. कोट्याची यादी पाा आहे. तूर्त बदनावरचे बोलणें असावे. आणि

हे चिठी लोकर पारखजीस विनंती करून मागवावी, म्हणजे आपले खर्चावेचाचा बदोबस्त होउन मग दोन दिवस अधिकउणे राहून दुसरें माहालची पेरवी करावयासी येईल. दादा, आपण सर्वजाण आहेत त्याहावे ऐसे नाही. लोभ कीजे हे विज्ञापना.

लेखांक [१३९]

श्री * संवत् १८७४ आश्विन वा ७

[१ नवंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेशी

पो वापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * २१ जिल्हेजपर्यंत मुक्ताम धार येथें वर्तमान यथास्तित जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत असिजे पाहिजे. विशेष. आपण पत्र अश्विन शुभा नवमीचे पाठविलें ते पावले. चार बंद मजकूर लिहिला तो अक्षरगाह मनन जाला. असेंच निरंतर लिहीत जावे. प्रगणें ब्रदनावर येथील दखल छ १२ जिल्हेजी जाहली. राजश्री आंबाजी सखाराम कुच करून उजेनचे मार्गे मेथे. मजारानिलेनीं प्रगण्याची तसनस बहुत केली. असो. दिवसाप्रमाणें जालें. त्यास उपाय नाही. श्रीमंत अलिज्या बहादरसाहेबांनीं कृपा केली. त्यापेक्षां प्रगणा पुढे सुधारण्यांत येईल. ठाणे दखल जाहले हीच गोष्ट मोठी जाहली. अंतत चार रुपये देणें ठरलें आहेत व माझे खर्चास अडीच तीनपर्यंत जरूर पाहिजेत. याची चिठी शाहाजोग चांगली हेंच पत्र पावताच अती सत्वर पाठवावी. येविसी हेगय व आळस व अनमान सहसा न करावा. येथें वेआव होण्याचा समय आहे. ऐसियास दादा, पत्र येतांच चिठी पाठवावी. परंतु येथें सावकारी बेमारांत साख कशी काय आहे हा मार्ग आपणच ठेविल्याप्रो चालत आहे. अस्तु. दखल जाहली तेच समयीं सावकाराकडून चिठी करून पाठवितों. मी धारेस आहो. शरीरी खस्तता नव्हती. आतां आराम कांहींसा जाहला आहे. रतनजी सेठ यास बोलाउन खातरी केली आहे. मागील पुढील देण्यावेण्याचा बंदोबस्त करोन दिपवाळीचे आंत बाहेर लिहिल्या अन्वये चिठी करून पाठवितों. आपण कांहीं चिंता करूं नये.

बडोद्याची पत्रें आली आहे ती पाठविली आहेत. ती पाहून मजकूर जिकडील तिकडे मुख्यास सूचक व्हावे ये अर्थां लिहिले आहे.

(२५६) ब्रदनावरची 'दखल' २३ अक्टूबर रोजी क्षाल्याचें प्रत्यक्ष वापुमी रघुनाथ लिहीत आहे अर्थात् दिव्याचे चरित्रकार यांचें विधान सखाला सोडून आहे असें स्पष्ट दिसतें.

वाघ वाकानेर येथील चिठी मागाहून पाठवितो. तो वेव्हार आपले हाताने न जावा. आपले उपयोगी बहुत आहे. मी ल्याहावे ऐसे नाही. ' सर्व आपले ध्यानांतच असेल. सर्व मागाहून लिहून पा.

बरेसे येथे कारकून पाठविला म्हणून लिहिले होत. एसियास कारकून तेथे कोण गेला काय नांव हे येथे कळले नाही व दखलीचे वगैरे त्याणीं तेथून इकडेस कांहींच लिहिले नाही. तेव्हां कशावरून समजावे ? असो. दखल जाली नाही ऐसे वाटते. आपल्यास मारनिलेनीं लिहिलेच असेल. तशी वकीलाची चकती आपले हातीं आली न आली हे न कळे.

आमक्षरे, वाघ वाकानेर येथील भालवणीचा मजकूर लिहिला. त्याचा जाब पेशजी लिहिला आहे. त्यावरून ध्यानास येईल. वाघ वाकानेर येथील वस्ती प्रस्तुत खुंदेराववाले याणी बरबाद करून ठेविली आहे. त्यास पेशजी लिहिल्याप्रमाणें उत्तर आले म्हणजे, वाघ वाकानेरसंबंधी भालवण पाठवून देतो. आतां जे करणें ते जखदी जाल्यास आवादी होईल.

तसेच आमक्षरे येथील वीसपर्यंत ठरल्यास ठीक पडेल. ज्याजती झाल्यास निमावणी होणार नाही म्हणोन अनुपराम याणी खच्छ सांगितल्यावरून आपणास लिहिलेच आहे. तूर्त तेथे आरबांनी मनस्वी वेव्हार करून वस्ती राजगडेसुधा बरबाद [केली] आहे. राजा व बाई अनुपरामसुधा लालगडास पळून गेली आहेत. आरबाचा बंदोबस्त होणें तो आपलेच हातून होईल असे आहे. यास्तव तेथे आपणास सर्व श्रुत व्हावे म्हणोन लिा आहे यातील तेथें सतंग बोलेन आकडा येथपर्यंत ठरल्यास तेथील राहणाराचा खर्च सिबंदीसुधा आपले आपण पाहूं. परंतु सावकाराचा फसवा जाल्यास सरकारांतही आपली साख राहणार नाही. तसे तीन्ही महाल आपलेकडेस सांगितले असतां आवादीही होईल चिंता नाही. परंतु तूर्त सावकार अंगास न यावा यास्तव वारंवार तपसील लिहितो. सध्याचे सरकारांनी पैशावर नजर दिल्ली असतां माहाळची उस्तवारी होत नाही. दंडपुरईस तरी आतां येक पैशाची जागा खुंदेराववाले याणीं ठेविली नाही.

सरंजामाची वेवस्ता लेहून सुचविले. 'यास हे दिवस आपण पहिलेपासून मागतच आहों. परंतु दिवसमानानीं आज ताा कोण्हासही आगत्यवाद पडला नाही. प्रस्तुत मारनिलेचा अडा येथेच येउन नजीक पडला. तेव्हां ज्याजवळ जसेतही त्याचे नजरेस येउन दुसमानगिरी ज्याजतीच लेखितात. याजकरितां कांहींसी छाटाछाट केली आहे. कामाचे सिध जाल्यास विशेष अवकाश पडणार नाही.

खर्चाविसीचे लिहिले होते. त्यास येथें येतांच खानगी जाली ते रा नारोपंत [आठे] याही लिहिलेच असेल. चांद्दकडील त्वर्चेच येकत्र होउन बहुत तारावळ जाली. ते पत्री काय लिहावी. असो. होईल तसे करीत आहे. आपण कोण्ही गोष्टीची काळजी करो नये. याच रीतीनें आज ता आपण दिवस येथेंच काढिले. पुढें ईश्वरसत्ता असेल ती खरी. राजश्री बःबाजी आदी करून सर्व मंडळी घरीं खुशाल आहेत. बहुत काय लेहूं हे विज्ञापना.

पो छ १६ मोहरम

आ कार्तिक वा ३ बुधवार

[२६ नवंबर १८१७]

लेखांक [१४०]

श्री * संवत् १८७४ कार्तिक वा १

[२४ नवंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळजीपंत दादा स्वामीचे सेवेशी

पो घापु रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १४ मोहरमपर्यंत म्हा बदनावर येथें वर्तमान यथारिधित जाणुन खकीये कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. आपण पत्रें शुद्ध सप्तमीची पाठविली ती पावली. लिहिला मजकूर अवगत जाला. तेथील सरकारचें पत्र पवार सरकार याचे नाचे पाठविलें. त्यात मजकूर मालवे प्रांती बंडाई करून सरकार खालसे माहाली बंडवाले उपद्रव करितात व आंबाजी सखाराम [कंपुवाले] याचे निसबतीचे पळटणानें दगा मनस्वी करून माहालकरी यांस तोसीस लावीत आहेत. येविसी तुम्हाकडील सरंजाम मंडूसर खाचरोदवाले यांस समज होउन बंडवाले याचे पारिपत्य करावे ऐसे निक्षून सरकारचे पत्र व आपलीं पत्रें श्रीमत मातुश्रीसाहेबास व आम्हास आली ते पाहून बहुत संतोष जाहाला. दादा, सरकारचाकरी आज्ञेप्रमाणें करावी ऐसं येथील येजमानासह सर्वत्राचें मानस बहुत दिवस होतें त्याप्रमाणें सरदारसाहेब कृपावंत होउन आपले सरजामाकडोन काम घ्यावें, हे मानस चित्तापासून. तेव्हां आपणही चाकरी करावी. तसी समयानसात या मागें जाली तो माहालकरियानें बोळविलें असतां करीत गेलों. पुढेंही हेच उमेद आहे. प्रस्तुत राजश्री आंबाजी सखाराम याचे निसबतीची पळटणाचा दंगा उजनी पलीकडे काय असेल तो न कळे. परंतु मान पाहतां

विशेष नाही. तसें मंदूसर खासरोदवाले याणीं आम्हास बोलावण्याविशींचे कांहींच अहितें नाही. आतां आपलें पत्र आले. त्यावरून आम्हीच आपलेकडोन त्यास पत्रें पाठविली आहेत. त्याची उत्तरे येतील त्याप्रमाणें बडनगर, खाचरोद इकडील उपराळा खण्यांत कमती करणार नाही. तसें मंदूसरवाले यांसही पत्र लेहून पाठविलें आहे. येथीलही उत्तर येईल तसें करूं. परंतु मंदूसर येथोन च्याळीस पचेताळीस कोस, सरंजाम तेथपर्यंत जाणें, मार्गांत खाल्ले माहाळ, दुरील पला, तिकडे जाउन सरकारचाकरी करावी. परंतु ईकडील सरंजामाचा वेव्हार तीकडे आज ताा जाला नाही. यास्तव मंदूसरवाले यांस सरंजामाचा दुजोरा देण्याविशी व हरयेक कुमक बरदास्तीविशीं हुजूरचें लिहिणें पकेपणें असावे. आमचा नवीन वेव्हार तीकडील माहितगारी बहुतसी नाही म्हणोन संशय आहे. १ बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हे विनंती.

पो छ २५ मोहरम

उा कार्तिक वा १२

[५ विसंबर १८१७]

लेखांक [१४१]

श्री * संवत् १८७४ कार्तिक वा १

[२४ नवंबर १८१७]

विनंती. येथील कुशल तागाइत छ * १४ मोहरमपर्यंत यथास्थित असे विशेष. वरकड मजकूर आलाहिदा पत्रीं लिहिला आहे त्यावरून ध्यानास येईल. सरकार चाकरी करण्याविशी आपण विस्तारें करून लिहिलें त्यास दादा, हेंच आपण मागत होतों परंतु सूक्ष्म वेव्हार यांत आपलेकडील सरंजामाचा मानमार्ग पाहतां अरब, सिद्दी, पठाण यांस दिनचर्या दिल्याविना दिवस जातो असें होत नाही. तसा महिन्यापुंधरा दिवस चालविण्याविशी सेटसावकारही अवळ नाही. हातावरील वेव्हार, खच्छ माधवगिरीचें संधानानीं दिवस काढिलें हें केवळ लेहून कळवावे असें नाही. तसे आपल्यास जाउन दाहापांच वर्ष जाली आणि इकडील वेव्हाराची विस्मृती पडली असेही नाही. त्यापेक्षां विस्तारे लेहून कळवावें तरी उपरोधिक दिसतें. माहाळ सुटल्यावर आपण जातीळ, तर आपलेकडे रवानगी कसे होत आहे व आंबाजीपंत याही येथील वेवस्था कसी केली तेही दरपत्रीं लिहित गेलो. असे असोन आपण लिहिता कीं, पोटास पाटा वांधोन सरकारचाकरी करून दाखवावी म्हणोन लिहितां ही अक्षरे पाहून अपूर्व वाटतें. मंदूसर

येथोन पनासचात्रीस कोस त्या लत्यास जाउन त्वरित मागे येणें घडतें असें नाहीं. शाहास गुतले असतां मग टाळा देणे ही गोष्ट असल्याच्य आहें. याचा विचार काय ल्याहावा ? यामागे आंबाजी [कंपुवाले] पळटणें, तोफा, सरंजाम व आनंदराव भीमाजी सरंजामसुधा इकडे वागत आहेत. त्याणीं लाखो रुपयाची आमदनी सरकारची खाउन कोण्हाचे तरी पारिपत्य केले असे तरी जाळेंच नाहीं. आपण तरी सूक्ष्मासूक्ष्म चाकरींत हजर आहो. परंतु नवळाई, खाचरोद या लत्यास कोण्ही बडे उमे राहिल्यास तेथें पुस्तपन्हा करण्यास कमी करणार नाहीं. परंतु मंदुमरपर्यंत जाणें, तेव्हा पळटणाचे ऐवजपैकीं निमेषिमे माहाळकरी याणीं आपली बरदास्त राखली असतां ह्याच लत्यास राहून गुजारा करून आज्ञेप्रो खतरखा नक्ष राहून चाकरी करूं. तसे सरंजाम आजचे दिवसी तीनच्यार हजार लढाउ त्यांत येक हजार अरब जात आहे. सिवाय सिद्दी, पठाण, पागा, तोफखाना ऐसा जोड चांगलाच आहे. हीं पत्रें यापूर्वीं आनी असनी तर पळटणाची चाकरी येथेच करण्यांत कमती करतों नाहीं. परंतु त्याणींही विचार करूनच हातचिठीची नकळ पाहतां कूच केले. आम्ही पत्राचें उत्तराची मार्गप्रतिक्षा करीत होतों. कारण सरकारचा असबाब तोफखाना सरंजाम अफरातफरी जाल्यास सरकारचा शेद येईल. ह्या अभावांत पडोन दिवस काढिले. आता ते दूर गेले. तेव्हां आमचा उपाय काय ? असो. भद्रुसर, खाचरोदकर याची पत्रें आल्यास जाण्याचे करितों. तसे नाल मडावळ येथील सोढचिठी घेण्याविशीं आपणही जळदी करीतच आह्या. त्याप्रो चिठी आल्यास तिकडे जाणे प्राप्तच आहे. तेव्हां अनियासे सरकार. तरीही घडोन आपलाही अर्थ होईल. हें सर्व आपले लक्षांतच आहे. मालवे प्रांतीचा बंदोबस्त सरकार रूप करून लागतील तर सरकारचा कांझीसा असबाब बराबर असल्यानें होळकरवाळे सुमे बंडाई करतात याचे गळा पडण्यास ठीक पडेल. केवळच आपणच करूं जाता आपलीच टापरे उक्याडून बसतील. यास्तव त्या सरकारचा केवळच आपणच करूं जाता आपलीच टापरे उक्याडून बसतील. यास्तव त्या सरकारचा असबाब बराबर असल्यास त्याचाही गुजारा थोड्याबहुतानें करोन सरकारचाकरी [च]ढेल. हे वेव्हार मी तपसीलवार ल्याहानें ऐसें नाहीं. दादा, आपण सर्वजाण, तेथें कोठवर ल्याहावे ?

वाघ वाकानेर, क्षमक्षरे येथील निशा पाठवावी म्हणोन लिहिले. त्यास वाघ वाकानेर येथील वसूल सर्व घेउन पुढें भीमाबाई बुळीनीं हे माहाळ वाताहत करून ठेविले. तसें निशापत्री जातां येतां आणखी मास पक्ष लागणार नाहीं. तेव्हा साळ मजकूर तों अर्धाच गेले. मंग सावकार कसा पार पडतो व हल्ली निशा कशाच्या आधारावर देतो. खुंदेराव बळाल याणीं खरीपाचा वसूल दरोबस्त घेउन हल्ली भीमाबाईचा मुकाम लव्हारी नजीक पडोन आहे. राहिल वेव्हार [ती] बरवाद करीत आहे. तसे आमच्याचाही वसूल

बेतला. वसूल मुजरा देण्याचा करार जाल्यास निशा पाठउन देतो. वसूल मुजरा देण्याचें ठरविल्या विना सावकार निशा देण्यास दिकत करितांत यास्तव लिहिलें आहे. वाघ बाकानेरची सनद आल्यास नेमाळांत जाउन भीमाबाईचें पारिपत्य करूं. तसे अमळप्याचें जकर करून घ्यावे. तें अरबांनीं सर्व खराबा करून टाक्यास खलेल केळी आहे. तोही वेव्हार आपले जिमेस जाला असतां सुदरण्यांत येईल. नाहीं तरी टाका सरकारांचा पार पडत नाहीं असें दिसण्यांत येत आहे. तसे अमळरेवाले बजीद होउन वोळत आहेत. तेथें सरकारचे मर्जीस येईल तें खरें.

बारियेवाले व मुशाफर याणीं आज किती वर्ष सरकारा माहाली दंगा करून मनस्वी वर्तणूक करीत आहेत. त्याचें पारिपत्य करण्याविशीं सरकारमर्जी असल्यास दाहूद गोदरेवाले यांस सरकारचे ताकीदपत्र [यावे] कीं, आपले सरंजामास सामल होउन त्याचे पारिपत्य करावे असें पत्र आल्यास आमचा गुजारा तिकडे धोळ्याबड्डतानी होउन सरकारचाकरीही घडेल.

वरकड खर्चाचीं व बडोद्याकडील पत्रांतील मजकूर मागील रवानगीत लेहून पाा आहे. दादासाहेब, मेहेनतीची व करण्याची तारीफ येथील सरकार बड्डत करीत आहे. आम्ही करितो ऐसे लिहिल्यास ठीक नाहीं. जे होते ते जनोपवादांत सर्व दिसतें. आपण क्रीतीवान तेथे जाउन सफ्त मेहेनत करून पवार सरकार याची दौलत सुदरण्यांत येत आहे. हे तारीफ मी ल्याहावी ऐसें नाहीं

फडणिसीकडील दरकाविसीचें लिहिलें त्यास गोविंद गोपाळ यास पेशजी सनदा दिल्या आहेत, हली आपण ल्हाप्रमाणें वाईसोजवळ विनंती करून कागदपत्र देतो. बड्डत काय लिहिणे लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [१४२]

श्री * संवत् १८७४ माघ वा १४
[६ मार्च १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा खासिचे शेवेसी

पो वापु रघुनाथ कृतानेक सां दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २८
राखरपावेतो मुकाम धार येथे वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपण माघ शुद्ध १५चे
मितीची व वद्य त्रितीयेची पत्रे सरकारसह वेदमूर्ती पुराणिकवावा व अश्वतराव विठल

याचे पत्रासह पायोन मजकुर ध्यानास आला. आम्ही सरंजामसुधा संस्थानीं छ २१ रोजी दाखल जालें. तोफखाना किल्यात पावला. सरंजाम राजगडनजीक महीवर ^{११०} आहे. आपणास कळावें, येथें आल्यावर ईकडील मनमंतर पाहून राजश्री जिवबादादा [नाचकर] यांस मालकणसाहेब यांजकडे रवाना केलें व घडोघाकडोन श्रीमंत राजश्री बाबासाहेब ^{११५} याहीं करनेलसाहेब यांसी बोलोन ठाल मंडावळ व घेरसे येथील दखल देण्याविशीं कारनाईक यांचें पत्र पाठविले आहे. याचा तपसील सरकारचें पत्रावरून कळेल. इंग्रजी चक्री आहे. काय लिहिलें असेल तें न कळे. दादाचा जाब येईल त्याप्रो आपणास सुचना लिहूं. वरकर आपण भाव लिहिलें त्याप्रो मनमंतर पाहोन उबोग करावा ही गोष्ट तर वस्तविकच आहे. परंतु पेशजी आपलीं पत्रें सरकारांत आलीं त्यांत मेटीचे सनगाचा तपसील केहून कोण्ही शाहाणा माणूस तेथें पाठवावा ऐसे लिहिण्यांत आले व येथील त्याचा उत्कर्ष पाहून सर्वासच हे साधन असावें म्हणोन सुचले. तसी घडोघाकडोन इंग्रजी पत्राचें साहित्य जाले, तेन्हां ढील कशावरून करावी ? बेरशास दखल घेण्याविशीं आपण कारकून पाठविता हें ठीकच जाले. तेथे होईल तसें कारकुनांनीं आपणास व इकडे सरकारांत लिहिलें असतां जिवबादादास सुचवोन तेथोनही पुरवणी होईल. आपले खर्चाची निकड बहुत. समयास पाठवावे, तर मी येथें नव्हतो. माझनीं ^{११५} तरतद करावी, तर आज दोन महिने तेथें जलचराचा मुकाम येउन सरंजाम मोठा याजमुळें परगण्याची पायमळी जाली. व जुळीकडील दंगा मनस्वी. पेशजी सावकाराकडून आपले राविशी व फौजेचे खर्चाविशीं ऐवज घेतला. तोच पार पडला नाही. याजमुळे सावकारांनीं हे लफडी पाहोन हात आटोपून घेतला. आतां मी आल्यावर आपलें पत्राची निकड पाहून तूर्त पंधरासे रु(प)येची हुंडीकरून देवण्याविशीं अ.मृतरावमाउस सांगोन दिले आहे. याप्रो राजश्री नारोपंत [आठले] यांस उदईक प्रतिपदेस तेथे राा करोन हुंडी लिहून घेतील आणि परभारा आपणाकडेस पाठवितील. वरकड वर्तमान सरकारचे व पुराणिकबाबाचे पत्रावरून ध्यानास येईल. वरकड राजश्री नारोपंत लिहितील.

बाब बाकानेर अमन्नरे येथील मार पेशजी व हल्लीचें पत्र सरकारसह अमृतराव विठळ यांस आपण लिहिला. त्याचें उत्तर पेशजी जावें तें गेलें नाही. असो. हल्ली यांतील

(१५५) महीनवी प्रसिद्धच आहे.

(१५८) कटोसिंगराव गायकवाड.

(१५९) अमृतराव विठळ यांस भाळ झणत,

विचार पाहतां आनुपराम याचे सांगण्यावरून पडलें कीं सत्तावीस हजार रूपये आम-
 झण्याचे टाक्या पाौ पार पडावयाचे नाहीं. प्राचीन मुलुक आबाद ते काळी ऐन टाक्याचा
 आकडा पस्तीस हजार. त्यांत सरकारातोन कारकुन राहतो. त्याची नेमणूक, सिबंदी,
 किरकोळ खर्चासुधां सात हाजाराची होउन बाकीचा ऐवज हुशुरभरणा त्यांत घोडे वगैरे
 ऐसा जात होता. आतां तर दरोबस्त मुलुक वैराण तेव्हां दरबारखर्चासुधां सतावीस व
 येकतीस ऐसी निशा सिबाय येथें राहाणाराचा खर्च व सिबंदी सावकारी व्याज मनौती
 तेव्हां हा टाका कोंठवर जाणार. आपणही मनन करितां खर्चाचा तर ठिकाणाच नाहीं.
 हे आपणास कसे होतें ? वीस हजार दरबारखर्चासुधा जाल्यास पार पाडतील म्हणोन
 मारानिले बोललें व्यावरून आपणास लिहिलें आहे. त्यास साल मार तर गेले. परंतु
 पेस्तर सालापासोन वीस, दरबारखर्च येक, ऐसे जाल्यास करोन व्यावे म्हणोन सूचनार्थ
 लिहिले आहे. तोही ऐवज हत्तेबंदीप्रो निशा सावकार करतील. आगाउ कोण्ही
 सावकार उभा राहावयाचा नाहीं. खुंदेराववाले यांणीं मनस्वी करून सावकार डुबविले.
 तसे आपले वस्तु कसे घडेल. असो. आपले नजरेस येईल तें खरें.

ब्राह्म बाकानेर येथील निशा जळद पाठवावी म्हणोन लिहिलें. ऐसियास साल
 मारी खुंदेराव [बलाळ] याजकाडील कामदारानें वाणी उदमी दरोबस्त दंडोन
 रयेत खराब केली. वस्तीचा ठिकाणा राहिला नाहीं. तसें छुळीनीही लूटमार
 करून परगणा बरबाद [केला] यक बाकानेर येथें पांचपंचवीस घरांत विस्तो
 मात्र जळत असेल. दिवा लागण्याचा अभावच आहे. दहा अकराची निशा पा
 व ते परगणे आपले उपयोगी आगल्य असल्यास निशा पाठवावी म्हणोन लिहिले.
 ऐसियास दंदा, अगत्य सर्वास व हे परगणे आपलेही उपयोगी खरें. परंतु
 पेस्तरसालची निशा हली होणें, त्यांत चहूंकडील दंगा तेव्हां सावकार येकायेकीं
 कोण उभा राहतो ? आपले घरांतील वेव्हार सर्व तुम्हांस माहीत. येचपि निशा पा
 परंतु आपण मोघम लिहिले तेव्हां सावकारानीं निशा कसी घावी. येथें निसेचे माहिती
 नाहीं. हत्ताबंदीप्रो जाल्यास तेथील तेथें वडिवाटीच्या यादी पाहून हत्ताबंदीप्रो निशा
 जाल्यास ठीक पडेल अथवा येकंदर ऐवज व्यावा ऐसी चाल असल्यास सावकारी व्याज
 मनोती कापून घेतात व सरळ व्याज हत्ताबंदीच्या मित्या ठरतील त्याअन्वये व्याज
 मुजरा घेतात, ऐसे येथें माझे समजण्यांत आले. व्यावरून उगडन लिहिलें आहे. तेथें

आपण चौकसी करोन याद-तपसीळ बगैरे लिहून सावकारांत दाखवावयासी. ठीक पडेल, यादीआन्वयें सावकारासी बोलोन बशर्त दखल निशाचिठी पाठउन देवितो. मोघम तुम्ही लिहिले तेव्हां निशा कसी होते, तसे पेसजी यादीआन्वयें संवत् १८७५ तागाईत पंच-साला जाल्यास तर तगाई, खाद, बीज, सावकाराकडोन देवउन प्रगणे आबाद-होउन सरकारासह सावकार पार पडेल व दरम्यान घालमेल जाल्यास खाद, बीज तगाई बाकी घुषा परत निशा सावकारी असावी. हे सर्व आपले ध्यानांत असेल. कारण आगेमागे खंडेराववाले यांची चाल मामलतीसमंघे लबाडी वेव्हार आपले माथा ठरोन दरबारांत साख कमती पडेल हें ठीक नाही. येक सरंजाम ठेउन कांहीं आधार नसतां आपण निर्वाह करूं जातां आपल्यानिमित्त संस्था[न]चे वहिवाटीची व माझी बंडाई ठरोन आपल्या बोलण्यांत कुमती पडली त्यावरून सूचनार्थ लिहिले आहे.

दादासाहेब, आपण आम्हावर मर्जी रुष्ट करून गंगायात्रा करावी ऐसी उदासी चिंतांत धरोन उभयेतां येजमानसाहेबास पत्रें लिहिली ती पत्रें सर्व मजजबळ दाखळ जाली. आम्ही बंडाई करोन दिवस काढावें ऐसे आमच्या वोंशांत कोणी जाला नाही. श्रीच मात्र इतका उद्योग करोन सर्वांचा वाईट ! कारण सिबंदी जवळ बाळगोन दिवस काढिले. तसें तेथील सरकार व आपण लीा कीं म्हाज्यांतील बंडाचें पारिपत्य करवें ते सोडून आम्हीच बंड करितो ऐसे जालें. त्यास दादासाहेब, हजारो घोडे माणूस पोषण पालण करणें याचा अनुभव धोडके दिवसात विसरोन येकेरी पत्र धडनगरवाले याजवळ लेहून दिल्ले. तेव्हां त्या पत्राआन्वये त्यांस उत्तर न दिल्यास ठीक नाही. जें लिहिणें ते घरगुती लिहिले असतां फुलांचें ठिकाणीं गोवण्याचे कारण नउतें. असो. त्याचा इतिहास काय ल्याहावा ! आबरू सर्वासच आहे. तशांत आमचे लिहिण्याचा रोष न यावा. कारण आम्ही सिपाई. खोल अर्थ आमचे ध्यानांत नाही.

माळकणसाहेबाचा मुकाम नरमदेवर गेला म्हणोन लीा होतें. त्यास ते मंदुसराजवळ आहेत. गेले नाही. दक्षणेस राजश्री पांडुरंग बळळ-धर्मपुरीकर यांस पाठविले आहेत. उदईक येथून निघतील. तीकडीलही कांहीं साधनाचा सिलसिला असावा म्हणोन योजना केली आहे. आपणास कळावें. सरंजाम दूर करीत आहे. देण्याची वखवख वाडत आहे. ईश्वरसत्ता घडल तें खरे. बहुत काय लीा लोभ करावा हे विनती.

लेखांक [१४३]

श्री * संवत् १८७४ फाल्गुन व्हा ५
[२० मार्च १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

दादा स्वामीचे शेवेसी

पो बापुजी रघुनाथ साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १९ माहे जमादिलावलपावेतो मुा धार येथे वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपण फाल्गुन शुध दशमीचे मितीची पत्र सरकारसह पाठविली ती शुध पौर्णिमेस संख्याकाळी पावली. लिहिला मजकूर अवगत जाला. बेरसे येथे दरवळ घेण्यास येथून कारकून पाठविला आहे. बहुत करून दरवळ होईल. दिकत पडल्यास येथील वकीलाची चकती आपविली आहे. जलचराकडील राजकारण प्रस्तुत येथे चालले आहे. ते नमोदांत आले म्हणजे आपले संवस्थानचे बोलणे करून बंदोबस्त करून व्यात्रा असे ठरले आहे. त्याप्रो जाले म्हणजे होलकरसाहेबाकडील माहाल हस्तगत होतील. अमझरे, वाघ वाकानेर पुढे आबल सालापासून आपले यादीप्रमाणे बोलण्यांत खचित आले आहे, ऐसे कितेक विस्तारेकरून लिहिले ते अवगत जाले.

ऐसियाम दादा, मी येथे आल्यावर इकडील वेवस्था थोडीथोडी लेहून कळविलीच आहे. आलीकडे ती रा जीववादादा [नाडकर] अजम मालकण साहेब याजकडे जाउन मद्दपुरास जाउन मेट घेउन साहेब तसेच उजनीस आले. तेथे राजकारणी वेवहार चाखच आहेत. जीववादी इकडील वृत्त थोडेथोडे श्रुत केले. त्यास उत्तर केडे की, श्रीमंत अलीजा वहादरसाहेब याजकडील व पवार याचे संवस्थानसंबंधी बंदोबस्त करणे तो हुजूर अजम गोरनर लाटसाहेब यांचे लिहिले येईल त्याप्रमाणे करू, ऐसे भाव बोलण्यांत आले ते दादांनी येथे लेहून कळविले. त्यावरून आपणास सूचनार्थ लिहिले आहे. वडोबास श्रीमंत बाबासाहेब याणीही तेथील बंदोबस्ताविशीचे अजम करनाईकसाहेब यासी बोलोन तेथील पत्र येथे मालकणसाहेबास पाठविले परंतु पत्रांत काय लिहिणे असेल ते न कळे. मागाहून आपले यजमानाचे पत्र आले त्यांत मजकूर की, [मैना]वाई व मुलानी उज्यनीस जावे, त्याचा बंदोबस्त करून देतील, असे पुष्प निघाळे. यातील अर्थ पहातां वडोदेकर कारभारी [फणसे] यांत नसावे असे पुष्प दिसण्यांत येते. मग यांतील अर्थ काय असेल तो न कळे. यास्तव आतां जे करणे ते आपलेतिकडोन जाल्यास ठीक पडेल.

बडोद्याचे करण्याचें मान सोईवार दिसत नाही. करनाईक याचे व आपले यजमानाचा घरोबा बहुत हें सर्व तुम्हांस माहीतच आहे. याजकरितां तेथील तहनाम्यांत जें करणें तें करावे. इकडील शौश्य पत्राचा मान आतां पाहण्याचें दिवस राहिले नाहीत.

सध्यां होळकरसाहेबाकडील कारभारी तासा जोग उजनीस येऊन तेंच प्रकरण चालत आहे. तसे देवासकर श्रीमंत तुकोजी पवार व आनंदराव पवार हे जोग ह्याचे होउन साहेबांची मेट घेउन बोळणे चालूं आहे. दादा, यामागें या उभयतां सरदाराजवळ खाणी मनस्वी बोळोन तेथील घरदारची वेवस्ता सांगत गेले परंतु ते थोर सरदार यांचें कांहीं एक ऐकलें नाही. आतां येथें काय बोलती[ळ] याचा अभाव जाणोन सूचनार्थ लिहिले आहे. ह्या दौळतीस तरी सर्व प्रकारे आधार अमिमान तेथील आहे. समय विलक्षण यास्तव जें कारणें तें तेथूनच व्हावे मग आपले नजरेस येईल तें खरे. बडोद्याचें पत्रावरून तीकडील वृत्त कळले. ' लोभ कीजे हे विज्ञापना.

पो छ २ जभादिळाखर
वा चैत्र शुभा ४ गुरुवार
[९ अश्व १८१८]

लेखांक [१४४]

श्री * संवत् १८७५ च्येष्ठ शुभा ७
[११ जून १८१८]

राजभियाविराजित राजमान्य राजश्री
बाळाजीपंत दादा खासीचे सेवेशी

पोष्य बापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत चंद्र * ६ साबानपर्यंत शुभा बदनावर येथें वर्तमान यथास्थित जाणून स्वकीय कुशल लिहीत असिले पाहिजे विशेष. जेष्ठ वद्य प्रतिपदेचीं पत्रें आलीं त्याचीं उत्तरें येकदोन खानम्या पाठविल्या आहेत. ते पत्रें पाविली असतील. स्वारूप सविस्तर ध्यानास येईल. हल्लीं राजश्री जिवाजी बहीरव [नाडकर] याचीं पत्रें मौजे मदवाडा प्रगो खरगुण येथील मुकामची छ २९ रजवेची आली ती वजिनस नकळ करून पहावयासी पाठविली ^{२६} आहेत. पाहून मजकूर ध्यानांत येईल. दक्षिणतीरचा वेव्हार उरकून पंचायतन - हस्तगत जाहलें हिंदुधर्माची मर्यादा होउन चुकली.

(११०) ही पत्रें पुढें कृपया: येणार आहेत.

आतां चरितार्थ चालोन स्थिती राखणें यास्तव मात्र यातायात करावी तरी संस्थान संबंधी बंदोबस्त करणें हे तेथोन श्रीमंत राजश्री आलीजा बाहादरसाहेब ह्याचें बोलण्यांत होईल तर उत्तम. नाहीतरी याचा मुकाम मागती इंदुरास आल्यावर जे काय म्हणतील तें ऐकणें प्राप्त आहे. यास्तव राजश्री पारखजीसाहेबासी बोलोन करणें त्याची पैरवी लीकर होउन तेथील बकिलांचें पत्र येथील साहेबांवर यावे. मग त्याचे नजरेस येईल तें खरें. बाकी कोणतीही राहिली नाही. श्रीमंतास ^{२६१} घेउन हिंदुस्थानांत रवाना करणार ऐशा वार्ता ऐकण्यांत व बकिलांचे लिहिण्यांत हे सर्व दादा[नाडकर]चे पत्रावरून कळेल. 'तसी हेंच पत्रें वडोबास रवाना करून आपणास लिहिले आहे. दीर्घ टाकू नये. जखद कार्य होई ऐसें करावे. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा ही विनंती.

पो छ ११ माहे रमजान

उा आषाढ शुभा १३सह १४ गुरुवार

[१६ जुलै १८१८]

लेखांक [१४५]

श्री * संवत् १८७५ भाद्रपद वा ७

[२१ सितंबर १८१८]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो ^{२६२} बापू रघूनाथ कृतानेक साष्टांग दंडबत विनंती. येथील तागार्हत छ *१९ जिल्काद रविवारपर्यंत शुभा मङ्ग छावणी येथें वर्त[मान] यथास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लेखन क[रीत] असिले पाहिजे विशेष. अलीकडे आपणाकडून श्रावणमास ताा पत्र येत नाही तेणेंकरून चित सापेक्षी[त] असें तरी ऐसें न करावें. सदैव पत्री संतोष-वीत जावे. यानंतर येथे आल्यावर दोन रवानग्या कंपनी सरकारच्या डाकेंत केल्या ती पत्रें पावल्यावर मजकूर ध्यानांस येईल.

मालकनसाहेब यांसी वखे जवाहीर घोडा नजर केला. त्याजवर एक दोन दिवसी बोललों की आमचे दौलतीचा बंदोबस्त कसा करून देवितां म्हणोन

(२६१) 'श्रीमंत' म्हणजे सवाई बाजीराव भट पेशवे,

(२६२) हें पत्र अत्यंत महत्वाचें असून 'जरब' दाखवून बापूजी विध्यास मालकमनें आपल्या पेशांत कसें आणले व पवाराशी ज्या अटीवर तह ठरविआ त्यातील सुद्धे यांत पूर्णपणें आले आहेत.

विनंती केली. त्यावरून त्याही प्रथमपासून वहिवाट सर्व प्रसून घेउन बोलण्यात भावदर्शविला. काँ, वेश शाबूत नाही व दिवाण सिताराम बापू याचा कंपनी सरकारचे दोस्तीत फरक पडला आहे. ऐशा नाना प्रकारची येखादी जरबेची बोलणी बोलले. त्याचे उत्तर समयोचित जाले तसे करित गेलो. नंतर येक दोन बैठका जाल्या. आम्ही सर्व सोडोन स्याजवर टाकिले काँ, प्राचीन संस्थान हे राखणें तुम्हांकडे आहे. तेव्हां कांहीसी मर्जी प्रसन्न होऊन बोलले काँ, कोठ्याच्या जिल्ह्यातील खंडणीविशी व ताल मंडावल, अगर, सुनेल, हग, गंग्रांड येविशी कांहीं येक व्हावयाचे नाही. अथोःपर बोलणें ब्रूळ नये. शिंदे, होळकर, कोटेवाले याचे आमचे तहनामें जाले ते आतां कालत्रयी फिरावयाचे नाही. तशी त्या महालची वहिवाट तुम्हांकडे फार दिवस नाही. आतां आम्ही असें केल्यास राजेरजवाडे आम्हांसीं कित्येक बोलतील यास्तव यांतील कांहीं होणार नाही. ऐसी आठ चार दिवस बोलण्याची जीद चालली. त्याची मर्जी प्रसन्न होत नाही व आपण जिकर केल्यानें होते ऐसेही नाही कोणी मव्येस्थ किंवा सिफारस हें कांहीं येक चालत नाही. हें जाणोन उत्तर केले काँ, तुम्हास संतोष'..... पवार सरकारची दोस्ती राखोन कराळ ते '..... आहे. आपण केल्यानीं काय होतें. बडोद्याचा प्राचीन दिवस आठउन उत्तर कर्णें प्राप्त जाले. मग सांगितले काँ तुमचेकडेस आमल चालत आहे धार, बदनावर, धर्मपुरी, सुल्तानाबाद व घळखेड, नाळसे, सुंदरसी याची वहिवाट आहे तशी कुशी मुशाफराकडून सोडउन तुमचा अमल दखल करून देवितो व अलीमहान येथील टाका वीस हजार बसउन देउ.

प्रगणे बरेसे हाही अमल तुमचा तुम्हांकडे देवितो. परंतु पेंढारी याजकडून आम्ही महाल घेतला तेव्हां एकदोन कोठडीवाले याणीं आमचे लोकासी लढाई केली त्याबदल लाख दीडलक्षाची नुकसानी आमची जाली, यास्तव सालमजकूरचा अमल आम्हांकडे वहिवाटून अखेरसालीं तुमचा तुम्हांकडेस देवउ. याप्रमाणें तहनाम्यांत लेहून देउ. पवार सरकारची व कंपनी सरकारची दोस्ती ठाळी. स्यापेक्षां आम्हांकडील कांहीं सरंजाम ^{२६३} तुमचे रखवालीस्तव संस्थानीं राहील. त्याचे खर्चाबदल डोंगरपुर, वासवाडा येथील खंडणी तुमची आहे ते लाउन बावी. कारण कुशी, अळी येथील अमल दखल करून देवणें व बदनावरचे रांगडे वमूल देण्यास हरामजादगी करितात त्यासही जरब दिल्ली पाहिजे. ऐसे बोलण्यांत येउन सदरहूप्रमाणें ठरण्यांत आले.

(२६३) Subsidiary Force चें हें मराठी भाषांतर होय.

सिबंदी सावकार याचें देणें दौलतीवर बहुत, त्याचा निकाल तुम्हीं कसा काढितां ? याचे उत्तरास आपल्याकडोन कांहींच ठिकाणा नाही. त्याणी तरी खच्च सांगितले कीं, अलिकडील सीताराम बापू [फणसे] याचे विद्यमानचा सावकारा त्याचा मुदल रुपया पाहून चार आणे प्रमाणें आम्ही ठराउन देवितो व सिबंदीचेही दोन आणे, चार आणे ठराउन देवितो. परंतु याचा निकाल तुम्ही कसा करावा हें बोलणे माथा ठेविले. तेव्हां याचा विचार वो राजेश्री [पुराणिक] बाबा व आम्ही मिळून केला कीं बेरसे महाल एक सालाह घेउन नंतर आपलेकडेस अमल देणार त्यापेक्षें आणखी चारपांच वर्षें यासच देउन. पांच ह्या कर्ज सिबंदी वारावया-बदल घेउन हे म्हणतात दोन आणि चार आणी त्याप्रमाणे याचे हातून तोडी करवान्या म्हणोन त्यासी बोललो. त्याणीं दोन लक्ष सो तुम्हांस देवउ म्हणून कबूल केले आमचेकडून आणखी पनास हजार सो ऐसे अडीच लक्ष घेउन पंचसाला बेरशाचा अमल लेहून घावा ऐसे बोलण्यांत ठरले. परंतु त्याही उत्तर केले कीं, याप्रमाणें आम्ही गव्हर्नर लाटसाहेब यास लिहून उत्तर आणउ. तेव्हां तहनामा ठरउन देवउ.

पवार सरकारची आमची दोस्ती ठरली. त्यापेक्षें कंपनी सरकारचे इतल्यानें तुम्ही वागावे. परदरबारी सिंदे, होळकर, गायकवाड, येथें वकील ठेउन हरियेकविसीचे कागदपत्र लेहू नये. जें बोलणें असेल ते कंपनी सरकारांत बोलत जावे. त्याचे उत्तर केले कीं, आपण बंदोबस्त करून दिला. दोस्तीचे वृद्धीगतांकरितां त्यापेक्षें ते दरबारी वकील राहाण्याचे कारण काय ? सिंदेसाहेबाचे दरबारी वाळाजीपंत दादा [वाकणकर] कारभारी आहेत त्यासही बोलवून घेउं. याप्रां बोलणें जाले आहे.

हे सर्व आपणास वरचेवर समजावे म्हणून लिहितों. परंतु उत्तर येत नाही. तेव्हां पत्रें पावतात किंवा न कळें याचा अभाव आहे. दादासाहेब, अगाड गव्हर्नर साहेबाची स्वारी त्या लक्षास आली होती त्या काळीं तेथें बोलणें लागू जाले असते व त्याच्या कार्यास आपण समयास सादर जाला असता तरी सर्व कांहीं धडते. सर्वांच्या अगाड साधन करीत असतां सेवटीं आपल्याच बंदोबस्त मागे पडला. तसे त्या समयास मीही वडोबस पोहेंचले होतो व वो [पुराणिकबाबा] अगाड माद्रपदमासी गेले होते. तेथेही त्या समयी यांतील कांहीं रुचीस न आले. जसी गृहदशा तसी बुध होउन घडत असतें अस्तु. जें जालें तें उत्तम आहे. या समयास इतके तरी होत आहे हेच गोष्ट मोठी जाणावी. हें होणें हेंही आपल्याकडोन तरफ लागली आहे म्हणून होते.

असें आतां येथें असें ठरले. त्यापेक्षें तेथें येक वेळ सरासरी इन्धुरसाहेबांस पुसोन तेथेन निघण्याचा उद्योग करावा. हे जो जेथें राहील तो करील. ते त्याचे दुःखास फिरत नाही. या चालीचा अनुभव आपल्यास हुंबईचे ^{१६४} खारीपासून आहेच त्यापेक्षें बहुतसी यातायात करूं जाता यासही चिरडे येउन वित्येय पडेल. याजकरिता निघण्याचे करावें.

पुणें देशांतील जाहंगीरीचे गांव मौ कौंटे, फाकटे, धरणगांव, पिंपळें व भिन्नासराई सरंजाम मिळून अमल वीसपर्यंत आहे. त्याची यादी पेशजी आपणाकडे पाठविलीच आहे. त्याचेही बोलणें बोलले. परंतु तेथीलही कांहीं घडत नाही. अलिपिष्टणसाहेब यांनी चोडेकरास दिले म्हणोन बोलले. येवीसी इन्धुरसाहेब यांजकडून गव्हर्नर लाटसाहेब यास लेहून तेथील काहीं प्रयत्न जाल्यास अलिपिष्टणसाहेब यांजवर चत्ती मिळाल्यास तेथील प्रयत्न करावयासी येईल. येथोन कांहीं घडत नाही ऐसे स्वच्छ उत्तर केले. त्यावरून लिहिले आहे.

येथे संस्थानी व ददनावर वगैरें मिळून दोनसे त्वार, पांचसे पायदळ, इतका सरंजाम ठेवावा. जाजती ठेजं नये. वगैरें खर्चही जाजती करून कर्जभरी होउं नये. ऐसे स्वच्छ ताकीद जाली आहे. तुम्हावर कमजाजती कोण्ही केलियावर आमचा सरंजाम संस्थानी पहातच आहे. त्यापेक्षा जाजती ठेवण्याचें कारण नाही. याप्रमाणें बोलण्यांत आले आहे. हे सविस्तर आपणास समजावे म्हणोन लिा कळविले आहे. या पत्राचें मनन होउन उत्तर सत्वर यावे. डाकेंत पत्रें पावतील न पावतील याजकरिता मुजरद हलकारे जोडी राा केली आहे. ' पत्रें अक्षरशा मनन करून जल्द पो. बहुत काय लिा लोम करावा हे विा.

लेखांक [१४६]

श्री * सप्त १८७४ कार्तिक वा १
[सितंबर १८७८]

विनंती विशेष. ईकडील वर्तमान अलाहिदा पत्री लिहिले आहे त्यावरून घ्यानास येईल. तेथील मुख्यचें वेव्हाराची हा वेळपर्यंत कायमता खरी परंतु पुढें राहिल ऐसे सदैव दिसत नाही. यास्तव आगर महाल बापू खान याजकडेस आहे. याविसीं मुख्यास विनंती करून आंजून घरोब्याचे वेव्हार दाखउन तें बोलणें जाल्यास करून पहावें.

(१६५) बाळाजीपंत हे बडोद्याहून मुंबईस पूर्वी इंग्रजाकडे काहीं कार्याग्रीत्यर्थ गेले असावेत असें समजवें पण कार्य कोणतें व कधीं घडलें हें स्पष्ट कळत नाही.

आगर तो महाल त्याजकडे राहणार नाही असें भाव समजण्यांत येत आहेत. आणखी कित्येक जाणार हे सर्व धोडेंधोडें येथील मुख्याकडून समजले आहे. तरी प्रयत्न करून पाहावे. तसे तीकडील हरियेकविसीचा उपराळा इकडे जगन्हे न व्हावा. कारण ××× यांत वित्यय पडेल म्हणोन तेथोन तेथें लेहून गवर्नर याजकडून परमारा कागद यासच यावा. ह्मणुरसाहेब याचा कागद एथें आल्यानीं येथील मुख्यास ठीक वाटत नाही म्हणून सर्व सूचनार्थ लिहिले आहे. याचें उत्तर येई तोंपावेतों आपले राहणें जाले तरी राहावे. ज्याजती आतां तेथें राहण्याचा उपयोग नाही. येथील वैषमतेचे वेव्हार आपले कडून घरोब्याचे रीतीनें मुख्यास समजण्यांत यावें आणि तेथोन निघण्याचे करावे.

डाकेत पत्रें देतो ती पावतात न पावतात म्हणोन मुदाम जोडी पाठविली आहे. तेथें कागदपत्र लिहिणें पळण्यास बळवंतराव गोपाळ अपबां आपले विचारें कोण्ही लहानसा कारकून ठेवणें जाल्यास ठेउन आपण निघण्याचें करावें. उत्तरें सत्वर यावी. आम्हासही मासपक्ष येथें लागेल ऐसें दिसते. मग त्याचे मर्जीनीं जे घडेल ते खरें. आतां त्याचे मर्जीचें मानाप्रमाणें आपल्यास राहणें प्राप्त आहे. बहुत काय लिहिणे छेड करावा हे विनंती.

† विनंतीपूर्वक सदासीबमट पुराणिक कृतानेक आसीर्वाद विनंती उपरी. लोभाची वृद्धी असावी. साकल्य लिहिलेआन्वय मनन होवोन उत्तरे जलद यावी. दिवसमान निरक्षण. आपणास यश येवोन आगमन व्हावे. जावईबाबाचे कार्य जालेच असेक. समागमेच आणावे. हे विनंती.

लेखाक [१४७]

श्री

* संवत् १८७५ जेष्ठ वा १२

[२० जून १८७८]

विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * २५ सावान यथारिथत असे विशेष. श्रीमंत राजेश्री फतेसिंगराव वावासाहेब [गायकवाड] याची प्रकृती शुळाचे आज्ञाराने वगैरे अलिकडे दिवसेदिवस बहुत क्षीण जाली. त्यांत अनेक प्रकारच्या चिंता व जाचण्या तथापी त्याची शर्त येविसी घीरगंभीरपणास व आठवी पंच्यात पाहून वागण्यास उपमा याची यासच. हली शुआ आष्टमी नवमीपासोन किंचित ज्वरोंष जाला. तो दिवसेदिवस वृद्धिगत होउन दाह जाला. दरम्यान सीत पाण्यानीं श्रान केलें व येक दोन स्वान्या प्रजण्यांत पितोन प्रजन्य अंगातर घेतला, तेणें करून ज्वर वृद्धिगत बहुतच झाला. बथ द्वितीया त्रितीयापासोन प्रकृती बहुतच बिघडली. तेव्हां दाखतर [Doctor]

यास आणिले. त्याणीं रेचक दिव्यावरून तीन प्यार रेच जाले. किंचित प्रकृत बरीसी दिसली. ग्लानी, वायु, कफ जाला. मंगळवारी दोन प्रहरी वच पंचमी मागील प्यार षटका दिवस राहता बाबासाहेबीं कैलासवास केला. कारभारी व भाई करनेळ साहेब होते. दरवाजे महामूर करून प्यार दरवाज्यावर येक येक कंपनी उभी करून बंदोबस्त केला. पाचव्यारसे माणुस दुसरे कांपातुन शहरांत नेले. श्रीमंत मातुश्री अन्नपूर्णाबाई व स्त्रीवर्ग बापांनीं बहुत आकांत मांडिला. बराबर [सती] जाण्यास उदीत झाल्या. तेव्हां करनेळसाहेब याणीं बहुत प्रकारें खातरजमा करून समाधानार्थ गणपतराव गायेकवाड सावखेडवाले याचा पुत्र मांडीवर तेच समई दिव्हा ऐस वर्तमान जाले. दादा आपल्यास व यजमानसाहिबास आश्रय सर्वोपरी गेला. ह्याही संस्थानास सर्वोपरी भरवसा त्याचा अभिमानयुक्त येथील सर्व वेव्हार तेथें बोढीत होते तें सर्व विशोन आरप्यवासी सर्वासच केले. याजकरिता अतां तेथें श्रीमंत राजेश्री आलीग्याहा बाहादरसाहेबयाचा आश्रय अभिमानानी जे या संस्थानचे होईल ते खरे. बडोद्याकडील तर अश्रय सर्वेथे तुटला. आपले यजमानाची आज्ञतागाईत वाबा साहिबाचें योगें करून कोठेही अंतर पडलें नाहीं. मातुसाहेबसारखा स्पर्धा पावला-पावली त्याचे न्यून्य पाहून खराबीच करावी. त्यांत त्याणीं जलचर याचे सप्त अर्जव करून [आपलेसे] राज्य सर्वेथें त्याचें घरी घालोन वर्तत आहेत. त्यापक्षें अतां पुढील मार्ग कसा हे दिसतच आहे. या संस्थानीं तर कारभारसंमचे त्याचें नांव वागते. तेव्हा येथील बंदोबस्तास वित्यय पडणार हे सर्व आपल्यास माहितच आहेत यास्तव बंदोबस्ता-बिशी आतां कोणताही शंशये न घेतां पैरवी होउन जें करणे ते त्वरीत जाले पाहिजे. नाहीं तरी दिवस ठीक नाहीं. याजकरितां वारंवार लिहीत आहे. मग तेथें आपले विचारास येईल तें खरें. संस्थानावर तर लक्ष्यावधीस सावकार वगैर जुबोन राहिले आहेत. सिंबदीचें तंटे बखेडे हे तर पर्जी लिहितां नये. याचा परिहार होणें ईश्वरा स्वाधीन आहे.

अजम मालकनसाहेब याजकडे देवासवाले याचेही वकील येउन बंदोबस्त करीत आहेत.

श्रीमंताचा बंदोबस्त होउन श्रीगंगातीरी श्रानसंध्या करून खुशाल राहवे असे ठरून कूच आठ चार दिवसांत होणार. रामदीन यास अलंकारयुक्त मार्गस्थ केले. श्रीमंत राजेश्री आपासाहेब [भोसले] देसी जाउन स्थळ नजीक वास केला आहे. जवळ शेदोनसे माणुस याप्रो वदंता व राजश्री कुशा चिटणीस आले त्यानीं वर्तमान सांगितल्यावरून

लिहिलें आहे. दक्षण, कोकणपटी, गुजराथ, मालवा, व मेवाड, मारवाड अदी करून संपूर्ण येकछत्री अमल कंपनी सरकारचा सिकंदर तोल होउन येकछत्री वेव्हार जाला. ऐवघारी हिंदुपदातील आपअप इस्तमूत जाले. कोणही अल्प वयांत कैलासवास करीत आहेत. अशी दशा हिंदुपदाची झाली. ईश्वरास करतव्य तें खरे. बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हें विनंती.

लेखांक [१४८]

श्री * संवत् १८७५ आषाढ शुभा १४
[१० जुलै १८९८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

धाळ्याजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो वापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १२ रमजान [पावेतो] येथस्थित जाणोन स्वकीय कुशल [लिहीत जावें] विशेष. जेष्ठ वा सप्तमीचे पत्र-पो ते प्रविष्ट होउन लेखनामिप्राय अवगत जाला. गुलाबखान [ज]मातदार याज-विसीचा मार लिहिला त्यास ते आपले सरकारचे लक्ष पहिलेपासून ठेउन हरयेक वावें उपयोग कामकाजाचा तेथें करितात व पुढेही करतील हा भरोसा, आज नवीन आहे असें नाहीं. त्याजविसीचा अर्थ सरकारचेही ध्यानांत बहुत आहे. ते सरकारपदरचे आपले मंडळीतीलच पारकी कोणही नाहीत. त्यापेक्षां त्याणीं लक्ष ठेवावें सरकारचें ध्यानांत असावें हे विहितच आहे. त्यास सांप्रत येथें अजम मालकमसाहेब याजकडोन मगडमसाहेब व दुसरे येक साहेब उभयता आले आहेत. आज साहा दिवस जाले. मेटी सर्वांच्या जाल्या श्रीमंताचे मेटीस फिल्यावर गेले होते. x x x सरकारची जाली. दुसरे रोजी त्या x x मेजबानी यजमानसाहेबास जाली. स्वारी खाली आली होती. हाली दोन तीन रोज माहाल मुळकाच्या चौकसीचे प्रकर्ण पडले आहे. या वेवामुळें दुसरे कामकाज कोणतेही होत नाहीं व सुचत नाहीं. याजवर पुढें काय मार होईल तो लेहून पाठवीन. हे येथोन गेल्यावर सदरहू आपण लिहिल्या माराची सरकारास विनंती करोन लिहून पाठवितों. दादा, हे काम हैगई करावयासारखे नव्हे माझे ध्यानांत आहे. वरकड सविस्तर मागाहून लिहितच आहे. राजश्री जिवबावक्षी [नाडकर]ही बरोबर आले आहेत. वरकड मागाहून लिहीन. ' लोभ करावा हे विनंती.

पो छ २७ माहे रमजान

उा आषाढ मास वा १४ सह ३० शनवार

[१ आगस्ट १८९८]

लेखांक [१४९]

श्री * संवत् १८७५ आषाढ वा ११
[२८ जुलै १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळ्यजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पोष्य बापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * २३ रमजान मंगळवारपावेतो वर्तमान येथास्थित जाणून खकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे विशेष. येथोन दोनतीन रवानग्यापत्रें पाठविली तीं पावोन अभिप्राय समजलाच असेल. परंतु येकाही पत्राचें उत्तर आलें नाहीं. त्यावरून संशय येतो कीं पत्रें पावली किंवा नाहीं हें न कळें. त्यास वरचेवर लेखन करून सविस्तर कळवीत जावे

अजम मगडालणसाहेब येथें येउन परस्परें मेजवानी, बहुमान वळें होउन माहाळ, मुलकी हवाल, हकीकत लेहून घेतली. त्याप्रगो यादी करून आपणाकडे अवलोकनार्थ पाठविली आहे. त्या यादीनंतर संस्थानीं कर्ज देणें तें व हल्ली खार, सिवंदी किती हें लेहून मागितलें. त्याप्रगो सावकारी देण्याची व सिवंदीसह देणें याची यादी लेहून दिली. हें सर्व त्याणीं लेहून येकंदर चत्ती अजम जनरेल सर जान मालकनसाहेब वहादुर याजकडे पाठविली आहे.

मालकनसाहेब सध्या श्रीमंत राजश्रीची खारी पोहोचविण्याकरितां नवलाई खाचरोदे पर्यंत जाणार. नवलाई तरी छ २० मीनहूस मुकामास गेले. येकविसावे तारखेस मुकाम जाला. पुढे कुठपर्यंत जाणार हें न कळें. परंतु अजम सिकरदसाहेब थेटपावेतो जाणार म्हणोन ऐकिले आहे. मालकनसाहेब मागे फिरल्यानंतर धार सधानीं येणार म्हणोन येथील साहेब बोलत होता. त्या बोलण्याचें मानावरून येथेही मेजवानी चगेर करण्याची तरतूद राखिली आहे. येथें येउन बंदोबस्त काय करतील याचा अभाव पडला आहे. तशांत येथील साहेब याचें बोलणें पडले कीं, सरासरी ताळ, मंडावळ, डग, गंगराड, आगर, मुनेल, कोटेवाल्याकडील जिल्ह्याचें माहाळ इंदगड, खातोली, वकाणी, छायेन, सोपार, शहेरपूर, खैराबाद व कोठ्याची खंडणी यांतील, कांही घडत नाहीं. दादा वर्षा पलीकडे जो अंमल गेला तो आमच्यानीं सुदरत नाहीं ऐसें थोडेसें बोलण्यांत दर्शवितात. व आम्ही साहेबलोक येथें आलों तेव्हां सीतारामरावजी याची दिवाणगिरी कशी चालेल. हेंही बोलणें थोडेसें दर्शविलें. त्याजवरून आपणास सूचनार्थ लिहिले आहे. याचे मुखांतून ऐसे उद्गार निघतात तेव्हा मुख्य ठेउन काय करितात हा अभाव पडोन कांही सुचत नाहीं.

अगाड साल गुा श्रावणमासीं श्रीमंत मातुश्रीसाहेबांची स्वारी याच साधनास्तव पक्षीमेस जाण्याचे उद्यगी कुक्षीपर्यंत गेली. त्या कालीं तेथील मुख्याची व आपले येजमानाचे विचारास न आले. तरी हें साधन अगाव करावें म्हणोन वो राजश्री पुराणि-कवावास मातुश्रीसाहेबांनीं तेथें पाठविलें. दोनतीन महिने राहिले. मागाहून सरजाम त्या लत्यास गेला. झालवे प्रांतातील डामडौल पाहून मीही प्रसंगीं तेथे जाउन दाखल झालों यद्यपी रुचीस न आले तसें खच्छ खच्छ आपणास लिहीत गेलों. त्या कालीं कोणतेंही ठरावांत आले असतें तरी आजचे समयास इतकी वैगुण्यता कशास होती. अस्तु. दिवसमानाप्रो भवतव्यतार्थ होणे घडणें घडतात.

अजम इष्टुरसाहेब यास अजम करनेल साहेब याचे पत्र मागवले त्याअन्वये घे उन पाठविले आहे. परंतु दादासाहेब, तेथील सिपारसीपत्र याजवर आले म्हणजे त्यास वेंशम चिंत्तांत येते असा भाव दिसण्यांत येतो. याचा विचार आपणास करणें तसा करून मुख्य गवरनर लाटसाहेब याजकडेस येथील हवालाची चक्ती जाईलच तशांत माहालची यादी आकड्यासुधां आपल्या कडे डाकींत पाठविलीच आहे व सावकारी व सिंबंदी देण्याची वगैर यादी पाठविली आहे. त्यास ह्या यादी तेथें पारसी करून व आज बारा वर्षे आनंदराव पवार असतां संस्थानची पायमळी उभयतां सरदारसाहेब यांज कडून व घरचे दिवाणाच्या वगैर बंडा-मुले झाली. येविसी कंपनी सरकारचे साधन करून उपराळा करवावा म्हणोन मारानिले बडो-घास जाउन भेजर वाकरसाहेब यास व गंगाधरशास्त्री या उभयतास सर्व हवाल सांगितले त्याणीं ऐकून घेउन बंदोबस्त करून देतों म्हणोन कवूल केले. त्यातागाईत त्यांत साधना-स्तव आपणही त्यांच उद्देसी तिकडे गेला त्याप्रो गवरनर [लाट] साहेब याजकडेस कागदोपत्रीं पेरवी ठेविली. इकडेही साहेबलोकांची स्वारी आली. संस्थानी त्यांणी हुकुम केला त्या प्रो ही बेलपर्यंत त्याचे आज्ञेप्रमाणें वागण्यांत इकडून कमती जाली नाही. तसे गायकवाड व अलीजायहादरसाहेब यांच्या पत्र्यांत राहून वर्तणूक होत आली. असें असतां आपले महाल दहा वर्षांपलीकडे गेले. यविसी बोलू नये असे उत्तर होत [व] होणार तेव्हा येथे तरी सत्यपुढे शाहणपण चालत नाही. ते म्हणतील तसे न ऐकल्यास त्याचे चिंत्तांत वैशमता वाटोन नाश करण्यास प्रवर्तक होतील. या मजकुराचा सिलसिला पहावा तर उदेपुर, जोधपूर, जैपूर ताल मोपाल, कोटेवाले याजकडील महाल आज वीस पंचवीस वर्ष गनिमाईचे अमलांत आले ते सरदाराकडून सोडउन ज्याचे त्यास देत आहेत. या प्रांच पुणें देशातील वर्तमान ऐकण्यांत आहे. ऐसे असतां ताल मंडावल येथील अंमल विहिजारा गंगाराम कोठारी याजकडेस दिल्यानंतर कैलासवासी आनंदराव पवार मरण्याचे

संधीस होलकराकडील सुभ्यानीं जप्ती केली. ते महाल तसेच त्याजकडे खेचीत गेले. हली त्यांचे तहांत साहेवास इकडील वाका न समजता लेहून घेतले ते न सुटल्यास परिणाम काय ?

तसे तूर्त देवासकर यांसी बोलणें घातलें कीं तुम्ही दोनसे स्वाराजिनीस सरकार कंपनीचे चाकरीत असावे. तसेंच इकडेही बोलणें पडणार तेव्हां संस्थान, महाल, मुख्यक खष्ट जागा, येथे स्वार सिव्दी राहून सावकारी पेंच मनस्वी, त्याचा कांहीसा अर्थ होउन कंपनी सरकारांत सरंजाम चाकरीस राहून त्याची बेहबूदी संस्थानाकडून होउन साहेबलोकाचे मर्जीप्रो चाकरी घडे ऐसे अर्थ दिसत नाहीं. तसे सारी जाहागीर नव लक्षाची सोडून दिली असतां मग हजार पांचशे स्वाराजिनी चाकरी करण्यास चिंता नाही. तो तर प्रकार कांहीच दिसत नाहीं म्हणोन इतका वितिहास आपणास कळावे म्हणून लिहिला आहे.

येथे प्रसंग या रीतीचा. आपण येथे नाहीत. आम्ही तरी गैरमाहीत बाकत्रगार बहुतसी नाहीं. तसें जमाखर्ची कागदोपत्री दाखलाही नाहीं तसी द्रव्याची वेवस्ता तरी काये छिद्दावी ? असो. येजमान पुण्यप्रतापेकरून घडेल ते खरें. वरचेवर येथील द्रुत जसे नजरसे येईल [तसे] कळवीन. सारांश ह्मणुरसाहेब याचे साधन ठेवल्याप्रो असोन पुढें लाट साहेब यांजकडोन उपराला जाल्यास सर्व कांही घडेल.

बडोद्याकडील वर्तमान यजमानसाहेबांची व मालबाबा यांचें पत्रे मनन करून त्याच्या लिहिल्यांअन्वये पकेपणें गोष्ट नमोदात आणून भारनिल्हेचे येणियाचे ठरल्यास तसीच पत्राची उत्तरे याची परंतु सध्याचा समये विलीक्षण, यजमानास दक्षणेकडील पक्ष मोठाच येणेंकरून इकडे यास स्पर्धा व सृष्टीचे धनी यांस वैशम वाटत होते. अस्तु. तीकडील पुन्हां इकडे हे कोणही आल्यास याची मर्जी प्रसन्न राहील असें होणें मात्र दुरापस्त दिसते. यांतील विचार आपण पोस्तपणे करून सरकारमर्जी असेल तसे लेहून पाठवावे. रोची सरभरा तरी सर्व प्रकारे येथूनच जाली पाहिजे. सबझानार्थ लिहिले आहे. खर्चासही लवकरच पा. इकडील वेवस्था पाहून सावकारांनीं खेचले आहे म्हणोन दिवसगतीवर पडले. आपण रागास येतील परंतु उपाय नाही. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ ११ माहे सवाल

आवण शुभा १२ शुक्रवारी

तृतीय प्रहरी आल

[१४ अगस्ट १८१८]

लेखांक [१५०]

श्री * संवत् १८७५ भाद्रपद शुद्ध २
[११ सितंबर १८१८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे शेवेसी.

पोष्य बापू रघुनाथ कृतानेक साध्यांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * ९ जिल्हादपर्यंत मुकाम मऊ छावनी येथे वर्तमान येथारिषित जाणोन स्वकीये कुशल लेखन करित असिले पाहिजे. विशेष, आलीकडे आपणाकडून पत्र येउन वर्तमान कळत नाही तरी ऐसे न करावें. सदैव पत्र पाठउन भंतोषाचे वृत्त लिहीत असावे. यानंतर धारेंचे दुकानीहून मुदाम जोडी आपणाकडे पाठविली. पत्रें पावली न पावली त्याचे उत्तर आले नाही. दरम्यान राजश्री नारोपंत [आठले] व माझे नावें ऐसी पत्रे आपली आली. ती पावली. त्यातागाईत पत्र येत नाही. असो. पेशजी पत्रांतील मजकूर येथील देण्याचे कडाकूट फार आहे. मेजवानीबद्दल खर्च झाला ते देणें, त्याची निकड बद्धत आहे म्हणोन लिहिले होते व इकाडील वेव्हार कसा झाला ते लेहून लवकर कळवावा ऐसे लिला.

ऐसियासी येथील मजकूराची पत्रें वरचेवर लिहीत गेलों. अजम जनरल मालकनसाहेब यांची स्वारी श्रीमंतास पोचावयास गेली होती. तिकडून मागती धारे वरून येणार ऐसा बेट होता. दरम्यान प्रज्यन्य बद्धत लागला म्हणोन स्वारीस दिवसगत लागले. नंतर मागती फिरले तेव्हां शरीरप्रकृतीत कांहीसा उपद्रव झाला. याजमुळे परभारा नवलाईवरून बेटम्याचे मार्गे छयावनीस आले. येताना धारेस अजम मकडालण साहेब होते. त्यांस मारनिलेनी लेहून पाठविले कीं बापू[दिघे]स तुम्ही घेउन छयावणीस यावें. त्याप्रो येथें शुद्धा सप्तमी सोमवारी ! आलो. नंतर दुसरे दिवसी जनरल-साहेब यांची भेट घेतली. त्यानंतर * १ ९ रोज गुरुवारी जनरलसाहेब यांची स्वारी आपले येथें आली. इकडून वडुमान दिवसमानाप्रमाणें केला. मर्जी संतोष आहे. आतां पुढील बोलणें सांगणें याचा क्रम चाखू होणार. मग काय बोलतील ते मागाहून लिहून कळवीन. सध्यां मगडालणसाहेब याही इवाळ हक्कीकत लेहून घेतली ते त्यास श्रुत केजी. आम्हांसी त्यांतील भाशणे कांहीं जाले नाही. कर्जबाम वगैरे बेवस्था दरोवस्त लेहून दिल्ली आहे. ते कागद याहीं तिकडे अजम गवरनर लाटसाहेब याजकडे अवलोकनाम पाठविले आहेत असें वाटतें. आंतून शोध करितां सभजण्यांतही खरे,

यास्तव तिकडील धोरण इशुरसाहेब याचे विचमने आपण ठेविले आहे त्याप्रमाणेच असोन यास कागदोपत्री उपराळ असावा. कारण तिकडील हुकमासिवाये येथे बंदोबस्त पुर्तेपणे होणार नाही. असे मान अगाउ आपणास लिहीत आहो. वस्तुत ही दिसत आहे. तरी तिकडील उपराळ झाल्याविना परिणाम नाही.

वरकळ खर्चाचे वेहेवूदीविशी राजश्री अमृतराव भाउस वरचेवर लिहीत आहे. परंतु सर्वांनीही हवा पाहून हात आखवून आहेत. येथेही मेजवानी वगैरे समारंभ कारणे दिवसाप्रो केलेच पो तसे थोडेथोडे करीत आहो. आपलेकडील रवानगीस दोन दिवस अधिक जाहिला अगळे लागले. याजमुळे रागास न यावे. येथील अर्थ सर्व ध्यनांतच आहे. लेहून कळवावे असे नाही. येथील बोलणे होईल तसे मागाहून लिहितो. समामे बो राजश्री पुराणिकवावा आहेत. ' कळवावे वहुत काय किा लोभ करावा हे विनंती. जनराळसाहेब बहुत योग आहे परंतु आपलेसमंधी ईश्वर मनांत द्रव आणील तशी बुची होईल ते खरी. हे विनंती.

पो छ १९ माहे जिल्काद
उा भाद्रपदमास चाा ७ सोमवार
[२१ सितंबर १८१८]

लेखांक [१५१]

श्री * संवत् १८७५ भाद्रपद शुद्धा १५
[१४ सितंबर १८१८]

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

वाळाजीपंत दादा खासीचे सेवेशी.

पो चापू रघूनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंति. येथील कुशल तागाइत छ * १२ जिल्काद रवीवार मुकाम छावणी मधू येथे येथस्थित जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत असिले पो विशेष.

येउन जनरेलसाहेब याची मेटी घेतली. हे सविस्तर लेहून रोज गुा पने डाकेंत रवाना केली आहेत. पावळियावर मजकूर ध्यानात येईल. त्या अलिकडील वर्तमान साहेब्राचे बोलणे जाले. त्यांतील मजकूर तरी बडोद्याकडील कारभारी येथे वागतात, त्याविशी विश्रमता विशेष बोलोन दाखविली. तेथील आपले यजमानाचे नांव घेण्याचे येथे कारण नाही व सावकारी सिबंदी देणे तुम्हावर फार. याची तोड तुम्ही कसी काढिता ? देण्याची यादी पाहाण्यात आल्या. त्यावरून मर्जी खपा जाली. पुढील बंदोबस्ताचा मान तरी ताळ, मंडावळ, आगर, सुनेळ, डंग, गंगराळ कोठ्याचे जिम्मांतील सोपार, पीपळोद, खेराबाद, डोंगरपुर, बासवाडा येथील दक्का

खंडण्या मिळवण्याच्या नाही. कारण दहावीस वर्षे येथील आमलाचा दाखला तुम्हाकडे नाही. त्यापेक्षा ह्या अमलाविषी येकंदर बोलू नये. पुढें राहिले महाळ धार, बदनावर, धर्मपुरी, मुलतानाबाद, कुधी सोडून देऊं. तलब मुशाफर याची देणें पडेल. बेरशाविशींचें बोलून दाखविलें नाही. मोघमांत आहे. यांत देणेदाराची तोड करून संस्थानचे खर्चाची मुस्तकी कायम राहून आबादीस सिबंदी ठेउन कंपनी सरकारास कांहीं दिले पाहिजे. कारण तुमचे रखवालीची चाकरी केली पाहिजे. ऐसी नाना प्रकारची बोलणी कठिणोत्तर पडली आहेत. यांतील उत्तरें प्रतिउत्तरे करावयासारखी आहेत. तसी योडीयोडी करीत हों. परंतु याचे मुखातून निघाले तें मागे फिरणें असा वजनभार कोणाचाच बाळगीत हों तेहां लाखोच सो दौळतीवर देणें ह्या वेळपर्यंत चालूच आहे. यातील परिणाम ज्ञा लागेल हें कांहींच सुचत नाही. आजपर्यंत बंदोबस्त चांगला होईल [असा] मोठा प्रम होता. त्यास मुख्य ठिकाणीही बीज्यारोपण येयास्थीत नाही व कारभारी याचें ठिकाणी लोभ नाही तेव्हां बंदोबस्त होण्याचा विचार याम्रो आहे. आपल्यास तर त्यांचें नांव धरून वागणें प्राप्त आहे. तेव्हां मूळ शुद्ध नाही डाहाळयास पलय कने येतात, याचा विचार करून जें लिहिणें तें व्याह्यावे.

आणिखी घोडेसे बोलण्यांत आले कीं बेरसे महाळ तुम्हापासून दूर आहे तेथें सिबंदी कारकून खर्च मनस्वी ठेवावा लागेल. याजकरितां आम्ही सिंदेसाहेब यांजकडे आमचा वक्तीळ आहे, त्यास लिहितों कीं, अमझरें येथें टाका व बाव घाकानेर दिगठाण हे तुम्हांकडे देवउन बेरसे महाळ सिंधाकडे मोबदला द्यावा. कारण तेही महाळ त्याजकडून आवाद होत नाही. आणि तुमच्याजवळ निष्फळ आहेत. माहाली सिबंदीखर्च थोडा लागेल ऐसे बोलले. त्याचा रूकार मी दिल्हा. हे जाल्यास ठीक आहे. त्यास तेथे अजम इष्टुरसाहेबास हे लिहितील तसें आपणही तेथें साहेबाजवळ येविशी बोलवे, आम्हास हे महाळ याजकडून देविल्यास ते महाळ आमचे नजीक आहेत ते आवाद होतील आणि काम सुरळीत चालेल ऐसें बोलवें. हे जर जाले असतां ठीक आहे. परंतु तेथील जाहागीरदार सोडतील न सोडतील ह्या अभाव आहे. ही सूचना आपणास आसाची म्हणून लिहिली आहे. तसे बेरसे माहाळ कर्जाच्या ऐवजात लाउन द्यावा. लाख दीड लक्ष हे देउन च्यार आणी दोन आणी कर्जेदारास देउन फडशा करावा ऐसेही आंतून मानस दिसते. सत्यमित्य ईश्वर जाणे. परंतु उदगार समजलें तें लिहिले आहेत.

होळकरसाहेबाकडे माहाळ गेले ते तर सुटत नाही. परंतु तेथें इष्टुअर साहेबासी बोलवे. कितीक माहाळ गेले त्या ऐवजी आम्हास झाबव्याचा टाका आहे

त्यांत पेटलद घांदले लाउन देवाचे ऐसेही बोलावे. दादा, या समयास जे होणे ते होईल. पुढे होणार नाही. आपलेजवळ आयपत थोडी. त्यांत देणें व संस्थानचा खर्च व कंपनीसरकारची चाकरी कशी होईल? याचा विचार बहुत पढिला आहे हे आपण पुतेंपणें मनन करून उत्तर सत्वर डाकेंत पाठवावे. वरकड जनरेलसाहेब बहुत योग्य मोठा सरदार आहे. आपली दौलत खराब हे पाहून त्यास मोठाच इत्तम जाला आहे व पक्षीमेकडील वेशम वाटत आहे.

प्रणें आगर हा माहाल सिंदेसाहेब यांजकडे आहे येविसी येथें सरासरी उदगार निघाला कीं, तुम्ही परमारे तेथें कारभारीयांस ल्याहावें. अजम इन्दुरसाहेबांसी बोलणे करावें हे केवळ मुख्याचे [मानकम] तोडांतून निघाले ऐसे नाही. आसपास वागसान त्यांनीं सुचविले त्यावरून आपणास लिहिलें आहे. प्रेल्न असावा. आम्ही येथें आल्यानंतर येथील मुख्याचे अहिणे अजम गवरनर लाटसाहेब याजकडे गेले आहे. तीकडून उत्तर येईल तेव्हां आपणास स्पष्ट सांगणें तें सांगतील.

दुर्त कर्जाचा व सिंदीचे खर्चाचा याजला मोठाच आभाव जाला आहे. दौलत खराब हे देणें जिकडील तिकडे फिटोन मुळकाची रखवाली होउन आबादी कशी होईल हा विचार मारनिलेस पडोन खनता वाटत आहे. याजकरितां जे समजले ते भाव घ्यानांत याचे म्हणोन लिहिले आहेत. त्यास तेथें इन्दुरसाहेब याजवळ सख्त बोलोन गवरनरसाहेब याजला पत्रे गेली पाहिजेत. दादा, येक वेळां कोणते ठरल्यावर पुढें कांहीं प्रयत्न चालणार नाही. ही मी केवळ आज अहितो ऐसे नाही. आज येक वर्षपर्यंत येजमानसाहेबास व आपणास सुचवीत राहिले कीं, दिवसमान या प्रकारचा दिसतो. तेव्हां पाण्याजगोदर वज्रण वांवावें हें चांगले. त्या काळीं ये सारें बोलणे नमोदांत आले असतें तर यासही बोलावयासी जागा नव्हती. तसे आज बारा वर्षे पवाराचे घरांवरून कंपनी सरकारचा दरवार साधन करावा हे अहिरणीसी वागत होते. त्यातील प्रसंगी उपयोग कांहींच जाला नाही. आतां तर ते सद्गुण. तेव्हां द्रव कसा यतो? जें जालें तें दैवांनीं बरेच जालें. परंतु आतां तरी गवरनर साहेब यांजकडील साधनाचा उपयोग येथें पडावा. तरीच प्राप्त प्रसंगी अनुसर होउन उपयोगी पडेल. असो.

आपलेकडील खर्चाची तारांबळ मजला दिसत आहे. परंतु बदनावरचे रांगडे बदलून गेले. याजमुळे कांहीं चालेनासे जालें आहे. तसे राजश्री अष्टराव भाउस निव्वशा लिहीत आहे. दादासाहेब, दिवस कठिण. कांहीं सुचत नाहीं. मोठ्या घोरान्त आहो. ईश्वर पार लावील, तो खरा. विस्तारें फार काय लेई. बहुत काय लिहिणें लोभ

करावें हे विनंती. ह्याच मजकुराच्या दोन्ही रवान्या येक कंपनीकडील डाकेत पत्र दिल्ले आहे. पावले न पांवलें याजकरितां येकच मजकूर लिहून पत्र पो आहे. पावलियावर उत्तरे इकडे जल्द रवाना करावें. दोम करावा हे विनंती.

पो छ २५ माहे जिल्हाद.

आ भाद्रपदमास वा १२ रविवार.

[२७ सितंबर १८१८]

लेखांक [१५२]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा १
[१२ मार्च १८९९]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेशी

पो वा.पू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * १५ माहे जायलपावेतो वर्तमान यथास्थित असे. विशेष. भाल्हेरीकडील पत्राचे जाव लिहिण्याची मी थोडीसी सूचना केलीच होती. [तो] नाद सोडों नये. आता इकडे मातुश्रीसाहेबाचीही सूचना आली व अजम मालकम साहेबवाहादूर याचें गेलण्याचें माव राजश्री कुशाबांनीं लिहिलें. तीच पत्रें तुरहांस अवलोकनार्थ पाठविली आहेत. पत्रें पाहून आपले श्रेही तिकडील त्यास येथामार्गेकरून लिहिण्यांत यावे. आपण काहीं मनांत दिकत आणों नये. तसे श्रीमंत मातुश्री गंदिनाबाईसाहेब याणींही बाईसाहेबास व पुराणिकवाबास थोडीसी सूचना लिहिलीच आहे. त्यापेक्षें येजमानसाहेबाचे कल्याण होईल असें मजला वाटते. आपले दौलतीवर मुख्य आधार कंपणी सरकारचा. त्याचे मनोदय पत्रावरून समजण्यांत येतील. त्यापेक्षें मी विशेष सुचवावें असें नाही. १' बहुत काय लिहिणें दोम करावा हे विनंती.

लेखांक [१५३]

श्री * संवत् १८७६ मार्गशीर्ष वा ११
[१३ दिसेंबर १८९९]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

दादा स्वामीचे सेवेशी

पो वा.पू रघुनाथ कृतानेक साा दंडवत विनंती. येथील कुशल ता छ * २४ माहे सफर प्रातःकाल मुा नाल्लसे वर्तमान यथास्थित आसे विशेष. रोजगुदस्ता राजश्री कुशाबा नानाची पत्र आली, तेच पत्र आपल्याकडे पाहावयास पाठविले आहे. तरी

मनन करून त्या ग्रहस्तास सूचना करून त्याचे निषण्णे होय तें करावे. हे पत्र त्यास दाखल नये. इंग्रजी दरबार बहुत नाजुक चाल पुढें मागे कठीण पडेल. याजकरिता आगाऊ आपण सूचना करावी. येणेंकरून आपल्याकडे दोष नाही. दिवस वडूत अडचणीचे आहेत. कोण वेळेंस काय मर्जी होते याचे ठिकाण लागत नाही. त्याचा शोध बहुत बारीक आहे. याजकरिता पत्र पावताच उद्योग करावा. ' तो ब्राम्हण योर. परंतु तीकडील नांव घेउन ग्रहस्त कोणी त्याजवळ राहील ते नांव धारत प्रसिद्ध जाल आणि इतके लांब गेले हें कसे ? यांतील आभाव पडला आहे. तरी बावास आपण युक्तीनें सुचवावे. आज साहेबाचा मुा येथ दाखल जाल. हे विज्ञापना.

पो मार्गशीर्ष वा ११ छ २४

लेखांक [१५४]

श्री * संवत् १८७९ पौष वा १२
[१८ अप्रेल १८९२]

राजभ्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

बाळाजीपंत दादा खामीचे शेवेसी

पो बापू रघुनाथ कृतानेक साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाइत छ * २५ रजेव मुा मांडव येथें वर्तमान येथास्थित जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे. विशेष. आपण अनोपराम यास समागमें पत्र पाठविलें तें पावले व मार निलेनी सविस्तर सांगितलें त्याबरोन कळों आले. ऐसियास लष्कराडून पत्रें आली माहाल जे करणें असल्यास सावकारी माळवणचिठी पा म्हाणजे सनदा पाठउन देउं त्यास ठीकच आहे. निशाचिठी अजम जनराल माळकनसाहेब यांची बावयासी येईल. दुसरा सावकार उमा कोण राहतो ? हे सर्व अनुपराम यासी बोलण्यांत आणिले आहे ते आपणासी बोलतील त्याअन्वये आपण समजून घेउन पत्राचें उत्तर त्याहांवें. माळकण साहेबांची निशा कैसी आपणासे म्हणतील ? त्यास पेसजी आपण ग्वाल्हेरीस आसत संवत् १८७६ चे सालीं आठरा हजार रुो संवत् १८७७ चे सालीं वीस येसे दोन दोन चढते येकूण पांचसाला आमलाची निशा परस्परे निभावणीची व ऐवजाची बावी घ्यावी याप्रमाणे बोलण्यांत आले होते मग इष्टुरसाहेब याचें पत्र कोणेयासी आले हे मजला काहीं कळले नाही, त्याचें इतल्यानीं जालें म्हणजे पुढे बहिवाटीस ठीक पडेल याजकरीता येसे आपणास सुचविले आहे. मग सावकारीच निशा पाहिजे ऐसे जाल्यास तेही पाहावयासी येईल. येक वेळ त्या मजकुराच उत्तर आणवावे. उत्तर येईल तसें करू दादा, आपण तेथें असतां काहीं जाल नाहीं आणि आतां कागदपत्री होणार. याचा तेव्हां याचा भरवसा येत नाही मग आपले समक्षता बोलणें जाले असल्यास उपाय नाही. बडूत काय लिहिणें लोभ करावा हे विनंती.

मकार १६६ क्रि.सू.रास आज आठ दिवस मुकाम करून आहेत. ठाण्याचे काम चालू आहे. दोन हजार पां सरंजाम आहे. देपाळपुरचे गांव मारून चरितार्थ करित आहे. राजश्री आण्णाही सरंजामसुधां सिवेत मुा करून होते. मकार याची भेट घेतली परंतु कांहीं भेल जाहला नाही. आता निघोन सोनकचेकडे गेले. भेटीचे संधीत संस्थानीं बहुतच गडबड जाहाली. पुढें गेल्यानंतर मागती स्वस्थ आहे. हली वापुही आले आहेत. पुढें काय घडेल ते पहावे. रस्ता मोकळा जाहला म्हणजे धारेस जाऊं. तूर्त प्रा उजाड आहे. वरकड सगिस्तर भागाहून लिहीन.

आपण शरीरास बहुत सावधगिरीनें जपत आसावें. भेटी जाहल्यानंतर सविस्तर राजश्री रावजींनीं लिहिल्याप्रो लेहून पाा. वरकड कोणें गोष्टीविशी काळजी करूं नये. रतलामची चिठी अद्याप पडली नाही. त्यामुळ तेथें जुन्या लोकांची निकड आहे. पडेल तेव्हां खरी. बहुत काय लिहिणें श्रुत होय हे विज्ञापना.

पौ छ ११ माहे रजव
मुा गव्हाल्हेर
[८ जून १८१६]

लेखांक [१५७]

श्री * संवत् १८७३ कार्तिक शुभा १०
[३० अक्टूबर १८१६]

श्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री
[बालाजीपंत] दाःा स्वामीचें सेवेसी

पो जीवाजी बहिरव [नाडकर] कृतानेक साां दंडवत विज्ञापना. येथील कुशल ताा कार्तिक शुभा * १० बुधवारपावेतो मुा धार येथें आपले कृपेकरून ययास्थित असे. विशेष. आपली आज्ञा घेउन निघाले तो कार्तिक शुभा १ सोमवारी श्री अवंतिकेस दाखल जाहलो. पुढें मार्ग दुर्घट याजकरितां प्यार दिवस बैठक पडली. नंतरी चतुर्थास बलेडीस आले. पंचथमीस बडनगरीं दांखल जाहालो. सनिवारीस कथलीस आले. शुभा ७ रवीवारी सहा घटकां दिवस चढतां किले मारी दाखल जाहालो. बडनगरास घरीं गेले होतो. सर्व मंडळी आदिकरून सुखरूप आहेत, आपणास कळावे.

राजश्री बापू [दिघे] सरंजामासमेत राजगडापलीकडे तिरलाकोटावर आहेत. इकडील सरदाराकडील सरंजामी प्रबंध ते वगैर बदनावर प्रगण्यांत येउन मुळठाणचा नाश

(२६६) सुरारी पवार,

करोन छतीस हजार खंड ठरला. बोली घेउन बालेदा येथें सुा करोन आहेत. प्रगणा बेचिराख जाहला आहे मंडलोई परागंदा आहेत. गन्हांची पेरणी होईल ऐसे दिसत नाही. आमच्या येथ्याचे पूर्वीच प्रगणा बरबाद जाहला, निमित्यास पात्र परभारेच जाहले.

आनंदराव मिमाजी देंपालपुर प्रगण्यांत गेले. पेंढारी दोन हजार सामिल जाहले आहेत पुढे प्रळय काय करतील तो पहावा. याप्रमाणें वर्तमान आहे. आपणास कळावे. बरकड सरकारांनी व नापुंनी हलकारा खुशाल पाा आहे त्याजरून कळेल.

आपण येतानीं श्रीमंत राजश्री [विठ्ठलाव] बाबासाहेब [पवार] यांस डग गंगराव येथील बोलण्याकरितां सांगितले होते. त्याप्रो साहेबास विनंती करून साहेबां आपणास पत्रही अलाहिदा दिहिले आहे. त्याप्रो घाट होउन माहाल दोन्ही भोकले होउन आपले-कडेस येत तो अर्थ करतील. सारांश बाबासाहेब यांचे म्हणजे पडले कीं, दादांनी ज्यापेक्षां मनावर घेतले आहे त्यापेक्षां संशयाचा अर्थ राहिलाच नाही. ते जे करतील ते पोस्त सलेनीच करतील. त्यांत इकडून कोणताही विचार त्यांस लोपला नाही. तसे तेही सज्ज आहेत. ज्याप्रमाणें करतील ते समजूनच करतील. याप्रमाणें [बाबा] साहेबाचे बोअण्याचा अर्थ निळाउसपणें होउन आपणाम पत्रही लािा आहे. त्यास ज्याप्रमाणें आपण नाल मंडावलेचे तात्याकडेस करतील तसे हेही करोन सरदारांकडून पकेपणें तुटक करोन सावकारी दाखल विचार करावा. यांत इकडूनही गुंता पडावयाजोगा नाही. पत्राचे उत्तर पाठवावे. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

होा सेवेसी केशव गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे. आपणास वर [जिवबा] दादांनी लािा आहे त्याजरून कळेल. आपण आपले शरीर प्रकृतीस जपत जावे. श्रीमंत राजश्री बाबासाहेब याणी लािा आहे त्याप्रो खचित कामाचा गुंता तिकडील उरकोन सावकारी करोन घ्याव. कळावे लोम आहेच हे विज्ञापना.

पो छ २२ जिल्हेज

ठाा कार्तिक वा ९ सुा लस्कर

[११ नवंबर १८१६]

लेखांक [१५८]

श्री * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष शुभा १०

[२९ नवंबर १८१६]

श्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री

[बाळाजीपंत] दादा खातीचे सेवेसी

पो जीवाजी बहिरव [नाडकर] कृतानेक सां दंडवत विज्ञापना. येथील कुशल ताा मार्गशीर्ष शुभा * १० शुक्रवारपावेने सुा धार येथें आपले कृपेकरून यथास्थित

आसे विशेष. मी येथें आल्यावर सेवेसी पत्र पाा होते ते पायलेच असेल. त्याचे उत्तर न आले त्याजवगेन चित्त सापेक्षित आसे. तरी कृपापत्रीं सांभाळिले पाहिजे. यानंतरी आपलेकडील आलीकडील वर्तमान कांहींच समजत नाहीं. तरी सविस्तर ल्याहावे. तेथील मान विथर जाहले होते. त्यांतील निर्णय काय ठरला ते सर्व लेहून आज्ञापिले पाहिजे. इकडील वर्तमान बडनगरीं घरीं राजश्री बाबाजी व श्रीपतराव आधीं करोन सर्व यथास्थित आहेत. राजश्री चापूजी रघुनाथ [दिघे] लोणीवाड्याकडेस गेले आहेत. होळकराकडील सरंजाम राजगडास खंडेराव बलाळ याणी नेउन लाविले आहेत. आठरा हजार रुपे देउ केले परंतु रांगड्यांनी प्यार तोफा व घोडी पाडाव केली आहेत. पुढें काय होईल ते पाहावे. सरंजाम धार माहालंत येउन उपद्रव करीत आहेत. आंबाजी सखाराम [कंपुवाले] बलेडीस आले म्हणोन ऐकतो. आपणास कळावे. रामराव आबास मार्गसीर्ष झ्या ६ रविवारी तिसरा प्रहरीं देवआज्ञा जाहली. कळावे म्हणून ल्गिा आहे. श्रीमंत राजश्री भिठळराव बाबासाहेब पवार याणी माहालाविशीं पत्रें ल्गिा आहेत. त्याची उत्तरे यावी आणि माहालची मोकळी[क] होय ते केले पाा. सदैव पत्रीं तोपविले पाा. बहुते काय लिहिणें सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

होा सेवेसी केशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना असीजे. दादानी वर ल्गिा आहे त्याजरून ध्यानास येईल. आज्ञा घेउन आल्यावर कृपापत्र येउन सांभाळ होण्यास विस्मृती जाहाली येसे वाटले. त्यास यांतील आपलेकडेस कांहीं नाहीं, भिकाजीपंत भाउस सर्वां गोष्टीचा आब्देर त्यांत पत्रें लिहिण्यास तरी बहुतेच. त्यापेक्षां अर्थातच विसर दिसतो. त्यास आज्ञा होउन प्रतिउत्तर येण्यास आज्ञा व्हावी. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

राजश्री भिकाजीपंत भाउस सां दंडवत. ल्गिाप्रो लोभ करीत जावा तुमचे. वरची मंडळी सुखरूप आहे. हे विनंती.

पो छ २ माहे सफर
छा पौषमास झ्या ४ रविवार
[२२ दिसेंबर १८१६]

लेखांक [१५९]

श्री * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वा ३
[७ दिसेंबर १८१६]

श्रीयानिराजित राजमान्य राजश्री
दादा स्वामीचे शेवेसी

पो जीवाजी वहिरव [नाडकर] कृतानेक सां दंडवत विनंती. येथील कुशल
ताा छ * १७ माहे मोहोरमपावेतो आपले कृपे करोन मुा धार येथें यथास्थित असे. विशेष

मी आलिया ताा तीन पत्रें सेवेसी पाा परंतु येकाही पत्राचे उत्तराची आज्ञा न जाहली त्याजरून चित संचित असे. तरी येणारासमागमें आज्ञापत्रीं सांभाळिले पाहिजे. यानंतरी इकडील वर्तमान तरी सरकारानी पत्रें आपणास लािा आहे त्याजरून ध्यानास येईल. आपण तेथील वर्तमान काय आहे ते सविस्तर कळविले पाहिजे. राजश्री पारखजी भाईसाहेब याजकडील कसे आहे ते सर्व कळावे. आपले कार्याचे धोरणांत [ते] कसे आले हेही समजले नाही. बढनावरची तरी धूळ जाहाली. सुमे अद्याप इकडेस येतच आहेत सरंजामानी धार प्रगण्यांत वगैरे मनस्वी उपद्रव मांडला आहे राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] लोणीवाड्याकडेस गेले आहेत. आपणास कळावे. बढनगरीं घरची मंडळी सर्व यथास्थित आहे. कळावे बद्धत काय लिहिणें सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

होा सेवेसी केशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे. साहेबाची आज्ञा घेउन आलियावर तीन पत्रें सेवेसी पाा परंतु आज्ञापत्रें येउन सांभाळ जाहला नाही. त्यास ऐसे नसावे. सदैव पत्रीं आज्ञापिले पाा. वरकळ इकडील मार राजश्री दादांनी लािा आहे. त्याजरून ध्यानास येईल. तीकडील वर्तमान सर्व हर्षयुक्त साहेबीं लिहिण्यास साहेबीं आज्ञा केली पाहिजे म्हणजे सेवकास आनंद होईल. साहेबीं पत्राची उत्तरे राजश्री रावजी बापुजी [अमझरेकर] याजकडेस देवीत जावीत म्हणजे आम्हास पावत जातील. श्रीमंत राजश्री विठ्ठलराव बाबासाहेब पवार याणीही माहाळसंमंची पत्रें साहेबांस पाा होती लाची उत्तरेही यावी. ममतेत आंतर होउं नये. लोम करावा हे विज्ञापना.

होा राजश्री भिकाजीपंतमाउ खामीस सां दंडवत व नमस्कार विनंती उपरी. तुमच्या घरची खुशाल आहेत. तुम्ही सांनिध्य असतां पत्रें येत नाही यास काय म्हणावे ? तरी तुम्ही आळस न करितां उत्तरे पाा जावी. कळावे लोम करावा हे विनंती.

होा स्तोा बापुजीराव व भवानराव यांस रामराम सांगावं.

पो छ २२ माहे सफर

डाा पौष वा ९ सनवार

[११ जनवरी १८१५]

लेखांक [१६०]

श्री * संवत् १८७३ मार्गशीर्ष वा १०

[१४ दिसंबर १८१६]

सेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशाल ताा मार्गशीर्ष वा * १० पावेतो मुा बढनगर वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपणा-

कडून बहुत दिवस पत्र येउन वर्तमान कळत नव्हते तेणेकरून चिंता लागली होती. हली हरकान्याची जोडी पा. त्यांत झुा ५ पत्रें लिहिली ती रोज गुा पावली. सविस्तर मार समजळ. आश्विन झुा १२ आलीकडे पत्रच पावले नाही म्हणोन लिहिले, त्यास येथून आश्विन वा व कार्तिकमासी व मार्गशीर्ष झुा ७ मितिची असीं पत्रें येथील कमाविसदार यांचे पत्रांत घालून पांचव्यार पत्रें पाठविली. ती लुस्करांत पावल्याचे जाबही त्याचे आले. असें असून आपल्यास पत्र पावले नाही हे अपूर्व ? त्यास राजश्री आण्णाचे विराडी पत्राची चौकसी करावी. राजश्री बापु [दिचे] याणी आपण पेशजी पत्रें मागविली होती त्याप्रो पाठविली तीही त्याजकडेसच पाठविली आहेत. त्यांत श्रीमंत आळिया बाहादर याचे नावे व रा पारखजीसाहेब यांचे नावे पा आहेत. त्याची चौकसी करून उत्तर पो. त्यांची चारदोन पत्रें येतात आणि आपणास दोन महिन्यांत एकही पत्र पाठवावयास जाहाले नाही. असो. हे लिहिण्याचा अधिकार माजा नाही परंतु सरकार व बापू शब्द ठेवितात याजकरिता लिहिणे प्राप्त आहे. कार्य होणें जाणें ईश्वरसत्ता परंतु वरचेवर पत्र पाठवावे. तेणेकरून आपल्याकडे शब्द राहत नाही. असो. मी लिहितों याचा राग येउं नये. येथील अनुभव मी ल्याहावे असा नाही. रोज मी येथून कचे वर्तमान लिहिले आहे [तें] पावले नाही त्यास उपाय काय.

राजश्री रामराव आबा यांचा काल झुा † ५ रविवारी जाहाळ. हेही पेशजी लिहिलेच आहे. राजश्री बापु यांचा मुकाम गोदरे नजीक आहे. झगडावदा, झाववा, दाड्ड, झालोद येथील च्यार रुपये घेउन गोदऱ्यास आहेत. पुढें घासवाड्याकडे जाण्याचा इरादा आहे. आपले भरंवशावर दिवस काढीत आहेत. दिगठाणास कांहीं बहुत उपद्रव दिल्हा नाही. दोन रुपये घासदाणा घेतला. होळकर याजकडील फौजानी घटनावर आगदीं खराब केली. रबीचामुधा पैसा मामलेदाराचे पदरी पडावयाचा नाही. धार प्रोन ज्वार कमी अगदी बुडाली आसून फौजवाले याणीं आणखी देखील खेडेगांव छडून फडशा केला. नवलाहपासून पंधरा हजार रुपये घेउन अद्याप प्रो छडीत आहेत. याप्रो आहे. आपल्यास सविस्तर वरचेवर लिहिलेच आहे. पत्रें पावत नाहीत म्हणून हलीं कचे लिहिले नाही. मागाहून सविस्तर लेहून पाठवूं.

ती आका व बाबाजी आदिकरून सर्व सुखरूप आहेत. सौ बयास सुवा चैन नवते याजकरितां आजपावेतो राहिली. आतां आठाचौ राजी जाणार आहेत.

सिवगीरबाबाकडे धर्मपुरीचे मामलतीबाा दोनसे रुपये दरबारखर्च येणें त्यास आपले पत्र आले म्हणजे येतील. पांच च्यार पत्रीं लिहिले. जास्त उत्तर नाहीं मर्जी आसल्यास सिवगीर बाबास पत्र पो म्हणजे रुपये येतील. शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ ९ माहे सफर

आ पौष शुभा ७

[१५ दिसंबर १८१६]

लेखांक [१६१]

श्री * संवत् १८७३ पौष शुभा २

[२० दिसंबर १८१६]

शेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता पौष शुभा *२ पावेतो मुा बडनगर येथें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपनाकडून दोन महिने पत्र येउन वर्तमान कळत नवते तेणेकरून चिंता लागली होती. हली हलकाऱ्याची जोडी राा केली त्याजसमागमे मार्गसीर्ष शुभा ५ पत्र पाठविले ते वध दसमीस पावले. लिहिला मजकूर कळला. दोन महिने पत्र येत नाहीं म्हणून शद्ध ठेविला त्यास मी येथून पांचसात पत्रें आपली व राजश्री बापुची दोन वेळ असी राजश्री आणा वकील याचे लखोव्यांत घालून पाठविली व राजश्री बाबाजी अणाचे बंधू याणीही पत्रे पोचून उत्तर पो म्हणून लिहिले. त्या मितीची पत्रें त्याची पोचल्याचे जाब आले असे असून आपणास पत्र पावत नाही हे अपूर्व ? येथून बापुनी सरकारचे नावे व पारखजी याचे नावे सरकारी पत्रें पाठविली तीही तिकडेच पावली. त्यास आणखी आपले पत्र आल्यावरून बाबाजी याणी आणास लिहिले आहे व आपण चौकसी करून पत्रें पावली न पावली हे ल्याहावे. येथून सविस्तर मी लिहित गेलो परंतु पत्रें न पावली. यास माजा उपाय नाही. परभारेही आणखी सजनीहून डाकेत पत्रें दिल्ली आहेत. असो. शोध करावा.

इकडी[ल] सविस्तर ल्याहावे म्हणोन आज्ञा, ऐसियास आपणास जाउन बहुत दिवस जाहले. तेथील व्यवहार दरबारचा खोल, त्यास आपला उपाय नाही. रिणानबंधाने घडेल ते खरे. राजश्री बापु [दिघे] याचे पत्र लोणेवाड्याचे मुकामचे आजच आले. त्यांची शरीर प्रशु[ती] तेथें विघडली आहे. पोटांत शूल होतो. बहुत हैराण आहेत. वो वाळंमट बैध अवशव देत आहे. परंतु गुणांस नाही म्हणोन लिहिले होते. पुढें बासवाड्याकडे जातील. दिगठाणचे कसे जाहले ते ल्याहावे म्हणोन लिहिले त्यास दिगठाणास बहुत उपद्रव दिल्हा नाहीं. धारचे मुा च्यार रुपये घासदाणा घेतला. बरकड कोठे उपद्रव माहाली न देता राजगड

व श्रगडावदा व झाववा, दाहुंद, झालोद येथून च्यार रुपये घासदाणावा घेउन तिकडे गेले. सारी भिस्त आपल्यावर. दिवस काढीत आहेत. आजचे पत्रांत लिहिले होते कीं आतां आम्हांस दिवस निघत नाहीत व मुळकांतही पैसा मिळत नाही. त्यास दादास न्याहावे कीं, काग होते न होते याचे उत्तर गो. उगाच वक येउन खराब व्हावे हे ठीक नाही. याप्रो आजच पत्र आले. त्यास दादासाहेब आतां दिवस निघणें कठिण आहेत.

वदनावर येथें च्यार महिने होळकर यांकडील सुमे प्रगण्यांत खराब करीत आहेत. येक वेळ मुळठाण येथें तोफा लाउन वीस हजार रुपये प्रोसुधा चुकले. त्याची तोड राजश्री गणपतरावजी याणी निशा घेउन कूच कराने असें ठरले अस्तां लांबहाते दसईस गुा करून राजगडचा प्रा वदनावरचे गांव लुटीत आहेत. बावा सुमे याणी येक वेळ नवळईपासून दाहावारा हजार शो घेउन गागती गांव लुटीत आहेत. धार प्रो गुा आजपावेतो खैरोद खानगी गांव येथें करून होते. मोजे घालोदा खानगी व खैरोद येथील टापरीसुभां जाळून टाकिली. रो मोतीरामजी याचे गांवी ज्वार होती ती उमीच कापून नेली. हली किसूर येथें आहेत. धार प्रोची हरी चारितात. धोडी बहुत बापूंनी आवादी केली त्यास हा उपद्रव जाहा[ला]. मकई व ज्वार पावसामुळें अगदी लुडाली. गहू मात्र पेरले. त्यास हा उपद्रव आहे. अफीम वंद्यामुळें पेरली नाही. सारा प्रो दोन महिनें किल्यानजीक आहे. धारेत राजश्री तात्या याणें भील बगैरेचा वंदोवस्त चांगला ठेविला आहे. निल्य खारी करितात परंतु या वंडासी नपाय नाही.

आपले गांव रामपुर मिडोदा येथें साल गारी खाद तगाई मिळून संभर शो दिले व मिडोदास गांवकोट घालावयास लाविले होते. फौज आली याजमुळें सारेंच पळून किल्यानजीक आहेत. गांवी ज्वार व मकी बीजसुधा जाहले नाहीं. मिडोदास बीस बीचे साल होती ती मात्र हातास आली. गहू पेरणी केली परंतु हातास लागणें भरवसा नाही. रामपूर येथें साल करावी त्यास हंगामी मुरारराव [पवार] होते याजमुळे तेथे साल जाहाली नाहीं. गहू मात्र रोपनास बीचे आहे. ईश्वर वडवील ते खरें. अफु होती तरी रोपनास शो वसूल होते ते अगदीं नाही. मेहनत करून जाल नाहीं. असो. इकडील हकीकत या प्रो आहे.

रो मोतीरामजी याजपासून वरातेचा येवज घेतला परंतु त्याचा तगादा आम्हांस आहे कीं दादांनी येवज लेस्करांत घेतला आहे तो घावा. त्यास येथें आम्ही

हो १७९ येकसे येकूणपैसी मजरा दिल्ले. बाकी येकरो येकवीस हो मागतात. त्यास आपण पत्र पो अगर राजश्री बापूस लेवून मजुरा पडे आसें करावें. म्हणजे ते आम्हास तगादा करणार नाहीत. गुा आपण घासलकडीचे गाढे मारनिलेकडून देविले त्यापो कांही दिल्ले नाहीं.

राजश्री रामराव आबा याचा कोल मार्गसीर्प गुा ५ रविवारी जाहला. मोठे वाईट जाहले. आपण अम्हास शंभर हो कुक्षी मा त्याजकडून देविले होते त्यास आम्हीं आणखी शोध लाउन मारनिलेपासून हो २०० दोनसे आतांच घेतले. नंतर काल जाहला.

वो दिक्षितबाबास लम्ना[स] रावजीचे देणें पो शंभर व आपण जाते समई देविले शंभर येकूण दोनसे हो दिल्ले. आपणास कळावे. वरकड ती मातुश्री आका, सौ बाई व बाबाजी व भाउ व सौ दया मुखरूप आहेत. दयाची रवानगी क [रावी] त्यास तिचे शरीरास आराम नव्हते व आतां हली अवशध घेत आहेत. आठपंधरा दिवसांत रवानगी करून देउ. दोन वेळ सोबत निघाली रा करावी परंतु दुखणेकरी निमणें कठिण याजमुलें रा केली नाही. मी घोडी माणसेसुधा तयार करून ठेविली आहेत. आपले आज्ञेप्रो उजनचे छीटही या मार्गेच जाणार होती तेव्हां घेउन दिल्ले. आतां आठपंधरा दिवसांत जातील. रा बाबा लिहीत असतात. बाईनें हलकारा भेटला म्हणून स्वदस्तुर पत्र पो नाही. मागाहून पा. कळावे शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

वो दिक्षितबाबा यांचा बरोबास आठपंधरा दिवसी जाण्याचा मानस आहे. तुमची व बापु मटजीची मुलेंमाणसें कु[ठें] ठेविली म्हणोन लिहिले त्यास दादासाहेब, आमचा बहुत फजिता आहे [तो] पत्री कोठवर ल्याहावा, देसीहून ती रघुनाथ-भट बापुपेक्षां कनिष्ठ वंशु व उमयता आमची कुटुंबे व बापुचे उमयता चिरंजीव सून व आमची ज्येष्ठ भगनी याप्रो सात मनुष्ये येथें आली. बाकी पांचसात माणसें देसी आहेत. परज्य[न्य] काली आली. येथें जागा राहावयास न मिलें. तेव्हां अर्धी रावजीचे घरी व अर्धी आपले घरी आठव्यार दिवस होती. नंतर ती मातुश्री आकाचे व सौ बाईचे आज्ञेवरून सारीच येथें आणली. हली माडीवर आमचे खटले आहे व खाली आपले आहें. जेवण वगैरे माडीवर होते. मी मात्र वर जेवत नाही. हली दुसरी जागा पाहात आहे. आठचौ रोजीपासून दुसरीकडे ठेवावी असा वेत आहे. बापुचे चिरंजीवाची मुंज्य माघ मासीं

करून तेही उभयतां बडोद्याकडे वगैर हरकोठे उद्योगानिमित्त जाणार आहेत. येथे आल्यापासून रावजी घे (१) व राघोपंत याचे दोन अंढीचे कर्ज जाहले. मुजी अद्यापी ठिकाणा नाही. आता देसी जाणेंही कठिण. ब्राम्हण फार आहे. यातून श्री पार पाडील ते खरे. सर्व आधार मिळून आपला आहे. कळावे शेवेसी श्रुत होय ही विज्ञापना.

हेच पत्री वापुभटजी याचे सा नमस्कार. बरकड सविस्तर चिरंजीवांनी लिहिल्या वरून कळेल. यास लाउन ईश्वर पार करील ते खरे. लोभ करावा हे विनंती.

वो राजश्री बैद्यबाबा अद्याप बरे जाहले नाहीत. वो रामजी उजनीस आहेत. कळावे ही विज्ञापना.

पो छ २२ माहे सफर

उा पौष वद्य ९ शनवार

[११ जनवरी १८१७]

लेखांक [१६२]

श्री * संवत् १८७४ श्रावण वा ७

[३ सितंबर १८१७]

शेवेसी नारो जिवाजी आठले कृतानेक सिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना. ताा श्रावण वा * ७ पावेतो मुा घडनगर येथे आपले आसिर्वादेकरून मुख्यरूप असो. विशेष. आपली पत्रे आधी त्याचे जावही मोकमसिंग यांचे डाकेत राा केलेच आहेत त्याजवरून कलेलच. रोज गुा राजश्री भाउ येथे आले. राजश्री संतोकराम हरचंद याजकडे बोलणे चालणे रतनजीभाई याजकडून करून साहा हजाराची निशा पाठविली आहे. राजश्री दामोदरदास परशराम मारवाडी यांचे दुकानी शोध करून सदरद्व सनदा व सोडचिठ्या जेटजीचे जिमेस करून येवज व्यावा आणि ताकीद करून चिठ्या जलद येई ते करावे. आतां अवधी करूं नये. बरकड राजश्री मावंनी लिहिल्यावरून कळेल. आम्ही खर्चाविसी आपलेकडील व आणखी हजार शोची निशा ज्यास्ती पाा म्हणोन वसलो. परंतु मजीस न आले, त्यास हेच आपण समजून पुढील धोरण पके ठेवावे. दादा, येथे सर्व मतलबी आहेत. मीठे बोलणे बोलून कामें करितात. त्यास आपण बेरशा व बदनावरचा दोनी मिळून सात पो आजमास लिहिलाच होता. त्याप्रो येक माहाळची निशा पाठविलीच आहे. आणखी तेही काम जाहल्यास मागती दोन हाचे निशा या बाहेर आसे यास लेहून येथून आणखी निशा नेउन मग बेरशाची सनद द्यावी. आपले हातीं काबू ठेवावा. माजे नांव कळूं नये. हा चिठ्या लवकर पाा म्हणजे

ठीक पडेल. गणपतरावजीचे सूत ठीक नाही व शेठजी आपले जाणोन सारीच कामं गळां घालावी असा वेत धारिला आहे. हे सर्व लक्षांत येउन पत्राची उत्तरें पा. ती नाइकजीचे दुकानीं पो. त्यास माजे सिवाय देउं नये म्हणोन ल्याहावें. नाहीतर दस्तायेवज गेल्यास ठीक नाही. शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना. प्रथम लिहिण्यांत दोही माहालचा दस्तायेवज आला आहे त्यास जसे युक्तीस येईल तसे करावे. हे विज्ञापना.

लेखांक [१६३]

श्रीगजानन * संवत् १८७४ भाद्रपद शुद्धा ३
[१४ सितंबर १८९७]

राजश्री संतोकराम हरचंद व रतनजीमाई गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नेहा वाळाजी लक्ष्मण जयगोपाळ विनंती उपरी. येथील कुशल जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष तुम्ही भाद्रपद वा ८चे पत्र शेट दामोदरदास परशराम यांचें दुकानीं व राजश्री वापुजी रघुनाथ [दिघे] यांचे पत्रासहित पाठविलें तें पावोन लिहिला मजकूर सविस्तर कळला. प्रो बदनावर व प्रो घेरशे येथील सनदपत्र शेट मारानीले यांचे खाधीन करून रुपये साहा हजार घ्यावे म्हणून लिहिले. ऐसियास प्रो बदनावर येथील सनदा श्रावण वा ६ सोमवारी येथून मोकमसिंग यांचे डाकेंत नवलाईस राजश्री नारो जिवाजी आठले याजकडे पाठविल्या आहेत. त्या पावल्या आसतील. हालीं येथें तुमचें पत्र आल्यावर प्रो घेरशे येथील सनदा आसल दोन व प्रो बदनावरचे आसल सनदाच्या नकला दोन येणें प्रो शेट दामोदरदास परशराम यांचे जिमेस केल्या आणि शेट मारानीले त्याजपासून ६,००१ रुपये आक्षरी साहा हजार येक रुपये चांदवड सिका तुमचे लिहिल्यावा आम्ही घेउन हे पावती लिहून दिली आहे. रुपये आम्हास पावले. वरकड सविस्तर मागाहून डाकेंत मिहितो कळावें. मिती भाद्रपद शुद्धा * ३ रविवार संवत् १८७४. बहुत काय लिहिणे लोम कतावा हे विनंती.

लेखांक [१६४]

श्रीगजानन * संवत् १८७४ भाद्रपद शुद्धा ४
[१५ सितंबर १८९७]
नकल

राजश्रीयाविराजित राजमान्य राजश्री वापु [दिघे] यांसी

प्रीतिपूर्वक वाळाजी लक्ष्मण [वाकणकर] कृतानेक आसिरवाद विनंती. येथील कुशल ता भाद्रपद शुद्धा * ४ रविवारपावेतो मुकाम लष्कर नजीक भाल्हेर येथस्थित

जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आपण पत्र आणण वा ७चे संतोकराम हरचंद व रतनजीमाई यांचे पत्रासह पाठविलेले [तें] पावले. पत्रीं मार प्रो वदनावर व प्रो वेरशे या दोन्ही माहालच्या सनदा दामोदर परसराम शेट यांचे आधीन करून दरवार खर्चाबाबद साहा हजार रुपये शेट मारनीले याजपासून घ्यावे म्हणून लिहिले. त्यास प्रो वदनावर येथील सनदा आणण वा ६ सोमवारी यथून मोकमसिंग यांचे जाकेत नवलईस राजश्री नारो जिवाजी आठले याजकडे पाठविल्या आहेत. त्या पावल्या आसतील. हालीं येथें तुमचे पत्र आल्यावर प्रो वेरशे येथील सनदा असल दोन व प्रो वदनावरचे आसल सनदाच्या नकळ दोन येणेप्रो शेट दामोदर परसराम याचे जिमेस केल्या आणि शेट मारनीले याजपासून ६००१ रुपये आक्षरी साहा हाजार येक रुपये चांदवड सिका आपले लिहिल्यावा आम्ही घेउन हे पावती लिहून दिन्ही आसे. रुपये आम्हास पावले. वरकड सविस्तर मागाहून जाकेंत लिहितो. कळावे बहुत काय लिहिणे छेम करावा हे विनंती

लेखांक [१६५]

श्री

[अक्टूबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

रधुनाथराव [महिपत] तात्या स्वामीचे सेवेसी

सेवक बालजी लक्ष्मण [वाकणकर] कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता माद्रपद वा पावेतो मुकाम लइकर नजीक ग्वाल्हेर येथाल्पित जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आलिकडे आपलेकडून पत्र येउन वर्तमान कळत नाही. तर ऐसे नसावे. सदैव येणारासमागमे पत्र पाठउन दर्शनाउपलब्ध देत आसावा. पेशजी आपणास येकदोन पत्रे पाठविली ती पाउन उतर काहींच आले नाही याजवरून चिंतास चैन नाही. तरी आपले कुशलतेचे वृत्त बरेचवर कळवीत आसावे. तात्या आपण घरी बडील आहां शबजीप्रमाणे सर्वांचा समाधानपूर्वक प्रतिपाळ करावा. मामलेदाराचा वेळार पूर्ववत प्रोच आहे किंवा x× आहे तो कळवावा.

आम्हाकडील वर्तमान तर वदनावर व वेरशे या दोही माहालचा खुळासा सरकारातून जाहाल परंतु माहाल [ज] बरदस्ताकडे आहेत. दोन दिवस अधिक उण लागतील परंतु हास्तगत होतील चिंता नाही. होलकरसाहेबाकडीलही माहालचा

उद्योग केला आहे तेही सुटतील. या गुंल्यामुळे आणखी मासपक्ष लागेल ऐसे आहे. बडनगरी तीर्थरूप मातुश्री व चिरंजीव वगैरे खटले आहे त्यांचा समाचार घेउन सांमाल करीत आसावा. बहुत काय लिहिणे लोम करावा हे विनंती.

हो राजश्री नीलकंठरावजी व राजश्री बापु चुनीकर खात्रीचे सेवेशी साष्टांग नमस्कार विनंती लीा परिसोन लोमाची वृष्ठी करीत आसावी हे विनंती.

कागद बडोद्याचे कलमबंदी व
बाबासाहेबाचा आले. छ २० मोहरम
[११ नवंबर १८१७]

लेखांक [१६६]

श्री * संवत १८७४ आश्विन वा १२
[१६ अक्टूबर १८१७]
नकल

राजश्री नवाब करीमखान[पेंढारी] ^{२६७} गोसावी यांसी

अखंडितलक्ष्मीआलंकृत राजमान्य स्नो बालाजी लक्ष्मण निा पवार संवस्थान धार सलाम विनती. येथील कुशल ता छ * १५ जिल्हेजपो सुकाम लष्कर नजीक ग्वाल्हेर येथे जाणून खकीये कुशल लिहीत जावे. विशेष. प्रो बेरेशे माहाल आम्हाकडील श्रीमंत राजश्री आलिज्या बहादरसाहेब याणी जप्त करून तुम्हाकडेस दिल्या होता तो दूर करून साळ मारपासून आमचा अम्हाकडे देणें याबिसी सोडचिठी दिल्ली तिची नकल पेशजी राजश्री नथुपंत भाउ याजपासी दिल्ली होती. त्याणीं तुम्हाकडे पाठविली, त्याजवरून कळलेच आसेल. त्यास प्रस्तुत बखेड्याचा प्रकार जाहला आहे हा जगप्रसिध्द आहे. त्यास या बखेड्यात महाल दुसऱ्याचे हातीं गेल्यास आमचा तरी सर्वश्रीच नास जाहला, तुम्हाकडेस आसल्यास त्याची चिंता नाही परंतु दुसऱ्याचे हातीं गेल्यास सुटणें दुरापस्त. माहाली तुमचें ठाणें राहिल्यानीं दगा होईल. यात तथा नाही. आमचाच माहाल त्यापेक्षा उपद्रव होणार नाही आमचें ठाणें बसलें आसतां पुढें तुमचा उपयोग धडून येईल. येविसीचें सविस्तर नथोपंत भाऊ यांजपासीं बोलण्यांत आले आहे. ते तुम्हास लिहितील त्याप्रो दुरदेशी विचार लक्षांत आणून निखा-लसपणें उत्तर पाठवावें. त्याप्रमाणें येथून कारकून तुम्हाकडे पाठवावयास येईल. ठाणें आमचें बसलें आसतां तुम्ही चिंतांत कोणताही दुसरा विचार न आणावा. सविस्तर नथोपंत भाऊचें पत्रावरून कळेल, उतर सत्वर पाठवावे. बहुत काय लिहिणें लोम करावा हे विनंती.

[१६७] या पेंढारी सरदाराकडेच वेरसे महाल होता तो त्याचें सोडवा एतदर्थ मोग्या खुबीने पत्र लिहिंलें आहे.

लेखांक [१६७]

श्री

[१४ नवंबर १८१७ ;
नकल

विशेष. ^{२६८} मालवे प्रांती बडबलेड्याचे बंदोबस्ताकरितां राजश्री आंबाजी सखाराम पळटणे वगैर सरंजामसुधा होते त्यास प्रस्तुत पळटणे विघडून पंत मारनिले यांचे हुकमांत राहिली नाहीत. नवलाई वगैर सरकार खालसा माहाली बखेडा केला आहे. हाली खांचरोद मंडुसर या महालांत पळटणे आली आहेत. त्यास राजश्री गंगाधरपंत आपा मंडुसरकर साहेबाकडे सूचना पाठवतील त्याप्रमाणे आपाचे पत्र येतांच राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] सरंजामसुधा मारनिलेकडे सत्वर रवाना करावे. मंडुसरचा व आपला सरंजाम येकत्र होउन बेजरब पळटणे सरकार खालसा माहालाबाहेर काढाडून बावी व होळकर साहेब यांजकडीलही पळटणे वगैर सरंजाम बेकहा होउन मंडुसर आसमतात उपद्रव करीत आहेत म्हणून येथे बोमाट आला. त्यास मंडुसरचा व आपला सरंजाम येकत्र राहून त्याजलाही बेमुरबत प्रांतातून काढून बावे. आपा सांगतील त्याप्रमाणे तिकडील बंदोबस्त ठेवावा. सरकार खालसा माहाली आपले सरंजामाचा रतीमात्र उपद्रव लागू नये याप्रमाणे श्रीमंत राजश्री आलीजा बाहादरसाहेब यांची आज्ञा जाहली त्याजवरून सेवेसी विनंती लिहिली आहे. तरी दुसरे पत्राची वाट न पाहतां हे पत्र पावतांच नडुसरकर लिहितील त्याप्रमाणे बापुजी रघुनाथ सरंजामसुधा पाठउन सदरहू विनंती लिहिल्याप्रमाणे आपले सरंजामाचा उपसर्ग न लागतां पळटणे वगैर बखेडेखोर यांचा बंदोबस्त करविळा पाहिजे. या कामास येक घटकेचा अवकाश होउं नये. सविस्तर विनंती डाकेत लिहिली आहे. त्याजवरून ध्यानास येईल. विस्तारे काय लिहू सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

लेखांक [१६८]

श्री * संवत् १८७४ कार्तिक शुभा १५
[२३ नवंबर १८१७]

शेवेसी नारो जिवाजी [आठले] कृतानेक साां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ताा कार्तिक शुभा * १५ पावेतो सुा बदनावर येथें आपले कृपेकरून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. आपण शुभा सप्तमीची प[त्रे] पाठविली ती नवलाईस शुभा त्रयोदसीस पावली. रोज शुभा येथें घेउन आले. आज्ञेप्रो राजश्री बापूस प्रविष्ट केली आणि उत्तरे घेउन पाठविली आहेत त्याजवरून ध्यानांत येईल. आपलेकडील खर्चाची वगैरेची रवानगी वा साहा हजाराच्या चिट्या दिल्या आहेत. त्याच्या चिट्या उजनीहून येउन पावतील

(२६८) पत्र बाळाजीपंताचें बापुजी दिघे याच्या नांवें. लेखांक १७०, १७१ ची पत्रे बाळगजराचीय. ३१.

बरकड सविस्तर राजश्री भाउ याणीं लिहिले आहे. आंबाल्याचे मोबदल्याविशीं करूं नये म्हणोन लिहिले त्यास राजश्री बाबाजी याचे विचारें वतीसे रुपये हली ठराउन खिसा मिठविला. आपलेकडून आगळीक व अंबाल्यावर खार गेले नाहीत. माणसें मारून घोडी नवलाईस गेली याजमुळें राजश्री गणपतरावजीस पत्र-येथून लिा कीं गैरबाजवी माणसे मारली याची चौकसी करून रांगड्यास आपण शिक्षा करावी. परभारे आम्ही करावी तरी माहाळ सरकारी, बोमाट ल्याहाळ याजकरितां आपणच शिक्षा करावी. आपल्याकडून चौकसी न जाल्यास आम्हास करावी लागेल. याप्रो लिहिलेवरून त्याणी चौकसी करून रांगड्याकडे गुना सारा ऐसे जाणून तोड केली. येविसीची तोसीस माहाळाकडे रतीमात्र नाही. ज्याचे त्याजवर आहे. ऐसेही असून येथून आम्हास काडी इतकी तोसीस लागली नाही ही खातरी आसावी. बरकड सविस्तर पेशची लिहिले आहे त्याजवरून कलेल. घरची ती मातुश्री आदिकरून सर्व [मंडळी] मुखरूप आहेत. राजश्री कृष्णराव बाबा यास ब[द]नावरास शागिर्दपेशाचा बगैर बंदोबस्त करून देउन ठेवावे ऐसे बापूचे विचारात आहे. हली पत्रें सरकारची पाठविली ही बहुतच उपयोगी आहेत. परंतु बापूचे पत्राआन्वय पुरवणी तेथून होत असावी. कळावे शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ २५ मोहरम

उर्फ कार्तिक वा १२ शुक्रवार .

[५ दिसंबर १८१७]

लेखांक [१६९]

श्रीगजनन

[२९ नवंबर १८१७]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

कृष्णराव बाबा स्वामीचे सेवेशीं

पो बाळाजी लक्ष्मण निा पवार धारकर साा नमस्कार विनंती. येथील कुशल जाणून खकीये कुशल लिहीत आसवे विशेष. राजश्री मुकुंदराव कृष्ण याजकडे प्रो दिगठाण येथील मामलत राजश्री जानराव माहाडिक याजकडून होती. तेथील तफावती बदल म हाडिक याणी रु २५०० अडीच हाजार मुकुंदरावजी याजपासून व्यावयाचे ठराविले सापो रु १००० येक हजार चांदवड आपणाकडून मुकुंदरावजी याणीं माहाडिक यास देविले. त्यास मारनिले यांचे कुटुंब व मुले माणसे व घोडी वगैरे जिनसभाव याची पावती मारनिलेची माहाडिक आपणास आणून देतील. नंतर ऐवज

आपण देतील. त्या ऐवजाचा भरणा मारानिले करतील. कदाचित आपला भरणा न जाह्ला तरी मारानिले यास आपणास हजर करून देऊ यांत तथा नाही. मिति कार्तिक वा ५ संवत १८७४ मुकाम लुष्कर नजीक ग्वाल्हेर. बहुत काय लिहिणे छेय करावा हे विनंती.

लेखांक [१७०]

श्री

[३० नवंबर १८१७]
नकाळ

यादी बापू रघुनाथ [दिघे] याच्या नावे पत्र की बदनावरच्या जमयेतीत छुटारे खार त्याणी नवलाई प्रगण्यात येउन छूट करावी असे जाल्यावर बदनावरेस पत्रे पाा चोटे खार सांपडल्यास मारावे असे पत्र आणून जागाजागा सिबंदीची ठाणी व गांवकरी यांस सांगून गहू हरभरे पेरविले. त्यात मोजे आमल्याचे कांकडांवर आमलेकराचे स्वार उमे असतां छुटारे स्वार येउन नंदवणा मारला व छुटून जाऊ लागले. त्यावर स्वारांनी दबडा करून तीन स्वार मारले त्यावरून ठाण्यातील पत्रे नवलाईस आली ती ^{२६९} येथे आल्यावर ठाणेदारांस व तुम्हास घराड पत्री व मुसकुटे याजकडे पत्रे दिल्ली असता तुम्ही माहली येउन मोठा इरादा आमलेकरावर बांधोन धरला साा नवलाईहून राजश्री गणपतरावजी याणी विघ्ननाथ बाजीस पाा त्यासी बोलणे होउन निदान पाच हजार रूा घ्यावे असे ठरून त्याचे लिला येथे आले. ती पत्रे सरकारात जाउन आम्हास शाबासकी चांगली मिळाली. येथे साधन कसे की सरकाराहून मालव्याची सोप आम्हाकडे असावी सरकारचा सुभा नको त्यावरून सरदारास आपले सरकारास पत्रे घेउन पाा तो मार रहित होउन अशा बोमाटाचा व इराद्याचा क्रम आपण घातला येणेकरून सफाई चांगलीच राहिल. असो. नवलाईकरापासोन दोन रूा घेतले असल्यास पत्र दर्शनी माघार देउन घेतला रूा माघारा दिल्ला असे पत्र घेउन पाा घावे. ते पत्र सरकारास दाखव तेव्हा विश्वास बोलण्याचा पडेल. बापू, बदनावर कोणे प्रकारे सुटले. तुम्ही तर योडके विषयाकरिता इरादे बांधणार. तो प्रसंग आता या दरबारच्या माहली कारण नाही. नवलाईकरापासोन पत्र घेउन पाा तर बरे आहे नाहीतर येथे वागण्यास ठीक नाही. त्यापेक्षा तुमचा तरी आम्ही येथे राहून उपयोग काय होणार. राह्यावे कशास ? याउपर कर्तव्य तसे ल्याहावे म्हणजे उमज पडेल. सरदारास मालव्याचा बऱ्याव करेण तसा कातील. येविसी वरूपत्री लिहिणे ते लिला आहे म्हणोन ? पत्र कार्तिक वा ७ रविवारी पो छ २० मोहरम बापूस पत्र लिहून दिल्ले.

(२६९) + असे चिन्ह करून एकीकडे लिहिलें आहे कीं 'तुमचे दस्तावेजनावर त्याणी महालात बंदोबस्त ठेविला. खानवर छुटारे स्वार आले ते मारले गेले खानवरून तुम्ही नवलाईस आमल्याचे इराद्याविसी पत्रे लिहिली ती'

लेखांक [१७१]

श्री

[१२ दिसंबर १८१७]

यादी नवलाणा पो देपालपूर येथील रांगडा पदमसिंग व दयेसिंग याणी नवलाईच्या बाजारात भिकनदास मल्लकचंद याचे दुकानावर धाडा घालून कापड रोकाड वगैरे घेउन गेले त्याचा मुदा शाबुद असतां रांगडा गढीबंद आणि गिरास करतो सो तुम्हास लिहून रांगड्यास जरब देउन धाडा माधारा येई ते करावे असे राजश्री पारखजी सोचे सांगणे व सरकारची पत्रें त्यावरून लाि आहे. तरी तुम्ही फौजसुधा त्या राहिलेत आहा त्यापेक्षा नवलाणेकर रांगड्यास जरब देउन धाडा माधारा घेउन भिकनदास याचे गुमास्ते नवलाईस आहे त्यास देउन पावती पाा घ्यावी. हे काम नक्षाचे आहे म्हणोन १ पत्र

लेखांक [१७२]

श्री * संवत् १८७४ माघ शुद्धा १४
[२० फरवरी १८१८]

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

[बाळाजीपंत] दादा स्वामीचे सेवेसी

पो अमृतराव महादेव [दिघे] साष्टांग दंडवत विनंती. येथील कुशल तागाईत छ * १४ माहे रविलाखर जाणोन खकीये कुशल लिहीत जावे. विशेष. आपण माघ शुद्धा द्वितीयेचे पत्र पाठविले ते छ १२ मीनडूस सरकारच्या पत्रासह पावले. पावोन बहुत संतोष जाहला. असैच वरचेवर पत्र पाठउन सांभाळीत असिले पाहिजे. पत्री मजकूर आलीकडील वर्तमान पुरवणीसह श्रीमंत मातुश्रीसाहेबांचे पत्री लिहिले आहे ते आपण मनन करून मातुश्रीसाहेबास श्रवण करउन बडोद्यास यजमान स्वामीस अवलो- कनास जलद पाठवावे व तिकडील वर्तमान वरचेवर लिहीत जावे म्हणोन वगैरे विस्तारे लिहिले ते सर्व कळले. ऐशयास आपल्या लिहिल्याअन्वये श्रीमंत मातुश्रीसाहेबास पुरवणीसह पत्रें श्रवण केली. येकदोन दिवसांत बडोद्यासही पत्रें व इकडील वर्तमान लेहून पाठवितो. तिकडोन उत्तरे येतील तसी आपल्याकडे रवाना करूं. खर्चाविसी लिहिण्यांत आले त्यास तीर्थस्वरूप राजश्री बापू काका कुशलगडचे मुकामी आले आहेत. जलचराचा सरंजाम पांचसात हजार बदनावरी होता त्यापैकी आजच जनरेल कियरसाहेब तीनच्यार हजारानिसी माे केसूर येथें मुकाम आला आहे. इंदुराकडे जावयाची त्वरा आहे. बाकी थोडी बहुत बदनावरी आहे तो आजुबाजूस आला म्हणजे

घाप् (दिगे) येतीन्. ते आन्यान्तर आगमेकहीन् खर्चाची तजवीज करून मागाहून पाठविनो. बरकाट राजश्री वावाजी आदिकरून सर्व मंटली कुशल आहेत. बरकाट सविस्तर सरकारच्या पत्रावरून पत्रावात येईन्. बहुत काय लिहिणे कृपा लोभ करावा हे विनंती.

पो छ २४ माहे राखर
आ माघ वा १० सोमवार
[२ मार्च १८१८]

तेजांक [१७३]

श्रीगम * संवत् १८७४ माघ १३
[५ मार्च १८१८]

श्रीयानिराजिन राजमान्य राजश्री [बाळजीपंत] दादा यांसी

प्रीतीपूर्ण सदासिध्द पुराणिक रुतानेक आसिवादि विनंती. येथील कुशल तां माघ वहुन् १३पर्यंत मुा धार येथे यथास्थित असे निशेय. आपण पौष शुभा ११ पेने पोती री वनेपास येथे निऊडोन काळच साईकाली येथे पानोन साकल्यार्थ अवगत जाता. असाणी वनेर सरकाराहीच करोन दिले खाप्रमाणे सनदरी करोन देतील. बरकाट साकल्या सभारचे न वापुचे पत्रावरून अवगत होईल. सारांन आपसातीळ लेखावरोन त्यार्थ येथे आणोन ऐक्यतेत अनर पाडाने यांत फळादेश अनुमात्र न होता सरकार कामास वेध येथे परिफीयास दरज होती. हे भाव आपणास लिहोन सुचवावे आपले लक्षात नाहीं येसे तर्ग नाहीच. येथे भावाने आपण तेथे नेला. वापूही येथे सांभाळिले म्हणोन सुखियस प्राप्त जाले हे जवण्यांत प्रगटना जाली. असेच पुढेही नैपमता दूर होवोन आपणाले कार्यास जपणे पढले असता दृष्टीगत समय प्राप्त होवोन लौकिक होईल. हर दरवारवाले यांचा ऐक्यभाव. सद्गुण आपणे घरांत सिरले सर्व आपणास आवगतच आहं. लोभ करिता सव सूचनार्थ लिहिले. जावाईवावा यांचे कार्य लवकरच होणार. जाले म्हणजे शोबत लावोन देउ म्हणोन लिहिले. त्यास दादा, त्याचे पत्रच येत नाही. त्यास आपण बडीलपणे माकूल करोन पत्र त्यांचे पाठवोन द्यावे. रा बाबाजी आदि मंटली सुखरूप आदो. आमचे सेजारीच कारखाना घराचा तेथे नित्य येणे जाणे असते. हुशारीत कमी नाही. बहुत काय लिहिणे लोभ असावा हे विनंती. रो भिकाजीपंत भाउ यांसी असिवादि.

पो छ ८ माहे जोवळ
आ फाल्गुण शुभा १० मंगळवार
[१७ मार्च १८१८]

लेखांक [१७३]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन शुभा १०
[१७ मार्च १८९८] ,

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री

[बाळाजीपंत] दादासाहेब खात्रीचे सेवेर्षी.

पो अमृतदास विठल [दिधे] सां दंडवत विज्ञापना. येथील कुशल ता छ * ९
जोवळपर्यंत येथस्थित जाणून स्वकीये कुशल लिहीत जावे विशेष. आपण दोन तीन
पत्रे पाठविली. पत्नी कितेक मजकुर उदासीचे लिहून पाठविले व स्वर्चास पाठउन धावे
म्हणोन वगैरे लिहिले ते कळले. येसियासी दादासाहेब, या दौळतीविशी आपण
श्रमसाथास करून दिवस काढोन सेवटी आपण जातीने लष्करांत जाउन मेहनत करून
येक माहाळ तो हस्तगत जाहाळा दुसरे माहाळ राडिले त्याचाही उद्योग करीत आहां.
त्यापेक्षां तेही घडोन येईल. याप्रो मेहनती करून आता दिवस सुगम दिसतात आणि
आपण सारे सोडोन यात्रेस जावे. हे काय म्हणोन योजना करून लिहिले न कळे
दौळतीत सध्यां आपण व राजश्री बापू राहिला येकास येकाचा आधार भरवसा जाणून
चालले आहे. आपणास येखादा मजकूर निष्कून ताकिदीचा लिहिणें तरी निराले पत्नी
परस्परें लिहीत जावे म्हणजे कोणासही विशद यावयाचा नाही. आपल्याविशी राजश्री
गणपतरावजी याजकडे पत्र पाठविले त्यावरून याणीही उत्तर लेहून दिले. बापूची
प्रकृत आपणास वाकव आहे. त्यांत आपणाकडे सान्याचा सांभाळ करण्याचा अधिकार
आहे त्यापेक्षा असे करू नये. पहिल सान्याचा सांभाळ करून चालविले त्याप्रो असावे.

सिंदेसाहेबाकडील माहाळकरी आम्हाकडोन थोडेसे जाहले असतां त्याचा विस्तार
करून लिहितात. आपल्याचा खीसा त्याचा त्याणीच पुढे होउन तोडिला आणि आपणाकडे
गैरवाका लिहून पाठविले. आता पंधरा दिवस जाहले कोदचे गाळे व्यापारियांचे जिन्नस
विकावयासी बडनगरास गेले होते त्याचे पांच वैल सोडोन घेतले याचे कारण राजश्री
आवाजीपंत दादा यांच्या आमलात राजश्री चंदूभाउच्या गावचे वैल चोरून नेले ते
कोदेस किरसान याणी विकत घेतले. त्याची पंचाईत होउन चुकली, तों खिसा फिरून
उभा केल. ज्याणी वैल विकत घेतले तेही आसामी कोदेत्तून गेली असे असतां हल्ली
कौदेचे वैल आडकावया[प्र]ाचे कारण काय होत. जावसाळ होता आता आम्ही त्याचा
मुवादलाकरून चंदूभाउचे वैल आणीले म्हणजे त्याणीं तेथे गैरवाका लिहून खिसा
वाढवावा. त्याच्या रयेतीचे त्यांना आगत्य तसेच आपणासही आपल्या रयेतीचे. आगत्य.

याजकरिता वेल न जाल्यास चेंदुभाउच्या गांवचे बैल आणावे लागतील. दुसरे धारसी-खेडा येथील कुनवीयाणीं तुमचे गाडे भरून रतलामेस विकावयासी गेले तेथे राजश्री बापूनी अडकाव केला त्यावरून आम्ही पत्रे पाठविली. परंतु गाडे सोडिले नाही. नानाप्रकारचे खिसे सांगो लागले, परंतु गाववाल्याचे आंगी कांहीं लागले नाही, परंतु गाडेवाल्या जवळोन तीनसे रुपये घेतले. असे सारे करून लागले तरी उगीच पाहून राहणार नाही तेव्हां अर्थातच खीसा उत्तन जाहाल. माहालकरी याणीं येकण येरासी पत्र पाठवून जावसाळ केला असता मग खीसा करावयाचे कारण नाही. हे दोनी तंटे आगेमागे उभे राहतील. आपणास मजकूर समजावा म्हणोन लिहिला आहे, असो.

मालकणसाहेबाकडे वकीलीस राजश्री जिववा [नाडकर] वक्षी पाठविले हा मजकूर धारहून व राजश्री बापूनी आपणास लिहिला आहे. हली मालकणसाहेब याची स्वारी लुजेनीस आली. वरावर जिववादादाही आले आहेत. दादाच्या लिहिण्यांत भाव कीं गवेरनर लाटसाहेब याजकडील चकती आली असतां येथे गुंता पडावयाचा नाही. याजकरितां आपण प्रेल्ल करून माहालाविसी चकती येईल तरी ठीक आहे. यावर जसा तेथे मान आपल्या घ्यानांत येईल त्याप्रो उत्तर पाठवावे.

खर्चाकरिता पाठवण्याविशीं बापुनी सांगितले त्यावरून पंधरासे रुपयाची चिठी करून राजश्री नारोपंतनाना याजवळ दिल्ली आहे. आपणाकडे पाठविली ती पावोन उत्तर पाठवावे.

साल मजकुरी माहाली उपद्रव बहुत. आंबाजीपंत दादानी निमे टाक्याचा ऐवज वसूल करून नेला. जाता वेळेस दोन गांवचे बैल नेले ते गाव लागवड जाहाले नाही. लोक आपोने आवादी जाहली इतक्यांत भीमाबाईची फौज येउन प्रगणा खराब करून सेवटी बारा हजार रुपये देउन समाधान करून विदा केली. नंतर साहेबलोकाचा मुकाम तीन महिने प्रगण्यांत यामुळे पायमली बहुत जाहाली. त्यांत आम्ही किल्याचे काम चालू केले आहे जाग्याचा भ्रम गेला याजकरिता गदी तयार होत आहे. च्यार महिने काम चालू आहे आणिही दोन तीन महिने लागतील. दाहा हजार रुपये इमारतीकडे लागणार. आपल्या फौजेस च्यार रुपये दिल्ले व आपणाकडे च्यार रुपये पाठविले व येथील खर्च व किल्यांतील संस्थानी बाजरी गवाची वेगमी केली व भीमंत राजश्री नानासाहेबाकरिता येजमानसाहेब यांही दागिने खरीदी करून पाठविले. त्यास तीन हजार रुपये दिल्ले. सिवाय वकीलाच्या खानग्या दोनीकडे जाहल्या. त्यांस वस्त्रप्रार्ण खर्च मिळोन हजार रुपये सिवाये [यशवंतराव] खानविलकर वगैरे यांच्या वरता याप्रो

येवजाचा उठावा आणि उत्तर्वास ठिकाणा नाही. आले काम ते सावकाराचे घर मारून करावे लागते. सेवटी परिणाम आपले असिर्वादेकरून लागेल तो खरा. माहाल आम हे निमित्त परमारा खर्च मनस्वी. असो. मजकडोन चाकरी होती ते करीत आहे. पुढे आपली खारी इकड आल्यावर निरोप मागोन देसी जाण्याचा विचार खरा बापुनी खटले बडोबाहून येथे आणिले.

वाघ बाकानेरचा मजकूर बापुनी आपणास लिहिला आहे. पेस्तरसाळापासून पंचसाळा करून देत असल्यास ठीक सालमजकुरी प्रगणा खराब, लावणी कमी, रसद ठराउन घेणे ती समजोन घ्यावी सावकार पार पाडोन भ्रम राहिला पाहिजे.

जिवबादादाचे पत्र आले त्यांत भाव मालकण साहेबाचे बोलणे की हे महाल आम्ही कोटेवाल्यास लाउन दिले त्यापेक्षां आमच्यानी काढवत नाही याजकरिता गवरनेरसाहेब याची चकती आणावी याप्रो आहे. चकतीचा प्रेल करावा. वरकड मजकूर राजश्री नारोपंतनाना लिहितील. उत्तर पाठवावे. को[णा]वरही रागरोष करूं नये. जसे पहिले चालविले तेच असावे. आपण सोडो म्हटले असतां सुटत नाही. हे माहाल हस्तगत जाहले म्हणजे आपले येणेही लवकर होईल. आपली फौज घाटावर येउन कांहीं सिबंदी दूर केळी व आणखी करीत आहेत. आता फिरावयासी जागा नाही आणि ××× करिता सोडावयाचा विचार सिबंदीचे देणे याजकरिता सडी स्वारी नेमाड प्रांती [दिघे] गेले आहेत लवकरच येतील. बहुत काय लिहिणे लोभ करावा हे विज्ञापना.

पो छ २ माहे जमादिळाखर

सा चैत्र मास शुभा ४ गुरुवार

[९ अप्रेल १८१८]

लेखांक [१७५]

श्री * संवत् १८७५ ज्येष्ठ शुभा १

[४ जून १८१८]

शेवेसी जीवाजी^{१००} बहीरव [नाडकर] कृतानेक सां दंडवत विज्ञापना. ता छ *२९ रजेव शुभा मठवाडा प्रां खुरगोन येथे सुखरूप अरो विशेष. ईकडील वर्तमान तरी

(२७०) जिवाजी नाडकर यांचीं पत्रे अत्यंत महत्वाचीं आहेत. ह्या पवारांचा वकील अद्यन तो कंपनीच्या साहाय्याची अपेक्षा मिततबारीनें करीत मालकमच्या मार्गे फिरत होता. 'पेशवाई बुडाली, येणेकरून सर्व बुडाले' हे त्याचे शब्द विशेषतः मननीय अद्यन या सूत्राचारेंच त्याचें पुढील घोरण राहिले आहे.

महंजन दरमजल येउन छ. २३ रोजी मुा येउन करून पुढे अशेरी^{१०१} जवळ वारी आहे तेथे श्रीमंत धाजीरावसाहेब [पेशवे] याचा मुा होता. तेथे लुठसाहेब यासी पाठउन त्यास आणून छं २६ रोजी साहा घटका रात्रीस मेटी बडोदे अशेरी आळिकडे पांच कोशे आहे येथे मेटी होउन अजम जनरेलं मालकणसाहेब यांचे व श्रीमंताचे खलवत येक प्रहर जाले. नंतरी ते माघारे गेले. हेही दोन प्रहर रात्रीस मुा मजकुरी आले. नंतरी येक दिवस मुा करूनच राहिले. नंतरी छ २८ रोजी मोठे प्रातःकाळीच कूच होउन बडोदीयास मुा जाउन तीकडून श्रीमंतास तेच दिवसी आणउन लष्कराजवळ अद कोशावर उतरवील. आणि आज दोन प्रहरी कूच करून श्रीमंतासह मुा मारी आले. पुढे दरमजल कांसी प्रांती घेउन येत आहेत. सालिना आठ लक्ष रुपये खर्चास घावे येणेप्रो उरले. सारांष पेशवाई बुडाली येणेकरून सर्व बुडाले. आतां याचे विचारास येउन पालन ज्यांचे करतील त्याच करोत. बराबर पानशे व इंचुरकार व गोखले व पुरंदरे यास खर्चास देउ ऐसे म्हणतात. मला काय देतील न देतील ते न कळे. तेही बराबर आहेत सरासरी पाच साह हजार खटले आहे. पुढे काय निपजळ ते न कळे. त्यास मी येथे बोलतो. उत्तर होते कीं काय साहबास लीा स्याचे उत्तर आले आहे कीं माणहून घरचे मुला^{१०२} ही न्यावे तुम्हांस लेहू. त्यास लीा आळियावर बंदोबस्त करून देउ. पेशजी आपले पत्र आले त्यांत लीा कीं बेरशाविसी बोलो नये यामुळे बोलत नाही. तरी अंतिम जो दौलतसंमधी आपण तेंथून बंदोबस्त करून घाल तो खरा. इकडे ह जे आता कठिण, कळावे. यासी आतां कोणाची गरज राहिली नाही. आपणास कळावे म्हणून लीा आहे. बहुत काय लेहू लोभाची वृची करावी व्रत होय हे विज्ञापना.

राजश्री भिकाजीपंत भाउस साा दंडवत. लीा प्रो लोम करावा हे विनंती.

राजश्री भाउ स्वामीचे सेवेसी साा नमस्कार विनंती लीा परिसोन लोम करीत जाव. घारेहून मंडळी लग्नास आली होती. त्याणी साो वारूस पुत्र जाहल आहे

(१०१) अशेरी हे अक्षिरपडचा संक्षेप आहे हा किला या वेळीं मिदिशाहींत होता हें सर्वश्रुत आहेच.

(१०२) घरचे बालराजे रामचंद्रराव पवार.

म्हणोन सांगितले ते तुम्हास कळावे म्हणोन लीा आहे. नागेश्वरभटजी^{२०३} [ढेंकणे] धारे-
सच आहेत कळावे हे विनंती.

पो छ २ माहे रमजान

ठा आषाढ शुभा ४ मंगळवार

[७ जुलै १८१८]

लेखांक [१७६]

श्री * संवत् १८७५-७६, शुभा ?

[४-जून १८१८]

१ आशिवाद. येथील कुशल ता छ * २९ रजब गुरुवार मुा बडोदे^{२०४} येथे
असे विशेष. काळ छ २८ रोजी बाजीरावसाहेब [पेशवे] यांसी लष्करांत आणून आद
कोशाचे तफावतीने उतरविले. बराबर इंचुरकर व पुरंदरे व पाणसे आहेत. या
पांचचार हजार असतील. त्यास बाजीरावसाहेब यांची नेमणूक साधीना आठ लक्ष
ठरून काशी प्रांती नेउन ठेवावे याप्रमाणे ठरले. उदयीक दरमजळ माघारे यासी घेउन
येउन पुढे दरमजळ हिंदुस्थान प्रांती बारा बारा कोंसाच्या मजली करून जाणार या
प्रमाणे बेत खचित झाला. इंचुरकर वगैरे फौज सरंजाम आहे त्याचा बंदोबस्त याचे
विचारास येईल तैसा करून देउन माघारे पुणे प्रांती लावणार. याप्रो ऐकण्यांत
सर्वत्र मुखी जाले. आतां कांहीं पेशविषाचा अर्थ तिलमात्र राहिला गाहीं. आतां काय
राजे आहेत ते याचे हे. ज्यावर कृपा करतील ते खरी. आपणांस मी बहुत वेळा
लिहिले परंतु तेथे कोणाचेही लक्षांत येउन भेट घेउन बोलणे आपले बंदोबस्ताचे
करून घ्यावे ते चिंती न आले. आतां तरी राजश्री दादास सत्वर लेहून तिकडून
बंदोबस्त होउन येईल ऐसे करावेच. मी पेशजी मांडवाच्या इमारतीवरील लीा आहे.
त्याच्या नकला करून पो म्हणोन लीा परंतु आपले विचारास न आले. उगेंच पाा.
ऐसे उत्तर आले तरी ऐसे आता करूं नये. सत्वर नकला करून पत्र पावतांच पाा व
सर्पराज[अ]ली यासी व मीरसाहेब यांसी प्रथक प्रथक पत्रे आपले बंदोबस्ताचे बोलण्या-
विशी बहुत ममतेची पाठवावे. आळस करूं नये.

दुसरे हे जातील तीकडे जावे ऐसे लीा येते. त्यास माझा कांहीं नाही.
म्हणे तरी चाकरीस नाही. परंतु काळ मुकाम मारी माघारी रात्रीस पाउस आला.

(२०३) धार येथील विद्यमान गणपतराव लालजी ढेंकणे यांचे हे पूर्वज होत.

(२०४) बडोदे म्हणजे खरगोण जवळचे बडोद. 'बडोदिया' असेही म्हटले आहे. [ले. १७५]

त्यास पालातून येक येव वाहेर गेला नाही. दरोबस्त पांघुरणें मिजली. च्यार प्रहर तसेंच बोलीतच पांघरून वसून राहाणें प्राप्त झाले. तरी याजबरावर राहावे ऐसी मर्जी सर्वत्राची असल्यास राहुटी व उंट व च्यार सिपाई व च्यार हलकारे व माझे खर्चासुधा बंदोबस्त चांगला करून पाा. हली येयें देणें जाले तें पेशजी लािआ आहे. आणखी पराकाष्ठ आठ दिवस काढून निघालियांस दहापांच आणखीही देणे होईल. तरी खर्चाची बेगमी सत्वर करून पो व राहण्याचे व बराबर जाण्याचे ल्याहानें. तसे साहेबाजवळ बोळोन निरोप घेण्यास येईल. तर्त यासी बोलण्यासी गांठ पडत नाही. जिकडील तिकडील तिकडे मार्गस्त जालियावर बोळोन हे सविस्तर समजावे म्हणोन हलकारा येक होता तोही पाठविला आहे. मी येयेंच असावे ऐसे असल्यास अगरचंद याचे पत्र बिरदभान मनसाराम सेठ मुजालपुरकर यासी घेउन पाा की यासी दरमाह याप्रमाणें खर्चास देत जावा. अदमासे खर्च पाहून लेहून पाा. नाहीतरी जसी आज्ञा येईल तसी वर्तणूक करायासी येईल. उत्तर सत्वर पाा.

आतां तरी यांसी कोणाची आगळ राहिली ऐसें नाही. आपण आतां श्रीमंत यां[इंभर्जा] सच योजले पाहिजे. सातारियासी राजधानीचा बंदोबस्त होउन मुळक कांहीं देणार ऐसे ऐकतों. त्यास राा कुशाबा तेथेंच आहे त्यास पत्र पोा. आपलेकडील संचान असावे. इकडे तरी साहेबच आहे तें तरी रक्षणें प्राप्त आहे. मेटीस यावे ऐसे असल्यास मीरसाहेब व सर्फराज[अ]ली यासी पत्रें पाा म्हणून याचें विचारें बोलण्यांत आणून लािआ येईल. मजला सुचेल तें लिहितों. बरकड विचारास येउन कर्तव्य तें आपण करीत आहेत. उत्तरें सत्वर पाठवावी. बड्डत काय लिहूं हे आसिर्वाद.

पो. छ ५ माहे शाबान तिसा अगर

[१० जून १८१८]

लेखांक [१७७]

श्री

* संवत् १८७५ ज्येष्ठ शुक्ला १

[४ जून १८१८]

आसिर्वाद विशेष. छ * २९ [रजब] गुरुवार मठवाडा येथें सहा घटका रात्रपर्यंत यथास्थित असे. यानंतरी बडोदियाचे मुकामीहून सविस्तर लेहून हलकारा रवाना करीत होते तो बूच जाहले. ते येथें मुकाम मजकूरी आले. हलकाराक्षी पुढें गांव जवळ नाही

(२७५) मठवाडा म्हणजे निकणगांवच्या दक्षिणेकडील येटावळ होय.

उजाडी जाणोन येथेंच राहिला. मुकाम आलियावर मांडवची नकल तास्यासाहेबीं पाठविली होती ते घेउन सलामास गेलों तों इंजुरकर यांजकडील वकील श्रीमंता[पेशवे] कडील व ते आपल्याकडील बोलणें बोलत होते. याजमुळें बाहेर बसलों. त्याजवर बहुत रागास आले. टोपी आपटली. परंतु काय बोलणें जाहले तें कळले नाहीं. त्याचा शोध काढून लिहीन. मी नकल देउन सलाम केला. बहुत खुशी होउन चौकीही बसावयासी दिली. मजबरावर फोटेवाले याजकडील वकील होता. तो उमाच होता. आणि बोलले कीं, हे काम मोठें होते तें जाहले. आणि तुमचे बंदोबस्ताविशी लिहिले, लाटसाहेब आले त्यास तुमचाही बंदोबस्त आतां तिकडे गेले म्हणजे करून देतो. तुमचे बराबर येक साहेब देउन तुमचे येथील चालीची दर्याफ करून बंदोबस्त करून देतां. त्यास यानीं साहेबासी लिहिलियास ठीक नाहीं. आणखीही म्हणतां येणार नाहीं. त्यास आपण आता याचे मेटीस यावे विलंब करूं नये. येथें येउन जसा बंदोबस्त कर्तव्य तैसे बोलिले पाहिजे व हे सांगतील तसें मान्य करणे प्राप्त. त्यास हे काहीं वकिलांकडून होतें ऐसें नाहीं. मुखस्यारीनें जाले पाहिजे. येथे मीरसाहेब व ख्यालीराम आहे तोही आपलेविशी बोलेल. ममतेंत घेतला पाहिजे. श्रीमंताकडे जाण्यासी येण्यासी तोच आतां आहे. तर आतां यावयास विलंब करूं नये. आणि साहेबाची मर्जीही मांडव पाहण्याची आहे. तरी तूर्त दरवाजे मखान यांवर पांच पांच माणसे चौकीस ठेवावी. केवळ मकाण उजाड दिसल्यांसी हें चांगलें नाहीं म्हणोन सुचविले आहे. आणि बदनावरकर वगैरे खयत यांसी तूर्त छेडूं नये. छेडले असतां बोमाट खयती हे मनावर घेतात. ही चाल ^{२७६} याची फार आहे. कळावे आणि दादाकडून बंदोबस्त सत्वर होउन येतो तरी बरे आहे. नाहींतरी हे करतील तसें करणें प्राप्त होईल. सविस्तर कळावे म्हणोन लिहिले आहे. बहुत काय लिहिणे ह्या आसिर्वाद.

पो छ ५ माहे शाबान सन तिसा अशेर

[१० जून १८१८]

लेखांक [१७८]

श्री * संबत् १८७५ ज्येष्ठ शुद्ध ६

[१० जून १८१८]

आशिर्वाद विशेष. आज दोन प्रहरीं कूच होऊन माघारे मटवाडियासी मुग येणार. इंजुरकर वगैरे फौजही बराबर येक दोन मजला येणार. मग कोटून मार्गस्त

(२७६) यांतच इंग्रजी राजनीतीचें रहस्य असून या वेळीं त्यांनीं चांगलाच उपयोग करून घेतला,

करतील ते पाहवें. आतांच कूच समयी वर्तमान ऐकिलें तें लिहिले. परंतु सारांश बाजीराव हस्तगत जाले. पेशवाई बुडाली येणेकरून संपूर्ण राजे बुडाले. श्रीमंत चिमणासाहेब पुणें प्रांती गेले. त्याचीही दशा याच प्रकारें होईल. ढंगले मात्र पळाले. वहुत काय लिहिणे हा आशिर्वाद

पो छ *५ माहे शावान तिसा अशेर,

[१० जून १८१८]

लेखांक [१७९]

श्री

[२८ जून १८१८]

साहेबाचे सेवेसी आज्ञाधारक कैशे^{२००} गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता ज्येष्ठ वा * १० रविवारपावेतो स्वामी कृपेकरून यथास्थित असे विज्ञेय. साहेबाकडेस तीनच्यार खानग्यापत्रें पाा परंतु येकाही पत्राचे आज्ञेतर आले नाही. आजवरून चिंतात आहे तरी साहेबी बरचेवर आज्ञापत्री सोमाळिले पाहिजे. यानतरी राजश्री पारखजीसाहेब श्रीमथुरेस गेले आजसमागमे साहेबही गेले असतील या भरवशावर मी होतो तो शुभा १२ची पत्रे धारची व राजश्री व्यासजी व शोतीरामजीस पाा तेव्हां समजले कीं साहेब माधारी लष्करांत आले. त्यास पेशजीची पत्रे पावोन विनंती लक्षांत आणून उत्तरें खाना जाहली असतील. नसली तरी साहेबी तेथील प्रकर्ण सविस्तर आज्ञोत्तरी कळविले पाहिजे. ज्यापक्षीं इष्टुरसाहेब याणी आभिमानपूर्वक माधारी संस्थानचा बंदोबस्त करोन देण्यास आणिले त्यापेक्षा घाट नमुदात आळाच आसेल. तो सर्व सेवकास कळविला पाहिजे.

राजश्री जिवबादादा [नाडकर] याणी दोन पत्रें साहेबास पाा ती सेवेसी पाा आहेत त्याजवरून ईकडील साकत्य ध्यानास येईल. श्रीमंत [पेशवे] व जनरेल [माल्कम] सरंजाम समेत महुंवर आहेत. तेथून येक गोरा व शमर माणसे, आठ तुरकस्वार व श्रीमंताकडील येक कारकून व वीस माणसे व स्वार ऐसे घेउन संस्थानी गेले आहेत. गोरा व माणसे जमींदार यांच्या बाब्यात उतरले आहेत. कारकून सरकारबाब्यात उतरले आहेत. श्रीमंताची पत्रेही संस्थानचे नावे आहेत. मग त्यात काय मार आसेल हे समजले नाही.

(२७७) हा बाळाजीपंताच्या हातापलीं बरेच दिवसापासून कारकून होता जीवाजी नाडकर याजबरोबर तो महुंसही गेला होता. बहुधा बडनगरात राहून पवाराकडील बातमी बाळाजीपंतास पोहचवीत असे. मात्र त्याचीं सर्व पत्रें उपलब्ध नाहीत.

गोरा व कारकून दुर्गात भेटीस गेले होते मग समक्ष काय बोलणे जाहले हे समजत नाही. ऐसे वर्तमान जबानी समजले म्हणोन साहेबास ल्हा आह. येथे राजश्री बाबाजी फडनीस विरंजीबाचे लग्नास आले होते ते बा ९ मंदवारी निघोन गेले. येथे वर्तमान आहे कीं श्रीमंत आपले संस्थानी जात आहेत. कारण इजरत वंदीछोड गाचा नवस व जन्मभूमी आवलोकन करावी हे मानस धारले आहे. मग काय घडेल ते न कळे. सारांश साहेबी ज्याप्रो येजमानसाहेब याचे सेवेत निष्ठेनी श्रमसाहास करीत आहेत तसे या समई संस्थानास धका न बसे ऐसे लक्षात योजून इष्टुरसाहेबासी पकेपणे वचनात आपोन छवकर बंदोबस्त करोन घेतील तरी बरे आहे आणि सर्वोपरी साहेबाचे शेवेचे येश प्राप्ती आहे. वरकड येखादा अविच्यार संस्थानी जलचरानी केल्यास मग आवघड सर्वांसच आहे. हे केवळ साहेबाचे लक्षांत नाही ऐसे नाही. मी विस्तारे काय लेहू. राजश्री जिवबादादा महुवरच आहेत. पत्राची उत्तरें पाठविली म्हणजे पावती करीन. संस्थानचे वर्तमान समजल्यावर मागाहून सविस्तर लेहून पाठवितो.

राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिघे] बदनावराहून संस्थानी गेले. त्यास आठनव रोज जाले. रागानी माहाली आले होते कारण बडोबाहून थोरले साहेबाची पत्रे ^{२००} हूर हमेशा निषदपण्याची येत आहेत म्हणोन मुख्यावर रोषानी निघून माहाली होते. तिकडेस जिवबा दादा याणी पत्रे पा. त्याजरून गुा गेले आहेत. तितकियात हा घोर जाउन पोहचला. मग काय वर्तमान येईल ते कळवीन. सारांश साहेबी बंदोबस्त ×× सत्वर केला पाहिजे. ज्याप्रो साहेबाचा लौकिक जाहला तसे पुढे येश घेउन वंदोबस्त करतील. तरी यातून कीर्ती होउन पश्चमेचे येजमान स्वामी सर्वोपरी फसले त्याचे सार्थक स्वामीकडेस आहे. तेही गुणावह विसरणार नाहीत ऐसे आहे. सर्व स्वामी जाण तेथे मी काय लेहू. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ २ माहे रमजान
आ आषाढ मास शुभा ४ मंगळवार
[७ जुलै १८१८]

(२७८) बापुजी दिघे याजविषयी फणशांचें मत विटलेलें दिसतें. रघुनाथराव फणसे यांनं त्यास स्वार्थी म्हणलें त्यात काहीं वागवें नाहीं, पवारांच्या वतीनं कंपनीशीं केलेल्या तहात सिताराम रावजी फणसे यांचें नांव वगळून आपले नांव घातलें हा प्रकार कृतशक्तेचा नव्हे. धारप्रीत्यर्थ फणशांनीं नांना प्रकारें कष्ट सोसून लक्षावधि स्वार्थांच्या पेचांत येऊन धरचीं माणसें खचीं पडून धारकरास अनेक तडाख्यातून वाचवीत असतां ऐन वेळीं दिघ्यासारख्या एका कारकुनाचे नांव लागतें हें आश्चर्य नव्हे काय ? इतकेंच नव्हे तर त्याचा स्वभाव हेकेखोर अदृष्टि असल्यामुळें भेनावई पवार व त्यांचे कारभारी यांच्याशीं त्यांचें वर्तन उदामपणाचेंच राहिलें. [ले. १११]

लेखांक [१८०]

श्री * संवत् १८७५ आषाढ वा १४
[३१ जुलै १८१८]

साहेबाचे शेवेसी आवाधारक केशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ता आषाढ वा * १४ रोज शुक्रवारपावेतो स्वामीचे कृपेकरून सेवकाचे वर्तमान येयास्थित असे विशेष. साहेबाकडेस दोन रवानग्यांपत्रे पा ती पावलीच आसतील. त्याजवर काळपक्षेण करून घरू माणसे आली त्याणी सांगितले कीं कनिष्ठ साहेब याणी त्या प्रांतात जमाव बहुत केला होता. परंतु दैव सानकूल नसले म्हणजे सगळे प्रतिकूल होते तसे थोरल्याकडील सरदार जितके उठून गेले तितके त्याजबळ सामील जाहले त्याणीही जमाव कर्ण्याचा विचार चांगला योजिला होता. परंतु अस्तांनी-तून आग्न निघाली त्यास [उ]पाय नाही. निपाणकर याणी आठ महिने जाहले जलचरासी मिळून पनास लक्ष रुपये घेतले आणि उभयेतास हस्तगत करोन बावे म्हणोन पैदरपै उचोगात होते. जी मसलत याणी केली ते वर्तमान जलचरास मसलत समजावी. त्याणी आगाव तिकडील बंधन करीत असावे. हे सैन्य घेउन तिकडेस गेले नाहीत तो जलचरानी जाउन पोहोचावे याप्रो इष्टीस पडत लागले. ते समई चौकसी केली की आपली मसलत त्यास कसी समजते. तेव्हां शोध करिता बरकट सरदार मंडळीत गलबल नाही. निपाणकर छेटीने उतरत होते त्यांजकडे हलकारे जातात व येतात हे पकेपणे लक्षात आणिले आणि त्यास आणून निव्यारिले कीं हे काय आहे. त्याणी ते वेळेस तरी उडवाउडवीने भाषणे करोन उठून गेले. ते निपाणकर यांच्या चिंतांत राहून बहुत लगट केला तो थोरले तरी इकडेस हजार स्वार व आरव नवे ठेउन धुळकोटावर येउन दाखल जाहले. त्याची वेवस्था पेशजी लिहिली आहे. त्यास पुढे आपलेकडेस येत आहेत. तीकडील वृत्त साहेब लिहितील तेव्हां समजेळ.

निपाणकर याणी सातारकर माहाराज यास तरी जलचराचे हवाली करोन दिले. हे त्याणी नेताच मुकामी नेउन गादीवर बसविले आणि तमाम सरदार यास पत्रे लिहिली की हे [पेशवे] बंड याणी आम्हास कैद केले होते तो कंपणीनी दोस्ती करोन आम्हास जागेवर आणिले त्यास तुम्ही त्यास सामील न राहता उठून कंपणीस येउन मिळावे. हे न केल्यास सरंजाम जप्त करोन पारपल केले जाईल. असी पत्रे जाताच सगळ्याचे होष उडाले. याजकरिता सगळे उठवठून चहूकडेस गेले. बाकी हंगळें व कनिष्ठ तळवारी राहिले. पलीकडेस निपाणकर होते. त्याणी जलचरास आणून उभयता धणी चाकर

यास हस्तगत केले. त्यांत हेंगळे याचे हातास चर्मीच्या थैल्या घातल्या आहेत दुसऱ्यानी भोजनास घालवे आणि म्याऱ्यात ठेउन बाहेर कुछप लावीत आहेत, जाबता बडूत करीत आहेत. फनिघास बसईस नेउन ठेविले. कौकण पट्टीतील दुर्ग सगळे जलचराकडेस जाहले. मावळे माणसे काढून येकयेक गोरा व पांचपांच माणसे त्याणी ठेविली आहेत. मालवणचे दुर्ग सुम्याची जागा केली आहे. बसईस सुभा मोडिला. साताऱ्यास येक गोरा वर ठेविला आहे. सातारचे माहाराजास मुक्तामीच ठेविले आहे. सरदार सगळे जवळ गेले आहेत.

निपाणकर इतके शिष्टकृत्य करोन सरंजामसह निपाणेस गेले. त्याच्या मागे पळठणे [इंमंजांची] लागली आहेत. ते थेट गेले तेथे मोर्चे लाविले आहेत. कारण की तुम्ही हारामखोर, पनास लक्षा रुपये घेउन आजपावेतो ज्याचे म्हणविला त्याचा घात करावयासी चुकला नाही तेव्हां तुम्ही काफर आहांत. याजकरिता ऐवज माग्वारी देणे. यास्तव त्याच्या मागे शुक्रकाष्ठ लागले आहे.

मालकनसाहेब महुरच लावणी करोन आहेत. वरकड सरंजाम दिलीकडील वगैरे जो होता तो बराबर देउन आजमेरीस रवाना केले. गुर्जरदेशचा सरंजाम मीर कमालुद्दीन लावणीवरच आहेत. धारेस दोन गोरे गेले आहेत. परस्पर वळे आलंकार जाहले. दुर्ग पाहिले. पुढे दौलतीत आ[म]द किती खर्च काय जमा वसूल पाहात आहेत. नव लक्षाची दौलत त्याचा हिशोब मागतात त्याचा फळ पडला आहे म्हणोन ऐकतो. पुढे काय आसेल ते [जिववा] दादाची पत्रे आल्यावर समजेल.

श्रीमंत राजश्री बिठळराव बाबासाहेब [पवार] उभयता गोऱ्याच्या मेटीस गेले होते. सरकारबाब्यात उतरले आहेत. मेठ मात्र जाहली परंतु पुढील बंदोबस्ताचे कांही येक दिसत नाही आणि तेथे मुख्यास व कारमारी वगैरे यासी आगवही आहे नाही हे सर्व साहेबाच्या लक्षात आहेच. याजकरिता मजला बाबासाहेबांनी लिला आहे की येथील वेव्हार तुम्हास व दादास माहितच आहे. पक्षश्राव चाललाच आहे. त्यास तुम्ही दादास उगउन ल्याहावे की सर्वोपरी भरवसा आपला ठेउन आहोंत. तदवत् आपणही श्रमात कमी करीत नाहीत परंतु तेथील इण्डुरसाहेब वकिलासी बोळून दुसरी ^{२७९}

(२७९) इंमंजास भिऊन पेंढाऱ्यांनी बेरखें महाल सोडल्यामुळे तो अनायास इंमंजाकडे गेला परंतु वस्तुतः तो पवारांचा असल्यामुळे परत मिळाला पाहिजे अशी मध्यस्ती शिर्धाकडून करवून तेथील इंमंजाचा वकील याचें पत्र मालकमच्या नांवें बाळाजीपंतानें घेतलें होतें.

चकती घेउन पाठवाची म्हणजे त्यास देउन बोलू. ऐसे मानस आहे, मग जसे साहेबाच्या विचार्यास येउन घडेल ते वरे. साहेबी खलिता इष्टुरसाहेबाच्या डाकेंत पाा तो डाक-वास्यानी पुढे रवाना केल्या, उतरे धालियावर साहेबाकडेस येईल. बाबासाहेबांनी पत्र आपणास लािा आहे ते पाा आहे. पाहून म्यानास आणून उत्तर यावे म्हणजे त्याज-कडेस पाा देईन.

वरकड अधिकोत्तर तेथील वर्तमान साहेबी लिहिले पाहिजे. येथे श्रावण्या नागपचमीन हस्तावर करणार. पांणिमैस सिंख संक्रांत लागते याजकरिता तूर्त करणार ऐसे ठरले आहे. बरेशाची चक्ती हस्तगत जाहली किंवा नाही हे कळवावे. वरचेवर आज्ञापत्रें येत आसावी. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

पो छ ६ माहे सवाल
आ श्रावण शुभा ८ रविवार
[१ अगस्ट १८१८]

लैखांक [१८१]

श्री

[१६ सितंबर १८१८]

साहेबाचे सेवेसी आज्ञाधारक कैंगो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल ताा भाद्रपद वा * २ पावेतो साहेबाचे कृपावलेकने करून वर्तमान यथास्थित असे विशेष. साहेबाकडेस शुभा १३चे मितिस पत्रें इंग्रेजी डाकेंत रवाना केली आहेत ती पावलीच असतील. पत्रार्थ मनन होउन आज्ञोतरी सनाय केले पाहिजे. यानंतर रोज शुभा मालकनसाहेब यांच्या छावणीतून राजश्री बापुजी रघुनाथ [दिचे] याणी लाखोदा साहेबाकडेस रवाना क[र]ण्यास व्हासजी मोतीराम भाईस पत्र लािा आहे. त्यास लाखोदा भाईनी साहेबाकडेस रवाना केला आहे. त्यातील भाव काय असतील ते साहेबास समजोन घेउन त्यांतील सार समजाविले पाहिजे. आज बारा तेरा दिवस जाळे. छावणीवर मगडंब समेत आले आहेत. राजश्री जिववादादाही मालकनजवळ आहेत. बापु [दिचेपाव] कोसाचे छेटीनी आहेत. मग बंदोस्ताचि कसे काय आहे ते समजले नाही याजकरितां साहेब लिहितील त्याजवरून कळेल.

दुसरे वर्तमान आज शहरात ऐकतो की नागपुरवाळे २० मोसले राजे यास पेशजी इंग्रेज नेत होता ते पाहारेवाल्यास फोडून निघून फौजत सामळ जाहले

(१८०) आपासाहेब मोसले हे बाटेतून निघतून महादेवाचा डोंगर चरून बसले होते तेथून अश्वीरगड्या किल्लेदार यशवंतराव लाड याच्याचा संधान साचले, अश्वरीतून पुढें ते उत्तरेस चालले असता कदाचित्त धारेकडे आले तर काय करावे असा विचार पडला असेल.

होते ते फौजसमेत गोंडवणात कोणी किष्ण आहे. तेथे होते. ते जलचरानी फितुर करोन हस्तगत उदईक व्हावे तो गणपतराव दिवाण यास बातमी समजताच सगळं फितुरी यास मारोन राज्यास घेउन गोंडवण टाकून बऱ्हाणपुरच्या लऱ्यास आशेरी आसपास आले आहेत. नवे आरब पांच हजार ठेविले आहेत. आणखीही आरब ठेवीत आहेत. गोंडवणात लढाई भातबर जाहली. येशवंतराव लाड यांच्या सूत्रानी नजीक येत आहेत. मग राज्यास किल्यावर ठेउन सडे होउन विचार कराव किंवा कसे आहे यातील वर्तमान समजल्यावर लिहितो. मालकनही नर्मदा दक्षणतीराकडेस जाणार ऐसे वर्तमान आहे. साहेबी तिकडील वर्तमान कसे काय आहे ते उगउन ल्याहावे.

संस्थानी जलचराचे कोणी राहिले नाही. पुढील काय विचार हे साहेब लिहितील तेव्हा समजेल. सारांश, येश प्राप्त होउन साहेबाचे येणे होय ऐसे जाहाले म्हणजे चांगले आहे. बेरशाचे काय जाहाले हे समजले नाही ते कळवावे. सारांश, दादासाहेब, चरणजवळ पाळण केले तसे पुढे करोन निरवाह करणे साहेबाकडेस आहे. खोटे खरे साहेबाचे म्हणवीत असतां इतकी विपक्ष मजबूर पडावी. ऐसे होउ नये परंतु दैवयोग माझा. 'यास साहेब काय करतील. आस्तु. भोगतुल्य भोगणे आसेल तोपावेतो भोगीन परंतु निदान साहेबासच द्रव येईल हीच दृढतरता करोन आहे. मग साहेबाची मर्जीस येईल तेसे खरे. राजश्री व्हासजी पुरुषोत्तमभाई व मोतीरामभाईंनी लिा आहे. त्याची उत्तरे पा. सेवेसी श्रत होई हे विज्ञापना. मालकन धारेसही जाणार ऐसेही ऐकतो

पो ल २५ माहे जिल्काद.

ठाा भाद्रपदमास वा १२ रविवार.

[२७ सितंबर १८१८]

लेखांक [१८२]

श्री * संवत् १८७५ आश्विन वा १२

[२६ अक्टूबर १८१८]

यादी विशेष राजश्री नानोबा नाईक बडनगरकर याणी मौजे रिटोडा पो बदनव बाग व इजारी मौजे केळ होता तेथे बीजतगाई वा पाटील याजकडे यणे व रुपये गळ गुरे तेथे होती ते याचे यास न पावले सबब गावांत आढयळे न ठेविले असतां खा येउन दंग्यात त्यास काढून नेला. नाईक मारामिलेचा येवज येणे राहिल म्हणोन वीम

येथे आला त्यावरून आपणास ल्या आहे. तरी पाटील मार यास व गुरेंडोर वगैरे रकम याची जी नेली आसेल ती नार्हक याचे खावीन करून द्यावी त्याचे आगल्य आम्हास आहे. पाटील लवाडी गजकूर समजावील तो मनांत न आणतां नायकाचें काम आगोदर करून द्यावे म्हणोन सदरहू आन्वयें पत्रें

१ [मैना] वार्हसहेत्र [पवार] यांस १ बापु रघुनाथ [दिघे] यांस
१ नारोपंत ठाळे १ आंबाजीपंत यांस सरकारची पत्रें

पो छ *२५ भाहे जिल्हेज

जा आसीन वा १२

[२६ अक्टूबर १८१८]

छेखांक [१८३]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा ९

[२० मार्च १८१९]

सेवेशी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ताा फाल्गुण वद्य * ९ पावेतो येथस्थित आसे विशेष. आपणापासून निघालो ते मागील प्रहर साहा घटका दिवसास पोहचलो. रोजगुदस्ता प्रातःकाळीच वाड्यांत गेलो. समागमे राजश्री राजारामपंत तात्याही होते. गुलाबखान जमादार याची मेट घेतली. आपले पत्र माचून दाखविले. दोन घटका बोलणें जाहले. शेवटी उत्तर जाहलें जे इतके बोले माझांनं उचलवत नाहीं. पराकाष्ट येऊपरियेंत प्रयत्न केल्यास होईल. तेही स्वारी तेयें गेल्यास दोघी ठिकाणीं सावकार पाहिले पाहिजेत. येयें कोण्ही सावकार नाहीं. मंडूसरवाले यांजकडून कार्य करून घ्यावे म्हणून पत्रां सूचना व आम्हीही उमयेतांनीं समक्ष सांगितले. परंतु जमादार याणीं सांगितलें कीं आसे बहुत आहेत परंतु आपले वळणाचा पाहिजे. त्यास स्वारी येण्याचा वेत वा १३ बुधवारी आहे. गेल्यास तेथेंच जे होणें ते होईल. कदाचित् स्वारी नच गेली तर मीच रजा मागून तेथें येईन आथवा येथे प्रयत्न करीन. आपले कामास माझेकडून आंतर होणार नाहीं. याप्रो उत्तर होउन आपणास जाले वर्तमान लिहिले आहे. स्वारीच्या वेतासारखे आणखीं एकदोन दिवस राहिलें आहे. थोडीबहुत तरी काम जाहले पाहिजे. जमादार याणीं सांगितलें कीं, ज्या ठिकाणीं राहता त्याजकडून काम करोन घ्यावे. त्याजला जामिनकी मी देत आहे याप्रो भाउसी बोळून गळा पडावें. याप्रो येयें मजपासी राजारामपंत तात्यांनीं सांगितलें. जे बापुसाहेबांनीं व भाउंनीं चित्तावर धरिल्यास काम पार पडेल. कागद वाचून

फाइन ठाकावा. लाल जगजीवन याची गांठ काळ पडली नाही. आज जात आहे. दाजीबा चिठणीस यास बरे वाटत नाही. सारांश काहीतरी जमादार याजकडून काम जाले पाहिजे. आच मागती जमादाराकडे जात आहे. पत्राखेरीज उत्तर उदईक पाठउन घावे. बहुत काय लिहिणे. आंबोजीबाबाकडील भरवसा आपण जमादारास सांगितला होता ते विसीचा नकार आपण त्याचें पत्री लिहिला. त्याजवरून जमादारास आश्चर्य वाटले. आसो. चिंता नाही. स्वारी तेथे लौकर गेल्यास रवानगी लौकरच होईल. चिंता करूं नये म्हणून जमादार याणी सांगितले. इतक्यावर जे घडेल ते खरें हे विनंती.

लेखांक [१८४]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा ११

[२२ मार्च १८९९]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता फाल्गुण वा *११ पो येथास्थित असे विशेष. आपण पत्र रोजगुदस्ता पाठविले ते पावले. आज विठोबा आपाकडे जाउन सिबंदीची माणसाचा दरमहा पुसोन घेतो. लाल जगजीवन याजकडे गेले होते. त्याणी उत्तर केले कीं मयुरेचा जाब आला नाही. व्याजाची रकम वजा होउन बाकी राहिले तो येवज देवितो. चौब्याजी येथेंच आहे. गुलाबखांडी येथेच आहे. दाजीबा चिठणीस याजकडे गेले. त्यांनीं सांगितलें माझ्यानें दरबारास जावत नाही. बापु चिठणीस याजकडून पत्र घ्यावे. बापुकडे गेले. उत्तर जाले जे पत्र देवितो. त्यास काळ दरबार जाला नाही. सरकारांत श्राध होते. आज दरबार जाल्यास पत्र घेतो. गुलाबखान जमादार यासी बोळून पका जाबसाल करून घ्यावा. आजचे आज माधारी येथें येणार याजकरितां काळच मोती हलकारा आपणाकडे पाठविला आहे, पावलाच असेल. स्वारीचा वेत बुधवारी आहे. इतक्यावर न कळे. बहुत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

लेखांक [१८५]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा ११

[२२ मार्च १८९९]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती ऐसिजे. खुंडूजी बराबर पत्र आपणाकडे पाठविले. त्यांत लिहिलें कीं रविवारी येतो. त्यास सरकारचे कूच आजउद्या होणार याजकरितां आज राहिलें. स्वारी येण्याची मर्यादा बुधवारपावेतो आहे. आज सोमवार उदईक मंगळवार आहे. आंबोजीबाबाचेही हेंच वोलणें रावजीसी आहे.

धर्मकटराव बापुचे याप्रमाणेंच बोलणें आहे. तर बुधवारीं स्वारी आल्यास उत्तम. न आल्यास जमादारास घेउन बुधवारी येतो. मी[त्र]वासही येथें ठेउन घेतले आहे. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

लेखांक [१८६]

श्री * संवत् १८७५ फाल्गुन वा १४
[२४ मार्च १८९९]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ताा फाल्गुन वा * १३ सह १४ पावेतो यथास्थित आसे विशेष. आपण पत्र मोती बराबर पाठविलें तें पावलें. गुलाबखान याची मेट जाली नाही म्हणून विस्तारें मार त्यास येथें जमादार आले. त्यानीही सांगितले जे मेट जाली नाही. येथील मार तर गवारकर देशमुख यास बहुत वाख जाणून श्रीमंत सोा वार्डसाहेबाची स्वारी गेली. तदनंतर स्वारीचा वेत आजउघा ठरेल तो खरा. राजश्री आंबोजीराव आपा याजकडे जाउन पत्र दिला. त्याणीं उत्तर केले कीं, प्रतिपदेस स्वारी तेथें आल्यावर दादासाहेबाची खानगी करूं. याप्रो राजश्री नरोवामाउचे समक्ष बोलणें जाले. याप्रो गुलाबखान याचेही बोलणें आहे. त्यास आजउघा स्वारीचा वेत समजल्यावर दोघातून येकाचें गळा पडून कांहीं कार्य जाहले पाहिजे. याजकरितां आपणास विनंती लिहिली. आंबोजी-बावांनीं पत्र वाचतांच हासू लागले. मग मीही जे विनंती करावयाची ते केली. विठोबा आपा याजकडील कागद आज घेतो. लाला जगजीवनदास रोजगुदस्ता ग्वाल्हेरीस गेले. जोधराज शेट याची मातुश्री वारली. सो गेले. त्यास आपण त्याची मेट घेउन बाकीचें काम राहिलें तें करोन घ्यावे. आपण जमादाराची मेट घ्यावयाची आसती म्हणजे येथें दिकत न पडती. असो. जें आपले विचारस आले तें खरे. सरकारीपत्रा आगोधरच लिहून घेतले होते. राजश्री बळवंतरावजी याचे ×× करून सिकेमोर्तब होउन आपले जवळ आणून ठेविले आहे. बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना.

लेखांक [१८७]

श्री * संवत् १८७६ चैत्र शुभ १
[२६ मार्च १८९९]

सेवेसी भिकाजी मल्हार कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ताा चैत्र शुभा * १ पावेतो यथास्थित आसे विशेष. आपण पत्र खडुजी जासूदासमागसे पाठविले ते पावले. जमादाराकडील मार निदान पांचसाहाशपरिंयेंत लिहिला, त्यास ठीकच आहे. विना जमादार तेथें आल्याखेरीज काम होत नाही. आपले पत्र येतांच

जमादारास घेउन दोन घटका बसलो. उत्तर जाले जे आज सरकारांत सेनापतीचा रंग आहे, उदईक शनवार आहे, रविवारी प्रातःकाळीं तुम्हास विदा करून देईन आथवा मीही समागमे येईन. याप्रो काळ रात्रौ [फि]रून विन्हाडीं आलो. जमादार यासच घेउन येतो. तेथें आल्यावर आपल्या समक्षच जें होणें ते होईल. कदाचित जमादाराचे येणें न जाल्यास थोडीबहुत चिठीपत्री घेउन येतो. आतां येथें राहात नाहीं. बिसोबा आपास पत्राचे विचारिले. त्याणीं सांगितलें [कीं] आम्ही तेथेंच जातो. दादासाहेबाची मेट घेउन आम्ही कौठ्यापावेतों समागमे येतो. तर आपण केशोपंत याजला पाठउन बिसोबा-आपाकडील पत्रें आणवावी. लाला जगजीवन याजला हमीचा फडशा करून घ्यावा. बिसोबाआपा व मंदुसरवाले वगैरे बकील मंडळी परवांचे दिवसीच छावणीत गेली. ती राजश्री दीनानाथ बापुस राहून थावे. रविवारी खचित येतो. आजपावेतो स्वारीकरितां दिवस लागले. रावजीवजे येथें आले. मेट जाली. आंबाजीबाबाकडे बोलणे लाविले आहे. आज सायंकाळी समजेल. बहुत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

लेखांक [१८८]

श्री

[१८१९]

विनंती उपरी. धारस गंगाजलनिर्मळ मैनावाई पवार यांचे नावे पत्र लेहून थावेजे श्रीमंत मातुश्री [बाळा] बाईसो सितोले देशमुख यांजकडील मंडळी देसी रवाना जाली. त्यास राजश्री रामराव हमाले व भगवंतराव भरल व रामराव साधवराव ईंदलकर वगैरे मंडळी येथून भुसकुटे याचे सोबतीने गेली असतां पुढें मार्गांत दंगा याकरितां भुसकुटे हे माधारी फिरोन उजनीस आली. ही मंडळी तेथेच राहिली म्हणोन येथे मातुश्रीसाहेबास पत्रें आली त्याजरून आम्हास बोलउन नेउन समक्ष आज्ञा केली. त्याजरून आपणास विनंती लिहिली आहे व मातुश्रीसाहेबानीही आपणास लिहिले आहे. तरी ईंदलकर व हमाले व भरल वगैरे मंडळी धारस आडकून राहिली आहे त्यासमागमे चांगला जावता पोस्त देउन उजनीस पावते करून थावे आणि पाचपनास रुपये खर्चास लागल्यास थावे आणि त्याची पावती घेउन आम्हाकडेस पाठवावी म्हणजे आम्ही येथे रुपये घेउन कळावे. त्यास

(२८१) महादजी विंदि यांची ही कन्या पुणेकर देशमुख सिंदोजी शितोले याचा पुत्र लाडोजी यांस दिली होती. लग्न कऱ्हे रहिमतपुरी सन १७७७ च्या 'ज्येष्ठ वद्यशुक्ल' झालें. लाडोजीराव १६ अप्रैल १७९४ सालीं वारले. त्यास दोन पुत्र व एक कन्या असून कन्या दामाब्बास दिली होती. अर्थात् हें पूर्वनातें सख्याबाई धारकरांस देण्यास सबळ कारण होतें. सख्याबाई पवार व त्यांचे भ्रातर व मैनाबाई पवार यांची अनेक पत्रें उपलब्ध असून या विवर्णावर बाळाबाईची विशेष ममता होती असें दिसतें आणि लग्नानंतर दोन वेळां रामचंद्रराव ग्वाल्हेरीस हीं आले होते असें समजतें.

लिहिल्याप्रो उजनीस सुरक्षित पोहचते होय ते करावे म्हणोन पत्र लेहून द्यावे. बहुते काय लिहिणे ही विनंती.

लेखांक [१८९]

श्री

[१८९९]

विशेष पो दिगठाण येथील साल मारी तुम्ही प्यार रुपये घेतले होते. हल्ली माजी कादार ठाणे न देत म्हणोन प्यार रुपये देणे केले. त्याचाही फडशा केला, काहीं करार केला त्यात आंतर पडून माजी कादार स्वंडो राजाराम याचा पक्ष करून व पुनाभाई कानगो व हिरोजी मान्या घारेस गेले आहेत. ते उगाच कुमर्ते करितात. पुनाभाई कानगो नव्या अमळदारास न भेटता माजीसमागमे घारेस गेला. त्यास समजून आणीत असता येत नाही. जमीदार आहे. त्यास माजी समागमे जाणेचे प्रयोजे[न] कोणते. हल्ली तुम्हापासी गेला आहे म्हणोन ऐकण्यांत आले. त्यास ताकीद करून दिगठाणी जाणेविशी सांगावे. नाहीतर येथे डुजूर पा देणे. तो व हवलदार येकत्र होउन माहाडिक यासी हरामखोरी करितात त्याचा पक्ष येकरूप न करावा. हवलदार हिरोजी यासही येथे पा द्यावा. रा आनंदराव दामोदर दिगठाणी आहेत ते सांगतील त्याप्रो बंदोबस्त करून द्यावा येविशी पूर्वी रा पारखजीनीही लिहिले आहे. येणेप्रो रा बापुजी रघुनाथ यांस [पत्र.]

लेखांक [१९०]

श्रीमार्तंड

[१८९९]

याद टपे लोहारी प्रां कुक्षी हा माहाल राजश्री तुकोजीरावबाबा पवार याज-कडील तेथे [मीमाबाई] बुळे याणी बंदपणा करून माहाल खराब करून ठाणे घेतले. त्याजवर आपलेकडील सरंजाम रो बापु रामचंद्र त्या प्रांती गेले तेव्हां त्याजपासून ठाणे घेउन आपले कडील आमल दखल केला त्यास आज दोन वर्षे जाली. येविशी देवाशाहून कारकून रो रावजी चिमणाजी घारेस आज सहा महिने येउन माहालचे भोक्ळिकेविशी विनंती [केली x] त परंतु आपणा xx कडे दखल जाला नाही xx खर्च पडला आहे तो प्याव नंतर भोक्ळीक होईल असे उत्तर पडते. येविशी त्याजकडील येथे लष्कर मुकामी रो सखारामबाबा आहेत त्याजकडे लेख देवाशाहून आला की घरचा मार जाणोन घारेस कारकून पा. त्यास जाब सुरळीत न्हाव ते न घडता मनस्वी परकियाप्रा तंटेचे बोलणे. यास्तव सरकारास विनंती करून तेथे रो बाळाजीपंतदादास सांगवणे. त्याज-वरून त्यानी हा मार रा पारखजीचे घरी आम्हस समक्ष सांगितला व घरोप्याचा मार

पाहाता आपलेकडील फौजेने ठाणे घेतले व माहळची बहिबटी आज दोन वर्ष जाळी. सरंजाम त्याचा व आपलेकडील दोन नाहीत. उगाच बोमाट × × × पर्यंत आपसातील समजा[विशी] नीट नाही जाणोन विनंती पत्रे लि[हिली] आहे. तर याउपर कोणतीही मनांत दिकत न आणिता [तुकोजी] दाबासाहेबाकडील कारकून याचे जिमेस माहळचे ठाणे दखल करून पावती घ्यावी. ते व आपण मालकी येकच. तेथे खर्चवेच पडला आथवा ताट वाटी दोन आहेत असी तर जाब नाहीच. तेव्हां सांप्रत्य राजेक्रांत येक प्रकारचे उगाच भाउपणियात दुजाई परस्परे येकविच्यार राहून बाहेरील क्रम येकविच्यार चालावा हा दिवस. त्यांत घरचा मार उगेच चिती दुजाई नसावी. येविशी घराउ विनंती पत्री लीा आहे. याउपर कोणतीही दिकत न घेता ठाणे त्याजकडे दखल व्हावे आणि जाब याव म्हणोन पत्रे [२]

१ श्रीमंत मातुश्री [मैना] बाई [पवार]

१ रो बापुजी र[घुनाथ दिवे]

लेखांक [१९१]

श्रीमार्तंड

[१८१९]

विनंती उपरी. लोहारीविशी आपले म्हटल्यावरून यादी पत्राकारिता लेहून पा आहे. हे पाहून आपल्यास समजेल तेसे लेहून पत्रे पा व घराउ पत्रांतही मार होती रागीत जाव. सारांश माहळची मोकळीक होउन पुन्हा बोमाट न ये असे करावे. कोम कराव हे विनंती.

लेखांक [१९२]

श्री

संवत १८७६ माघ शुभा १

[१६ जनवरी १८९०]

सेवेसी कैशो गंगाधर कृतानेक सां नमस्कार विज्ञापना. येथील कुशल तागाईत माघ शुभा * १ रविवारपावेतो साहेबाचे कृपेनीं मुा छावणी मद्र येथें आसे. विशेष साहेबाकडोन आज्ञापत्र येउन सेवकाचा सांमाळ होत नाही. येणेंकरून चित्त संचित आहे. तरी साहेबीं सदा सर्वदा आज्ञेतरास आज्ञा होउन सांमाळिले पाहिजे. मी सेवक पदरचा आहे. केवळ आज्ञा अन्हेर व्हावा ऐसें मजकडून अंतरही पडले नसेल यांतील पर्यें लेहून कळउं ऐसे तरी नाहीच. साहेब सर्वज्ञ आहेत तेथें विस्तारें काय लिहूं. साहेबाकारणें रविसंक्रमणाचे तीळ शर्करामिश्रित थैली १ सेवेसी पाठविली आहे. साहेबीं अत्यादरें स्वीकार करोन पावल्याचे आज्ञेतरास आज्ञा व्हावी. साहेबीं पाळण केले ते विसरण्यांत येत ऐसे होत नाही म्हणोन विज्ञापना ठिहिली आहे. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

हो। राजश्री बाबाजीसाहेब स्वामीचें सेवेसी सां नमस्कार विज्ञापना असीजे. मकर-संक्रमणाचे तिल शर्करामिश्रित पाा आहेत हे आपण ती मातुश्री आकाबाईसाहेब व सौ बाईसाहेब व सौ बयाबाईसाहेब व वहिनीसाहेब आदि करोन सर्वास देउन अत्यादरे स्वीकार करोन उत्तर यावे. बहूत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

पो माघ शुभा ?

[१६ जनवरी १८२०]

लेखांक [१९३]

श्री

[जनवरी १८२१]

विनंति विशेष. आमचे ^{२८१} फजितीची जिकीर लिहिण्याचें कारण नव्हते परंतु दिवसाचे अपूर्व वाटल्यावरून लिहिले. आमचा समय विषम म्हणोन तुमचे येजमानसोचा व येथील मुख्याचा शेरीरसंमधाचा ^{२८२} योग घडावा आणि ब्राम्हत्वादन व तापत्रयात्तन मुक्त व्हावें या उद्देशें मेहनत कायावाचा करितो. तेथे शोभर सोंगे येउन जे नाहीं तेंच पुढें येउन उभें राह्ते. तेव्हां जन्मांतर योग म्हणावा. असो. जे जालें लिंग व पुढ होईल ते लेहून पाठवीन. आमचे कनिष्ठ बंधु येथून रवाना करितो त्यास उजनीस येतील तेव्हां आपली भेट घ्यावी म्हणून त्यास सांगितले. बारा वर्षांनीं भेट घेउन घरीं जात आहेत. आमचे तर्फेन काय कैसे रवाना केले हे तुमचे दृष्टीस पडतील आणि पुढे जाण्याचे करतील. दादासो या रुमई कांहीं उपाय कर्जवाम घेउन तरी मजला सांमाळावें. वो राजश्री गोपाळभटजी गुरज्यर आपणाकडून आले. आणीं वर्तमान सांगितल्यावरून संतोष जाला. आपहस्ते परहस्ते भटजीचें साहित्य करावें म्हणोन आज्ञा. त्यास आप इस्तततो विषमकाळ सावकारापासी ग्राहनवट ठेविला आहे. परहस्त ज्ञाबुत आहे. परंतु बयेदा भारी. कोणास कोणी भेटत नाहीं व बोळावें हा दिवस नाहीं.

(२८१) हें पत्र विठ्ठल गोविंद याचे असून तो बाळाजीपंताचा कारकून म्हणून ग्वाल्हेरीस होता आणि बाळाजीपंत घारेस गेले असता मागे तो त्याचे काम पहात असे

(२८२) बिंदे व पवार याचा परस्पर शरीरसंबंध घडून यावा अशी बाळाजीपंतास उत्कंठा होती. तत्वेगांवकर दामाडे सेनापती हे दौलतराव बिंदाचे जावई असून त्यास स्वख्याराजा नांवाची कन्या होती ती धारकर रामचंद्रराव पवार यास लासावी अशी भाषा त्यानें केली. ती कल्पना बिंदेदामा-ज्यांस रुचताच ग्वाल्हेरीहून निघते वेळीं उभयतांकडील मंडळीस बराबलोकनासाठीं बरोबर घेत आले. [ले १२० टीप २४७] ही मंडळी रामचंद्रराव यास पाहून परत गेली. नंतर ग्वाल्हेरीहून त्याची तसवीर काढण्यासाठीं चित्रकार आला. शेवटीं याच कामासाठीं बाळाजीपंतास देखील ग्वाल्हेरीस प्रत्यक्ष जावे लागले तो मजदूर पुढील पत्रात आला आहे. [ले. १९८]

याविशीचे काय आहे नाही यांची खातरजमा मठजीची जाली आहे मठजी आपले घरीच स्नानसंभ्या करून खुशाल आहेत आठव्यार दिवशी क्षासी जाऊ म्हणतात. गेल्यावर लेहून पाठवीन. दरसाल तिलशर्करा संक्रांतीची पाठवीत असतां सालमजकुरी अनमान केला हें काय ? असो जें तुम्हास प्रशस्त तेंच करीत आहांत. आम्ही लिहिल्याचा [रोष] न यावा. तुमचे लोभाकरितां लिहितों. आम्ही तापत्रय लिहिले याचा विचार जाल्यास कराळ, ही खातरजमा आहे. न जाल्यास काय करणार. तुम्ही खुशाल असावे. पत्रें पाठउन वर्तमान ल्याहावे यांत समाधान आहे. नाईकजी मावे याचे दुकाणीं पत्रें पाठवितों व जनोमाउकडे पाठवितो. त्यास तुम्हास खबर पावत नाहीत याची शुक्त तुम्हास कळल तैसी करावी. जे पत्र येथील दुकाणीं येतांच तुम्हाकडे रवाना होत असावी. नवल विशेष गंगातीरचे वगैरे पंचमी जाल्यावर सर्व लिहून पाठवीन. लोभ करावा हे विनंती.

लेखांक [१९४]

श्री

संवत् १८७७ माघ व्हा १४

[२ मार्च १८९१]

सो विठ्ठल गोविंद सा नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता माघ व्हा *१४ चतुर्दशीपर्यंत यथास्थित असे विशेष. आपण पत्र पाठविले ते पाउन परम समाधान जाले. आमची पांचसात पत्रें येकदांच पावली. व मायाजी लांडगे हुजरे व इमन तसबीकार ^{२८३} लिहिणार येउन वर्तमान कळल्याचे वर्तमान तपसीलवार लेहून पत्र पाठविले तो लाखोटा श्रीमंत रावसो ^{२८४} याजपासी पावला. त्याणी कागद सर्व वाचून पाहून नंतर आम्हास बोलाउन नेउन पत्रें आमचे स्वाधीन केली. आम्ही पाहिली. त्याजवरून आमची चित्तवृत्ती बहुत संतोषाते पावली. पत्रातील मजकूर येथंभूत चांगला अर्थशा रावसोनी पाहून बहुत खुश जाले. तुमचे शहाणपणाचे वर्णन करून पत्रें ठेउन घेतली. नंतर दुसरे दिवशी त्यांची आमची बोळणी कितेक प्रकारची बारीक मोठी होउन ते पत्र

(२८३) या चित्रकाराचें घराणें सध्या ग्वाल्हेरीस आहे. तें प्रथम बिलीस होतें. तेथून मद्रादजी शिंदे बरोबर घेउन आले. तेन्हापासून तें बिलांचे आश्रित झाले. त्याचे वंशजाकडे अनेक चित्रे आहेत पण खेद इतकाच कीं धारकर रामचंद्रराव पवार याचें चित्र कोळें पहावयास मिळालें नाहीं. पुढे मार्गे शोध लागल्यास न कळे,

(२८४) यशवंतराव दामाडे सेनापती. हा या वेळीं ग्वाल्हेरीस असून त्यांच्याकडे मेलसे मद्रास बरेच विषय होता.

घेउन मुख्याकडे गेले. मुख्यास पत्रे दाखविली. त्यानीहि सर्व मजकूर पाहून संतोष जाले. रावसोची त्याची बोलणी जाली. उभयेताचे चित्तीचा हेतु की आवश्यकत्व कर्तव्यता जागा चांगली संस्थान घोर व मातुश्री मैनाबाई बहूत योग्य छी असोन भ्यार माणसे पदरी जतन करून बहिणीचा ^{२८५} मूळ घेउन कांहीं उघडे दिसो न देता आपली स्थित राखोन जी भाकर बडिलाची ते या समई राखली हे आश्चर्य आहे. जे पुरूषाचे वस्तु संरक्षण न जाले मराठ्याचे अधिकारी [पेशवे] आदि स्थळभ्रष्ट जाले. श्रारवाल्यास कोणाचा आश्रय नसतां आपलेच बुधीने जसा काळ, जे युक्त तेच कायम करून आहेत. सांप्रत काळीं ऐसे स्थळ दुसरें नाही. पत्रातील अर्थ मनन करून तुमचाही गुण मुख्यानी घेतला. गायकवाडसाहेब याचे मुलीस कुंकु वाओ राजश्री पुराणिक याणीं जाटन लाविलें. या लेखावरून रावसो याणीं बहुत आश्चर्य मानिलें कीं पुराणिकबाबा आमचे असोन ईकडील संधान बोलणींचालणीं कागदपत्र सर्व पुराणिकबाबास माहित असोन त्याणीं ईकडील अगदीच सोडून त्या नादी लागले. ईकडील भवतिनभवति जाल्याशिवाय पुराणिकबाबांनीं कांहीं येक अदेशा न घेता विचार केला हें त्यासी प्रशस्त वाटलें की काय ? जे आम्ही तेच पुराणिकबाबा याप्रो प्राचीन ऋणानुबंध आहेत. ईकडील अधिकार पुराणिकबाबास असोन परक्याप्रो लेखितात. असो. दिवसानरूप अज्ञाचा प्रादुर्भाव जाणावा. बाबाकडे दोष नाही. याप्रो बाबास तुम्ही सांगवें छेम करावा हे विनंती.

पो छ ११ जाखर

फागुन शुभा १३ सन १२२८

सुमा ईहिदे आशरीन मयातेन व अलफ.

[१६ मार्च १८२१]

लेखांक [१९५]

श्री * संवत् १८७७ माघ वा १४

[३ मार्च १८२१]

विनंति विशेष. मायाजी लांडगे तसवीर घेउन अद्यापी आले नाहीत. येथून कर्ण्यांच भाव तुम्ही दर्शविल्याप्रो उपक्रम जळनिवासी याचे द्वारे करावयाचे सूचविले आहे. कराव हे त्याचे चित्तास मानले आहे. रावसोचे व मुख्याची ^{२८६} भावणे जाली आहेत. याप्रो वधूचे अजीसी ^{२८७} बोलोन पुढील कर्तव्य ते करावे त्यास मायाजी लांडगे येण्याची

(२८५) पहा लेखांक ४ टीप २०.

(२८६) दौलतराव शिंदे. वधूचा आज्ञा असेही त्यास संबोधिलें आहे.

(२८७) वयजाबाई शिंदे.

अवधी आहे. मायाजी येउन तसवीर पाहून नंतर विचार करावा याप्रमाणे जाले. जळवासी लाटुशसाहेब आले. त्याची भेट जाली. येक दो रोजी मेजवानी करणार आहेत. मायाजी आल्यावर साहेबलोकास वर्तमान समजावयाचे जाल्यास कागदपत्र दस्तावेजजी पहिलेपासोन काय कैसे आहेत ते यथास्थित पो. तारीखवार येकत्र सांगतवार लाउन सविस्तर मजकूराची यादी करावी त्याजरून तुमची पत्रे व बापुची पत्रे तीन व बाईसोचे नांव एक ऐसी येकत्र करून यादी पैवस्ती मितीवार लाउन केली आहे. पत्रे रावसोनी पाहिली. आमचे परामृश कर्ण्याचे मजकूर पत्रातील पाहून दोनसे रुपये आपादेव समामे खर्चास पाठविले हे पाहून आम्हास पवाराकडील कारकून म्हणून बोलतात. खर्चास मागविल्यास थडा करितात. धारेडून खर्चास येतच आहेत मग उगीच लाचारीसे समजाउन कैशास बोलतात. असो. प्रसंगावरून ईकडून जे घडल्यास तुम्ही भ्रमी होउन रूसू नये. अगोदर खर्चास काय देत होते ते सर्व तुम्हास विदितच आहे. त्यांत आता आधिकउणें होणार आहे. जें जालें तें लिहिऊं, या लिहिल्या वरून तुम्ही मिडेस पडून कांही खर्चास पाठवावे या उद्देशे कांहीं लिहिले नाही व या मागे कधी विरेस घाळून आपणास लिहिले नाही. प्रसंगानरूप ज्या कार्ली जे जालें तें झुचविलें. आमचे लिहिल्याचा उपहास तेथे होतो या भावें आम्ही कांहीच लिहित नाही. तपसीलवार वर्तमान लिहित जावे म्हणून तुमचे लेख हरपत्री येतात याजकरितां माझे बुधीनें जैसें येतें तैसें लिहितों मग कोणी कांहीं म्हणो. त्यांत मी यांही चिटनिसी लिहिणार नाही ही माहितगारी तुम्हास माझी आहे. आमचें पत्राची अवधी तुमचें चित्तास तरी तुम्हीच पाहत जावी. सरकारांत व कारभारियासी निकारणी दाखउन उगाच उपहास कैशास करवितात, आम्ही तुम्हास लिहिल्याचें कारण तुम्हीच समजत असर्वे. तेथील विचार तुमचे जैसे दिवसमान असेल त्याप्रगो करीत जावे. रुणालुबंध आम्होदके योजिल्या कार्याचे येश आल्यावर सर्व गोष्टी नीटच आहेत. प्रसंगानरूप सर्व समजण्यांत येईल. नाहीतर उपहास केल्या कर्माचा ईश्वरेच केळा आहे. तुम्ही येथून गेल्यास दोन वर्षे जाली. कायावाचा प्रयत्न मेहनत केली न केली हे ईश्वर जानत आहे. त्या झाडास फलप्राप्तीचा समय आहे हे माझे दैवाकडे आहे. तुम्हाकडे काय आहे. सारांश मुलास टिळा गायकवाडाकडील ईकडील पत्रावाचून लागों न ये. ईकडील भवतिनभवती न हो तो उतावळी करून मुलीस कुंकु लाविले याचें दूषण तुमचे पत्रावरून तुम्हाकडे येत आहे. शाडून तुमची पत्र यासमंभाची वाईचे व वापूचे व पुराणिकवावाची दस्तऐवजी आहेत. तुम्हाकडे दोष येतो. त्यास टिळ्याची पुरी

उतावली करू नका. तुमचे इष्ट येउन मनसुवा खलवतें पाचव्यारंजालीं ते पत्र अळाहिदा द्वादसीचे पाठविलें आहे. तुम्हास लिहिण तरी माझे पत्राचा मजकूर जमेस धरून उतर छेडू नका. [कारण] हा छाखोटा रावसोनीं फोडून पाहिला. मग मजला पत्र दिल्ली. हे विनती. तुमचे हंगामाचे दिवस आहेत. जनोवा भाउचे काम करून द्यावे. आम्ही मुक्त होउ.

पो छ ११ जाखर

फाल्गुन शुभा १३ सन १२२८

सुमा इहिदे आशरीन मयातेन व अल्फ.

[१६ मार्च १८२१]

लेखांक [१९६]

श्री * संवत् १८७७ फाल्गुन वा ३
[२१ मार्च १८२१]

सो विठळ गोविंद कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती. येथील कुशल ता फाल्गुन वद्य * त्रितीयापरियंत आपले कृपे येथारिथित असे विशेष. येथून [मायाजी] हुजरे गेल्यावर आपण पत्र पाठविलें तें पावलें. त्याचे वर्तमान सर्व तुमचे लिहिल्याप्रो श्रीमंत रावसो यास समजाउन आधिकारी मुख्याकडे पाठविले. रावसो सविस्तर व्यास समजाउन तुमची पत्रें दाखविली. त्याची मर्जी सुप्रसन्न होउन योजली गोष्ट करावी हा संतोष होउन करण्याचे विचार बोलण्यांत आणोन वधूचे आईचे मातोश्रीसी बोलोन काय कर्ण ते करावयासी येईल म्हणोन रावसोचे व मुख्याचें भाषण जाले. तुमची पत्रें यथंभूत मनन करून संगतवार लिहिणे मजकूर चांगला अन्वये युक्त प्रीतीचा भाव जाणोन तुमचेही गुणानवाद घेतला. याप्रो जालें वर्तमान तपसीलवार लेहून पत्र पाठविलें आहे. त्यावरून समजण्यांत आले असेल. त्यानंतर वधुचे आजीस वर्तमान वधुचे आज्यानें कळविलें त्याचें उत्तर जालें कीं जे वराची तसवीर आणावयास गेले ते तिकडून आल्यावर विचार करूं. तेव्हा तसवीर येण्याची बाट पाहत आहोंत. येथील मजकूर तरी तुमचे इष्ट क्षेत्राडून आले. आठव्यार दीवस आपलें घरीं होते. नंतर मुख्यापासी जाउन बैसले आहेत. मुख्याची व तुमचे इष्टाची खलवतें होउन मोठे बदोबस्तानें आहेत. कचेरी दरबार कांहीं होत नाही. कारमारी कोणी बोलाविल्यासिवाय जात नाहीत. बोलावण्याचें माहत्म काय कोणापासी आहे हें तुमचें पाहिल्यातच आहे. सिलेदाराचे शिष्टकृत करून मागील किसे सर्व तोडून टाकावें आणि पुढें जें निमेल तैसे येउन बंदोबस्त करावा. उगाच धोल करून सालदरसाल तेंटे बळेडे करीत बसावे यांत नफा नाही. शिष्टकर्ण्यास आवडी, तुमचे मित्राचें चिंतांव

आमचे ईष्टाविसीची फार आहे. कायावाचा प्रयत्न करून नाना प्रकारचे उपाय योजीत आहे. आद्यापी शेवटस गेलो नाही. परंतु गलबला व घालमेल रात्रंदिवस होत आहे.

लेखांक [१९७]

श्री * संवत् १८७७ फाल्गुन शुभा ११
[१४ अप्रेल १८९१]

विनंति विशेष. फाल्गुन शुभा * येकादसीस रावसो येथून निघोन सडे आपले स्थळास गेले जाते समई व्याही व विहिणीस मेटून गेले. ते समई व्याही व विहिनी याणीं सांगितलें कीं आम्हीही तेथें येऊं. जाग्याची वगैरे तयारी असावी. याप्रो बोलणें होउन गेले. नंतर शुभा पोर्णिमेस दोन प्रहरा वधुची आजी गेली. ती योजिल्या जाग्यापासोन आलिकडे येक योजन गांव आहे तेथे आहे. वधुचा आज्ञा तेथें जाणार ऐसी वार्ता आहे. येकदो रोजानीं जावें ऐसें म्हणतात गेल्यावर काय कोणावर गुजरणें व काय आधिकारणें होणे ते दृष्टीस पडेल तें खरें. अवाई बहुता प्रकारची ऐकतो. सारांश आमचे इष्टाचा नाश फार बोलतात. कार्याकारण तुमचे इष्टाचा नाश होईल ऐसे म्हणतात. येथें तो गलबला या प्रकारची आहे. आमची बुनियाद थोडी. चांगले सुमिक्षाचे दिवसांत आमची लाच्यारी मिटली नाही. नित्य तापत्रय होतें तें आपलें पाहिल्यांतच आहे. आपण येथून गेल्यास दोन “” वर्षे जाली. दिवस बहुत वाईट आले व कुटुंब येउन आम्हीही परम संकटांत फसलों. उपाय आहे नाही हे सर्व आपल्यास विदितच आहे. राजश्री गोपाळपंतमाड झासीकरांनीं माझी सर्वस्व आबरू जतन केली. मी विनंती न करितां परस्पर कुटुंब आल्याचें वर्तमान ऐकोन अप्रार्थित परामृष केला. रुपये तीनसेपरियेंत पांचच्यार वेळा मिळून पावतें केले. पुढे कोठवर मर्यादा असावी. आमची तो मजल थकली कर्जाचा पेंच जाला तो फिटत नाही. पुढे कर्ज मिळत नाही. संसार कर्पास कुटुंब येउन आरंभ केला आहे. त्यापक्षीं जनाचे चालीनें राहिले पाहिजे. वारा वर्षे येकरूप कुटुंबाचा त्याग करून प्रवास भोगिला. कुटुंबाची परतमीळ करितां कुटुंबच माझी परत करित आलें. तेन्हां त्याचा उपकार मोठा जाला आहे. त्याची उत्तीर्णता मजकडून कांहीं व्हावी तरी माझी अवस्था ईश्वर मानत आहे व आपणही कांहीं जाणता. काय माझी स्थित दुरमत असेल व काय भोग भोगीत असेन ते ईश्वर पाहत आहे. तुमचा भरवसा मोठा होता ते तुम्ही परमार्थ मार्गास लागला आहांत. ज्याचे दोन रूपय कर्ज घेउन येथून गेला तेच

(२८८) पहा लेखांक १२०. बाळाजीपंत ग्वाल्हेरीहून मे १८११च्या झुमारे धारेस परतले,

पाठविण्यास बहुत श्रम आहेत. तेथे माझा इष्टधर्मी परामृष कोटून होतो. परंतु दुःख निवेदन इष्टमित्रास करावे आणि परिहार इष्टमित्रापासोन होत आहे. याप्रो योराची वचने आहेत मोहोबन्ध विचारयांती सकलदुख न मित्रं विना ॥ मार्तंडेन विना न पश्यंती तमं श्रेत्रं न मेद विना ॥ संतोषे न विना न लोभ लहरी रोगो न पथ्यं विना ॥ दारिद्रहीन यांति याती सकलं श्रीविष्णु तुष्ट विना ॥ १ ॥ लोभ कराव हे विनंती.

लेखांक [१९८]

श्री * संवत् १८७७ ज्येष्ठ वा ११
[१५ जून १८९२]

राजेश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री
बाळाजीपंत दादा स्वामीचे सेवेसी

पो विठळ गोविंद सां नमस्कार विनंती. येथील कुशळ तागाईत जेष्ठ बाो *येकादसीपर्यंत आपले कृपे येथास्थित जाणोन स्वकीये कुशल लिहीत असिले पाहिजे विशेष. आपण जेष्ठ श्या पंचमीचे पत्र पाठविले ते पाठन वर्तमान समजोन आनंद जाला वरअवलोकनास बाया व कारकून व हुजरे आले होते. त्याची मेजवाणी वस्त्राभरणादि येथास्थित करून पुढे मार्गस्त केल्याचे लिहिले हे उत्तम केले. बाया व कारकून याणी जे अवलोन केले ते सर्व त्याणी येथे लिहिले. हे वर्तमान ऐकिले येणे करून संतोष जाला. परंतु आपण कांहींच न लिहिले हे काय. येथील आपले आगत्यवादी जे आहेत त्याणी वर्तमान परभारे ऐकिल्यावरून आम्हास विचारू लागले की वरअवलोकन करण्याची पत्रे तसवीरसह आली. दादाची पत्रे तुम्हास काय कैसी आली. तेव्हा आम्ही सांगितले की हे कांहीं लिहिले नाही. मागाहून पत्र येईल. सध्या जी पत्रे आली त्यांत मार होता तो समजाविला.

चाध, बाकानेर, सागोर, ^{२८९} दिगठाण ^{२९०} व अमझेरे प्रकर्णांचे वर्तमान तरी बाध बाकानेरेचे आविकारी. पाटणकर यांचे माझे बोलणे समक्षच जाले. त्यास आपलेकडे

(२८९) हा महाल डिगधानच्या शेजारी असून तो ग्वाल्हेर येथील सरदार आनंदराव भाऊसाहेब फालके यांच्या घराण्याकडे संवत् १८४२ पासून सतत चालत आला आहे.

(२९०) पहा लेखांक ५५ टीप १३२. हा महाल धारच्या शेजारीच असल्यामुळे तो इजान्याने मिळावा अशी बापुजी रघुनाथ दिवे याची इच्छा होती व त्यासाठी त्याने बाळाजीपंताकरवी चराच यलही केला असे पदोपदी दृष्टीस पडते. तसेच वेरसे महाल शिंद्याकडे देऊन त्याचे भोवदल्यात हा महाल घेण्यास तयार होते पण 'तेथील जागीरदार आपले महाल सोडणार नाहीत' म्हणून निरुगय झाला [ले १५१] शेवटी या शरीरसंबंधाच्या योगाने तरी तो मिळवावा असा बाळाजीपंताचा अतस्थ हेतु असावा असे वाटते. कारण लगेच हा महाल शिंद्यांनी सल्याबाईस खर्चासाठी दिला असे निश्चित करू. इतकेंच नव्हे तर हा महाल पवारांस दिल्यामुळे मराठिक शिंद्यांनी रघुन देशी गेले आणि महाल परत स्वाधीन झाल्यामुळेच ते परत शिंद्याकडे आले.

सांगण्यास संशयतात त्या संशयाची निवृत्ति जाली पाहिजे व अलिकडे ते मोठे हैराण आहेत ते काय लेहू. त्याचे समागमें आपले आसविशी राजश्री रामचंद्रराव भयाजी हेही लाख रुायाचे पेचांत फसले. परिणाम चांगला दिसत नाही. मग कुठे ईश्वरी ईच्छा काय घडेल हे पाहावे. परिहाराचे [व्य]वहार कांहीं दिसत नाही. आपले कडून कांहीं उपराळा साहित्य जाल्यास तेथील सोलोकास विनंती करून येथील सो यासीं पत्र आल्यास चांगले आहे. या पर ते दूसरा उपाय सांप्रत काळीं लागू होईलसा दिसत नाही. आपण प्रयत्न करावा जाल्यास उत्तम आहे. मोठे मानुस आहेत आपले आस सोयरे आहेत, त्यापक्षीं समयसीर उपयोग जाल्याचें येशप्राप्ती सर्वत्र आस सोयरेधायरे इष्टमित्रांत होईल. आपण सूझ आहांत मी ल्याहावेसे नाही. आपले आस आहेत मजकडून जें होण्याचें तें करीतच आहे. त्याचे समाचारास जात असतो. त्याज कडली कारकून वर्तमान समजावण्यास वेळ अवेळेस येत असता. सारांश समय चांगला नाही. साहित्यपत्र आपलेकडून येईल किंवा नाही हे कळवावी. आपलेकडून साहित्य. होण्याचा भरंसा मोठा आहे. पत्राचे उत्तर पाठवावें. रो वृंदावनदास लाल यास येथें ठेवावेंसे असल्यास त्याचे खर्चाची सोय करून पाठवावी व घोडे त्यास बसावयासी पाठवावें. उपयोग नसल्यास तैसे ल्यावें त्याप्रो त्यास सांगतां येईल. तुमचें नांवें पत्र पारसी येथील साहेब यासी पाठवावें. त्यांत मार कांहीं विशेष ल्याहावयाचा नाही सुखरूप घारेस ^{२९१} पावलों याप्रो पारसी पत्र पाठवावे बहुत काय लिहिणे लोम कीजे हे विनंती.

येथील सरदार व मंडळी यांसीं पत्रें येजमानसो याचें नांवाची सिक्कामोर्तवाची पाठवावी. जयाजी बाजीचा मार स्मरणपूर्वक ल्याव. माझे पत्रावर हवाला घालोन ल्याहावें. आपासो पाटणकर यासही पत्र आसावे आंवाजी आपास पत्र चांगलें गोडीचें आगत्यवादाचें ल्याहावें. तसेच सेनापतीसो यासी वडीलपणा देउन ल्याहावें. संविस्तर बिठळपंत यांसीं लिा ते विदित करतील असे ल्याहावें. रा दारकोंजीराव ^{२९२} बाबा पाटणकर हे देसी जाणार आहेत. पनास हजार खर्चास देविले. पो दाह आले. बाकीचे आठचार दिवसांत येतील. पारखजीचें येण्याची अवाई आहे. आल्यावर लेहून पाठवीन. झासीस पत्र पाठविलें तें रवाना केले. उत्तर आल्यावर पाठउन देईन. रामचंद्रराव भयाजी याणीं यादी दिल्ली ती आपल्याकडे पाठविली आहे. मनन करून उत्तर पाठवावें. हे विनंती.

(२९१) या वर्षी बाळाजीपंत पुन्हा ग्वाल्हेरीस गेले असे स्पष्ट होतें.

(२९२) दौलतराव शिंद्याचे जावई आपासाहेब पाटणकर याचा हा चुकता होय.

पुरवणी ^{११३} शेवेसी सां नमस्कार विज्ञापना. आपण मुरारराववाली हवेची नीट करू नये म्हणोन लिहिले व रंगराववाली अथवा आजीवाईसाहेब याचा वाडा दिल्यास घ्यावा नाहीतरी गोकुळ पारख्याचेच जाग्यात राहावे म्हणोन आज्ञा. त्यास मुरारराव याचे हवेचीचा मार पूर्वी पांचव्या पत्री लिहिला परंतु उत्तर आलेच नाही. तेम्हा त्या जाग्याचा शोध साहेबराय यांजकडून आसपासचे काइतास पुसविले व वो हरमटजी यासही पुसून शोध केला. सरवत्रांनी सांगितले की ही जागा चांगली आहे. त्यास तिळमात्र दिकत नाही. चिंता काही आदिकरून पुत्रपौत्रादि दौलतीसह नादले व पहिली काइताची जागा त्याचाही दिवस चांगलाच होता. असी चवकसी करून पुढे परज्यन्य काळ समीप आला येथे जागा जीर्ण भरवसां नाही ऐसे जाणोन सर्वांचे विचार्यारे काम लाविले. मागे पिछवाडयास पाचव्या हात जागा नवीन साधून चौक x x काढला तेथे सयपाक घर आदि करून सा x x x दुमजला तयार गिलावे x x x जमा सेचारसे पावेतो आकार होईल, असी जागा घारेत दुसरी नाही. दरबाराजोगी व खटल्याचे राहाजोगी जाणोन काम केले. पुढील दोन गच्याचे सोपे पो येक तयार जाहला. दक्षणे कडील हवेची देवाचे बाजूचा सोपा व पूर्वेच्या दरवाज्याचा आसे तयार होणे आहेत. तेही काम चालले होते परंतु आपली आज्ञा जाली याजमुखे राहिले. ते न केल्यास गुरेदोरे कचेरीस जागा नाही. आणखी तीनसेपावेतो खर्च केल्यास आपले पसंत जागा होईल. त्यास ह कसे काय ते लेहून पो. पुढे परज्यन्यकाळी नीट होणार नाही. मी केवळ आपलेच मते केले असे नाही. असो. आपली आज्ञा प्रमाण. पात्राचे उत्तर अति स्वर पो. राजश्री बापु याही पत्रे लिहिली आहेत याचे मनन करून ते घोरण आदि करावे. आपण सरंजाम प्रकर्णी लिहिले ते वास्तवीक परंतु हे संनिध आले त्यापेक्षां चैन पडणार नाही. रांगडे वगैरे याही नाहक गिला बहुत समजाविला आहे याजकरिता कोणे वेळेस x x x विचार्यार करून यास पत्र आले म्हणजे ठीक आहे. घरकड नवल विशेष न्याहावेसारखे नाही. शेवेसी श्रत होय हे विज्ञापना.

— ५ —

(१९९) पत्र नागे जीवाजी आठले यांचे. बाळणकराच्या राहत्या घरासंबंधी होय. हा वाडा बाबासाहेब अलकुटकर यांच्या राममंदीराच्या जामी असून पुढे तो मुंगीकर भोसले यांकडे काही रिवस होता.

यादी कैफियती वगैरे कागद.

१८१८ ते १९०१

—+—+—+—

लेखांक [२००]

श्री

[२९ अगस्त १७६०] !

श्रीमंत राजश्री भाउसाहेब ^{२९३} व नानासाहेब
साहेबाचे सेवेची.

सेवक अंताजी माणकेश्वर तक्त हस्तनापुर दोन्ही कर जोडून सिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना. ताा छ १७ माहे मोहरमपावेतो सुखरूप असो विशेष. महाराजापासोन स्वार जालो ते शहर हस्तनापुरी येथे सुरक्षित पावलो. इकडील [हकिमत] ऐसी आहे की पातशाहाचे व वजीर व मुखदी जागीरदार व मनसबदार इत्यादि कारमारी याणी पातशाहास अर्ज केला की साहेबी गळिमास तंबी पोहोचउन परांगद करावे. गळीम दरोबस्त जाहागिरा बंद केल्या त्याज पुढे कोणाचे बळ चालत नाही. माहाराजाचे नांव बुद्धत. साहेब किंबहुना दीनदुनियाचे खावंद आहांत. या गोष्टीचा मनसुबा करून फौज बद्धत ठेवावी, गळिमास तंबी पोहोचउन बाटेस लावावे तर ठीक. नाही तरी श्रीमंत पेशवे नानासाहेब व भाउसाहेब थोड्याच दिवसात तुमची पातशाही घेतील ऐसी फिर्याद जागीरदार अमलदारानी केली. मग पातशाह आपले मनांत खस्त जाले. मग विचार करू लागले की, आता उपाय कोणता करावा. गळिमांनी मुळक तमाम जप्ती केला व कितेक मुळक वैराण जप्ती केला असी जिकर कित्येक जाहली. पातशाही थोडक्याच दिवसात घेतील ऐसी जाहागीरदारानी व अमलदारानी येउन बहुता प्रकारे सांगितली तुम्ही भलेमले उमराव मनसुबेदार आहांत तरी या गोष्टीचा काय सला देता असे

(१९३) मारवाडच्या मोहिमेसंबंधी जसे काव्येतिहास संग्रहांत अंताजीपंताच्या नांवावर एक पत्र पाहायलास मिळतें [लेखांक १४३] तसलाच हा अबदालीविषयी दुसरा प्रकार होय. अलीकडे अंताजी-पंताचीं जीं पत्रे पेशवे दप्तरातून प्रसिद्ध झालीं आहेत त्यावरून या दोन्हीही पत्राबद्दल हाका वाटते.

पातशाहाजी बोलले. मग तमाम अमीर उमराव याणी सळा दिल्ली की, गलिमानी तो मुळक भारी बळकाविला आहे आणि आपल्यासी कांहीं केल्या आटोपत नाहीत आणि गळीम पातशाही घेतील हे मुकरच आहे. पातशाहाजादी बीबी मलका जमानीनसाहेब आहे त्यास ब्रेलाउन मनसुबा पुसावा. ते काय सळा देतात. मग पादशाहाजादी मलका जमानीन यास बोलाउन मनसुबा पुसो लागले की गलिमानी तो मुळक घेतला आणि बैराण केला त्यास आपण आम्हास वडील आहांत तरी या गोष्टीची काय सळा देता. मुळक तर हातचा गेला व गड किले मोठेमोठे गड व दर्यावातील बंदरे झाडून घेतले आणि पादशाही घेणार आहेत त्यास कोणता उपाय करावा. मग बीबी मलका जमानीन पादशाह लागली की, तुम्ही आवघे नारद आहांत तरी मी आतंमच कंवरवस्ता करिते आणि गलिमास तंबी पोहोचाविते. तरी मी मलका जमानीन पातशाहाजादी खरी. ऐसा पराक्रम आदालतीत बोलून उठली. आपले महालत गेली आणि तमाम अमीर उमराव मनसुबेदार आपले डेव्यास उठून गेले. मग पातशाहाजादीने छ १७ सफरचे रोजी रूमशामचे पादशाहास परवाणा बहुत नरमी लिहिला की झाडून गळीम यानी तो मुळक घेतला आणि पातशाहीही घेणार आहे. मोगलाई बुडते तरी पातशाह महाराज मेहरबान होउन आम्हास कुमक पाठउन देणे या गोष्टी[ची] ह्याई न करावी. जो पैका पडेल तो आम्ही देऊ. कांहीं चिंता न करावी आणि कुमक पाठवाल तरी मोगलाई राज्य राहाते नाही तरी राहत नाही. तरी हे स्पष्ट जाणोन लिहिले आहे. तरी ज्याहापन्हा इलाही राज्य राजी होउन कुमक पाठविली पाहिजे. आम्ही साहेबाचे मरवशावर बसलो आहो. असा परवाणा बहुत नरमीचा लिहिला. सांडणीस्वार तयार करून लाजबरोबर पत्रे देउन रवाना केला आणि या पत्राचा जाबसाल जल्दी घेउन येणे तुम्हास इनाम देऊ असी पादशाहाजादी बीबी बोलून गेली.

मग सांडणीस्वार रवाना केला तो मजलदरमजल चालला तो पंधरावे दिवसी जाउन रूमशामचे पादशाहास भेटला. आणि मलका जमानीनचा परवाना होता तो पातशाहाजीस मुजरा करून पुढे टाकला. मग पादशाहाजीने परवाना बाचून हकिकत दरोबस्त घ्यानास आणोन आपले वजीरास व अमीरास व उमरावास व मनसुबेदारास व सरदार मलेमले मनुष्ये होते ते बोलाउन अदालत करून बसले आणि पादशाहाजी म्हणो लागले की, शेहर दिळीची पादशाहाजादी मलका जमानीन नामे करून आहे तिचा परवाना सांडणीस्वार घेउन आला तरी या गोष्टीची काय सळा देता. मग पादशाहाजीने परवाना अमीरास दाखविला आणि हकिकत दरोबस्त घ्यानास आणोन मग तमाम अमीर उमराव

म्हणो, लागले. की, कांहीं गोष्ट बरी झाली नाही. मुसलमानी राज्य बुडते- याची शरम आपल्यास आहे. तरी कुमक केल्यास गळिमास तंबी पोहोचाउन वाटेस लागतील असे झाडून अमीर याणी सल्य दिल्या.

मग पादशाहाजीने शाहा गिलघ्या नावे करून पठाण होता. शेहेर बाबूखान त्याचा सूभा मोठा मर्द माणूस होता. त्यास हुकूम केला की, तुम्ही आपली फौज घेउन शहर हस्तनापुरी जाणें आणि गळिमासी तंबी पोहोचाउन पादशाही तक्ती बसवोन मुलुकाचा बंदोबस्त करणें. असा पादशाहाजीने हुकूम केला. मग सिरपाव घेउन बिदा केला. मग शाह गिलघ्या पठाण पादशाहाजीस मुजरा करून आपल्या महालास गेला आणि आपल्या फौजेस ताक्तीद केली की आपली फौज सरंजामसुधा तयार होणे असा हुकूम केला. मग तमाम अमीर उमराव मनसुवेदार आणि आपले लोक बमय सरंजामसुधा तयार जाले मग पादशाहाने आपला खासगत सरंजाम होता तो सारा तयार करून घेतला. तपसील हातनळे व सुतेरनळे व जंबूरे व बानाच्या कैथ्या जेजाळा ऐसा झाडून बारूदखाना फौजनसी तयार होउन दोन लाख घोडा मारता यासिवाय बाजार बुणगे ऐसी जमियेत घेउन कूच करून मजलदरमजल चालले तो पंधरावे दिवसी यमुनेचे पल्याड तीरी येउन मुकाम केला. तेणे बहुत मुलुक खराव जाला. ही खबर आलीगोर पादशह व बीबी मलका जमानीन यांस जाहिर जाले की रूमशामच्या पादशाहाजीने शाहा गिलघ्या पठाण दोन लाख घोडेयानसी पाठविला तो यमुना पार उतरला आहे. मग अवघे मिळून खारी मुबलख जमातीनिसी चालिले. जाउन शाहा गिलघ्याची मुलाजमेत केली. कित्येक नजराणा गुजरावल्या आणि हकिकत झाडून जाहिर केली. मग शाहा गिलघ्या म्हणो लागला की, गलीम आपल्यापुढे काय माल आहेत. मारीन अगर जाया होईन. परंतु आपण आपलीसी करीन. आपण आपली जमियेत घेउन आम्हाजवळ येणे. मग पादशाहाजीनी आपली जमियेत सरकारसह मिळाले. सवा लाख घोडा बमय सरंजामसुधा येउन उतरला.

ही खबर राजश्री अंताजी सिधेश्वर भारवाड देशात [होता] त्याजला जाहिर जाली की, शाहा गिलघ्या नावे करून पठाण आहे. तो रूमशामचे मुलुकातून आला आहे. त्यास पादशाहाजीने बोलाविले आहे. त्याजवरोवर घोडा दोन लाख व सिवाय पायदळ वगैरे आहेत व शाहाजी सरंजामसुधा मिळून सामल आहेत. असे वर्तमान राजश्री दत्ताजी सिंदे यासी कळले. मग जमियेत घेउन कूच करून मजलदरमजल चालले ते

पंघरावे रोजी शेहर दिल्लीचे मैदानात येउन उतरले. ही खबर शाहा गिलच्या पठाणास जाहिर जाळी की पेशवे याचा आमीर नावे करून दत्ताजी सिंदे मराठे आहे. तो घोडे फौज सरंजामेनिसी येउन दिल्लीचे पल्याड येउन उतरला आहे. त्याचा मनसुबा आहे की येकदा खुद घनशामची लढाई करीन मग शाहा त्रोलले की फिकर न करणे. आपल्यास खुदा आहे. ज्यास पाख परवरदिगार यश देईल तो सुरूखुरू होईल. मग शाहाचा सरदार कुतुबशाह पठाण होता. त्यास हुकुम केला की, तुम्ही आपली जमियेत घेउन यमुना पार उतरून जाणे आणि मराठ्यास जेर करून धरून आणणे अगर सिर कापून आणावे अथवा घेउन येणे असा हुकुम शाहाणे केला. मग कुतुबशाहाने आपली फौज पनास हजार घेउन यमुना उतरून अलिकडे आला, ही खबर दत्ताजी सिंदे याजळ जाहिर जाळी की कुतुबशाह गिलच्या आपल्यावर येतो मग दत्ताजी सिंदे याणी जनकोजी सिंदे यास बोलाउन हुकुम केला की तुम्ही आपली जमियेत घेउन पुढे जाणे. आम्ही मागाहून येतो. मग जनकोजी सिंदे पनास हजार घोड्यानिशी भलेभले धारकरी सिपाई मुकाबल्यावर गेले तो गिलच्यास हे वर्तमान कळले की, राव आपल्यावर चाखून येतो. मग कुतुबशाह आपली जमियेत घेउन मराठ्यावर आला. त्याची व याची लढाई दोन प्रहरपर्यंत जाली. मोठी घोडधरणीची जाली तमाम अरब दोहीकडील उठू लागला. मोठा गदाखेळ होउ लागले. ऐसी लढाई जाली की ती लिहिता पुरवत नाही. भलेभले दोहीकडील लोक कामास आले. असी घनचक्राची लढाई होत आहे तो अकस्मात गोळी जनकोजी सिंदे यांच्या दंडावर लागली. तेणे करून घोड्याखाली आले. तो तमाम सरदारानी पाहून म्हणो लागले की, आपला सरदार पडला कांहीं गोष्ट बरी जाली नाही. तमाम लोकांचे अवसान खता जाले. तमाम चहुंकडे फौज पळू लागली ऐसी खबर दत्ताजी सिंदे यांस कळली की, जनकोजी सिंदे रणात पडले. कांहीं गोष्ट बरी जाली नाही. फौजेचा चहुंकडे मोड जाला असे लोकांनी वर्तमान सांगितले. सांगताच दत्ताजी सिंदे म्हणो लागले की, कांहीं गोष्ट नीट जाली नाही अता दक्षिणेस श्रीमंत नानासाहेब यांस काय तोंड दाखवूं. आतां मरणे अथवा मारणे परंतु साहेबाचा नक्षा कर्णे ते काम करावे असे बोळोनसी तट अंगी वाळून घोड्यावर स्वार होउन दरोबस्त फौज घेउन धावले. धावून येकायेकी येउन गिलच्याचे फौजेत कुदून पडले. मग याची व त्याची लढाई दोन प्रहर पावेतो चांगली जाली. तो अकस्मात गोळी दत्ताजी सिंदे याचे मस्तकांत लागली तेणे करून प्राणास मुक्त जाले. भलेभले लोक होते ते म्हणो लागले की, आपला सरदार रणांत पडला. कांही बरे जाले नाही. ऐसा विचार देखून तमाम लोकांचे अवसान

खता जाळे आणि पक्कू लागले. मग हे पाहून गिलग्या मागे लागले आणि तमाम तलवारी खाळे आणिले. तेणे करून मराठे लोक बहुत गळित जाळे. तेणे गलिमाची फौज बहुत मारली व दरोबस्त छुटून भलेमले सरदार व पागोदार खराब जाळे. तमाम लष्कर गिलग्यानें मारून छुटून घेतले. असा दत्ताजी सिंदे याच्या फौजेवर कहर वर्षला.

हा मजकूर मल्हारराव होळकराने जेनगरचे राज्यात होते त्यास बातमी लागली की, दत्ताजी सिंदे फौजे समवेत गिलग्यानी यमुनेचे तीरी छढाई करून बुडविले. शाहा गिलग्या नावे करून पठान आहे तो रूमशामचे मुलुकादन दोन लाख घोडा बमये सरंजामसुधा घेउन आला आहे. त्याणे अवघे दत्ताजी सिंदे ठार केले. व जनकोजी सिंदे जखमी जाळे असे वर्तमान होळकरानी ऐकिले. मग मल्हाररावजी होळकर यानी आपले सरदार व पागोदार व लष्करचे लोक भलेमले होते ते झाडून बोलाउन सभा करून बसले. मग सुभेदार याणी दत्ताजी सिंदे याचा मजकूर सांगितला. या गोष्टीची काय सला देता. मग तमाम म्हणो लागले की, आपण दरोबस्त सरंजाम घेउन पुढें जावं. आणि गिलग्यासी एक टकर घेवं. मग येश आपेश परमेश्वराचे खाधीन आहे. परंतु येकदा मुकाबला घ्यावी. असा निचार करून राजश्री मल्हारराव होळकर कूच करून चाळले. ते मजलदरमजल पंधरावे दिवसी शहर हस्तनापुरास दाखल जाळे.

ही खबर आलीगोर पादशाहास व शाह गिलग्या पठाणास लागली कीं, पेशव्याचा अमीर दुसरा मल्हारराव होळकर उमराव आहे. त्याजबरोबर झाडून फौज पंच्याहत्तर हजार घोडा मारता आहे. सिवाय तोफा बाण बहुतेक आहेत. शाहाने आपला सरदार कुतुबशाह व अबदुल गिलग्या यासी हुकुम केला कीं, तुम्ही आपली फौज घेउन गलिमावर जाणे असा हुकुम शाहाने फारमाविला. मग कुतुबशाह व अबदुल याणे आपला सरंजाम घेउन चालिले तो धातरनळे व हातनळे रेकले व जंबूरे व बाणाच्या कैऱ्या इत्यादिक सरंजाम घेउन होळकरावर चालिले. फौज साठसत्तर हजार घोडा घेउन यमुना आलीकडील तीरी येउन मुकाम केला. तेव्हां ती बातमी मल्हारराव होळकरास लागली की, कुतुबशा व अबदुल आपल्यावर आले. समागमे साठसत्तर हजार फौजेनिशी यमुना पार उतरला आणि आलीकडील तीरी मुकाम केला आहे. हे वर्तमान कळताच सुभेदाराणी लष्करचे आपले लोकांस तमाम सरदारास व पागोदारास बोलाउन ताकीद केली की कुतुबशा व अबदुल आपल्यावर येतो तरी आपण आपले सरंजामासुधा तयार होउन राहणे. येकदा मरणे अगर मारणे परंतु येकदा आपली

सिक्खत [करणे] ऐसे बोद्धन तमाम कौज तयार करून राजश्री मल्हारराव होळकर चालिले. मग तिकडून कुतुबशा व आ [अपूर्ण]

छेळांक [२०१]

श्री

* संवत् १८१८ माघ वद्य २

[१० फरवरी १७६२]

नकाळ

वाटणी विम्बासराईचा ^{२१४} सरंजाम सुा हसने सितैन मया व आल्फ शके १६८३
वृषानाम संवत्सरे माघ वद्य * द्वितिया छ १५ रजव

४१,२९३॥ निा राजश्री खुंडेराव पवार ३९,७२५ निा राजश्री राव रायाजी पवार
वीधे वीधे

११,४६२८॥ ता हावेळी प्रो संगमनेर

७,६८७॥ ता हवेळी प्रो संगमनेर

७,२०० चिंचोली गुरव

१,८०० जिनहोडे

३,६०० चंदनापुरी

१२७॥ पायवाकी

६६२॥ को संगमनेर

१,८०० तीगांव

१,२०० भतापपुर

११,४६२॥

२,७६० हिवरगांव

६,६३० ता देपूर प्रो संगमनेर

७,६८७॥

३,००० दातली

९,१७८ ता बेळापूर प्रो संगमनेर

३,६३० सराल

३,००० जातप

६,६३०

१,२६२ चिंचोली बागा

७,७१० ता बेळापूर प्रो संगमनेर

४,९१८ को बेळापूर

१,८०० ब्राह्मणगांव मोठे

९,१७८

१,२६० चिंचोली खुद

७,९३९॥ प्रो नासिक

२,५५० आवे

२,४०० झुडे

१,२०० दायनाबाद

४,४१७ मोगूर

(१९४) पवारांना 'विश्वासराव' असा किताब होता. या घराण्यातील अनेक शाखांनी तो धारण केलेला आहे. हा संग्रह सातारकर छत्रपतींच्या वेळी पवारास मिळाला असून त्यात सर्वांना वाढा होता अशी साक्ष वाटणीपत्रच देते.

१,२०० पायबाकी

१,२०० कान्हेगांव

७,७१०

२,७०७। प्रो नासिक

२,४०० महरावणी

३०७। दापु

२,७०७।

१२,७८४ प्रो सेवगांव

२,४०० नालवडी

४,८०० त्रिडेगांव

३,२०० शेवापुर

२,३८४ आंतरवली

१२,७८४

४१,२९३॥

तनखा

१,१४३॥- प्रो कोडील

९८२ का मार निमे

१२८८- कोडणे

३३॥- सिरपुन

१,१४३॥-

१,००० मुखई ता पावळ

२०० पिंपरी प्रो चाकण

२,३४३॥-

गांव

सुमारी २१

६६७॥ चितोली

४५५ दीपागांव भटाचे

७,९३९॥

१४,९२० प्रो शेवगांव

१३,००० यरंडगांव

४,३३४ समबाहुद

४,३३३ मागवत

४,३३३ घसे

१,३०००

१,९२० कोरगांव वाडुगा

१४,९२०

३९,७२५

तनखा

रुपये

शो

५११॥-॥ प्रो कोडील

२९०१॥ शेळपे

११७। बेलवन

११४॥ आवीत

५११॥-॥

६९३॥ कायनवेडे प्रो बोल्हे

१, ४५ बरवडी प्रो बापागांव नादुर

२,४६०॥-॥

गांव

सुमारे २१

समाईक

माहल. सर्वे पवार मिळोन येथाविभागे
वाटून] ध्यावे

४ प्रांत खानदेश

१ ललिंग

१ प्रां चालीसगांव

१ प्रां शोडगे

१ ता वादवली घोर

४

१ प्रां सातारा

१ कसवे संगमनेर

६

राजश्री उदाजीबाबा व आपण व
राजश्री गांविंदराव त्रिवर्गी येथाविभाग वाटून
ध्यावे

१ जकाती प्रां सेवगांव

१ मोजे भेडे प्रां सेवगांव

२

उमयेताही येथाविभागे वाटून ध्यावे.

१ बोलत गव्हण (१) प्रां नासिक तिमया

गोसावी भक्त वेंकटेश याजकडे

तनखा १८०३॥३ शो बीघे

१ सालकुंद प्रां पारनेर नीळकंठ माहादेव

याजकडे तनखा ८०० शो

१ कोरेगांव कानकोट प्रांत पुणे पोतनीस

दिया श्रीमंत याजकडे तनखा ७०० शो

लेखांक [२०२]

श्री

[१७८४]

द्विसेव संस्थान कोटे सरकार राजश्री आनंदराव पवार घुआ आर्वा समानीन मया व
आलफ, शो

१,८२,१४२॥३॥ बाकी सनवाती विा रामचंद्र केशव

१,७०,६४० वोढणीची बाकी

६७,५०० संमत १८२५ मवे मामलत जाली त[ह]कूब

समाईक ९७,००० शो

पो वजा.दिसा कृष्णाजी जीवाजी पवार

शो २९,५०० बाकी शो

३१,१४० संमत १८२९ मवे संमत १८२५

परियेंत. मामलत पो बाकी ध्यावे

१,८३,००० शो ठरले पो संमत
 १८२९ मवे वसूल ९६,१६१॥
 बाकी ३१,१३८॥ शो
 ज्यास्ती १॥

३१,१४०

७२,००० संमत १८२६ ता ३१ पावेतो
 साले ६, २४,००,००० शो
 पो समाईक सूट ७,००,००० शो
 बाकी १७,००,००० शो
 याचा हिंसा सदे शो १६ प्रो शो
 २,७२,००० पो दोन लक्ष वर्त ठरविले
 ते वजा २,००,००० शो
 बाकी शो

१,७०,६४०

११,५०२॥॥॥ दोन लक्ष ठराव जाळ त्यापो बाकी येणे

१,८२,१४२॥॥॥

९,१८४ रोजी जाव झा संमत १८३२ ता संमत १८४०
 यो साले दरसाल शो ९७६ प्रो शो
 ३,१२,००० हली मामलत ठराव झा संमत १८३२ ता
 संमत १८३९ साले ८ समाईक [इ]रसाल शो प्रो
 ४,००,०००
 येकंदर आकार ३२,००,००० शो पो राजश्री
 माहादजी सिंदे यानी समाईक सूट दिल्ली शो
 १०,००,०००
 बाकी २२,००,००० शो
 याचा हिंसा सदे शो १६ प्रो

५,३९,३२६॥॥॥

पो तूर्त उरावामुळे त[ह]कूब

हो

१,७०,६४० वोढणीची बाकी रामचंद्र केशव याचे विदेमानचे आदे हे माजी
कादार यानी रुजू करून दिले यावर सरकारची ध्यावी सबब तूर्त
त[ह]कूब हो

१,६४५॥१॥ दोन लक्ष पो बाकी ११,५०२॥३॥ हो पो कादार मारनिले
यानी झडतीस जमा धरून दिले १,८८,४९८॥१॥ हो
पो संस्थानीकाचे येथे कवजा निघाल्या हो

८,८०७॥= कवज १

१३,२५० कवज १

८८,८२३॥३॥ कवज जसा १

१,९०,१४४॥१॥

सबब फाजिल वसूल पडला तो कमाविसदार याजकडून समजोन
ध्यावा १,६४५॥१॥ हो

बाकी संस्थानीकाकडे रुजू ९,८५६॥३॥ हो

१,००,००० साल मारी रदबदलीमुळे तकूब हो

२,७२,२८५॥१॥

बाकी तूर्त ध्यावे

२,६७,०४०॥३॥ हो

तपसील

१५,०४०॥३॥ नगदी सिल्लक

हो

२,५२,००० साल मारी पो तूर्त

२,६७,०४०॥३॥

याद

साल मारी संमत १८४०

१५,०४०॥३॥ बाकी नगदी

१,२६,००० तूर्त पो निसे

१,४१,०४०॥३॥

[यासी] तपसील

७८,०४०॥३॥ नगदी

हस्ताबंदी

पेखार संमत १८४१ हो १,२६,०००

[यासी] तपसील

६३,००० नगदी

३१,५०० मार्गदीर्घ झ्या १

३१,५०० चैत्र झ्या १

६३,०००

१५,०४०॥॥॥ बाकी

६३,००० निमे

७८,०४०॥॥॥

यासिवाय हसेवंदी साहूकारी चिठ्या

वायद्या प्रो हली व्याव्या

१५,०४०॥॥॥॥ तुर्त नक्त व्यावे

३१,५०० वेसाख शुभा १५

३१,५०० जेष्ठ वा ३०

७८,०४०॥॥॥॥

६३,००० भरणा

३१,५०० घोडी

३१,५०० पशमीना

६३,०००

याद वायदे

३१,५०० हली

३१,५०० जेष्ठ शुभा १५

६३,०००

१,४१,०४०॥॥॥॥

सदरद्व बायद्याप्रो रोकड भरणा याचे जातखत देवकरण जोसी याचे व्यावे. पो नगदी आठ्याहतर सातशे पावणे येकतालीस शो अडीच आणे याच्या बायद्याप्रो जोसी मारनिले यानी मिती मा रीपासून साहा दिवसानी साहूकारी चिठ्या व्याव्या येणेप्रो.

लेखांक [२०३]

श्री

[१८१६]

हिसेव संस्थान कोटे सरकार राजश्री रामचंद्रराव एवार सुगा सवा आसेम मयातैन व आलफ संगत १८७३ येकूण टाक्यावा आकार

शो

- २,७२,२८५।।-१ तक्रूर बाकी घेणें विा रंगराव माहादेव बरहुकुम हिसेव सो
 ८,९६,००० ईा संमत १८४० ता संमत १८५३ विा रंगराव माहादेव
 वोढेकर येकूण सालि १४ दरसाल समाईक ठराव ४,००,००० सो
 पो हिसारसडे सो १६ प्रो आकार ६४,००० सो येकूण आकार
 १२,१६,००० ईा संमत १८५४ ता समत १८७२ सन सित आसेर येकूण
 साले १९ दरसाल सो ६४,००० प्रो रसदे सो १६ प्रो
 आकार विा गीताराम रावजी [फणसे] आकार सो
 १८,३५७ रोजी नया वा आकार ईा संमत १८४१ ता संमत १८७२
 सन सित आसेर आखेर सालपावेतो येकूण साले ३२ दरसाल
 सो ५७ प्रो आकार

२४,०२,६४२।।-१

लेखांक [२०४]

श्री

यादी कलमबंदी ^{२०५}इंग्रजसाहेबाकडे समजावयाचे वर्तमान येणेप्रो.

१ चाकर पूर्वीपासून झाडू राज्याचे किंवा
आलीकडे पेशन्यापासून कलम	पूर्वीपासून सरंजाम किती व जागा किती
चाळत आली. कितीक चाकरी प्रथम
कोठे करीत आले. कलम
१ कोठेवाले याकडे खंडणी तुमची
कधीपासून लागली. आता किती दिवस बंद
आहे कलम	१ सिंघाकडेस आपला तैनाती वगैर
जावसाल किंवा समंध व कसे काय.
आहे कलम
१ मुळापासून चाकरी कोणती [ती] लिहिणे
कलम	१ सिंदेहेळकर यांचे बराबरीची सरदारी
आहे की कम ज्यास्ती आहे [ते] समजले
पाहिजे. कलम

(२९५) ही व लेखांक २०७ ची कलमबंदी एकच होय. पैकी 'प्रयत्न केल्यास साथ्य होईल' या वाक्यावरून ही प्रस्थावकी झालीकर शिवराम हरी किंवा त्याचा कारभारी गोपाळराव भाऊ याची असावी व दुसरी त्याचीच किंवा Macdonald याची देखील अर्हू शकते.

१ बराबरीची सरदारी आसल्यास उभयेता १ उपरी कळमें ल्हा आहे तयाखेरीज
सरदाराचे तहनामे जाले असतां धारहेन आपले सादनाचा मार येथील व तेथील
इंग्रजाकडे जावसाल अजापावेतो कां न आपले घ्यानास येईल तो लिहिणे कळम
केला याचे कारण समजले पाहिजे. कळम १ प्रयत्न केल्यास साध्य होईल येसे
वाटते कळम

लेखांक [२०५]

श्री

* संवत् १८७४ माघ वा ५

[२५ फेब्रुवरी १८९८]

नकळ

यादं संवस्थान धारं पवार सरकार याजकडील माहाल येणेप्रमाणे सुा समान
आशर मयातैन व आलफ

१ सिंदेसाहेब याचे सरकारात माहाल होळकरसाहेब याजकडे जप्तीस आहेत
जप्तीत आहेत त्याची सुटका होणे

१ 'प्रगणे बेरखे हा माहाल पेंढारी याजला
दिल्हा होता त्याची सोडविठी दिल्ली
परंतु दखल होणें आहे.

२ प्रगणे ताल व मंडावळ

१ 'प्रगणे सुनेल'

१ 'प्रगणे डंग'

१ प्रगणे आगर या माहालची सुटका होणे

१ प्रगणे गंगराड

१ प्रगणे सोपुर येथेळ हिंसा सालदरसाल
येणे.

५

३

८

सदरह याद राजश्री सदासिव कान्हेरे, दाजीबा पोतर्नीस यासं नकळ दिल्ली मि.
राखर आ माघ वा ५*

लेखांक [२०६]

श्री

* संवत् १८७४ फाल्गुन शुभा २

[९ मार्च १८९८]

यादी ^{२९६} श्रीमंताकडील सनदा सुा समान आसेर मयातैन व आलफ संवत् १८७४
शके १७३९ माहे जावळ उर्फ फाल्गुण शुभा* २

(२९६) ही यादी परिपूर्ण म्हणता यावयाची नाही कारण नानासाहेब पेशवे यांची कारकीर्द
अजिबात बगळली आहे. तथापि ती फार महत्वाची असून तिजवरून धारकर पवारानीं कोणते महाल
कोणापासून मिळविले हैं स्पष्ट होते. सनदेच्या मूळ तारखा दिल्या असल्या तर विशेषे बद्दल प्राचीं असती.

३४ बाजीरावसाहेब [पेशवे] याचे नावाच्या
सनदा येशवंतराव पवार याचे नावे

३ प्रो धार

१ आनंदराव पवार

२ यशवंतराव पवार

३

१ प्रो ताळ

१ प्रो नालसे वाटणी तुकोजी पवार
जिवाजी पवार रसदे होस खासगत
वाणी रसदे हो १६

१ प्रो डोंगळे प्रांत माळवा वाटणी
तुकोजी व जिवाजी पवार रसदे
होस बाकी रसदे हो १६ प्रो

२ प्रो खैराबाद प्रांत माळवा वाटणी
तुकोजी व जिवाजी पवार रसदे
होस बाकी हो १६ प्रो

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो धर्मपुरी प्रांत माळवा

२ प्रो नेवास येथील निमे मोकासा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो गुजराथ येथील चौथाई
मोकास बाव

३७ भावराव वलाळ [पेशवे] याच्या
नावाच्या सनदा खंडेराव पवार याचे
नावे

१ प्रो पिपलोद प्रांत माळवा

१ प्रो बदनावर प्रांत माळवा

१ प्रो नालसे प्रांत माळवा दरोबस्त
अमळ

२ प्रो ताळ प्रांत माळवा येथील
निमे अमळ राजश्री सदाशिव राम-
चंद्र^{२१०} याजकडेस होता तो साल
मारी सलास सितेनच्या सालत
खंडेराव पवार याजला सगळा
अमळ देवन रघुनाथ बाजीराव
याचे नावे खंडेराव पवार याचे
नावे सनद

१ प्रो कोटे प्रांत माळवा येथील
अमळ रसदे हो १६ प्रो

१ प्रो डोंगरपुर प्रांत माळवा येथील
आमळ रसदे हो २३ पो
तुकोजी व जिवाजी पवार
याजकडे रसदे हो ७ बाकी १६

१ प्रो काटवे व कुक्षी प्रांत माळवा
रसदे हो २३ पो तुकोजी पवार
रसदे हो ७ बाकी हो १६

१ प्रो धर्मपुरी प्रांत माळवा पो
वजा मोजे गुगाव देह १ बाकी

(२१०) याचे उपनाव जुळटणकर रामकंठबाबा जेजवी याचा हा मुलगा असून तो रघुनाथराव
दादा पेशवे याचा आजन्म कष्ट पश्यामिमाणी राहिला.

१ मोजे भराडी प्रो केरडे प्रांत दक्षण
येथील मोकासी निमे

२ मोजे पिपलगाव प्रो लुजेनी

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो नगर हाविली प्रांत करडे
येथील मोकासी निमे

२ प्रो बदनावर प्रांत माळवा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो वासवाडा प्रांत माळवा

१ प्रो जहनाबाद प्रो खानदेश येथील
मोकासी आनंदराव पवार याचे
नावे

३ प्रो सावेर प्रांत माळवा येथील
मोकासी आनंदराव पवार याचे
नावे १ यशवंतराव पवार याचे नावे

१ प्रो कोयडे येथील समाईक
आनंदराव पवार याचे नावे

१ प्रो सुनेल प्रांत माळवा यशवंत-
राव पवार याचे नावे

२ प्रो वाकाणी प्रांत माळवा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

वाटणी तुकोजी [व] जिवाजी पवार

अमल दरोबस्त

१ प्रो धार प्रांत माळवा आमल
दरोबस्त

१ प्रो मोहान प्रां गुजराथ येथील
मोकासी

१ प्रो बेरसे प्रांत माळवा आमल
दरोबस्त

१ प्रो सुंदरसी प्रांत माळवा पो
रसदे सो १ ६ प्रो

१ प्रो सुलतानाबाद सरकार बिजया-
गढ मोकास बाब खेरीज करून
आमल दरोबस्त

१ प्रो बलखेड सरकार बिजयागढ
मोकास बाब खेरीज करून
आमल दरोबस्त

१ प्रो वासवाडा प्रांत माळवा

१ मोजे धरणगांव प्रो देपूर प्रांत
दक्षण

१ मोजे कचठे ता पाबळ प्रो जुनर

१ प्रो शहरपूर प्रांत माळवा येथील
आकार पो रसदे सो १ ६ प्रो

१ प्रो इंदगळ प्रांत माळवा येथील
समाईक आमलचे सो पो रसदे
सो १ ६ प्रो

१ प्रो डागळे प्रांत माळवा तुकोजी
व जिवाजी पवार रसदे सो ७

बाकी रसदे सो १ ६ प्रो

१ प्रो खेराबाद प्रांत माळवा रसदे

दरसदे शो ७ बाकी रसदे शो १६

२ प्रो डग प्रांत मालवा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ प्रो डोंगरपुर प्रांत मालवा वाटण्या

तुकोजी [ब]. जिवाजी पवार रसदे

शो ७ बाकी रसदे शो १६

१ प्रो वासवाढा प्रांत मालवा

१ प्रो गगराढ प्रांत मालवा

२ प्रो आगर बोरडे [बरो] प्रांत

मालवा

१ आनंदराव पवार

१ यशवंतराव पवार

२

१ भोजे फाकटे ता पावल सरकार

जुनर

३४

शो २३ पो तुकोजी जिवाजी

पवार बाकी शो १६

१ प्रो किरवाढ प्रांत मालवा रसदे

शो १६

१ प्रो वकाणी प्रांत मालवा रसदे

शो २३ पो तुकोजी [ब] जिवाजी

पवार बाकी शो १६

१ भोजे फाकटे ता पावल प्रो

जुनर

१ सोपार

१ भोजे करनगाव प्रांत दक्षण

२७

लेखांक [२०७]

श्री

[१८१८]

यादी कलमबंदी इंग्रज कंपनी बाहादुर याजकडील सुा समान आशर मयातैन व
आलफ. कलम येणेप्रो.

१ चाकर पूर्वीपासून शाहू राज्याचे किंवा
आलीकडे पेशवे यापासून कलम

१ पूर्वीपासून सरंजाम किती व जागा
किती चालत आली चाकरी प्रथम कोठे
करीत आले कलम

१ सिंदे व होळकर याजकडे माहाळ
कोमने जमीन आर्हेन व किती सुाचे जमीन

१ कोटेवाले याजकडे दरसाल खंडणी
किती व आजपरियंत बाकी किती येणे

त्याचा आकार आज तागाईत कोठे होता
तो तपसीलवार समजला पाहिजे कलम

१ राजेरजवाडे यांजकडे सुदामत खंडणी
कोणाकडे किती येणें व मागील बाकी
आजपरियेत त्याचा आकार तपसीलवार
कलम

१ संवस्थानाकडे सुदामत किले कोट व
माहाल किती व राजेरजवाडे यांजकडे
खंडण्या येणें ते तपसीलवार समजले
पाहिजे कलम

१ पंवार भाउबदमंडळी यांचे सरंजाम
प्रथक प्रथक सुदामत कोणाकडे किती
माहाल काय आकार ते समजली पाहिजे
कलम

९

सदरहू नव कलमे लिहिली आहेत त्याची उत्तरे तपसीलवार लेहून पाठवावी. त्या
प्रो संवस्थानचा बदोबस्त कंपनी बाहादुर यांजकडून मुस्तकीम करून दिल्या जाईल.

लेखांक [२०८]

श्री

[१८१८]

याद^{१८}

१ चाकर पुर्वीपासून शाहू राज्याचे किंवा आलीकडे पेशव्यापासून याचे उत्तर
पूर्वी पवार यांची सरदारी शाहू राजे यांचे वेळची, नंतर पेशवे मुकत्यार जाहाले. ते समई
पेशवे व सेनापती दामाडे यांची परस्परे विषडली त्या वेळेस उदाजी पवार पेशव्यास आनकूळ
न होता दामाडे यांस सामिल जाहले. तेव्हां उदाजी पवार यांचे कनिष्ठ बंधु आनंदराव
पवार यांस पेशवे याणीं आनकूळ करून घेतले. नंतर पेशवे याची व दामाडे याची

(२१८) ही याची अत्यंत महत्वाची आहे. इंग्रजांनी पवाराचा जो तह झाला त्याचे बीज म्हणजे
ही याची होय. उत्तरे मोठी मार्मिक असून सकृत्दर्शनीं समर्पक दिसतात आणि त्यावरून वाढावीपंताच्या
मुत्सहेगिरीची बरीच कल्पना होते.

लढाई जाहाली. दाभाडे सिकस्त जाहाळे. ते समई उदाजी पवार यांस आनंदराव पवार याणी धरून आणिले. सन्न पेशवे यांणी आनंदराव पवार यास सरदारीची वखे देउन कायम केले. त्यांचे पुत्र येशवंतराव पवार यानपतचे स्वारीत कामास आले. त्यांचे पुत्र खंडेराव पवार. त्यांचे पुत्र आनंदराव पवार, त्यास पुत्र रामचंद्रराव पवार जाहले होते. ते सन इसने आशरचे सालीं मृत्य पावले. ते समई दुसरा मूल आनंदराव पवार यास दत्तपुत्र करून त्यांचे नांव रामचंद्रराव पवार. यांचे नावे सरदारीचा क्रम प्रस्तुत सर्वत्र प्रसिध्द चालत आहे. पवार यांची सरदारी राजमंडळपासून चालत आहे. नूतन नाही.

कलम.

१ पूर्वीपासून सरंजाम किती व जागा किती चालत आली. चाकरी कोठे करीत आले. त्याचे उतर: पूर्वीपासून पवार याची सरदारमंडळी प्रथक प्रथक व सरंजामही प्रथक प्रथक आजपर्यंत चालत आहे. त्यांत धार संवस्थान मुख्य. या संवस्थानाबाली नवा लंक्षाची जागा हा वेळपर्यंत चालत आहे. सरंजाम हारहामेश पांचसातशे शार झुजूर पुण्यात चाकरीस राहातात. आलीकडे आली बाहादर यांचे तैनातीस हिंदुस्थानचे स्वारीस होते. आनंदराव पवार मृत्य पावले. यावर धार संवस्थानचे माहाळ सिंदे व होळकर यांणी दावले व कोटेवाले वगैर रजवाडयाकडील टांक्याचा येवज बंद जाहला. साा सरंजाम संवस्थानीच आहे

कलम

१ सिंदेसाहेब यांजकडे प्राो बदनावर व प्राो बरेसे हे दोनही खालसा माहाळ जप्त आहेत व इंद्रगढ खातोली व सोपुर येथे टांक्याचा येवज सालाबादी येणे तो सिंदेसाहेब यांच जवरीमुळे येत नाही. पवार यांजकडील सरंजाम सिंदेसाहेब यांचे तैनातीस नाही वगैर कोणताही समध नाही. पेशवेसाहेब यांचे आज्ञेसिवाय जवरीचे पोटी माहाळ वगैर दावून घेतले आहेत ते सोडवावयाचे

कलम

१ होळकरसाहेब याणी प्राो ताल व प्राो भंडावळ हे दोनही माहाळ सरकार आज्ञे सिवाय जप्त केले आहेत ते सोडवावयाचे. होळकरसाहेब यांजकडे तैनाती वगैरा कोणताही समध नाही

कलम

१ कोटेवाल्याकडे खंडणी पूर्वी कधीपासून व आलीकडे किती वकें बंद आहे. त्याचे उतर पुर्धी पेशवेसाहेब हिंदुस्तानचे श्वारीस आले ते समई कोटेवाले यांजकडे खंडणी दरसाल ठराव ४००००० रुपये प्यार लक्ष ठराव केला त्यापो दिशेः पेशवे साहेब येक लक्ष व सिंदे येक लक्ष व होळकर येक लक्ष व पवार येक लक्ष

याप्रमाणे च्यार लक्षांची बांटणी खंडणी ठरल्या दिवसापासून चालत आहे. आलीकडे पंवार याची सरदारी मोडकळीस आली साा कोटेवाले सुदामतप्रमाणे खंडणीचा येवज देत नाही. पूर्वी कैलासवासी माहादजी सिंदे याणी खंडणीची तोडजोड केली त्याप्रमाणे बाकी पंवाराचे हिशाची येणे ल्यासुधा साल मजकूरपरियेत रुपये २५,००,००० पंचवीस लक्ष येणे आहेत. मागील तोडजोडीच्या यादी माहादजी सिंदे याचे वेळेच्या ठरावाच्या आहेत. त्या अलीकडे वसूल आला तो वजा होउन बाकी आजपर्यंत हिशेबआन्वय पंचवीस लाख रुपये वेणे आहेत. कलम.

१. मुळपासून चाकरी कोणती ती कुळकट त्याहावी म्हणून कलम. त्याचें उत्तर मुळपासून सरदारी सिंदे होळकर यांच्या बराबरीची. भाउबंद पवार यांचा हिंसा जाउन धार संवस्थानचे सरदारीचा पांचसातशे सरंजाम झुंजूरचाकरीत राहातो. हरवक्त दहापांच हजार सरंजाम ठेउन पेशवेसाहेब उपयोग घेत आले. जास्ती सरंजाम ठेवीत होते. त्याची पुरवणी पेशवेसाहेब झुंजुरून करीत होते. वरकड कुळकट पहिले कलमात लिहिले आहे. कलम.

१. बराबरीची सरदारी असल्यास उभयेता सरदाराचे तहनामे जाले आसता धारेहून इंग्रजाकडे जावसाल आजपावेतो कां न केला यांचे कारण सरदारी सिंदे होळकर उभयेता सरदार यांचे बराबरीचीच पवार यांची सरदारी आहे. सिंदेसाहेब व कंपनी बहादुर यांचा विघाड जाहला. त्याचा तहनामा बराणपुरचे मुकामी जाहला. होळकर-साहेब यांचा कंपनी बहादुर यांचा विघाड जाहला. पुढें सल्लुक होउन तहनामा दिल्ली-कडेस जाहला. उभयेता सरदार यांचे तहनामे प्रथक प्रथक विघाड होउन नंतर सल्लुक जाहला ते समई जाहले. पवार यांचा कंपनी बहादुर यांसी विघाड जाहलाच नाही. तेव्हा धारेहून बोळणे येउन तहनामा व्हावयाचे कारणच काय. उभयेता सरदार प्रथक प्रथक तैसे पवारही सरदार स्वतंत्रच आहेत. कंपनी बहादुर यांसी विघाडच नाही. याजमुळे तहनामा वगैरे बोळणे याचे कारण पडले नाही. उभयेता सरदाराचे तहनामे येकतंत्रे जाहले नाहीत. कलम

१ पूर्वीपासून पवार सरदारीचा सरंजाम चाकरीस थोडा व जागाही थोडी परंतु मान पान प्रतिष्ठा उभयेता सरदाराचे बराबरीची चालत आहे. पूर्वी हिंदुस्तानात जयपूर वगैरे जागाहून पवार याणी खंडण्याही घेतल्या आहेत. गेशवंतराव पवार यांस सर्वाई जैसिंग याणी ' सर्वाई ' दिल्ली ते आजपरियेत चालत आहे. कलम

१ आजपरियेंत धार संवस्थानचे वडिवटीची कळमे लिहिणी आहेत. प्रस्तुत उभयेता सरदारानी संवस्थानचे माहाळ दावले आहेत व कोटेवाळे वगैरे रजवाडे सुदामत खंडणीचा येवज देत नाहीत. येविसी कंपनी वहादुर याणी पवार सरदार यांच्या ठिकाणी लोम करून दोस्तीचा हाक वाढउन उभयेता सरदाराकडील माहाळ सोडउन ध्यावे व रजवाड्याकडील खंडणीचा येवज शा ता फडशा करून देउन पुढे खंडणी सुदामतप्रो चाले ते करून देविले पाहिजे. कंपनी वहादुर याणी संवस्थानी आंतःकर्णपूर्वक पंवार याचा पक्ष धरून सदरहूप्रो सरदारीचा बंदोबस्त केला असता राजश्री गोपाळराव भाउ निा संवस्थान झांसी यांचे विद्यमाने धार संवस्थान पो येक ^{१९९}महाळ व खंडणीचा येवज वसूल करून देविसीळ त्यापो हिसा गोपाळराव भाउच्या विचारे ठरले त्याप्रो पवार सरकाराकडून नमुंदात येईल. सारांश कंपनी वहादुर याणी धार संवस्थानी देस्तीचा हाक ठेउन सरदारीचा बंदोबस्त करून देउन लोम करावा. संवस्थानचा बंदोबस्त सदरहू लिाप्रो करण्याचा विचार कंपनी वहादुर यांचे लक्षांत पूर्तपणे आल्याचे उत्तर आले म्हणजे धार संवस्थानाडून पंवार सरकारची पत्रे ज्याआन्वय पाहिजे तसी आणून देउ. कळम

१ धार संवस्थानासिवाय दुसरे भाउबंद पंवार सरदार आहेत त्यांच्याही जाग व खंडणीचा येवज सदरहू प्रोच दावला गेला आहे. तेही सरदार पूर्वीपासून नेमल्या प्रो जागा खाउन प्रथक प्रथक हुजूरचाकरी करीत आहेत. त्यास कंपनी वहादुर याणी धार संवस्थानचा सदरहूप्रो बंदोबस्त केला आसतां भाउबंदाचाही बंदोबस्त कंपनी वहादुर यांचे हाते करून घेतील. भाउबंदसुधा सारे सरदारीचे माहाळ येकंदर आकार तीसपत्तीस लक्षाचा आहे कळम

१०

१ धार संवस्थान येथील दिवाणगिरीचा कारभार सीताराम रावजी [फणिसे] याजकडे श्रीमंताचे आज्ञेवरून कैलासवासी गोविंदराव गायेकवाड सेनाखसखेल समशेर वहादुर यांच्या विद्यमाने x x x खराब याजमुळे फौजच्या वगैरे खर्चांमुळे पंचवीस सत्तावीस लक्षाच्या पेंचांत आहेत. प्रस्तुत कारभार मारनिळ कडेसच आहे. मारनिळेचे बंधू संवस्थानीच मृत्यु पावले व पांचशे बोडे वगैरे आसवाव संवस्थानी खराब जाहेले कळम

(१९९) हा महाळ कोणता हें निश्चित नाही. काल्पीः जवळ हमीरपूर पवाराकडे होतें. तें तर नसेल ? पण हें नांव कोठेही कागदोपत्री येत नाही.

लेखांक [२०९]

श्री

[१८१८]

यादी सस्थान कोटे याज[वर] वराता उभेदसिंग राणाजी [कोटेकर] याचे नावे
 ४,००,००० सुा इसने मयातैन व आलफ माहे रमजान छ ४ रो देविले राजभ्री
 दौलतराव सिंदे आलिज्या बहादुर याचा धारचे नजीक मुा जाला
 सबब सो
 ४०,००० सुा सबा मयातैन व आलफ देविले जगनाथराम निा दौलतराव सिंदे
 याचे फौजेचा मुा प्रो वदनावरचे नजीक आला सबब वरात दिल्ली
 ३८,५०० सुा सित मयातैन व आलफ देविले राजभ्री संभाजी आंगरे याचे फौजेचा
 मुा वदनावरा नजीक आला सबब वरात दिल्ली सो
 ५०,००० सुा इहिदे आसेर मयातैन व आलफ देविले बापुजी सिंदे प्रो वदनावर
 नजीक मुकामास आले सबब माहे जावळ सो
 ५,००० सुा अर्बा आसेर मयातैन व आलफ देविले गोसावी भाद्वाराज याजला
 मुरहराव पवार याही लुटले सबब माहे जिलकाद छ ९ रो येवज सो

५,३३,५००

लेखांक [२१०]

श्री

[१८१८]

याद संवस्थान धार येथील बंदोबस्ताविसीची कलम सुा समान आशर मयातेन
 व आलफ

१ कंपनी बाहादुर याजकडून बंदोबस्त

१ होळकरसाहेब याजकडेस माहाल जप्त
 आहेत त्याची मोकळीक

२ प्रो ताळ व मंडावळ ५००००

१ प्रो मुनेल ५००००

२ प्रो डग व गंगराड १२५०००

५ यो माहल ५

१ संस्थान कोटे येथील येवज टाक्यावदळ

हा ता संवत १८७४पावतो येणें त्याचा

आकार आजमास रु २६,००,०००

पो किरकोल वसूल जाहाला असेल तो

वजा होउन बाकी येणे रु

१ प्रो घेरशे येथील सोडचिठी सरकार

आलीज्या बाहादुर याजकडून जाहाली

(३००) दौलतराव सिंदे व त्यांचे सरदार यांनी वेळोवेळी धारकराकडून पैसा घेतला त्याची ही
 इयमवारी वेरीज होय. वराता सर्व कोटेकरावर दिल्पा आहेत ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे.
 पदमोड न होता टाक्याचा पैसा कोटेकराकडून परस्पर शिंयास मिळावा असा हेतू स्पष्ट आहे.

आहे त्याप्रो कंपनी बाह्यदुर याजकडील
वकील येथे आहेत त्याची चक्की दखल
देणें याविशी

१ संवस्थानी सरंजाम आजपरि येत बंडबखेडे
यामुळे जमून राहिला आहे. पुढे
सरेजामास फिरण्यास जागा राहिली नाही.
निर्वाहा होणे कठिण. तेव्हा सरंजामाची
वेवस्था कशी करावी येविसीची आज्ञा.

१ संवस्थानची बरदास्त राखून परसपरे
दोस्तीचा हाक चालवा येविसीचा ठराव
होउन करारात आणिले पाहिजे कळम

४

२

लेखांक [२११]

श्री

याद संवस्थान धार

नकल.

आकार.

१ प्रगणे धार	१,००,००१	१ प्रगणे धर्मपुरी प्रांत नेमाड	६५,००१
१ प्रगणे बदनावर	१,००,००१	१ प्रगणे कुक्षी	३५,००१
१ प्रगणे ताल व मंडावल	५५,००१	१ सुळतानाबाद व बलखेड	२०,००१
१ प्रगणे बेरशे	७५,००१	१ प्रगणे नाळशे लज्याब	४०,००१
२ प्रगणे आगर व सुनेल	१,००,००१	१ प्रगणे सुंदरसी	१,५०१
४ टांकेबंदी माहाळ			१,८०,००१

१ संवस्थान कोटे	६५,००१
१ प्रगणे वासवाडा	७०,००१
१ प्रगणे डोंगरपुर	३०,०००
१ प्रगणे सो.पूर व इंदगढ खातोली	१५,००१

४

१,८०,००४

७७१,५०१

१ स्वदेशी कंबटे व फाकटे वगैरे किरकोळ बांदेकर याणी दाबले. पो माहाळ
जमिनीस व टांक्याचा येवज येत नाही त्याचा आकार. रुपये.

६ जसी माहाळ.

१ आळीच्या बाह्यदर यांजकडे जत.

२ होळकर यांजकडे माहाळ जसीस.

१ पो बदनार १,००,००१

१ पो ताल व मंडावळ ५५,००१

१ पो बेरखे ७५,००१

१ पो सुनेळ ५०,०००

१ पो आगर ५०,००१

१ पो सोपूर व इंदगढ १५,००१

खातोळी

४ २,४०,००१ २ १,०५,००१

१ संवस्थान कोटे येथील येवज येत नाही खाचा आकाराचा ता संवत १८७४ पावेतो आकार २५,०२,००१ रुपये.

२. १ प्रो बासवाडा व डोंगरपुर खराब सबब टाक्याचा येवज येत नाही आकार १,००,००१ रुपये

१. प्रो नाळखे उज्याड बेचिराख मीळचे व भुम्यांचे गरदीमुळे ४०,००१

१. स्वादेशीचे गांव कवठे फाकटे वगैरे मोठेकर याणी दाबले आहेत ५,००१

बाकी संवस्थानी माहाळ आहेत परंतु उमयेता सरदाराचे उपद्रवामुळे खराब आहेत त्याचा आकार सुदामत दाखल्यास रुपये

१ प्रो धार १,००,००१

१ प्रो धर्मपुरी ६५,००१

१ प्रो कुशी ३५,००१

१ प्रो सुलतानाबाद व बळखेड २०,००१

१ प्रो सुंदरसी १,५०१

१५

लेखांक [२१२]

धी

[१८१८]

याद संवस्थान धार सुा समान आदार मयातैन व वळक.

१ प्रो धार	१,००,००१	१ प्रो धर्मपुरी	६५,००१
१ प्रो बदनार	१,००,००१	१ प्रो कुशी	३५,००१
१ प्रो ताल व मंडावळ	५५,००१	१ प्रो सुलतानाबाद व बळखेड	२०,००१

१ प्रो बेरशे	७५,००१	१ प्रो नालखे उण्याड	४०,००१
२ प्रो आगर व सुनेल	१,००,००१	१ प्रो सुंदरसी	१,५०१

४ टांकेबंदी महाल

१ संवस्थान कोटे	६५,००१
१ प्रो बांसवाडा	७०,००१
१ प्रो डोंगरपुर	३०,००१
१ प्रो सोपुर व इंदगढ खालोली	१५,००१

४

१,८०,००१

२. प्रगणे डग व गंगराड हे दोनही महाल भावाबंदाकडे दिले आहेत १,२५,००१

१. किरकोळ गांव स्वदेशी कंवठे व फ्लाकटे वगैरे ९,००,००१

पो महाल जतीस व टांक्याचा येवज येत नाही त्याचा आकार रुपये
८ जप्ती महाल

२ सिंदेसाहेब याजकडे

५ होळकरसाहेब याचकडे

१ प्रो आगर ५०,००१ २ प्रो ताल व मंडावल ५५,००१

१ प्रो सोपुर १ प्रो सुनेल ५०,००१

२ प्रो डग व गंगराड १,२५,००१

२

५

१ किरकोळ गांव कंवठे व फ्लाकटे वगैरे
चोढेकर यानी दाबले आहेत ते.

८

२ टांकेबंदी महाल

१ संवस्थान कोटे येथील येवज येत नाही

पो त्याचा आकार झा ता संमत १८७४

२६००००१

१ प्रो बांसवाडा व डोंगरपुर खराब सबब
येवज येत नाही

१९०००१

२

बाकी संस्थानी माहाल आहेत परंतु उभयेता सरदाराचे उपद्रवामुळे खराब आहेत

१ ग्रां घार	१००००१	१ ग्रां वदनावर	१००००१
१ ग्रां घर्मपुरी	६५००१	१ ग्रां नाळसे उज्याड	४०००१
१ ग्रां कुक्षी	३५००१	१ ग्रां बेरसे सोडचिठी	
१ सुलतानाबाद व बलखेड	२०,००१	दिल्ली परंतु दखल नाही	७५,००१
१ पो इंग्रड व खातोली	१५,००१	१ ग्रां सुंदरसी	१,५०१

लखांक [२१३]

श्री

[१८१८]

यादी जाहागीर माहल संस्थान घार राजश्री रामचंद्रराव पवार सुमा तिसा असेर
मयातैन व आलफ समत १८७५ सन १२२६ सके १७४० कमाल बेरीज रुपये
४,९६,१२७ सुरलीत अमल रुपये

९०,००० प्रगणे घार	५०,००० प्रगणे घर्मपुरी
९८,६२७ प्रगणे वदनावर	१०,००० प्रगणे नाळसे
१,००,००० प्रगणे बेरसे	२६,५०० प्रगणे कुक्षी
१०,००० प्रगणे सुलतानाबाद	१,००,००० प्रगणे ताल मंडावल ग्रां २
५,००० प्रगणे बलखेडा	३,००० प्रगणे डोंगाल

४,९६,१२७

२,२५,००० परमारे माहाल

१,००,००० तीगा राजश्री विठलराव
पवार व धलवंतराव पवार याजकडे
वाटणीस गेले ते
६०,००० प्रगणे गंगराड
४०,००० प्रगणे डग

१,२५,००० राजश्री रंगराव वोडेकर
याजकडेस माहल अगर वसूल नव
लाखाचे जाहागिरीत सर [१] निघोन
उजनीस गेले तीन वर्ष तंटे बखेडे
करीतच राहिले

१,००,०००

येकूण [स]दरंङ्ग माहलचा अमल होळ-
कर याजकडे आलीकडे वहिवाटीस
होता. व्हाली फोटेवाले याजकडे कंपनी
सरकारानी लाउन दिव्हा म्हणोन
ऐकतो

१,८२,७८३॥ टाक्याचा अमल

६४,००० संस्थान कोटे येकंदर खंडणी ४,००,००० पैकी श्रीमंत
व सिंदे व होळकर याची वाटणी हो ३,००,००० बाकी
येक लाख १,००,००० हो

तपसीळ

३६,००० देवासकर पवार

६४,००० खुद

१,००,०००

सदरहुप्रो आकार करून येकंदर जमा बोटेकर याचे कारकीर्दसुवा हो

२५,९५,४४५॥१॥

पैकी वराता देविल्या ते वजा

४,००,००० राजश्री दौळतराव सिंदे याचा मुकाम घारेस आला ते
समई वरात दिल्ली संमत १८५७

४०,००० वरात जगनाथराम निा दौळतराव सिंदे संमत १८६२

३८,५०० संभाजी आंगरे निा दौळतराव सिंदे संमत १८६४

५०,००० वरात बापु सिंदे निा दौळतराव सिंदे संमत १८६७

५,००० वरात गोसावीजी महाराज संमत १८७०

५,३३,५००

बाकी

२०,६१,९४५॥१॥ हो

३५,००० प्रगणे घासबाडा संमत १८६० ता संमत १८७५

यो आकार ५,६०,००० पैकी वसूल ८५,१७८॥१॥ हो

बाकी ४,८४,८२१॥१॥ हो

१७,५०० प्रगणे डोंगरपुर संमत १८६० ता १८७५ येकून

आकार २,८०,००० पैकी वसूल ६१०५१॥३॥ हो

बाकी २,१८,९४८॥१॥ हो

८,१८३॥ प्रगणे सोपार, कागदी मात्र आहे

२०,००० प्रगणे आळीमोहन प्रा गुजराथ कागदपत्री आहे. जमा-

खर्चात नाही

- २,००० प्रो इंद्रगढ कागदपत्री, जमाखर्चात नाही
 २,००० प्रो खातोली जमाखर्च नाही. प्रो खेराबाद जमाखर्च नाही
 ६,५०० प्रो बाकाणी जमाखर्च नाही
 ५,६०० प्रो लायेन जमाखर्च नाही
 ५,००० प्रो फिरवाड जमाखर्चात नाही
 ५,३०० प्रो पिपलोद जमाखर्च नाही
 ४,७०० प्रो झेहरपुर जमाखर्च नाही

१,८२,७८३॥

- १९,१९४ विश्वासराई सरंजाम व फुटगांव ईनामी शो
 १०,१९४ विश्वासराई मोकासे
 ११,४४ प्रो कोंदळ
 ९८२ कसबा [कोंदळ]
 १२८ मोजे कोहणे
 ३४ मिरपुन

१,१४४

२५० मोजे लळुंग	२५० प्ररणे वाघोली बोर
२५० प्रो चालीसगाव	२०० प्रो वारागाव नांदुर
२५० प्रो झोंडगे	२०० कसवे संगमनेर
१०० प्रो सातारे	७६५० विश्वासराई वाटणी
११४६२॥ ता हवेली संगमनेर	८९१० ता बेछापुर प्रो संगमनेर
७२०० चिंचोली गुरव	१८०० ब्राम्हणगाव मोठे
३६०० चंदनापुरी	१२६० चिंचोली खुद
६६२॥ कां संगमनेर	२२५० आवे
११४६२॥	१२०० दांयेगाबाद
६६३० प्रो संगमनेर ता देपूर	१२०० पायवांकी
३००० दातली	१२०० कांनसे गाव
३६३० मराळ	

८९१०

६५३०	१२७८७ प्रो शेवगाव
२७८७ प्रो नाभित	२४०० नावडी
२४०० मदिगावणी	४८०० वीडेगाव
१०७१ दापु	३२०० अहपुर
२७०७१	२३८४ अंतरवली
४२४९॥॥	१२७८४
येकुण हिसा दरर् १८ प्रो रूपे	
१०००.५	
९४०० फुटगाव ईनामी रूपे	
विश्वासगर्द फुटगाव	
३००० मोजे कावटे ता पावल	२०० मोजे पिपरी ता पावल
मोकासा गेरीज करून	मोकासा
दरोवस्त	४५० मोजे निंबगाव भोगी ता
१००० मोजे फाकटे ता पावल	करटे दरोवस्त
मोकासा खेरीज करून	५०० मोजे कानकाटयाचे कोर
दरोवस्त	गाव मोकासा दरोवस्त
३००० मोजे करनगाव दरोवस्त	६०० मोजे मुळई ता पावल
६०० मोजे घाणगाव	९४००
५० मोजे भराडी मोकासा	
१९५९४	

९३३५०४॥

सदरप्रो यादी पारसी उतरून मारनिलकडे, दिल्ली आहे. तेथही याप्रा मामलात ईगा ता आपणास माहित आसल तसी पारसी लेहून गरवरनर लाटसाहेब याजकड शेडी पाहिजे. कांही माहलची बहिवाट कसी जाली ते सरासरी लेहून दिले आहे. याकाणी, छायेण, खैराबाद, पिपलोद, शहरपुर, ईदरगढ, खातोली, किर्वाड याचा पुर्वपेणे ठिकपण लागला नाही. कोट्याचे जिल्हांत आहेत म्हणोन ऐकतो. याचा शोध

तेथ करून याद चौकसीनी^{३०१} पहावी. येथील कागदपत्र आपले समजण्यात यावी म्हणोन लिहिल आहे कलावे.

लेखांक [२१४]

श्री

[१८१९]

यादी सावकारी व सिबंदीचे देणे वगैर अजमास ईजमायेली संस्थान किले द्वार राजश्री रामचंद्रराव पवार विद्यमान सीताराम राजजी दिवान सुमा तिसा आशेर मयातेन व अल्प. झा संवत १८६४ सन १२१५ शके १७३० तागाईत संवत १८७५ सन १२२६ शके १७४० पर्यंत बहिवाट नक्त रुपये

९,३१,१२०॥॥ सावकारी देणे गुाहाय रुपये

५,५०,८०१॥॥ इंडोदेकर सावकार नक्त रुपये

३,०७,५८२॥॥ सुंदर भाईदास

६१,५२५॥॥ निसबत तीगा मातोश्री बाहिनाबाई बया गायकवाड

३५,४२६॥॥ वृजलाळ पारख ३४,२५३॥॥ बाा याद

१,१७३८ बाा याद

३५,४२६॥॥

२,५३,५४८॥॥ खुशालचन्द आंबाईदास

६४,२७६ बाा याद

१,५३,२०७॥॥ बाा याद

३६,०६५८ बाा याद

२,५३,५४८॥॥

७,८४१॥॥ कुंवेर जमियेत ३,८०६॥॥ बाा याद

४,०३४॥॥ बाा याद

७,८४१॥॥

३६,१२०॥॥ गोविंद गोपाळ

१२,५२८८ बाा याद

१५,४९६॥॥ केशो मेंराळ

(३०१) ही यादी घाफून बाळाजीपंताकडे बाळी असे स्पष्ट होते.

१५,२५८।-॥ वा यादी

२३८॥ वा यादी

१५,४९६॥-॥

४,७४६॥=॥ गोकुल मंगलजी

९,६८४ मोघी समस्त आ ५

५,३०० वा याद

४,३८४ वा याद

९,६८४

६,३००॥-॥ किरकोल नांवनिशी आलाहिदा

७,५०,८०१॥-॥

१,८०, १८॥-॥ धारकर व नवलाईकर सावकार

रूपये

१८,६२२॥- वेणीराम भूषर धारकर

२,६२२॥- वा याद

१६,००० यादी

१८,६२२॥-

६०,००० अगरचंद धारकर

५०,००० संतोकराम हरकचंद नवलाईकर

११,००० सिवगीर महंत रामदीन याचे हवालयाक्षा कौर

५,००० छवेलचंद धारकर

२०,३०० मोतीराम व्यास नवलाईकर

३,२४६॥-॥ अतब जसादार

३,९२९।- भिक्ता भगवान पारख

३,३४५॥-॥ गालाजी लक्ष्मण [वाकणकर]

४४६॥ गोविंद नाईक नवलाईकर

२८३ किसोर पारख

३०५

१,१२५ कृष्णराव काळे
३,०२० हरीसिंह चिमणासिंह

१,८०,३१८॥१॥

९,३१,१२०॥॥।

१२,४३,१७६॥॥ कारभारी दरकदार आश्रित कारकून सिबंदी वगैर मिळोन
कवज देणे रुपये

१५,५१६॥॥॥ आश्रित मंडळी
१,३४,७३९॥॥॥ दरकदार व कारभारी व कारकून मिळोन
७,३०,८५५॥॥ दत्तक नारायणराव सीताराम [फणसे]
७,१८,७७८॥॥॥ बाा याद
१२,०७६६॥॥ बाा याद

७,३०,८५५॥॥

४४,७१८॥॥॥ तोफखाना पागा वगैर
६७,२२७। येसवंतराव खानवळकर
१०,८०१॥॥ बाबुराव खानवळकर
५५,६१७। लाला बस्तावरसिंह
३०,००० जुनी सिबंदी
१,५०,००० मुळकागिरीसंमध्ये
३,७०० किता आसामदार
१,००० येसवंतराव रामाजी
२,७०० विठ्ठु लाड्ड

३,७००

१२,४३,१७६॥॥

२१,७४,२९६॥॥॥

लेखांक [२१५]

श्री

[१८१९]

नकळ,

यादी दरवारगर्च नावनिसीवार मुकाम लष्कर नजीक ग्वाल्हेर झा सुा सित सवा
आशेर मयातेन व आळफ सन १२२३ ताा सुा। तिसा आशेर मयातेन व अळफ
सन १२२६ रुपये.

४,५०० खासगीकडे सरकारी आंतस्ताकडे.

२,४०० दरफदार मंडळी.

१,००० रामचंद्र भास्कर.

१,६१५०॥॥ हुंजरे मंडळ

३०० गोविंदरान मगवंत फडणीस.

५०० सादवा कोल्हे.

३०० दाजीबा चिटणीस.

५०० आनाजी दांगे.

१०० नारोपंत बापु कारकून निा

३०० जेसींग भाड.

सिकेनीस.

२०० कृष्णाजी.

१०० भीवराव बापु नाथवाले निा

११५०॥॥ किरकोळ हुंजरे व जासुद :

हुंदुराववावा घाडगे.

वगेरे चोवदारसुवा.

१०० भैराळपंत साहेववाले.

५०० बलवंतराव गोपाळ.

१,६१५०॥॥

२,४००

८,५१५०॥॥

लेखांक [२१६]

श्री

[श्रील्लाजी लक्ष्मण वाकणकर यांचे ताळेंबंद हिशेब व इतर कागदांतील महत्वाचें
उल्लेख]

ग्वाल्हेर—सित आशेर मयातेन व आळफ, जमादिलाखर ताा वैशाख छ ३ शु ५

गुरुवार सन १२२३.

पासून

धार—तिसा आशेर मयातेन व अळफ सन १२२६ रजब छ ४ वैशाख शुा ५

शुक्रवार.

'खर्च २७९८४८॥

जमा २७९७३८॥

सन १२२४ गुरूवार मुकाम लुंजन—गुजारतदार राजेश्वर भट हस्ते विठळ गोविंद—गु.दार महिपतराव निंबाळकर हस्ते सदाशिव भाळ—५०० रु.ची घोडी विकत घेतली—बरोबर ऊंट २, घोडे ३, फरास, सिबंदी (यशवंतराव खानविलकराची माणसे बडनगर पावेतो, व इतर तसेंच ९ आणखी माणसे लुण्डान परत येतानां २० मानशे लुंजनपावेतो, १० माणसे शाहाबाद पावेतो). मोई, शार्गिर्दपेशा (खिदमतगार ३, अबदागिन्या १, मशालची १, आचारी १, पानक्या १, मोतदार १०, हलकारे ६, किरकोळ १ मानसे)—वस्तू, फरासखाना (राड्टी, चांदणी, मोघळ), डबी मिन्याची आगन्याची, पानदान जाळीदार सोनेरी मुलामदार १, फेटे चंदेरी ५, दुपठा १, पातळ चंदेरी—दौलतविजय जती सावकार लुंजन—गुलाबखां सावकार, दामोदर परशराम सावकार—अबदागिरी व छत्री नवी केली

२,६२१॥=॥ मेजवानी खर्च सन १२२६.

मेजवानी खर्च १,२२६ व्याचा तपसील.

१,१२३॥-	इष्टुअरसाहेब याजकडील.	६७५॥	छोटासाहेब.
२५॥-	तिवट (१ पैठणी शाळजोडी खा खरेदी).	२२॥	तिवट १.
४३	किनखाब १.	१०१	शाळजोडी.
१५	महमूदी थान २.	४१	किनखाब.
८८५	कंठी मोत्याची दाणे सुमारे ४०	१'॥	महमूदी २.
११५	सिरपेंच १.	४६५	कंठी मोत्याची दाणे सुमारे ५०
		३४	सिरपेंच.

१,१२३॥-

६७५॥

१२७॥ मुनसी.

१७॥- पागोटे.

९००॥ शाळजोडी.

१३॥ किनखाब.

६॥ महमूदी.

१२७

२७७ राजश्री पारखजी, जाते समई श्रीमथुरेस तसेंच इतर लखमाचंद मनीराम घटगतराव जर्गादार खांदगेकर, महिपनराव चापूजी निंबाळकर (कुटुंबाकडे.)

८५१५८॥ दरबार खर्च.

छेगांक [२१७]

श्री

[१८१८]

यादी प्रगणे गांगली वागवेर येथील कलमवंदी मामलतीचे ठरावाची जाहागीर राजश्री येशवंतराव पाटणकर ह्या तिसा आशर मयातेन व आलफ इजारा करून देणें

सालगजकूर संवत १८७५ ता. संगत १८७८ १६,५०० संवत १८७७

येा साले प्यारचा ठराव फरून ध्यावा येणेप्रो सन

१०,००१ संवत १८७५ सन मार रसद मीमा

रसद मीमा

रवी मीती

रवी मीती

१२,५०० संवत १८७६

सन आशरीन

रसद मीमा

रवी मीती

२२,००० संवत १८७८

सन

रसद मीमा

रवी मीती

व्याज मनोती सदरहू ठराव रसदेचा जाहला
व्याची सरकार सिरस्ते प्रो रसद व रवी
सिरस्ता आहे त्याप्राा मित्या ठराउन व्याज
मनोती मुजरा धावी कलम १

चारसालाचा ठराव करून दिल्या आहे त्या
प्राा पार पाडावे. दरम्यान मामलतीची घाल-
मेल करू नये. घालमेल केल्यास खादवीज
तगाई भरण्याचा वगैरे ऐवज माहाली आट-
केल त्याची निशा देउन ठाणे दखल धावी

कलम १

रसदेचा ऐवज माहाली घेतल्यास माहाळ

माहाळ मजकूरची नेमणूक करून धावी
माहाली बाहाली तगयीच्या उपयोगी पडेल
त्याप्राा धावी ध्यावी कलम १

आफत आसमानी हुल्लतानी माहाली पडली
तरी दाखला पाहून मुजरा धावी कलम १

सनदा माहाली जाताच ठाणी वसावी दिकत
होउ नये याप्राा धंदोनस्त करून धावा
कलम १

होळकराकडील फौजेचा उपद्रव होतो त्याज-
कडील वकील येथे आहेत त्याजला ताकीद

चळनी घ्यावा. लष्करात घेतल्यास चांदवड होउन उपद्रव न लागे असा बंदोबस्त
सिका देउ कलम १ करून घ्यावा कलम १
संवत १८७९ पाचवे साली जमा समजाउन रसदेचा ऐवज ठाणे बसल्यावर करारप्रा
माणती ठराव करून घेउ कलम १ घ्यावा कलम १
चार साले ठराव करून दिल्या आहे. दर- ठरावा शिवाय दरम्यान ज्याजती वरात
म्यान घालमेल जाहल्यास माहालसंमंची होउ नये कलम १
मसलतखर्च पडेल तो वाजवीचे रुईने मनावर तालुका आमदारेवाले रांगडे याजकडे
मुजरा घ्यावा. ठरावप्रा ४ साले पार आहे त्याजवर टाका गांगलीकडील लागतो
पडल्यास साधून घ्यावयास येईल कलम १ तो सुप्रतीने दिल्यास उत्तम. नाही तरी
संस्थान धार येथें श्रीमंत राजश्री आलीज्या जवरीने घ्यावा लागेल त्याचा बोमाट येथे
बाहादरसाहेब यांजकडून हरथेकविसी आल्यास बंदोबस्त राखावा कलम १
बरदास्त होत असावी. येविसीचा उपराळा सन समान संवत १८७४ चे साली खंडे-
आपण ठेवावा कलम १ राव बलाळ यांजकडे मामलत होती ती
सन समान आसेर सालपावेतो खालसा घालमेल करून खालसा आमल बहिवाटीस
कारकून राहून बहिवाट करील त्यास ऐन- कारकून आहे त्यास सालमजकूरचा वसूल
जमा व सिवायजमेची बाकी आसेल ती वासलत तो वाजपा नगैर खासगीकडील
त्याणी वसूल करावी. नवीन फाळा पटी दांड कारकून बहिवाटीस आहे त्याजकडून समजून
पुरई करून रयेतीस उपद्रव करू नये घ्यावा. आम्हाकडे संमंध नाही कलम १
कलम १

लेखांक [२१८]

श्री * संवत् १९०१ श्रावण वा ४
[२९ अगस्ट १८४७]

श्रीगणेशायनमः बखर श्रीमंत महाराज भाधवराव सिंहासी व फिरंगीयासी लढाई
संवत १८३८चे साली होउन फिरंगी जेर झाल्यानंतर फिरंग्यानी महाराजासी सलूक
केला. यावर हिंदुस्तान व लजेन नगैरे सर झाले. तो मजकूर ऐसा की श्रीमंत स्वर्वाई
भाधवराव पेशवे यांचे आज्ञेप्रमाणे माहाराज गुजराथच्या मोहिमेस राघोबादादा पेशवे
यास फिरंग्यापासून आणावयाकरिता त्या प्रांती गेले. इकडे ब्रान्हेर प्रांताच्या व
किल्याच्या बन्दोबस्तास अंडुजी इंगळे होते. हा मुलुक छत्रसिंग जाट राणा गोहदवाला

याचे हे संस्थान, ते महाराजांनी घेउन त्यास राहावयास गोहद दिल्ली आणि खायास खर्चास मुलुक दिले होते. मग महाराज दूरदेशी गेले हे जाणोन पूर्व्वैर लक्षात आणून छत्रसिंग यांनी फिरंग्यासी संधान करून वकिलास कळकत्यास पाठउन भाषणे करविली की आमचा मुलुक बलात्कारे दक्षिणी याणी घेउन आम्हास जेरदस्त करून ठेविले आहे. यास्तव तुम्ही आम्हासी कुमक करून दक्षिण्याचे पारिपात्य करावे आणि आमचा मुलुक आम्हास द्यावा. पुढे तुम्ही आम्ही एकविचारे होउन तुमच्या समागमे राहून हिंदुस्तान व माळवा आदि करून हे मुलुक तुम्हास सर करून देऊ. त्याजवरून लॉट गौरनेल हेर्छीजसादेब यांनी विलायतेस येविती खिजून हुकुम कंपनीचा आणउन या मुहिमेस जरनेल हापर्ड (!) साहेब यास रवाना केला. समागमे च्यार पळटणा गोंय्याची व सहा पळटणे पूर्वी व दाहा रजबना व रिसाले व पाठणसे तोफा व वारूद गोळा वगैरे आदि करून कडाकोटी जंगी सरंजाम देउन जनरेल यास राणाजी कडे वकिला समागमे रवाना केले. याप्रमाणे मजलदरमजल गोरनलाच्या आज्ञेप्रमाणे जनरेल फौजसुधा गोहदेस दाखल जाहला, मग राणाजीची व जरनेल याची मेट होउन हुकुम कंपनीचा तो जाहिर केला. त्याजवरून राणाजीस बहुत संतोष जाहला आणि जनरेलचा बहुत सत्कार करून आपली व मातवंदाची फौज समागमे दिली.

या प्रकारचे ताबडतोब फौजसुधा जरनेल हा सुधा ग्वाल्हेरीस तात्काळ किल्यास व शहरास फौजेचा वेढा देउन जागोजागी मोर्चेबंदी करून किल्यास लठउन तोफाचा व लोखंडी बाणाचा मारा सुरू केला आत अंबुजी इंगळे सरंजाम जकिरासुधा होता. तो जकिरा थोडा हे जाणोन कांहीं दिवसानंतर अंबुजी इंगळे यांनी उजैनचा मार्ग धरिला. मागे फिरंग्यानी शहर व किला ग्वाल्हेर घेउन कंपनीच्या हुकुमाप्रमाणे राणाजीच्या खाचीन केला व मुलुक आमल करून फिरंग्यानी छावणी केली.

इकडे महाराज गुजराथची मोहिम करून उजनीस आले. तशा संघीत अंबुजी इंगळे इकडून उजनीस गेले. महाराजापासी दाखल जाहले सविस्तर मजकूर निवेदन केला. त्याजवरून महाराजांनी इंगळे मजकूर यास बहुत निसेद केले. मसलत काठिण पडली. फौजेचा गळाठा मुलुक फिरंग्याने घेतला. शत्रु बळवान. यासी मुकाबला करून यास जिंकून मुलुक मागती घेणे या मोहिमेस बहुत फौजेचा भरणा आसल्यात रुपया पाहिले तेव्हा वखले हे जाणोन अहिल्याबाई होळकर यास पत्र मधेश्वरी सांगून पाठविले. या प्रसंगी कांहीं खर्चाची कुमक करावी. हे तिणे कांहीं मान्य केले नाही. तेव्हा अत्यंत

विचार कठिण पडला. तेव्हां सदाशिव मल्हार व भाउ वक्षी याणी हे वर्तमान येकोन राजश्री आबाजी नाईक वानवले पुणे औरंगाबादकर सावकार हे उजनीस होते त्यासी संधान केले की कर्त एक कोटी रुपये महाराजास नगदी द्यावे व तुम्ही आम्हासमागमे चलावे. पुढे मोहिमेस खर्चास द्यावे. लागेल तो पैका द्यावा. शत्रुसी जिंकून मुळक सर जाहला म्हणजे तुमचे रुपये व्याजसुधा फेडून जहागीर तुम्हास देठ. याप्रमाणे बोलण्याचे ठराव ठरउन महाराजापासी आणून भेट करउन नाईक याचे व महाराजांचे बोलणे होउन नाईकाची येविसी कागदपत्री निशा नाईकाची करउन खातरजमा करविली. त्याजवरून नाईकाने रुपयेचा भरणा केला. तेव्हांच आपले फौजेची हाजरी महाराजानी घेउन आणखी फौज ठेवण्यास कळम ज्यारी [किली.]

सदाशिव मल्हार व भाउ वक्षी यास आरदलीच्या सूर्याची वळे दिली. समागमे हुंजरात चौज व पागा व बाबुराव पांडुरंग व नारो कृष्ण दवाले [१] व येसा भिमाजी निठळ व कुसाजी रामचंद्र महादेव आदि करून सेणवाई याच्या पागा व विठुजी तांबे व मोताजी थोरात आबंतर पागा व पतके मिळोन भरणा पंधरा हजारचा व पांच हजार पठाण व दहा हजारचे आखाडे दोन गोसावी बैरागी यांचे ज्याच्यापासी बाणाच्या कैच्या यासिवाय दहा तोफा व दोन आलीगोल याप्रकारे तैनात भाउ वक्षीच्याकरून मोहिमीचा सिकेकटार व हत्तीवरील नौबत व बाण वालम हे सलतन[त] देउन महाराजानी फौजेस उजनीहून पुढे रवाना केले. खता महाराज याजसमागमे पस्तीस हजार खार व जिनसी तोफखाना व राणेखां भाई व रायाजी पाटीळ व बाळेराम दिवाण व खुंडोपंत आप्त खासगीवाले व आबाजी चिठणीस व कृष्णाजीपंत मुजुमदार व भवानी शंकर तात्या पोतनीस आदि करून मुसदी व रवळोजी शिंदे व धारराव शिंदे व भागीरथराव शिंदे व विठोजी शिंदे [पिंगोरीकर] व खलाजी घाडगे व हैबतराव व माधवराव फाळके सरनोबत बहिर्जी जगताप व निंबाळकर फदम आदि करून हे सरदार सरंजामी याप्रकारे फौजेचा एक गोल करून फौजेचा बंदोबस्त व जरीपटका व लष्करचा बंदोबस्त चालेराम दिवाण याचे खाचीन केला व अंजुजी इंगळे यासमागमे वीस हजार स्वार सिलेदार मिळून याप्रकारे सर्व फौजा येकंदर प्राचीन व नवीन मिळून पाठण लक्ष स्वार. यासिवाय पेंढारी व गिरासे पायदळ आदि करून फौजेचा भरणा माधव महाराजांनी त्या फौजेस सर्वांस खर्चास देउन उजनीहून कूच केले.

हे वर्तमान ग्वालेरीस जनरेल यास समजले. त्याजवरून त्याणे पत्र कंपनीस लिहिले की घेतला मुळुख सोडवावयाकरिता दक्षिणचा सुमे महादजी शिंदे

ठेउन गुजराण करावी आणि स्वामीकार्यास तत्पर असावे. जिकडून फिरंगी चालेल त्याचे आसपास चालावे. संधी लागेल तेथे आगाउ पिड्याडी मध्यमांगी घोडे घाळून फिरंग्याच्या फौजेचे विध्वंसन करावे, ज्या मार्गाने ते चालणार त्या मार्गानेच गांव आधी छुटून वैराण करून द्यावे. कडवा व गवताच्या गंज्या यांत आपले फौजेची काही करून राहील त्यास अग्नी लावून द्यावा. मार्ग चालते कूपात व तळावांत त्याचे वाटेवर त्यांत जेहर टाकावे. रस्ते अणुमान बाहेर जाऊ देऊ नये. आशा तऱ्हेनी लढाई पाहून फिरंग्यास बहुत त्रास आला. तशांत मैदान धरले. दोनतीन वेळ लढायाही मातबर जहाल्या. त्यांत दहावीस मानकरी इकडील व पांचव्यार हजार स्वार गारद झाले व फिरंग्याचे ही पांचव्यार पलटना गोऱ्याच्या कापून टाकल्या. हे विपरीत तरहा दक्षण्याची लढाईची पाहून पुढील फिरंग्याचे धैर्य चालेना. त्यांनी लजनीचा रूख सोडून माघारे ग्वाल्हेरीकडे कूच केला.

नंतर फौजेच्या पाठी लागावे. लढाईची तरतूद पूर्ववतप्रमाणे पाहून फिरंग्यास अत्यंत मय प्राप्त झाले की याजपासून वाचून जाऊ शकत नाही. तसेच लढाई घेत, निषेध करित, मार्ग क्रमीत सुरंजेच्या मैदातांत आले. पुढें घाटी उतरण झाडी व अडचनीची जागा अत्यंत हे जाणोन सरदारास माधव महाराजाची आज्ञा की या अडचणीच्या जागेस फिरंग्याची फौज गारद करावी. हे सरदारास आज्ञा जाहली. हे फिरंग्यास ही माहित जाहले. त्याज वरून त्यांनी फौजेचा गोल बांधून बांधून वाहिरवुणगे मधी करून आसपास प्रलटनेचा किला केला. तोफा जंगीवार भरून रात्र समई कूच केले की, रात्रीत मजळ क्रमणूक करून घाटी पार आले मग चिंता नाही. हा बेत फिरंग्यानी करून कूच केले. हे वर्तमान आडुजी इंगळे यास व भाऊ वक्षीस समजले. त्याजवरून आपल्या फौजेनिसी फिरंग्याचे पाठीमागे लागले. मध्यान दोन प्रहर रात्रीपासून फिरंग्यासी लढाई घेत मार्ग क्रमीत त्याचे मागोमाग चालले. तो जागोजाग फिरंग्यानी लोखंडी फळ्याच्या ताठ्या मार्गीच्या अवरोधार्थ फौजा विध्वंसनार्थ व तोफाचे भडमार व गोळ्याचे व छरेचे मार करित तशात गोऱ्याच्या पलटना व फिरंगी कपतान कर्णेल जो अफसर त्याची डोकी माल्यानी व तलवारीनी तोडून सिर महाराजाकडे पाठविले तो सूर्योदय जाहला. त्या संधीस फिरंगी घाटी तोंडी पोहचला. परंतु पलटनाचा किला काही तुटला नाही. हे पाहून भाऊ वक्षीकडील फिरंग्याचे आलाब्यावर त्या संधीस वेसुमार बाणांची वृष्टि फिरंग्याचे फौजेवर केली. तेही सावरून फिरंगी याणी घाटी उतरून जाव-यास प्रारंभ केला. चौथई फौज फिरंग्याची वाहिरवुण्यांसुधा आदि करून घाटी चढून

वर पोहचले. मागून फौजेच्या हलाक्या वरचेवर हे पाहून फिरंग्यास भय अत्यंत प्राप्त होउन गर्दीचा प्रसंग जाणून ज्या ज्या पळटणे गोऱ्याची व रजबाना व तोफा त्या मागील तोंडी ठेउन निशंक घाटी उतरो लागला. सदरहू घाटी उतरों नये. पार जाहल्य असतां महाराजाची आज्ञा वृथैव गेली हे जाणून दहा हजार स्वार भांड वक्षी याणी निशंक फिरंग्याचे फौजावर केला. हे त्यानी पाहून वेसुमार गोळ्याचा व छरेचा मार फौजेवर दिला. तितकेही सावरून त्याच्या पळटणात मेसळ जाहले तोपर्यंत दीड हाज्ज स्वार छऱ्याने बहुत पडला. स्वता भांड वक्षी ज्या घोडीवर स्वार ते घोडीस छरे लागून पडली. नंतर दुसरे घोडीवर स्वार होउन फिरंग्याची एक लाईन गारद केली. त्यांत पांच च्यार सेणवार्ड मंडळीचे पागे व पांच सात मराठे सरदार पडले व पांचच्यारचे मनुष्य आणिक पडले. हे ऐकून हजार स्वार इकडील पडला तेव्हां दोन पळटणा फिरंग्याचे गारद जाहले. नंतर ते घाटी चढून वर मैदान होते तेथे त्याणी आसपास तोफा पसरून मुकाम करून आसपासच्या फौजा वेढून उमा राहिला. हे वर्तमान महाराजास समजले. त्याजवरून पांच घोडी व पोषाक व मोलाची माळ व सिरपाव कुशल जाहल्याचे फिरंग्याचे बिश्वसन केल्याचे याप्रमाणे भांड वक्षीस महाराजांनी पाठविले.

दुसऱ्या दिवशी फिरंग्यानी कूच करून घाटी उतरून पार जाहले. मागे फौज तशांत त्यास वेढून चालल्या. याप्रकारे सिप्रीच्या मैदानात आले. तेव्हां अतिशय फौजानी लगट केला. हे जाणोन फिरंग्यानी सिप्रीच्या किल्याचा आश्रय केला. आसपास फौजा वेढा घालून उतरली आहे. त्याप्रकारे सातवाठ दिवस फिरंग्यानी तेथे गुजराण केली. रस्त बंद समामे भरती होती ती खर्च होउन वेवाक जाहली. तेव्हां ज्ञानवर आदिकरून त्याचे आहार करून दिवस काढिले. याप्रमाणे आत्यंत कठिण आवस्ता जाणोन फौजेवर छपा टाकावयाचा विचार फिरंग्यानी करून पळटणे व चार रजबाना नरवरचे रुकाकडे पुढील नाकेबंदी वर पाठविले. वरकड पळटणे व रजबाना व तोफा आदिकरून सरंजाम दऱ्या खऱ्यावर रात्र समई तयार होउन छविऱ्याचा मार्ग सोडून अकस्मात फौज तेज सळले तेव्हां येकच गर्दी जाहली. आंबुजी इंगळे याचे निशान हत्तीवरी ते फिरंग्याचे हाती लागले. फौज केवळ बेफाम नव्हती. तात्काळ जिनबंद होउन फौज व लष्कर आवकून पुढे लष्कर चालीवर लागली. महाराज व जिनसी तोफखाना लष्करच्या पुस्तगारीवर चालले. तीन प्रहर लष्कर व गुणगे व फौज चालली. मागेमागे फिरंगीही चालत आला. सूर्योदयाच्या सुमारास फौज कुवरीवर पोहोचली. लष्कर नदी उतरोन पार जाहली.

परंतु निम्ने पलटणे फिरंग्याचे नदीत दवा घेऊन होती. त्याणी कांही एक गळवळा केला नाही. ज्या प्रसंगी खासी खासी स्वारी व तोफा नदीचे जवळ पोहोचताच फिरंग्याचे पलटणानी तोफा व बंदुकाचा भडिमार आकस्मात दिली. यात फौज तितुरवितुर होउन गेली. फिरंग्यानी तोफा हस्तगत करून जे स्वास सापडले ते घेउन मुकाम नदी उतरून पुढे वीस कोसावर मुकाम केला. त्या प्रसंगी कोणी कोणीकडे गेले हा सुमार राहिला नाही.

त्या प्रसंगी कोठून असणार. दोनतीन रोजात फौज व लष्कर येकर जाहिलियावर साभोता होउन पुन्हा फिरंग्याचे पाठीमागे लागले. फिरंग्यानी ज्या अवजड तोफा जिनसीच्या [होत्या] त्याच्या कानांत खिले ठोकून नदीत व तलावात टाकून दिल्या. जे चांगले निमावयाजोगे ते समागमे घेउन इंगळे मजकूर याच्या फौजेवरून कूच केला. हे वर्तमान सर्वांनी पाहून सरदार मानकरी याणी निशंक घोडे घालावयाचे लागत आले की निशंक तोफा आज पाडाव करणे किंवा गारद होणे हा निश्चय सर्वांचा पाहून महाराजानी आज्ञा केली की तूर्त जलदी करू नये. ज्या प्रसंगी आम्ही सांगू त्या प्रसंगी करणे ते करावे. हे ऐकून पुरातन सरदार मानकरी व हिर्जी जगताप व खळोजी घाटगे आदिकरून या सर्वांनी महाराजास बहुत बल्गना केल्या. परंतु सरकार आज्ञेपुढे उपाय नाही. तशात फिरंग्याचे मागोमाग फौज चालली पुढे उपाय नाही. तशात फिरंगी पुढे व फौज मागे या प्रकारे नरवरच्या मैदानात आले.

पुढे घाटी उतरणे फिरंग्यासमागमे रस्त अनुमात्र राहिली नाही. केवळ गळठा जाणोन फिरंग्यानी राणाजीस खलीता पाठविली की आम्हास या प्रसंगी कांही रस्त व कुमक पाठवावी हे वर्तमान महाराजास समजले. त्याजवरून महाराजानी पत्र राणाजीस पाठविले की जर तुम्ही फिरंग्यास रस्त व कुमक पाठविली अगर स्वताह जरी सामिल जाहळा तरी मी फिरंग्यास कलकत्यापर्यंत सोडत नाही नंतर तुम्ही कोणत्या भूमीवर राहाल ते पाहून घेईन. हा आपला प्रताप व याचा पाहून घेउ. याप्रमाणे रस्त व कुमक राणाजीनी फिरंग्यास पाठविली नाही. इकडे महाराजानी कांही फौजा दुसरे मार्गाने पाठविल्या. पाठउन मध्ये फिरंगी मागून पुढून फौजचा जथा फुटून निमावयास मार्ग नाही. अशा अडचणीत सापडले, केवळ वेळग जाणून त्याणी मघेच मुकाम केला. तीनचार निशेन फिरंग्याच्या फौजास घडले. तेव्हां बंदुका टाकून पळावयास लागलेत. ते आले मागून फौजेचे हले वरचेवर होउन पलटणात फौज मेसळवयाचा हाळा वरचेवर होउन पलटणात मिसळले. असी गरदीचा प्रसंग

जरनेल पोफाम याणे जाणून महाराजास अर्जी पाठविली की आम्ही सिकस्त जाहलो. तुमची फतेह जाहली. आता केवळ आम्हास मार्ग मोकळा करून द्यावा. अतःपर आम्ही इकडे कदापी येणार नाही. जो तुमचा सरंजाम असेल तो भरून देतो. तोफा व निशाण तुम्ही आपले व्यावे परंतु आम्हास येथून सोडावे. हीच अर्जी फिरंग्यानी केली. ती अर्जी पाहून महाराजांनी आज्ञा केली की, तीन कोटी रुपये याचा असवाव गेला. त्याचे रुपये नगदी व निशाण व तोफा ह्या आदिकरून देउन अथपर इकडील आमच्या मुलुकात तुम्ही आल्यास फिरंगी बीज मात्र राहू देणार नाही. ऐसी आज्ञा महाराजांची. तसे सविस्तर जरनेल पोफाम याणे मान्य करून सरंजाम पाठउन दिल्या. तैलाखीनामा लिहून दिल्या याजवरून महाराजांनी पुढे घाटीचे तोंड मोकळे करून दिले. फिरंगी तात्काळ घाटी नरवरची उतरून मार्ग पुर्वीचा धरिला. मजळदरमजळ निघून कळकत्यास गेला.

महाराज जयवंत होउन फौजेसुधा ग्वाल्हेरीस आले. परंतु राणाजीची राणी ग्वाल्हेरचे किल्यावर होती. ती कांही दिवस महाराजासी किल्यावरून सेवटी महाराजांनी किल्याच्या आसपास पर्वतावरून दमदमे बांधून स्थावरून प्रचंड तोफाचे भडिमार देउन सफिली ढासळून पराक्रमाने किला घेतला. ते समई राणी बारूद आंथरून उडून गेली. महाराजांनी किल्याचा बंदोस्त करून मुलुकात गडीबंद प्रवास होते त्याजवरून फौजा व सूमे पाठउन त्या गडिया घेउन पारिपल करून मुलुकाचाही बंदोस्त करून आमल ब्रैसविळा. राणाजीकडे फक्त गो[हद]धरा मात्र राहिली. महाराजांनी फौजासुधा शहर मुरेवर छावणी करून राहिले. आणि ज्याणी लढाईत कामकाजे केली त्यास ब्रक्षीस व कदम निवाळकर आदिकरून मानकरी सरदार खासे लढाईत पडले त्याच्या कुटुंबास जाहागिरी यासिवाय जो ज्याप्रमाणे त्यास त्याप्रकारे देणगी देउन फौजा केली.

इकडे जरनेल पोफाम कळकत्यास दाखल होउन लाठ गोरनेल लाठ बहुतेक वीरश्रीयेचे निवेदन केले. स्थाजवरून गोरनेलाने पुन्हा लढाईचा [कं]पू आपला जरनेल इंद्रसेनसाहेब व त्याचा बंधू धाकटा इंद्रसेन याचा कारमारी वाकरसाहेब करून पुन्हा इकडे रवाना केले. समागमे बावीस पळटणे व येकवीस रजवना व दोनसे तोफा या प्रकारे देउन रवाना केले. ते मजळदरमजळ कांही एक दिवसात कानपुरास दाखल जाहले. जितका सरंजाम कंपनीचा व तोफा व फौज तितकी त्यासमागमे देउन या

सिवाय मागे कोठें कांही सरंजाम राहिला नाही हे जाणोन जरनेळ इंदसेन याणी कानपुरास दाखल होउन निमे फौज कानपुरास छावणीस ठेविली. पुस्तगारीवर निमे सरंजाम घेउन थरोवर दोघे इंदसेन बंधु व त्याचा कारभारी पाकरसाहेब हे त्रिवर्ग निमे सरंजामानिशी समागमे घेउन कूच करून जगमनपुराचे घाटीने फौज यमुना उतरून आलिकडेस आले.

हे वर्तमान महाराजांनी ऐकिले. त्यावरून पुन्हा भाउ बक्षीस फौजसुधा पुढे रवाना केले. यासिवाय झांसीकर व बुंदेल्याची फौज दाहा हजार लक्ष्मणराव पांडुरंगपंत नाना हे तैनात दिले. कांही येक दिवसी हेही त्याच्या मुकाबल्यावर जाउन पोहोचले. तो तशा संघीत ते त्रिवर्ग फिरंगी कोठे सिकारीस गेले होते. हे बातमी भाउ बक्षीस समजली. यावरून दाहा हजार स्वामानिशी जाउन त्या त्रिवर्गास फिरंग्यास वळून आपल्या फौजेत घेउन सांगितले की आता ताबडतोब तुम्हास ग्वाल्हेरीस रवाना करितो. महाराज तुम्हास टाकितील. मग तुमची पलटणे कसीसी आहेत ते पाहून घेऊं. हे ऐकून फिरंग्याने सांगितले की आता आमचा सरंजाम आहे त्यास आम्ही पत्रे लिहितो आणि आमची शरेम तुमच्या हाती आहे कळेल तसे करून कंपनीसी व महाराजासी सलूख पूर्ववतप्रमाणे करून देवावे. आमची पलटणे तुम्हासी लढावयाची नाहीत. ऐसे बोलून त्याणी आपल्या फौजेत चकदी पाठविली. इकडेसुधा सलूखेचे बोलणे टाकले. त्यावरून कांही सरंजामानिशी त्या त्रिवर्ग फिरंग्यास भाउ बक्षी समागमे घेउन ग्वाल्हेरीस महाराजापासी आले. महाराजांनी ऐकोन बहुत संतोष पावले. आणि महाराजांनी फिरंग्याच्या मेटी हासिल कलमे ती त्यापासून लिहून घेतली. की आम्ही गंगाच्या आलिकडे मुल्काचा दायकरून लढाईकरिता येणार नाही. तुमचे शत्रु पाठीशी बालणार नाही. रघुनाथ[राव] पेशवे व मडोचचा किलासुधा तुम्हास दिल्या. अनेक प्रकारे तहनामे भाउ बक्षीचे विद्यमाने लिहून घेतले. त्याणी त्यावर कंपनीचा मोहर करून महाराजास दिले व कंपनीच्या तर्फेने रजिदंट म्हणोन वकील मुखी पाकरसाहेब यास ठेउन उभयता अडसरून फिरंगी रूकसत होउन खिलअत महाराजांनी घेउन कलकत्त्यास गेले. महाराज याणी बक्षीवर मेहरवानगी करून जाहगीर पंधरा हजाराची त्या प्रांती व मडोच खाधीन केली. बंडु[मान] महाबळ दिले. पुढे हिंदुस्तान व दिल्ली आगरे वगैरे सर होणार. या प्रकारे माघव महाराजाचा व फिरंग्याचा युद्धप्रसंग होउन सलूक जाहला. या मजकूराची बखर नरसिंगराव सदाशिव नवळेकर याणी

किल्ली, हे जो वाचील अथवा श्रवण करील त्यास महाभारत पारायणे केलीयाचे फळ प्राप्त होउन त्याचे शत्रु पराजय होउन तो भाग्यवंत जगवंत होईल हे सत्य जाणावे. ही बखर समाप्त संवत् १९०१ शके १७६५ सन १२५२ मुकाम लष्कर नजीक ग्वालहेर श्रावण वद्य ५ रोज शनिवार ते दिवसी समाप्त. बहुत काय लिहिणे हे विनंती.

—ॐ—

व्यक्तिसूची.

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
अ				अबाजी सखाराम [कंपूवाले]	५०		५३
अणा वकील	१८१६	१५७	२३०		५२		५५
	१६०	२३४—२३५			९०		११८
अताब जमादार.	१८१९	२१४	३०४		९५		१३०
अनूपराम.	१८१७	१३९	२०३		१०५		१४६
	१८१८	१४२	२०९		१०६		१४७
अपादेव.	१८२१	१९४	२६८		१२६		१८५
अबदुल गिलच्या	१७६०	२००	२७९		१२७		१८६
अमलेकर.	१८१७	१७०	२४४		१२९		१८९
अमृतराय [साहूकार].	१८१४	३	५		१३१		१९१
अ [ल] पिष्टन. [Elphinstone]					१३३		१९५
	१८१७	९८	१३३		१३६		१९८
		१३२	१९४		१३८		२०१
	१८१८	१४५	२१६		१३९		२०२
अलीगोहर.	१७६०	२००	२७७—२७९		१४०		२०४
अं					१४१		२०५
अंताजी दामोदर.	१८१८	५५	६१		१६७		२४२
		५६	६३		१८१८	११२	१६३
अंताजी माणकेकर.	१७६०	२००	२७५		११८		१७३
अंताजी सिद्धेश्वर.	१७६०	२००	२७७		१७४		२४८
अबाजी सखाराम [कंपूवाले]					१८२		२६०
	१८१६	२७	२८		१८१९	१८३	२६१
		१५८	२३२	अंजुजी इंगळे.	१८४७	२१८	३१०—३१४
	१८१७	४	६	आगरचंद [चारकर]	१८१६	१२६	१८४
		५	७		१८१८	१७६	२५९
		८	८		१८१९	२१४	३०४
		१०	१०	आठले बापु.	१८१७	९०	११८
	४९		५०		१६१		२३७

व्यक्तिविशेष	वर्ष, टेर्रांक	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष	वर्ष, टेर्रांक.	पृष्ठ.
भाटते नारो भिमानी. १८१६	१५६	२२९	ओदेकर रंगराव महादेव	१८१८ ११९	१७६
	१६०	२३३		१४५	२१६
	१६१	२३५		२१२	२९८
१८१७ १२७	१८५	१८५		२१३	२९९
	१३९	१९४	आमे संभाजी.	१८१८ २०९	२९५
	१३९	२०४	आबाजी आषा	१८१९ १८५	२६१
	१६२	२३८		१८२२ १९८	२७३
	१६४	२४०			
	१६८	२४२			
१८१८ ५४	५८				
	१४९	२०८	स्टुअर्ट [Stuart]	१८१८ ६१	६७
	१५०	२२३		११८	१७३
	१७४ २४८—२४९			१४५	२१६
	१८२	२६०		१४६	२१७
आत्मारामबाबा[बाकडे] १८१६	२१	२३		१४९	२२१
	१५५	२२९		१५०	२२४
	१८१७ १३३	१९६		१५१	२२६
आनाजी हांगे,	१८१९ २१५	३०६		१५४	२२८
आत्मा,	१८१४ ७०	८२		१७९	२५५
आनंदराव काका.	१८१९ १२०	१७७		१८० २५७—२५८	
आनंदराव जाधव,	१८०७ १	३		२१६	३०७
आनंदराव भिमानी.	१८१६ ३७	४०	इलुरकर.	१८१८ १७५	२५०
	१५७	२३१		१७६	२५१
आबाजी चिदणीस,	१८४७ २१८	३११		१७८	२५३
आबाजी नार्दिक वानवळे	१८४७ २१८	३११	इंडरसेन [Anderson]	१८४७ २१८ ३१६—३१७	
	१८१७ १२९	१८९			
	१४१	२०६			
आवजी नारायण.	१८१७ ९०	११८	उल्लेखर सावकार.	१८१७ ६५	७२
ओदेकर रंगराव महादेव	१८१४ ३	५	उमेशसिंग कोदेकर	१८१८ २०९	२९५
	१८१६ २०३	२८६			
	१८१७ १	४			
	९	९			
	९३	१२६	कचेश्वर चंवी.	१८१६ १५५	२२९
				१८१८ ५५	६१—६२

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
		१११	१५९	कुपणी सरकार बहादर.	११३		१६४
काईत ...		१९९	२७४		११५		१७०
कारनेक [Carnac]	१८१४	६९	७९		११७		१७१
	१८१७	४६	५०		११८		१७३
		९८	१३३		१४५	२१४—२१५	
	१०३	१३८			१४७		२१९
	१३४	१९६			१४९	२२१—२२२	
	१८१८	५६	६४		१५१	२२५—२२६	
		५८	६५		१७९		२५५
	१११	१५९			१८०		२५६
	११४	१६७—१६८			२०७	२९०—२९१	
	११५	१७०			२०८	२९३—२९४	
	११७	१७१—१७२			२१०	२९५—२९६	
	१४२	२०८			१८४७	३१८ ३११—३१७	
	१४३	२११		कुसाबा नाना चिटणीस	१८१८	१४७	२१८
	१४७	२१८			१८१९	१५३	२२७
	१४९	२२१		कुसाबी रामचंद्र.	१८४७	२१८	३११
कासीकर.	१८१७	९०	११८	केसो गंगाधर	१८१४	७०	८०
कियर [kier]	१८१८	५५	६१		१८१६	६३	७०
		१७२	२४५			६४	७१
कुलुवशाहा ...	१७६०	२००	२७८—२८०			१५७	२३१
कुपणी सरकार बहादर.	१८१६	२७	२८		१८१८	६७	७३
	१८१७	५२	५६			१५८	२३२
		५३	५७			१५९	२३३
		९३	१२५			१७९	२५४
		१७	१३१—१३२			१८०	२५६
		१०७	१५१			१८१	२५८
		१०८	१५३		१८२०	१९२	२६५
		१२८	१८८	केशवदास बापु	१८१७	८६	११०
	१८१८	६२	६८	केशवराव महाडीक.	१८१६	१२६	१८४
		११०	१५७		१८१७	१३४	१९७
	१११	१५९—१६०		केशवराव बाजी,	१८१४	७१	८३
	११२	१६१			१८१७	१०९	१५६

व्यक्तिविशेष	वर्ग	लेखांक.	पृष्ठ	व्यक्तिविशेष	वर्ग	लेखांक.	पृष्ठ.
केदार भंगल,	१८१९	२१४	६०३	गणपतराय गमुनाथ बटनगरवाले,			
तोटेवाले,	१८१६	६३	७०		१८१६	२३	२५
		६४	७१		१८१७	४८	५१
केरकर गगनायगम,	१८१८	२०९	२९५		१३१		१९१
		२१६	३००		१३५		१९७
केरकर गिठाजी बलार,	१८१८	५५	६०	गंगाधर विठ्ठल मंदोगरवाले,			
कानगराव वाळे,	१८१९	२१४	३०५		१८१७	१०	१०
कानगरावबाबा केडिंग,	१८१७	१६८	२४३			२८	२९
कानाजी लमट मोदरेकर						४८	५१
	१८१७	१२८	१८७			१२९	१८८
	१८१८	११३	१६७			१४०	२०५
कानाजीपत सुखगार,	१८४७	२१८	३११			१६७	२४२
					१८१९	१८३	२६०
	ख			गवाकर टेसुस,	१८१९	१८६	२६२
म्यालीराम,	१८१८	१७७	२५३	गायकवाट,	१८१७	५२	५६
गुजालनंद अबागम	१८१९	२१४	३०३			८३	१०५
गंडुजी वासुदे,	१८१९	१८०	२६२			९३	१२७
इंदोराव बलार,	१८१६	१५८	२३२			१२८	१८८
	१८१७	१३१	१९१			१३२	१९४
		१३९	२४३		१८१८	५५	६०
		१४१	२०६			११०	१५७
	१८१८	१४२	२०९			११४	१६८
रंडो राजाराम,	१८१९	१८९	२६४	गायकवाट अन्नपूर्णाबाई	१८१६	१६	१८
रंडोपंत कामगीवाले,	१८४७	२१८	३११		१८१७	१२७	१८६
					१८१८	१४७	२१८
	ग			" गहिनाबाई	१८१४	६९	७६—७९
गकारनामक,	१८१७	१०३	१४०			७०	८०—८१
गजरे,	१८१७	१०४	१४३			७१	८३
गणेश समाजी,	१८१६	२३	२४			७२	८४
गणपतराय बीवान,	१८१८	१८१	२५९		१८१६	१५	१५—१६
गणपतरावजी,	१८१६	१६१	२३६			१६	१७
	१८१७	१६२	२३९			७४	८८
		१६८	२४३		१८१७	१७	१८
		१७०	२४४				

व्यक्तिविशेष	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ
गायकवाड गहिनाबाई.	१८	२०	
	२०	२२	
	४४	४७	
	४५	४८	
	४६	५०	
	६०	६६	
	७९	९९	
	८०	१०१—१०२	
	८२	१०४	
	८४	१०८	
	८५	१०९	
	८८	१३१	
	९०	११८	
	९१	१२३	
	९९	१३४	
	१०२	१३७	
	१३४	१९६	
	१८१८	१९	२१
		५७	६४
	१११	१५९	
	१८१९	११	११
		१२	१२
	१२०	१७६	
	२१४	३०३	
" गणपतराव सावखेडवाले,			
	१८१८	१४७	२१८
" गोविंदराव, १८१७	९२	१२४	
	९३	१२६	
	१८१८	२०८	२९४
" फतेसिंग	१८१४	६९	७९
	१८१६	१६	१७
	१८१७	१०३	१४१
	१८१८	२०	२०

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
गायकवाड फतेसिंग.	५५		६२
	११४		१६७
	१४२		२०८
	१४३		२११
	१४७		२१७
गिरमाजी देवराव.	१८१७	१०	१०
गुलाबखान जसादार.	१८१६	२६	२७—२८
	१८१८	५९	६६
		१४८	२१९
	१८१९	१८३	२६०
		१८४	२६१
		१८६	२६२
गोखले बापू.	१८१८	१७५	२५०
गोपालभट्ट गुरजर.	१८२१	१९३	२६६
गोसावी महाराज.	१८१८	२०९	२९५
		२१३	३००
गोरनर लडसाहब.	१८१७	१०३	१४२
		१०४	१४५
		१०७	१५१
	१८१८	५८	६५
		१४३	२११
		१४५	२१५—२१६
		१४६	२१७
		१४९	२२१
		१५०	२२३
		१५१	२२६
		१७४	२४८—२४९
		१७७	२५३
		२१३	३०२
	१८४७	२१५	३१०—३१६
गोविंद कृष्ण काळे.	१८१७	१०३	१४२
गोविंद गोपाळ [वकील]	१८०७	१	१
	१८१७	४८	५२

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
	१४१		२०७
	१८१९	२१४	३०९
गोविंद नार्क नवलकर.			
	१८१९	२१४	३०४
गोविंदराव भगवत फण्णीस.			
	१८१९	२१५	३०६
गोंडवण देशवाल.	१८१७	१०३	१४०
गंगाराम फोडरी.	१८१८	१४९	२२१
गंगाधर घाडगी.	१८१६	१२४	१८१
	१८१७	९२	१२५
	१०३		१३८
च			
चन्द्रधन अंबाराम.	१८१४	३	६
चिटणीस.	१८१८	११८	१७५
चिमणासाहेब.	१८१८	१७८	२५४
चोमाजी.	१८१८	११५	१७०
चंद्रभाऊ.	१८१८	१७४	२४७—२४८
छ			
छत्रपती.	१८१७	१०४	१४४
छत्रपती शाहुराजे.	१८१८	२०७	२९०
	२०८		२९१
छत्रसिंग जाट.	१८४७	२१८	३०९—३१५
छत्रेन्द्र भारकर.	१८१९	२१४	३०४
ज			
जनोभाऊ.	१८२१	१९३	२६७
	१९५		३७०
जयाजी बाजी मोहिते.	१८१८	६२	६९
	१८२२	१९८	२७३
जयवर.	१८१६	१२५	१८३
	१८१८	५४	५८
	५६		६३
जानराव महाशिक.	१८१७	१६९	२४३
जयसिंग [आज].	१८१८	५५	६१

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
	१८१९	१२	१२
जिवाजी बहीरव नाडकर.			
	१८१६	६३	७०
		६४	७१
	१५७		२३०
	१५८		२३१
	१५९		२३२
	१८१८	५६	६४
		५८	६५
		६१	६७
	११४		१६७
	११७		१७२
	१४९		२०८
	१८१८	१४३	२११
	१४४	२१२—२१३	
	१४८		२१९
	१७४		२४८
	१७५		२४९
	१७९	२५४—२५५	
	१८०		२५७
	१८१		२५८
	१८१९	१२०	१७७
जेसिंग खेची.	१८१७	१२९	१८९
जयसिंग भाऊ हुजरे.	१८१९	२१५	३०६
झ			
झासीवाले सिधराव हरी	१७१७	४६	५०
		४७	५०
	९१		१२०
	९४		१२९
	९७		१३२
	१०२		१३६
	१०७		१५१
	१२४		१६६

व्यक्तिविशेष	वर्ष	लेखांक.	पृष्ठ.
	१८२०	९०	११६—११९
	१८४७	२१८	३१७
झाझीकर गोपाळराव भाऊ.	१८१७	९२	१२४
		१३४	१९६
	१८१८	२०८	२९४
	१८२१	१९७	२७१
ठ			
ठकाबाई डेंगळे.	१८१८	१८०	२५६—२५७
त			
तात्या आळेकर.	१८१७	६६	७२—७३
तात्या नागोठणेकर.	१८१९	१२०	१७७
तिसया गोसावी.	१८१८	२०१	२८२
द			
दयाराम आत्माराम	१८१७	१०६	१४९
दयेशिंपा.	१८१७	१७१	२४५
दाजीबा चिटणीस.	१८१९	१८३	२६१
		२१५	३०६
दाजीबा पोतनीस	१८१८	२०५	२८७
दाभाळे [सेनापती].	१८१७	९४	१२८—१२९
	१८१९	१२०	१७७
	१८२१	१९४	२६७—२६८
	१९५—१९६		२७०
	१८२३	१९८	२७३
	१८१८	२०८	२९१
दामोदरदास परशाराम भारवाडी	१८१७	१३५	१९८
		१६२	२३८
		१६३	२३९
दिघे अमृतराव महादेव	१८१८	१७२	२४५
,, अमृतराव विठळ	१८१७	४८	५१
		१३१	१९३
		१३२	१९४
		१३५	१९८

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
दिघे अमृतराव विठळ	१३६		१९९
	१८१८	५५	६२
	१४२	२०७—२०८	
	१५१		२२६
	१७४		२४७
	१७७		२५३
,, बापुजी रघुनाथ.	१८१६	१५	१५
		१६	१७
		२४	२६
		२६	२७—२८
		३५	३७
		३७	४०
		४०	४३
		४१	४४
		४२	४६
		४३	४६
		७४	८८
		७५	९२
		७६	९३
		७८	९८
		१२४	१७९
		१२५	१८१
		१५६	२२९
		१५७	२३०
		१५८	२३२
		१५९	२३४
		१६१	२३७
	१८१७	१०	१०
		२८	९२
		४५	४८
		४६	४९
		४८	५२
		५०	५४

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
दिपे बापुजी रघुनाथ.	५१	५५		दिपे बापुजी रघुनाथ.	६६	७३	
	५२	५५			१११	१६०	
	८२	१०५			११२	१६२	
	८८	११३			११३	१६६	
	९०	११८			११८	१७३	
	९५	१३०			१४२	२०७	
	९८	१३३			१४३	२११	
	१०१	१३५			१४४	२१२	
	१०३	१३७			१४५	२१३	
	१०६	१४७			१४८	२१९	
	१०७ १५०—१५१				१४९	२२०	
	१०९	१५४			१५०	२२३	
	१२८	१८६			१५१	२२४	
	१२९	१८८			१७३	२४६	
	१३१	१९१			१७४ २४७—२४९		
	१३२	१९३			१७९	२५५	
	१३३	१९४			१८१	२५८	
	१३५	१९७			१८२	२६०	
	१३६	१९८			१८१९ १२० १७६—१७७		
	१३७	१९९			१५२	२२७	
	१३८	२०१			१५३	२२७	
	१३९	२०२			१९०	२६५	
	१४०	२०४			१८२२ १५४	२२८	
	१६३	२३९	दक्षितपुत्र.	१८१८	५५	६०	
	१६७	२४२	दक्षितयाबा.	१८१६	१६१	२३७	
	१७०	२४४	दक्षित मोरोसा.	१८१७	१०३	१३८	
१८१८	५४	५८	देवकरण जोशी.	१७८४	२०२	२८५	
	५५	६२	दोलतविजय जटी.	२१६	३०७		
	५६	६३					
	५८	६५					
	५९	६६	घ				
	६१	६७	बाकजी दादाजी पातेणा. १८१६	७४	९०		
	६२	६८		१२४	१८१		
				१२५	१८३		

व्यक्तिविशेष,	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष	वर्ष	लेखांक.	पृष्ठ
न				पवार आनंदराव दुसरे.	१८१८	१४३	२१२
नगरकर.	१०१	१३५			१४९	२२१	
नथो भिकाजी.	१८१४ ६९	५५—७६			१८१८ २०८	२९२	
	१८१७ १६६	२४१		॥ कृष्णराव जिवाजी	१८८४ २०२	२८२	
नवाब लखनौ.	१८१७ १०३	१४०			१८१८ २०६ २८८—२९०		
नरसिंगराव सदाशिव नवलेकर.				॥ खंडेराव.	१७६२ २०१	२८०	
	१८४७ २१८	३१७			१८१७ ९३	१२६	
नाइकजी भावे.	१८१७ १६३	२३९			१८१८ २०६	२८८	
	१८२१ १९३	२६७			२०८	२९३	
नगेश्वरभट्ट डैकणे.	१८१८ १७५	२५१		॥ गहिनाबाई.	१८०७ २	५	
नागे कृष्ण	१८४७ २१८	३११			१८१० १३	१३	
नारोवा नाईक बलनगरकर.					१८१६ २४	२६	
	१८१८ १८१	२५९			४०	४३	
नारोपंत वापु	१८१९ २१५	३०६			१८१७ ९३	१२७	
निजाम.	१८१७ १०३	१३९		॥ गोविंदराव.	१७६२ २०१	२८२	
निपाणकर.	१८१८ १८०	२५६—२५७		॥ सुकोजी देवासकर	१८१८ १४३	२१२	
निंबाळकर	१८४७ २१८	३११			२०६ २८८—२९०		
निंबाळकर सहिपतराव.	१८१८ १२२	१७८			११९ १९०	२६४	
	२१६	३०७		॥ देवासकर.	१८१७ १२९	१८९	
नीलकंठरावजी.	१८१७ १६५	२४१			१८१८ १४९	२२२	
नीलकंठ महादेव	१७६२ २०१	२८२			२१३	३००	
प				॥ बळवंतराव.	१८१८ २१३	२९९	
यदवर्धन.	१८१७ १०३	१४२		॥ मुरारराव.	१८१६ २४	२५	
पदमसिंग.	१८१७ १७१	२४५			३२	३३	
पवार आनंदराव [पहिले].	२०६ २८८—२९०				३३	३४	
	२०८ २९१—२९३				३५	३७	
॥ आनंदराव दुसरे.	१७८४ २०२	२८२			३९	४१	
	१८०७ १	१—४			४०	४३	
	२	५			७३	८५	
	१८१४ ३	५—६			७४	८८	
	१८१६				७६	९३	
	३४	३६			७७	९६	
	१८१७ ९३	१२६			१२३	१७९	

व्यक्तिविशेष.	वर्ष	लेखांक	पृष्ठ.
पवार मुरारराव	१९६		२३०
	१६१		२३६
	१८१७	४४	४७
	९३-१२६-१२७		
	१८१८	२०९	२९५
१, मैनाबाई [दुर्गाबाई]	१८०७	२	५
	१८१४	६९	७५-७९
		७०	८०-८१
		७१	८३
		७२	८४
	१८१६	१५	१५-१६
		३२	३३
		३३	३४
		३४	३६
		३५	३७
		३६	३८
		३७	३९
		३८	४०
		३९	४१
		४०	४२
		४१	४४
		४२	४५
		४३	४६
		७३	८५
		७४	८८
	१८१७	१८	२०
		४४	४७
		४५	४८
		४६	४९
		४७	५०
		४८	५१
		४९	५२
		५०	५३

व्यक्तिविशेष.	वर्ष	लेखांक.	पृष्ठ
पवार मैनाबाई.		५१	५५
		५२	५५
		५३	५७
	९०	११७-११८	
	९२	१२५	
	९३	१२६-१२७	
	१०२	१३६	
	१३२	१९४	
	१४०	२०४	
	१४१	२०७	
	१८१८	५४	५७
		५५	६०
		५६	६३
		५७	६४
		५८	६५
		५९	६६
		६१	६७
		६२	६८
	१११	१६०	
	११३	१६६	
	११४	१६८	
	११९	१७६	
	१४३	२११	
	१४९	२२१	
	१८२	२६०	
	१८१९	१२०	१७७
		१८८	२६३
		१९०	२६५
	१८२१	१९४	२६८
	१८१८	११९	१७६
१, यशवंतराव.		२०६	२८८-२९०
		२०८	२९१
१, रामचंद्रराव.	१८१०	१३	११

व्यक्तिविशेष,	वर्ष, लेखांक,	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष,	वर्ष, लेखांक	पृष्ठ.
पवार रामचंद्रराव	१४	१४		२१३	२९९
	१८१६ २१	२३	परभुदास सेठ,	१८१७ ८५	१०९
	२२	२४	पाटणकर,	१८१७ १३१	१९२
	२३	२४	पाटणकर आवासाहेब,	१९८	२७२
	२४	२५		१८२२ १९८	२७३
	२५	२६	,, दारकोजीराव,	१८२२ १९८	२७३
	२६	२७	,, यशवंतराव,	१८१७ १७	१८
	२७	२८		२१७	३०८
	२०३	२८५	पाणशे,	१८१८ १७५	२५०
१८१७ ४	७			१७६	२५१
	५	६	पापह [Popham],	१८४७ २१८ ३१२—३१६	
	६	७	पारख गोकुल,	१८१४ ६९	७८
	७	८		७१	८२—८३
	१०	१०		१८१६ १५	१५
	२८	२९		१६	१७
१८१८ २९	३०			२४	२६
	१४८	२१९		३२	३३
	१७५	२५०		३३	३४
	२०८	२९२		३३	३५
	२१३	२९९		३४	३६
१८१९ १२०	१७७			३५	३७
	२१४	३०३		३६	३८
१८२२ ३१	३२			३७	३९
१७६२ २०१	२८०			३९	४१
१८१६ २४	२६			४०	४२
	६३	६९		४१	४४
	६४	७१		४२	४५
	६५	७२		४३	४६
	६६	७२		७३	८५
	१५७	२३१		७४	८७—९१
	१५८	२३२		७५	९१—९२
१८१८ ६७	७३			८९	११५
१८० २५७—२५८				७६	९२—९४

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
पारख गोकुल	७७	९५—९७	
	७८	९८	
	१२५	१८२—१८३	
	१२६	१८४—१८५	
	१५९	२३३	
	१६०	२३४	
	१६१	२३५	
१८१७	१७	१८—१९	
	१८	२०	
	४४	४७	
	४५	४८	
	४६	४९—५०	
	४९	५२	
	५०	५४	
	५२	५६	
	५३	५७	
	६५	७३	
	७३	८४	
	७९	१००	
	८०	१०१	
	८१	१०३	
	८२	१०४	
	८३	१०५	
	८४	१०७—१०८	
	८५	१०८—१०९	
	८६	१०९—११०	
	८७	१११	
	८८	११३	
	८९	११४—११६	
	९०	११६—११९	
	९१	१२०—१२२	
	१०१	१३५	
	१०५	१४६	

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
पारख गोकुल	१०९	१५५	
	१२८	१८६	
	१२९	१८८	
	१३०	१९०	
	१३१	१९२	
	१३३	१९५	
	१३४	१९७	
	१३७	२००	
	१३८	२०१	
	१७१	२४५	
१८१८	५५	६२	
	११०	१५७	
	११२	१६१—१६३	
	११३	१६४—१६६	
	११४	१६८	
	११६	१७०	
	१२४	१८०—१८१	
	१४४	२१३	
	१७९	२५४	
१८१९	२१४	३०३	
	२१६	३०७	
१८२२	१९८	२७६	
	१९९	२७४	
१८१७	४६	४९	
	८०	१०२	
	८८	११४	
	८९	११६	
	१३३	१९४	
१८१९	२१४	३०४	
१८१६	१५	१६	
१८१७	८९	११५	
	९०	११७—११८	
	१३७	२०१	

॥ बाळामाई.

॥ किशोर.

॥ नरोत्तम.

व्यक्तिविशेष	वर्ष, लेखांक,	पृष्ठ.
पारस कुलकर्ण.	१८१९ २१४	३०३
" भिक्रामचरण.	१८१९ २१४	३०४
पाकर [Palmer].	१८४७ २१८	३१७
पिराजी हुजरे.	१८१४ ६९	७८
पुतासाई कान्हा	१८१९ १८९	२६४
पुराणिक सदाशिवभट.	१८१४ ६९	७८
	१८१७ ५९	५६
	९०	११८
	९८	११३
	१०७	१५२
	१८१८ ५४	५९
	५५	६२
	११०	१५७
	११९	१६२
	१४२	२०७
	१४५	२१५
	१४६	२१७
	१४९	२२१
	१५०	२२४
	१७३	२४६
	१८१९ १५२	२२७
	१८२१ १९४	२६८
पुरंदरे.	१८१८ १७५	२५०
पेचवे.	१८०७ १	३
	१८१८ २०८ २९१—२९३	
पेचवे नानासाहेब.	१७६० २०० २७५—१७८	
" बाजीराव खुलस.	१८१८ १४४	२१२
	१४७	२१८
	१४९	२२०
	१५०	२२३
	१७५	२५०
	१७६	२५१
	१७८	२५४

व्यक्तिविशेष	वर्ष, लेखांक.	पृष्ठ.
	२०६	२८८
	१८२१ १९४	३६८
" रामोबा दादा.	१८४७ २१८ ३०९—३१७	
" भाऊसाहेब.	१७६० २००	२७५
" साधनराव बलाळ	१८१८ २०६	२८८
" सवाई साधनराव.	१८४७ २१८	३०९
पेंडारी.	१८१४ ६९	७५—७९
	१८१६ २७	२८
	१५७	२३१
	१८१७ ५३	५७
	८२	१०४
	९०	११८
	१०१	१३५
	१०५	१४६
	१०६	१४८
	१०७	१५१
	१०९	१५५
	११६	१७१
	१२७	१८६
	१८१८ ५४	५८
	५६	६३
	१४५	२१४
	२१८	२११
" अमीरखां.	१८१७ १०३	१४०
" क(ग)झरखां.	१८१८ ११५	१७०
" करीमखां.	१८१७ १०३	१४०
" गायदारखान.	१८१७ ६	७
	१९६	२४१
मेमानंद साई	१८१७ १७	१९
	४४	४७
	६०	६६
	८४	१०८
	८५	१०६

व्यक्तिविशेष.	वर्ग.	लेखांक	कुल.	व्यक्तिविशेष	वर्ग.	लेखांक	कुल.
प्रेमलोक भार्गव.	८६	११०	११०	प्रेमलोक भार्गव.	८६	११०	११०
	८६	१११	१११		८६	१११	१११
	८६	११२	११२		८६	११२	११२
	९०	११६	११६		९०	११६	११६
गोविन्द बल्लभ पंत.							
१८१८ १४६	२१०						
फ							
पराधीन [French]. १८१८ ५५	६०						
चिन्तनी.	१८४३ २१८	११५					
अनघे अनामार्ग.	१८१८ ८६	११०					
	१८१८ ११९	११५					
	१३०	११०					
" नारायणराव सीताराम.							
१८१९ २१४	२०५						
" रघुनाथ गडिपन. १८१४ ६९	७९						
	७१	८३					
	७९	८४					
१८१६ ५४	८७						
	७९	९१					
	७६	९४					
	७८	९८					
	१२५	१८२					
१८१७ १८	८०						
	४४	४०					
	४६	४२					
	४७	४३					
	४९	४५					
	४९	४५					
	८३	१०३					
	८४	१०४					
	८५	१०५					
	८६	१०६					
	८८	१०८					
	९०	११०					

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
फणसे सीताराम रावजी	१२५	१८२		बळवंतराव गोपाळ.	७४	८९—९११	
	२०३	२८६			७८	९८	
१८१७					१२३	१७९	
	५२	५६			१५६	२३०	
	८०	१०१			१६१	२३८	
	८२	१०३		१८१७	१०७	१५०	
	८३	१०५		१८१८	११४	१६९	
	८६	११०			११७	१७१	
	८७	१११			११८	१७३	
	८९	११४			१२२	१७८	
	९२	१२४			१८१९	२१५	३०६
	९३	१२५		बळवंतराव महिपत	१८१०	१३	१४
	१३०	१९०		बाकानेरवाले,	१८१६	३७	४०
	१६५	२४१		बाजी अणाचे बंधू	१८१६	१६१	२३५
१८१८	१११	१६०		बापुखान दंडी	१८१९	११	१
	११८	१७४		बापु जुनीकर.	१८१७	१६५	२४१
	१२१	१७७		बापुसाई.	१८१७	८५	१०९
	१४३	२११			८६	११०	
	१४५	२१४		बापु रामचंद्र.	१८१६	१२६	१८५
	१४९	२००			१८१७	१३१	१९१
	२०८	२९४		बापुजीराव	१८१६	१५९	२३३
१८१९	२१४	३०३		बापु सरमंडळ	१८१७	१२९	१८८
फाळके माधवराव.	१८४७	३११		बापुसाहेब चिटणीस	१८१७	१०९	१५६
„ हेबतराव.	२१८	३११			१८१८	११८	१७५
ब					१८१९	१८४	२६१
बडोदेकर.	१८१६	३५		बाबा सुभे	१८१७	१२८	१८७
बयाजी केशव	१८१८	६४		बाबाजी फडणीस.	१८१८	१७९	२५५
बया (बाकण कराची बहीण).				बाबुराव खानविलकर.	१८१९	२१४	३०५
	१८१६	२३४		बाबुराव पाडुरंग	१८४७	२१८	३११
	१८२०	२६६		बालाजी बापुजी	१८१७	१२९	१८८
बहिरजी जगताप.	१८४७	३११		बालटण	१८१८	१११	१५९
बळवंतराव गोपाळ वकील				बाळाराव दिवाण,	१८४७	२१८	३११
	१८१६	८६		बाळाराम आगरवाले.	१८१०	१४	१४

व्यक्तिविशेष,	वर्ष,	लेखांक	पृष्ठ.
	१८१७	६६	७३
		६८	७४
बाळाजीपंत रिंगणोदवाले	१८१७	१३१	१९१
बाळाबाई शितीले,	१८१९	१८८	२६३
बाहुधान	१७६०	२००	२७७
बालेंभट वैद्य.	१८१६	१६१	२३८
ब्रिजमान मनसारांम सेठ	१८१८	१७६	२५२
बुंदेले,	१८४७	२१८	३१७
म			
भगवंतराव भरल,	१८१९	१८८	२६३
भगवानराव.	१८१६	१५९	२३३
भरतपुरकर जाट,	१८१७	१०३	१४०
भाऊ वैद्य.	१८१८	२०	२२
		६१	६७
भाऊसाहेब	१८१८	१४७	२१८
भिकाजी मन्हार.	१८१६	१५८	२३२
	१८१८	१७३	२४६
		१७५	२५०
	१८१९	१८३	२६०
		१८४	२६१
		१८५	२६१
भिमराव बापु नाथवाले.	१८१९	२१५	३०६
भिमाबाई घुली.	१८१६	१२६	१८५
	१८१७	१२९	१८९
		१३१	१९१
		१४१	२०६
		१७४	२४८
	१८१९	१९०	२६४
सीकनदास मल्लखवंद.	१८१७	१७१	२४५
मोसले नागपुरकर	१८१७	१०३	१३९
		११६	१७१
	१८१८	१८१	२५८

व्यक्तिविशेष	वर्ष,	लेखांक.	पृष्ठ
म			
मकडालण (Macdonald).			
	१८१८	५९	६६
		६१	६७
	१४८		२१९
	१४९		२२०
	१५०		२२३
	१८१		२५८
	२०४		२८६
मथुरादास.	१८१७	८५	१०९
मलका जमानी	१७६०	२००	२७६
मायाजी लांडगे.	१८२१	१९४	२६७
		१९५	२६८
मालकम [Malcolm]	१८१७	१०३	१३९
	१८१८	५४	५८
		५५	६०—६१
		५६	६३
		५८	६५
		६१	६७
		६२	६८
	११०		१५७
	११३		१६४
	११४	१६७—१६८	
	११५		१७०
	११७		१७२
	१४२		२१०
	१४३		२११
	१४५		२१३
	१४७		२१८
	१४८		२१९
	१४९		२२०
	१५०		२२४
	१५१		२२६

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	ले.ंक.	पृष्ठ.
मालकम [Malcolm].	१७४		२४८	यशवंतराव खानविलकर	१८१४	६९	७५—७७
	१७५		२५०			७०	८२
	१७९		२५४		१८१८	१७४	२४८
	१८०		२५७		१८१९	२१४	३०५
	१८१		२५८	यशवंतराव रामाजी	१८१९	२१४	३०५
१८१९ १५२		२२७		येसा भिकाजी विठ्ठल.	१८४७	२१८	३११
१८२१ १५४		२२८					
मीर कमालुद्दीन.	१८१७	१०७	१५२	र			
	१८९		१५५	रघुनाथ भट.	१८१६	१६१	२३७
१८१८ ५५		६०		रघोपत	१८१६	१६१	२३८
	११०		१५७	रणजीतसींग	१८१७	१०३	१४
	१७६		२५१	रतनजी भाई.	१८१७	१३९	२०२
	१७७		२५३			१६२	२३८
	१८०		२७५			१६३	२३९
						१६४	२४०
मीर सर्फराजभली.	१८१८	१११	१५९	रणछोडजी राय.	१८१६	१६	१७
सुकुंदराव कृष्ण.	१८१४	६९	७५—७६	रवलोजी घाटगे.	१८४७	२१८	३११—३१५
	१८१७	१६९	२४३	राधोगडवाले.	१८१७	१२९	१८८
मुसाफर.	१८१७	४८	५२			१३०	१९०
	९०		११७	राजेश्वरभट.		२१६	३०७
	१०८		१५३	राजेखां भाई.		२१८	३११—३१२
	१३१		१९१	रामचंद्रपंत अण्णा.	१८१६	२२	२४
	१३६		१९९	रामचंद्र केराव.	१७८४	२०२	२८२
	१४१		२०३	रामचंद्रराव मैयाजी.	१८२९	१९८	२७३
१८१८ १४५		२१४		रामचंद्र भास्कर.	१८१९	२१५	३०६
	१५१		२२५	रामराव माधवराव इंदानकरे.	१८१९	१८८	२६३
मैराळ नारायण.	१८१८	११८	१५५	रामरावबाबा.	१८१४	७२	८४
मैराळपंत साहेबवाले.	१८१९	२१५	३०६	रामराव आबा शिकेनवीस.			
मोहम्मदसिंग टाकवाले.	१८१७	१६२	२३८		१८१६	१५५	२२९
		१६३	२३९			१५८	२३२
		१६४	२४०			१६०	२३४
मोताजी धोरात.	१८४७	२१८	३११			१६१	२३७
मोतीरामजी.	१८१६	१६१	२३६	रामजीन.	१८१४	६९	७५
	१८१९	२१४	३०४		१८१७	१०	१०
					१८१८	५५	६०

व्यक्तिविशेष	वर्ष, लेखांक.	पृष्ठ
रामजी.	१८१६ १६१	२३८
रामदीन.	१४७	२१८
रामराय बिनराम.	१८१४ ३	५
रायाजी पाटील.	१८४७ २१८	३१२
रावजी बापुजी अमशेरकर	१८१६ १५९	२३३
	१८१७ १२७	१८५
रामराम ठमाले,	१८१९ १८८	२६३
रंगो महादेव	१८१७ ५०	५२
रंगिडे.	१८१६ १५८	२३२
	१८१४ १३३	१९५
	१६८	२४३
	१९९	२७४
	१८१८ १५१	२२८
छ		
	९८	१३३
लटूछा [Latouche].	१८२१ १९४	२६८
लाला जगजीवन.	१८१९ १८३	२६१
लालाजी रामचंद्र	१८१४ ३	६
लाला बस्तावरसीह	१८१९ २१४	३०५
लालाहाते,	१८१६ १६१	२३६
	१८१७ १२८	१८७
झ		
बाकणकर बालाजी लक्ष्मण.	१८१४ ६९	७५
	७०	८०
	७१	८२
	७२	८४
	१८१६ १५	१५
	१६	१७
	२१	२३
	२१	२३
	२३	२४
	२३	२५
	२४	२५

व्यक्तिविशेष.	वर्ष, लेखांक.	पृष्ठ.
बाकणकर बालाजी लक्ष्मण.	२६	२७
	३७	३८
	३२	३४
	३४	३५
	३५	३७
	३६	३८
	३७	३९
	३८	४०
	३९	४१
	४०	४२
	४१	४४
	४२	४५
	४३	४९
	६३	६९
	६४	७१
	७३	८६
	७४	८७
	७५	९१
	७६	९२
	७७	९४
	७८	९७
	१२२	१७८
	१२४	१७९
	१२५	१८१
	१५५	२२९
	१५७	२३०
	१५८	२३१
	१५९	२३२
	१८१७ १०	११
	१७	१८
	१८	२०
	४४	४०
	४५	४८

व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.	व्यक्तिविशेष.	वर्ष.	लेखांक.	पृष्ठ.
बाकणकर बालाजी लक्ष्मण	४६		४९	विठ्ठल गोविंद.	१८२२	१९८	२७३
	४७		५०			२१६	३०७
१८१८ १२०	१७३		१७३	विठ्ठल महादेव जोग,	१८१६	६३	७०
१२१	१७७		१७७			६४	७१
१२२	१७८		१७८		१८१८	५५	६२
१४२ २०७—२१०	२११		२११			१४३	३१२
१४३	२१२		२१२	विठ्ठल लाह	१८१९	२१४	३०५
१४४	२१३		२१३	विठ्ठली तावे	१८४७	२१८	३११
१४५ २१३—२१६	२१९		२१९	मिठोबा आणा.	१८१९	१८४	३६१
१४८	२२०		२२०			१८६	२६२
१४९	२२३		२२३	विप्र	१८१७	१०३	१३८
१५०	२२४		२२४	विसाजीपंत,	१८१८	५५	६१—६२
१५१ २२४—२२६	२४५		२४५	विश्वनाथ बाले.	१८१७	१७०	२४४
१७२	२४६		२४६	वेणीराम भूवर	१८१९	२१४	३०४
१७३	२४७		२४७	व्यासजी मोतीराम.	१८१७	१०६	२५४
१७४ २४७—२४८	२५१		२५१		१८१८	१७९	२५४
१७६	२५३		२५३	वृंदावनदास लाळा.	१८१२	१९८	२७३
१७८	२५४		२५४			२	७८
१७९	२५७		२५७	श्रीपतराव	१८१४	६९	२४८
१८०	१७६		१७६	(श्रीमंत) नानासाहेब.	१८१८	१७४	१७६
१८१९ १२०	२२७		२२७		१८१९	१२०	३११
१५३	२२७		२२७	शिंदे रवळोजी	१८४७	२१८	२७८
२१४	३०४		३०४	जनकोजी	१७६०	२००	२७७
२१६	३०६		३०६	दत्ताजी	१७६०	२००	१
१८२० १९२	२६६		२६६	दालतराव	१८०७	१	५
१८२२ ३०	३१		३१			२	५
३१	३२		३२		१८१४	३	१५
१५४	२२८		२२८		१८१६	१५	२६
१९८	२७२		२७२			२५	२८
१८१८ १७२	२४६		२४६			३७	३३
१८१६ १६०	२४४		२४४			३२	३७
१६१	२३७		२३७			३५	३८
१८२० १९२	२६६		२६६			३६	४१
१८१६ १९८	२३२		२३२			३८	४२
१६०	२३४		२३४			४०	४५
१६१	२३७		२३७			४२	८९
१८१७ १३७	२००		२००			७४	१८०
१६८	२४३		२४३			१२४	१८२
१८२१ १९४	२६७		२६७			१२५	२३४
१९६	२७०		२७०			१६०	

व्यक्तिविशेष,	वर्ष,	लेखांक,	पृष्ठ,	व्यक्तिविशेष,	वर्ष,	लेखांक,	पृष्ठ,
शिंदे दौलतराव	१८१७	४	६	शिंदे महादजी.	७६	१९	
		५	७		१८१७	७९	१००—१०१
		६	७		१८१८	२०८	२९३
		७	८		१८४७	२१८	३०९
		८	८	„ मिठोजी पिगोरीकर	१८४८	२१८	३११
		९	९	स			
	१८१७	१०	१०	सदाशिव कान्हेर,	१८१८	२०५	२८७
	२८	२९	२९	सदाशिव महार बक्षी,	१८४७	२१८	३११—३१७
		४९	५२	सद्गुणनहुसेन,	१८१८	१११	१६०
		८२	१०४	सादव कोल्हे,	१८१९	२१५	३०६
		८३	१०५	सामल बेचर,	१८१९	२१४	३०३
		८५	१०८	साहेबराय कायत,	१९९		२७४
		९१	१२०	सिकरद,	१८१८	१४९	२२०
		९९	१३४	सिवगिरबाबा महंत,	१८१६	१६०	२३५
	१३७	२००			१८१९	२१४	३०४
	१३९	२०२		स्मिथ [Smith],	१८१७	१०३	१३९
	१६६	२४१		स्मिकारवामक,	१८१७	१०३	१४०
	१६७	२४२		सुभानराव	१८१८	५५	६१
१८१८	५५	६१		संतोकराम हरचंद	१८१७	१३५	१९८
	५८	६५				१६२	२३८
	१४३	२११				१६३	२३९
	१४४	२१३				१६४	२४०
	१४७	२१८			१८१९	२१४	३०४
	५१०	२९५		सुंदर मेहता,	१८१६	७४	८८
	२११	२९७			१८१७	८९	११५
	२१३	३००				९०	११७
	२१७	३०९			१८१९	२१४	३०३
१८१९	११	११		ह			
	१२	१२		हरिभक्ति	१८१७	१७	१९
	१८२१	१९५	२६८	हरिसिंग विमणसिंग,	१८१९	११४	३०५
„ धारराव,	१८४७	२१८	३११	हिरसा जमादार,	१८१४	३	५
„ बापुजी,	१८१८	२०९	२९५	डोल्कर अहिल्याबाई	१८४७	२१८	३१०
		२१३	३००	„ तुळसाबाई	१८१०	१४	१४
„ बायजाबाई,	१८१६	३२	३३	„ मल्हारराव योगे	१७६०	२००	२८०
		३८	४०	„ मल्हारराव दुसरे	१८१७	९	९
		४०	४४	„ यशवंतराव	१८१०	१३	१३
„ भगीरथराव,	१८४७	२१८	३११	„ काढाबाई	१८१०	१४	१४
„ महादजी,	१७८४	२०३	२८३		१८१७	६६	७३
	१८१६	७४	८९				

स्थलसूची.

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष	लेखांक	पृष्ठ.
अजमेर.	अ	२५७	आंतरवली.	२०१	२८१
अमरावती.	१८०	१३७	आंबे.	२१३	३०२
	१०२	१८७		२०१	२८०
	१२८	२०२		२१३	३०१
	१३९	२०६	इ.	१	३
	१४१	२०९	इंदगड.	४८	५२
	१४२	२११		१०८	१५३
	१४३	२१५		११९	१७६
	१५१	२७२		१४९	२२०
	१९८	३०९		२०६	२८९
	२१७	२१४		२०८	२९२
गलीमोहन.	१४५	३००		२११	२९६
	२१३	२५०		२१२	२९८
अकौरी (अहीरगड).	१७५	२५९	इंदप्रस्थ.	२१३	३०१
	१८१	११	इंदुर.	१०४	१४२
आगर.	आ	११		५५	६१
	११९	१७६		१४४	२१३
	१४९	२२०		१७२	२४५
	१५१	२६४	उ		६
	२०५	२८७	उजेन (अवंतिका).	१७	१९
	२०६	२९०		२४	२५
	२११	२९६		३५	३७
	२१२	२९८		४०	४३
	२१८	२९८		४५	४८
	२१८	३१७		५४	५८
	२०१	२८१		८५	१०९
आगरे.	१०७	१५२		११७	१७२
आवीत.		१९४			
आमदाबाद.					

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
उजेन (अर्वातिका).	१२०	१७६	कवठे (तापो पवल).	२०६	२८९
	१२५	१८३		२११	२९६
	१२६	१८४		२१३	३०२
	१३९	२०२	कन्हाड.	८२	१०४
	१४०	२०४	कराज्या.	५१	५५
	१४३	२११		१२९	१८८
	१५७	२३०	कत्याण.	१२५	१८६
	१६१	२३५	कवठे.	११३	३०२
	१६८	२४२	काछी बडोदा		
	१७४	२४८	कानपूर.	२१८	३१६
	१८८	२६३	कानसगाव.	२१३	३०१
	१९३	२६६	कायनवेडे.	२०१	२८१
	२१६	३०७	कालपी.	११६	२७१
	२१८	३१०	कासी.	११६	१७१
उडावद.	१३७	१९९		१७६	२५१
उदेपूर (मेवाळ)	१४	१४	कान्हेगाव.	२०१	२८१
	१४९	२२१	किरवाड.	२०६	२९०
उदेपूर राजपूर	११०	१५७		२१३	३०१
	११३	१६२	किछूर.	१५६	२३०
				१६१	२३६
क			कुमरी नदी.	२१८	३१४
कडोद.	१२९	१८९	कुशालगढ.	५५	६२
कथली.	१७५	२५०		१७२	२४५
कनवाडा	५०	५४		२४	२५
कर्नाटक.	८२	१०४	कुक्षी.	४८	५२
	१३२	१९४		९०	११८
करनगांव (दक्षिण).	२०६	२९०		१०८	१५३
	२१२	३०२		११०	१५७
कलकत्ता.	९१	१२१		१२१	१५१
	९९	१२५		१३५	१९८
	९७	१३२		१३६	१९९
	९८	१३३		१४५	२१४
	२१८	३१०		१४९	२२१
कलिंगदेश	१०३	१४२		१५१	२२५
कवठे (तापो पवल).	१४५	२१६			

स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
१.	१५५	२२९	कोटा.	१८७	२६३
	१६१	२३७		२०२	२८२
	१९०	२६४		२०३	२८५
	२०६	२८८		२०६	२८८
	२११	२९६		२०९	२९५
	२१२	२९७		२११	२९६
	२१३	२९९		२१३	३००
रहे.	२०६	२८९	कोडील,	२०१	२८१
खर.	२४	२५	कोदूल,	२१३	३०१
	५५	६१	कोयडे.	२०६	२८९
	१७२	२४५	कोरगांव.	२०१	२८१
कोंकण,	८२	१०४	कोरेगांव.	१२७	१८६
	१०१	१३५	कोरेगांव कानकोट.	२०१	२८२
	१२०	१७७		२१३	३०२
	१२७	१८६	कोहणें.	२०१	२८१
	१३२	१९३	ख		
	१४७	२१९	खरगोण.	१२९	१८८
	१८०	२५७		१४४	२१२
कोटा.	१	३		१७५	२४९
	१२	१२	खाचरोद.	१०	१०
	७७	९५		२८	२९
	८३	१०५		१२५	१८३
	८६	११०		१४६	२२०
	८७	१११		१६७	२४२
	९०	११८	खातोली.	१	३
	९१	१२३		४८	५२
	१०९	१५५		१०६	१५०
	११३	१६५		१०८	१५३
	१२५	१८३		११९	१७६
	१३१	१९३		१४९	२२०
	१३८	२०१		२०८	२९२
	१४५	२१४		२११	२९७
	१४९	२२०		२१२	२९९
	१५१	२२४		२१३	३०१

स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
खानदेश.	२०१	२८२	गौतमपुरा.	२४	२६
खैराबाद.	१४९	२९०	गंगातीर.	१९३	२६७
	१५१	२२४	गांगली.	१३३	१९५
	२०६	२८९		२१७	३०८
	२१३	३०१	घ		
खैरोद.	१६१	२३६	घोगे.	११८	१७४
ग			ख		
गढेमंडल.	११६	१७१	चाकण	२०१	२८१
गयाकोट.	११३	१६६	चासिसगाव.	२०१	२८२
गन्दाण.	२०१	१८२		२१३	३०१
गवाल्हेर.	२०	२२	चिखली.	१०१	१३५
	३७	३९	चितोली.	२०१	२८१
	१२४	१८०	चिचणी.	१२७	१८६
	१५२	२२७	चिचोली खर्द.	२०१	२८०
	१५४	२२८		२१३	३०१
	१६४	२३९	चिचोली शुरव.	२०१	२८०
	१६५	२४०	चिचोली बाग.	२०१	३०१
	१६६	२४१		२१३	३०१
	१६९	२४४	चंदनापुरी	२०१	२८०
	१८६	२६२		३१३	३०१
	२१५	३०६	चंद्रगागातीर	१०३	१३८
	२१६	३०६			
	२१८	३०९	छायेन.	१४९	२२०
	३९	७९		२१३	३०१
हुजराय.	१३४	१६६	ज		
	१४७	२१९	जगमनपुर.	२१८	३१७
	२०६	२८९	जनोब्जा	१२८	१८७
	२१३	३००	जयपुर.	१४९	२२१
	११३	१६६		२०८	२१३
गोदरे.	१६०	२३४	जातप.	२०१	२८०
	१०३	२५९	जावद.	५५	६०
गोहवण.	१८१	१०४	जिनहोडे.	२०१	२९०
	८२	३१०	जुनर.	२०६	१९४
गोवे.			जंझसर	१३२	
गोहद.					

स्थल विषय.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विषय.	लेखांक.	पृष्ठ.
जोधपुर.	१४९	२२१	हग (गंगराड).	२०५	२८७
जेहनाबाद.	२०६	२८९		२०६	२९०
				२१०	२९५
				२१३	२९९
झा	५४	५९		१३२	१९४
झकणावदा.	१६०	२३४	खबई.	१	३
झगडावदा.	१६१	२३६	डोगरपुर.	११२	१६२
	२४	२५		११३	१६६
झाबवा.	१२८	१८७		१४५	२१४
	१३१	१९३		१५१	२३४
	१५१	२२५		२०६	२८८
	१५०	२३४		२११	२९६
	१६१	२३६		२१३	३००
	११	११		२०६	२८८
तारुपाटण.	५४	५९	डोंगाळे.		
शालोद.	११३	१६६	त	१२७	१८६
	१६०	२३४	तारापुर.	१	२
	१६१	२३६	ताल (मंठावल).	९	९
	४७	५०		१४	१४
झासी.	४८	५२		१५	१६
	१०६	१४९		१८	२०
	१९३	२६७		५२	५६
	१९८	२७३		५४	५८
	२०८	२९४		५५	६१
	२०१	२८२		५६	६४
क्षोडगे.	२१३	३०१		५८	६५
				७४	८८
ड	५५	६१		९०	११८
हग (गंगराड).	६३	७०		१०५	१४६
	६४	७१		१०६	१४८
	११२	१६१		१०७	१५१
	१४५	२१४		१०८	१५३
	१४९	२२०		१०९	१५३
	१५१	२२४		११२	१६१
	१५७	२३१			

स्थल विशेष,	केसांक,	पृष्ठ.	स्थल विशेष,	केसांक,	पृष्ठ.
ताल (मंडावल),	११४	१६७	दिगठाण,	१२८	१८७
	११७	१७१		१२९	१८९
	११८	१७३		१३४	१९७
	११९	१७५		१५१	२२५
	१४५	२१४		१६०	२३४
	१४९	२२०		१६१	२३५
	१५१	२२४		१६९	२४३
	१५७	२३१		१८९	२६४
	२०५	२८७		१९८	२७२
	२०६	२८८	दिपगांव भट,	२०१	२८१
	२०८	२९२	दिली.	१८०	२५७
	२१०	२९५		२०८	२९३
	२११	२९७		२१८	३१७
तांबाघाट,	५४	५९	देऊर,	८२	१०४
	५५	६१	देपालपुर.	१५६	२३०
	१२९	१८९		१५७	२३१
तिगांव,	२०१	२८०		१७१	२४५
तिरलाकोट,	११७	२३०	देपुर.	००६	१८९
थ				२१३	३०१
थांदला.	१३६	१९८	देवरी.	१०९	१५६
द			देवास.	१९०	२६४
दत्तिगारा.	५५	६१		१९०	२६४
दसई.	१६१	२३६	देहेर.	२०१	२८०
दक्षिण प्रभाग (माहुली).	९८	१३३		२१३	३०१
	१०३	१३८	दोहद.	५४	५९
दांतली,	१०१	२८०		१०९	१५५
	२१३	३०१		११३	१६६
दापु.	२०१	२८१		१४१	२०७
	२१३	३०२		१६०	२३४
दायमाबाद,	२०१	२८०		१६१	२३६
	२१३	३०१	घ		
दिगठाण,	५५	६१	धरणगांव.	१४५	२१६
	१२५	१८३		२०६	२८९
	१२६	१८४		२१३	३०१

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक-	पृष्ठ.
धरमपुरी,	४५	४८	धार.	९०	११६
	१०८	१५३		९१	१२३
	१४५	२१४		९२	१२४
	१५१	२२५		९६	१३१
	१६०	२३५		९८	१३२
	२०६	२८८		१०५	१४६
	२११	२९६		१०७	१५१
	२१३	२९९		११०	१५७
घसे.	२०१	२८१		१११	१५८
धार,	३	६		११२	१६२
	१५	१५		११३	१६४
	१६	१७		११४	१६७
	१७	१९		११७	१७२
	१८	२०		११९	१७५
	१९	२१		१२३	१७९
	२०	२२		१२५	१८२
	२४	२५		१२३	१९४
	३१	३२		१३७	१९९
	४३	४६		१३९	२०२
	४४	४७		१४२	२०७
	४५	४८		१४५	२१४
	५०	५३		१५०	२२३
	५५	६१		१६६	२४१
	५८	६५		१७३	२४६
	६७	७३		१७४	२४८
	६९	७५		१७५	२५१
	७०	८१		१८०	२५७
	७४	८७		१८८	२६३
	७७	९७		१९८	२७३
	७९	९९		२०६	२८८
	८०	१०२		२१४	३०३
	८२	१०५		२१६	३०६
	८६	१०९	धारवाह.	१३२	१९४
	८९	११५	धारसीकेडा.	१७४	२४८

स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
धांदले.	१५१	२५६	नवसारी.	७८	९७
धारणगांव.	२१३	३०२		७९	१००
धूलकोट.	१८०	२५६		८२	१०३
न				८३	१०५
नगर.	१०१	१३५		९०	११६
	२०६	२८९		९२	१२५
नर्मदा (रेवा).	५५	६०		९४	१२८
	१२९	१८८		९८	१३३
	१४२	२१०		११२	१६२
	१८१	२५९		११३	१६६
नरवर.	२१८	३१६		११७	१७२
नवलाई (बलनगर).	३	६		११८	१७४
	१०	१०		१२४	१८१
	२८	२९		१२५	१८३
	१४१	२०६	नवसारी.	१२७	१८६
	१४९	२२०		१३७	२०१
	१५०	२२३	नागडा.	१२९	१८८
	१५६	२२९	नागपुर.	११६	१७०
	१६०	२३४	नागेश्वर.	५१	६०
	१६१	२३५	नागोठणे.	१२७	१८६
	१६४	२४०	नाथद्वार.	८४	१०८
	१६७	२४२		८५	१०९
	१६८	२४२	नावडी.	२१३	३०२
	१७०	२४४	नाशिक.	२०१	२८०
	१७१	२४५		२१३	३०२
	१७४	२४७	नालडा.	१४५	२१४
नवलाणा	१७१	२४५		१५३	२२७
नवसारी.	१६	१७		२०६	२८८
	४०	४३		२११	२९६
	५५	६२		२१२	२९८
	७४	९०	नालवडी	२०१	२८१
	७५	९२	निपाणी.	१८०	२५७
	७६	९३	निवहेडा.	५५	६०
	७७	९५	निबगाव भोगी करडे.	२१३	३०२

स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
नेमाह.	२४	२५	पुणे (मुख्यस्थल).	१७६	२५१
	३७	४७		१७८	२५४
	१२४	१८०		२०१	२८२
	१३१	१९१		२१८	३११
नेमासे.	२०६	२८८	पुससावली.	८२	१०४
बंदवणा,	१७७	२४४	पुष्पगाव.	१०४	१४४
नांदुर.	२०१	२८१	पेटलावद.	१३२	१९४
	५	१८६	पेज.	१५१	१२६
पनवेल.	१२७	२९२	पतापपुर.	१२७	१८६
पानिपत	२०८	२८१	प्रयाग.	२०१	२८०
पावल.	२०१	३०२	फ	९४	१२९
	२१३	२८१			
पायबाकी.	२०१	३०१	फाकटे.	१४५	२१६
	२१३	५९		२०६	२९०
पावागढ.	५४	२८८		२११	२९७
पिपळया.	२०६	३०१		२१२	२९८
पिपळोद.	२१३	२१६	ख	२१३	३०२
	१४५	२८९	बकाणी,	१४९	२२०
पिपळे.	२०६	२८१		२०६	२८९
पिपळगांव.	२०१	३		२०८	३०१
पिंपरी.	१	१९		२१३	२८१
पुणे (मुख्यस्थल).	१०	५०	वरवडी.	२०१	५४
	४६	६०	बलतगढ.	५०	५९
	५५	७८		५४	१७९
	६९	१२९	बलनगर (नवलई).	१२३	२५
	९४	१३३		२३	३७
	९८	१३४		३५	४६
	९९	१३५		४३	५१
	१०१	१८६		४८	५८
	१२७	१९३		५४	१७९
	१३२	२१६		१२३	१८०
	१४१	२२१		१२४	१८३
	१४९			१२५	

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
बडनगर (नवलाई).	१२७	१८५	बडोदे.	१२७	१८६
	१२९	१८९		१३०	१९०
	१३१	१९३		१३०	१९४
	१३४	१९७		१३४	१९६
	१३५	१९८		१३९	२०२
	१३८	२०१		१४२	२०८
	१४०	२०५		१४९	२२१
	१४२	२१०		१७९	२५५
	१५७	२३०	बडोदिया.	१७५	२५०
	१६१	२३५		१७६	२५१
	१६२	२३८		१७७	२५२
	१७४	२४७	बडनावर.	१	२
	२१६	३०७		४	७
बडोदे.	३	५		५	७
	११	११		८	८
	१२	१२		९	९
	२४	२६		१५	१६
	३३	३५		१८	२०
	४०	४२		२७	२८
	४३	४६		२९	३०
	४७	५१		४१	४५
	४८	५१		४२	४६
	५२	५६		४६	५०
	५४	५९		५३	५७
	५५	६१		५४	५९
	५६	६४		५५	६१
	५८	६५		५६	६४
	६१	६७		७३	८६
	७८	९८		७३	९६
	८१	१०३		९०	११३
	९३	१२७		९१	१२३
	१०२	१३६		९५	१३०
	१२४	१८१		१०५	१४६
	१२५	१८२		१०६	१४७

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
बदनावर,	१५२	१५३	बलछेड,	२०६	२८९
	११२	१६३		२१२	२९७
	११३	१६६		२१३	२९९
	११४	१६८	बलवन,	२०१	२८१
	११९	१७५	बलेडी,	१५७	२३०
	१२१	१८३		१५८	२३२
	१२७	१८६	बन्हाणपूर,	११६	१७०
	१२८	१८७		१८१	२५९
	१२९	१८९		२०८	२९३
	१३१	१९१	बाग बाकानेर,	१२६	१८५
	१३३	१९५		१२९	१८९
	१३५	१९७		१३१	१९२
	१३६	१९९		१३९	२०३
	१३७	२०१		१४१	२०६
	१३९	२०२		१४९	२०९
	१४०	२०४		१४३	२२१
	१४५	२१४		१५१	२२५
	१५१	२२५		१७४	२४९
	१५९	२३३		१९८	२७२
	१६०	२३४	बागबोर,	१३३	१९५
	१६१	२३६	बागड,	५४	५८
	१६२	२३८		६९	७५
	१६३	२३९		१२८	१८७
	१६५	२४०	बावोलीबोर,	२१३	३०१
	१६८	२४३	बासदा घाट,	१०१	१३५
	१७०	२४४	बादवलीबोर,	२०१	२८२
	१७२	२४५	बापामाव नांदुर,	२०१	२८१
	१७७	२५३	बारिया,	१२८	१८७
	१७९	२५५		१४१	२०७
	१८२	२५९	बिडेगाव,	२०१	२८१
	२०६	२८८	बासवाडा,	१	३
	२०९	२९५		४३	४६
	२११	२९६		५५	६०
	२१२	२९७		११२	१६२

स्थल विशेष.	लेखांक	पृष्ठ.	स्थल विशेष	लेखांक.	पृष्ठ.
वासवाडा.	१४५	११४	वेरसे.	१३९	२०३
	१५१	२२४		१४५	२१४
	१६०	२३४		१५१	२२५
	१६१	२३५		१६२	२३८
	२०६	२८९		१८१	२५९
	२११	२९६		२०५	२८७
	२१२	२९८		२०६	२८९
बालोदा.	१२४	१८०		२०८	२९२
	१५७	२३१		२०९	२९५
	२०६	८९		२१३	२९९
विजागड.	१२८	१८७	बारी अशेरी).	१७५	३५०
वीरपुरा.	१५०	२२१	बोल्हे.	२०१	२८१
बेटमा.	१	२	बंगाल	११६	१७१
वेरसे.	९	९	ब्राह्मणगाव.	२०१	२८०
	१८	२०		२१३	३०१
	२७	२८	बुद्धेश्वर.	११६	१७१
	६८	५१	म		
	४९	५२	भडोल.	२१८	३१७
	५२	५६	भराडी (पा केरडे).	२०६	२८९
	५८	५८		२१३	३०२
	५५	६१	भागवत.	२०१	२८१
	५६	६३	भागानगर	११६	१७०
	५८	६५	भिडोता.	१०९	१५५
	७४	८८		१२१	१७७
	९०	११८		१९१	२३६
	१०५	१४६	भिवंडी.	१२७	१८६
	१०६	१४८	भोगुर.	२०१	२८१
	१०७	१५१	मेळसा.	११६	१७१
	१११	१६४		२१८	३१९
	११४	१६७	भोपाल.	११६	१७१
	११७	१७१		१४६	२३१
	११८	१७३	म		
	११९	१७५	मटवाडा	१७७	२१२
	१२५	१९७		१७८	२५१

स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखांक.	पृष्ठ.
मथुरा.	५४	५७	महिरावणी.	२०१	२८१
	६२	६९		२०३	३०२
	११४	१६८	मोहन.	२०६	२८९
	११७	१७२	मंदोसर.	२८	२९
	१५९	२५४		१४०	२०४
मनावर	१३१	१९१		१४१	२०५
	२१७	३०९		१४२	२१०
मराल.	२०१	२८०		१६७	२४२
	२१३	३०१	साधाता.	१२९	१८८
महीनदी.	१३६	१९८	सांडव.	९३	१२६
	१४२	२०८		१३२	१९३
	१४५	२१३		१५४	२३८
महु [छावनी].	१७५	२५०		१७६	२५१
	१७९	२५४		१७७	२५३
	१८०	२५७	मुंजातलाव	२६	२७
	१९२	२६५	मुबई (सुकार).	७४	९०
	२१८	३१०		७७	९५
महेश्वर.	१४७	२१९		९६	१३०
भारवाह	२०१	२८२		११८	१७४
मालकुंद.	१८०	२५७		१२४	१८१
मालवण.	१०	१०	य		
मालवा.	२८	२९	यमुना नदी.	२१८	३१७
	५४	५८	यरहगाव.	२०१	२८१
	५६	६३		२	
	८३	१०६	रतलाम.	११०	१५७
	१०१	१३५		१११	१५९
	१०९	१५३		१२५	१८३
	११२	१६२		१७४	२४८
	११७	१७२	राजपूर.	११२	१६२
	१३१	१९१	राजगढ़.	५०	५४
	१४०	२०४		५४	५९
	१४२	२१०		५५	६१
	१४७	२१९		१२९	१८८
	१६७	२४२		१३९	२०३
	१७०	२४४		१४२	२०८
	२०६	२८८		१५७	२३०
	२१८	३१०		१५८	२३२
	१२७	१८६		१६१	२३५
माहाड.	२१८	३१६		१६१	२३६
मुरा[र] नदी.	५०	५४	रामपूर.	३१	३२
मुलथान.	१५७	२३०		५५	६०
	१६१	२३६		१०९	१५५
मेवाड.	१४७	२१९		१२१	१७७

स्थल विशेष.	लेखां.	पृष्ठ.	स्थल विशेष.	लेखां.	पृष्ठ.
रामपुर	१६१	२३६	माघेर.	१२०६	२८९
राजतगड.	११६	१७१	मिलोदा.	१२९	१८९
रिडोडा	१८२	२५९	मुनिल.	११९	१७६
रिंगणोद.	४७	५१		१२५	१८३
	१२९	१८९		१४५	२१४
	१३१	१९१		१४९	२२०
रमसाग.	२००	२७७		१५१	२१४
	ल			२०५	२८७
ललिग	२०१	२८२		२०६	२८९
	२१३	३०१		२१२	२९८
लालगड.	१३९	२०३	सिरोंज.	११६	१७१
लोणीबाटा	४३	४६		२१८	३१२
	५४	५९	सुसारी.	१३१	१९१
	११२	१६२	सुत.	१	४
	१२८	१८७		१२८	१८७
	१५८	२३२	सुलतानाबाद.	६९	७७
लोहारी.	५०	५३		१४५	२१४
	१२९	१८८		१५१	२२५
	१३६	१९८		२०६	२८९
	१४१	२०६		२११	२९७
	१९१	२६५		२१२	२९७
	घ			२१३	२९९
वसई.	१३२	१९३	सोनकछ	१२९	१८९
	१८०	२५७		१५६	२३०
	२१३	३०२	सोपार.	१	३
	२१८	३१०		४८	५९
निलगुत.				१४९	२२०
	घ			१५१	२२४
शहापुर.	२०१	२८१		२०५	२८७
	२१३	३०२		२०६	२९०
शहाबाद.	२१६	३०७		२०८	२९९
शेलपे.	२०१	२८१		२१२	२९८
शेवगांव	२०१	२८१	संगमनेर.	२०१	२८०
	२१३	३०२		१	१
	१४९	२२०	सुदरसी.	१४५	२१४
शेहरपूर	२०६	२८९		२०६	२८९
	२१३	३०१		२११	२९६
	ल			२१२	२९८
समबाहुद.	२०१	२८१		ह	२७५
सागोर.	१९८	२७२	हस्तनापुर.	२००	२८०
सातारा.	१७६	२५९	हिनरगाव.	२०१	३०९
	१८०	२५६	हिंदुस्मान	२१८	
	२०१	२८२			
	२४	२६			
सादलपूर.					

‘ शिंदेशाही इतिहासाचीं साधनें ’

—१३४—

१ श्रीमत सरकार जीवाजीराव महाराज शिंदे		
आलिबाहू बहादुर.		
१ श्रीमती मातोश्री महाराणी गजराजासाहेब शिंदे		कोटा.
१ श्रीमहाराजाधिराज महाराव उमेदसिंगजी बहादुर		ग्वालियर.
१ रेगे बाळकृष्ण रामचंद्र दौडकर		किला.
१ सरदार स्कूल		लष्कर.
१ जयाजी मराठा बोडिंग हाउस		
१ बोकील, गुरुवर्य बाळकृष्ण रामचंद्र		"
१ शिंदे, लक्ष्मणराव तात्याजी कुडाळकर		"
१ भाणगावकर, यशवंतराव तानाजी		"
२० गुलगुले सरदार पुरुषोत्तमराव		कोटा.
१ अलगीवाले, विश्वासराव खंडेराव नेवालकर		लष्कर.
१ अबाड, लक्ष्मणराव सभाजी		"
१० आगरे, सरदार चंद्रोजीराव		"
१ आपटे, सरदार माधवराव श्रीवर		"
१ एचू हेरास	सेंट जेव्हियर कॉलेज	मुंबई.
*१ इगळे, खंडेराव सरजेंराव		"
१ कदम, सरदार कृष्णराव बलमीमराव सापकर		लष्कर.
१ काकडे, कर्नल दत्ताजीराव		"
१ कालेवार, केशवराव विठलराव		इंदूर.
१ काशीवाले, राजा विमणसिंगजी		ग्वाल्हेर.
१ खासगीवाले, सरदार नारायणराव गोविंद	इमलीबाजार	इंदूर.
१ खांडेकर, गणपतराव गोपाळ	इनामदार	पय पिपलोदा.
१ खिरवडकर, डाक्टर गंगाधर लक्ष्मण		उज्जैन.
१ खीची, राजा बहादुर रतनसिंगजी चौहान	नया किला	मकसूदनगढ
१ गळूड, रणजीतराव रामराव		लष्कर.
१ गुजर, सरदार आनंदराव		"
१ गोड, राजकृमार शंभुसिंगजी (नायब सूबा)		सरदारपुर.
१ पंगजळीवाले, बासुदेव केशव		लष्कर.
१ घाडगे, क्यापटन मानाजीराव		"
१ चोरपडे, बाळासाहेब	२७३ सोमवार पेठ	पुणे.

१ धोरपडे, सरदार यादवराव वापूसाहेब	लष्कर
१ चिटणीस, गोपाळराव बलवत	"
१ चिटणीस, नारायणराव रघुनाथ	"
१ चौहान, ठाकुर मदनसिंगजी	जिले मदसोर बखोबिया
१ जटार, गंगाधरराव रामराव	लष्कर
१ जाधव, रघुनाथ गोविंद कीर्तनकार	शोध
१ जाधव, सरदार तात्यासाहेब भुइकर	भुइकर
१ जामनिया, भूमिया रघुनार्थसिंगजी	जामनिया
१ जिनसीवाले, सरदार माधवराव	लष्कर
१ जैन, सेठ मदनमोहनजी	उज्जैन
१ टेमक, वापूसाहेब माधवराव	लष्कर
१ दुबे, मेजर माधवप्रसादजी	"
१ निगुडकर, वामनराव कृष्ण	छोटा सराफा उज्जैन.
*१ निवाळकर, नीळकंठराव पाडुरंग नाईक	लष्कर
१ निवाळकर, सरदार व्यंकटराव नाईक	"
१ पागनीस, मंगेशराव शंकर	"
१ पागनीस, सरदार बलवतराव भास्कर	"
१ पाटणकर, सरदार त्रिवकराव	"
१ पुस्तके, त्रिवक दामोदर बी ए एल एलबी	उज्जैन
१ पोतनीस, माधवराव	लष्कर
१ प्रेसीडेंट, मुनसीपालटी	"
१ फडणीस, क्यापटन सदाशिवराव गणपत	"
१ फडणीस, हुजूर दरवार	मोतीमहाल लष्कर
१ फाळके, महीपतराव	"
१ फाळके, सरदार नजाजीराव	"
१ फाळके, सरदार माधवराव	"
१ बडगूजर, ठाकुर इसरीसिंहजी	बाबलाधीर. धुळे
१ भट, भास्कर वामन बी ए एल एल बी	पुणे
३ भारतेतिहास, संशोधक मंडळ	सदाशिव पेठ जोरा.
१ भालेराव, भास्कर रामचंद्र (तेहसीलदार)	लष्कर
१ भोसले, कर्नल सभाजीराव (तिरवडेकर)	"
*१ भोसले, मोरोजीराव खडेरवा	द्वूर.
१ भटारी, कन्हैयालालजी नदलाल	"
१ मल्गावकर, लक्ष्मणराव गणेश दही	लष्कर
१ महाडिक, सरदार कृष्णराव	"
१ महाडिक, सरदार गोविंदराव	"

१ माने, कृष्णराव वाजीराव वकील (कारभारी थोरात वाळवीकर.)	१८३५ रणकाळा	कोल्हापुर.
१ मिर्जा, नईम बेग		लष्कर.
१ मंत्री, युवराज लायन्नरी	चीक गोपाल मंदिर	उज्जैन.
१ मृतजिम, जागीरदारान	मोतीमहाल	लष्कर.
१ यादव, तात्याजीराव		"
२ रजिस्ट्रार, सेक्रेट्रियट लायन्नरी	मोतीमहाल	लष्कर.
१ राजवाडे, रामराव माधव		"
१ राठोर, ठाकूर रघुनाथसिंगजी		चिरोला.
१ राठोर, ठाकूर सावतसिंगजी	जिले उज्जैन	भाटपचलाना.
१ लेले, काशीनाथ कृष्ण	हिस्ट्री ऑफीसर	किले धार.
*१ बळे, आनदराव विठल		लष्कर.
*१ बळे, विश्वासराव		"
१ वाकणकर, वामन अनंत	धानमंडी	किले धार.
१ वाकसकर, विनायकराव सदाशिव		बडोदे.
१ बाबळे, गिवाजीराव रामराव		पिंपरी.
१ विपट, रघुनाथ त्रिवक		उन्हेल.
१ वैश्य, लाला रामजीदास		लष्कर.
१ शिंदे, कर्नल भाऊसाहेब		"
१ शिंदे, जनरल नानासाहेब	मकरपुरा रोड	बडोदे
१ गिंदे, मेजर रामचंद्रराव (२ ब्याटरी)		लष्कर.
१ गिंदे, सरदार माधवराव काकासाहेब		"
१ शिंदे, सरदार विठलराव पिंगोरीकर		"
१ सरनोबत, सरदार शकरराव सिंदे		"
१ साठे, डसपेक्टर आफ स्कूल	जिला मदसोर	मदसोर.
१ सिकरवार, राजा पचमसिंहजी		पहाडगड